

Anemone

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University
E-ISSN: 2149-4622

YIL/YEAR: 2021 • CİLT/VOLUME: 9 • SAYI/NUMBER: 4

**Bir Sektör Olarak Sporun Değerlendirilmesi:
Küresel Perspektifte Bir Bakış**
Mehmet Muharrem KASAPÖĞLU

**Covid-19 Pandemi Döneminde Korku Ögesi Barındıran ve
Virüsten Korunma Temalı Reklamların Satın Alma Niyeti ve
Reklama Yönelik Tutum Üzerindeki Etkileri**
İbrahim AYDIN

**Gayrinakdi Krediler ile İmalat Sanayi Arasındaki İlişki:
Ampirik Bir Uygulama**
Berkan ATAŞ, Osman Emre ARLI

Baykan Sezer'de İslam Sosyolojisi
Ejder OKUMUŞ

**Yaşam Tatmininin Girişimcilik Eğilimleri ile İlişkisinde
Öz Yeterlilik Algısının Aracılık Rolü ve Bir Araştırma**
Edip ÖRÜCÜ, İtir HASIRCI

**Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde Görev Yapan Personelin
Sporda Sürdürülebilirliğe İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi:
Ege Bölgesi Örneği**
Mehmet ŞAHİN, Ali Serdar YÜCEL

**OECD Endüstriyel Üretim Verilerinde Bulunan
Kayıp Verilerin kNN Yöntemi ile Tahmini**
Serkan METİN

**Türk Spor Dünyasında 15 Temmuz Yansımaları:
Uygulamalı Bir Araştırma**
Ali Serdar YÜCEL, Mustafa TALAS, Murat KORKMAZ

**Covid- 19 Küresel Salgın Sürecinde Yerel Gazetelerin Durumu:
Muş Yerel Basını Örneği**
Metin KARABURUN, Gülsemin MISIRLI

**İhracat ve İnovasyon Temelli Markalaşma İlişkisi:
Türkiye Örneği**
Ayberk ŞEKER, Tuğçe Danacı ÜNAL

**Effects of Environmental Innovations, Renewable Energy
Consumption and Economic Growth on CO2 Emission:
Panel Data Analysis for Select G-20 Countries**
Selim DEMEZ

**Kadın Akademisyenlerin Toplumsal Cinsiyet, Ev-Çalışma
Hayatı Dengesi ve Şiddete İlişkin Gündelik Hayat Deneyimleri**
Ceren AVCIL

**İhracat Çeşitlendirmesinin Belirleyicileri:
Seçilmiş Ülkeler İçin Dinamik Panel Veri Analizi**
Ercan YAŞAR

**Occupational Health and Safety and Job Satisfaction:
The Moderating Effect of Role Ambiguity**
Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU

Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi
Elif Nagihan TÜRKÖZ

**University Students' Thoughts on Konya and Its Residents'
Prominent Peculiarities- A Perceptual Mapping Study**
H. Nur GÖRKEMLİ, Eda DEMİR, Banu ÇİÇEKÇİ

Küresel Finansal Kriz ve Nakit Tutma Ayarlama Hızı
Hasan TEKİN, Ali Yavuz POLAT, Erhan MUĞALOĞLU

**MENA Ülkeleri Tarım Sektörlerinin Malmquist Toplam
Faktör Verimliliği Endeksi ile İncelenmesi**
Kenan KOÇ, Akın ÖZKAN, Necip DÜNDAR

**Investigation of the Effects of Science, Technology and
Society (STS) Education Based On Socioscientific
Issues on Pre-Service Teachers' Science Literacy Levels**
Hatice Güngör SEYHAN, Murat OKUR

**Yüksek Öğretimde Uzaktan Eğitimin İmkânı ve
Karşılaşılan Problemler: Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Örneği**
Yusuf AYDIN, Teceli KARASU, Ercihan ÜLGER

**Avoid Becoming a Dinosaur that is Important in
Change Management: Dinosaur Syndrome**
Özgür YEŞİLYURT

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2021 • CILT/VOLUME: 9 • SAYI/NUMBER: 4

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
31/08/2021	:	Basım Tarihi	Published Date	:	31/08/2021
Ağustos 2021	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	August 2021
9	:	Cilt	Volume	:	9
4	:	Sayı	Number	:	4
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına Sahibi / Owner	Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör) Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Baş Editör / Editor-in-Chief	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Editörler / Editors	Dr. Öğr. Üyesi Abdül Samet ÇELİKÇİ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulmecit YILDIRIM Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Abdulsemet GÜNEK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Atike YILMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Burçak GÜNDAL Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Ebru KORKMAZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Kenan ALPARSLAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Metin SÖYLEMEZ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Öğr. Gör. Dr. Okan TÜRK Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Arş. Gör. Dr. Vedat ALMALI Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İstatistik Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Fuat ELKONCA Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Görkem CEYHAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
İngilizce Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin YEŞİLÇINAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Teknik Editör	Arş. Gör. Emrah BAŞ Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye

**Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members**

- Prof. Dr. Alper KARADAĞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. H. Mustafa AÇIKÖZ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
İnönü Üniversitesi / Türkiye
- Prof. Dr. Robert FREDERICKS
Universidad Autonoma Benito Juarez De Oaxsaca/ Meksika
- Doç. Dr. Canser KARDAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Dilmurod ERNAZAROV
Tashkent State University of Economics / Uzbekistan
- Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
- Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
- Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
- Doç. Dr. Rahmi SAYLIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Doç. Dr. Berat ÇİÇEK
Malatya Turgut Özal Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
- Dr. Öğr. Üyesi Orhan KESKİNTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Şirin GÜL
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
- Arş. Gör. Dr. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
- Öğr. Gör. Osman TEKELİOĞLU
- Arş. Gör. Ayşe Nur LEBLEBİCİER
- Öğr. Gör. Tuğba ADIGÜZEL

Sekreteryası / Secretariat

Dizgi/ Layout Editor

Grafik Tasarım / Design

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Number: 4

Amaç ve Kapsam

Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayıları olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınamaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayımlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerde taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)

Yıl/Year: 2021 • Cilt/Volume: 9 • Sayı/Number: 4

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saim KAYADİBİ Karabük Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün	Doç. Dr. Sûdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bağdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

<i>Editörden</i>	847
------------------------	-----

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

<i>Mehmet Muharrem Kasapoğlu</i>	849
--	-----

Bir Sektör Olarak Sporun Değerlendirilmesi: Küresel Perspektifte Bir Bakış
Evaluation Of Sports As An Sector: A View From Global Perspective

<i>İbrahim Aydın</i>	869
----------------------------	-----

Covid-19 Pandemi Döneminde Korku Ögesi Barındıran ve Virüsten Korunma Temalı Reklamların Satın Alma Niyeti ve Reklama Yönelik Tutum Üzerindeki Etkileri
The Effects of Fear Appeal and Protecting to Virüs Themed Ads on Purchase Intention and Attitude Towards Advertising During the Covid-19 Pandemic Period

<i>Berkan Atas, Osman Emre Arlı</i>	885
---	-----

Gayrinakdi Krediler ile İmalat Sanayi Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama
The Relationship Between Non-Cash Loans and The Manufacturing Industry: An Empirical Study

<i>Ejder Okumuş</i>	899
---------------------------	-----

Baykan Sezer'de İslam Sosyolojisi
Sociology of Islam in Baykan Sezer

<i>Edip Örcü, İtir Hasırcı</i>	917
--------------------------------------	-----

Yaşam Tatmininin Girişimcilik Eğilimleri ile İlişkisinde Öz Yeterlilik Algısının Aracılık Rolü ve Bir Araştırma
The Mediating Role of Perception of Self Efficacy in Relationship Between Life Satisfaction With Entrepreneurial Tendencies and a Research

<i>Mehmet Şahin, Ali Serdar Yücel</i>	937
---	-----

Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde Görev Yapan Personelin Sporda Sürdürülebilirliğe İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi: Ege Bölgesi Örneği
Determining the Attitudes of the Personnel Working in Provincial and District Directorates of Youth and Sports towards the Sustainability in Sports: An Aegean Region Example

<i>Serkan Metin</i>	955
---------------------------	-----

OECD Endüstriyel Üretim Verilerinde Bulunan Kayıp Verilerin kNN Yöntemi İle Tahmini
Estimation Of Missing Data In OECD Industrial Production Data By kNN Method

<i>Ali Serdar Yücel, Mustafa Talas, Murat Korkmaz</i>	969
---	-----

Türk Spor Dünyasında 15 Temmuz Yansıması: Uygulamalı Bir Araştırma
The Reflection of July 15 on the Turkish Sports World: An Applied Research

<i>Metin Karaburun, Gülsemin Mısırlı</i>	983
--	-----

Covid- 19 Küresel Salgın Sürecinde Yerel Gazetelerin Durumu: Muş Yerel Basını Örneği
Local Newspapers During The Covid-19 Pandemic: The Local Press in the Province of Muş

<i>Ayberk Şeker, Tuğçe Danacı Ünal</i>	995
--	-----

İhracat ve İnovasyon Temelli Markalaşma İlişkisi: Türkiye Örneği
The Relationship Between Export and Innovation-Based Branding: Case of Turkey

<i>Selim Demez</i>	1007
--------------------------	------

Effects of Environmental Innovations, Renewable Energy Consumption and Economic Growth on CO2 Emission: Panel Data Analysis for Select G-20 Countries
Çevresel İnovasyonlar, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyümenin CO2 Emisyonu Üzerine Etkileri: Seçilmiş G-20 Ülkeleri için Panel Veri Analizi

<i>Ceren Avcıl</i>	1019
--------------------------	------

Kadın Akademisyenlerin Toplumsal Cinsiyet, Ev-Çalışma Hayatı Dengesi ve Şiddete İlişkin Gündelik Hayat Deneyimleri
Women Academics' Daily Life Experiences Regarding Gender, Home-Work Life Balance and Violence

<i>Ercan Yaşar</i>	1039
İhracat Çeşitlendirmesinin Belirleyicileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Dinamik Panel Veri Analizi Determinants of Export Diversification: A Dynamic Panel Data Analysis For Selected Countries	
<i>Mehmet Ali Türkmenoğlu</i>	1055
Occupational Health and Safety and Job Satisfaction: The Moderating Effect of Role Ambiguity İş Sağlığı ve Güvenliği ve İş Tatmini: Rol Belirsizliğinin Düzenleyici Etkisi	
<i>Elif Nagihan Türköz</i>	1067
Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi Relationship Between Religion and Politics in the Early Period of the Democrat Party	
<i>H. Nur Görkemli, Eda Demir, Banu Çiçekçi</i>	1085
University Students' Thoughts on Konya and Its Residents' Prominent Peculiarities- A Perceptual Mapping Study Üniversite Öğrencilerinin Konya ve Sakinlerinin Öne Çıkan Özellikleri Üzerine Düşünceleri - Bir Algı Haritası Çalışması	
<i>Hasan Tekin, Ali Yavuz Polat, Erhan Muğaloğlu</i>	1099
Küresel Finansal Kriz ve Nakit Tutma Ayarlama Hızı The Global Financial Crisis and Adjustment Speed of Cash Holdings	
<i>Kenan Koç, Akın Özkan, Necip Dündar</i>	1111
MENA Ülkeleri Tarım Sektörlerinin Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile İncelenmesi Analysis of the Agricultural Sectors of MENA Countries with Malmquist Total Factor Productivity Index	
<i>Hatice Güngör Seyhan, Murat Okur</i>	1127
Investigation of the Effects of Science, Technology and Society (STS) Education Based On Socioscientific Issues on Pre-Service Teachers' Science Literacy Levels Sosyobilimsel Konulara Dayalı Fen, Teknoloji ve Toplum Eğitiminin Öğretmen Adaylarının Fen Okuryazarlık Seviyelerine Etkisinin İncelenmesi	
<i>Yusuf Aydın, Teceli Karasu, Ercihan Ülger</i>	1141
Yüksek Öğretimde Uzaktan Eğitimin İmkânı ve Karşılaşılan Problemler: Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Örneği The Opportunity of Distance Education in Higher Education and the Problems Encountered: Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences Example	
DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLE	
<i>Özgür Yeşilyurt</i>	1159
Avoid Becoming a Dinosaur that is Important in Change Management: Dinosaur Syndrome Değişim Yönetiminde Önemli Olan Dinozorlaşmamak: Dinozor Sendromu	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	1167
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	1171
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	1173

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN
m.burakcakin@alparslan.edu.tr

Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okurlarımız,

Dergimizin 2021 Ağustos sayısını selam ve muhabbetlerimizle birlikte sizlere sunuyoruz.

Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, her sayıda daha nitelikli çalışmalarını yayınlama ve sizlere ulaştırma hedefiyle daha nitelikli süreçlerle ve indekslerle yoluna devam etmektedir. Dergimizin yayınlanma sürecinde aktif olarak yer alan Sayın Rektörümüze, saygıdeğer alan editörlerimize, kıymetli yayın ve danışma kurullarımıza, çalışmaların nitelikli hale gelmesinde katkıda bulunan değerli hakemlerimize, başta bu sayıda olmak üzere dergimize çalışmalarlarıyla katkıda bulunan bütün yazarlara ve teknik süreçte yer alan diğer çalışanlarımıza şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Dergimiz 2013 yılından bu yana oldukça disiplinli bir şekilde yayın faaliyetlerini sürdürmekte olup aynı disiplinle daha birçok yıl akademik yazına katkılar sunmaya devam edecektir. Alan editörlerimiz, dergimize gelen makalelerin süreçlerini en hızlı ve nitelikli bir biçimde işletmek ve yayına hazır hale getirmek için büyük çaba sarf etmektedir. Dergimize yönelik oluşturduğunuz yoğun taleplere en iyi bir biçimde cevap vermek için çalışmaktayız. Bizden bağımsız işleyen hakemlik süreci, bazı makalelerin sürecinin uzamasına sebep olabilmektedir. Bunun için kıymetli yazarlarımıza özrü bir borç bilip, onların sabırlarını temenni etmekteyiz.

Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 21 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz. Özgün ve nitelikli çalışmalarını bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle...

Saygılarımla...

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burak ÇAKIN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Sektör Olarak Sporun Değerlendirilmesi: Küresel Perspektifte Bir Bakış
Evaluation Of Sports As An Sector: A View From Global Perspective

Mehmet Muharrem Kasapoğlu*

Öz: Etkilediği parametreler, yükselen katma değeri, istihdam potansiyeli, sosyal uyum ve sosyal içermeye katkısı gibi faktörler spor faaliyetlerini sektörelştirmiştir. Günümüzde temel sektörlerle rekabet edebilecek potansiyeli yakalamış olan spor sektörünün bu gelişim seyrini koruyacağı düşünülmektedir. Vurgulanan büyüme potansiyelinin gerçekleşmesi ulusal vizyon belgelerinde de taahhüt altına alınmıştır. Gerçekleştirilen çalışma ile sektör kavramı analiz edilerek sektörelleşme süreçleri tartışılmış dünyada ve Türkiye’de spor sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkisi incelenmiş, spor sektörünün sosyo-ekonomik anlamda sağladığı katma değer sektörün sağladığı istihdam, ticaret hacmi ve yatırım potansiyeli perspektifinde incelenerek “Spor Sektör Müdür?” tartışması gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda spor sektörünün istihdam faktörü, katma değeri ve diğer sektörlerle etkileşimi anlamında temel sektörler ile rekabet edebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yine gerçekleştirilen çalışma ile Türkiye özelinde spora ilişkin gerçekleştirilen yatırımların nitelik ve nicelik anlamında yıllar itibariyle artış seyrinde olduğu gözlemlenmiştir. Nihayetinde çok yönlü yapısı itibariyle ülkemizin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasında bir dinamo vazifesi görebilecek potansiyele sahip olan spor sektöründen söz konusu faydanın sağlanabilmesi ise spora, sporcuya ve spor alt yapısına gerekli yatırımların yapılması ile doğrudan ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Spor Sektörü, Spor Endüstrisi, Sporda İstihdam, Spor Faaliyetleri

Abstract: It can contribute to the increasing added value and contribute to the development potential, social contribution and social contribution. Sport, which has the potential to compete with the main sectors in the world, will maintain its course of development in the future. Promised in planning to scale up the potential of highlighted growth. What will be realized and those related to the sports sectors in the world and in Turkey within the scope of sectoralization in the sector have been examined, the sports industry - the employment in the added sector in the economic sense, the trade volume - will be examined from an economic point of view and "Will it be evaluated within the scope of sectoral industrialization in Turkey?" redirect to redirect. Opportunities for competition are reached with the main sectors to be analyzed with the sports sector personnel factor, added value and sectors for other uses. Again with the study, it was observed that the course of evaluations regarding sports in Turkey, in terms of quality and quantity, will come to an end. Ultimately, if it is possible for sports to have the potential to be a dynamo owner in the economic development plan in a very beneficial participation, it will be about the athlete and the sub-goals of sports, if possible.

* Dr. T.C Gençlik Spor Bakanlığı.
ORCID: 0000-0003-0346-8998, m_kasapoglu@outlook.com

Keywords: Sports Industry, Sports Sector, Employment in Sports, Sports Activities

Giriş

İnsanlar fiziksel durumlarını ve sağlıklarını iyileştirmek ve iyi hissetmek için zevk de dahil çeşitli nedenlerle spor ve fiziksel aktivite yaparlar. İnsanların söz konusu bu hedefleri gerçekleştirebilmeleri için sporun teşvik edilmesi oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra kişisel faydalara ek olarak sporu ve fiziksel aktiviteyi teşvik etmek için başka nedenler de bulunmaktadır (Razvan vd., 2020: 28). Spor, toplumsal yaşamda kök salan ve kültürün gerek üretilmesinde gerekse dolaşıma sokulmasında önemli katkıları bulunan bir alan olmanın yanı sıra hem egemen ideolojilerin oluşturulmasında hem de toplumsal rızanın sağlanmasında kullanılan simgeler sistemidir. Başka bir ifadeyle spor, hem üzerinde egemenlik mücadelelerinin verildiği bir alan hem de toplumsal meşrulaştırma süreçlerinin uygulandığı bir inşadır (Talimciler, 2008: 95).

Genellikle spor ve fiziksel aktivite sadece okullarda ve boş zaman etkinlikleriyle bağlantılı olup diğer bazı süreçlere ve aktivitelere katkısını zayıflatabilmektedir. Örneğin spor, eğitim, turizm, sağlık ve eğlence ile yakından bağlantılı olup bu sektörlerden her birisi ulusal ekonomide önemli bir role sahiptir (Opolska ve Proskina, 2017: 322). Modern bir ekonomide spor ekonomik faaliyete doğrudan bir katkı sağlamaktadır. Spor hem çeşitli bireyler ve gruplar için güçlü bir motive edici unsur hem de daha geniş bir ekonomik aktivite ve sosyal eylem yelpazesinin oluşturulması için bir araç olarak kullanılabilir. Bu bağlamda spor ve fiziksel aktivite bilhassa yerel veya bölgesel düzeyde ekonomik ve sosyal etkilere sahip olabilir (Razvan vd., 2020: 28). Küreselleşme ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ve ilerlemeler ile birlikte sporun da görünümü değişmiş olup, spor günümüzde ekonomik boyutuyla daha fazla değerlendirilmektedir. Çünkü ulusal ve uluslararası alanda spor ekonomisi ciddi bir paya sahiptir ve bu pay gittikçe artmaktadır.

Spor belirli kuralları ve dâhili çalışma mekanizmaları olan gerçek bir kurum olarak değerlendirilmektedir. Spor ile ilgili rekreasyon amaçlı fiziksel aktiviteler olarak yahut terapötik bir araç olarak bahsederek sporun olumlu değerleri bulunmaktadır. Performans sporları hakkında konuştuğumuzda durum farklı bir anlam kazanmaya başlamakta ve çoğu uzman mümkün olduğunca karlı satılması amaçlanan bir ürün haline geldiğini ifade etmektedir (Razvan vd., 2020: 28). Söz konusu bu yaklaşım spor pazarlaması üzerine daha çok yoğunlaşmaya neden olmuş ve spor ürünleri ve spor hizmetlerine ilişkin daha etraflı stratejiler geliştirilmesi ile sonuçlanmıştır.

1. Dünyada ve Türkiye’de Spor Faaliyetleri

Spor her ne kadar sosyoloji biliminde toplumsal bir olgu olarak incelenirse de gerek arkeolojik buluntular gerekse yazılı belgeler sporun ilk toplumlardan beri var olan önemli bir etkinlik olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Girit’te genç kadın ve erkek figürlerinin bir boğanın üzerinden atarken resmeden duvar resimleri sporun eğlence yönünü, Meksika rölyeflerinde, Aztekler’in güneş ve ayın doğuşunu futbol oyunu aracılığıyla ritüel kutlamaya dönüştürmeleri de sporun kutsallık yönünü işaret etmektedir (Bulgu, 2005: 230). Özellikle son on yıllarda spor, insan yaşamının daha sağlıklı, dengeli ve kaliteli bir şekilde sürdürülebilmesinde gerekli olan bir öğe haline gelmiştir. Sportif faaliyetlerin aynı kültürel faaliyetlerde olduğu gibi bireyleri günlük yaşama psikolojik olarak hazırladığı günümüzde genel kabul gören bir yaklaşımdır (Dağlı Ekmekçi vd., 2013: 92).

Spor organizasyonları yurt içi ve uluslararası olmak üzere iki temel alanda gerçekleştirilmekte ve amaç ve faaliyetleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Yurt içi spor faaliyetlerinin temel dayanakları arasında; sosyal bir amaçla, propaganda ve politik olarak, sağlıklı bireyler yetiştirmek, fırsat eşitliği sağlamak ve uluslararası nitelikli sporcuların yetişmesini sağlamak vs. yer almaktadır. Uluslararası spor organizasyonlarının temel dayanakları ise, ülkelerini spor aracılığıyla tanıtmaya, uluslararası alanda güç ve prestij kazanma, turizm hareketliliğini sağlama, dünya barışına katkıda bulunma ve kendi ideolojilerini spor aracılığıyla yayma vb. olarak sayılabilmektedir (Biçer, 1994: 56-57). Netice itibarıyla ulusal ve uluslararası alanda gerçekleştirilen spor organizasyonları başta ekonomi, turizm, ulaşım, inşaat, gıda gibi sektörlerle de olumlu katkılar sağlamaktadır.

Teknolojik gelişmeler ve ilerlemeler spor sektörünü de etkilemiş ve sportif saha ve malzemelerinin daha ergonomik olmalarına ivme kazandırmıştır. Gelişen teknoloji ile birlikte üretilen

yeni sportif malzemeler aynı zamanda yeni rekorların kırılmasına imkan sağlamıştır. Söz konusu süre günümüzde varlığını sürdürmektedir (Atasoy ve Kuter, 2005: 15). Teknolojik gelişmeler toplumsal yaşamın her alanını etkilemiş olup, spor sektörü de bu gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Teknolojik gelişmelerle birlikte günlük yaşamda bireyler daha fazla teknolojik ürünler kullanmaktadır. Bu durum bireylerin hem daha fazla boş zamana sahip olabilmelerine hem de bilhassa izleyici olarak spor hizmetlerine erişimini ve katılımını daha arttırmıştır. Aynı zamanda yeni spor alanlarının (e-Spor gibi) gelişmesine de neden olmuştur.

Spora ilgi ve deneyimler günümüzde yeniden şekillenmiş ve e-Spor olarak nitelendirilen bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. 2000'li yıllardan sonra teknolojiye hızlı ilerlemeler ve gelişmeler yaşanmış olup, toplumsal ve ekonomik yaşamın her alanını etkileyen teknoloji sporu da etkilemiştir. Yeni dönemde dijital ortama taşınan spor, geleneksel sporun izleyici ve katılımcılarının ilgilerini üzerine çekmeyi başarmıştır. Günümüzde milyonlarca izleyicisi ve katılımcısı olan e-Spor geleneksel sporda olduğu gibi oyunculara, takımlara ve liglere sahiptir. Dijital ortamdaki bu yapılanma aynı zamanda küresel ölçekte bir endüstrinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve geleneksel spor endüstrisinde olduğu gibi yatırımcılar, sponsorlar ve firmalar bu sektörde yerini almıştır. Dünyanın her yerinden katılımların sağlandığı ve büyük çapta uluslararası turnuvalar düzenlenen e-Spor endüstrisi, gittikçe büyümekte ve yatırımcıların ilgisini çekmeyi başarmaktadır (Atalay ve Boztepe, 2020: 21). Spor sektörünün ve spor sektörüyle ilişkili diğer sektörlerin de büyümelerini artırmak için e-Spor alanında spor pazarlaması stratejilerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması kaçınılmaz olmaktadır. E-Spor, spor endüstrisinin büyümesi için iyi bir fırsat olacaktır.

2. Spor Bir Sektör Müdürü?

Spordaki dünya eğilimleri, spor eğitimi teknolojisindeki hızlı gelişmeler, spor endüstrisindeki güçlü gelişmeler madalya kazanmanın ve sporda gelecekteki çalışmaların temelini temsil etmektedir. Bu bağlamda spor endüstrisinin gerçekte ne olduğu sorusu ve cevabı oldukça önemli hale gelmektedir (Savic vd., 2017: 514). Spor endüstrisi çeşitli endüstrileri doğrudan ve dolaylı etkilediğinden dolayı tam olarak sınırlarının belirlenmesi ve sektör büyüklüğünün ölçülmesi bir hayli zordur.

Spor, sadece oyuncular ve taraftarlar için değil aynı zamanda spor dünyasında birçok şirket için önemi artmaya devam eden kültürel ve finansal bir olgudur. Spor milyarlarca dolarlık eğlence ve ticaret endüstrisine katkıda bulunmakta ve ırk, sağlık ve birliktelik gibi sosyal konulardaki duruşlarını ifade etme hususundaki benzersiz yeteneğiyle insanları da bir araya getirmektedir (Johnson, 2017: 49). Boş zaman kullanımında bir alternatif olarak nitelendirilen spor, teknoloji alanında yaşanan gelişmelerle birlikte geniş kitleler tarafından benimsenmiş, dolayısıyla da ekonomik niteliklerinin ön plana çıktığı bir hizmet sektörüne dönüşmüştür. Spor endüstrisinde yaşanan bu gelişimler bu endüstri için mal ve hizmet üreten şirketler bakımından pazarlama ortamı oluşturulmuş ve böylelikle spor pazarlamasının da gelişmesi mümkün olmuştur (Alkibay, 2005: 87). Spor pazarlaması kısaca şirketlerin spor dünyasında spor aracılığıyla ürün ve hizmetlerine ilişkin tutundurma çalışmaları gerçekleştirmesidir.

İnsanlık tarihi kadar geçmişe sahip olan sporun günümüzdeki anlamına erişmesi evrimsel bir süreçle mümkün olmuştur. Sosyal ve toplumsal yaşamda bireylerin yaşadıkları gelişmelerden spor da etkilenmiş olup, spor yapısal anlamda dönüşmüş ve günümüzde büyük kitleleri peşinden sürüklemeye yeteneğine sahip bir endüstri haline gelmiştir (Sivrikaya ve Demir, 2019: 128). Spor sahip olduğu seyircisi, basını, radyosu, televizyonu, markası ve ürünleri ile dünya sermayesinde önemli bir paya sahiptir. Finansal harcamaları, seyircilerin ve katılımcıların sayısı, sporla ilgili filmler, kitaplar ve karikatürler, harcanılan süre, spor malzemeleri gibi sporla ilgili bütün süreç spor dokümanlarıyla belgelenebilir özelliktedir (Atasoy ve Kuter, 2005: 21).

Spor özel sektörle daha yakından bağlantılı olup, spor potansiyeli ve talebi olan yerlerde planlama ve izleme spor ve beden eğitimine dayalı toplulukların sürdürülebilir kalkınmalarının sağlanabilmesi için güçlü bir destek sağlayabilir. Bununla birlikte performans sporu amatör sporu maliyet olarak çoğunlukla geçmektedir. Ekonomik faaliyet açısından tüketicilere ve eğlence hizmetlerine yönelik profesyonel spor teklifleri ve seyirciler söz konusu bu hizmetlerin tüketiminde psikolojik tatmin elde etmekte ve bu hizmetlerin maliyetini karşılamaya hazırdır. Sunulan hizmetlerin kalitesinin yüksek olması fiyatın da yüksek olmasını sağlayacaktır (Razvan vd., 2020: 30).

Spor ekonomisinin küreselleşmesi sürecine katkı sağlayan üç temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki; işçiler için ücretli izin sayısının artması olup spor pratiği, spor gazeteleri ve dergileri, spor gösterileri ve diğer etkinlikleri içeren sporla ilgili aktivitelerin tüketiminin artmasına neden olmuştur. İkincisi; spor etkinliklerinin televizyon yayın sisteminin gelişiminin söz konusu bu özel medyanın herhangi bir önemli uluslararası spor etkinliğine erişimine imkan sağlamasıdır. Son olarak üçüncüsü; bilgisayarlar, internet, cep telefonları gibi bilgi teknolojilerindeki muazzam ilerleme ve gelişmenin spor etkinliklerinin fotoğraf ve video materyallerinin işlenmesine, dünyanın herhangi bir yerinden herhangi bir zamanda anlık olarak gönderilmesine izin vermesidir (Osenieks ve Jansons, 2012: 102).

Şekil 1: Spor Sektörünün Yapısal Özelliği

Kaynak: Devecioğlu, 2005: 3

Spor sektörü, spor malzemeleri ve spor hizmetleri olmak üzere temelde iki alt sektörden oluşmaktadır. Sportif faaliyetlerde kullanılan spor giysileri, ayakkabıları ve aletleri gibi araç ve gereçlerin üretiminin yapıldığı spor malzemeleri alt sektörü, hızla büyümüş ve çok uluslu bir sektöre dönüşmüştür. Bu yönüyle söz konusu bu faaliyet alanı hem yerel ekonominin hem de bölgesel ve ulusal ekonominin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Spor hizmetleri alt sektörü ise kendi içerisinde sportif faaliyetleri izleme ve katılma olmak üzere iki faaliyetten oluşmaktadır. Günümüzde spor dallarında önemli farklılaşmalar söz konusu olup, bu farklılıkların sportif faaliyetlerin izlendiği yerler ve sporcuların kalite ve yetenekleri gibi değişkenlerin etkili olduğu söylenebilmektedir. Başka bir ifadeyle arz ve talep odağında farklılaşma gittikçe belirginlik kazanmıştır. Yapılacak olan ekonomik analizlerde söz konusu bu değişimlerin ve piyasa farklılıklarının göz önünde bulundurulması oldukça önemlidir (Üçışık ve Erken, 2000, aktaran, Devecioğlu, 2005: 4).

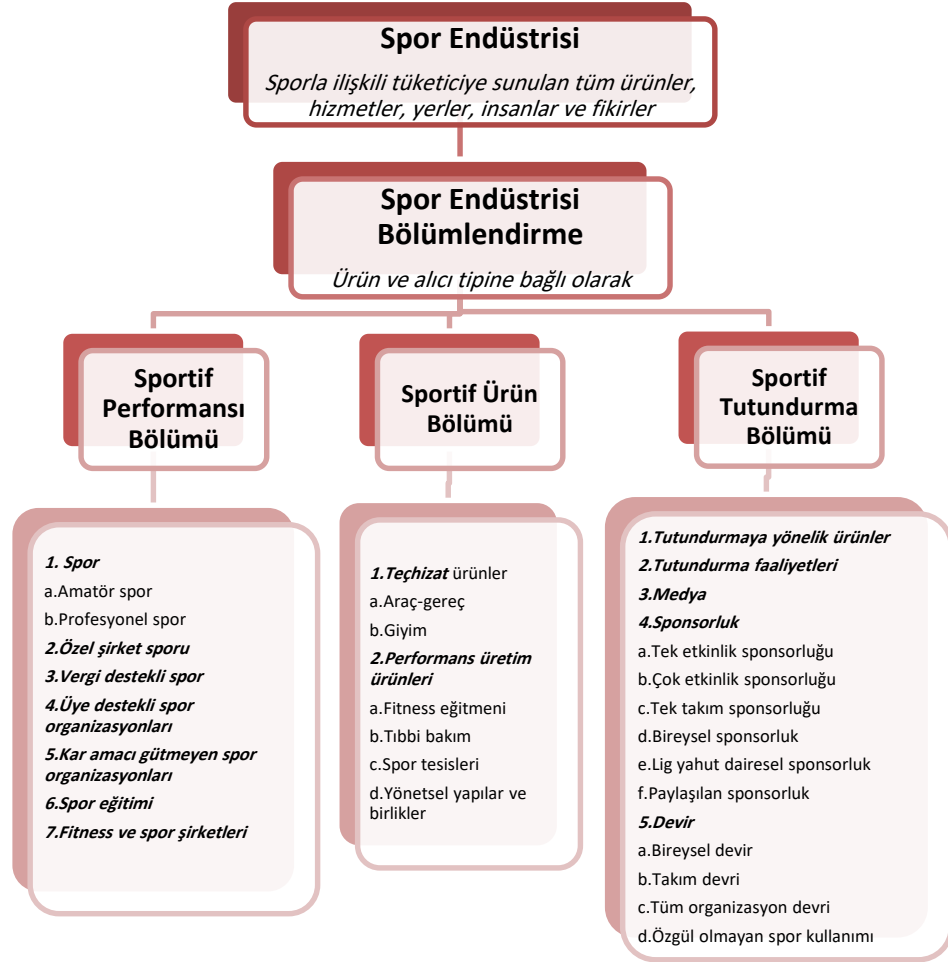
Spor ve ekonomi günümüzde birbirini tamamlayan ve birbirinin vazgeçilmez ögesi olarak nitelendirilmektedir. Sanayi Devrimiyle birlikte bireylerin ekonomik yönden gelişmeleri, daha fazla boş zamana sahip olmaları, büyük yarışmaların artan önemi, sporun eğitim alanındaki yeri, bireylerin barışa ilişkin özelemleri, günlük yaşamda giderek artan sporun gerekliliği ve teknolojik alanda yaşanan ilerlemeler vb. sporun bir sanayi haline gelmesinin önemli belirleyicileri arasındadır. Günümüzde sporcuların spora ilişkin tutumları da değişmiş olup artık sporcular eski meslektaşlarının defne tacı ve erkeklik erdemlerinin tam tersine sosyal, ekonomik ve prestij bakımından sağladığı avantajlara sahip olmak için yarışmaktadırlar (Biçer, 1994: 47). Spor artık klasik tanımlamaların ötesinde yer almakta olup, kapitalist üretim mantığıyla boş zaman kullanımının yeniden üretimini ve tüketimini sağlayan bir yapıya dönüşmüştür (Oğuz, 2005: 198).

Sporun öznel ve soyut olması, sosyalleşmeyi etkilemesi, önceden tahmin edilememesi gibi özellikleri sporun hem ürün hem de iletişim aracı olarak kullanılmasını sağlamaktadır. Sporla ilgili özellikler, bütün iletişim sektörünü etkileyerek spor yayınlarının, uzmanlarının, programlarının, radyolarının ve televizyonlarının ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır. Ülkemizde spor aracılığıyla marka değerine ciddi katkılar sağlayan firma sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sporun pazarlama iletişimi

bağlamında kullanımına ilişkin Turkcell Süper Lig, Fortis Türkiye Kupası, Beko Basketbol Ligi, Tadım Basketbol Türkiye Kupası gibi pek çok örnek verilebilir (Altunbaş, 2007: 94).

Spor günümüzde gelişmiş ülkeler başta olmak üzere çoğu ülkede kendi başına oldukça büyük ve aynı zamanda karmaşık bir endüstriyi oluşturmaktadır. Spor endüstrisinin içinde birçok farklı alan ve bu alanlara ait birden fazla farklı bölüm bulunmaktadır. Literatürde spor endüstrisini oluşturan alt alanlara ait çeşitli endüstri bölümlendirmeleri ve modeller yer almaktadır (Katırcı ve Argan, 2012: 6). Aşağıda spor endüstrisinin bölümlendirme modeli yer almaktadır.

Şekil 2: Spor Endüstrisi Bölümlendirme Modeli

Kaynak: Pitts vd., 1994: 18.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere spor endüstrisi üç temel bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler aşağıdaki gibi nitelendirilmektedir (Pitts vd., 1994: 19, 21, 22);

- **Sportif Performansı Bölümü:** Bir ürün olarak sportif performans alıcılara katılım ürünü ve seyirci ürünü olmak üzere iki şekilde sunulmaktadır. Bunlar öncelikle pazarlama katılımının ve seyirci ürünlerinin doğası gereği ayrı endüstri bölümleri olarak ele alınabilmektedir. Bir katılım ürünü olarak sportif performans alıcıya çok sayıda ürün teklifi sunmaktadır. Tüketici herhangi bir sayıda spor yahut boş zaman etkinliğine, ortama, performans düzeyine ve pazar bölümü tekliflerine katılmayı tercih eder. Seyirci ürünü olarak sportif performans tüketicilere dört şekilde sunulmaktadır. Bunlar; bir spor karşılaşmasına kişisel katılım izleme, etkinliği televizyon aracılığıyla izleme, spor etkinliği videolarını izleme ve radyo aracılığıyla işitme duyusu ile dinleyicinin zihninde oluşan görüntüler vasıtasıyla dolaylı olarak spor müsabakasını izlemez.

- **Sportif Ürün Bölümü:** bu bölüm spor üretmek veya spor veya fitness performansının düzeyini etkilemek için gerekli veya arzu edilen ürünleri içermektedir. Bazı sporların yapılabilmesi için belirli ürünlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sporlar belirli ürünler olmadan ya hiç yapılamaz ya da istenilen düzeyde yapılamaz. Bu bölüm, spor üretimi için ihtiyaç duyulan ya da arzu edilen çeşitli ürünlere ve spor performansının düzeyini ve kalitesini etkilemeye yönelik talep oluşturmaktadır.
- **Sportif Tutundurma Bölümü:** Bu bölüm ise spor endüstrisi ürünlerinin tanıtımında kullanılan ürünleri içermektedir. Spor veya fitness etkinliği tutundurma faaliyetleri olmadan da gerçekleştirilebilmekte fakat bazı durumlarda kısmen tutundurma ürünleri aracılığıyla geliştirilir ve teşvik edilir. Spor ve fitness ile ilgili ürünler ve hizmetlerin satışları ise tutundurma faaliyetlerinden kesinlikle etkilenmektedir. Spor sektörünün bütün bölümlerinde yer alan yarışmacılar çeşitli tutundurma ürünleri ve taktikleri kullanırlar. Bu rekabet etme ihtiyacı ise tutundurma ürünlerine, araçlarına, yöntemlerine ve tutundurma, pazarlama, halka ilişkiler ve diğer alanlarda uzmanlaşmış kişilere yönelik bir talep oluşturmaktadır.

Büyük bir endüstriye dönüşen spor endüstrisinde en önemli faaliyetler arasında mega organizasyonlar yer almaktadır. Söz konusu mega organizasyonlar, çoğu ülkede ve destinasyonda ekonomi ve turizmin canlanmasına ve bu alanların büyümesine ivme kazandırmaktadır. Mega organizasyonlar, düzenlendiği şehir ve ülke bakımından önemli sosyal ve ekonomik yararlar sağlamakta olup şehri ve ülkeyi gittikçe içine alan yaygın bir medya kuşatması söz konusu olmaktadır (Şimşek, 2011: 384).

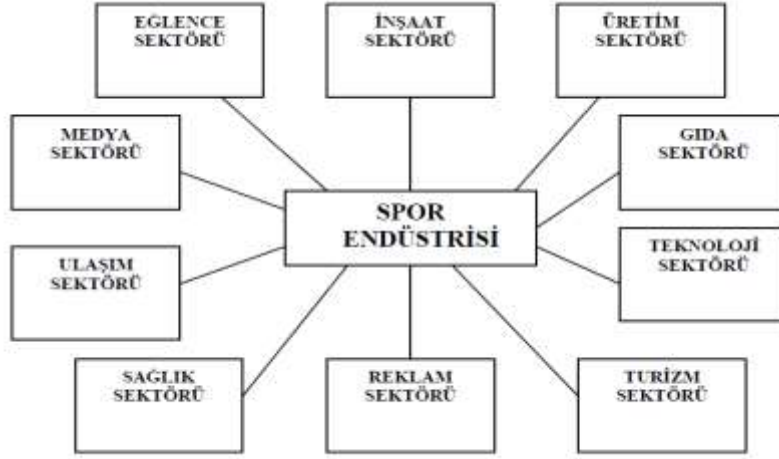
3. Spor Sektörünün Diğer Sektörlerle İlişkisi

Oyalanma, oyun vb. şeklinde ortaya çıkan sporun günümüzdeki anlamı ve işlevleri değişmiştir. Günümüzde eğitim, ekonomi, politika, reklam, şiddet, propaganda, turizm, boş zaman, meslekleşme, iş bölümü gibi geniş bir yelpazede doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen ve hem birey hem de toplum ve uluslararası alanda çok yönlü ve oldukça önemli etkilere sahip sosyal bir kuruma dönüşmüştür. Çok yönlü, yararlı, amaçlı ve etkili bir boyuta bürünen spor çağımızda evrenselleşmiştir (Yetim, 2000: 64).

Günümüzde sporun birbirinden farklı ve birbirini etkileyen önemli sosyal, ekonomik, kültürel vb. boyutları üzerinde durulmaktadır. Spor, kişisel ve toplumsal sağlığı koruyucu ve geliştirici yönüyle bir hizmet sektörü olarak nitelendirilmektedir. Kitle iletişim araçlarının ve bilhassa medyanın etkisiyle karlı bir tanıtım ve reklam aracı olmanın yanı sıra spor aynı zamanda geniş kitlelere hitap eden bir gösteri ve eğlence etkinliği olarak tüketim sektörü olarak da varlığını sürdürmektedir. Yine girişimciler için ciddi finans hareketlerinin yaşandığı cazip bir ekonomik faaliyet ve yatırım alanı olarak da değerlendirilmektedir (Devecioğlu, 2004: 66).

1990'lı yıllardan günümüze kadar yaşanan süreçte profesyonel spor kulüplerinin gerek şirketleşmesi ve halka arzı gerekse bilet fiyatlarının aşırı yüksek olması ve yayın hakları gibi gelişmelerle birlikte spor endüstrisinin görünümü değişmiş ve bu durum diğer endüstriler tarafından da karlı bir alan olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Alkibay, 2005: 84).

Deneyim ekonomisinin temel bir unsuru olarak spor, yetenekleri çekmede ve yeni spor türlerinden performans ölçme ve aktiviteleri izleme yöntemlerine kadar geniş bir yelpazede yeni ve yenilikçi deneyim biçimlerini teşvik etmede oldukça etkilidir. Spor etkinlikleri ve aktiviteleri yerel ekonomiler üzerinde güçlü ve doğrudan bir etkiye sahip olmakla birlikte yabancı yatırımlara kadar belirli ürünlerden büyük pazarlama ve tanıtım fırsatı sunabilmektedir. Bu bağlamda sporun diğer ekonomik faaliyetlerle ve bilhassa turizmle yakından bağlantısı bulunmakta ve daha geniş bir kalkınma stratejisinin önemli bir unsuru olabilmektedir (Razvan vd., 2020: 36-37).

Şekil 3: Spor Endüstrisinin Diğer Sektörlerle İlişkisi

Kaynak: Devecioğlu, 2005: 5

Spor sektörü kendine özgü özellikleri olan ve diğer sektörleri de doğrudan ve dolaylı etkileyen bir sektördür. Yerel, ulusal ve uluslararası alanda gerçekleştirilen çeşitli sporlar, spor organizasyonları, sportif faaliyetler turizm sektöründen sağlık, ulaşım, gıda, teknoloji sektörüne, inşaat sektöründen eğlence, medya, üretim, reklam sektörüne kadar oldukça geniş bir yelpazede diğer sektörlerle de ilişkilidir. Dolayısıyla spor sektörünün büyüklüğü ve gelişimi diğer sektörleri de doğrudan etkilemekte ve diğer sektörlerin gelişiminin de belirleyicisi olabilmektedir.

Spor ürününün pazarını oluşturan sportif yarışmalarda sporcular performanslarını sergilemekte ve spor olayını seyircilerle bütünleştirmektedir. Dolayısıyla sportif organizasyonlar yapı gereği işgücü ve teknoloji gerektirmektedir. Her şeyin iç içe olduğu sportif organizasyonlar, sevinç ve gözyaşı, barış ve savaş, dostluk ve nefret duygularının da yaşandığı, tüketimin arttığı ve ekonomiyi canlandıran sosyo-ekonomik bir olgu olarak nitelendirilebilir (Biçer, 1994: 56).

Olimpiyatlar ve futbol Dünya Kupası gibi büyük çaplı spor etkinlikleri ticarileştikçe spor yönetimi ve spor pazarlamasının işlevsel yönlerine yeni bir bakış açısı kazandırarak karlı bir iş kaynağı olarak sporu yönetmenin önemi daha da artmaktadır. Bununla birlikte spor endüstrisi insanların değişen yaşam tarzlarından da ciddi anlamda etkilenmektedir. Sağlığa ilginin artması ve insanların boş zaman kalitesine daha fazla değer vermeye başlaması spora ilginin artması ile sonuçlanmıştır. Böylelikle insanların spor ürünlerini almaları ve spor etkinliklerine katılma olasılıkları daha muhtemel olmaktadır. İnsan yaşam tarzındaki değişiklik sadece spor endüstrisini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda reklamcılık gibi ilgili diğer endüstrilerin de büyümesini teşvik etmektedir (Yoon ve Choi, 2005: 191-192).

Geçtiğimiz on yıllarda parçalanmış kitle iletişim araçları reklamcılar zaman zaman tüketicilerle iletişim kurmak için alternatif yöntemler düşünmeye zorlanmaktadır. Pazarlamacılar bazı durumlarda tüketicilerin belirli ortamlarda neredeyse tutsak olarak uzun zamanlarını geçirdiklerini ve bu durumları da tüketicileri reklam mesajlarına maruz bırakabilmek için bir araç olarak kullanmaktadır. Buradaki tutsak bir hizmet ortamı, tüketicilerin hizmet gerçekleştirilmeden önce normal olarak ayırlamayacakları yahut terk edemeyecekleri bir hizmet tesisinde yahut yerde uzun bir süre kalma ile karakterize edilmektedir. Söz konusu bu hizmet tesisinde ya da yerde yer alan bir kişi genellikle ister istemez bu reklam mesajlarına maruz kalmaktadır (Turley ve Shannon, 2000: 323).

Spor yoluyla pazarlama hedeflenen müşterilere ulaşmak için çoğunlukla katılımcı ve seyirci sporuna bağlı spor dışı ürünlerin ortaklığını gerektirmektedir. Spor sektöründe bu tür bir ilişki genellikle sponsorlukları, sporcu desteğini, reklamları ve müşterileri eğlendirmeyi hedefleyen lüks ortamın kullanımını kapsamaktadır. Pazarlama daima tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmaktadır. Bu bağlamda spor pazarlaması girişimindeki çaba da hedef gruplarını anlamayı gerektirmektedir

(Tinderet, 2018: 3). Aşağıdaki tabloda spor dalları arasında yer alan ve dünya genelinde genel kabul görmüş ve ciddi takipçisi olan futbola ilişkin futbol pazarlamasının boyutları ve tüketicileri bir örnek olarak gösterilmektedir.

Tablo 1: Futbol Pazarlamasının Boyutları

Futbol Pazarlamasının Boyutları	Tüketicileri
Futbol seyrinin pazarlanması	Seyirciler/Taraftarlar
İsim hakkı pazarlaması	Spor işletmesi, cafe, lokanta vb. yatırımcısı
Lisanslı ürün pazarlaması	Logolu ürün tüketicileri
Sponsorluk	Futbol yoluyla pazarlama yapan firmalar
Yayın hakkı pazarlaması	Medya örgütleri
Taraftar kart	Seyirciler/Taraftarlar
Stadyum pazarlaması	Stadyum hizmetleri tüketicileri
Gençlik geliştirme programı	Spor işletmesi, kulüpler

Kaynak: Serarşlan, 2009: 11

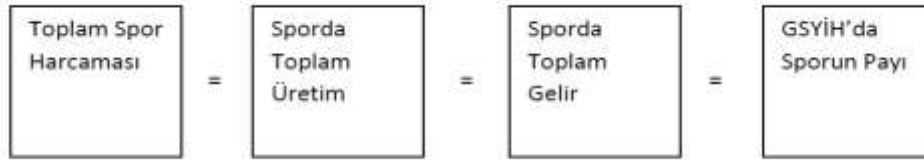
Futbol seyrinin pazarlanması futbol pazarlamasında lokomotif fonksiyonunu üstlenmiş olup, bu eylemde seyirciler ve taraftarlar tüketici konumundadır. Futbol seyrinin pazarlanması eyleminin temel amacını seyirci ve taraftar sayısını artırmak oluşturmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için ise futbol pazarlaması kapsamında diğer seçeneklerin harekete geçirilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda seyirci yahut taraftar pazarının büyüklüğü, isim hakkı pazarlaması, lisanslı ürün pazarlaması, stadyum pazarlaması, sponsorluk, yayın hakkı ve taraftar kart pazarlarının büyüklüğünün de belirleyicisi olmaktadır. Başka bir ifadeyle bütün bu boyutlar futbol pazarlamasının vagonlarını oluşturmaktadır (Serarşlan, 2009: 11). Futbol pazarlamasının boyutları ve tüketicileri genel anlamda spor pazarlaması için de düşünülebilir.

Şekil 4: Spor Ekonomisinin Unsurları

Kaynak: Devecioğlu, 2004: 68.

Bir ekonomi olarak sporun birtakım unsurları bulunmaktadır ve bu unsurlarıyla birlikte spor başlı başına bir ekonomi ve endüstri olarak varlığını sürdürmektedir. Spor ekonomisinin unsurları arasında yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere spor pazarlaması, spor organizasyonları, spor işletmeleri, spor medyası, spor teşkilatları, spor ürünleri, spor teknolojisi yer almaktadır. Her bir unsurun ekonomik değeri ve bir işleyişi bulunmaktadır. Spor bütün unsurlarıyla ülkelerin ekonomilerinde önemli bir paya sahip olup, gerek spor faaliyetleri, organizasyonları gerekse spor alanında üretilen ürün ve hizmetler anlamında ülkelerin ekonomik gelişmeleri, refah düzeyleri ve istihdam düzeylerine olumlu katkılar sağlamaktadır.

Şekil 5: Sporun Ekonomi İçindeki Payı

Kaynak: Ergeç, 2013: 129

Bir sektörün büyüklüğünün belirleyicileri arasında o sektörde üretilen mal ve hizmet miktarı, ekonomik birimlerin o sektörün ürettiği mal ve hizmetlere yaptığı harcamalar ve o sektörde kullanılan üretim faktörlerinin gelirlerinin toplamı yer almaktadır. Söz konusu durum spor endüstrisi içinde geçerlidir. Yukarıdaki şekilde de görüldüğü üzere bir ülkedeki spor endüstrisinin ulusal gelir içindeki payı, o sektörün toplam üretimine, üretilen mal ve hizmetlere yapılan harcamalara ve elde edilen gelire eşittir. Bir ekonomide sporun milli gelirden aldığı pay ne kadar yüksekse o ekonomide toplam gelir miktarında, toplam üretim miktarında, toplam harcama düzeyinde ve toplam istihdamda sporun payı o kadar yüksek olacaktır (Ergeç, 2013: 129-130).

Spor endüstrisinin birincil görevi spor etkinlikleri üretmek olup, bunun için takımlar ve ligler düzenlenmektedir. Bu bağlamda okul takımları, kümeler ve ligler, bireysel performanslar, yerel, ulusal ve uluslararası turnuvalar gibi geniş bir yelpazede düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Spor endüstrisinin ikincil görevini ise spor etkinlikleriyle ilgili ticari yaklaşımlar oluşturmaktadır. Oyunlarda yiyecek, içecek, spor stantları ve spor salonları çevresinde ürün satışı yapanlar, reklamcılar, sponsorluklar, takımla ve ligue ilgili mal ve hizmet satan firmalar, spor etkinliklerini destekleyici firmalar, menajerler, ajanlar ve temsilciler ile basın olmak üzere bu alanlarda birbirini besleyen ve karşılıklı bir ilişki söz konusudur (Devecioğlu, 2004: 66).

Spor pazarlaması, pazarlamanın spor ürünlerine ve hizmetlerine uygulanması ve sporla işbirliği aracılığıyla spor dışı ürünlerin pazarlanması olarak nitelendirilmektedir. Bu yönüyle spor pazarlamasının temelde iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, genel pazarlama uygulamalarının sporla ilgili ürün ve hizmetlere uygulanmasıdır. İkincisi ise, diğer tüketici ve endüstriyel ürün veya hizmetlerin spor yoluyla pazarlanmasıdır. Diğer alanlardaki pazarlama biçimlerinde olduğu gibi spor pazarlaması da tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamayı hedeflemektedir. Bunu tüketicilere sporla ilgili ürünleri ve spor hizmetleri sunarak gerçekleştirirler. Spor pazarlaması geleneksel pazarlamadan spor dışı ürün ve hizmetlerin tüketimini işbirliği yoluyla teşvik etme yeteneğine sahip olması bakımından farklılık göstermektedir (Smith, 2008: 3). Spor endüstrisinde girişimci olmak hem istihdamın kamu sektörüne bağımlılığını azaltmaya hem de milli gelirin artmasına yardımcı olmaktadır (Pilus ve Hussin, 2018: 1319).

4. Dünyada ve Türkiye’de Spor Sektörünün Görünümü

Günümüzde sporun görünümü değişmiş, kendi endüstrisini oluşturmuş ve pazarlamanın konuları arasında yer almıştır. Sosyal, ekonomik, istihdam vb. bakımından geniş bir yelpazede yararlar sağlamaktadır. Spor tesisleri ve bu tesislerde oluşturulan istihdam, spor malzemeleri üreten firmalar ve bu firmaların ülke ekonomisine sağladığı katkılar, spor turizmi ile birlikte ülkelerin ya da şehirlerin tanınması ve canlanması, yayın kuruluşlarına sağladığı yararlar, reyting ve okunma-takip edilme sayısının yüksek olması, reklam ve sponsorluk getirileri gibi oldukça geniş bir alanda spor aracılığıyla ekonomik faydalar üretilmektedir. Dolayısıyla başlı başına bir ekonomiyi oluşturan ve bir endüstri dalı haline gelen sporun sadece sağlıklı kalmayı sağlayan bir faaliyet olarak değerlendirmek pazarlama açısından ciddi bir kayıp olacaktır (Vardı, 2020: 11).

Ekonomilerde önemli bir payı olan spor endüstrisinin istihdama katkısı da değerlendirilmesi gereken önemli hususlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda aşağıda cinsiyete göre spor alanında istihdam edilenlere ilişkin istatistiki veriler gösterilmektedir.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Spor Alanında İstihdam Sayıları (Bin Kişi)

	TOPLAM						ERKEK						KADIN					
	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2011	2015	2016	2017	2018	2019
Belçika	23,5	19,4	23,6	23,2	23,5	24,0	13,3	11,7	14,1	14,4	14,9	14,4	10,2	7,7	9,5	8,8	8,6	9,6
Bulgaristan	10,2	10,6	11,5	13,4	12,8	14,4	6,9	6,9	7,6	8,5	8,3	9,5	:	3,7	4,0	4,8	4,5	4,9
Danimarka	26,3	28,7	28,6	26,5	28,0	30,3	12,4	15,0	14,7	13,5	13,9	15,8	13,9	13,7	13,9	13,0	14,1	14,5
Almanya	173,3	224,2	243,3	253,3	254,8	262,2	81,3	112,4	117,8	119,9	121,5	124,9	92,0	111,8	125,5	133,4	133,3	137,3
İrlanda	19,0	18,4	21,9	23,2	23,8	24,0	11,5	11,6	13,0	13,0	13,7	14,1	7,6	6,9	8,9	10,2	10,2	9,9
Yunanistan	12,4	15,6	17,3	19,9	21,3	21,1	7,0	10,9	11,8	11,5	11,9	12,3	5,4	4,7	5,5	8,4	9,4	8,8
İspanya	148,3	183,3	192,2	201,8	211,4	216,5	91,4	105,0	117,6	118,5	122,9	128,9	56,9	78,3	74,7	83,2	88,5	87,6
Fransa	279,1	175,1	179,6	169,4	184,3	178,3	121,1	98,4	106,6	100,6	112,7	105,1	158,1	76,7	73,0	68,8	71,6	73,3
İtalya	104,8	117,5	119,4	130,3	116,6	133,7	64,2	62,0	65,9	77,1	69,0	75,4	40,6	55,5	53,5	53,2	47,6	58,3
Lüksemburg	1,1	1,7	2,4	1,8	1,9	1,7	0,7	1,1	1,2	1,0	1,1	1,0	:	0,7	1,3	0,8	0,8	0,7
Macaristan	10,7	18,7	17,0	15,8	18,9	22,6	7,9	11,6	11,4	9,8	9,0	13,2	2,8	7,0	5,6	6,0	9,9	9,4
Avusturya	25,1	35,9	27,9	26,3	24,1	30,9	11,6	17,3	15,0	14,2	13,6	15,8	13,5	18,6	12,9	12,1	10,5	15,1
Portekiz	23,9	38,9	39,2	39,8	37,7	38,0	12,3	24,3	23,0	21,0	21,6	22,3	11,6	14,5	16,2	18,7	16,1	15,7
Romanya	11,4	12,3	12,7	15,0	10,8	15,3	8,2	8,1	8,3	10,0	6,7	10,7	:	:	:	:	:	:
Slovenya	5,2	5,4	5,3	5,7	5,4	4,8	3,2	2,7	3,9	4,0	3,7	2,7	2,0	2,7	1,4	1,6	1,7	2,1
Slovakya	6,7	11,2	11,8	11,8	9,8	10,5	4,1	7,3	7,6	8,0	7,0	5,3	2,6	3,9	4,2	3,7	2,7	5,2
İsveç	57,9	76,7	74,6	79,9	81,8	81,2	26,2	37,1	36,6	39,1	38,0	37,3	31,6	39,6	38,0	40,7	43,7	43,9
İzlanda	3,4	3,6	3,9	4,4	4,5	4,3	1,6	2,2	2,2	2,3	2,2	2,2	1,9	1,4	1,7	2,0	2,3	2,1
İsviçre	34,5	48,6	53,4	52,6	56,6	57,1	17,1	21,2	23,2	23,9	26,9	26,1	17,4	27,4	30,2	28,7	29,7	31,0
Birleşik Krallık	374,4	417,5	431,2	435,2	445,4	424,6	198,0	235,6	229,9	238,4	244,1	227,7	176,4	181,9	201,3	196,8	201,2	196,9
Türkiye	50,8	82,0	78,1	83,8	101,0	97,4	41,4	68,5	59,7	61,3	73,2	70,7	9,4	13,5	18,4	22,4	27,8	26,7

Kaynak: Veriler EUROSTAT Veri Tabanından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere spor alanında istihdam edilenler cinsiyet itibariyle incelendiğinde, bazı ülkeler hariç olmak üzere genel itibariyle erkeklerin istihdamı kadınların istihdamından daha yüksek gerçekleşmiştir. İsveç ve İsviçre’de spor alanında kadınların istihdamı erkeklerin istihdamından daha yüksektir. Türkiye’de ise spor alanında erkeklerin istihdamı kadınlara nazaran daha fazla gerçekleşmiştir. Spor alanında genel istihdam rakamlarına bakıldığında en fazla istihdama Almanya, İspanya, Birleşik Krallık ve Fransa’nın sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Yaş Gruplarına Göre Spor Alanında İstihdam Sayıları (Bin Kişi)

	15-29						30-64						65 ve üzeri					
	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2011	2015	2016	2017	2018	2019
Belçika	7,5	5,5	7,5	6,9	6,4	8,3	15,7	13,3	15,9	16,1	16,6	15,7	:	:	:	:	:	:
Bulgaristan	:	:	4,1	4,0	4,0	4,7	6,6	7,0	7,2	9,1	8,5	9,1	:	:	:	:	:	:
Danimarka	15,7	15,4	15,8	14,5	15,8	16,8	10,2	11,7	12,4	11,1	11,3	12,1	:	:	:	:	:	:
Almanya	51,4	70,7	78,3	81,2	80,3	84,2	116,2	142,1	153,5	158,3	161,9	164,0	5,7	11,3	11,4	13,8	12,6	14,0
İrlanda	7,6	6,9	8,3	8,3	8,0	9,1	11,1	11,3	13,1	14,5	15,0	14,2	:	:	:	:	:	:
Yunanistan	4,0	4,1	4,6	6,7	6,4	6,0	8,5	11,5	12,7	13,2	14,9	15,1	:	:	:	:	:	:
İspanya	51,1	63,4	69,1	77,4	77,9	79,2	96,4	119,6	122,1	122,1	132,4	135,8	:	:	1,0	2,3	1,1	1,4
Fransa	100,7	48,3	48,3	52,6	55,2	47,4	177,2	118,2	123,1	112,3	121,2	127,9	:	8,7	8,2	4,5	7,9	:
İtalya	34,5	33,0	35,1	39,9	35,6	37,0	69,5	83,9	82,5	87,1	78,5	95,2	:	:	1,9	3,3	2,5	:
Lüksemburg	:	0,7	1,1	0,7	0,7	:	0,8	1,1	1,3	1,1	1,2	1,2	:	:	:	:	:	:
Macaristan	:	5,9	6,0	5,7	5,2	9,2	8,5	12,7	10,8	9,8	13,2	12,9	:	:	:	:	:	:
Avusturya	7,7	11,5	10,3	9,2	7,2	8,5	16,8	23,9	17,2	16,6	16,4	21,6	:	:	:	:	:	:
Portekiz	7,3	14,2	12,7	12,0	12,3	12,9	16,1	24,3	25,8	27,2	24,3	24,3	:	:	:	:	:	:
Romanya	:	:	:	:	:	:	8,7	7,5	7,7	8,7	:	10,2	:	:	:	:	:	:
Slovenya	1,9	1,8	1,5	2,1	1,5	1,9	3,2	3,4	3,6	3,5	3,8	2,9	:	:	:	:	:	:
Slovakya	:	2,7	4,2	4,1	:	3,5	5,4	8,3	7,6	7,6	7,2	6,7	:	:	:	:	:	:
İsveç	24,7	33,5	32,0	35,5	38,3	40,2	32,2	39,8	39,4	42,0	40,7	38,2	1,0	3,4	3,2	2,4	2,7	2,9
İsviçre	8,2	11,6	15,1	12,6	14,1	15,7	24,7	34,0	34,3	36,5	39,3	37,8	1,6	3,0	4,0	3,5	3,2	3,6
Birleşik Krallık	173,6	187,3	201,3	192,4	209,7	188,6	189,0	214,4	212,3	225,2	212,7	221,6	11,8	15,7	17,6	17,6	22,9	14,4
Türkiye	25,7	38,9	40,2	39,5	47,0	46,0	24,9	41,9	37,0	43,8	53,1	50,8	:	1,1	0,9	:	0,9	0,6

Kaynak: Veriler EUROSTAT Veri Tabanından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda yaş grupları itibariyle spor alanında istihdam edilenler 15-29 yaş aralığı, 30-64 yaş aralığı ve 65 yaş ve üzeri olmak üzere üç yaş grubunda incelenmiştir. Yaş grupları itibariyle veriler incelendiğinde genel olarak Danimarka hariç olmak üzere diğer ülkelerde spor alanında en fazla istihdamın gerçekleştiği yaş aralığı 30-64 yaş aralığıdır. Danimarka’da spor alanında en fazla istihdam 15-29 yaş aralığında gerçekleşmiştir. 65 yaş ve üzeri yaş aralığı ise spor alanında en az istihdamın gerçekleştiği yaş aralığı olmuştur. Türkiye’de ise yine durum değişmemiş olup, spor alanında en fazla istihdam genel itibariyle 30-64 yaş aralığı olmuştur.

Tablo 4: Spor Ürünleri İmalatında İşletmeler, Faktör Maliyetinde Katma Değer ve Toplam Mal ve Hizmet Alımları

	İşletmeler (Sayı)			Faktör Maliyetinde Katma Değer (Milyon Euro)			Toplam Mal ve Hizmet Alımları (Milyon Euro)		
	2010	2015	2018	2010	2015	2018	2010	2015	2018
Belçika	22	49	30	7,7	0,6	1,0	23,7	2,6	0,9
Bulgaristan	33	53	49	14,4	26,7	46,7	39,9	55,7	78,2
Danimarka	46	62	73	:	:	11,5	:	:	31,9
Almanya	367	355	416	286,2	334,6	453,4	543,2	628,3	:
İrlanda	83	:	:	5,5	:	:	11,7	:	:
Yunanistan	65	41	47	11,8	6,8	8,2	19,5	12,6	15,1
İspanya	185	189	274	82,1	60,7	70,2	171,6	168,5	200,3
Fransa	397	656	626	252,2	279,2	264,7	810,8	638,6	589,0
İtalya	616	614	593	322,9	358,4	460,3	935,5	1.186,8	1.137,9
Lüksemburg	0	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Macaristan	120	161	180	22,1	36,1	46,8	117,7	92,5	141,0
Avusturya	82	85	102	188,1	203,3	273,6	619,9	578,9	806,4
Portekiz	60	80	90	7,3	13,3	9,1	47,5	212,1	18,4
Romanya	46	56	64	13,5	19,6	30,5	13,5	35,5	60,6
Slovenya	44	53	60	25,2	:	25,0	55,6	:	56,7
Slovakya	88	58	50	15,1	15,4	16,4	46,3	46,6	45,9
İsveç	290	341	325	46,5	45,3	25,8	94,8	101,7	60,7
İzlanda	:	2	5	:	0,0	0,0	:	0,0	0,1
İsviçre	45	38	40	18,7	55,8	69,1	:	:	77,1
Birleşik Krallık	571	736	822	217,1	310,4	281,9	440,5	579,2	427,4

Kaynak: Veriler EUROSTAT Veri Tabanından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda spor ürünleri imalatıyla ilgili işletme sayıları, faktör maliyetinde katma değer ve toplam mal ve hizmet alımlarına ilişkin veriler bulunmaktadır. Yıllar itibariyle genel olarak ülkelerde işletme sayılarında artış eğilimi sürmüştür olup, spor ürünleri imalatına ilişkin en fazla işletme sayısına Almanya, Fransa, İtalya, İsveç ve Birleşik Krallık sahip olmuştur. Ülkelerin faktör maliyetinde katma değerlerine bakıldığında genel itibariyle artışın yaşandığı, Belçika, Yunanistan, İspanya ve İsveç'te ise düşüş yaşandığı görülmektedir. En fazla faktör maliyetinde katma değer rakamları Almanya, Fransa, İtalya, Avusturya ve Birleşik Krallık'ta gerçekleşmiştir. Spor ürünleri imalatında toplam mal ve hizmet alımları ülkelerde değişkenlik göstermiş olup, başta Belçika, Yunanistan, Fransa, Portekiz, İsveç ve Birleşik Krallık'ta düşüş eğilimini sürdürmüş, diğer ülkelerde artış eğilimini sürdürmüştür.

Tablo 5: Spor Ürünleri İmalatında Çalışan Kişiler, İşverenler ve İstihdam Büyüme Oranı

	Çalışan Kişiler (Sayı)			İşverenler (Sayı)			İstihdam Büyüme Oranı (%)		
	2010	2015	2018	2010	2015	2018	2010	2015	2018
Belçika	104	60	37	90	13	9	11,8	7,1	32,1
Bulgaristan	1.329	1.796	2.377	1.312	1.763	2.355	:	10,8	16,3
Danimarka	:	:	200	:	:	169	:	:	:
Almanya	6.242	6.923	9.181	5.954	6.680	8.900	-1,2	-4,8	27,1
İrlanda	143	:	:	93	:	:	34,9	:	:
Yunanistan	413	313	451	353	278	414	-1,2	3,3	8,2
İspanya	1.831	1.559	1.722	1.733	1.450	1.556	-3,4	5,6	3,7
Fransa	3.834	4.507	3.952	3.635	4.215	3.668	:	-0,7	-21,7
İtalya	6.048	5.086	5.409	5.284	4.389	4.750	:	7,1	0,3
Lüksemburg	0	0	0	0	0	0	:	:	:
Macaristan	1.237	1.421	1.799	1.190	1.339	1.706	8,5	10,2	15,3
Avusturya	3.363	3.072	3.399	3.323	3.018	3.322	-2,0	1,3	10,2
Portekiz	325	348	430	298	307	388	5,2	3,3	14,4
Romanya	1.460	2.227	2.585	1.446	2.190	2.560	5,9	14,3	10,6
Slovenya	429	646	853	410	621	822	-15,7	8,0	8,2
Slovakya	644	801	641	571	756	606	67,3	16,3	2,2
İsveç	829	733	475	745	618	381	-2,2	-10,1	-8,8
İzlanda	:	0	2	:	0	2	:	:	0,0
İsviçre	244	304	582	:	:	:	:	-41,7	144,5
Birleşik Krallık	:	5.475	5.621	:	5.139	5.337	:	:	2,4

Kaynak: Veriler EUROSTAT Veri Tabanından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda spor ürünleri imalatında çalışan kişiler, işverenler ve istihdam büyüme oranları gösterilmektedir. Spor ürünleri imalatında çalışan kişiler genel itibariyle Belçika, İspanya, Fransa, İtalya, Slovakya ve İsveç'te düşmüş olup, diğer ülkelerde artış eğilimini sürdürmüştür. İşveren sayıları yıllar itibariyle Belçika, İspanya, Fransa, İtalya, Avusturya ve İsveç'te düşmüş ve diğer ülkelerde genel itibariyle artmıştır. İstihdam büyüme oranında ise İspanya, Fransa, İtalya, Romanya ve Slovakya'da düşüş yaşanmış olup, diğer ülkelerde genel itibariyle artış eğilimini sürdürmüştür.

Tablo 6: Spor Ürünleri İmalatında Toplam Üretimde Üretim Değerinin ve İstihdamın Payı

	Toplam Üretimde Üretim Değerinin Payı (%)			Toplam Üretimde İstihdamın Payı (%)		
	2010	2015	2018	2010	2015	2018
Belçika	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Bulgaristan	0,2	0,3	0,4	0,2	0,3	0,4
Danimarka	:	:	0,0	:	:	0,1
Almanya	0,0	0,0	:	0,1	0,1	0,1
İrlanda	0,0	:	:	0,1	:	:
Yunanistan	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
İspanya	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
Fransa	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
İtalya	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Lüksemburg	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Macaristan	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Avusturya	0,4	0,4	0,4	0,6	0,5	0,5
Portekiz	0,1	0,3	0,0	0,0	0,1	0,1
Romanya	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Slovenya	0,3	:	0,2	0,2	0,3	0,4
Slovakya	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
İsveç	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	0,1
İzlanda	:	0,0	0,0	:	0,0	0,0
İsviçre	:	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Birleşik Krallık	0,1	0,1	0,1	:	0,2	0,2

Kaynak: Veriler EUROSTAT Veri Tabanından derlenmiştir.

Yukarıdaki tabloda spor ürünleri imalatında toplam üretimde üretim değerinin payı ve istihdamın payına ilişkin veriler gösterilmektedir. Spor ürünleri imalatında toplam üretimde üretim değeri Portekiz ve İsveç'te düşüş yaşanmış olup, diğer ülkelerde ya aynı düzeyde kalmış ya da artış yaşanmıştır. Spor ürünleri imalatında toplam üretimde istihdamın payı Avusturya'da sadece düşmüş olup, diğer ülkelerde ya aynı düzeyde devam etmiş ya da artış yaşanmıştır.

Endüstriyel futbolun dünya genelinde en önemli temsilcisi kuşkusuz İngiliz futbol ekibi olan 2002 yılında Umbro yerine Nike firmasıyla 13 yıllığına 500 milyon\$'lık mercandising ve sponsorluk sözleşmesi imzalayan Manchester United'dır. Ülkemizdeki üç büyük kulüp de Avrupa'daki rakipleri gibi ilerlemektedir. Bu kulüplerimiz geniş bir ürün yelpazesinde kendi ürünlerinin satışının yapıldığı mağazalarında hizmet vermektedir. Futbolun sadece futbol olmadığı günümüzde futbol aynı zamanda "business" olarak ülkedeki gücün ve paranın tam merkezinde yer almaktadır. Futbol bilhassa tüketim toplumunun oluşturulmasında etkili olmuştur. Bu duruma en güzel örnekler; ulusal ligler içinde şampiyon olan takımın taraftarlarının kendi renklerini taşıyan ürünlere yönelmesi, kutlamaların da bir eğlence ve tüketime yönelmesi, şampiyonlar ligi finali yahut dünya kupası organizasyonu dönemlerinde

futbola yatırımlarda bulunan şirketlerin pazar paylarının artması ve ürün ve hizmetlerine olan talebin artmasıdır (Talimciler, 2008: 95).

Tablo 7: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Stratejik Planlama Maliyet Hedefleri

		2015	2016	2017	2018	2019
Amaç 2	Sportif katılımı arttırmak	250.000.000	265.000.000	280.000.000	297.000.000	315.000.000
Hedef 2	Her kademedeki öğrencilerin spor yapmasını sağlamak	50.000.000	53.000.000	56.000.000	60.000.000	63.000.000
Hedef 3	Engellilerin spor yapabilmesine yönelik imkanları arttırmak	10.000.000	10.600.000	11.200.000	11.800.000	12.500.000
Hedef 4	Spor bilinci ve alışkanlığını geliştirmek	160.000.000	170.000.000	180.000.000	191.000.000	202.000.000
Hedef 5	Spor kulüplerinin yapısını güçlendirmek	30.000.000	31.400.000	32.800.000	34.200.000	37.500.000
Amaç 3	Sportif başarıyı arttırmak	70.000.000	74.000.000	78.000.000	83.000.000	88.000.000
Hedef 6	Yetenekli sporcuları tespit etmek ve spora yönlendirilmelerini sağlamak	20.000.000	21.200.000	22.400.000	23.600.000	25.000.000
Hedef 7	Başarılı sporculara sağlanan imkanları arttırmak	50.000.000	52.800.000	55.600.000	59.400.000	63.000.000
Amaç 4	Uluslararası standartlara uygun tesis yapımı ve işletilmesi anlayışını geliştirmek	900.000.000	954.000.000	1.011.000.000	1.071.000.000	1.136.000.000
Hedef 8	Spor tesislerinin uygun yerlere yapılmasını sağlamak	600.000.000	636.000.000	674.000.000	714.000.000	757.000.000
Hedef 9	Spor tesislerinin etkin ve verimli bir şekilde işletilmesini sağlamak	300.000.000	318.000.000	337.000.000	357.000.000	379.000.000

Kaynak: T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü Stratejik Plan 2015-2019, 2021: 47.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere sportif katılımı artırma, sportif başarıyı artırma ve uluslararası standartlara uygun tesis yapımı ve işletilmesi anlayışını geliştirme amaçlarını ve bu amaçların alt hedeflerini gerçekleştirebilmek için yıllar itibariyle ayrılan bütçe miktarında istikrarlı artışların yaşandığı görülmektedir. Söz konusu stratejilerin spor ekonomisine sağladığı katkıları genel olarak değerlendirildiğinde öncelikle yukarıdaki tabloda yer alan üç stratejik amacın spor endüstrisi aktörleri ve özellikleri ile ilişkisinin ele alınması gerekmektedir. “Sportif katılımı arttırmak” amacı spor endüstrisindeki katılımcı büyüklüğü ile ilişkili olup söz konusu endüstriye ne kadar çok katılımcı dahil edilirse endüstrinin büyüklüğüyle orantılı bir şekilde medyanın ilgisi de artacaktır. Dolayısıyla spor endüstrisinin reklam, sponsorluk ve tutundurma faaliyetleri içindeki payı artacak ve böylelikle endüstrideki istihdam sayısı da artacaktır (Sivrikaya ve Demir, 2019: 131).

Stratejik planda yer alan diğer stratejik amaç “sportif başarıyı arttırmak” olarak belirlenmiş ve alt hedeflere bakıldığında doğrudan sportif başarıyı arttırmak amacıyla ilişkilendirilmektedir. Sportif başarının artırılması ile birlikte Türk sporunun uluslararası alanda saygınlığı artacak, Türk spor aktivitelerinin izlenme oranları artacaktır. Böylelikle küresel medya platformlarının Türk sporuna ilgisinin artması ve böylelikle Türk sporu ve sporcularına ilişkin ekipman ve malzemelerin ihracatı mümkün olacaktır. Son strateji “uluslararası standartlara uygun tesis yapımı ve işletilmesi anlayışını

geliştirmek” olup, bu bağlamda spor tesislerinin en uygun olan yerlere yapılmasına ilişkin çalışmalar ekonomiye ciddi katkılar sağlayacaktır (Sivrikaya ve Demir, 2019: 131-132).

Sonuç

Günümüzde sporla ilgilenmeyen, yaşamının herhangi bir aşamasında sporla ilişkisi olmayan insan sayısı oldukça azdır. Futbol, yüzme, tenis, basketbol, kayak, doğa yürüyüşü, dağcılık, kampçılık gibi pek çok spor dalı ve bu spor dallarıyla ilişkilendirilen ürün, ekipman ve sportif giyim söz konusudur. İnsanlar spor endüstrisine günümüzde ciddi düzeylerde harcama yapmakta ve harcama diğer endüstrilere yapılan harcamaları geride bırakabilmektedir (Tekin ve Karakuş, 2018: 2115). Spor gerek büyük futbol kulüpleri gerekse yerel spor kulüpleri ve spor salonları olsun doğrudan ekonomik faaliyet üreten önemli bir alandır. Spor faaliyetlerinin insan katkısını gerektirmesi ve bundan dolayı hem fiili spor aktiviteleri içinde hem de spor gereçlerinin yapım ve bakım işlerinde yerel olarak istihdam oluşturmada oldukça etkilidir. Bu yönüyle spor istihdamı artırmada önemli bir faktördür (Razvan vd., 2020: 36).

Küreselleşme, teknolojik alanda yaşanan gelişmeler ve ilerlemeler, bireylerin sağlığa ve spora ilişkin tutumlarının farklılaşması gibi pek çok sebep spora ilişkin ilginin artmasına ve sporun bir sektöre dönüşmesine neden olmuştur. Kendisi başlı başına büyük bir sektör olan spor sektörü aynı zamanda turizm, ulaşım, gıda, inşaat, eğlence, medya gibi pek çok sektörle de yakından ilgilidir. Bu yönüyle ülkelerin ekonomilerinde önemli bir paya sahiptir ve bu pay gittikçe artmaktadır. Spor sektörü bu yönü itibarıyla ülke ekonomilerini hem ekonomik gelişim hem de istihdamın artırılması anlamında desteklemektedir. Çalışma kapsamında incelenen ülkelerde spor sektöründe istihdamın ve spor endüstrisinin sağladığı katma değer bir artış eğiliminde olduğu söz konusu tezi destekler nitelik taşıma potansiyeline sahiptir. Bu yönü itibarıyla spor sektörünün özellikle gelecek yıllarda ülke ekonomileri için bir dinamoya dönüşebileceği düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen araştırmalarda da görüldüğü üzere; özellikle ülkemizin iş gücü yapısı ve sosyo-ekonomik dinamikleri dikkate alındığında spor endüstrisinin geliştirilmesine yönelik çok ciddi bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Spor malzemeleri üretiminde gerekli olan AR-GE ve desteklerin sağlanması halinde Türkiye spor endüstrisinde küresel anlamda söz sahibi olabilecektir. Son yıllarda Gençlik Spor Bakanlığı desteği ile hayata geçirilen “El Dikimi Top Üretimi Projesi” gibi girişimler bu gayenin gerçekleştirilmesinde oldukça faydalı görülmektedir.

Kaynakça

- Alkibay, S. (2005). Profesyonel spor kulüplerinin taraftar ilişkileri yoluyla marka değeri yaratmaları üzerine bir araştırma, *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 83-108.
- Altunbaş, H. (2007). Sporun pazarlaması ve pazarlama iletişiminde spor, *Selçuk İletişim*, 5, 89-105.
- Atalay, A, Boztepe, E. (2020), E-Spor endüstrisi ve ekonomik çıktıları üzerine bir değerlendirme, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 6(3), 19-35.
- Atasoy, B, Kuter, F, Ö. (2005). Küreselleşme ve spor, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 11-22.
- Biçer, T. (1994). Spor yönetimi organizasyonu, ekonomik birim olarak spor işletmeleri ve uygulamadan örnek, [Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bulgu, N. (2005). Sporda şiddet ve alt-kültür, *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe J. of Sport Sciences*, 16 (4), 229-250.
- Dağlı Ekmekçi, A., Ekmekçi, R., & İrmiş, A. (2013), Küreselleşme ve spor endüstrisi, *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(1), 91-117.
- Devecioğlu, S. (2004). Sporun ekonomik boyutu, *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi*, 511, 63-70.
- Devecioğlu, S. (2005). Türkiye’de spor sektörü stratejilerinin geliştirilmesi, *Verimlilik Dergisi*, 2, 117-134.
- Ergeç, E. (2013). *Spor Endüstrisinin Ekonomik Etkileri*, (Ed.Nilgün Çağlarırnak Uslu), *Spor Ekonomisi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2974, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1928.

- Johnson, B. (2017). *The Economic, Social, and Emotional Impacts of Sports in the United States*, Integrated Studies, BIS 437 Senior Project, Murray State University.
- Katırcı, H., Argan, M. (2012). *Spor Endüstrisi ve Pazarlama*, (Ed. Sevgi Ayşe Öztürk), Spor Pazarlaması, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2481, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1452.
- Oğuz, T. (2005). *Popüler Kültür ve Sporun Endüstrileşme Süreci*, *Kurgu Dergisi*, 21, 195-204.
- Opolska, I., Proskina, L. (2017). *Sports Role In Economics*, *International Conference Economic Science For Rural Development*, Jelgava, 27-28 April, 322-329.
- Osenieks, J., Jansons, G. (2012). *The Impact Of Sports On The Economy*, *Lase Journal Of Sport Science*, 1(3), 125-146.
- Pilus, A. M., Hussin, H. (2018). *Sports Industry Career Opportunities: The Athletes Perception*, *International Journal of Science and Research (IJSR)*, 7(6), 1310-1329.
- Pitts, B. G., Fielding, Lawrence W. M., Lori K. (1994). *Industry Segmentation Theory and the Sport Industry: Developing a Sport Industry Segment Model*, *Sport Marketing Quarterly*, 3(1), 15-29.
- Razvan, B. M. C., Bogdan, B. G., Roxana, D. C., Popescu, M. (2020). *The Contribution Of Sport To Economic And Social Development*, *Studia UBB Educatio Artis Gymn.*, LXV, 1, 27-38.
- Savic, Z., Randelovic, N., Stojanovic, N., Stankovic, V., Siljak, V. (2017). *The Sports Industry And Achieving Top Sports Results*, *Physical Education and Sport*, 15(3), 513 -522.
- Serarslan, Z. (2009). *Futbol Pazarlaması*, İstanbul: TFF-FGM Futbol Eğitim Yayınları.
- Sivrikaya, K., Demir, A. (2019). *Türkiye’de 2001 Yılı ve Sonrasında Uygulanan Spor Ekonomisi Politikalarına Yönelik Bir Değerlendirme*, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 10(23), 126-136.
- Smith, A. (2008). *Introduction to Sport Marketing*, London: Elsevier
- Şimşek, K. Y. (2011). *Erzurum Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunlarının Erzurum Şehrine Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Etkisi*, *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi Ve Spor Bilim Dergisi*, 13 (3), 383-393.
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı Spor Genel Müdürlüğü Stratejik Plan 2015-2019, [https://shgm.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGM/StratejiB%C3%BCt%C3%A7e/SGM_Stratejik%20Plan%20_%202015-2019_\(04,01\).pdf](https://shgm.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGM/StratejiB%C3%BCt%C3%A7e/SGM_Stratejik%20Plan%20_%202015-2019_(04,01).pdf), ET: 15.06.2021.
- Talimciler, A. (2008). *Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol, İletişim Kuram Ve Araştırma Dergisi*, 26, 89-114.
- Tekin, Z., Karakuş, K. (2018). *Gelenekselden Akıllı Üretime Spor Endüstrisi 4.0, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 2110-2138.
- Tinderet, R. (2018), *Effect Of Sports Marketing On Sales Performance Of Manufacturing Firms In Kenya*, Master Of Business Administration (Marketing Option) Kca University, (<http://41.89.49.13:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1383/Tinderet-Effect%20Of%20Sports%20Marketing%20On%20Sales%20Performance%20Of%20Manufacturing%20Firms%20In%20Kenya.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, ET: 05.06.2021).
- Turley, L.W., Shannon, J. (2000). *The Impact And Effectiveness Of Advertisements In A Sports Arena*, *Journal Of Services Marketing*, 14(4), 323-336.
- Vardi, A. (2020). *Pazarlamada Sponsorluk Kavramının Önemi ve Spor Endüstrisi Açısından Bir Değerlendirme: Türkiye Basketbol Ligi*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı, Malatya.
- Yetim, A. A. (2000). *Sporun Sosyal Görünümü*, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1, 63-72.
- Yoon, S-J, Choi, Y-G. (2005). *Determinants Of Successful Sports Advertisements: The Effects Of Advertisement Type, Product Type And Sports Model*, *Brand Management*, 12(3), 191-205.
- Eurostat Veri Tabanı, <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, (ET: 15.06.2021)

Extended Abstract

It is very well-known fact that sports have many positive effects and a positive aspect of sports can be given as its social effect. The phenomenon of sports has a juncture that encourages social welfare and well-being, and strengthens unity and social inclusion. In this respect, sports can be given as one of the most serious intervention tools preferred by welfare regimes to struggle social exclusion. It can be said that sports can be used as a serious potential in reaching social welfare and development, when combined with the economic contributions it has provided on physical, social and psychological effects on people and society. At this point, the aim of the study conducted by us can be given as initiating a discussion of evaluation of sports as a "sector" by analyzing its economic and social outputs. Considering its quality, it can easily be said that sports, which includes almost all the factors related to the classification of the sector, deserves this honor. In the study specifically, sports investments and employment dimensions of sports were compared in Turkey and in the World, and the development of the sports industry has been revealed. For the purpose of the study, it has been tried to present an analysis based on data analysis regarding the discussion about whether sports are a sector or not.

People take place in sports and physical activities for a variety of reasons, including pleasure, improving their physical condition and health, and feeling good. It is very important to encourage people's taking place in sports so that people can achieve these goals. In addition to personal these benefits, there are other reasons to encourage sports and physical activities. Sports are an arena and in addition to being an arena, sports, which have roots in social life and have made significant contributions to both the production and circulation of culture, it is a system of symbols used both in the formation of dominant ideologies and in ensuring social consent. In other words, sports are both an area where struggles for dominance are campaigned and a process where social legitimization processes are applied

In general, sports and physical activity are only linked to schools and leisure activities and may weaken their contribution to some other processes and activities. For example, sports are closely linked to education, tourism, health and entertainment, and each of these sectors has an important role in the national economy. In a modern economy, sports make a direct contribution to economic activity. Sport can be used both as a powerful motivator for diverse people and groups, and as a tool to create a wider spectrum of economic activity and social action. In this context, sport and physical activities can have economic and social impacts, particularly at national and local level. With the developments and improvements in globalized world and in technology, the significance of sports has also changed. Today, sports are taken in hand more with its economic dimensions, because the sports economy has a significant share in the national and international arena and this share is increasing day by day.

Sports are considered as a real foundation with certain rules and internal working mechanisms. If we take recreational physical activities related to sports as a tool, sports have great importance. The situation starts to gain a different meaning when we talk about performance sports, and most experts state that it has become a product that is intended to be sold as profitable as possible. This approach has led to a greater focus on sports marketing and has resulted in the development of more comprehensive strategies for sports products and sports services. The factors mentioned above highlight sports as a sector; it further increases its economic, social and cultural multiplier effects. In today's world, sports are inseparable part of people and are seen as one of the most important positive reinforcements of people's lives.

There is a limited literature on the evaluation of sports as a sector. Although there are economic or social studies on whether sports are a sector or not (Devecioğlu, 2005; Ekmekçi, 2012; Karademir, et al., 2009), it is seen that the results of these studies do not analyze through the employment structure. Whereas, limited analyzes of sports tourism, individual and collective sports events and sports products industry stand out. In the study carried out by us, investments in sports in the world and in Turkey, the development of the sports industry, economy and their effects on employment which is the ultimate factor in human life were analyzed.

Within the scope of the study, statistics from OECD and the statistics of the Ministry of Youth and Sports of the Republic of Turkey were used. OECD statistics are used to compare employment in the sports industry and the OECD member countries. The research carried out by using official statistics has shown that sports have reached the potential to compete with other main sectors. In addition, the investments made in sports and the sports sector in Turkey have been examined over the years and the development of sports and sports sector has been shed light on.

As a result of the study, it has been seen that many reasons such as globalization, developments and improvements in the technological field, and change of individuals' attitudes towards health and sports have caused an increase in the interest in sports and transformation of sports over time into a sector. The sports sector, which is a large sector on its own, is also closely related to many sectors such as tourism, transportation, food, construction, entertainment and media. In this respect, it has an important share in the economies of countries and this share is increasing day by day. From this perspective, the sports sector supports the country's economies in

---

terms of both economic development and increasing employment. The fact that employment in the sports sector and the added value provided by the sports industry tend to increase in the countries examined within the scope of the study, has the potential to support the thesis in question. In this respect, it is thought that the sports sector can turn into a dynamo for the national economies, especially in the upcoming years. Ultimately, the main finding of the study can be given as the sectorization of sports.

As a result of the researches and analyzes carried out within the scope of the study, it has been seen that our country has a very serious potential for the development of the sports industry, especially considering the workforce structure and socio-economic dynamics of our country. It is thought that Turkey can have a global say in the sports industry if the research and development (R&D) and support required in the production of sports equipment are provided.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid-19 Pandemi Döneminde Korku Ögesi Barındıran ve Virüsten Korunma Temalı Reklamların Satın Alma Niyeti ve Reklama Yönelik Tutum Üzerindeki Etkileri

The Effects of Fear Appeal and Protecting to Virüs Themed Ads on Purchase Intention and Attitude Towards Advertising During the Covid-19 Pandemic Period

İbrahim Aydın*

Öz: Bu çalışmanın başlıca amacı Covid-19 pandemi döneminde korku ögesi barındıran ve televizyonda çıkan virüsten korunma temalı reklamların satın alma niyeti ve reklama yönelik tutum üzerinde meydana getirdiği etkileri araştırmaktır. Araştırmanın hedef kitlesini bu tür reklamlar ile karşılaşmış kişiler oluşturmaktadır. Çevrimiçi olarak gerçekleştirilen anket çalışmasına katılan 756 kişiden elde edilen verilerle araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma için, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Yayın Etik Kurulu'nun 22.10.2020 tarih ve 2020/12-02 nolu kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna dair gerekli izin alınmıştır. Çalışmanın bağımsız değişkenleri demografik özellikler iken bağımlı değişkenleri ise satın alma niyetine etki ve reklama yönelik tutumdur. Çalışmada bu tür reklamların reklama yönelik tutumda ve satın alma niyetinde bir farklılığa neden olup olmadığı, ayrıca demografik özelliklerin reklama yönelik tutumda ve satın alma niyetinde bir farklılığa neden olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bu tür reklamların reklama yönelik tutumda ve satın alma niyetinde olumlu yönde etkisinin olduğu; cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenlerine göre anlamlı bir farklılığa rastlanmadığı, ilköğretim mezunlarının lisans ve lisansüstü eğitim alan kişilere göre reklama yönelik tutumda daha olumlu etkilendikleri anlaşılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde tek yönlü MANOVA, tek faktörlü ANOVA ve tek örneklem t testi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Korku Ögesi, Satın Alma Niyeti, Reklama Yönelik Tutum

Abstract: The main purpose of this study is to investigate the effects of the fear appeal and protecting to virüs themed advertisements on the purchase intention and attitude towards advertising during the Covid-19 pandemic period. The target audience of the research consists of people who have encountered such advertisements. The research was carried out with the data obtained from 756 people who participated in the online survey. For this study, the necessary permission was obtained with the decision of the Social and Human Sciences Scientific Research Publication Ethics Committee of Van Yüzüncü Yıl University, dated 22.10.2020 and numbered 2020/12-02. While the independent variables of the study are demographic characteristics, the dependent variables are the effect on purchase intention and attitude towards advertising. In the study, it was investigated whether such advertisements cause a difference in attitude towards advertising and purchase intention, and also whether demographic characteristics cause a difference in attitude towards advertising and purchase intention. According to the results, such advertisements have a positive effect on the attitude towards advertising and purchase intention; it was understood that there was no significant difference in terms of gender, age and marital status variables, but primary school graduates were more positively affected by the attitude towards advertising than those who

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0002-0720-364X, aydnibrhm@hotmail.com

Received/Geliş: 1 Kasım/November 2020
Accepted/Kabul: 29 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 20 March/Mart 2021
Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

received undergraduate and postgraduate education. One-way MANOVA, one-factor ANOVA and one-sample t test were used to analyze the data obtained.

Keywords: Covid-19, Fear Appeal, Purchase Intention, Attitude Towards Advertising

Giriş

2019'un sonlarında Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan yeni koronavirüs hastalığı (Covid-19), kısa sürede tüm dünyaya yayılarak Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilmişti. Covid-19 pandemisi, sağlıktan eğitime, ekonomiden yasal ve idari düzenlemelere kadar tüm alanlarda etkisini hissettirerek, insanların sosyal hayatlarında, psikolojilerinde, tüketim alışkanlıklarında ve hemen her şeyde farklılıklara neden olmuştu. Artık insanlar daha fazla evde oturarak, daha seyrek alışveriş yaparak, daha çok internetten ürün sipariş vererek, özellikle pandeminin ilk dönemlerinde dayanıklı gıda stoklayarak, takviye gıdalar, sağlıklı yiyecekler, virüsten korunma amaçlı dezenfektan, kolonya, temizlik ürünleri, maske gibi ürünleri daha fazla satın alarak bunun aksine giysi, motorlu araçlar, konaklama hizmetleri, seyahat, eğlence, hazır gıda gibi ürünleri daha az satın alarak oldukça farklı bir şekilde yaşamaya ve tüketim alışkanlıklarına başlamıştılar. Haliyle bu farklı yaşam, tüketim alışkanlıkları ve değişen makro-mikro çevresel faktörler, pazarlama faaliyetlerinin de daha farklı bir şekilde icra edilmesine neden olmuştu. Virüsten korumaya yarayan veya bünyeyi güçlendiren ürünler öncesine göre çok daha fazla üretilmişti. Dağıtım faaliyetleri müşterilerin ve çalışanların virüse yakalanma riskini en aza indirmek suretiyle yerine getirilmişti. Fiyat farklı ürünler için değişen arz-talep dengesine ve yasal, idari düzenlemelere göre belirlenmişti. Pazarlama iletişimi faaliyetleri ise virüsten korunma ve sağlıklı ürün temaları işlenerek yerine getirilmişti. Reklamlarda virüsten korunma amaçlı ürünler sıkça konu edinilmişti.

İşletmeler tarafından hedef kitleleri ile kurulan iletişimin daha etkin ve verimli olabilmesi için farklı reklam türleri denenmiştir (Aydın, 2020: 234). Bu türlerden biri reklamda korku öğelerinin kullanılmasıdır. Korku uyandıran mesajlar insanları bir sorun hakkında daha dikkatli düşünmeye motive edebilir (Sanbonmatsu ve Kardes, 1988: 384). Korku öğeleri, farklı pazarlama iletişimi türlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Williams, 2012: 4). Örneğin; malların, hizmetlerin, sosyal sorunların ve fikirlerin pazarlanmasında yaygın olarak kullanılır. Bu reklamlardaki ana mesaj: eğer reklamda verilenleri yapmazsanız (satın almak, desteklemek, öğrenmek, inanmak, kullanmak gibi) bunun istenmeyen sonuçlara neden olacağıdır (Glascoff, 2000: 35). Korku öğeleri sağlık kampanyalarında oldukça sık kullanılmaktadır (Hastings vd., 2004: 961). Reklamlarda da insan sağlığını ilgilendiren konularda korku öğeleri sıklıkla kullanılır (Shimp ve Andrews, 2013: 299). Covid-19 pandemi döneminde insan sağlığının tehdit altında olduğu şeklindeki konular reklamlarda işlenerek firmalar tarafından korku öğelerine sıkça başvurulmuştu. Pandemi döneminde bu deterjanı, dezenfektanı veya ıslak mendili kullanırsanız virüsten korunabilirsiniz, eğer kullanmazsanız virüse yakalanma riskiniz artar, şeklinde korku öğesi barındıran çok sayıda reklama çeşitli mecralarda neredeyse tüm tüketiciler maruz kalmıştı. İnsanların pandemi döneminde daha fazla evde vakit geçirmeleri ile birlikte, televizyon izleme oranı artmış ve bununla birlikte insanlar daha fazla televizyon reklamlarına maruz kalmışlardı. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi döneminde televizyonda verilen virüsten korunma temalı reklamların satın alma niyeti ve reklama yönelik tutum üzerinde nasıl etkilere neden olacağını araştırmaktır. Bu etkiler araştırılırken cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve medeni durum değişkenleri göz önüne alınarak, demografik farklılıklar arasında herhangi bir farklılığın olup olmadığı da incelenecektir. Covid-19 pandemisinin iş dünyasını, pazarlama faaliyetlerini, dünyadaki hemen her şeyi ve tüm insanların hayatını dramatik bir şekilde etkilemesi ile birlikte, böyle bir dönemde virüsten korunma amaçlı ve korku öğesi barındıran reklamların satın alma niyeti ve reklama yönelik nasıl etkilere bulunduğu araştırılması literatüre ve iş dünyasına önemli katkıların olacağı düşünülmektedir. Ayrıca literatür detaylı bir şekilde incelenmiş ve Covid-19 döneminde korku öğesi barındıran ve virüsten korunma temalı reklamların satın alma niyetine ve reklama yönelik tutuma olan etkilerini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Böyle bir çalışmanın ilk kez gerçekleştirilmesi çalışmayı ayrıca daha değerli kılacağı düşünülmektedir.

Literatür ve Hipotezler

İnançlar üç şekilde oluşturulabilir. Deneyim ve gözlem, dış kaynaklardan gelen bilgi ve çıkarım süreçleri ile inançlar oluşturulur. İnançlar ise insanların bir objeye yönelik tutumlarını belirler. Bu tutumlar daha sonra o objeye yönelik doğrudan bir davranışa neden olacak niyetlere yol açar. Reklam bir tüketicinin satın alma niyetine ve satın alma kararına neden olan inanç ve tutumların oluşmasını etkileyen bir dış bilgi kaynağıdır (Jovanović vd., 2016: 35-36). Daha güçlü korku öğeleri daha fazla tutum, niyet ve davranış değişikliğine neden olur (Witte ve Allen, 2000: 598). Korku öğeleri içeren reklamların ikna edici olduğuna dair birçok çalışma vardır (Hastings vd., 2004: 978; Insko vd., 1965: 261; Dillard vd., 1996: 68; Tannenbaum vd., 2015: 1198; Siu, 2010: 580; Terskikh, 2017: 160; Bagozzi ve Moore, 1994: 66; Leventhal vd., 1966: 394-395; Lewis vd., 2007: 55-56; Bleakley vd., 2015: 943; Smith ve Stutts, 2003: 172; Smith ve Stutts, 2006: 281; Treise ve Weigold, 2001: 54; Bigsby vd., 2013: 11-12). Bazı çalışmalarda ise bu tür reklamların ikna edici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Jovanović, 2016: 41; Kim ve Lee, 2012: 14; Ti vd., 2017: 3).

Snipes ve arkadaşlarının 305 kadın üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, çalışmaya katılanlara düşük derecede korku öğeleri veya yüksek derecede korku öğelerinden birini içeren reklam izlettirildi. Reklamlardan birini izleyen katılımcılar, satın alma niyetinin belirlenebilmesi için anket doldürmüştü. Sonuçlara bakıldığında yüksek derecede korku öğeleri içeren reklamları izleyen katılımcıların, düşük derecede korku öğelerini izleyenlere göre daha fazla satın alma niyetinde oldukları ortaya çıkmıştı (1999: 280). Dolayısıyla, bu ürünü satın almazsanız virüse yakalanma riskiniz artar veya bu ürün virüse yakalanma riskinizi azaltır şeklinde mesaj veren reklamların, satın alma niyetinde olumlu etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler bağlamında aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1. Korku öğesi bulunduran reklamların satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır.

Cinsiyet değişkenine göre satın alma niyetinde herhangi bir farklılığın olup olmadığının anlaşılması, çalışmanın başlıca amaçlarından birini oluşturmaktadır. Literatüre bakıldığında bazı çalışmalarda korku öğesi barındıran reklamların kadınlara göre erkeklerde daha ikna edici olduğu sonucuna varılmıştır (Treise ve Weigold, 2001: 54; Smith ve Stutts, 2006: 289; Aydın ve Yıldırım, 2020: 37). Smith ve Stutts'un çalışmasında ise ikna edicilik konusunda kadınlar ile erkekler arasında herhangi bir farka rastlanmamıştır (2003: 171). Fakat çoğu çalışmada bu tür reklamların erkeklere göre kadınlarda daha ikna edici olduğu sonucuna varılmıştır (Leventhal vd., 1966: 394-395; Tannenbaum vd., 2015: 1196; Goldenbeld vd., 2008: 213; Lewis 2007: 55-56; Samu ve Bhatnagar, 2008: 242; Smith ve Stutts, 2003: 171; Bigsby vd., 2013: 11-12).

Negatif mesaj cezbedicileri olarak kullanılan korku ve suçluluk cezbedicileri reklam bağlamında benzer özellikler göstermektedir (Noble vd., 2014: 6). Noble ve arkadaşları negatif mesaj cezbedicilerinden olan suçluluk temalı bir reklamı katılımcılara gösterdikten sonra uyguladıkları anket çalışması sonucunda, satın alma niyeti için kadınların erkeklere göre daha olumlu görüş bildirdikleri sonucuna ulaşmışlardır (2014: 13). Elde edilen bilgiler neticesinde aşağıdaki hipotez ortaya konmuştur:

H2. Korku öğesi bulunduran reklamların erkeklere kıyasla kadınların satın alma niyeti üzerinde daha fazla olumlu etkisi vardır.

Snipes ve arkadaşlarının gerçekleştirdikleri çalışmalarında, yüksek derecede korku öğeleri içeren reklamları izleyen katılımcıların, düşük derecede korku öğelerini izleyenlere göre reklama yönelik tutumda daha olumlu şekilde etkilendikleri ortaya çıkmıştı (1999: 280). Jovanović ve arkadaşlarının fokus (odak) grup görüşmesi şeklindeki çalışmalarında katılımcılara izletilen korku öğesi taşıyan bir reklam filmi sonrasında katılımcılar bu reklam filminden olumsuz şekilde etkilendiklerini belirtmişlerdir (2016: 41). Feiz ve arkadaşlarının 384 kişinin katılımıyla İran'da gerçekleştirilen çalışmalarında, aralarında korku öğesinin de olduğu duygusal çekicilik öğeleri barındıran televizyon reklamlarının reklama yönelik olumlu tutumlara neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır (2013: 116). Araştırma firması Lumen tarafından yapılan bir araştırmaya göre Covid-19 virüsü ile ilişkili olan reklamlar %9 oranında daha fazla dikkat çekmiştir (<https://www.lumen-research.com/blog/corona-related-ads-get-9-more->

attention). Literatürden görüldüğü üzere daha fazla çalışmada korku ögesi barındıran reklamların, reklama yönelik daha olumlu bakılmasına neden olduğu sonucuna ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Covid-19 döneminde virüsten korunma temalı reklamların daha fazla dikkat çekeceği de göz önüne alındığında bu tür reklamlara yönelik tutumun olumlu yönde olacağı düşünülmektedir.

H3. Korku ögesi bulunduran reklamların reklama yönelik tutum üzerinde olumlu etkisi vardır.

Çalışmanın bir diğer amacını oluşturan reklama yönelik tutumda cinsiyet değişkenine göre bir farklılığın olup olmadığı ile ilgili ulaşılan çalışmalar şunlardır: Tannenbaum ve arkadaşlarının meta analiz şeklinde yaptıkları çalışmada, tutum değişkeninde korku ögesi barındıran reklamların erkeklere göre kadınlarda daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır (2015: 1196). Smith ve Stutts'un gerçekleştirdikleri çalışmada, korku ögesi barındıran reklama yönelik tutumda erkek ve kadınlar arasında herhangi bir farka rastlanılmamıştır (2003: 171). Noble ve arkadaşları negatif mesaj cezbedicilerinden olan suçluluk temalı bir reklamı katılımcılara gösterdikten sonra uyguladıkları anket çalışması sonucunda, erkeklerin kadınlara göre bu reklamlardan daha olumlu yönde etkilendiklerini bildirmişlerdir (2014: 13). Goldenbeld ve arkadaşlarının korku ögesi barındıran hızlı araba kullanmanın risklerini ele alan kamu spotlarının etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, kadınların erkeklere göre bu kamu spotlarından daha fazla olumlu yönde etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır (2008: 213). Verilen bu bilgilere istinaden aşağıdaki hipotez meydana getirilmiştir:

H4. Korku ögesi bulunduran reklamların erkeklere kıyasla kadınların reklama yönelik tutumunda daha fazla olumlu etkisi vardır.

Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Çalışmada virüsten koruma temalı reklamların satın alma niyeti ve reklama yönelik tutumu nasıl etkilediğini tespit edebilmek amacıyla, satın alma niyetine ve reklama yönelik tutum alt ölçekleri zit sıfatlardan (bipolar adjectives) teşkil edilmiş olan yedili Likert ölçeği şeklinde meydana getirilmiştir. İki ölçeğin de Türkçeye adaptasyonu Pornpitakpan ve Yuan'ın kullandıkları ölçeklerden faydalanılarak yapılmıştır (2015: 541-542).

Çalışmada kullanılacak veriler internet üzerinden anket doldurulması suretiyle elde edilmiştir. 872 kişi anket çalışmasına katılmış ve bu kişilerden 115 (%13,2) kişi Covid-19 pandemi döneminde televizyonda çıkan reklamlarda korku ögesi barındıran ve virüsten korunma temalı reklamlar ile karşılaşmadıklarını belirttiklerinden bu kişilerin doldurduğu anketler ve uç değer olarak saptanan 1 anket çalışmadan çıkarılarak 756 anket formu çalışmada kullanılmıştır.

T.C. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırmalar Yayın Etik Kurulu'nun 22.10.2020 tarih ve 2020/12-02 nolu kararı ile çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın hedef kitlesini Türkiye'de yaşayan ve Covid-19 Pandemi döneminde televizyonda çıkan korku ögesi barındıran ve virüsten korunma temalı reklamlara maruz kalmış kişiler oluşturmaktadır. Anket formunun linki sosyal medya uygulamalarından biri olan Whatsapp aracılığı ile Türkiye'de yaşayan çok sayıda kişiye gönderilmiş ve gönderilen kişilerin de tanıdıklarına göndermeleri rica edilmiştir. Çalışmanın örneklemini kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılan 756 kişi oluşturmaktadır. Krejcie ve Morgan'ın kullandıkları formüle göre, Türkiye nüfusunu evren olarak ele aldığımızda 83154997 kişi için 756 kişilik örneklem %95 üzerinde güven düzeyi sağlayacaktır (1970: 608).

Katılımcılar ile ilgili demografik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılar ile İlgili Demografik Bilgiler

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	293	38,8
Erkek	463	61,2
Yaş Aralıkları	Frekans	Yüzde
18-23	127	16,8
24-29	163	21,6
30-35	186	24,6
36-41	159	21
42-47	71	9,4
48-53	33	4,4
54 ve Üstü	17	2,2
Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Bekar	274	36,2
Evli	482	63,8
Eğitim Durumu	Frekans	Yüzde
İlköğretim	43	5,7
Lise	122	16,1
Üniversite	432	57,1
Lisansüstü	159	21

Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada kullanılan ölçek için Cronbachs Alpha değeri ,893 bulunmuştur. Bu değere göre ölçek yüksek güvenilirliğe sahiptir.

Faktör analizi için örneklem büyüklüğünün yeterli düzeyde olup olmadığını anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ve Barlett Küresellik Testi incelenmiştir. KMO değerinin ,848 ve Barlett Küresellik Testi'nin anlamlı sonuç verdiği ($\chi^2(10) = 2326,861$; $p < ,001$) görülmüştür. Buna göre veri setinin Açıklayıcı Faktör Analizine uygun olduğu anlaşılmıştır.

Temel bileşenler analizi ve eğik döndürme yöntemlerinden biri olan Direct Oblimin yöntemi kullanılarak ölçeğin faktör yapısı belirlenmiştir. Bu işlemler neticesinde toplam varyansın %81,951'ini açıklayan 2 faktörlü bir yapıya ulaşılmıştır. Alt faktörlerin her birinin toplam varyansın %5'inden fazlasını açıkladığı belirlenmiştir. Buna göre ölçeğin yapı geçerliliği sağlanmıştır.

Verilerin Analizi

Tüm katılımcılar göz önüne alındığında, reklama yönelik tutum ile satın alma niyetine etki bağımlı değişkenlerinde farklılık olup olmadığını belirlebilmesi amacıyla tek örneklem t testi kullanılmıştır.

Cinsiyet bağımsız değişkenin, reklama yönelik tutum ile satın alma niyetine etki bağımlı değişkenlerinde meydana getirdiği farklılıkların belirlenebilmesi amacıyla tek yönlü MANOVA analizi kullanılmıştır.

MANOVA testinin gerçekleştirilebilmesi için çok sayıda ön şart vardır (Akbulut, 2010: 156; Alpar, 2011: 204; Tabachnick ve Fidell, 2015: 279; Stevens, 2009: 217). Ön şartların yerine getirilip getirilmediğinin anlaşılması amacıyla aşağıdaki işlemler gerçekleştirilmiştir.

Örneklem büyüklüğü MANOVA testinin yapılabilmesi için gerekli olan şartlardandır. Buna göre en az bağımlı değişken sayısı kadar katılımcı olması gerekmektedir. Katılımcı sayısına bakıldığında bu şartın sağlandığı anlaşılmıştır.

Tek değişkenli normallik şartının sağlanıp sağlanmadığının anlaşılabilmesi amacıyla reklama yönelik tutum ve satın alma niyetine etki bağımlı değişkenlerinin çarpıklık-basıklık değerlerine bakılmış ve her bir değişken için -1 ile 1 arasında değerlerin olduğu anlaşılmıştır. Bu değerlere göre tek değişkenli normallik şartının sağlandığı görülmüştür.

Çok değişkenli normal dağılım şartının sağlanıp sağlanmadığının anlaşılabilmesi amacıyla Mahalanobis uzaklık değerleri incelenmiştir. Mahalanobis uzaklıkları baz alınarak çok değişkenli uç değer analizi ($p < 0,001$) yapılmış ve Mahalanobis uzaklığı değeri $x^2(2)=13,816$ 'nın üzerinde yer alan 1 veri uç değer olarak saptanmış ve veri setinden çıkarılmıştır.

Saçılma diyagram matrislerine bakılmış, grafiklerin elips şeklinde olduğu görülmüştür. Bu nedenle, çok değişkenli doğrusallık şartının sağlandığı söylenebilir.

Tablo 2. Varyans - Kovaryans Matrisinin Homojenliği Testi

	Box' s M	Sd1	Sd2	F	P
Değer	,945	3	1,72	,314	,815

Tablo 2'de görüldüğü gibi Box's M testi sonucunda anlamlılık değeri 0,815 olarak bulunmuş olup varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği şartının sağlandığı anlaşılmıştır.

Tablo 3. Hata Varyanslarının Homojenliğine İlişkin Levene F Testi Sonuçları

	F	Sd1	Sd2	P
Reklama yönelik tutum	,024	1	754	,876
Satın alma niyetine etki	,241	1	754	,624

Hata varyanslarının homojenliği şartı için, bağımlı değişkenlerin her biri için hata varyanslarının homojenliği Levene F testiyle test edilmiş ve elde edilen değerler tablo 3'te verilmiştir. İki bağımlı değişken için değerlerin anlamlı çıkmaması ile varyansların eşleşliği şartının sağlandığı anlaşılmıştır.

Çoklu doğrusal bağıntı ve teklik koşulunun sağlanabilmesi amacıyla bağımlı değişkenler arasında korelasyon değerinin orta düzeyde olması gerekmektedir (Akbulut, 2010: 158-159). Bağımlı değişken için Pearson korelasyon testi yapılmış 0,625 ve 0,756 korelasyon değerlerine ulaşılmıştır. Bu değerlere göre bağımlı değişkenler arasında teklik sorunu yoktur.

MANOVA testinin uygulanabilmesi için tüm şartların sağlandığı görülmüştür.

Bulgular

Cinsiyete göre, reklama yönelik tutumda ve satın alma niyetinde farklılık olup olmadığının anlaşılması amacıyla gerçekleştirilen MANOVA testi ile ilgili bilgiler tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Reklama Yönelik Tutum Ölçeği ve Satın Alma Niyetine Etki Ölçeği Ortalama Puanlarına İlişkin MANOVA Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Bağımlı Değişken	KT	Sd	KO	F	P	η^2
Cinsiyet	Satın Alma Niy. Etki	2,239	1	2,239	,640	,424	,001
	Reklama yön. tutum	2,398	1	2,398	1,063	,303	,001
Hata	Satın Alma Niy. Etki	2635,962	754	3,496			
	Reklama yön. tutum	1701,024	754	2,256			
Toplam	Satın Alma Niy. Etki	2638,201	755				
	Reklama yön. tutum	1703,422	755				

Tablo 4'te görüldüğü gibi, reklama yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin cinsiyet değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Wilks' $\Lambda=,999$, $F(1, 754)=1,063$, $p>,05$, $\eta^2=,001$).

Satın alma niyetine yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin de cinsiyet değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna varılmıştır (Wilks' $\Lambda=,999$, $F(1, 754)=640$, $p>,05$, $\eta^2=,001$).

Tüm katılımcıların reklama yönelik tutumlarının ve satın alma niyetlerinin anlaşılması amacıyla, herhangi bir demografik fark gözetilmeden bütün anketler birlikte ele alınmıştır. Reklama yönelik tutumların ve satın alma niyetlerinin anlaşılabilmesi amacıyla uygun istatistik analiz olan tek örneklem için t-testi uygulanmış elde edilen bulgular tablo 5 ve tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 5. Satın Alma Niyetine Etki Ölçeğine İlişkin Tek Örneklem t Testi

Bağımlı değişken	Test Value: 4			
	- X	Sd	t	P
Satın Alma Niyetine Etki	4,15	755	2,257	,024

Yukarıda tablo 5'ten görüleceği gibi korku ögesi barındıran ve virüsten korunma temalı reklamların, katılımcıların satın alma niyetine yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinde anlamlı bir farklılaşmaya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t_{755}=2,257$, $p<05$). Ortalama değerine bakıldığında bu farklılaşmanın olumlu yönde olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 6. Reklama Yönelik Tutum Ölçeğine İlişkin Tek Örneklem t Testi

Bağımlı değişken	Test Value: 4			
	- X	Sd	t	P
Reklama Yönelik Tutum	4,813	755	14,885	,000

Tablo 6'da görüleceği gibi korku ögesi barındıran ve virüsten korunma temalı reklamların, reklama yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinde anlamlı bir farklılaşmaya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($t_{755}=14,885$, $p<05$). Ortalama değerine bakıldığında bu farklılaşmanın olumlu yönde olduğu anlaşılmıştır.

Yaş, eğitim durumu ve medeni duruma göre satın alma niyetinde ve reklama yönelik tutumda herhangi bir farklılığın olup olmadığının anlaşılması amacıyla değişkenler için uygun olan MANOVA testi gerçekleştirilmek istenmiştir. Yaş ve medeni durum değişkenlerinde MANOVA testinin gerçekleştirilmesi için tüm şartlar tutturulurken eğitim durumu değişkeninde varyans-kovaryans matrislerinin homojenliği ve varyansların eşleşliği şartlarının tutturulmadığı görülmüştür. Yaş ve medeni durum değişkenleri için MANOVA testi gerçekleştirilmiş. Eğitim durumu değişkeni için ise tek yönlü ANOVA testi gerçekleştirilmiştir.

Eğitim durumu için gerçekleştirilen Levene testi sonucunda hem satın alma niyetine etki hem de reklama yönelik tutum değişkenlerinde varyans eşleşliği şartının sağlanamadığı görülmüştür. Eğitim durumunun satın alma niyetine olan etkisinin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen ANOVA testine ait bilgiler Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Eğitim Durumu Değişkenine Göre "Satın Alma Niyetine Etki" İlişkin Bağımsız Gruplar İçin Tek Faktörlü ANOVA Testi Sonuçları

Varyansın kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Gruplararası	25,348	3	8,449	2,432	,064
Gruplarıçi	2612,853	752	3,475		
Toplam	2638,201	755			

Tablo 7'de görüldüğü üzere, satın alma niyetinde olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin eğitim durumu değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($F_{(3,752)}=2,432$; $p>,05$).

Eğitim durumunun reklama yönelik tutuma olan etkisinin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen ANOVA testine ait bilgiler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Eğitim Durumu Değişkenine Göre “Reklama Yönelik Tutuma” İlişkin Bağımsız Gruplar İçin Tek Faktörlü ANOVA Testi Sonuçları

Varyansın kaynağı	KT	Sd	KO	F	P
Gruplararası	24,560	3	8,187	3,667	,012
Gruplarıçi	1678,862	752	3,475		
Toplam	1703,422	755			

Tablo 8’de görüldüğü üzere, reklama yönelik tutumda olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin eğitim durumu değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır ($F_{(3,752)}=3,475$; $p<,05$). Farkın kaynağının anlaşılabilmesi amacıyla izleme testi yapılmıştır. Eşleş varyans şartı yerine getirilemediğinden Tamhane’s T2 değeri yorumlanmıştır. Buna göre reklama yönelik tutumda ilköğretim mezunları ve lise mezunları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Fakat ilköğretim mezunları ile lisans mezunları ve ilköğretim mezunları ile lisansüstü eğitim mezunları arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Ortalamalar arasındaki farklılara bakıldığında; ilköğretim mezunlarının hem lisans hem de lisansüstü eğitim mezunlarına göre reklamlardan daha olumlu etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Lise, lisans ve lisansüstü eğitim mezunları arasında ise anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Yaş değişkeninin satın alma niyetine ve reklama yönelik tutuma olan etkisinin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen MANOVA testine ait bilgiler Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Yaş Değişkenine Göre Reklama Yönelik Tutum Ölçeği ve Satın Alma Niyetine Etki Ölçeği Ortalama Puanlarına İlişkin MANOVA Testi Sonuçları

Varyansın kaynağı	Bağımlı değişken	KT	Sd	KO	F	P	η^2
Yaş	Satın Alma Niy. Etki	2,553	6	2,553	4,375	,626	,006
	Reklama yön. tutum	1,273	6	1,273	3,373	,761	,004
Hata	Satın Alma Niy. Etki	2622,881	749	3,502			
	Reklama yön. tutum	1695,784	749	2,264			
Toplam	Satın Alma Niy. Etki	2638,201	755				
	Reklama yön. tutum	1703,422	755				

Tablo 9’dan anlaşıldığı üzere, reklama yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin yaş değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Wilks’ $\Lambda=,985$, $F(6, 749)=3,373$, $p>,05$, $\eta^2=,004$).

Satın alma niyetine yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin yaş değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı anlaşılmıştır (Wilks’ $\Lambda=,985$, $F(6, 749)=4,375$, $p>,05$, $\eta^2=,006$).

Medeni Durum değişkeninin satın alma niyetine ve reklama yönelik tutuma olan etkisinin anlaşılabilmesi için gerçekleştirilen MANOVA testine ait bilgiler Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Medeni Durum Değişkenine Göre Reklama Yönelik Tutum Ölçeği ve Satın Alma Niyetine Etki Ölçeği Ortalama Puanlarına İlişkin MANOVA Testi Sonuçları

Varyansın kaynağı	Bağımlı değişken	KT	Sd	KO	F	P	η^2
Medeni Durum	Satın Alma Niy. Etki	0,22	1	0,22	,006	,937	,000
	Reklama yön. tutum	0,34	1	0,34	,015	,902	,000
Hata	Satın Alma Niy. Etki	2638,179	754	3,499			
	Reklama yön. tutum	1703,387	754	2,259			
Toplam	Satın Alma Niy. Etki	2638,201	755				
	Reklama yön. tutum	1703,422	755				

Tablo 10'da görüldüğü gibi, reklama yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin medeni durum değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Wilks' $\Lambda=1,000$, $F(1, 754)=,015$, $p>,05$, $\eta^2=,000$).

Satın alma niyetine yönelik olumlu veya olumsuz yönde etkilenme düzeylerinin medeni durum değişkeninin etkisine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Wilks' $\Lambda=1,000$, $F(1, 754)=,006$, $p>,05$, $\eta^2=,000$).

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

İş dünyası ve pazarlama profesyonelleri için oldukça önemli olan tüketicilerin reklamlara yönelik tutumu ve satın alma niyeti ile ilgili konular literatürde farklı yönleriyle birçok kez incelenmiştir (Barone ve Miniard, 1999: 70-71; O'Donoghue vd., 2014: 8; Hastings vd., 2004: 978; Insko vd., 1965: 261; Dillard vd., 1996: 68; Tannenbaum vd., 2015: 1198; Siu, 2010: 580; Terskikh, 2017: 160; Bagozzi ve Moore, 1994: 66; Leventhal vd., 1966: 394-395; Baydaş ve Yaşar, 2020: 182; Neese vd., 2019: 125; Chang, 2007: 29; Jain vd., 2012: 131-132). Farklı ürünler, tüketici grupları, reklam çeşitleri ve yaşanılan koşullar gibi çok sayıda değişik faktöre göre şekillenen çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Reklam türleri arasında olan korku öğelerinin kullanımı pazarlamacılar tarafından sıkça kullanılan bir reklam türü olmakla birlikte bu reklam türünün satın alma niyeti ve reklama yönelik tutumda tüketiciler üzerinde olan etkileri literatürde çok defa araştırılmış ve birbiriyle çelişen sonuçlara da ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlar da literatürdeki bazı çalışmalar ile paralellik gösterirken (Snipes vd., 1999: 280; Hastings vd., 2004: 978; Insko, 1965: 261; Dillard vd., 1996: 68; Tannenbaum vd., 2015: 1198; Siu, 2010: 580; Terskikh, 2017: 160), bazı çalışmalar ile çelişmiştir (Jovanović, 2016: 41; Kim ve Lee, 2012: 14; Ti vd., 2017: 3).

Oldukça olağanüstü bir dönemde ve bu olağanüstü döneme sebep olan virüsün reklamlarda korku öğesi olarak kullanılmasının tüketicilerde satın alma niyetine ve reklama yönelik tutuma neden olduğu olumlu veya olumsuz yöndeki etkileri veya herhangi bir etkiye neden olmaması şeklindeki sonuçlara ulaşmanın birçok açıdan oldukça değerli olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen sonuçlara göre korku öğesi bulunduran reklamların satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi vardır. Buna göre birinci hipotez kabul edilmiştir.

Korku öğesi barındıran reklamların satın alma niyeti üzerindeki etkisi ile ilgili kadınlar ve erkekler arasında olumlu veya olumsuz bir farklılaşmaya ulaşılmamıştır. Bu sonuca göre ikinci hipotez reddedilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular neticesinde korku öğesi bulunduran reklamların reklama yönelik tutum üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre üçüncü hipotez kabul edilmiştir.

Korku öğesi barındıran reklamların reklama yönelik tutum üzerindeki etkisi ile ilgili kadınlar ve erkekler arasında olumlu veya olumsuz bir farklılaşmaya ulaşılmamıştır. Bu sonuca göre dördüncü hipotez reddedilmiştir.

Çalışma sonuçlarına göre bu tür reklamların satın alma niyetinde olumlu etkiye sahip olması, Snipes ve arkadaşlarının (1999: 280) çalışmasındaki bulgular ile paralellik göstermiştir. Bu tür reklamların ikna ediciliği yönüyle bakıldığında ise, çalışmanın sonuçları birçok çalışma bulguları ile uyuşmuş (Hastings vd., 2004: 978; Insko, 1965: 261; Dillard vd., 1996: 68; Tannenbaum vd., 2015: 1198; Siu, 2010: 580; Terskikh, 2017: 160; Bagozzi ve Moore, 1994: 66; Leventhal vd., 1966: 394-395; Lewis vd., 2007: 55-56; Bleakley vd., 2015: 943; Smith ve Stutts, 2003: 172; Smith ve Stutts, 2006: 281; Treise ve Weigold, 2001: 54; Bigsby vd., 2013: 11-12), bazı çalışmaların bulguları ile çelişmiştir (Jovanović, 2016: 41; Kim ve Lee, 2012: 14; Ti vd., 2017: 3).

Araştırma bulgularından anlaşıldığı üzere, korku öğesi barındıran reklamların satın alma niyeti üzerindeki etkisi ile ilgili kadınlar ve erkekler arasında olumlu veya olumsuz bir farklılaşmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Noble ve arkadaşlarının bulguları ile çelişmiştir (2014: 6). Aynı sonuç,

korku ögesi barındıran reklamların ikna ediciliği yönüyle ele alındığında ise, Smith ve Stutts'un çalışmasında elde edilen bulgular ile paralellik göstermiş (2003: 171), fakat çok sayıda çalışmanın bulguları ile çelişmiştir (Leventhal vd., 1966: 394-395; Tannenbaum vd., 2015: 1196; Goldenbeld vd., 2008: 213; Lewis 2007: 55-56; Samu ve Bhatnagar, 2008: 242; Smith ve Stutts, 2003: 171; Bigsby vd., 2013: 11-12).

Bu tür reklamların reklama yönelik tutumda olumlu etkilere neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Snipes vd., (1999: 280), Feiz arkadaşlarının (2013: 116) bulguları ile uyumu, fakat Jovanović ve arkadaşlarının (2016: 41) elde ettikleri sonuç ile çelişmiştir.

Çalışmanın amaçlarından birini oluşturan reklama yönelik tutumda cinsiyet değişkenine göre bir farklılığın olup olmadığı ile ilgili bulgularda, kadınlar ve erkekler arasında herhangi bir farka rastlanmadığı görülmüştür. Bu sonuç, Smith ve Stutts'un elde ettiği bulgular ile paralellik göstermiş (2003: 171) fakat Tannenbaum vd., (2015: 1196), Goldenbeld vd., (2008: 213) ve Noble arkadaşlarının (2014: 13) sonuçları ile çelişmiştir.

Elde edilen sonuçlar Covid-19 virüsünün toplumda çok ciddiye alınarak, pandemi döneminde reklamlarda verilen korku ögesi barındıran ve virüsten korunma temalı reklamların satın alma niyetinde ve reklama yönelik olumlu etkilerinin olduğu, cinsiyet bağlamında ele alındığında ise hem erkek hem de kadınların bu tür reklamlardan olumlu yönde etkilendikleri yani her iki cinsiyetin de virüsü ciddiye aldığı fakat birbirinden farklı düzeyde ciddiye alarak bu tür reklamlara farklı düzeyde tepkiler vermediği şeklinde yorumlanmıştır.

Çalışmada elde edilen başka bir sonuca göre ilköğretim mezunlarının lisans ve lisansüstü eğitim alan kişilere kıyasla reklama yönelik daha olumlu tutum gösterdikleri anlaşılmıştır. Snipes ve arkadaşlarının çalışmasına göre daha fazla seviyede korku ögesinin reklama yönelik daha olumlu tutuma neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır (1999: 280). Memiş Doğan ve Düzel'in insanların Covid-19 salgınından korku, kaygı düzeylerinin araştırıldığı çalışmasında ortaöğretim mezunlarının lisans mezunlarından daha fazla korkuya kapıldıkları sonucuna ulaşılmıştır (2020: 747). İlköğretim mezunlarının lisans ve lisansüstü mezunlarına göre Covid-19 salgınından daha fazla korkacağı ve korku seviyesi arttıkça reklama yönelik tutumun daha olumlu olduğu düşünüldüğünde, çalışmada elde edilen bu sonuç Snipes ve arkadaşlarının (1999: 280) çalışmasındaki bulgular ile uyumuştur.

Demografik değişkenlerin tümü göz önüne alındığında reklama yönelik tutumda sadece eğitim durumu değişkenine göre bir farklılaşmanın olduğu görülmüştür. Evli ve bekârların, farklı yaş grubunda bulunan kişilerin reklama yönelik tutumunun olumlu olduğu fakat aralarında olumlu veya olumsuz yönde bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür. Eğitim düzeyinde ise bir farklılaşmanın olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi düşük kişilerin Covid-19 virüsü ile ilgili bilimsel bilgilere ulaşma imkânlarının daha az olduğu bundan dolayı Covid-19 virüsü hakkında yanlış veya yeterli bilgilere sahip olmadıklarından virüsten daha fazla korktukları ve bunun da reklamdan daha olumlu şekilde etkilenmelerine neden olduğu düşünülmektedir.

Korku ögesi bulunduran reklamların reklama yönelik tutumda ve satın alma niyetinde olumlu etkilerinin olması nedeniyle özellikle devam eden Covid-19 döneminde bu tür reklamların daha fazla kullanılmasının işletmeler için pazarlama iletişimi amaçları bakımından fayda sağlayacağı düşünülmekte ve daha fazla kullanılması önerilmektedir.

Bu çalışmada reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti üzerine etkiler araştırılmıştır. İleriki çalışmalarda reklamın güvenilirliğine yönelik tutum ve reklam veren markaya yönelik tutum üzerine etkiler araştırılabilir.

Deterjan, dezenfektan ve ıslak mendil gibi ürün reklamlarının etkileri araştırılmıştır. Başka çalışmalarda maske, yüz koruyucu siperlik gibi farklı fonksiyonları olan ürün reklamlarının etkilerinin araştırıldığı çalışmalar yapılabilir.

Televizyonda çıkan reklamların tüketiciler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Başka çalışmalarda farklı mecralarda çıkan reklamların tüketiciler üzerindeki etkileri incelenebilir.

Çalışmada korku ögesi olan reklamların etkileri araştırılmıştır. Covid-19 döneminde, virüs bitecek ve eski günlere döneceğiz veya bu zor günlerde yanınızdayız gibi korku ögesi bulundurmeyen reklamlar da çok sayıda yapılmıştır. Bu tür reklamlarla ilgili çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akbulut, Y. (2010). Sosyal bilimlerde SPSS uygulamaları. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Alpar, R. (2011). Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aydın, İ. (2020). Karşılaştırmalı reklamların tüketicilerde neden olduğu tutum farklılıklarının araştırılması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 233-255.
- Aydın, İ., & Yıldırım, İ. (2020). The effects of negative-framed antismoking public service announcements pertain to health risks on high school students. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 29-44.
- Bagozzi, R. P., & Moore, D. J. (1994). Public service advertisements: emotions and empathy guide prosocial behavior. *Journal of marketing*, 58(1), 56-70.
- Barone, M. J., & Miniard, P. W. (1999). How and when factual ad claims mislead consumers: examining the deceptive consequences of copy x copy interactions for partial comparative advertisements. *Journal of Marketing Research*, 36(1), 58-74.
- Baydaş, A. & Yaşar, M. E. (2020). Reklam etkinliğinin tüketici perspektifinden değerlendirilmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 179-206.
- Bigsby, E., Cappella, J. N., & Seitz, H. H. (2013). Efficiently and effectively evaluating public service announcements: additional evidence for the utility of perceived effectiveness. *Communication Monographs*, 80(1), 1-23.
- Bleakley, A., Jordan, A. B., Hennessy, M., Glanz, K., Strasser, A., & Vaala, S. (2015). Do emotional appeals in public service advertisements influence adolescents' intention to reduce consumption of sugar-sweetened beverages?. *Journal of Health Communication*, 20(8), 938-948.
- Chang, C. (2007). The relative effectiveness of comparative and noncomparative advertising: evidence for gender differences in information-processing strategies. *Journal of Advertising*, 36(1), 21-35.
- Dillard, J. P., Plotnick, C. A., Godbold, L. C., Freimuth, V. S., & Edgar, T. (1996). The multiple affective outcomes of AIDS PSAs: fear appeals do more than scare people. *Communication research*, 23(1), 44-72.
- Feiz, D., Fakharyan, M., Jalilvand, M. R., & Hashemi, M. (2013). Examining the effect of tv advertising appeals on brand attitudes and advertising efforts in Iran. *Journal of Islamic Marketing*, 4(1), 101-125.
- Glascoff, D. W. (2000). A meta-analysis of fear appeals: implications for effective public health campaigns. *Marketing Health Services*, 20(4), 35.
- Goldenbeld, C., Twisk, D., & Houwing, S. (2008). Effects of persuasive communication and group discussions on acceptability of anti-speeding policies for male and female drivers. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 11(3), 207-220.
- Hastings, G., Stead, M., & Webb, J. (2004). fear appeals in social marketing: strategic and ethical reasons for concern. *Psychology & Marketing*, 21(11), 961-986.
- Insko, C.A., Arkoff, A., & Insko, V. M. (1965). Effects of high and low fear-arousing communications upon opinions toward smoking. *Journal of Experimental Social Psychology*, 1(3), 256-266.

- Jain, V., Trivedi, R., Joshi, V., & Daswani, A. (2012). Does explicit comparative advertising affect Indian consumers' attitudes towards low and high-involvement product. *International Journal of Emerging Markets*, 10(1), 122-140.
- Jovanović, P., Vlastelica, T., & Kostić, S. C. (2016). Impact of advertising appeals on purchase intention. *Management: Journal of Sustainable Business and Management Solutions in Emerging Economies*, 21(81), 35-45.
- Kim, H., & Lee, C. (2012). Differential effects of fear-eliciting DTCA on elaboration, perceived endorser credibility, and attitudes. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 6(1), 4-22.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and Psychological Measurement*, 30, 607-610.
- Leventhal, H., Jones, S., & Trembly, G. (1966). Sex differences in attitude and behavior change under conditions of fear and specific instructions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 2(4), 387-399.
- Lewis, I., Watson, B., & Tay, R. (2007). Examining the effectiveness of physical threats in road safety advertising: the role of the third-person effect, gender, and age. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 10(1), 48-60.
- Memiş Doğan, M., & Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kayı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Neese, W. T., Foxx, W., & Eppler D. B. (2019). The effectiveness of comparative advertising in the US automobile market influenced by consumer ethnocentrism, industry-specific personal characteristics, and foreign versus domestic brand ownership. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 29(1), 114-128.
- Noble, G., Pomeroy, A., & Johnson, L. W. (2014). Gender and message appeal: their influence in a pro-environmental social advertising context. *Journal of Social Marketing*, 4(1), 4-21.
- O'Donoghue, A. C., Williams, P. A., Sullivan, H. W., Boudewyns, V., Squire C., & Willoughby J. F. (2014). Effects of comparative claims in prescription drug direct-to-consumer advertising on consumer perceptions and recall. *Social Science & Medicine*, 120, 1-11.
- Pornpitakpan, C., & Yuan, Y. (2015). Effects of perceived product similarity and ad claims on brand responses in comparative advertising. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*. 27(4), 535-558.
- Samu, S., & Bhatnagar, N. (2008). The efficacy of anti-smoking advertisements: the role of source, message, and individual characteristics. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 13(3), 237-250.
- Sanbonmatsu, D. M., & Kardes, F. R. (1988). The effects of physiological arousal on information processing and persuasion. *Journal of Consumer Research*, 15(3), 379-385.
- Shimp, T. A. & Andrews, J. C. (2013). *Advertising, promotion, and other aspects of integrated marketing communications*. Mason: Cengage Learning.
- Siu, W. (2010). Fear appeals and public service advertising: applications to influenza in Hong Kong. *Health Communication*, 25(6-7), 580-580.
- Smith, K. H., & Stutts M. A. (2003). Effects of short-term cosmetic versus long-term health fear appeals in anti-smoking advertisements on the smoking behaviour of adolescents. *Journal of Consumer Behaviour*, 3(2), 157-177.

- Smith, K. H., & Stutts M. A. (2006). The influence of individual factors on the effectiveness of message content in antismoking advertisements aimed at adolescents. *The Journal of Consumer Affairs*, 40(2), 261-293.
- Snipes, R. L., Latour, M. S., & Bliss, S. J. (1999). A model of the effects of self-efficacy on the perceived ethicality and performance of fear appeals in advertising. *Journal of Business Ethics*, 19(3), 273-285.
- Stevens, J. P. (2009). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Tabachnick B. G., & Fidell, L. S. (2015). Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı. (M. Baloğlu vd., Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Tannenbaum, M. B., Hepler, J., Zimmerman, R. S., Saul, L., Jacobs, S., Wilson, K., & Albarracín, D. (2015). appealing to fear: a meta-analysis of fear appeal effectiveness and theories. *Psychological bulletin*, 141(6), 1178.
- Terskikh, M. V. (2017). Humor and fear appeals in public service announcements discourse. *Вопросы когнитивной лингвистики*, (3), 52.
- Ti, L., Fast, D., Small, W., & Kerr, T. (2017). Perceptions of a drug prevention public service announcement campaign among street-involved youth in Vancouver, Canada: a qualitative study. *Harm reduction journal*, 14(1), 1-8.
- Treise, D., & Weigold, M. F. (2001). AIDS public service announcements: effects of fear and repetition on predictors of condom use. *Health Marketing Quarterly*, 18(3-4), 39-61.
- Witte, K., & Allen, M. (2000). A meta-analysis of fear appeals: implications for effective public health campaigns. *Health education & behavior*, 27(5), 591-615.
- Williams, K. C. (2012). Fear appeal theory. *Research in Business and Economics Journal*, 5(1), 1-21.
<https://www.lumen-research.com/blog/corona-related-ads-get-9-more-attention> (Erişim: 01.10.2020).

Extended Abstract

During the Covid-19 pandemic period, the topics that human health is under threat were covered in the advertisements and fear elements were frequently used by the companies. During the pandemic period, almost all consumers were exposed to numerous advertisements with a fear element, such as, if you use this detergent, disinfectant or wet wipe, you can protect yourself from the virus, if you do not use it, increases your risk of catching the virus. The aim of this study is to investigate how the anti protection themed advertisements on television during the Covid-19 pandemic period will affect the purchase intention and attitude towards the advertisement. While investigating these effects, it will also be examined whether there is any difference between demographic differences by considering the variables of gender, age, education level, and marital status. With the covid-19 pandemic affecting the business world, marketing activities, almost everything in the world and the lives of all people, it is think important to investigate the effects of virus protection themed and fear appeal advertisements on purchase intention and advertising in such a period considered to have significant contributions. In addition, the literature was examined in detail and no study was found that investigated the effects of the fear appeal and virus protection themed ads on purchase intention and attitude towards the ad during the Covid-19 period. It is thought that carry out such a study for the first time will also make the study more valuable.

Stronger fear elements cause more attitude, intention, and behavior changes (Witte and Allen, 2000: 598). In a study by Snipes et al. on 305 women, it was revealed that participants who watched advertisements with high fear elements were more likely to purchase than those who watched low fear elements (1999: 280). In most studies, it has been concluded that advertisements containing fear appeals are more persuasive for women than men (Lewis 2007: 55-56; Samu and Bhatnagar, 2008: 242; Smith and Stutts, 2003: 171; Bigsby et al., 2013: 11-12). In the study of Snipes et al., it was revealed that participants who watched advertisements with high fear elements were more positively affected by the attitude towards the advertisement than those who watched low degree fear elements (1999: 280). In the study conducted by Tannenbaum et al., in the form of meta-analysis, it was concluded that the advertisements containing the fear element in the attitude variable were more effective in women than in men (2015: 1196).

The universe of this study consists of people who live in Turkey and have been exposed to virus protection themed advertisements that contain a fear element on television during the Covid-19 Pandemic period. The link of the questionnaire was sent to many people living in Turkey via Whatsapp, one of the social media applications, and the people who were sent were requested to send it to their acquaintances. The sample of the study consists of 756 people reached by snowball sampling method.

The Cronbach's alpha value for the scale used in the study was found to be ,893. According to this value, the scale has high reliability. The factor structure of the scale was determined by using the Direct Oblimin method, which is one of the principal component analysis and oblique rotation methods. As a result of these processes, a 2-factor structure was obtained, which explains 81,951% of the total variance. It was determined that each of the sub-factors explained more than 5% of the total variance. Accordingly, the construct validity of the scale was ensured. One-way MANOVA, one-factor ANOVA, and one-sample t test were used to analyze the data obtained.

It is considered to be very valuable in many respects to reach the conclusions that the use of the virus, which caused this extraordinary period, as an element of fear in advertisements, has positive, negative effects or does not cause any effect on consumers' purchase intention and attitude towards advertising. According to the results obtained, advertisements with fear elements have a positive effect on purchase intention. There was no positive or negative difference between men and women regarding the effect of fear appeal advertisements on purchase intention. It was concluded that the advertisements containing the fear element had a positive effect on the attitude towards the advertisement. In addition, no positive or negative difference was found between men and women regarding the effect of fear appeal advertisements on attitude towards advertisements.

According to the results of the study, the positive effect of such advertisements on purchase intention was similar to the findings of the study of Snipes et al. (1999: 280). In terms of the persuasiveness of such advertisements, the results of the study agree with the findings of many studies (Hastings et al., 2004: 978; Dillard et al., 1996: 68; Bagozzi and Moore, 1994: 66; Lewis et al., 2007: 55-56; Bleakley et al., 2015: 943; Smith and Stutts, 2003 : 172; Smith and Stutts, 2006: 281; Treise and Weigold, 2001: 54; Bigsby et al., 2013: 11-12), which contradicted the findings of some studies (Jovanović, 2016: 41; Ti et al., 2017: 3).

It has been concluded that there is no positive or negative difference between men and women regarding the effect of fear appeal advertisements on purchase intention. This result contradicted the findings of Noble et al. (2014: 6). The same result, when considered in terms of the persuasiveness of the advertisements containing the fear element, showed parallelism with the findings obtained in the study of Smith and Stutts (2003: 171), but it

contradicted the findings of many studies (Tannenbaum et al., 2015: 1196; Goldenbeld et al., 2008: 213; Lewis 2007: 55-56; Samu and Bhatnagar, 2008: 242; Smith and Stutts, 2003: 171; Bigsby et al., 2013: 11-12).

It has been concluded that such advertisements cause positive effects on the attitude towards the advertisement. This result agreed with the findings of Snipes et al., (1999: 280), Feiz et al. (2013: 116), but contradicted the results obtained by Jovanović et al. (2016: 41).

In the findings about whether there is a difference according to the gender variable in the attitude towards advertising, which is one of the aims of the study, it was seen that there was no difference between women and men. This result showed parallelism with the findings of Smith and Stutts (2003: 171) but contradicted the results of Tannenbaum et al., (2015: 1196), Goldenbeld et al., (2008: 213) and Noble et al., (2014: 13).

According to another result obtained in the study, it was understood that primary school graduates showed more positive attitudes towards advertising compared to those who received undergraduate and graduate education. According to the study of Snipes et al., it was concluded that higher levels of fear element cause a more positive attitude towards the advertisement (1999: 280). In the study of Memiş Doğan and Düzel, which investigated the fear and anxiety levels of people from the Covid-19 pandemic, it was concluded that secondary school graduates are more afraid than undergraduate graduates (2020: 747). Considering that primary school graduates will be more afraid of the Covid-19 pandemic compared to undergraduate and graduate graduates, and the attitude towards advertising is more positive as the level of fear increases, this result obtained in the study is consistent with the findings in the study of Snipes et al., (1999: 280).

Considering all of the demographic variables, it was observed that there was a difference in the attitude towards advertising only according to the variable of educational status. It has been observed that the attitudes of married and single people, people in different age groups, towards advertising are positive, but there is no positive or negative difference between them. It has been observed that there is a difference in education level. It is thought that people with a low level of education have less opportunity to access scientific information about the Covid-19 virus, so they are more afraid of the virus because they do not have false or sufficient information about the Covid-19 virus, and this causes them to be more positively affected by advertisements.

Since advertisements with fear elements have positive effects on the attitude towards the advertisement and purchase intention, it is thought that the use of such advertisements more especially in the ongoing Covid-19 period will be beneficial for businesses in terms of marketing communication purposes and it is recommended to use them more.

In this study, the effects on attitude towards advertising and purchase intention were investigated. In future studies, the effects on the attitude towards the reliability of the advertisement and the attitude towards the advertiser brand can be investigated.

The effects of product advertisements such as detergent, disinfectant, and wet wipes were investigated. In other studies, studies can be conducted to investigate the effects of product advertisements with different functions such as masks and face shields.

The effects of advertisements on television on consumers were examined. In other studies, the effects of advertisements in different media on consumers can be examined.

In the study, the effects of advertisements with fear elements were investigated. In the Covid-19 period, there have been many advertisements that do not contain a fear element, such as the virus will end and we will return to the old days or we are with you in these difficult days. Studies on such advertisements can be made.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Gayrinakdi Krediler ile İmalat Sanayi Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama
The Relationship Between Non-Cash Loans and the Manufacturing Industry: An Empirical Study

Berkan Ataş*, Osman Emre Arlı**

Öz: Türkiye imalat sanayisi büyük ölçüde dışarıdan alınan hammadde, ara mal ve yatırım mallarına bağımlıdır. Gayrinakdi krediler, dışardan temin edilen bu kalemlerin temini için oldukça sık kullanılan bir finansman yöntemidir. Bu nedenle gayrinakdi kredilerin, imalat sanayi üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Çalışmada, 2008-2019 yılları arasında Türkiye’de bankacılık sistemi tarafından kullanılan gayrinakdi kredilerin imalat sanayisi kapasite kullanım oranları üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri incelenmiştir. Uzun dönemli ilişkinin tespiti için Johansen eşbütünleşme modeli kullanılmıştır. Bunun yanında etkileşimin yönü ve derecesinin incelenmesi ve bu sayede çalışmaya derinlik kazandırılması için vektör hata düzeltme modeli kullanılan bir diğer yöntemdir. Bulunan sonuçlara göre gayrinakdi kredi büyüklüğü ve kapasite kullanım oranları eşbütünleşiktir. Fakat seriler arasındaki etkileşim yalnızca uzun dönemde gerçekleşmektedir. Yapılan bu çalışma ile imalat sanayisi kapasite kullanım oranlarının öncü göstergesi olarak bankacılık sektöründe kullanılan gayrinakdi kredilerin incelenebileceği gösterilmiştir. Başka bir deyişle gayrinakdi kredilerde meydana gelen değişimler, imalat sanayi kapasite kullanım oranlarında bir etkiye sebep olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Gayrinakdi Kredi, Kapasite Kullanım Oranı, Johansen Eşbütünleşme

Abstract: Turkey's manufacturing industry is largely dependent on imported raw materials, intermediate goods, and investment goods. Non-cash loans are a very common financing method for the supply of these items. For this reason, it is thought that non-cash loans may have an impact on the manufacturing industry. The study examined the short-and long-term effects of non-cash loans provided by the banking system in Turkey between 2008 and 2019 on the capacity utilization rates of the manufacturing industry. The Johansen cointegration model is used to determine the long-term relationship. In addition, vector error correction model is another method used to examine the direction and degree of interaction and thus gain depth to the study. According to the results, non-cash loan size and capacity utilization rates are cointegrated. However, the interaction between the series only takes place in the long run. This study has shown that non-cash loans in the banking sector can be regarded as a leading indicator of capacity utilization rates in the manufacturing industry. In other words, changes in non-cash loans may influence manufacturing capacity utilization rates.

Keywords: Non-Cash Loan, Capacity Utilization, Johansen Cointegration

* Arş. Gör. Dr. İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans Bölümü
ORCID: 0000-0003-3049-3195, email: atasberkan@gmail.com

** Öğr. Gör. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu
ORCID: 0000-0002-7756-9372, email: emrearli@mu.edu.tr

Received/Geliş: 02 November/ Kasım 2020

Accepted/Kabul: 01 April/Nisan 2021

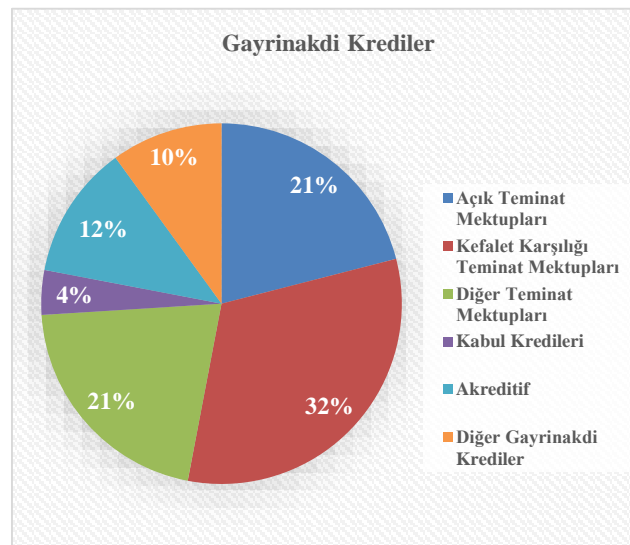
Düzeltilme/Revised form: 07 March/Mart 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Giriş

Ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanması, Türkiye gibi son derece sınırlı düzeyde sermaye birikimine sahip gelişmekte olan ülkeler açısından, oldukça önemli bir olgudur. Bankacılık sistemiyle oluşturulan sermaye birikimi kredi kanalı ile yatırımlara aktarılmaktadır. Finansal sistem bir ülkedeki sınırlı kaynakların doğru yatırımlara yönlendirilmesi ve bunun neticesinde büyümenin ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Aynı zamanda bu yatırımların doğru ve karlı yatırımlar olması gerekmektedir (Vurur, Özen, 2013: 117). Bankacılık sistemi tasarruf fazlası olan ekonomik unsurlar ile tasarruf açığı olan ekonomik unsurları bir araya getiren organlardır. Bu sistem tasarrufların temin edilmesi (1), bir araya getirilmesi (2) ve doğru yatırımlara yönlendirilmesi (3) açısından büyük bir öneme sahiptir. Eğer bir ülkede, bankacılık sistemi bu 3 temel görevini doğru bir şekilde yerine getiremezse, ekonomik kalkınma akamete uğrayacaktır. Bu nedenle bankacılık sisteminin etkinliğini ve derinliğini artırmak için oldukça farklı ürün ve hizmetler sunulmaktadır. Bu çalışmada bankacılık sistemi tarafından özellikle dış ticaretin finansmanı için kullanılan gayrinakdi kredilerin sanayi üretimine olan etkileri incelenecektir.

Türkiye’de toplam varlık büyüklüğü açısından, finansal sistemin çok önemli bir bölümünü ticari bankacılık oluşturmaktadır. Bu nedenle şirketler tarafından kullanılan fonların çok büyük bir kısmı bankacılık sistemi tarafından aktarılan fonlardan oluşmaktadır (Güven, 2002: 91). Bu yaratılan kredilerin önemli bir bölümü ise gayrinakdi kredilerdir. Türkiye bankacılık sistemi içerisinde gayrinakdi kredilerin payı 2019 yılında bir önceki yıla oranla %4,3 artarak 815 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu tutar toplam bankacılık varlık büyüklüğünün yaklaşık %18’lik kısmını oluşturmaktadır. Aşağıdaki şekilde Türkiye’de kullanılan gayrinakdi kredilerin türleri yüzdesel olarak verilmiştir. Toplam gayrinakdi kredilerin yarısından fazlasını kefaletli ve kefaletsiz teminat mektupları oluşturmaktadır.

Grafik 1: Gayrinakdi Kredi Dağılımı

Kaynak: BDDK, “Türk bankacılık sektörü temel göstergeleri”, 05.03.2020

Bu çalışmada Türkiye’de uluslararası ticaretin finansmanı için sıklıkla kullanılan finansman araçlarından biri olan gayrinakdi kredilerin sanayi üretimine olan etkisi incelenecektir. Gayrinakdi krediler çoğunlukla dış ticarete hammadde, ara malı ve makine teçhizat alımı gibi kalemlerde başvurulan bir finansman yöntemidir. Bu nedenle gayrinakdi kredilerin sanayi üretimi üzerindeki etkisi ampirik modellerle açıklanmak istenmektedir. (Benczúr vd., 2019), (Aghion, vd. 2010), (Nguyen vd., 2020) gibi birçok ampirik araştırmada bankacılık faaliyetlerinin doğrudan üretim ve istihdam üzerinde

önemli derecede etkili olduğu literatürde çoğunlukla kabul edilen bir görüştür. Bu çalışmada ise sadece gayrinakdi kredi büyüklüklerinin sanayi üretimi üzerindeki etkisi araştırılacaktır.

1. Literatür Taraması

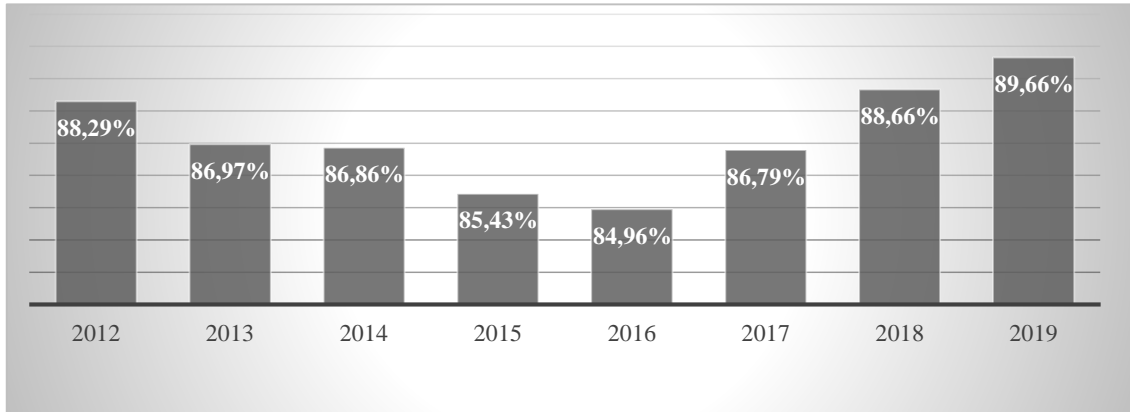
Literatürde bankacılık sektörünün genelini veya spesifik olarak kredi büyüklüklerinin ekonomik büyüklükler ile ilişkilendirildiği çalışmalar oldukça yaygındır. (Shumpeter, 1911), (Goldsmith, 1969), (Gurley ve Shaw, 1955) gibi öncü çalışmalar bankacılık sisteminin önemini savunmaktadır. (Shahbaz, Rehman, ve Muzaffar, 2015) ve (Asteriou, Spanos, 2019) gibi bazı çalışmalar finansal gelişmişlik düzeyi ile ekonomik kalkınmayı ilişkili bulduğu gibi (Akpaşang, Babalola, 2011) çalışmasında ekonomik kalkınmanın da aynı şekilde finansal istikrar ve gelişmişliğe doğrudan etkisini belirtmiş ve etkileşimin iki taraflı olduğunu ortaya atmıştır. Yaygın kanı olarak bankacılık sektörünün ekonomik kalkınma ve istihdam açısından önemine atıf yapan çalışmalar olmasına rağmen bunun aksini gösteren çalışmalar da bulunmaktadır. (Buffie, 1984), (Hye, Islam, 2013) gibi çalışmalar, finansal gelişmişlik düzeyinin ekonomik göstergeler üzerinde ilişkisinin negatif veya anlamsız olduğunu işaret etmektedir.

Finansal gelişmişlik ve stabilitenin yanında birçok çalışmada sektörün bazı büyüklüklerinin ekonomik göstergelerle ilişkilendirildiği görülmüştür. (Aghion, vd. 2010) çalışmasında krediye ulaşımın güçleşmesi ve kredi daralması gibi durumlarda ekonomik aktivitelerin daraldığını ve büyümenin olumsuz etkilendiğini OECD ülkelerini kapsayan çalışmasında göstermiştir. Bu çalışmaya benzer olarak (Cappiello, vd., 2010) çalışmasında Euro bölgesinde kredilerde hem miktar hem de nitelik olarak gerçekleştirilen büyümenin ekonomik çıktılar üzerinde oldukça önemli ve olumlu katkıları olduğunu göstermiştir. Bunun sonucunda bir ekonomik çarpan etkisi olarak kredilerin büyümesi ve gelişmesi ve tabana yayılması noktasında gerekli regülasyon ve deregülasyonların yapılması konusunda merkez bankaları, strateji belirleme ve uygulama konusunda son derece hayati bir öneme sahiptir. Bankacılık büyüklükleri ekonomik açıdan hayati olmakla birlikte (Önder, Özyıldırım, 2013) çalışmasında devlet bankalarının özel bankalara göre nispeten daha efektif sonuçlar ortaya çıkardığını göstermektedir. Fakat (La Porta vd. 2002) devlet bankalarının özel sektör bankalarına göre daha az etkin olduğu yönünde sonuçlar bulmuştur. Bununla birlikte her ülkenin bankacılık sistemini kendi dinamikleri ile değerlendirmek daha doğru olacaktır. Aynı şekilde yurtiçi sermayeli ve yabancı bankaların ekonomik çıktıları ile de farklı değerlendirmeler söz konusudur. (Crystal, vd. 2002) ve (Iwanicz-Drozdowska vd. 2019) uluslararası sermayeli bankaların daha efektif ve kriz ortamlarında daha stabil kredi arzı sağladığını savunmaktayken, (Martinez-Peria vd. 2002) bazı durumlarda uluslararası bankaların ekonomi üzerinde olumsuz etkilerini ortaya koymuştur.

Bankacılık sektörü ve sektör büyüklüklerinin ekonomi ile ilişkisi bakımından yakın dönemde yapılan (Benczur vd. 2019) firmalara kullanılan kredinin hane halkına göre ekonomi üzerinde etkisinin daha iyi sonuçlar vereceği konusunda bulgular tespit etmiştir. Aynı şekilde (Bezemer vd. 2020) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan çalışmasında yükselen ipotek (mortgage) kredilerinin olumsuz sonuçlar yarattığını ortaya koymuştur. (Hu, Gong, 2019) çalışmasında ekonomi politikalarındaki belirsizliğin kredi arzını olumsuz etkilediğini göstermektedir. Çalışmanın dikkat çeken sonuçlarından bir diğeri de büyük bankaların politik belirsizliklerden daha çok etkilenmeleri ve kredi arzını daha çabuk daraltmalarıdır. Bunun yanında (Nguyen vd., 2020) da aynı şekilde gelişmekte olan ülkelerde politik belirsizlikler kredi büyüklüklerini gelişmiş ülkelere göre daha olumsuz derecede etkilemektedir. Fakat buradaki etkilenme hem arz hem de talep tarafında da gerçekleşmektedir.

2. Araştırmanın Amacı, Kapsamı

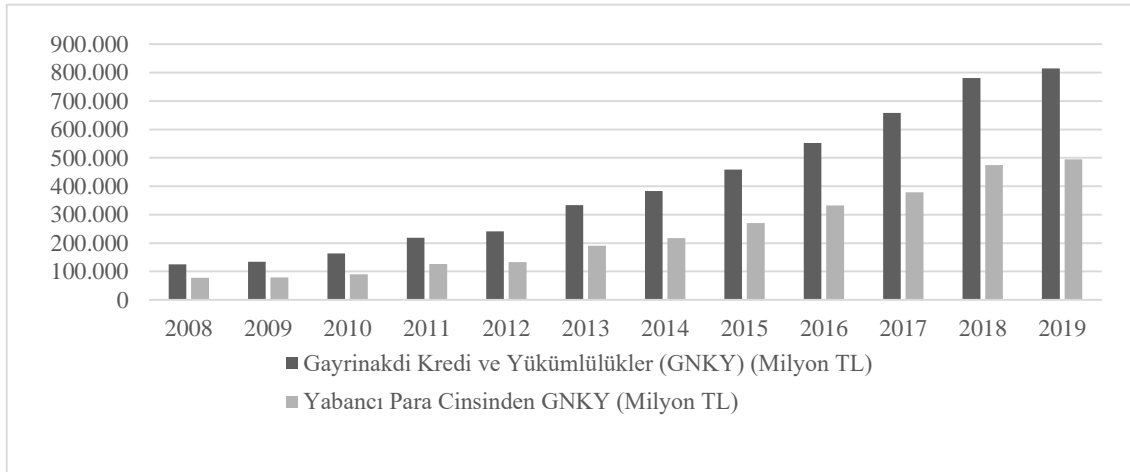
Bu çalışmada Türk Bankacılık Sektörü tarafından kullanılan gayrinakdi kredi ve yükümlülükler ile imalat sanayinin kapasite kullanım oranı arasındaki ilişki ampirik olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin ithalatının büyük çoğunluğu ara malı/hammadde ve yatırım malı üzerinedir. Genel ithalat içinde ara malı/hammadde ve yatırım mallarının oranı Grafik 2'de verilmiştir. Grafiğe göre 2012-2019 yılları arasında ithalatın %80'den fazlasının ara malı/hammadde ve yatırım malları ile gerçekleştiği görülmektedir. Bu da ülkenin ithal girdiye dayalı bir üretim modeli benimsendiğini göstermektedir.

Grafik 2: Ara Malı/Hammadde ve Yatırım Mallarının Genel İthalata Oranı

Kaynak: TÜİK, 14.07.2020

Bankacılık sektör bilançosu dışında gösterilen gayrinakdi kredi ve yükümlülükler; bilindiği üzere teminat mektubu çeşitleri, kabul kredileri ve akreditiflerden oluşmaktadır. Gayrinakdi kredi ve yükümlülüklerin büyük çoğunluğunun yabancı para cinsinden ve ithalatın finansmanı için kullanıldığı bilinmektedir (BDDK, 2020; 5). Grafik 3’de 2008-2019 yılları arası gayrinakdi kredi ve yükümlülükler içindeki yabancı para cinsinden kullanılan gayrinakdi kredi ve yükümlülükler verilmiştir. Grafığe göre gayrinakdi kredi ve yükümlülüklerin içindeki yabancı para cinsinden kullanılan gayrinakdi kredilerin payı oldukça fazladır.

Grafik 3: Yabancı Para Cinsinden Gayrinakdi Kredi ve Yükümlülükler

Kaynak: BDDK, 14.07.2020

2.1. Veri Seti

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, imalat sanayinin üretimi ile bankacılık sektörü tarafından kullanılan gayrinakdi kredi ve yükümlülükler arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. İlişkinin varlığını test etmek amacıyla imalat sanayinin üretiminin öncü göstergeleri arasında yer alan kapasite kullanım oranları ele alınmıştır. İmalat sanayi kapasite kullanım oranları- mevsimsel etkiden arındırılmış serisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) alınmıştır. Yapılan analizlerde ISKOMA olarak gösterilmiştir. Türkiye bankacılık sektörü gayrinakdi kredi ve yükümlülüklerinin yer aldığı veri seti Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun (BDDK) hazırlamış olduğu bankacılık sektörü bilançosundan alınmıştır. Gayrinakdi kredi

ve yükümlülükler serisi GNK kısaltması ile gösterilmiştir. 2008-2019 yılları arasında kapsayan bu veri seti aylık bazdadır ve 144 gözlem içermektedir. Bu haliyle veri setleri zaman serisi analizlerinin kullanımına uygundur.

2.2. Model ve Yöntem

Bu çalışmada bankacılık sektörü tarafından kullanılan gayrinakdi kredi ve yükümlülükler ile imalat sanayinin kapasite kullanım oranı arasındaki ilişki ampirik olarak incelenecektir. Model aşağıdaki şekilde tahmin edilmiştir.

$$ISKOMA_t = a_0 + a_1 \ln GNK_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Modelde ISKOMA imalat sanayi kapasite kullanım oranları-mevsimsel etkiden arındırılmış serisini, GNK gayrinakdi kredi ve yükümlülükler serisini göstermektedir. GNK serisinin logaritması alınarak sadeleştirilmiştir. Model tahmini için kısa ve uzun dönemli ilişkiyi analiz eden Johansen (1988) eşbütünlüşme analizi kullanılacaktır. Analizler E-Views 9.0 programı aracılığıyla yapılmıştır.

Zaman serileri için istatistiksel çıkarsama gerçekleştirmek için deterministik veya stokastik eğilimler gösterip göstermedikleri değerlendirilmelidir. Tek değişkenli analiz için stokastik eğilimleri tespit etmenin bir yolu, serinin birim kökleri olup olmadığını test etmektir (Diniz vd. 2020; 1). Zaman serilerinde stokastik süreç yani raslantısal süreç zaman boyunca sabit devam ediyorsa seri durağandır. Zaman serisinin durağanlığı, gecikmeli değerler için sabit bir ortalamaya, sabit bir varyansa ve sabit bir kovaryansa sahip olmasına bağlıdır (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 64).

Eşbütünlüşme analizi en az iki durağan dışı değişken arasında durağan bir ilişki elde edilmesidir (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 559). Eşbütünlüşme analizinde önce serilerin durağanlığı test edilmelidir. Zaman serilerinin durağanlığını analiz ederken kullanılan pek çok test yöntemi vardır. Bu çalışmada zaman serilerinde ortaya çıkan otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için tasarlanmış bir yöntem olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılarak serilerin durağanlığı analiz edilecektir. Daha sonra Johansen eşbütünlüşme analizi kullanarak seriler arasındaki ilişki gözlemlenecektir.

2.2.1. Genişletilmiş Dickey – Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Dickey ve Fuller (1979) DF birim kök testi Monte-Carlo simülasyonundan yola çıkarak zaman serilerinde birim kökün varlığını boş hipotez altında t0 istatistiği için kritik değerleri tabloştırmışlardır. DF birim kök testi rassal yürüyüş modelidir ve otoregresif modelinde $\phi_1=1$ kabul edilerek oluşturulmaktadır (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 325-326).

Yine Dickey ve Fuller (1981) tarafında geliştirilen “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) birim kök testi, DF testinin her adımında seride otokorelasyon olmadığı varsayımını ortadan kaldırmayı amaçlanmıştır (Çelik, 2012; 72). DF denkleminin bağımlı değişkeninin gecikmeli değerlerinin modele dahil edilmiş halidir ve aşağıdaki denklem sistemi ile ifade edilir (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 336);

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{\rho} \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{\rho} \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{\rho} \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

ADF testinin uygulanması hata payındaki otokorelasyonun ortadan kaldırılması otokorelasyonun doğru derecesinin bulunmasına bağlıdır. Uygun otokorelasyon derecesinin bulunabilmesi için bazı bilgi kriterlerine başvurulmaktadır. Bu bilgi kriterlerinden, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SIC), otoregresif gecikmenin derecesinin bulunması aşamasında fonksiyonel gecikmenin sayısını mümkün olduğu kadar minimize etmeyi amaçlar bu da doğru derecenin seçilmesine yardımcı olur (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 336-337).

ADF birim kök testinde serinin trend ya da sabit içerip içermediği yani birim kökün varlığı H0 yokluk hipotezi ile sınanır. Aşağıda hipotez testlerinin kabul durumları verilmiştir (Sarıkovanlık vd., 2019; 20);

H0: $\phi=1$ seri durağan değil birim kök içerir.

H1: $\phi<1$ seri durağandır birim kök içermez.

Johansen eşbütünleşme analizi, birden fazla durağan dışı değişkenin aynı mertebeden durağanlığı sağladıkları durumda uygulanmaktadır. Bu nedenle çalışmada eşbütünleşme ilişkisine bakabilmek için öncelikle zaman serilerinin birim kök içerip içermedikleri incelenmiştir.

2.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Ekonomik zaman serilerinin pek çoğu durağan değildir ve bazı dönüşümler sonucu durağanlaştırmak mümkündür. Bu dönüşümlerden en yaygın olanı farkların alınması yöntemidir. Çoğu durumda ilk farkları alınarak seri durağan hale getirilebilir. Durağanlaştırılmış seriler VAR (Vektör Otoregresyon) modelleri bağlamında analiz edilebilir. VAR modelleri dönüştürülmemiş serilerin davranışlarında çıkarımlarda bulunmak için ve seviyeler hakkında bilgi sahibi olmak için kullanılabilir. Seviyeler hakkında çıkarımda bulunmak aynı zamanda değişkenlerin durağan olmayan karakterlerine bakmak için eşbütünleşme yaklaşımı geliştirilmiştir (Neusser, 2016; 295). Eşbütünleşme analizi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin ortaya koyulduğu bir analiz türüdür. İki veya daha fazla durağan dışı değişkenler arasında uzun dönemli veya bir denge ilişkisinin tahmin edilmesinde kullanılan bir yaklaşımdır. Eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönemli varlığını ilk ortaya koyan çalışma Engle-Granger (1987) yaklaşımıdır. İki veya daha fazla değişken arasında tek denge ilişkisi olabileceğini göstermiştir. Daha sonra Johansen (1988, 1995) tarafından geliştirilen yaklaşım, değişkenler arasında birden fazla denge ilişkisinin olabileceğini ve birden fazla eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur (Sevüktekin ve Çınar, 2017; 557-562).

Johansen yaklaşımı sayesinde maksimum eşbütünleşme vektörünün belirlenmesi ve maksimum olasılık tahmincilerinin elde edilmesi sağlanabilmektedir. Johansen yaklaşımı bir çarpanlara ayırmaya dayanmaktadır ve α ve β 'nin maksimum olabilirlik tahmincilerini üretir (Sarıkovanlık vd. 2019; 133). Johansen yönteminde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine bakılırken modelin gecikme sayısına başvurulmaktadır. Gecikme sayıları belirlenirken AIC ve SIC vb. bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Uygun gecikme saptanarak VAR modeli oluşturulur. Model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$X_t = \mu + \phi D_t + \Pi_p X_{t-p} + \dots + \Pi_1 X_{t-1} + \varepsilon_t, \quad (t = 1, 2, \dots, T) \quad (5)$$

Uzun dönemli ilişkisi tespit edildikten sonra VECM (vektör hata düzeltme modeli) uygulanır. Granger (1988) değişkenlerin eşbütünleşik olması durumunda tek yönlü bir nedensellik olabileceğini ve bunun için vektör hata düzeltme modeli kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Sarıkovanlık vd., 2019; 129). Seviye düzeyinde durağan olmayan değişkenlerin arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koyan Johansen eşbütünleşme analizinde, serilerin farkları alınarak durağanlaştırılır. Fakat bu durum serilerde uzun dönemde kayıplara sebep olabilmektedir. Vektör hata düzeltme modeli ile bu durum ortadan kaldırılabilir. Hata düzeltme modeli formülü aşağıdaki gibi ifade edilmektedir;

$$\Delta X_t = \mu + \phi D_t + \Pi_p X_{t-p} + \Gamma_{p-1} \Delta X_{t-p+1} + \dots + \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \varepsilon_t, \quad (t = 1, 2, \dots, T) \quad (6)$$

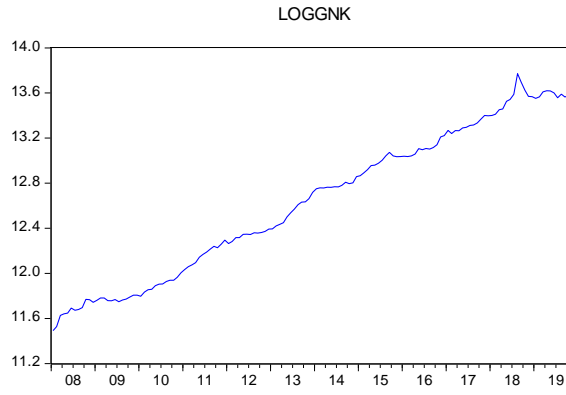
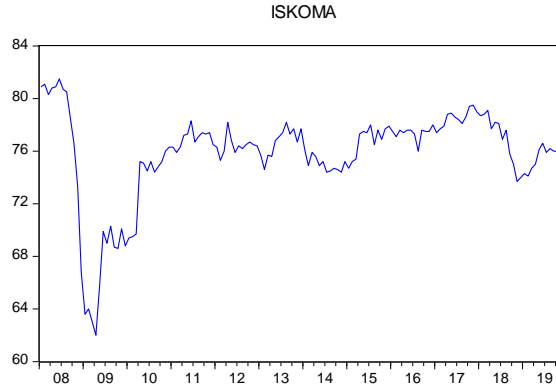
3. Bulgular

Çalışmada eşbütünleşme analizi yapabilmek için önce serilerin durağanlığına bakılmıştır. Johansen eşbütünleşme analizi düzeyde durağan olmayan fakat aynı mertebeden durağan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesini sağlayan bir analiz yöntemidir. Serilerin durağan olup olmadıklarını test etmek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmış ve serilerin düzey değerindeki sonuçları Tablo1'de verilmiştir.

Tablo 1: Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi Düzey Değer
Test Kritik Değerlerine Göre t-İstatistik

Değişkenler	t-İstatistik Değeri	1%	5%	10%	Olasılık Değeri
LOGGNK	6,1478	-2,5812	-1,9431	-1,6152	1,0000
ISKOMA	-0,3815	-2,5812	-1,9431	-1,6152	0,5453

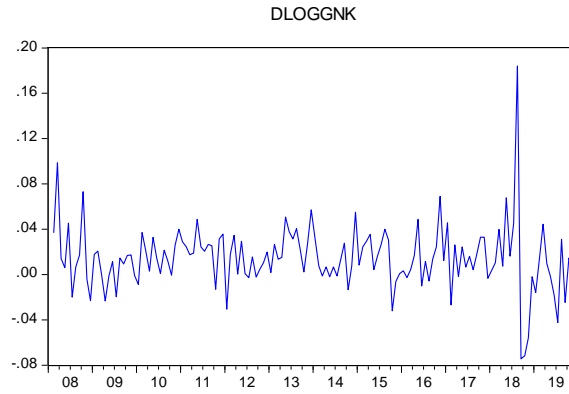
Tablo 1'e göre logaritması alınmış gayrinakdi kredi ve yükümlülükler (LOGGNK) serisi için hesaplanmış t-istatistik değeri olasılık değeri %5 olan kritik değerden daha negatif olmadığından, serinin düzey değerde durağan olmadığı, birim kök içerdiği sonucuna ulaşılmıştır. Aynı durum imalat sanayi kapasite kullanım oranı-mevsimsel etkiden arındırılmış (ISKOMA) serisi için de geçerlidir. Hesaplanan t-istatistik değeri, olasılık değeri %5 kritik değerinden daha negatif olmadığından seri düzey değerde durağan değil, birim kök içermektedir. Grafik 4 ve Grafik 5'de serilerin durağan olmadığı, sabit terim ve trend içerdiği görülmektedir.

Grafik 4: LOGGNK Serisi Grafiği**Grafik 5:** ISKOMA Serisi Grafiği

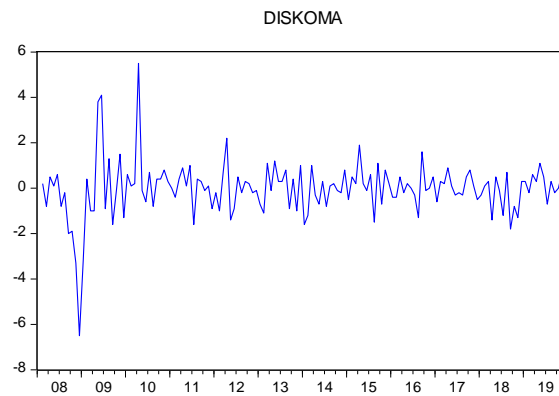
Serilerin birinci dereceden farklarının alınarak tekrar birim kök testi uygulandığında Tablo2'deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2: Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi Birinci Dereceden Farkların Alınması
Test Kritik Değerlerine Göre t-İstatistik

Değişkenler	t-İstatistik Değeri	1%	5%	10%	Olasılık Değeri
D(LOGGNK)	-9,0188	-2,5813	-1,9431	-1,6152	0,0000
D(ISKOMA)	-9,7607	-2,5813	-1,9431	-1,6152	0,0000

Grafik 6: D(LOGGNK) Serisi Grafiği

Grafik 7: D(ISKOMA) Serisi Grafiği

Serilerin birinci dereceden farklarının alınması sonucu serilerin durağan hale geldiği Tablo 2 Grafik 6 ve Grafik 7’de görülmektedir. Seriler düzey değerde durağan değilken aynı dereceden farklarının alınması sonucu durağan hale gelmektedir. Bu da Johansen eşbütünlük analizi için ön koşulu olan serilerin aynı düzeyde durağan olması durumunu sağlamaktadır. Buradan hareketle seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Johansen eşbütünlük analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Serilerin birinci dereceden farklarının alınması sonucu serilerin durağan hale geldiği Tablo 2 Grafik 6 ve Grafik 7’de görülmektedir. Seriler düzey değerde durağan değilken aynı dereceden farklarının alınması sonucu durağan hale gelmektedir. Bu da Johansen eşbütünlük analizi için ön koşulu olan serilerin aynı düzeyde durağan olması durumunu sağlamaktadır. Buradan hareketle seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek amacıyla Johansen eşbütünlük analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: LOGGNK – ISKOMA Serileri Johansen Eşbütünlük Analizi İz Değer

Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistik	%5 Kritik Değer	Olasılık Değeri
H ₀	0,1220	19,2586	15,4947	0,0129
H ₁	0,0036	0,5188	3,8415	0,4714

Tablo 3’te H₀ hipotezi, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi yoktur şeklinde yorumlanmaktadır. H₀ hipotezinin %5 kritik değeri iz istatistik değerinden küçüktür ve H₀ hipotezinin anlamlı olduğu için H₀ hipotezi reddedilir ve değişkenler arasında en az bir eşbütünlük ilişkisi olduğunu öne süren alternatif hipotez savunulabilir. Tablo 4’te maksimum özdeğer istatistiğine göre Johansen eşbütünlük analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: LOGGNK – ISKOMA Serileri Johansen Eşbütünleşme Analiz Maksimum Özdeğer

Hipotezler	Özdeğer	Maksimum		Olasılık Değeri
		Özdeğer İstatistik	%5 Kritik Değer	
H ₀	0,1220	18,7398	14,2646	0,0092
H ₁	0,0036	0,5188	3,8415	0,4714

Tablo 5'e göre yine %5'lik kritik değer maksimum özdeğer istatistiğinden küçük olduğu ve H₀ hipotezinin anlamlı olduğu buradan hareketle H₀ hipotezinin reddedildiğini söylenebilir. Bu veriler ışığında iz istatistik değeri ve maksimum özdeğer istatistiklerine göre LOGGNK - ISKOMA değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin söz konusu olduğu kabul edilmektedir. İlişkinin yönü ve nedenselliğini değerlendirmek amacıyla vektör hata düzeltme modeli (VECM) kullanılmış ve sonuçları aşağıda Tablo 5'te sunulmuştur.

Johansen eşbütünleşme modeli seriler arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermekle birlikte bu ilişkinin yönü veya derecesi hakkında çıkarsama yapmaya olanak vermemektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için vektör hata düzeltme modeli olarak bilinen (VECM) modeli çalışmaya dahil edilmiştir. Bu sayede çalışmanın bulgularına daha fazla derinlik kazandırılacaktır. Bir otoregresif sistem olan vektör hata düzeltme modelinde değişkenlerin farklı gecikme uzunluklarına göre oluşturdukları sistemler yer almaktadır. Bağımsız değişkenler ve bunların farklı gecikmelerinin oluşturduğu sistemler kısa dönemli nedensellik hakkında çıkarsama yapılmasına olanak sağlamaktadır. Kısa dönemli ilişkinin varlığını test etmek için Wald testi kullanılmaktadır. Eğer bağımsız değişkenlerin oluşturduğu sistem modelde anlamlı ise değişkenler arasında kısa dönemli nedensellik olduğu sonucuna varılmaktadır. Vektör hata düzeltme modeli, ayrıca, uzun dönemli nedensellik hakkında çıkarsama yapılmasına olanak sağlamaktadır. Otoregresif sistemdeki hata düzeltme terimi uzun dönemli ilişkiyi temsil etmektedir. Geçmiş dönem hata değerini yansıtan bu parametre teorik olarak negatif olmalıdır. Aksi takdirde, istatistiksel olarak anlamlı olsa dahi teorik olarak geçersiz olduğu varsayılmaktadır.

Tablo 5: Vektör Hata Düzeltme Modeli, Kısa Dönemli Nedensellik

Nedenselliğin Yönü	Ki-Kare	Olasılık**
	Değeri*	
LOGGNK > ISKOMA	0,710169	0,7011
ISKOMA > LOGGNK	0,685300	0,7099

*Wald istatistiği Ki-Kare değerleri

** Ho: Kısa dönem nedensellik yoktur.

Yukarıdaki tablo 5'de vektör hata düzeltme modelinden türetilmiş kısa dönemli nedenselliği temsil eden katsayıların sistem içerisindeki anlamlılıklarını gösteren Wald testi ki-kare değerleri verilmiştir. %5 anlamlılık seviyesinde elde edilen bulgulara göre hem gayrinakdi krediler değişkeninden kapasite kullanım oranı değişkenine LOGGNK > ISKOMA hem de kapasite kullanım oranı değişkeninden gayrinakdi krediler değişkeni yönüne doğru ISKOMA > LOGGNK kısa dönemli nedensellik gerçekleşmemektedir. Elde edilen sonuçlar göre her iki değişken de birbirinin Granger nedeni değildir.

Tablo 6: Vektör Hata Düzeltme Modeli, Uzun Dönemli Nedensellik

Uzun Dönemli Nedensellik	ECT Katsayısı**	t-	Olasılık*
		istatistiği	
LOGGNK > ISKOMA	-0,101386**	3,046076	0,0028*
ISKOMA > LOGGNK	0,001602	2,030232	0,0443*

*%5 seviyesinde anlamlı

** Negatif katsayıya sahip hata düzeltme terimleri

Yukarıdaki tabloda vektör hata düzeltme modelinden elde edilen hata terimi katsayısı ve bu katsayısının model içerisindeki anlamlılığını gösteren t istatistik değeri verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre gayrinakdi kredi değişkeninden kapasite kullanım oranı değişkeni yönünde LOGGNK > ISKOMA gerçekleşen uzun dönemli ECT katsayısı teoriye uygun olarak negatif ve aynı zamanda %5 seviyesinde anlamlıdır. Bu durumda gayrinakdi kredilerde meydana gelen bir dönemde oluşacak dengesizliğin, yaklaşık %10'u bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanır. Diğer taraftan ISKOMA > LOGGNK yönüne baktığımızda, katsayı %5 seviyesinde anlamlı olmakla birlikte pozitif olduğu için teoriye uygun olmadığından ISKOMA > LOGGNK yönünde uzun dönemli nedensellik olmadığı sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle uzun dönemde gayrinakdi kredilerden kapasite kullanım oranlarına doğru gerçekleşen bir nedensellik olmakla birlikte bu nedensellik tek yönlüdür.

Vektör hata düzeltme modeli sonuçlarına göre gayrinakdi krediler ve kapasite kullanım oranı arasında kısa dönemde nedensellik söz konusu değildir. Bunun bir nedeni gayrinakdi kredilerdeki değişimlerin ekonomik etkilerinin birkaç dönem gecikmeli olarak gerçekleşmesi olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan ise uzun dönemde sadece gayrinakdi kredilerdeki değişimin kapasite kullanım oranındaki değişimleri anlamlı bir şekilde açıkladığı görülmüştür.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmada gayrinakdi krediler ve kapasite kullanım oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Gayrinakdi krediler Türkiye ekonomisi genel kredi büyüklüğü içerisinde oldukça önemli bir yere sahip bir finansman yöntemidir. Bu nedenle sanayi üretimin önemli bir göstergesi olan kapasite kullanım oranı ile uzun ve kısa dönemli ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, seriler uzun dönemde birbirlerinden etkilenecek dengeye gelmektedirler. Bununla birlikte bahsedilen uzun dönemli nedensellik yalnızca gayrinakdi kredilerden kapasite kullanım oranı yönüne doğru tek taraflı olarak gerçekleşmektedir. Bunun yanında seriler arasında kısa dönemli nedensellik tespit edilememiştir.

Gayrinakdi krediler daha çok dış ticarete hammadde, ara malı ve yatırım malları temininde kullanılan bir finansman yöntemidir. Bu nedenle gayrinakdi krediler ile imalat sanayisi kapasite kullanım oranlarının aynı dönem içerisinde doğrudan etkileşime girmesi beklenmeyen bir durumdur. Yapılan yatırımlarının üretime etkisi ancak birkaç dönem sonra gözlemlenebilmektedir. Uzun dönemde ise sadece gayrinakdi kredilerin kapasite kullanım oranı üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Yapılan bu çalışma ile imalat sanayisi kapasite kullanım oranlarının öncü göstergesi olarak bankacılık sektöründe kullanılan gayrinakdi kredilerin incelenebileceği gösterilmiştir. Gayrinakdi kredilerde meydana gelen değişimler, imalat sanayi kapasite kullanım oranlarında bir etkiye sebep olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Birkaç dönemlik gecikmeyle etkisinin görülmesi ayrıca önemlidir. Fakat gayrinakdi kredilerin içeriğinin tamamen mal alım işlemleri ile ilişkili olmayabileceği de dikkate alınmalıdır. Literatür değerlendirildiğinde, bu çalışmanın gayrinakdi kredileri ele alması yönüyle bir ilk olduğu söylenebilir. Bu açıdan literatüre farklı bir bakış açısı getirebileceği düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkıları birinci yazar: %50 ve ikinci yazar: %50 olarak gerçekleşmiştir.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Aghion, P., Angeletos, G. M., Banerjee, A., Manova, K. (2010). Volatility and growth: Credit constraints and the composition of investment. *Journal of Monetary Economics*, 57, 246–265.
- Akpanung, A. O., Babalola, S. J. (2011). Banking sector credit and economic growth in Nigeria: An empirical investigation. *Journal of Applied Statistics*, 2, 51–62.
- Asteriou, D., Spanos, K. (2019). The relationship between financial development and economic growth during the recent crisis: Evidence from the EU. *Finance Research Letters*, 28, 238–245.

- Benczúr, P., Karagiannis, S, Kvedaras, V. (2019) "Finance and economic growth: Financing structure and non-linear impact" *Journal of Macroeconomics*, Volume 62, <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2018.08.001>.
- Bezemer, D., Samarina, A., & Zhang, L. (2020). Does mortgage lending impact business credit? Evidence from a new disaggregated bank credit data set. *Journal of Banking & Finance*, 105760.
- Buffie, E. F. (1984). Financial repression, the new structuralists, and stabilization policy in semi-industrialized economies. *Journal of Development Economics*, 14, 305–322.
- Cappiello, L., Kadareja, A., Kok, C., and Protopapa, M. (2010). Do bank loans and credit standards have an effect on output? A panel approach for the euro area. ECB Working Paper No. 1150. (Available at: <https://ssrn.com/abstract=1535995>).
- Crystal, J., Dages, B., Goldberg, L. (2002). Has Foreign Bank Entry Led to Sounder Banks in Latin America? *Current Issues in Economics and Finance*, 8, 1–6.
- Çelik, İ. (2012). Vadeli İşlem Piyasasında Fiyat Keşfi İzmir Vadeli İşlem Ve Opsiyon Borsasında Ampirik Bir Uygulama. *Türkiye Bankalar Birliği*, 2012 basımı
- Dickey, D. A., Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Diniz, M. A., Pereira, C. A. D. B., Stern, J. M. (2020). Cointegration and unit root tests: A fully Bayesian approach. *arXiv preprint arXiv:2006.04499*, pp, 1-19
- Goldsmith, R. W. (1969) *Financial structure and development* Yale University Press, First Edition, New Haven (1969)
- Gurley, J. G. – Shaw, E. S. (1955) *Financial aspects of economic development* *The American Economic Review*, 45 (1955), pp. 515-538
- Güven, S (2002) Türkiye’de banka kredileri ve büyüme ilişkisi *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt: 17, Sayı: 197, 88-100
- Hu, S., Gong, D. (2019) Economic policy uncertainty, prudential regulation and bank lending. *Finance Research Letters*, 29, 373–378.
- Hye, A. Q. M., & Islam, F. (2013). Does financial development hamper economic growth: Empirical evidence from Bangladesh. *Journal of Business Economics and Management*, 14, 558–582.
- Iwanicz-Drozdowska, J. M., Bongini, P., Smaga P, Witkowski, B. (2019) "The role of banks in CESEE countries: exploring non-standard determinants of economic growth," *Post-Communist Economies*, Taylor & Francis Journals, vol. 31(3), pages 349-382,
- Johansen, S. (1988) *Statistical Analysis Of Cointegration Vectors*, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 2-3, pp, 231-254.
- La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Shleifer, A. (2002) "Government Ownership of Banks" *The Journal of Finance*, 57: 265-301. <https://doi.org/10.1111/1540-6261.00422>
- Martinez-Peria, M.S., Powell, A., and Vladkova Hollar, I. (2002). *Banking on Foreigners: The Behavior of International Bank Lending to Latin America, 1985–2000*. Working Paper. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/2588187>
- Neusser, K. (2016). *Time series econometrics*. Springer. 1. Edition
- Nguyen, C. P., Le, T. H., Su, T. D. (2020). Economic policy uncertainty and credit growth: Evidence from a global sample. *Research in International Business and Finance*, 51, 101118.

Önder, Z., Özyıldırım, S. (2013). Role of bank credit on local growth: Do politics and crisis matter? *Journal of Financial Stability*, 9, 13–25.

Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H., & Kantar, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Schumpeter, J. E. (1911) *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle* Harvard University Press, Cambridge (1911), Harvard University Press, Cambridge (1911), p. 1934

Sevüktekin, M., & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı*, Dora Yayıncılık, 5. Baskı, Bursa.

Shahbaz, M., Rehman, I. U., & Muzaffar, A. T. (2015). Re-visiting financial development and economic growth Nexus: The role of capitalization in Bangladesh. *South African Journal of Economics*, 83, 452–471.

Vurur, N. S. – Özen E. (2013) Türkiye’de Mevduat Banka Kredisi Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2013, 6/3 2013, 6/3, 117-131

<http://www.tuik.gov.tr/>

<https://www.bddk.org.tr/>

Extended Abstract

Economic development and growth is a very important phenomenon for developing countries with extremely limited capital savings. Capitals created by the banking system is transferred to investments through the credit channel. Therefore, the financial system is vital for directing limited resources to the right investments and, as a result, achieving growth and development. In Turkey, where capital accumulation is quite insufficient, limited resources must be transferred to feasible investments in the most accurate way. The banking system is the body that combines economic units with savings surplus and deficit. This system is of great importance for savings in terms of collecting (1), combining (2) and directing to applicable investments (3). If the banking system cannot properly fulfil these three essential tasks, economic development will suffer. Therefore, various different products and services are offered to increase the banking system's effectiveness and depth. In this study, we investigate the effects of non-cash loans on industrial production.

The Turkish financial sector consists mainly of commercial banks. Therefore, most of the funds are transferred to investments through the banking system. For this reason, the diversity of products and services in the banking sector are crucial from an economic point of view. Non-cash loans stand out as one of the convenient and preferred services for financing imported goods. Turkey's production and export mainly depend on imported inputs such as raw materials, products, semi-finished products, machinery and equipment. Therefore, revealing the effects of non-cash loans on the Turkish manufacturing sector will be fruitful in this field. Studies linking banking sector data with production, growth and employment are relatively common in the literature. Nonetheless, this study relates non-cash loans, a specific item within the banking sector, and the capacity utilization rate. It is believed that a different view of the literature is given in this aspect.

In this study, the relationship between non-cash loans of the Turkish banking sector and the manufacturing industry's capacity utilization rate empirically analyzed. Non-cash loans consist of letter of guarantees, acceptance loans and letter of credits. Between 2012 and 2020, it is known that raw materials, intermediate goods and investment goods constituted the majority of imports (more than 80%). This suggests that the country's production highly depends on imported inputs. Therefore, there might be a relationship between the manufacturing industry and non-cash loans. This study's primary motivation is to investigate both series for resourceful information about the Turkish manufacturing sector. We employed capacity utilization rates, which are among the leading indicators of manufacturing industrial production, and the Turkish banking sector non-cash loans. The data set covers monthly series between 2008-2019 and contain 144 observations. As such, data sets are suitable for the practice of time series analysis.

Johansen (1988) cointegration analysis, which analyzes long-term relationship, is used for model estimation. Cointegration analysis tests a stationary relationship between at least two non-stationary variables (Sevüktekin and Çınar, 2017; 559). After determining the long-term relationship, the VECM (vector error correction model) is applied. Granger (1988) states that if variables are co-integrated, there can be a one-way causality, and a vector error correction model should be used for this (Sarıkovanlık et al., 2019; 129). Although the Johansen cointegration model shows a long-term relationship between series, it does not allow to infer this relationship's degree or direction. The model known as the vector error correction model (VECM) included in the study to overcome this issue. In this way, more depth is added to the findings of the study.

According to the Johansen cointegration test results, non-cash loans are co-integrated with the manufacturing industry's capacity utilization rate. In other words, these series are affected by each other over a long period and form a balance. To vector error correction results, no short-term causality is observed between the series. The result shows that imported inputs obtained through non-cash loan do not have a simultaneous impact on the manufacturing industry in the short term. In the long run, although there is causality from non-cash loans to capacity utilization rates, this causality is one-sided. Nonetheless, non-cash loans are a financing method mainly used in foreign trade to supply raw materials, intermediate goods and investment goods. Therefore, it is not anticipated that the two series will directly interact within the same period since the effect of the investments can only be noticeable after a few periods later.

This study shows that non-cash loans can be regarded as a leading indicator of capacity utilization rates in the manufacturing industry. Changes in non-cash loans can be interpreted as causing an impact on industrial production. It is also noteworthy to see the causality occurs only in the long run. Nevertheless, it should also be considered that non-cash loans' content may not be entirely related to purchasing goods. Considering the literature, as far as we know, this study is the first attempt to address non-cash loans for the manufacturing sector. From this point of view, it may bring a different perspective to the literatür.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Baykan Sezer’de İslam Sosyolojisi
Sociology of Islam in Baykan Sezer

Ejder Okumuş*

Öz: Yazar, makalesinde yerli sosyolog olarak nitelenen Baykan Sezer’in sosyolojisindeki İslam sosyolojisini dine sosyolojik bakış çerçevesinde incelemeye, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Denilebilir ki Sezer, yerli sosyoloji anlayışıyla Türkiye’ye özgü bir sosyoloji inşa etmeye çalışan ve dine de söz konusu sosyoloji anlayışına uygun olarak yaklaşan bir sosyologtur. Sezer’in en mühim araştırma problemlerinden biri, toplumsal bir olgu olarak dindir. Sezer’e göre din, toplumları ve toplumsal gerçekliği doğru anlamının en ehemmiyetli unsurlarındandır. Sezer’in bakışında bunun nedeni dinin, toplumların ve toplumsal hayatın bir ifadesi olmasıdır. Anlaşıldığı üzere Sezer’in sosyolojisinde din, toplumun kimliği olarak varlık kazanmakta ve toplumların birbirlerinden farklılaşmalarının aracı olarak vücut bulmaktadır. Bu durumda Sezer’in İslam sosyolojisinde İslam dini, Müslüman toplumların kimliğinin, diğer toplumlardan farklılıklarının ve farklılaşmalarının bir ifadesi olmaktadır. Sezer, bu çerçevede Batı sosyolojisi ile Türk sosyolojisi ve Türk din sosyolojisinden bahsetmektedir. Sosyolog Sezer’in sosyolojik yaklaşımında Batı sosyolojisinde Hıristiyanlık etkili olduğuna göre Türk sosyolojisinde de İslam etkili olmalıdır. Bu durumda Sezer’de bir İslam sosyolojisinden bahsedilebilir.

Anahtar Kelimeler: Baykan Sezer, Din, İslam, İslam Sosyolojisi.

Abstract: In his article the author tries to examine, understand and give the meaning the sociology of Islam in the sociology of Baykan Sezer, who is described as the domestic sociologist, from a sociological perspective on religion. It can be said that Sezer is a sociologist who tries to build a sociology specific to Turkey with his understanding of domestic sociology and also approaches religion in accordance with this sociology. One of Sezer’s major research problems is religion as a social phenomenon. According to Sezer, religion is one of the most important elements to understand societies and social reality correctly. In Sezer’s perspective, the reason for this is that religion is an expression of societies and social life. As it is understood, in Sezer’s sociology, religion emerges as the identity of the society and comes into being as a means of differentiation of societies from each other. In this case, in Sezer’s sociology of Islam, the religion of Islam is an expression of the identity of Muslim societies, their differences and differentiations from other societies. Sezer, in this frame, speaks of Western sociology and Turkish sociology and Turkish sociology of religion. In the sociological approach of the sociologist Sezer, since Christianity is influential in Western sociology, Islam must be efficient in Turkish sociology. In this case, a sociology of Islam can be mentioned in Sezer.

Keywords: Baykan Sezer, Religion, Islam, Sociology of Islam.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
ORCID: 0000-0003-1337-3255, ejder.okumus@asbu.edu.tr

Received/Geliş: 06 /MarchMart 2021
Accepted/Kabul: 01 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 20 March/Mart 2021
Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

1. Giriş

İslam sosyolojisi kavramsallaştırması, çeşitli anlamlarıyla önemli tartışmalara konu olmuş hem bir yaklaşım hem de bilimsel disiplindir. Son tahlilde kavram, İslam toplumlarını sosyolojik açıdan ele almaya gönderme yapmaktadır (Bkz. Ba-Yunus 1988; Şeriati 1988; Canatan 2005; Ba-Yunus & Ahmed 1986; Okumuş 2013b). Bu çalışmada sosyolog Baykan Sezer'in (1939-2002) İslam dininin ve Müslümanların toplumsal boyutlarına sosyolojik yaklaşımını ifade etmek üzere İslam sosyolojisi (İslam din sosyolojisi) tabiri kullanılmaktadır. Bu makalede dine sosyolojik bakış açısıyla yaklaşma çerçevesinde Sezer'in İslam sosyolojisini anlamak ve ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Sosyoloji yaklaşımlarının gelişip şekillenmesinde Kemal Tahir'in izlerinin gözlemlenebileceği Sezer'in genel sosyoloji planındaki düşünce ve yaklaşımları da, din sosyolojisi noktasındaki düşünce ve yaklaşımları da, Batı eksenli sosyoloji ve din sosyolojisi yaklaşımlarına ciddi tenkitler ihtiva eder (Sezer 1981; Sezer 1991; Sezer 1989: 1-96; Tüfekçioğlu 2011: 583-587). Bu yönüyle de sosyoloji yaklaşımı önemli özgünlükler barındıran Sezer'in (Çağan 2007: 69-86; Okumuş 2017) görüşlerini ve İslam sosyolojisi başlığı altına girebilecek yaklaşımlarını incelemek de özgünlükler barındırmaktadır.

Sezer, Türk sosyolojisinin uyarlamacı, taklitçi veya aktarmacı olduğu görüşündedir. Bu durumu eleştiren Sezer, Batı sosyolojisini taklide düşmeden Türkiye'nin kendi sosyal şart ve dinamiklerini esas alarak *yerlici bir sosyoloji* yapma gayretiyle hareket eder (Sezer 2011). Sezer, Batı sosyolojisine ilgi çekici ve mühim eleştiriler yönelten yerlici bir sosyolog olarak özgün bir pozisyona sahiptir (Coşkun 1991; Kaçmazoğlu 2004; Çağan 2007: 69-86.). Türkiye toplumunun en ayırt edici özelliğinin İslam diniyle sıkı ilişkisi olduğu düşünülürse, Sezer'in yerli sosyolojisi, İslam dininin bilhassa Türkiye bağlamında toplumsal boyutlarını inceleyen bir İslam sosyolojisidir.

Sosyal bir fenomen olarak din, Sezer'in incelediği en mühim konular arasında yer alır. Çünkü Sezer'e göre din, toplumları doğru anlamının en ehemmiyetli unsurlarındandır. Sezer bunun nedenini dinin toplumsal hayatı, toplumları, insanların toplumsal boyutlarını, toplumlar arası ilişki ve çatışmaları, toplumsal ilişki ve etkileşimleri, toplumlar arasındaki farklılık ve farklılaşmaları, toplumların bilinç, zihniyet, ideoloji ve kimliklerini, sosyal grupları, birey-toplum ilişkilerini, medeniyetler arasındaki farklılık, farklılaşma, sürtüşme, gerilim ve çatışmaları işaretleyen bir olgu olmasıyla izah etme yoluna gider. Sezer'in sosyolojisinde dini anlamak, Doğu medeniyetinin bir unsuru olma pozisyonumuzu ve toplumumuzun Doğu-Batı münasebetlerindeki yerini anlamamız ve anlamlandırmamız bakımından da son derece mühimdir. Sezer'e göre din, sanayi devrimi ile dünyada toplumlar arasında tesis edilen yeni münasebetleri kavramaya yardım edebilecek en ehemmiyetli parametredir. Bu münasebetler içinde kendi yerimizi tayin edebilmemiz ve Batı'nın bizim için belirlediği yeri değil, kendi gerçek yerimizi görüp kavrayabilmemiz için din sorununu kendi perspektifimizden ele alıp inceleme amacına matuf olarak mevzu üzerine eğilmemiz gerekir (Sezer 1981: 17 vd.). Amaç, din olayına, dinin doğurduğu ilişkilere daha doğru tanımlar getirebilmektir.

Sezer, dini, hem genel sosyoloji kapsamındaki incelemelerinde (1988, 1989, 1997, 2011, 1979, 1988, 1991a, 1991b, 1991c, 1991d, 1979, 1997, 1990, 1992, 1996-97, 1998), hem de doğrudan dini konu edinen eserlerinde (1981) ele alır. Fakat Sezer'in din sosyolojisi kapsamındaki asıl eseri *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* (1981) adıyla bilinen çalışmasıdır. Bu kitabın konusu sosyal bir olgu olarak dindir. Kitap, dinin, toplum farklılaşmalarında hangi boyutlarda etkili olduğunu incelemektedir. Kitabın özel anlamda Türkiye bağlamı ve İslam ekseninde din-toplum etkileşimini konu edindiği düşünülürse, bir İslam sosyolojisi çalışması olduğu söylenebilir.

Sezer, karşılaştırmalı bir dinler sosyolojisi veya din sosyolojileri ortaya koymaya çalışırken Batı toplumlarını ve dolayısıyla Batı sosyolojisini Hıristiyanlıkla, Doğu toplumları içinde Müslüman toplumları ve bu çerçevede Doğu sosyolojisini İslam ile nitelemektedir. Sezer'in (1981: 21-24) sosyoloji perspektifinde Türkiye ile diğer Müslüman ülkelerde din sosyolojisinin zorlukları çerçevesinde bakılması lazım gelen önemli hususlardan biri de, *Batı ile Doğu arasındaki din farklılığı meselesidir*. Batı'nın din sosyolojisi Hıristiyanlığa, Müslüman toplumların dini ve din sosyolojisi ise İslamiyete dayanır. Elbette diğer toplumların dinleri de birbirinden farklıdır. Hıristiyan sosyolojisi tarafından üretilen terim ve yaklaşımlarla gelişen bir din sosyolojisi, İslam toplumlarını anlayabilir ve açıklayabilir

mi? Bu önemli bir problemdir (Sezer 1981: 21 vd.). Görüldüğü üzere Baykan Sezer'in sosyoloji çalışmalarının en önemli konu ve problemlerinden biri İslam sosyolojisidir.

Bu çalışmada yerli sosyolog Baykan Sezer'in İslam sosyolojisi, yani İslam dininin toplumsal boyutlarına İslam toplumu ve Türkiye penceresinden sosyolojik yaklaşımı ele alınmaktadır. Makalenin öncelikli başvuru kaynağı, Sosyoloğun *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* eseridir. Yine *Sosyolojinin Ana Başlıkları* (2011) ile *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* (1993) kitapları başta olmak üzere diğer eserleri, bu çalışmanın başvuru kaynaklarındandır. Bunların dışında elbette Sezer'in din sosyolojisi anlayışını ele alıp anlamaya ve izah etmeye yardımcı olan kaynaklara da başvurulmuştur. Çalışmada kaynaklardan elde edilen veriler, anlamacı bir yaklaşımla ele alınmakta, değerlendirilmekte, tahlil edilip anlamlandırılmaktadır.

2. Sosyolojiler ve Din Sosyolojileri

2.1. Farklı Toplumdan Farklı Sosyolojiye Sosyolojiler

Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı kitabında “en basit tanıma göre sosyoloji toplumların ve/ya da toplum içindeki olayların incelenmesidir.” diyen Baykan Sezer'in (1981: 11) sosyoloji yaklaşımında Batı için *Batı sosyolojisi*, Doğu için *Doğu sosyolojisi*, yine örneğin Türk toplumu için *Türk sosyolojisi* söz konusudur (Bkz. 2011; 1981; 1993).

“Sosyolojinin insan ve toplumla ilgili bütün olayları ele alabilecek bir araştırma alanına sahip olduğu” (1993: 27; 2011: 3 vd.) görüşünde olan Sezer'in yaklaşımında Türk toplumunu anlamaya ve sorunlarımıza çözüm getirmeye yardım edebilecek sosyoloji, Türk toplumunun kendi gerçekliklerinden yola çıkan Türk sosyolojisidir (Çağan 2007: 85). Sezer'in bu yaklaşımının temelinde veya arka planında toplumları ve sosyolojiyi farklılık ve farklılaşma ekseninde izah etmesi yatmaktadır. Sezer'e (1993, 1997) göre çünkü toplum içinde olduğu gibi toplumlar arasında da önemli farklılıklar mevcuttur. Farklı toplumların farklı çıkarları olduğu için Batı sosyolojisinin yaklaşımları, Batı sosyolojisinin toplum olaylarına getirdiği açıklamalar, başka toplumların çıkarlarından farklılaşır. Bu durum, farklı sosyolojilerin olmasını beraberinde getirir.

Sezer'in farklı sosyolojiler yaklaşımının arka planında Doğu-Batı ayrımı bulunmaktadır. Sezer'e (1991a; 1991b; 1993; 1996-97; 1997; 1998; 1981, 1988, 1989, 2011) göre Doğu uygarlık/toplumları ile Batı uygarlık/toplumları arasında önemli *farklılık*, *çekişme* ve *çatışmalar* vardır. Batı Doğu'nun varlığı ile, Doğu da Batı'nın varlığı ile vücut bulur. İki blokta yer alan gelişmeler, Doğu-Batı çatışmasıyla izah edilebilir. Sezer'in bu yaklaşımına göre Doğu toplumlarının kendi sosyolojisi, Batı toplumlarının da kendi sosyolojisi vardır. Özetle Sezer'e göre Doğu-Batı çatışmasını dikkate almayan sosyolojiden bahsetmek mümkün değildir.

Sezer (1989; 1993, 2011), çalışmalarında sıklıkla sosyolojinin Batı menşeli olduğunu, Batı'nın kendi şartları içinde ortaya çıkıp gelişmiş bir bilim olduğunu, Batı'nın XIX. yüzyıl Batı dünya egemenliği ile doğma fırsatı bulmuş ve Türkiye'de de dışardan, Batı'dan aktarma bir bilim olduğunu belirterek Türkiye'ye özgü bir sosyolojiye ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir. Türkiye'ye özgü sosyolojide, yani Sezer'in (1993; 2011) kavramsallaştırmasıyla *Türk sosyolojisinin* ise İslam, en temel unsurlardan biri, belki de başlıcasıdır. Hatta Türk sosyolojisinin *İslam sosyolojisi* olduğu söylenebilir.

Şüphesiz bugün Batı merkezli sosyolojinin birçok toplumsal problemi anlama ve anlamlandırmada zorluklar yaşadığı düşünülürse, “Türk sosyolojisi olmalı mı?” ve/veya “İslam sosyolojisi olmalı mı?” soruları bizatihi önem arz etmektedir (Okumuş 2006). Bu noktada belirtmek gerekir ki, Sezer'in Türkiye'de Batı merkezli sosyolojiye karşı Türk sosyolojisinden bahsetmesi tabii ki oldukça önemli, cesaret verici ve anlamlıdır (Berger, 2002). Bu sorular etrafında konunun ciddi olarak araştırılması ve tartışılması gerektiği açıktır (Okumuş 2006).

Bu çerçevede Sezer'in kendi tarihsel yaklaşımına başvurarak sosyoloji konusunda İbn Haldun'dan günümüze kadar kendi tarihî birikimlerimiz temelinde hareket etmek gerektiği de savunulabilir. 14. yüzyılda Umran İlmini kurarak Müslüman kimliğiyle ilmi bir bakış açısı merkezinde

bir toplum bilimi geliştiren İbn Haldun'u (1996) yeniden okumakla işe başlanabilir (Bkz. Spickard 2001; Okumuş 2006).

2.2. Farklı Din ile Toplumdan Farklı Din Sosyolojisine Din Sosyolojileri

Dini sosyolojide bir sorunsal olarak ele alan Sezer (1981: 13-15; 1997: 1-6 vd.; 2011), sosyolojinin Batı'da ortaya çıkışının temelinde büyük sanayi devrimini ve onunla ilişkili olarak halkların kendi iradeleriyle harekete geçip değişim istemelerini görür ve bundan dolayı da sosyolojinin birinci konusunun endüstri olduğunu söyler.

Sezer'in (1981) görüşünde endüstri sosyolojinin birinci imtiyazlı konusu iken, endüstrinin doğası gereği dine karşı niteliğinden dolayı ikinci planda kalan din de ikinci imtiyazlı konudur. Batı toplumlarının, sanayi devrimiyle yeni tesis edilen toplumlar arası ilişkileri kavrayabilmelerine yardım edebilecek en mühim ve en güçlü unsur dindir. O sebeple dini incelemeye çok önem vermişlerdir. Sosyolojinin çoğu zaman izah etmek istediği şey de, aslında din üzerinden diğer toplum olaylarıdır. Nitekim Durkheim, Frazer, Tylor ve öbür etnograflar ile Max Weber ve Marx'ın çalışmalarında bu husus görülebilir (Krs. Okumuş 2013a; Okumuş 2014; Wilson, 1989: 5-6 vd.).

Sezer'in (1993: 54; 1981) bakışında sosyolojinin Batı'nın bizzat kendine özgü şart ve durumlarına ait bir sosyal bilim olması ve din bahsinde Hıristiyanlığa dayanıp din hakkında Hıristiyanlıktan yola çıkarak genellemelere gitmesi, büyük bir sorundur: Bir taraftan sosyoloji, pozitif düşüncenin dine karşı gelişmesi biçiminde değerlendirilirken, diğer taraftan aynı sosyolojide Hıristiyanlığa övgüde bulunmaktadır. Hıristiyanlığa övgü şüphesiz İslamiyet'e yergi demektir. Sezer'e (1981) göre bugün hakim olan din sosyolojisi *Hıristiyanlık sosyolojisi* veya *Hıristiyan sosyolojisi*dir. Bunun ciddi sakıncaları vardır. Din sosyolojisi Batı'da Hıristiyanlık içinde bazı hazır kalıplar bulmuştur. Hıristiyanlığın Ortaçağ'da oluşturduğu bazı teolojik kavram ve tanımlara dayanarak kendisine belli bir çerçeveye kurabilmiştir.

Sezer (1993, 1981) farklı toplum, din ve medeniyetlere göre farklı sosyolojiler ve din sosyolojiler olduğu görüşündedir. Böylece Sezer'e göre din sosyolojisinde Batılı din sosyolojisi ve Doğulu din sosyolojisi veya Türk din sosyolojisi ve başka toplumların din sosyolojileri vardır. Anlaşılmaktadır ki Sezer'in bu yaklaşımında iki önemli nokta mevzubahistir: Birincisi sosyolojinin "*Batı'da doğmuş ve Batı şartlarına bağlı kalmış bir bilim olması*" (Sezer 1993: 53), ikincisi ise birincisine bağlı olarak sosyolojinin kendisinin ve konusu yaptığı dinin Hıristiyanlık eksenli olmasıdır. Bugün hakim din sosyolojisi, Hıristiyanlık veya Hıristiyan sosyolojisidir.

Sezer'in sosyolojisinde din, toplumların tanımlanmasında, kimlik kazanmalarında, farklı oluşlarında ve farklılaşmalarında belirleyici bir etken olduğu gibi din sosyolojisinin farklılaşmasında da belirleyici etkidir. O halde farklı dinlere bağlı toplumların farklı din sosyolojileri olur. Bundan dolayı da her bir toplumun dini, kendine ait din sosyolojisi ilmiyle ele alınır. O halde Sezer'in yaklaşımında *Türk din sosyolojisinden* ve dolayısıyla *İslam sosyolojisinden* bahsetmek lazımdır. Sezer, sosyolojide *yerliliği* savunduğu gibi din sosyolojisinde de yerlilik savunusu yapar. Bu da Türkiye bağlamında Sezer'in yerli sosyolojisine İslam sosyolojisi denilebileceğini gösterir.

3. İslam Sosyolojisi

3.1. Din, İslam ve Toplum

Sezer'in bakışında din-toplum ilişkilerini doğru anlamak için bazı kavramlara ve dinin tanımlanması noktasında bir uzlaşmaya ihtiyaç vardır. Sezer'in (1981: 29) yaklaşımında sosyoloji, bütün toplumlarda yaygın bir olay olan dine bigâne kalamazdı. Dolayısıyla belli başlı sosyolojik sonuçları elde etmek için kavramlara erişmek ve öncelikle de din tanımı üzerinde bir anlaşmaya varmak gerekir.

Sezer, Durkheim'in din tanımının ve dinin kaynağı hakkındaki yaklaşımının dini izah etmekten uzak olduğunu düşünür. Sezer'e (1981: 30-31) göre Durkheim gibi sosyologların dini evrimci ilerlemeci etnografik açıklama çabaları, dinler tarihini genel tarihten ayırır. Bu çabalarda, din-toplum arasında mekanik ilişkiler kurulur ve buna bağlı olarak da dinin sosyal düzlemde tanımı ve kaynağı doğru ortaya konulamaz. Halbuki Sezer'in (1981) görüşünde din, insanların bireysel ve toplumsal bilinçlenme

boyutlarıyla sıkı ilgili bir *üst-yapı kurumudur*; insanların varlıklarını kuşatan sosyal çevrenin bilincine varmalarının şekillerinden en önemlisidir. “*Dinler, her şeyden önce toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya aracıdır.*” (1981: 32). Birey, toplumla münasebetini din ile anlamlandırıp izah edebilmekte ve topluma üye olmayı din ile ifade edebilmektedir. Sezer (1981: 30-33, 87-88 vd.), bu anlayışı doğrultusunda dinlerin; ilkel kabilelerdeki basit totem inancı dönemi, ilkel kabilelerin başka kabilelerle karşılaşması ve çatışıp savaşması ile dinin nispeten zenginleşip toplumun da geliştiği çok tanrılı dinler dönemi, çok tanrılı din mensubu toplulukların birleşerek kendilerini karşı karşıya geldikleri topluluklara bakarak tanıyıp tanımlamaları ile gerçeklik bulan tek tanrılı dinler dönemi ve son olarak dünyadaki toplumların iki ana grup halinde cepheleşmesiyle ortaya çıkan çelişki, gerilim ve çatışmaların evrensel bir karaktere bürünmesiyle evrensel dinler dönemi gibi süreç veya aşamaları kat ederek günümüze kadar geldiklerini ileri sürer. Bütün bu dönemlerde dinî inançlarla dinler, bireylerin topluma aidiyetinin ve toplum kimliğinin ifadeleri olmuşlardır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki bilhassa dini tamamen topluma bağlı olarak tanımlama ve izah etme çabasıyla Sezer’in dine bakışı, Marx ve Durkheim’in din görüşlerinden etkilenmiş benzerdir. Dinin üst yapı olarak görülmesi, Marx’ın (Marx ve Engels 1987) yaklaşımıyla örtüşmektedir. Örneğin dinin insanların varlıklarını kuşatan sosyal çevrenin bilincine erme biçimlerinden en önemlisi olarak dile getirilmesi, Marx’ın bilgi sosyolojisinden mülhem gözükmektedir. Dinlerin toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmaya vasıtası olarak anlaşılması da, Durkheim’in sosyolojist din anlayışına benzer. Bir taraftan Durkheim’in dinin kaynağı ve tanımına dair görüşlerini tenkit ederken, diğer taraftan Durkheim’in din anlayışındaki mantığı paylaşmak suretiyle ona benzer bir din yaklaşımı serdetmektedir.

Sezer (1981), dini toplum hadiselerinin bir yorumu olarak, kendi başına bir olay olmayıp toplumsal muhitte gerçekleşen hadiselerin bir yansıması olarak açıklamakla toplumcu, tarihselci ve sosyolojist din yaklaşımı sergiler gibidir. Bu yaklaşımıyla da esasında dine, insanların olay ve olanlar karşısında bir tür acizlik ve eksikliğin yansıması veya tezahürü olarak baktığını; toplumların, bilemedikleri hadiseleri açıklamak, meşru kılmak veya haklılaştırmak için ortaya çıkan bir olgu olarak yaklaştığını gösterir. Din, toplum ve sosyolojiyi siyasetle yakından bağlantılı olarak gören Sezer (1981: 39-43 vd.), ilk Doğu uygarlıklarında dinin oluşup gelişme sürecinde devletin toplum tarafından kutsallaştırılıp tanrılaştırılan bir ünite haline geldiği düşüncesindedir. Bu ve benzeri bakış açısıyla Sezer (1981: 38-43 vd.), dinin özüne ait boyutlarını ihmal eder veya görmez (Aksakal 2016). Böylece Sezer, Marx ve Freud’un yabancılaşma, afyon, sınıf, üretim ilişkileri, telafi, nevroz vs. temelli din anlayışlarına (Okumuş 2015b; Okumuş 2015c) yaklaşır.

Sezer (1981), dini toplum merkezli tanımlama girişimini *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*’nda ilkel kabile dinlerine, Brahmanizm ve Budizm gibi Hint toplumu dinlerine, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi evrensel dinlere uyarlamaya çalışır. Sezer, dinlerin kökenini araştırmaya giriştiği ve bütün dinleri sanki aynı temelde incelediği veya gördüğü oranda eleştirdiği klasik Batı sosyologlarının Hıristiyanlık merkezli din anlayışlarına yaklaşır ve ciddi bir indirgemeciliğe düşer.

3.2. Toplum Farklılaşmaları Temelinde Din

Sezer’e (1981: 20) göre öncelikle din çok hayati bir toplum olayıdır. Fakat dini mükemmel bir toplum olayı saymak da çok zordur. Benzer şekilde dinin bir inanç sorunu olduğunu veya ancak kulla Tanrı arasında geçen bir olay olduğunu söylemek de mümkün değildir. Böyle bir şey söylemekle din, gerçekte sosyolojinin konularının dışına çıkarılmaktadır

Sezer (1981: 58-83) dinlerin, toplum farklılık ve farklılaşmalarına, toplumsal değişimlere, medeniyet boyutunda meydana gelen durumlara, toplumların kendilerine ait kişiliklerinde kendini gösteren gelişmeler muvacehesinde belli bir gelişim seyri takip ettikleri düşüncesindedir. Bu düşüncede dinler, toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmalarında araçtırlar. Toplumlar, yalnızca kendi dışındaki toplumlar karşısında kendilerini tanıma ve tanıtmaya ihtiyacı duyabilirler; sadece kendilerini kendilerinden farklı toplumlarla karşılaştırma yoluyla fark edebilir, bu şekilde kendi niteliklerinin bilincine erişebilirler.

Sezer (1981: 87-88) dinlerin, evrensel dinlere varıncaya dek toplumla birlikte gelişme kaydettiğini ileri sürer. Hülasa Sezer'e (1981) göre dinler tarih içinde, toplumda, tarihî ve sosyal şartlara bağlı olarak ortaya çıkar; toplum farklılaşmalarının bir ifadesi olarak kendini gösterir ve toplum farklılıklarını meşrulaştırır, onlara anlam getirir. Sezer bu fikrini özellikle Asur dinleri, İran dinleri, Brahmanizm, Hinduizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet çerçevesinde izah eder.

3.3. Dinin Boyutları

Sezer'in (1981) sosyolojisinde din, çok ehemmiyetli bir toplum olayıdır. Din tarafından belirlenen farklılıklarla anlam verilmeye çalışılan olaylar toplumsaldırlar. Din, bugün kul ile Allah arasında bir ilişkiye indirgense ve bireysel bir olay olarak gösterilmek istense de gerçek anlamını ancak kendisine bağlı cemaat veya topluluk ile kazanabilmektedir. Sosyoloji de, dinin bu yönüyle ilgilidir. Din toplumla ilgili olayların yorumudur ve bu durumda konusu siyaset bahsine girer.

Sezer'in (1981: 32, 43, 16, 97) genel din sosyolojisinde ve İslam din sosyolojisinde din *ideoloji* ve *üst yapı kurumudur*. Dinler, mesela Yahudilik bir birlik çağrısı ve ideolojisidir. Hıristiyanlık Batı'nın egemen ideolojisidir (1981: 120-122). Bununla ilişkili olarak din, toplumların *kimliğinin* belirlenmesinde en önemli unsurlardan olup toplumların ayrılıklarının, kişiliklerinin bilincidir.

Sezer'e (1981: 15-35 vd.) göre toplum ekseninde, topluma bağlı olarak ortaya çıkan *din, toplum olaylarının bir tezahürü, açıklaması, anlamlandırılması ve yorumu* ve de *bağlı bulunduğu toplumu izah eden bir olaydır*. Olayların sosyal olarak sahip oldukları ifade biçimlerinden biri olan din, insanların olaylarla münasebetlerinde olayları kavramalarının bir ifadesi olarak varlık göstermektedir.

Sezer'in (1981: 214-215) din-toplum ilişkileri yaklaşımında *din, toplum olayları karşısında bir tutumun ifadesi* olarak anlaşılır. Bu bağlamda din, bir toplumun, başka toplumlara karşı kendisini fark etmesi, kendini tanıması ve tanımlaması, toplumsal hadise, değişim ve farklılaşmalara karşı aldığı tutumla din kendini göstermektedir.

3.4. Din Sosyolojisi Olarak İslam Sosyolojisi

İslam toplumlarını ele aldığı ölçüde Sezer'in din sosyolojisi İslam sosyolojisi olmaktadır. Sezer, İslam sosyolojisi bağlamında çok önemli bir soruna işaret eder. Sezer'e (1981: 18-19) göre Türkiye'de din sosyolojisinin önemli problemlerinin başında *dine ideolojik yaklaşım* gelir. Türkiye'de din sosyolojisi alanında bilimsel araştırmalar yapmak isteyenleri ümitsizliğe düşürecek bazı durumlar vardır. Dine sosyolojik yaklaşımla ilgili özgün anlamda en basit araştırmaların dahi yapıldığını söylemek güçtür. Din sosyolojisinin kendine ait özgün terminolojisinin bile Türkiye'de henüz tespit edilip oluşturulduğu söylenemez. Ayrıca İslamiyet'te çeşitli terim veya kavramların anlamlarının ne olduğu noktasında bir uzlaşma, oybirliği yahut açıklık söz konusu değildir. Türkiye'de din sosyolojisi, kendi toplumsal şartlarına göre yapılmış inceleme ve araştırmalardan elde edilen bulgularla kurulmamıştır. Batı'da ortaya çıktığı için bize de nakledilmiş, bizim tarafımızdan iktibas edilmiştir. Din hakkında sayıları sınırlı birkaç sosyoloji veya felsefe araştırması da doğrudan Yunan mitolojisiyle Hıristiyanlığa dayanır.

Sezer'in (1981: 21-24 vd.) din sosyolojisinde Müslüman ülkelerde ve Türkiye'de din sosyolojisinin ciddi sorunlarından biri de Müslüman olmakla ilgilidir. Hakim din sosyolojisinin Hıristiyanlık sosyolojisi veya Hıristiyan sosyoloji olmasına bağlı olarak ortaya çıkan sakıncalar, din sosyolojisinin mühim problemleri arasındadır. Fakat Sezer'e göre Batı'da Hıristiyan temelli sosyolojinin bilhassa sosyolojik kavramsallaştırma ve tanımlamalarda belli bir tatmine ulaşmış bulunması İslamiyet temelli sosyoloji için bir fırsattır. Müslüman toplumlarda İslamî temelli kavramsallaştırma ve tanımlama çabalarına girişilmesi durumunda yerli sosyoloji/İslam sosyolojisi, Batı merkezli sosyolojiye göre daha iyi ve özgün olarak gelişebilir.

3.5. İslamiyet'in Sosyolojisi

Sezer (1981: 143-203), genel sosyolojisi ve din sosyolojisine uygun olarak İslamiyet'i, kaynakları olan Kur'an ve Sünneti, önemli boyutları olan cihad, hilafet, mezhep ve tarikatları vd., diğer dinler örneğinde yaptığı gibi topluma bağlı olarak, toplum olayları, toplumlar arası farklılıklar, çatışmalar ve

siyaset temelinde izah etmeye gayret eder. Öncelikle Sezer'in (1981: 174, 201) İslam sosyolojisinde “İslâmiyet, Doğu-Batı çatışmasında ortaya çıkmış ve tarihteki yerini kazanmıştır.”

3.5.1. Doğu Toplumlarının Kendilerini Tanıma ve Tanıtma Aracı Olarak İslâmiyet

İslam dini, Sezer'in (1981: 174-177 vd.) sosyolojisinde Doğu toplumlarının kendilerini tanıma ve tanıtma aracı olarak ortaya çıkmıştır. İslâmiyet, Doğu uygarlığının kişiliğinin bir ifadesi olarak kendini göstermiştir. İslâm, Doğu ile Batı arasındaki çatışmalarda Doğu toplumlarının kişilik ve kimliklerinin bir ifadesi olarak doğup gelişir ve tarihte sahip olduğu yeri alır. İslâmiyet ile Doğu'nun kendisini tanıma ameliyesi, Doğu ile Batı arasındaki çatışmayla doğrudan ilgilidir. Bu da, Doğu'nun dünya görüşü hudutlarını Batı'yı da içine alacak şekilde genişletir ve Doğu'ya, kendi aleyhine kurulan Batı cephesinin karşısına bir bütün olarak, birlik olarak, bütünlük içinde çıkma imkânı verir. Sınırlarını genişleten Doğu'nun dünya görüşü, İslâmiyetle savaşçı bir karakteri de kazanır. İslâm dininin bu karakteristiği öncelikle onun temel kurumu *cihadda* en mükemmel şekliyle tezahür eder. Cihad, kutsal savaş olarak Müslümanların Tanrı'nın adını yüceltmek amacıyla kâfirlere karşı yapmaları gereken savaş anlamına gelir. İslâm, kâfirlere karşı bu savaşı zorunlu kılar. Sezer'e (1981: 175-176) göre cihad, İslâm'ın temel şartlarından biridir; böyle olduğu halde İslâm'ın beş temel şartı arasında geçmemesinin nedeni, bireysel değil, bütün toplumu ilgilendiren bir zorunluluk olmasıdır.

3.5.2. Bir Dünya Görüşü ve İdeoloji Olarak İslâmiyet

Baykan Sezer, diğer dinler gibi İslâm dininin de bir dünya görüşü ve ideoloji olduğu görüşündedir. Sezer'e göre İslâm, asırlardan beri devam eden Doğu-Batı çatışmalarında sadece Doğu'nun bir savaş muvaffakiyeti olarak kalmamış, ayrıca yeni bir dünya egemenlik durumu ve yeni bir dünya görüşü de ortaya çıkarmıştır.

İslam dini, Sezer'in din yaklaşımında “bir Devlet ideolojisi, Devlet de bu ideolojinin yürütme ve uygulama organı olmaktadır.” (1981: 181).

3.5.3. İnanç, Ticaret ve Siyaset Sistemi Olarak İslamiyet

Evrensel bir din olarak İslamiyet, Sezer'e (1981) göre Medine'ye hicret olayından sonra Müslüman toplumun sadece bir inanç sistemi olmaktan çıkmış, aynı zamanda siyasî ve ticarî hayatlarını düzenleyen bir sistem haline gelmiştir. Diğer dinlerin gelişmelerinde de benzer duruma rastlanır. Lakin bilhassa Hıristiyanlık örneğinde yeni dinler kendilerine bağlanıp tabi olanların hayatlarını tanzim etmiştir, fakat başlangıçta Hıristiyan cemaatleri ekonomik veya siyasal planda önemli karar merkezlerinde söz sahibi olamadıkları, oraları elde edemedikleri için bu hayat tanzimi sadece din adamlarının, keşiş veya ruhban sınıflarının hayatlarına örnek teşkil edebilmiştir. Fakat daha ortaya çıkış yıllarında siyasal iktidara sahip olma imkânına erişen İslâmiyet, yeni bir Devlet düzenini ve geleneğini de kendi içinde barındırma ve taşıma imkânını bulabilmiştir. Bu imkân, aslında Hz. Muhammed'in Medine'ye Hicret etmesi vakasıyla doğmuştur. Hz. Muhammed'in Medine'ye gelip yerleşmesiyle şehrin anlamı, görünüşü ve hayat tarzı değişmiştir.

3.5.4. Hoşgörü Dini Olarak İslamiyet

Sosyoloğumuz (1981), İslam dininin hoşgörü boyutuna ayrı bir önem verir. Bu nedenle İslam sosyolojisinde İslamiyet'in ve Müslümanların başka din mensuplarına ve inanç sahiplerine karşı hoşgörülü tutumunu ele almayı ihmal etmez.

Sezer'e göre İslamiyet, tarihî süreç içerisinde dinî hoşgörünün büyük ve geniş örneklerini vermiştir. Örneğin “Osmanlı, hiç kimseyi dinini değiştirmeye zorlamamıştır. Aksine kâfire karşı en büyük hoşgörülüğü tanımış” (1981: 197) ve hayat tarzı olarak benimsemiştir.

3.5.5. İslamiyet'in Hıristiyanlıktan Farklı Olduğu Yönler

Sezer'e (1981) göre İslâm dinini Hıristiyanlıktan ayıran özelliklerden başlıcası, Hıristiyanlığın bir mağlubiyet temelinde tesis edilmiş olması, fakat bunun tersine İslâm'ın bir zafer veya başarı inancını kendi içinde taşımasıdır. Hıristiyanlık, bu sebeple insanı şartlara bağlı olarak değil, bu şartlardan ari

olarak tanımlamayı tercih eder ve böyle bir tanımlamayla yetinir; bunun bir sonucu olarak da dinin Tanrı ile toplumdaki ayrı düşünülen kul arasında bir konu olduğu görüşünü yayarken, İslâm toplumsal boyutu güçlü bir dindir.

İslâmiyet'i Hıristiyanlıktan ayıran ikinci fark, İslâm'ın daha baştan bir devlet organizasyonu veya yapısına sahip olmasıdır. Bir din olarak İslâm, herhangi bir devletin himayesinde gelişmemiştir. İslam dini, Arabistan yarımadasında ilk Müslüman devletle o zamana kadar görülen siyasal örgütlü yapılanmayı aşan bir devlet anlayışının da müessisi olmayı başarmıştır. Bu sebeple İslâm dininin devletle ilgili hususlara bakışı Hıristiyanlıktaki gibi kendi dışında yabancı bir mevzuyu ele alış biçiminde olmamıştır.

İslâmiyet ile Hıristiyanlık arasındaki önemli farklardan biri ise İslamiyet'in kendi doğduğu topraklarda gelişmesine karşılık Hıristiyanlığın yabancı toplum ve ülkelerin dini haline gelmiş olmasıdır (1981: 201).

4. İslam, Değişim ve Çatışma

Baykan Sezer, değişim ve çatışma sosyoloğudur. Sezer, değişim olgusunu gelişme ve çatışma ekseninde ele alır. Sezer'e (1997; 1981; 1993) göre tarihte ve günümüzde meydana gelen gelişmeler, çatışmalarla gerçeklik bulur. Çatışma değişimi, değişim ise çatışmayı beraberinde getirir, besler. "Toplum donuk bir varlık değil, yaşayan, canlı bir varlıktır. Bir çekişme, çatışma içindedir ve bu çekişme ve çatışmaya bağlı olarak sürekli değişmektedir." (Sezer 2011: XX).

Toplumsal olaylara ve bir bilim olarak sosyolojinin bizatihi kendisine çatışmacı bir perspektifle yaklaşan Sezer (1979; 2011; 1993; 1997; 1981; 1996-97; 1998), bütün olayları toplumlar arası ilişkilerde, Doğu-Batı ilişkileri ve çatışmaları ekseninde ve toplum içinde çeşitli toplumsal aktör ve gruplar arasındaki çelişki ve çatışmalar çerçevesinde ele almaktadır. Sezer'e (1993: 130) göre "toplum bir çekişme ve çatışma alanıdır. Bu durumda sosyolojide de elbet çekişme ve çatışma olacaktır." Görüldüğü üzere Sezer, hem toplumu hem de toplumu inceleyen sosyolojiyi çatışma merkezli görmekte ve izah etmektedir.

Doğu ve Batı kavramlarını sosyolojisinin en temel kavramları arasına yerleştiren Sezer, bütün insanlığı, bütün toplumları, dinleri, uygarlıkları, değişim gerçeğiyle ve Doğu-Batı ayrımı/çatışmasıyla anlamaya, anlamlandırmaya çalışmaktadır. Doğunun ancak Batı ile, Batı'nın da ancak Doğu ile ilişkileriyle varlık kazandığı görüşünde olan Sezer'e (1979; 1990) göre söz konusu Doğu-Batı ilişkileri sürtüşme ve çatışmalarla tayin olmaktadır. Aynı zamanda uygarlığın gelişiminde de temelde Doğu ile Batı arasındaki çatışma vardır (Sezer 1998: 36).

Sezer'in çatışmacı sosyolojik yaklaşımı, genel din sosyolojisi ve İslam din sosyolojisinde de geçerlidir. Sezer'e (1981) göre din, toplumsal çatışmada, toplumlara arası farklılaşma, çekişme ve çatışmada, toplum ve medeniyetlerin çatışmasında önemli, hatta en temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatışma durumu ve süreci içinde sürekli bir gelişme, farklılaşma, değişim ile din de çeşitli biçimlerde varlık kazanır. Din bir yandan bizzat çekişme, sürtüşme ve çatışmalarla yakın ilişki içinde bulunmakta, diğer yandan da onlara yorum ve izahlar getirmekte, onları meşrulaştırmaktadır.

Sezer'in (1981: 82-92 vd.) din sosyolojisinde dinleri çekişme ve çatışmalardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Sezer (163 vd.), örneğin Doğu-Batı çatışmasını *Hıristiyan-İslâm* çatışması olarak görür. Ona göre Türklerin Müslümanlığı bağlamında da İslamiyet'in yayılması, Türklerin Doğu ile Batı arasındaki çatışmada yer alması durumuyla doğrudan bağlantılıdır. İslâm, Doğu dünyasının merkezi olmak mevzu bahis olduğu sürece Ortodoks İslâmiyet'i destekleme vazifesini üstlenmiştir.

Sezer'e (1981: 88) göre "Tek tanrılı dinler, toplumların içinde buldukları ana çatışmaları sezindiklerinin, çeşitli olayları bu ana çelişkiler etrafında toparlayabildiklerinin bir işaretidir. Toplumlar arasında nitelikte olan bu ana çelişkiler tek Tanrılı dinlerin evrensel bir görünüş kazanmasına izin verecektir." Son tahlilde Sezer, genel olarak dinlerin, özde de üç büyük evrensel din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in ortaya çıkış ve gelişim süreçleri ile değişimle ilişkilerini çatışma temelinde izah etmektedir.

5. İslam ve Uygarlık

Sezer, din ile uygarlık arasında önemli ilişkiler kurmaktadır. Öncelikle Sezer'in uygarlık konusundaki yaklaşımlarının bazı önemli boyutlarına temas etmek faydalı olabilir. Denilebilir ki, Sezer, *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı* (1981) kitabında ve diğer çalışmalarında medeniyet demeyi değil, uygarlık demeyi tercih etmektedir. Sezer, adı geçen eserinde uygarlıklar kapsamında; Doğu uygarlıkları, Batı uygarlıkları, Doğu ve Batı uygarlıkları, Maya ve İnka uygarlıkları, Çin uygarlığı, Orta Asya uygarlığı, Orta Asya bozkır uygarlıkları, İslâm uygarlığı, Hint uygarlığı, Asur ve Babil uygarlıkları, Yunan uygarlığı, Mezopotamya uygarlıkları, Doğu tarım uygarlıkları, yabancı uygarlıklar, eski uygarlıklar, uygarlık merkezleri, Doğu uygarlık merkezleri, Yakın-Doğu uygarlık merkezleri, Yakın-Doğunun yerleşik uygarlık merkezleri, Doğu'da yerleşik uygarlık merkezleri, Doğu'nun üretici uygarlıkları, büyük uygarlık merkezleri, yerleşik uygarlık merkezleri, su boyu uygarlık merkezleri, tarım uygarlıkları, tarım uygarlık merkezleri gibi ifadeler kullanmaktadır.

Sezer'e (1988: 29-30) göre, "(...) uygarlık, toplum için belli bir kişilik ve tarih içinde bir yeri dile getirmektedir. Herhangi bir toplumun belli bir uygarlığa bağlı olduğunu bilmemiz, o toplumun kişiliği ve tarih içerisindeki yeri konusunda görüş edinebilmemize izin vermektedir." Elbette belirtilmelidir ki Batı'nın kullanıma sürdüğü 'uygarlık' tanımı/anlayışı, o kadar da masum değildir. Bu uygarlıkta Batı'nın üstünlüğü, modernliği, gelişmişliği ve çağdaşlığı üzerinde temellendirilmiş bir uygarlık anlayışı ve Doğu'nun gelişmemiş, vahşi, barbar, az-gelişmiş olduğu anlayışı mündemiçtir. Dolayısıyla bu Doğu uygarlıklarını uygarlaştırmak, geliştirmek, barbarlıktan, ilkelikten kurtarmak ve Batı'nın çağdaşlık düzeyine erdirmeye çalışmak gerekmektedir (Sezer 1988: 40).

Sezer (1981) uygarlıkları, Doğu-Batı ayrımı temelinde Doğu uygarlıkları ve Batı uygarlıkları olarak tipleştirmekte ve genel sosyolojisine uygun olarak çatışma ekseninde anlamaya ve izah etmeye çalışmaktadır. Sezer'e (1988; 1996-97; 1997) göre Doğu Uygarlıkları ile Batı uygarlıkları, Doğu-Batı çatışmasının ve bu çatışmanın getirdiği ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.

Sezer (1981), dinleri sıklıkla uygarlıklarla ilişkilendirerek ele almakta ve dinlerin ilişkilerini, etkileşimlerini, çekişme ve çatışmalarını, Doğu uygarlıklarıyla Batı uygarlıklarının çatışmaları çerçevesi içinde incelemektedir. Nitekim Sezer'e (1981: 215) göre bugün de Batı kalıbının tüm dünya toplumları için yegâne model olarak sunulmak istenmesine rağmen yeryüzünde toplumlar arasında Doğu-Batı ayrımı ve çatışması mevcuttur. Dinler bu ayrımı, bu ayrıma bağlı olarak gelişen çatışmayı ve kendilerine mensup olan toplumların söz konusu ayrım ve çatışma içindeki hususiyetlerini ifade eder. Bilhassa Doğu uygarlığından Batı uygarlığına geçiş yapmaya karar verdikten sonra dinler ile uygarlıklar arasında bir ayrıma gidilmeye çalışılsa bile bugün İslâm dini Doğu'nun, Hıristiyanlık dini ise Batı'nın kimlik ifadesi olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir.

Belirtmek gerekir ki Sezer, dinlerin uygarlıkların gelişimiyle birlikte geliştikleri görüşündedir. Fakat Sezer, aynı zamanda dinlerin ortaya çıkışlarını ve gelişimlerini tamamen uygarlıklara bağlamanın da doğru olmadığını düşünmektedir. Nitekim Sezer'e (1981: 58-59) göre Doğu uygarlık merkezlerinde toplumlar kendi benlik, kimlik ve kişiliklerini edinirlerken dini hayat da o süreçte hızlı bir gelişim trendine girmiştir. Oysa uygarlık hinterlandı dışındaki toplumlarda en azından başlangıçta benzer bir gelişim sürecine şahit olmak mümkün değildir. Doğu'da uygarlığa paralel olarak dini yaşantının da gelişmiş olması, günümüzde din ile uygarlık arasında doğrudan ilişkiler kurulmasında etkili olmaktadır.

Görüldüğü üzere Sezer, din olgusunu, Doğu-Batı uygarlık/toplumları arasındaki çatışmaları esas alarak anlamlandırmaktadır. Bu noktada Sezer'in yaklaşımının, Huntington'ın (1993) *medeniyetler çatışması* teziyle ortaya koyduğu medeniyet eksenli teoride dini medeniyetler arasındaki çatışmada önemli bir unsur olarak görmesiyle benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Din, Sezer'in Doğu-batı temelli medeniyetler çatışması yaklaşımında da, Huntington'ın medeniyetler çatışması tezinde de oldukça etkili bir unsurdur. Her iki sosyal bilimcinin yaklaşımlarında farklılıklar söz konusudur; ama din ve çatışmayla ilintili medeniyet tasavvuru bağlamında önemli benzerlikler de vardır (Okumuş 2017).

6. İslam, Kapitalizm, Modernleşme, Çağdaşlaşma ve Laiklik

Gelişim sosyolojisinin anahtar kavramlarından olan modernleşme; klasik Batılı sosyal bilimciler tarafından, Doğu toplumlarının, Üçüncü Dünya olarak adlandırılan “yoksul”, “geleneksel”, “gelişmemiş”, “az-gelişmiş” veya “gelişmekte olan” olarak tanımlanan ülkelerin, Batı ülkelerine benzer süreçlerden geçecekleri savından hareketle kullanılan bir kavramdır (Lerner 1964; Okumuş 2015b; Coşkun 1989; Okumuş 2005). Batı gelişmeden, modernlikten, ilerlemeden yanadır; ancak bu kendi üstünlüğünün gelişmesi ve ilerlemesi olmalı ve bu gelişim, değişim içinde kendi üstünlük ve ayrıcalığı değişmeden kalmalıdır. Bundan dolayı Batı, toplum olaylarını Auguste Comte’un sosyal dinamik ve sosyal statik şeklinde yaptığı tasnif içinde ele almakta ve bütün tarihî ve toplumsal değişimlere karşılık kendi ayrıcalığının değişmezliğine inanmaktadır (Sezer 2011: 63).

Sezer (2011; 1981), Batı merkezli gelişme ve modernleşme teorilerine ciddi eleştiriler getirmektedir. Sezer (1991b), Batı’nın Doğu toplumlarını geçmişte barbar, ilkel, modern zamanlarda ise az gelişmiş olan kategorisinde gördüğünü ve Doğu’yu dizayn etmek istediğini belirtmektedir. Sezer’e göre kapitalizm, çağdaşlaşma, modernleşme, laiklik, uluslaşma gibi uygarlık kriter veya değerleri, Batı toplumlarının yapısı, amaçları ve ihtiyaçlarına cevaben ortaya çıkmışlardır. Bu kriter veya değerlere sahip olan toplumları gelişmiş kabul eden, fakat sahip olmayan toplumları tersine gelişmemiş veya az gelişmiş olarak tanımlayan modernleşme teorileri, Doğu toplumları için uygun düşmemektedir (Kızılcıkelik 2000: 88). Çağdaşlaşmacı ve modernleşmeci yaklaşımlar, modern uygarlık seviyesine gelmek için Batı modernleşme çizgisinin izlenmesi gereken tek model olduğu tezi üzerine kurulu teorilerdir.

Sezer’in düşüncesinde bazı modernleşme sosyologları, Batı’nın üstünlüğünü Hıristiyanlığın üstünlüğüyle izah etme yoluna gitmişlerdir (Yıldırım, 2004; Topses 2005). Bu çerçevede Sezer (1981: 136-142), örneğin Max Weber’in (1864-1920) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* (1985) adlı çalışmasında Protestanlık-kapitalizm arasında dolaysız kurduğu korelasyonun temel noktalarını sorgulamaktadır. Sezer’e (1981: 136) göre Max Weber gibi bazı sosyologlar tarafından modern Batı toplumuyla Protestanlık arasında münasebet kurulmuş ve giderek modern Batı toplumu Protestanlıkla izah edilmiştir. Bu noktada Sezer (1981: 136 vd.), Weber’in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* (1985) adlı eserinde Protestanlık ile modernleşme ve kapitalizm arasında kurduğu ilişki türünden bir ilişkiyi, yani kapitalizmin doğmasında Protestanlığın temel bir noktaya yerleştirilmesine eleştiriler getirmektedir.

Sezer’in (1981; 1997) bakışında bu yaklaşım, kapitalizmin Batı’da gelişmesinin İstanbul’un fethi ve Yeni Çağ ile, dolayısıyla İslamiyet ile ilişkisini, Batı’nın Doğu ile çatışmasını ve Doğu’yu yağmalama ve sömürme süreçleriyle ilgili boyutlarını görmezden gelmekte veya görememektedir. Kaldı ki Sezer’in görüşünde Protestanlıkla kapitalizm arasında doğrudan bir ilişki kurulamaz. Elbette kapitalizm ile Protestanlık arasında bir ilişki kurmak mümkündür; fakat bu ilişki kapitalizmi Protestanlığın doğurduğu biçiminde bir ilişki değildir. Modern kapitalizm herhangi bir dinden çıkmamıştır. Kaldı ki Weber’in yaklaşımı kullanılarak Yahudilik ve kapitalizm veya burjuva ahlakıyla Katoliklik arasında da bir ilişki kurulabilir. Dolayısıyla Sezer’in din sosyolojisinde dinlerin ekonomik gelişmeyi yönettiği yönündeki bir yaklaşım doğru değildir.

Sezer’in (1997; 1981) yaklaşımında Batı’nın on altıncı asırdan itibaren modernleşip dünya hakimiyetini ele geçirmesinin sebebi, Weber’in iddia ettiği gibi dinî ve kültürel hususiyetleri değil; Doğu’ya karşı ekonomik yağması ve Batı’nın elde ettiği yeri Doğu’ya kabul ettirme isteğidir. Sezer’in (1981: 137-38) çatışma ve farklılaşma teorisinde Batı Avrupa, XIX. yüzyılda kendi çıkarı için sömürgecilik ilişkilerini bütün dünyada güçlendirmeye çalışırken bu çabayı desteklemek amacıyla Protestan misyonerler, Katoliklere göre daha az da olsa, görece büyük bir faaliyet içindedirler. Katolik misyonerler gibi Protestan misyonerlerin bu faaliyetlerinde de amaç, kapitalizmin getirdiği çıkar ve imkânlarla Doğu halklarını ortak etmek değil, kapitalizmin getirdiği ilişkilerde Batı’nın elde ettiği yeri Doğu’ya kabul ettirmektir. Bütün bu olaylar ile kapitalizm-Protestanlık ilişkileri üzerine yeniden ve daha bir özenle eğilmek gerekir.

Sezer'in (1981: 138 vd.) yaklaşımında kapitalizm ile Protestanlık ilişkisi, her ikisinin aynı topraklarda, aynı toplumsal, siyasal ve ekonomik vd. şartların içinde bilhassa feodalizm-burjuvazi çatışmaları ve Batı-Doğu (Müslümanlar/Osmanlı) çatışmaları zemininde kendini gösteren ilişkidir. Yoksa gerçekte hiçbir surette modern kapitalizmin dinin dışına çıkması mevzu bahis değildir. Yalnızca modern kapitalizm ile Protestanlığın kaynaklarının aynı olduğundan bahsedilebilir. Her iki olay da, aynı tarihi şartlar sonucu doğmuşlardır. Buradan hareketle kapitalizmin Protestanlıktan doğduğunu söylemek, elbette aynı şey değildir (1981: 138). “*Kapitalizmin doğuşunda Protestanlığın mutlaka özel bir yeri vardır. Ancak bu özel yer, kendi özellikleri yerine çok genel yakıştırmalarla açıklanmak isteniyor ve sonuçta sorunlara doyurucu karşılıklar bulabilmek güçleşiyor.*” (1981: 139).

Olayları okuma biçimiyle bağımlılık ekolü içinde bir yere yerleştirilebilecek olan Sezer'in (1993) görüşünde, sömürü münasebetlerinin devam ettiği ve Doğu ile Batı'nın çıkarlarının tamamen değiştiği bir dünyada Batı menşeli modernleşme teori ve izahları, Batı dışı toplumlara izah edemez ve onlara yol gösteremez. Modernleşme teorileri, yeryüzündeki bütün ülke ve toplumlara kapitalist dünya sistemine katılmaya zorlamaktadır; ama Batı ile Batılı olmayan ülkeler arasındaki ticarete dengesizlikler söz konusudur; çünkü günümüzde dış alım ve satımın özünde, Batı'nın dünya egemenliğine hizmet etmek vardır. Bundan dolayı Sezer'e (1997) göre Doğu ülkelerinin dünya piyasasına açılması, bütün zenginlik ve hammadde kaynaklarının Batı'ya akmasını intaç etmektedir. Bağımlılık okulu üyelerinden Paul Baran, Paul Sweezy, Samir Amin, Andre Gunder Frank gibi isimler de Sezer'in yaklaşımına benzer yaklaşımlara sahiptirler (Topses 2005).

Sezer (1981: 139), kapitalizm ve endüstri ile Protestanlık arasında bağ kurulmasının, aslında ideolojik bir yönünün olduğu, Batılı ve Hıristiyan olmayan toplumlara gerikalı, gelişmemiş veya az gelişmiş olarak nitelendirilmede meşrulaştırma aracı olduğu görüşündedir.

Sezer (1981), modern Batı kapitalizminin ortaya çıkışında İstanbul'un fethinin çok önemli bir yerinin olduğu görüşündedir. İstanbul'un fethinden sonra Batı'nın Doğu'yla ilişki tesis ettiği zamanların bütün mühim ticaret yolları Doğu'nun denetimine geçmiştir. Osmanlıların İstanbul'u ele geçirerek Hindistan yolu üzerinde tam denetim kurmasıyla Katolik Batı tam bir açmazlığa düşmüştür. Bundan dolayı Osmanlılarla karşılaşmadan Doğu'yla ilişki kurabilmek için Afrika'yı dolaşmak, Batı için bütün güçlük ve masraflara rağmen verimli olacak ve Batı'da Atlantik kıyılarının denizci ülkeleri Doğu'yla yeni ilişkiler önerebileceklerdi. Böylelikle bazı Avrupa ülkelerinde yeni münasebetler (kapitalizm) ile birlikte yeni bir dünya yaklaşımı (Protestanlık) görülecekti.

Son tahlilde Sezer (2011), Marx, Durkheim ve Weber'in sosyolojilerinde olduğu gibi Batı merkezli modernlik ve gelişme yaklaşımlarına ve kapitalizm ile modernliği din temelli izah etme anlayışlarına (Okumuş 2015a) karşı çıkmakta, onları olumsuz eleştiriye tâbi tutmaktadır.

Sezer'in Batı sosyolojisine yaptığı eleştiriler oldukça önemlidir. Bazı Batılı sosyologların Doğu'ya yaklaşımları, Doğu'yu Batı karşısında daha aşağı pozisyona yerleştirmeleri, İslamiyet ve Müslümanlarla ilgili olumsuz düşünce ve söylemleri, sosyoloji-oryantalizm ilişkisini ortaya getirmektedir. Gerçekten de genel olarak sosyal bilimlerin, özelde ise sosyolojinin oryantalist söylemin miras(çısı) olduğu tespitini doğrulayacak durumlar vardır (Turner 1985; 1991; 2002; Bulut 2002; Okumuş 2002).

Din-modernleşme ilişkisi bağlamında Sezer'in bir yaklaşımına daha işaret etmekte fayda vardır. O da şudur: Sezer (2011: 127-128), laikliğin Batı tarafından Batılı olmayan toplumlara bir modernlik, modernleşme, çağdaşlık ve çağdaşlaşma işareti olarak takdim edildiğini, dolayısıyla modern ve çağdaş olmak isteyenlerin laikliği benimsemeleri gerektiği görüşünün empoze edildiğini ileri sürmektedir. Ayrıca Sezer'e (1992; 1998) göre çağdaşlık ve çağdaşlaşma ile Batı'nın bizden, Doğu'dan istediği aslında Batı gibi çağdaş veya ileri olmak değil, Batı'nın Doğu ile kurduğu egemenlik ilişkilerine tâbi olmak, aydınımızın arzu ettiği Batılılaşmak, daha doğrusu Batıcılışmaktır. “Çağdaşlaşma, Batı'nın başlattığı yeni ilişkilere katılma, bu ilişkileri benimseme, bu ilişki düzeni için çalışmaya verilen addır.” (1992: 9). Toplum farklılaşmalarında dinin belirleyici olması noktasını izah ederken Sezer, laiklik konusunu Hıristiyan-Müslüman çatışması ve farklılaşması veya Batı-Doğu çatışması ve farklılaşması

çerçevesinde ele almaktadır. Bundan dolayı Sezer'e (1981) göre laiklik, Batı'da belli tarihî şartlara bağlı olarak gerçeklik kazanmış bir olaydır. Türkiye'de de daha sonra yine belli şartlarla karşımıza çıkmıştır. Fakat Batı'da ve Türkiye'de lâiklikle birlikte görülen tarihî şartlar arasında bir yakınlaştırma ve yakıştırmada bulunmak mümkün görünmemektedir.

Sezer, laiklik olgusunun ve laikliğin Türkiye'ye gelişinin daha iyi ve daha doğru anlaşılması için Batı'daki gelişimine bakmak gerektiği görüşündedir. Sezer'e (1981: 217-19 vd.) göre laikliğin Batı'da ortaya çıkmasında iki önemli boyut vardır. Bunlardan biri laiklik öncesi Batı'da çok katı bir hoşgörüsüzlük ortamının olması, ikincisi ise Batı'nın kendi benliğini kendi içinden çıkan bir dinle belirtmemiş olması, Hıristiyanlığı Batı'nın belli şartlarda ithal etmiş olması ve dolayısıyla değişen şartlarla, özellikle Doğu üzerinde güçlü egemenlik kurmasının verdiği güvenle dine farklı bir gözle bakmaya başlamasıdır.

Sezer'in (1981: 218-219 vd.) görüşünde Batı'da laiklik, zannedildiği gibi insanların dinî inançlarına karşı bir hoşgörü anlamına gelmez. Batı'da laiklik, bir kısım müessese, kuruluş ve görevlerin ruhban sınıfının elinden çekilip alınmasıyla sınırlıdır. Türkiye'de laiklik ise, Tanzimat geleneğiyle geldiğinden dolayı devlet ve bireylerin farklı inanç ve dinler karşısında hoşgörülü ve tarafsız oluşları olarak anlaşılmıştır. Tanzimat, Sezer'e göre Hıristiyanlara devlet karşısında bazı imtiyazlar kazandırmayı amaç edindiği için Türkiye'de laikliğin böyle anlaşılmasına şaşırılmaması gerek (1981: 218-219).

Bu gelişme seyrine göre laikliği değerlendiren Sezer, laikliğin Hıristiyanlaştırma, Doğu'ya egemen olma ile ilgili boyutlarına eğilmektedir. Sezer'e (1981: 219-221 vd.) göre laikliğin çağdaşlaşma, modernleşme, ilerleme vs. ile ilgisi yoktur. Tersine laiklik, Batı'nın Doğu'ya ve Müslüman ülkelere egemenliğini sağlamlaştırmak veya sürdürmek için kullandığı bir enstrümandır. Şöyle ki: Din, toplumlararası farklılaşmaları belirlemektedir; fakat bu farklılaşma toplumların savaş durumundaki ifadesidir. Kapitalizmin gelişimiyle Batı'nın Doğu ile tesis ettiği münasebet önceleri bir Hıristiyanlaştırma yönünde bir çaba olarak tezahür etmiştir. Batı dünyasında laiklik akımının gittikçe daha çok taraftar kazandığı zamanlarda dahi Batı'nın Doğu'daki varlığı, Hıristiyanlaştırma eksenli dünya görüşünü dünyaya yayma çabasının bir sonucu sayılmıştır. Buna göre Hıristiyanlık Batı sömürgeciliğinin birinci desteği olmuştur. Lakin Doğu üzerinde kesin bir hakimiyet kurulduktan sonra Hıristiyanlık davası ve sonucu belli olmayan bir savaş durumunu Doğuya taşımak, Batı'nın çıkarına olmazdı. Batı'nın çıkarına olan şey, Doğu ile ilişkilerini laikleştirmektir. Bu çerçevede Batı'nın Doğu'daki varlığının sebebi, artık laikliğe bağlı olarak bilimsel üstünlüğü olarak izah edilmeye çalışılmıştır. Fakat Doğu'yla münasebetlerinde Doğu'yu Hıristiyanlaştırmaya çalışma işinden laikleştirmeye çabalama işine yönelen Batı, kendi içinde tersine din karşıtlığından Hıristiyanlaştırma çabasına yönelmektedir. Doğu'yu sömürmeye devam etmek için kendi için din birliğini elzem görmektedir.

Baykan Sezer (1981: 221-222), ne İslamiyet'in ne de Hıristiyanlığın özünde laikliğin olmadığını, laikliğin şu veya bu dinin özünde olmaktan çok siyasî gelişmelerin sonucu olduğunu ve laikliğin Batı tarafından Doğu toplumlarına karşı siyasî bir etki altına alma aracı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir. Dinde yalnızca kişilerin değil toplumların da değerlendirilmesi bulunur. "*Sezar'ın hakkı Sezar'a, Tanrı'nın hakkı Tanrı'ya*" sözünü esas alıp laikliğin Hıristiyanlığın özünde var olduğu savunulamaz. Böyle bir sözü Hz. İsa kışkırtmacıların oyunuyla baş etmek için ortaya atmıştır (Markos 12:13-17; Luka 20:20-26; Matta 22: 15-22). Yoksa Hz. İsa'nın bu husustaki gerçek görüşü, iki efendiye birden gereğince hizmet edilemeyeceği şeklindedir (Matta 6:24). Hıristiyanlıkta Tanrı'nın bizzat kendisi yeryüzüne incek kadar insanoğlunun işleriyle alakalıdır. Laiklik şu veya bu dinin tabiatında ya da özünde olmaktan ziyade siyasal gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkıp gelişmiştir. Din toplumların tanımlanması, değerlendirilmesi ve bilinci olarak gerçeklik kazandığından dolayı Batı, Doğu'nun kendi kimliğini belirleyebilmesine engel olmak adına laikliği ortaya çıkarıp piyasaya sürecektir. Bu sebeple Doğu'da Batı baskısı karşısında kimlik ve kişiliğine sahip çıkan toplumsal aktörlerde laikliğe karşı bir direnç gözlemlenecek ve laiklik yalnızca Batılılaşma yanlılarında savunulacak, fakat o da dinsizlik biçiminde kendini gösterecektir.

Sezer, laiklik konusunu, Batı'nın egemenliği çerçevesinde ele almakta ve çağdaşlaşma kavramının ortaya çıkışıyla doğrudan ilişkili görmektedir. Sezer'e (2011: 127-128) göre Batı, Doğu'ya egemen olmak için çeşitli teoriler ve kavramlar ortaya atmakta ve onlarla hem bütün toplumları izah etme iddiasında bulunmakta, hem de Batı dışı toplumların kendilerine tâbi olmalarını sağlama çabası içinde olduklarını ileri sürmektedir. Batı dışı toplumların Batı dünya egemenlik ilişkilerine katılmaları istenildiği için yeni kavram ve izahların Batı dışı halklarca da kabulü zorunluluğu vardır. Bu nedenle Batı dışı halklar tarafından kolayca reddedilmeyecek yeni ideal ve kavramlar geliştirilecektir. Çağdaşlaşma ve laiklik kavramları bunlardandır. Hiç kimse çağdışılık pozisyonunda olmayı benimsemeyecek ve dolayısıyla çağdaşlığa karşı çıkmayacaktır. Bu durumda çağdışı toplumlar olduğu ve bunların da çağa ayak uydurmak zorunda oldukları görüşü benimsetilince, çağdaşlık ve çağdaşlaşma konusunda kendi seçim ve çıkarlarına uygun kriterleri getirmeleri noktasında bir engel bulunmayacaktır. Çağdaşlaşma öncelikle laiklikle belirlenecektir. Başka ölçütler de önerilse bile laiklik, çağdaşlaşmanın ilk belirtisi olarak takdim edilmektedir.

Baykan Sezer, laiklik bağlamında Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesi sürecinde ve modern Türkiye'nin kurulmasıyla eğitimde laikleşme üzerinde de durmaktadır. Sezer'e (1987) göre Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru giden süreçte Fransa'daki eğitim anlayışından çok etkilenilmiştir. Fransa'da eğitime dair sorunların çözümünde gösterilen çabalar, bizde de eğitimde modernleşme veya çağdaşlaşma sorunlarının çözümünde neredeyse aynen gösterilmiştir. *“Türkiye’de laikleşme akımının batıcılığa girişimiyle eş döneme rastlaması eğitimimizde görülen değişimleri eğitimin laikleşmesi olayı ile açıklamaya bizi de itecektir. Laiklik, eğitimimizde yenileşme olayının çok önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Ancak olay bununla sınırlı kalmamaktadır. Eğitimimizde gerçekleşen yenileşmenin laikleşme ile sınırlı tutulması, sorunlarımızın bütün boyutlarıyla anlaşılmasına engel olduğu gibi yine bu alanda alınan yolun gereğince değerlendirilmesine izin vermeyecektir.”* (1987: 145).

7.Sonuç

Görüş ve yaklaşımlarına bir bütün halinde bakıldığında, Baykan Sezer'in Batı'da gelişen sosyolojinin ciddi ölçülerde aktarımı ve taklidiyle Türkiye'de gelişen sosyolojiden farklı bir sosyoloji arayışı içinde olduğu anlaşılır.

Sezer, yerli sosyolojinin yanında yerli din sosyolojisi olması gerektiği düşüncesindedir. Buna göre sosyolog Sezer'in yaklaşımında Türkiye'ye, Doğu toplumlarına veya Müslüman toplumlara has, onların kendi durumlarından çıkmış din sosyolojilerinin olması gerekir. Buna göre Sezer'in Türkiye için Türk din sosyolojisi önerdiği söylenebilir.

Bu yaklaşımıyla Sezer'in İslam din sosyolojisi yaptığı söylenebilir. Batı'nın ortaya çıkarıp geliştirdiği sosyolojisinin Hıristiyan karakteri üzerinde dururken, İslam ülkelerinde gelişecek sosyolojinin de İslam karakterli olmasını savunmuş olur. Bundan dolayı Sezer'in Türk din sosyolojisi, özünde İslam din sosyolojisi olarak belirir.

Sezer'in sosyolojisinde din, toplumun kimliği olarak varlık kazanmakta ve dolayısıyla toplumların birbirlerinden farklılaşmalarının aracı olarak vücut bulmaktadır. Bu durumda Sezer'in İslam sosyolojisinde İslam dini, Müslüman toplumların kimliğinin, diğer toplumlardan farklılıklarının ve farklılaşmalarının bir ifadesi olmaktadır.

Sezer'in toplumsal bir olgu olarak din görüşünde Durkheim sosyolojisinden yararlanır ve etkilenir; fakat taklitçilik yapmaz, tersine özgün bir din sosyolojisi geliştirme çabasına girer. Ancak bu bağlamda Sezer'in, toplum-bağlı din izahında, bir yandan klasik sosyolojizmden uzaklaşırken diğer yandan farklı bir sosyolojizme yaklaşır veya düşer.

Toplumsal şartlarla ve topluma bağlı olarak tanımlanmaya çalışılan dinin ve dolayısıyla İslam dininin, Sezer'in din sosyolojisinde ve dolayısıyla İslam sosyolojisinde toplumu din ile sıkı sıkıya bağlantılı olarak nasıl açıklayacağı, nasıl toplumun kimliği haline geleceği, toplumları nasıl birbirlerinden farklılaştıran bir yapı olacağı gibi hususlar, izaha muhtaç ve kapalı kalmaktadır.

Sosyoloğumuz, bir taraftan dinin toplum hayatında çok etkili ve önemli bir olay olduğunu ifade ederken diğer taraftan aynı dinin toplumdan kaynaklandığını, toplumun kimliği olarak geliştiğini, toplum ile, toplum farklılaşmalarıyla kendini gösteren bir olay olduğunu ileri sürer. Bu durumda Durkheim'in din sosyolojisindeki gibi bir paradoks, Sezer'de de göze çarpmaktadır.

Sezer'in din anlayışı ile genel din sosyolojisi ve dolayısıyla İslam sosyolojisi de çatışma eksenli olarak izah edilir. Sezer'in dini Doğu ile Batı arasındaki çatışmalar merkezinde izah etme yaklaşımı, medeniyetlerin birbirleriyle çatışmaları bağlamında din olayını ele alma biçimi, Huntington gibi isimlerin din yaklaşımlarına benzer işaretler taşır. Ancak Sezer, onların Batı merkezli yaklaşım geliştirmelerine karşı Doğu eksenli yaklaşım geliştirir. Denilebilir ki, Sezer, çatışmacı bakışıyla ve dini üst yapı kurumu olarak görmesiyle Marx'ın bakışını paylaşır gibidir. Sezer, bir taraftan Batı'ya endeksli düşünceleriyle Marx, Durkheim, Weber gibi sosyologları eleştirirken, diğer taraftan kendi din sosyolojisini ve dolayısıyla İslam sosyolojisini geliştirme uğraşında o sosyologlardan etkilenir.

Kaynakça

- Aksakal, İ. (2016). *Baykan Sezer'in din ve toplum anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Amin, S. (1992). *Emperyalizm ve eşitsiz gelişme*. (S. Lim, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ba-Yunus, İ. & Ahmed, F. (1986). *İslâm sosyolojisi: bir giriş denemesi*. (R. Kaya Çev.). İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Ba-Yunus, İ. (1988). Niçin İslâm sosyolojisi? *Niçin İslâm Sosyolojisi*. (I. Güner, Çev.). İstanbul: Akabe Yayınları.
- Berger, P. L. 2002. What happened to sociology. *First Things: A Monthly Journal of Religion & Public Life*, 126, 27-29.
- Bulut, Y. (2002). *Oryantalizmin eleştirel kısa tarihi*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Canatan, K. (2005). *İslam sosyolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme kuramı üzerine. *Sosyoloji Dergisi*. 3(1), 289-304.
- Coşkun, İ. (1991). Sosyoloji bölümünün tarihine dair. İ. Coşkun (Ed.). *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji* içinde (ss. 13-23). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Çağan, K. (2007). Türk sosyolojisi ve Baykan Sezer. *Sosyal Bilimler Dergisi*. IX/2(2), 69-86.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of civilizations? *Foreign Affairs*. 72(3), 21-49.
- İbn Haldun (1996). *Mukaddime*. Tah. Derviş el-Cüveydî. 2. bs. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2004). Baykan Sezer ve Türk sosyolojisi. E. Eğribel & U. Özcan (Ed.). *Baykan Sezer'e Armağan- Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* içinde (ss. 160-166). İstanbul: Kızıl Elma Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2000). *Baykan Sezer'in sosyoloji anlayışı*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Lerner, D. (1964), *The Passing of traditional society: modernizing the Middle East*. London: The Free Press of Glencoe.
- Marx, K. & Engels, F. (1987). On religion. R. Bocoock & K. Thompson (Ed.). *Religion and Ideology* içinde (ss. 11-20). Manchester: Manchester University Press.
- Okumuş, E. (2005). Secularization and religion. *Euro Agenda/Avrupa Günlüğü*. 4(7), 335-356.
- Okumuş, E. (2006). Bir din sosyolojimiz olmalı mı? *Euro Agenda/Avrupa Günlüğü*. 5(8), 259-268.

- Okumuş, E. (2013a). Sosyolojinin din sorunsalı. M. Bayyığıt (Ed.). *Din Sosyolojisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Okumuş, E. (2013b). İslâm sosyolojisi üzerine tartışmalar –bir giriş denemesi-. M. Tekin (Ed.). *İslâm ve Sosyoloji* içinde (ss. 103-110). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Okumuş, E. (2015a). Güncelliğini yitirmiş bir oryantalizmden global sosyolojiye geçiş imkanı. *Marife*. 2(3), 253-260.
- Okumuş, E. (2015b). *Toplumsal değişme ve din*. 4. bs. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okumuş, E. (2015c). *Dinin toplumsal inşası*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Okumuş E. (2017). 'Yerli sosyolog' Baykan Sezer'de dine sosyolojik yaklaşım – bir giriş denemesi". *İslami Araştırmalar Dergisi*. 28(3), 373-388.
- Sezer, B. (1979). *Asya tarihinde su boyu ovaları ve bozkır uygarlıkları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, B. (1981). *Toplum farklılaşmaları ve din olayı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, B. (1987). Osmanlı eğitim sisteminden günümüz eğitim birliğine. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı*. 2 (4), 143-157.
- Sezer, B. (1988). *Türk sosyolojisinin ana sorunları*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.
- Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I. *Sosyoloji Dergisi*. 3(1), 1-96.
- Sezer, B. (1990). *Doğu-batı ilişkileri açısından batı tarımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, B. (1991a). Türk sosyolojisinin tarihle ilişkileri. *Tarih ve Sosyoloji Seminerleri, 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler* içinde (s. 1-8). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, B. (1991b). Batı sosyolojisinin doğu toplumlarına yaklaşımı. İ. Coşkun (Ed.). *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji* içinde (ss. 39-47). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sezer, B. (1991c). Türk sosyolojisinin önündeki sorunlar. İ. Coşkun (Ed.). *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji* içinde (ss. 7-12). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sezer, B. (1991d). Doğu-batı çatışması ve marxisme. *Türkiye Günlüğü*. 15, 10-16.
- Sezer, B. (1992). Çağdaşlaşma ve batı egemenliği. *Yeni Toplum Dergisi*. 1, 5-9.
- Sezer, B. (1993). *Sosyolojide yöntem tartışmaları*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.
- Sezer, B. (1996-97). *Tarihte doğu-batı çatışması ders notları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Sezer, B. (1997). *Batı dünya egemenliği ve endüstri devrimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sezer, B. (1998). Doğu-batı ayırımı. *Doğu Batı*. 1(2), 29-36.
- Sezer, B. (2011). *Sosyolojinin ana başlıkları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Spickard, J. V. (2001). Tribes and cities: towards an islamic sociology of religion. *Social Compass*. 48(1), 103-116.
- Şeriatı, A. (1988). *Toplumbilim üzerine*. Çev. Kenan Sökmen. 2. bs. İstanbul: Bir Yayıncılık.
- Topses, M.D. (2005). Baykan Sezer'in modernleşme kuramlarına yaklaşımı ve Max Weber Eleştirisi. (Erişim: 03.06.2017). <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/makaleler/devrimtopses.pdf>.

-
- Turner, B. S. (1985). *Marks ve oryantlizmin sonu*. H. Ç. Keskinok (Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turner, B. S. (1991). *Max Weber ve İslam*. Y. Aktay (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Turner, B. S. (2002). *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm*. İ. Kapaklıkaya (Çev.). İstanbul: Anka Yayınları.
- Tüfekçioğlu, H. (2011). Türk sosyolojisinin ana sorunları'nın rusça baskısı üzerine. *Sosyoloji Dergisi*. 3(22), 583-587.
- Yıldırım, E. (2004). Baykan Sezer'den batı sosyoloji kuramlarına eleştirel çağrı. *Baykan Sezer'e Armağan, Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* içinde (ss. 207-213). İstanbul: Kızılelma Yayınları.
- Weber, M. (1985). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. (Z. Aruoba, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Wilson, B. (1989). *Religion in sociological perspective*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Extended Abstract

The conceptualization of the sociology of Islam is both an approach and a scientific discipline, which has been the subject of significant debates in its various meanings. In the final analysis, the concept refers to deal with Islamic societies from a sociological perspective (See. Ba-Yunus 1988; Shariati 1988; Canatan 2005; Ba-Yunus & Ahmed 1986; Okumuş 2013b). In this study, the term sociology of Islam (Sociology of Islamic religion) is used to express sociologist Baykan Sezer's (1939-2002) sociological approach to the social dimensions of Islam and Muslims. In this article, it is aimed to understand and reveal Sezer's sociology of Islam within the framework of approaching religion from a sociological perspective.

In his article the author examines the sociology of Islam in the sociology of Baykan Sezer, who is described as the indigenous or domestic sociologist, from a sociological perspective on religion. Sezer is a sociologist who tries to build a sociology specific to Turkey with his understanding of indigenous sociology and also approaches religion in accordance with this sociology. One of Sezer's major research problems is religion as a social phenomenon. According to Sezer, religion is one of the most important elements to understand societies and social reality correctly. In Sezer's perspective, the reason for this is that religion is an expression of societies and social life. Sezer, in this frame, speaks of Western sociology and Turkish sociology and Turkish sociology of religion. Since Christianity is influential in Western sociology, Islam must be efficient in Turkish sociology. In this case, a sociology of Islam can be mentioned in Sezer. Indeed, in his research, the author tries to examine, understand and give the meaning Sezer's approach the phenomenon which can be expressed as the sociology of Islam. In the study, the data obtained from the sources are handled, evaluated, analyzed and interpreted with an understanding approach.

Sezer is of the opinion that Turkish sociology is adaptive, imitative or transmitting. Criticizing this situation, Sezer acts with the effort of making an indigenous sociology based on Turkey's own social conditions and dynamics without imitating Western sociology (Sezer 2011). Sezer has a unique position as an indigenous sociologist who makes interesting and important criticisms of Western sociology (Coşkun 1991; Kaçmazoğlu 2004; Çağan 2007: 69-86.). Considering that the most distinctive feature of Turkish society is its close relationship with the religion of Islam, Sezer's indigenous sociology is a sociology of Islam that examines the social dimensions of the religion of Islam, especially in the context of Turkey.

Sezer deals with religion both in his studies within the scope of general sociology (1988, 1989, 1997, 2011, 1979, 1988, 1991a, 1991b, 1991c, 1991d, 1979, 1997, 1990, 1992, 1996-97, 1998) and in his works that directly deal with religion (1981). However, Sezer's main work within the scope of the sociology of religion is his work known as *Social Differentiations and Phenomenon of Religion* (1981). The subject of this book is religion as a social phenomenon. Considering that the book deals with the interaction between religion and society in the context of Turkey and Islam in a special sense, it can be said that it is a study of the sociology of Islam.

While trying to put forward a comparative sociology of religions or sociology of religion, Sezer characterizes Western societies and therefore Western sociology with Christianity, and Muslim societies within Eastern societies, and within this framework, Eastern sociology with Islam. In Sezer's (1981: 21-24) sociological perspective, one of the important issues that should be considered within the framework of the difficulties of sociology of religion in Turkey and other Muslim countries is the issue of religious differences between the West and the East. The sociology of religion of the West is based on Christianity, while the sociology of religion and religion of Muslim societies is based on Islam. Of course, the religions of other societies are also different from each other. Can a sociology of religion, developed with terms and approaches produced by Christian sociology, understand and explain Islamic societies? This is an important problem (Sezer 1981: 21 et al.). As can be seen, one of the most important issues and problems of Baykan Sezer's sociological studies is the sociology of Islam.

Sezer is of the opinion that there should be a indigenous sociology of religion next to indigenous sociology. Accordingly, in the approach of sociologist Sezer, there should be a sociology of religion specific to Turkey, Eastern societies or Muslim societies, which emerged from their own situation. Accordingly, it can be said that Sezer proposes a Turkish sociology of religion for Turkey. With this approach, it can be said that Sezer makes sociology Islamic religion. While emphasizing the Christian character of the sociology of the West, he advocates that the sociology that will develop in Islamic countries should also have an Islamic character. Therefore, Sezer's Turkish sociology of religion appears as the sociology of Islamic religion.

In Sezer's sociology, religion comes into existence as the identity of the society, and therefore comes into being as a means of differentiation of societies from each other. In this case, in Sezer's sociology of Islam, the

---

religion of Islam is an expression of the identity of Muslim societies, their differences and differentiations from other societies.

Sezer's understanding of religion and the general sociology of religion and therefore the sociology of Islam are explained as conflict-oriented. Sezer's approach to explaining religion in the center of conflicts between East and West, his way of handling religion in the context of clashes between civilizations bears similar signs to the religious approaches of names like Huntington. However, Sezer develops an Eastern-oriented approach against their Western-centered approach. It can be said that Sezer seems to share Marx's view with his confrontational view and seeing religion as a superstructure institution. While Sezer criticizes sociologists such as Marx, Durkheim, and Weber with their Western-oriented thoughts, on the other hand, he is influenced by those sociologists in his effort to develop his own sociology of religion and therefore the sociology of Islam.

Araştırma Makalesi • Research Article

Yaşam Tatmininin Girişimcilik Eğilimleri ile İlişkinde Öz Yeterlilik Algısının Aracılık Rolü ve Bir Araştırma

The Mediating Role of Perception of Self Efficacy in Relationship Between Life Satisfaction With Entrepreneurial Tendencies and a Research

Edip Örcü*, İtir Hasırcı**

Öz: Bu araştırmanın amacı yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisini belirlemek ve bu etkide öz yeterlilik algısının aracılık rolünü tespit etmektir. Araştırmayı gerçekleştirmek amacıyla Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 2020/3 toplantı nolu ve 18.06.2020 tarihli "Etik Kurul Onayı" alınmıştır. Araştırmanın evrenini genel müdürlüğü Ankara'da bulunan bir kamu iktisadi teşebbüsünün Bandırma'daki 650 çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise genel müdürlüğü Ankara'da bulunan bu kamu iktisadi teşebbüsünün Bandırma'daki 470 çalışanı oluşturmaktadır. Elde edilen verilerle güvenilirlik analizi, keşfedici faktör analizi, frekans analizi, normallik testi, çoklu korelasyon analizi, hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizi neticelerine göre yaşam tatmini ile öz yeterlilik algısı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki, öz yeterlilik algısı ile girişimcilik eğilimleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ancak yaşam tatmini ile girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Hiyerarşik regresyon analizinin neticesine göre yaşam tatmininin öz yeterlilik algısını etkilediği, öz yeterlilik algısının girişimcilik eğilimlerini etkilediği, yaşam tatmini ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının aracılık etkisinin olduğu bulunmuştur. Çalışmanın sonucunda sonuçlar yorumlanıp, tartışılmıştır. İleride yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öz Yeterlilik Algısı, Girişimcilik Eğilimleri, Yaşam Tatmini.

Abstract: The aim of this research is to determine the effect of life satisfaction on entrepreneurial trends and to determine the mediating role of self-efficacy in this effect. In order to carry out the Research, "Ethics Committee approval" was obtained from Bandırma Onyediy Eylül University Ethics Committee dated 2020/3 meeting and 18.06.2020. The population of the study consists of 650 employees of a state-owned enterprise located in Ankara, and the sample consists of 470 employees. Reliability analysis, frequency analysis, factor analysis, normality test, multiple correlation analysis, hierarchical regression analyses were performed with the data obtained. According to the results of correlation analysis, it has been determined that there is a positive and significant relationship between life satisfaction and self efficacy, a positive and significant relationship between self efficacy and entrepreneurial tendencies. However no relationship was found between life satisfaction and entrepreneurial tendencies. According to the results of hierarchical regression analysis, it was found that life satisfaction effects self efficacy, self efficacy effects entrepreneurial tendencies; self efficacy has a mediating effect in the relationship

* Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-3301-7496 eorucu@bandirma.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID: 0000-0002-5449-2640 itir8686@gmail.com

Received/Geliş: 01 November/Kasım 2020

Accepted/Kabul: 09 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 01 April/Nisan 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

between life satisfaction and entrepreneurial tendencies. The results were interpreted and and discussed at the and of the research. Suggestions were made for the future researchs.

Keywords: Self Efficacy, Entrepreneurship Tendency, Life Satisfaction.

Giriş

Yaşam kalitesinin en önemli etmenlerinden biri olarak görülen yaşam tatmini kavramı, bireylerin zihinsel ve fiziksel sağlıklarının ne kadar iyi gelişim gösterdiğini açıklamaya yardımcı olmaktadır (Dejonge vd, 2016: 869). Bu sebeple mutlu bireylerin yaşam tatmini algılarının diğer bireylere göre iyi olduğu iddia edilmektedir. Yaşam tatmini yüksek olan bu bireyler, hayatlarında var olan olumlu duyguların vasıtasıyla karşılaşılabilecekleri tüm olumsuzlukları geri planda bırakabilirler. Bunun yanı sıra yaşam tatmini yüksek olan bireyler yaşamlarını bir mutluluk aracı olarak görürler. İhtiyaçlarının karşılanmasıyla yaşamlarındaki faktörlere bağlı olduğunu düşündükleri için de hayattan beklentilerini doğru tanımlayıp, yaşamlarında daha aktif olmaya, arkadaş ve aile çevresi ile iyi ilişkiler kurmaya, sosyal çevreye sahip olmaya ve olumlu bir kimlik oluşturmak için çabalarlar (Özdevecioğlu, 2007: 12). Yaşam tatmini kavramı yaşamın belirli alanlarından tatmin şeklinde değerlendirilebileceği gibi yaşamın bütününe etkileyeceği de düşünülebilir (Urgan, 2020: 2730). Bunun asıl sebebi yaşam tatmininin yaşam hakkındaki genel duyguları yansıması ve duygusal mutluluğun da ölçüsü olarak görülmesidir (Aşan ve Erenler, 2008: 205).

Çalışanların girişimcilik eğilimlerinin nasıl artırılacağı sorusu günümüz yöneticileri açısından önem arz etmektedir. Özellikle iç girişimcilik olarak tanımlanan girişimcilik türünün çalışanlar arasında yaygınlaştırılmasında fayda vardır. Çünkü girişimcilik eğilimi yüksek olan bireylerde iç girişimcilik türü davranışlar artacaktır. İç girişimcilik, çalışanın bulunduğu organizasyonda önemli buluşlar veya yenilikler gerçekleştirerek organizasyona büyük hamleler yaptırabilmesi durumudur (Sökmen ve Ekmekçioğlu, 2015: 271). Yaşam tatmininin yüksek olduğu bireylerde girişimcilik eğilimlerinin düşük seyrettiği geçmiş araştırmalarda ifade edilmektedir (Yöney ve Kılınç, 2020: 45). Yaşam tatmininin girişimcilik üzerindeki olumsuz etkisinde öz yeterlilik algısının ne tür etkide bulunduğu bilinmesi söz konusu olumsuz etkiyi azaltma çabalarına katkıda bulunmak açısından önem arz etmektedir. Çünkü öz yeterlilik algısının yüksek olduğu bireylerde girişimcilik eğilimlerinin arttığı gözlenmiştir (Armağan ve Gürsoy, 2017: 571).

Bireyler, yeni fırsatları yakalamak, kendilerini rahat bir şekilde ifade edebilmek, çalışma hayatlarını esnekletirmek, buldukları ülkenin ekonomisine katkı sağlamak, istihdamı arttırmak ve çıkar çevrelerine işbirliği olanakları sağlamak için yeni işler kurmak istemektedirler. Belirli sebeplerden ötürü yeni iş kurma arzusunu taşıyan ve girişimci olarak adlandırılan bu bireyler, amaçlarına ve hayallerine ulaşabilmek adına risk alarak kendi işlerini kurarlar. Girişimci bir birey, başarılı olup, işini büyütürken, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlayıp, toplumda saygınlık kazanmak ister. Günümüz iş dünyasında da gitgide önemi artan girişimcilik davranışı, üretim faktörlerinin dünya geneline yayılmasıyla, bu faktörlere sahip olanlar arasında artan rekabeti şiddetlendirmekte ve bu rekabet ortamında kar sağlayabilmek adına belirleyici görevi görmektedir. Karar verme süreci olarak da bilinen girişimcilik, ekonomik gelişmelerin temel dinamiğini oluşturmakta, bireysel ve toplumsal refahın artışına katkıda bulunmaktadır. Bireyin girişimci olma arzusu ile kendine güveninin tam olması halini ifade eden girişimcilik eğilimi kavramı ise doğuştan mı geldiği veya sonradan mı kazanıldığı belli olmayan bir kavramdır (Seçgin, 2020: 814). Doğuştan geldiği durumlarda geliştirilip, yönlendirilmesi bireylerin istedikleri çalışma hayatına atılmaları ve geleceklerini inşaa etmeleri açısından önem arz etmektedir. Sürekli iş bekleyişi içerisinde olan ve bu bekleyiş neticesinde ümitsizliklerle karşı karşıya kalan bireylerin topluma ve kendilerine olan güvenleri sarsılacaktır. Bireyler, bu durumla kendi başlarına mücadele edebilmek ve kendi ayakları üzerinde durabilmek için ihtiyaç duyulduğunda girişimcilik eğitimlerinden de faydalanabilirler.

Girişimcilik özelliği yüksek olan bireylerin kişilik özellikleri arasında yüksek öz yeterlilik algısı olduğu söylenebilir (Kotaman, 2008: 115). Öz yeterlilik algısına sahip çalışanlar, hayat boyu edindikleri

tecrübelere dayanarak zor durumlarla baş edebileceklerini düşünürler. Bu sebeple öz yeterlilik algısı kişilerin bireysel gelişimlerinin söz konusu olduğu her yerde rastlanılan bir olgu haline gelmiştir (Çetin, 2011: 85). Bireylerin iş bilgisi, iş tekniği ve yeteneğinin yanında iletişim, psikoloji ve sosyal zekânın önemi yadsınamaz. Çalışanın işini seyerek yapması hem kendisi için hem de çalıştığı işletme için etkinlik ve verimlilik kavramının karşılığı olarak görülmektedir. Etkinlik ve verimliliğin sağlandığı çalışma ortamı çalışanın kendine olan inancının artmasını, kariyer planlarına giden yolda önemli planlar yapmasını ve işletmenin de hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktır.

Araştırmanın amacı yaşam tatmini ve girişimcilik eğilimleri ilişkisinde öz yeterlilik algısının aracılık etkisini tespit etmektir. Öz yeterlilik algısının bireylerin girişimcilik eğilimlerini etkilediği bilinmektedir (Urgan, 2020: 2732). Bireylerin yaşam tatmini ile girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının etkisinin olup olmadığının belirlenmesi bireylerdeki girişimcilik eğilimlerini artırma çabalarına katkı sunacaktır. Bu nedenle çalışmamızın aracı değişkeni olarak öz yeterlilik algısı belirlenmiştir. Öz yeterlilik algısının yaşam tatmini ile girişimcilik eğilimleri ilişkisinde etkili olduğunun saptanması, öz yeterlilik algısının yükseltilmesi sayesinde yaşam tatmini düşük bireylerin girişimcilik eğilimlerinin geliştirilmesine fırsat sağlayacaktır. Araştırmada ilk olarak yaşam tatmini, girişimcilik eğilimleri ve öz yeterlilik algısına dair kavramsal çerçeve ve literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Ardından alan araştırması şeklinde gerçekleştirilen araştırma verilerinin analiz ve bulgularına yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise analizler sonucunda elde edilen bulguların yorumu ve tartışması yer almaktadır.

Kavramsal Çerçeve

Yaşam Tatmini

Tatmin kavramı, arzu edilen bir düşüncenin gerçekleşmesini sağlama, doyumluk olarak tanımlanmaktadır. Tatmin olmak ise bireyin arzu ettiği herhangi bir şeye ulaşmış, hoşnut olmasıdır. Belirtilen iki tanımdan yola çıkarak yaşam tatmini kavramı da bireyin kendi yaşantısını beğenmesi, memnuniyet duyması şeklinde tanımlanabilir (Haybron, 2007: 121). Bu durumda yaşam tatmini bireyin yalnızca bir durumdan değil, yaşantısının tümünden memnun olması anlamına gelmektedir. Bireyin yaşantısının tümünden memnun olup olmadığı ile ilgili sorulara cevap veren bu kavram sübjektif bir özellik taşımaktadır.

Yaşam tatmini kavramı ilk olarak Neugarten tarafından ortaya atılmıştır. Bu kavram bireyin günlük hayattaki aktivitelerden keyif almasını, yaşantısının anlamlı olmasını, hayata dair amaçlarının olmasını, bu amaçlara eriştiğine dair inancının tam olmasını ifade eder. Yaşam tatmini sağlanan birey, kendini değerli hisseder ve hayata daha olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmaya başlar (Kaya, 2006:3).

Coşkuner (2013: 36) kişinin mutlu olması ve yaşantısının anlam kazanması için sahip olması gerekli olan temel unsurun yaşam tatminine olan inancı olduğunu vurgulamıştır.

Karabulut ve Özer (2003: 73), kişinin elindekilerle beklentilerinin karşılaştırılması sonucunda elde edilen sonucun yaşam tatmini olduğunu belirtmiştir. Diener vd.(1985: 73) yaşam tatminini kişinin tüm yaşantısını pozitif olarak değerlendirmesi olarak tanımlamıştır

İlgili literatür incelendiğinde yaşam tatminini etkileyen birden fazla faktör olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler dört başlık altında aşağıda belirtilen şekilde toplanmıştır:

- 1-Toplumsal Faktörler: Sosyal ağlar, akrabalar arası ilişkileri, üyelikler.
- 2-Çevresel Faktörler: Yeni iş bulma fırsatları (Diener, 1985: 71).
- 3-Demografik ve Kişiyeye Ait Faktörler: Yaş, cinsiyet, eğitim, duygusallık (Diener, 1984: 553).
- 4-İş İle İlgili Faktörler: Kişinin çalıştığı örgütteki rolü, iş yükü, işinin niteliği, tecrübe (Bir, 2017: 17).

Bireyin beklentileri ile yaşadığı anlık durum karşılaştırıldığında yaşamı ile ilgili olumlu bir algıya sahipse yaşam tatmini yüksek, olumsuz bir algıya sahipse yaşam tatmini düşük demektir (Yöney ve Kılınç, 2020: 41).

Literatürde yaşam tatmini ile ilgili çalışmalar genellikle iş tatmini kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Aşan ve Erenler tarafından 2008 yılında Ankara'daki bir devlet üniversitesinde görev yapan 70 akademisyene anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Yaşam tatmini ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik yapılan bu çalışmanın sonucunda iki değişkenin korelasyonu pozitif yönlü ve anlamlı bulunmuştur (Aşan ve Erenler, 2008: 208). Yaşam tatmini ve iş tatmini ilişkisini araştıran diğer çalışma 350 öğrenci ile (2010) Rice, Near ve Hunt'ın yaptığı çalışmadır. Bu araştırmanın analiz sonuçlarına göre yaşam tatmini ile iş tatmini arasındaki korelasyon çok zayıf bulunmuştur (Rice vd., 1980: 45).

Girişimcilik Eğilimleri

Girişimcilik eğilimi, girişimcilik yapabilme ile ilgili bir kavramdır (Güreşçi, 2014: 24). Doğuştan kazanılmış bir davranış olsa da ortaya çıkartılması, geliştirilmesi ve yönlendirilmesi gereklidir (Ersoy, 2010: 73). Girişimcilik eğiliminin oluşmasında etkili olan faktörler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Laming ve Kuehl, 2000: 12):

Bireyin özellikleri,

-Bölgesel ve çevresel etmenler,

-Eğitim düzeyi,

-Ülkenin genel ekonomik, sosyal ve siyasi yapısı.

Bu faktörler bireyde girişimcilik eğilimini ortaya çıkartan ve geliştiren faktörlerdir. Ve bu faktörlerin hepsi birbirini tamamlayan yapıdadır. Bu faktörlerden eğitim yoluyla bireyde girişimciliğin geliştirilmesi ülkemiz gerçekleri ile yakından ilgilidir (Demir ve Yıldız, 2020: 27). Eğitimli ve girişimcilik eğilimi olan bireyler sayesinde ülkemizin kaynakları daha verimli kullanılabilir.

Girişimcilik eğiliminin bireylerde oluşumunda, aile, eğitim, kişisel değerler gibi faktörler etkili olmaktadır (Aytaç, 2006: 141). Bu faktörlere, girişimcilik yeteneği, girişimcilik eğitimi, genel eğitim seviyesi, ekonomik, siyasi faktörler ve doğal faktörler de eklenebilir (İşcan ve Kaygın, 2011: 280).

Girişimcilik eğilimi olan bireyler hayata atılmak, tutunmak isterler ve enerjik yapıları ile iş fırsatlarını rahatlıkla işe çevirebilirler (Morris vd., 2009: 431).

Girişimcilik eğilimi olan bireyleri kendi işlerini kurmaya iten birçok unsur vardır (Tajeddini, 2010: 222). Bunlar; kazanç sağlama isteği, hayallerini gerçekleştirme isteği, işsizlik, mevcut işinde kendini kalıcı hissetmeme düşüncesi, bağımsız iş yürütme isteği, yüksek özgüvene sahip olmak vb. şeklinde sıralanabilir. Bu faktörlerin hepsi bireylerin girişimciliğe başlamaları için ön koşullarıdır.

Girişimcilik eğilimi bireysel ve çevresel faktörlerin bir birleşimi olup, bireylerin kendi işini yapma konusundaki kararlılığını ifade etmektedir (Arslan, 2002: 2). Bu eğilimin birçok farklı sebepten sergilendiğini söylemek mümkündür. Bu sebepler; başkasına bağlı olmadan çalışma, emir almama, daha çok para kazanma, saygınlık kazanma, kendi işinin patronu olma, becerilerini kendi işi için kullanma, neler başarabileceğini görmek, çabalarına karşılık adil bir ücret elde etmek şeklinde sıralanabilir (Buchholz ve Rosenthal, 2005: 307). Girişimcilik eğiliminin üç faktörün birleşmesinden oluştuğu bilinmektedir (Shane ve Venkataraman, 2000: 221). Bunlar;

-Bireyin girişimcilik ile ilgili aldığı eğitim ve yeni riskleri üstlenme yetkinliği,

-Bireyin ekonomik fırsatlara ilişkin sahip olduğu inançlar,

-Mevcut fırsatları önceden görmek ve değerlendirmek noktasında kendine duyduğu özgüven.

Girişimcilik eğilimleri ile ilgili çalışmalar genellikle girişimcilik eğitimleri veya sosyo demografik değişkenlere göre farklılaşma üzerine yapılmıştır. Bu sebeple girişimcilik eğilimleri ile ilgili literatürdeki çalışmalar incelendiğinde aşağıdaki örnekler verilebilir:

Arslan tarafından 2002 senesinde öğrenciler arasında yapılmış olan çalışmanın sonucuna göre gelir düzeyleri ile girişimcilik eğilimleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Arslan, 2002: 6).

Damar tarafından 2015 senesinde yapılan çalışmada üniversite öğrencilerine girişimcilik eğitimleri verildiğinde girişimcilik eğilimlerinin de artacağı görülmüştür (Damar, 2015: 45).

Bockorny ve Morgan tarafından 2019 yılında 152 girişimciye yapılan çalışmada girişimcilerin cesareti, yaşam tatmini ve psikolojik sermayesinin korelasyonunun anlamlı olduğu görülmüştür (Bockorny ve Morgan, 2019: 4).

Yıldız ve Zehir tarafından 2019 senesinde yapılan çalışmada Kars ilindeki iki mühendislik bölümünden mezun 81 katılımcıya anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizlerin neticesine göre mühendis adaylarının girişimcilik eğitimi öncesi ve sonrasındaki girişimcilik eğilimi arasında fark olduğu görülmüştür (Yıldız ve Zehir, 2019: 467).

Öz Yeterlilik Algısı

Bandura'nın (1997) öz yeterlilik algısı kavramı, bireyin zorluklarla karşılaşsa dahi belli bir performansı gerçekleştirmek için asla pes etmemesi anlamına gelmektedir (Tuncer ve Tanaş, 2011: 227). Öz yeterlilik algısı yüksek olan çalışan, herhangi bir durumda bir olayı gerçekleştirmek, bir görevi yerine getirmek için dışarıdan destek görmeye asla gerek duymadan o işi içinden geldiği gibi yapar. Belirtilenlerden yola çıkarak bir bireyde öz yeterlilik inancı ne kadar yüksekse, çaba, ısrar ve devamlılığın o oranda artacağı söylenebilir. Öz yeterlilik inançları düşük olan kişiler ise, olayların görüldüğünden zor olduğu düşüncesindedirler ve olaylara dar bakış açısı ile baktıklarından problemlerini başarıyla çözemezler ve çalışmalarını başarı ile tamamlayamazlar. Öz yeterlilik algısı, çalışanların motivasyon ve davranışlarının mühim bir parçasını oluşturmakla kalmaz, yaşamlarını değiştirebilecek faaliyetleri de etkiler. Öz yeterlilik algısının temel ilkesi, bireylerin kendilerini yeterli hissettikleri eylemleri gerçekleştirme ihtimallerinin yüksek; yeterli olmadıklarını düşündükleri eylemleri gerçekleştirme ihtimallerinin ise düşük olduğu yönündedir (Arseven, 2016: 71).

Bandura'ya göre öz yeterlilik algısı, kişilerin hedeflerine ulaşmak için bir dizi eylem planı organize etmeleri ve bu eylemleri yerine getirme çabalarıdır (Aşkar ve Umay, 2001: 5). Bandura öz yeterliliğin farklı boyutlar itibarıyla farklılaştığını belirtmektedir. Bu boyutlardan birincisi düzey itibarıyla farklılaşmadır. Bu kavram görevlerin zorluk derecesine göre öz yeterlilik algısının kişiden kişiye farklılaşabileceğini ifade etmektedir. İkinci boyut ise genelleme durumuna göre farklılaşmadır. Bu kavram da bazı deneyimlerin sınırlı bir algıya yol açtığını, bazı deneyimlerin de belirli davranış kalıplarının ötesine geçen genelleştirilmiş bir yeterlilik duygusu aşıladığını ifade etmektedir. Son olarak öz yeterlilik algısı beklentilerin güçleriyle farklılaşmaktadır. Bu kavram da beklentileri güçlü olan bireylerin olumsuz deneyimlere rağmen çaba sarf etmeye devam etmeleri anlamına gelmektedir (Köksal vd., 2019: 195).

Yeterli derecede yetenek sahibi olup da o işi yapabileceğine dair inancı olmayan iş gören öz yeterlilik seviyesinin düşük olmasından dolayı başarıyı yakalayamamaktadır. Bunun tam tersi düşünüldüğünde öz yeterlilik algısı yüksek bir çalışan kendisinden beklenen performansın da üzerinde olumlu bir etki yaratmaya başlamaktadır (Özerkan, 2007: 30). Çalışanların öz yeterlilik algıları çalıştıkları kurumda gerçekleştirdikleri performanslarının yanında kurum içerisinde süre gelen tüm süreçleri de etkiler. Çalışanların ortaya koyması gereken performans derecesinin en önemli etkeni öz yeterlilik kavramıdır (Sözbilir, 2011: 128). Kişilerin öz yeterlilik inançlarını sağlayabilmek için rol model olarak gördüklerinin performanslarını göz önüne almaları önemlidir. Bu kişiler için kendi öz yeterlilik düzeyleri ile ilgili bilgi diğer kişileri gözlemlemekten, başka bireyleri ikna edebilme kabiliyetlerinden vb. elde edilir.

Literatürde öz yeterlilik algısı ile ilgili birden fazla tanım yapılmıştır. Luszczyńska vd.(2005: 82) öz yeterlilik algısı kavramını zor şartlarda kişinin sahip olduğu beceriyi kontrol edebilme kabiliyeti olarak tanımlamıştır. Zimmerman (2000: 82) kişinin hedeflediği işi tamamlaması ve sonucunda başarı elde etmesi şeklinde öz yeterlilik kavramını açıklamıştır. Oğuzhan (2020: 438) öz yeterlilik kavramının kolaylıkla anlaşılabilen bir kavram olmadığını, kişilerin belli koşullar altında bir işi yapmak için kendi kapasitelerine duydukları içsel inancın öz yeterlilik kavramıyla açıklanabileceğini belirtmiştir.

Çalışanların belli bir performansa sahip olup, bunu gösterebilmesi hali olarak tanımlanan öz yeterlilik algısı, kişilerin ustalık ve başarı seviyelerine göre her türlü psikoterapi ve davranışsal değişimin ortak bir mekanizma ile işleyişi şeklinde ifade edilebilir (Sherer ve Maddux, 1982: 665). Diğer bir ifadeyle öz yeterlilik, gerekli kazanımların sağlanması için yeteneklerinin keşfi ve iletilmesi adına eğitimler düzenlenmesidir (Bong ve Skaalvik, 2003: 10). Öz yeterliliği yüksek olan bireylerin belli başlı özellikleri şunlardır:

- Hedefleri yüksektir.
- Karşılaştıkları zor durumlar karşısında mücadele ederler.
- Bakış açıları oldukça geniştir.
- Başarısızlıkları sonucunda öz eleştiri yaparlar.
- Stresle savaşabilirler (Bandura, 1997: 197).

Öz yeterlilik algısı ile ilgili yerli ve yabancı literatürdeki çalışmalardan bazı örnekler aşağıda yer almaktadır:

Friedman (2003), çalışmasında öz yeterlilik ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Bu amaçla, 322 İsraili öğretmen arasında anket çalışması düzenlenmiştir. Yapılan Manova ve regresyon analizleri neticesine bakılırsa öz yeterlilik ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Friedman, 2003: 201).

Yorgancı ve Bozgeyikli (2016), tarafından yapılan çalışmanın teması sınıf öğretmenlerinin öz yeterlilik algılarıyla örgütsel güven algıları arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu sebeple 2015-2016 yılları eğitim öğretim döneminde Kayseri’de ilçelerde 15 ilköğretim okulunda görev yapmakta olan 300 öğretmen arasında bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Toplanan verilerle yapılan analizler neticesinde sınıf öğretmenlerinin öz yeterlilik algıları ile örgütsel güven düzeylerinin tüm alt boyutları arası pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Yorgancı ve Bozgeyikli, 2016: 52).

Nobre vd. (2018), tarafından yapılan çalışma gelişimsel bozukluk yaşayan çocuklar ile risk altında yaşayan çocuklar arasında günlük öz yeterlilik profilini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmanın evrenini 6-8 yaşlarında 140 çocuk oluşturmaktadır. Verilerin analiz sonuçlarına göre öz yeterlilik algısının grupların ayrılmasında önemli bir faktör olduğu tespit edilmiştir (Nobre, 2018: 8).

Töre (2020) tarafından yapılan çalışmada konaklama işletmelerinde çalışanların öz yeterlilik algıları ve iç denetim odağının yenilikçi iş davranışlarına etkisi araştırılmıştır. Araştırmanın örneklemini Antalya’da bulunan 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan 439 işgören oluşturmaktadır. Yapılan analizlerin neticesine göre öz yeterliliğin ve iç denetim odağının yenilikçi iş davranışını anlamlı yönde etkilediği görülmüştür (Töre, 2020: 162).

Girişimcilik Eğilimi, Öz Yeterlilik Algısı ve Yaşam Tatmini Arasındaki İlişkiyi Araştıran Geçmiş Çalışmalar

İlgili literatür incelendiğinde değişkenler arasındaki ilişkileri ele alan şu araştırmalara ulaşılmıştır;

Meydan (2011), Ankara’da bulunan çeşitli kamu kurumlarında görev yapan 172 yönetici ile bir anket çalışması gerçekleştirmiştir. Çalışmada yapılan analizlerin sonucuna göre iş tatmini ve öz yeterlilik algısının girişimciliği anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir (Meydan, 2011: 32).

Akgündüz tarafından 2013 senesinde Kuşadası'nda bulunan 203 konaklama işletmesi çalışması arasında iş doyumunu, yaşam tatmini ve öz yeterlilik algısı arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılmış olan çalışmanın sonucuna göre iş doyumunu ve yaşam tatmini arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının kısmi aracılık etkisi olduğu görülmüştür (Akgündüz, 2013: 192).

Armağan ve Gürsoy tarafından 2017 senesinde, işletme öğrencilerin öz yeterlilik algıları ile sosyal girişimcilik eğilimleri ilişkisini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmanın sonucuna göre sosyal girişimcilik eğilimleri ile öz yeterlilik algısı arasında anlamlı ilişkilerin olduğu görülmüştür (Armağan ve Gürsoy, 2017: 555).

Prihatsanti tarafından 2017 senesinde yapılan çalışma 116 kolej öğrencisinin girişimcilik, öz yeterlilik algıları ve yenilikçi davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılmıştır. Analizlerden elde edilen sonuca göre üç değişkenin birbiriyle pozitif yönlü ve anlamlı korelasyonu olduğu tespit edilmiştir (Prihatsanti, 2017: 131).

Özgül ve Yücel tarafından 2018 senesinde 245 girişimci adayının girişimcilik eğilimi ile yenilikçilik davranışları arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracılık rolü belirlenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre yenilikçi davranış ile girişimcilik arasındaki ilişkide öz yeterliliğin kısmi aracılık etkisinin olduğu görülmüştür (Özgül ve Yücel, 2018: 348).

Köksal vd. tarafından 2019 senesinde 309 üniversite öğrencisi arasında yapılan çalışma öz yeterliliğin yaşam tatminini arttırdığını belirtilmiştir (Köksal vd., 2019: 203).

Uçkun vd. tarafından 2019 senesinde yapılan çalışma öz yönelimin yaşam tatmini üzerindeki etkisinde girişimcilik eğilimlerinin aracılık rolünü tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu araştırmanın sonucuna göre öz yönelimin yaşam tatmini üzerindeki etkisinde girişimcilik eğilimlerinin aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir (Uçkun vd., 2019: 158).

Thomas ve Malagi (2020) tarafından Hindistan'ın Kerala eyaletinde yaşayan 60 girişimci arasında yapılan çalışmada girişimcilerin ve profesyonel çalışanların mutluluk, yaşam tatmini ve öz yeterlilik algıları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizlerin sonucuna göre yaşam tatmini öz yeterlilik algısı ve mutluluk arasındaki korelasyon anlamsız bulunmuştur (Thomas ve Malagi, 2020: 1106).

Yağar vd. tarafından 2020 senesinde, öğrencilerin öz yeterlilik düzeyinin ve demografik faktörlerin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan çalışmanın sonucuna göre öğrencilerin öz yeterlilik düzeyleri ile girişimcilik eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu, öz yeterlilik düzeyinin girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Yağar vd., 2020: 308).

Ceyhan vd. tarafından 2020 senesinde yapılan çalışma duygusal zekâ ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterliliğin rolünü tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın sonucuna göre öz yeterlilik algısının girişimcilik eğilimlerini anlamlı yönde etkilediği tespit edilmiştir (Ceyhan vd., 2020: 15).

Gök tarafından 2020 senesinde 203 sosyal hizmet bölümü öğrencisi arasında yapılan çalışma yaşam tatmininin yordayan değişkenleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmanın sonucuna göre öz yeterlilik algısı ile yaşam tatmini arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir (Gök, 2020: 869).

Araştırmanın Yöntemi ve Hipotezler

Araştırma genel müdürlüğü Ankara'da olan bir kamu iktisadi teşebbüsünün Bandırma'daki biriminde gerçekleştirilmiştir. Bu işletme maden sektöründe faaliyet göstermektedir. İşletmenin seçilmesinin nedeni Türkiye'nin en büyük bor madeni işletmelerinden biri olması ve son yıllarda bordan türev ürün geliştirme çabaları sonucunda önemli başarılar sağlamış olmasıdır. Bor madeni dünya rezervlerinin %70'i Türkiye'dedir. Araştırmanın yapıldığı işletmedeki çalışanların girişimcilik

eğilimlerinin yükseltilmesine dönük öneriler ülkemizin stratejik değerlerinin korunması ve geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Araştırmayı gerçekleştirmek amacıyla Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 2020/3 toplantı nolu ve 18.06.2020 tarihli "Etik Kurul Onayı" alınmıştır. Araştırmanın evrenini Bandırma'da faaliyet gösteren maden işletmesinin 650 çalışanı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise rastlantısal örnekleme yoluyla seçilen 470 çalışan oluşturmaktadır. Araştırma 20-25 Haziran 2020 tarihleri arasında yapılmıştır.

Sosyal değişim kuramının temel prensibi karşılıklılık normudur. Sosyal değişim kuramı, bir etkileşim durumunda bireyler ve gruplar arasındaki kaynak alışverişini anlama ile ilgili genel bir sosyal bilim kuramıdır (Kuluoğlu ve Sarı, 2019: 661).

Öz yeterlilik algısı, girişimcilik eğilimleri ve yaşam tatmini ile ilgili literatür ışığında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

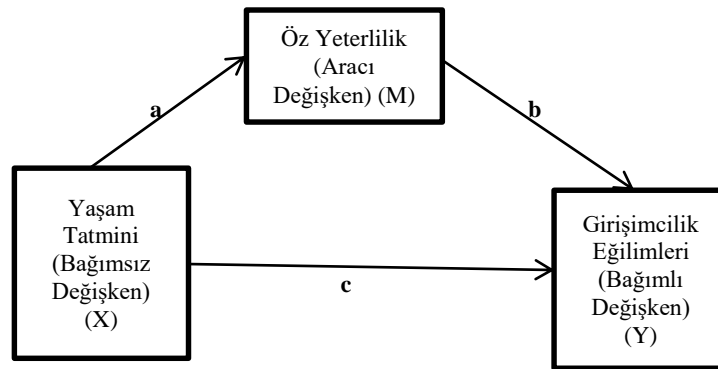
H₁: Yaşam tatmini ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının aracılık rolü vardır.

H_{1a}: Yaşam tatmini girişimcilik eğilimlerini etkiler.

H_{1b}: Yaşam tatmini öz yeterlilik algısını etkiler.

H_{1c}: Öz yeterlilik algısı girişimcilik eğilimlerini etkiler.

Aracı değişken, bağımsız değişkenin etkisini bağımlı değişkene ileten veya aracılık eden değişkenlere verilen genel bir addır. Bağımsız ve bağımlı değişken arasında yer alan aracı değişken, bu iki değişken arasındaki bağlantı mekanizması gibi çalışır. Bu ifadeler doğrultusunda temel aracılık modelinin testi hiyerarşik regresyon analizleriyle yapılabilir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 260).

Şekil 1: Temel Aracılık Modeli

Araştırmada veri toplamak için anket formu tekniği kullanılmıştır. Demografik sorular hariç, diğer üç ölçekte çalışanların ifadelerine katılım seviyeleri, 5'li Likert Ölçeği ile belirlenmiştir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Anket formu toplam 27 sorudan oluşmaktadır. Anket formları yüz yüze görüşülerek birbir doldürülmüştür. Anket formunun birinci bölümünde çalışanların öz yeterlilik algılarını ölçmek amacıyla toplam 10 sorudan oluşan, Ralf Schwarzer, Esther Greenglass, John Muller (1998) tarafından geliştirilen "Öz Yeterlilik Ölçeği" kullanılmıştır. Anket formunun ikinci bölümünde çalışanların girişimcilik eğilimlerini ölçmek amacıyla toplam 8 sorudan oluşan, Yılmaz ve Sünbül tarafından (2009) geliştirilen "Girişimcilik Ölçeği" kullanılmıştır (Yılmaz ve Sünbül, 2009: 198). Anket formunun üçüncü bölümünde toplam 5 sorudan oluşan, Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen "Yaşam Tatmini" ölçeği kullanılmıştır. Anket formunun dördüncü bölümünde ise katılımcıların demografik bilgilerini tespit edebilmek için 4 sorudan oluşan (cinsiyetiniz, yaşınız, eğitim, medeni durum) ifadelerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Aşağıdaki tabloda araştırmaya katılan 470 çalışanın demografik özellikleri yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve medeni durum olmak üzere dört başlık altında verilmiştir.

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Değişken		Kişi Sayısı (Frekans)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	221	47,0
	Erkek	249	53,0
Yaş	18-24	163	34,7
	25-31	83	17,6
	32-38	83	17,7
	39-45	71	15,1
	46 ve üstü	70	14,9
Eğitim	Orta Öğretim	17	3,6
	Lise	59	12,6
	Ön Lisans	65	13,8
	Lisans	288	61,3
	Yüksek Lisans/Doktora	41	8,7
Medeni Durum	Evli	199	42,3
	Bekâr	271	57,7
	Total	470	100,0

Tablo 1'deki sonuçlar incelendiğinde; katılımcıların %47'sinin (221 kişi) kadın, %53'ünün (249 kişi) erkek olduğu, katılımcıların %34,7'sinin 18-24 yaş arası (163 kişi) katılımcılardan oluştuğu tespit edilmiştir. Ayrıca eğitim durumlarının 288 kişi ile lisans mezunu ağırlıklı olduğu (%61,3) ve medeni durumlarının da 271 çoğunluk ile bekâr (%57,7) olduğu görülmüştür.

Güvenilirlik Analizleri

Tablo 2. Güvenilirlik Analizleri

	Cronbach's Alfa	Örneklem Sayısı
Öz Yeterlilik Algısı	,879	470
Girişimcilik Eğilimleri	,827	470
Yaşam Tatmini	,846	470

Güvenilirlik kısacası, ölçüm araçlarının ne kadar tutarlı ölçüm yaptığını ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 263).

Araştırmada kullanılan, 10 ifadeden oluşan öz yeterlilik ölçeği, 8 ifadeden oluşan girişimcilik eğilimleri ölçeği ve 5 ifadeden oluşan yaşam tatmini ölçeği kullanılmış olmakla birlikte soru listelerinin (anket formlarına verilen yanıtların) iç tutarlılığı ve güvenilirliğini ölçmek için Alfa (Alpha) katsayısı değerine bakılmıştır.

Araştırmada kullanılan Öz Yeterlilik Algısı Ölçeğinin güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,879 olarak belirlenmiştir. Girişimcilik Eğilimleri Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,827 olarak belirlenmiştir. Ve Yaşam Tatmini Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) 0,846 olarak belirlenmiştir.

Alpha katsayısı 0 ile 1 arasında değişen değerler almaktadır. Bu değer 1'e yaklaştıkça ölçek güvenilirliği artmaktadır. Güvenilirliği ölçmek adına hesaplanan Alpha katsayısı 0,40-0,60 arasında bir

değer alıyorsa ölçek “düşük güvenilir”; bu katsayı 0,60-0,80 arasında bir değer alıyorsa ölçek “oldukça güvenilir”; 0,80-1,00 arasında bir değer alıyorsa “yüksek güvenilir” şeklinde ifade edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 162). Araştırmanın güvenilirlik analizi sonuçları yüksektir.

Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi Bulguları

Tablo 3. KMO ve Bartlett's Tablosu

KMO Değeri	,874
Ki Kare Değeri	4171,984
Df	210
Sig.	,000

KMO ve Bartlett's testi sonucuna göre KMO değerinin 0,874 olması, örneklemin faktör analizi için yeterli olduğuna işaret etmektedir (0,60'dan büyük). Sig. değerinin, 000 olması ($p < 0,05$) değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğunu ve faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 325).

Tablo 4. Faktör Analizi Sonuçları

Madde	Öz yeterlilik algısı (öya)	Girişimcilik eğilimleri (ge)	Yaşam tatmini (yt)
Öya4	,743		
Öya5	,736		
Öya3	,720		
Öya8	,717		
Öya9	,712		
Öya2	,698		
Öya7	,689		
Öya1	,688		
Öya10	,557		
Öya6	,489		
Ge1		,782	
Ge6		,734	
Ge2		,730	
Ge3		,729	
Ge8		,617	
Ge5		,616	
Ge7		,416	
Ge4		,418	
Yt3			,815
Yt2			,799
Yt4			,798
Yt1			,781
Yt5			,715

Not: 0,4'ten küçük faktör yükleri tabloda gösterilmemiştir. Yaşam tatmini, girişimcilik eğilimleri ve öz yeterlilik algısı ölçeklerine uygulanan faktör analizi sonucunda, ölçek ifadelerinin üç faktörde toplandığı görülmüştür. Üç faktör toplam varyansın %54'ünü açıklamaktadır.

Normallik Testi

Tablo 5. Basıklık ve Çarpıklık Değerleri

	Basıklık	Çarpıklık
Öz Yeterlilik Algısı	-1,056	1,486
Girişimcilik Eğilimleri	-,686	-,027

Yaşam Tatmini	,006	-,873
---------------	------	-------

Verilerin normal dağılması regresyon ve korelasyon analizlerinin uygulanabilmesi için önem arz etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016: 230). Bu kapsamda “Öz Yeterlilik Ölçeği”, “Girişimcilik Eğilimleri” ve “Yaşam Tatmini” ölçeği ile elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirlemek için normallik testi uygulanmıştır. Normallik testi sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir. Tablo 5’te görüldüğü gibi her iki ölçek verileri için Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) +1,5 ile -1,5 arasında bir değer aldığı ve normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre değişkenler arasında regresyon ve korelasyon gibi testlerin uygulanabileceği görülmüştür.

Çoklu Korelasyon Analizi Bulguları

Tablo 6. Çoklu Korelasyon Analizi Bulguları

Değişkenler	1	2	3
1.Öz Yeterlilik	1		
2.Girişimcilik Eğilimleri	,433**	1	
3.Yaşam Tatmini	,142**	-,065	1

N:470, p* $<$ 0.05, p** $<$ 0.01

Araştırmanın gerçekleştirildiği kurumda çalışanların öz yeterlilik algıları, girişimcilik eğilimleri ve yaşam tatminleri arasındaki ilişkiler çoklu korelasyon analizi ile araştırılmıştır. Yapılan çoklu korelasyon analizi neticesine göre öz yeterlilik algısı ile girişimcilik eğilimleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r(470)$: 0,433, $p<$ 0.05) olduğu tespit edilmiştir. Öz yeterlilik algısı ile yaşam tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki ($r(470)$: 0,142, $p<$ 0.05) olduğu tespit edilmiştir. Ancak girişimcilik eğilimleri ile yaşam tatmini arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r(470)$: -0,065, $p>$ 0.05).

Yaşam Tatmini ve Girişimcilik Eğilimleri Arasındaki İlişkide Öz Yeterlilik Algısının Aracılık Etkisinin Hiyerarşik Regresyon Analizi İle Tespiti

Tablo 7. Yaşam Tatmininin Girişimcilik Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin Basit Regresyon Analizi İle Testi (1. Adım)

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Sig.
,065	,004	,002	1,958	-,065	,162

Bağımlı Değişken: Girişimcilik Eğilimleri
Bağımsız Değişken: Yaşam Tatmini

Tablo 7’deki regresyon analizi sonucu incelendiğinde yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; “**H_{1a}**: Yaşam tatmini girişimcilik eğilimlerini etkiler.” hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Yaşam Tatmininin Öz Yeterlilik Algısı Üzerindeki Etkisinin Basit Regresyon Analizi İle Testi (2. Adım)

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Sig.
,142	,020	,018	9,649	,142	,002

Bağımlı Değişken: Öz Yeterlilik Algısı
Bağımsız Değişken: Yaşam Tatmini

Tablo 8'deki regresyon analizi sonucu incelendiğinde yaşam tatmininin öz yeterlilik algısı üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$; $\beta = 0,142$). Başka bir deyişle, bağımsız değişkende bir değişme, aracı değişkendeki değişmeye neden olmaktadır. Yaşam tatmininde bir birimlik standart sapma oranında artış olduğunda, öz yeterlilik algısının standart sapmasında %14,2'lik artış meydana gelmektedir.

Sonuç olarak; “**H_{1b}**: Yaşam tatmini öz yeterlilik algısını etkiler.” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 9. Öz Yeterlilik Algısının Girişimcilik Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin Basit Regresyon Analizi İle Testi (3. Adım)

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	F	B	Sig.
,433	,188	,186	108,216	,433	,000
Bağımlı Değişken: Girişimcilik Eğilimleri					
Bağımsız Değişken: Öz Yeterlilik Algısı					

Tablo 9'daki regresyon analizi sonuçları incelendiğinde öz yeterlilik algısının girişimcilik eğilimlerinde değişime neden olduğu tespit edilmiştir ($p < 0.05$; $\beta = 0,433$). Başka bir deyişle, bağımsız değişkende bir değişme, aracı değişkendeki değişmeye neden olmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 275). R² değeri, bağımlı değişkendeki değişimlerin ne kadarının bağımsız değişken tarafından açıklandığını gösterir. Bu duruma göre girişimcilik eğilimlerindeki %18,8'lik artışın öz yeterlilik algısına bağlı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak; “**H_{1c}**: Öz yeterlilik algısı girişimcilik eğilimlerini etkiler.” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 10: Yaşam Tatmini ve Öz Yeterlilik Algısının Girişimcilik Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin Çoklu Regresyon Analizi İle Testi (4.Adım)

Bağımlı d.	Bağımsız d.	B	SH.	β	t	p	Tol.	VIF
GE	ÖYA	-,102	,045	,452	-3,087	,002	,980	1,021
	YT	,487	,033	-,129	10,829	,000	,980	1,021
F = 59,857								
R² = ,204								
Düzeltilmiş R² = ,201								
Tahmini Std. Hata = ,62974								
ANOVA (Anlamlılık) = ,000								

Tablo 10'daki regresyon analizi sonucu incelendiğinde modelin tamamı için hesaplanmış p değerinin ($p < 0,05$) anlamlılık düzeyinde olduğu görülmektedir. Sonuç olarak; “**H₁**: Yaşam tatmini ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının aracılık rolü vardır. Hipotezi kabul edilmiştir.

Aracı etkiden söz edebilmek için aracı değişkenin analize dâhil edilmesiyle, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması ve R² değerinde artış olması gerekmektedir. Bu aracılık etkisi de kısmi aracılık olarak isimlendirilmektedir. Tam aracılık olması için ise bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etki şiddetinin 1. aşamada anlamlı 4. aşamada anlamsız olması veya 1.

aşamada anlamsız 4. aşamada anlamlı olması gerekmektedir. Yapılan hiyerarşik regresyon analizinde 1. adımda yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamsız çıkan etki şiddeti ($p=,162$), 4. adımda aracı değişken öz yeterlilik algısı devreye girdiğinde anlamlı ($p=,000$) hale gelmektedir.

Tablo 11: Hipotez Kabul/Red Tablosu

H _{1a} : Yaşam tatmini girişimcilik eğilimleri etkiler.	Red
H _{1b} : Yaşam tatmini öz yeterlilik algısını etkiler.	Kabul
H _{1c} : Öz yeterlilik algısı girişimcilik eğilimlerini etkiler.	Kabul
H ₁ : Yaşam tatmini ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının aracılık rolü vardır.	Kabul

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada yapılan hiyerarşik regresyon analizinin ilk adımının neticesine göre yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Elde edilen bu sonuç Uçkun vd. (2019) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda olduğu gibi iki değişken arasındaki ilişkinin neden sonuç ilişkisi olmadığını göstermiştir. Regresyon analizinin ikinci adımından elde edilen sonuca göre yaşam tatmininin öz yeterlilik algısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuç Köksal vd. (2019) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile aynı olup, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini onaylamaktadır. Regresyon analizinin üçüncü adımından elde edilen sonuca göre öz yeterlilik algısının girişimcilik eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuç Krueger ve Brazeal (1994) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile uyumlu olup, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisini onaylamaktadır. Regresyon analizinin dördüncü ve son adımına göre yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisinde öz yeterlilik algısının tam aracılık etkisinin olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre yaşam tatmini ve girişimcilik eğilimleri arasındaki ilişkide öz yeterlilik algısının aracılık rolü olduğu görülmüştür. Yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisini ortaya koymak için yaptığımız analizlerde beta katsayısının (-0,065) negatif olduğu görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerinde negatif etkisi olduğu bulunmuştur. Bu durum bireylerin yaşam tatmini düzeyi arttıkça girişimcilik eğilimlerinde azalma görülebileceğine işaret etmektedir. Öz yeterlilik algısı yüksek olan bireyler açısından farklı durum ortaya çıkabilecektir. Öz yeterlilik algısı düşük olan bireylerde yaşam tatmininin girişimcilik eğilimleri üzerindeki negatif etkisi yükselirken, yüksek olan bireylerde ise azalacaktır.

Sosyal bilişsel kuramcılar, kişilerin öz yeterlilik algılarının bir işi yaparken gösterdikleri gayret, o anda duydukları endişe ile belirlendiğini ortaya koymuşlardır. Bu kişiler mevcut performanslarını göstermek için her türlü etkinliği oluşturabilirler ve yerine getirebilirler (Seferoğlu, 2005: 90). Öz yeterlilik algısı örgütsel süreçler üzerinde olan etkisini, bireylerin harekete geçip geçmeme kararlarını ve zorluklar karşısında mücadele yeteneklerini yönlendirerek göstermektedir (Bandura, 2000: 120). Çalışanların öz yeterlilik algılarını geliştirmek için yöneticilere, eğitim faaliyetleri, çalışanlar açısından olumlu geribildirim, çalışanlarının isteklerini kesin bir şekilde anlayabilmeleri, çalışanların performanslarına ödül, ceza gibi yollarla dönüşlerin sağlanabilmesi vb. yönünde tavsiyeler verilebilir.

Bu çalışma sadece Bandırma ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem kapsamındaki çalışanların girişimcilik eğilimlerinin artırılması öz yeterlilik algılarının güçlendirilmesine paralel olarak gerçekleşecektir. Bu nedenle araştırmanın yapıldığı işletme yöneticilerinin çalışanların öz yeterlilik algılarını geliştirici politikalar üretmeleri gerekir. Bu politikalar arasında çalışanlarla iyi iletişim, etkin bir ödüllendirme sistemi ve iyi programlanmış eğitim çalışmalarının önemi vurgulanabilir. Farklı il veya bölgelerde, daha geniş örneklem çerçevesinde benzer çalışmaların yapılması, karşılaştırma açısından olarak sağlayacaktır. Bu çalışma sadece bir kamu iktisadi teşebbüsündeki çalışanlar ile gerçekleştirilmiştir. Farklı meslek gruplarında benzer çalışmalara yer verilmesi literatüre katkı sağlanması açısından önem taşımaktadır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50 İkinci yazar/Second author % 50

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Akgündüz, Y. (2013). Konaklama işletmelerinde iş doyumunu, yaşam doyumunu ve öz yeterlilik arasındaki ilişkinin analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 180-204.
- Armağan, E., & Gürsoy, Ö. (2017). Öz yeterlilik algısı ile sosyal girişimcilik eğilimi ilişkisi: İşletme öğrencileri üzerine bir araştırma. 3. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi (s. 547-650). Muğla: 3. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi.
- Arseven, A. (2016). Öz yeterlilik: Bir kavram analizi . *Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(19), 63-80.
- Arslan, K. (2002). Üniversiteli gençlerde mesleki tercihler ve girişimcilik eğilimleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6, 1-11.
- Aşan, Ö., & Erenler, E. (2008). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 203-216.
- Aşkar, P., & Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz yeterlilik algısı . *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(21), 1-8.
- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: Sosyo-kültürel bir perspektif. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,(15), 133-140.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (2000). Cultivate self-efficacy for personal and organizational effectiveness'. E.A.Locke (Ed.), *Handbook of Principles of Organizational Behavior*, Oxford: Blackwell Publishing, 120–135.
- Bir, Y. (2017). İş ve yaşam tatmini arasındaki ilişkiye etki eden demografik değişkenler (Bir uluslararası firma uygulaması) Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Bockorny, K., & Morgan, C. (2019). Entrepreneurs' courage, psychological capital and life satisfaction. *Frontiers in Psychology*, 10, 1-6.
- Bong, M., & Skaalvik, E. M. (2003). Academic self concept and self efficacy: How different are they really? *Educational Psychology Review*, 15(1), 5-14.

- Buchholz, R. A., & Sandra, B. R. (2005). The spirit of entrepreneurship and the qualities of moral decision making: Toward a unifying framework. *Journal of Business Ethics*, 60(3), 307-315.
- Caird, S. (1991). Testing enterprising tendency in occupational groups. *British Journal of Management*, 3(2), 177-186.
- Ceyhan, S., Yıltay, S., & Batga, B. (2020). Duygusal zeka ile girişimcilik eğilimi arasında öz yeterliliğin aracılık rolü: Çukurova Üniversitesi'nde bir araştırma. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries*, 4(6), 1-19.
- Coşkun, S. (2013). Akademisyenlerin iş ve aile karakteristiklerinin evlilik, aile ve yaşam tatmini ile ilişkisi: İş ve aile çatışmasının aracı rolü (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çetin, F. (2011). Örgüt içi girişimcilik öz yeterlilik algısı ve kontrol odağının rolü. *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 69-85.
- Damar, A. (2015). Girişimci kişilik özelliklerinin öğrencilerin girişimcilik eğilimine etkisi: Sannio Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde karşılaştırmalı bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans Tezi). Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DeJonge, T., Veenhoven, R., Kalminjn, W., & Arends, L. (2016). Pooling time seriesbased on slightly different questions about the same topic forty years of surveyresearch on happinessand life satisfaction in the Netherlands. *SocIndicRes.*, 1(126), 863-891.
- Demir, F., Yıldız, A., & Fırat, A. (2020). Kamuda istihdam istek ve baskısının girişimcilik eğilimi üzerine etkisinin belirlenmesi: Kalitatif bir analiz. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 25-40.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Diener, E., Emmons, R., Larsen, R., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*(49), 71-75.
- Ersoy, H. (2010). Kültürel çevrenin girişimcilik tercihine etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 71-77.
- Fidan, Y., Yıldırım, C., & Ercan, S. (2019). Yabancı uyruklu ve Türkiyeli öğrencilerin girişimcilik eğilimleri. *Business & Management Studies: An International Journal*, 1(7), 190-202.
- Friedman, I. A. (2003). Self efficacy and burnout in teaching: The importance of enterpersonal-relations efficacy. *Social Psychology of Education*, 6(5), 191-215.
- Gök, F. (2020). Üniversite öğrencilerinin yaşam tatminini yordayan değişkenlerin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(70), 867-873.
- Güreşçi, E. (2014). Girişimcilik eğilimi üzerine bir araştırma: İspir Hamza Polat MYO Örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(9), 23-38.
- Haybron, D. (2007). Life satisfaction ethical reflection and the science of happiness. *Journal of Happiness Studies*, 4(34), 99-138.
- İşcan, Ö. F., & Kaygın, F. (2011). Potansiyel girişimciler olarak üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 275-286.
- Karabulut, Ö., & Özer. M. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Geriatry*, 6(2), 72-74.
- Kaya, Ö. (2006). Askeri öğrencilerin yaşam doyumları üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Kotaman, H. (2008). Öz yeterlilik inancı ve öğrenme performansının geliştirilmesine ilişkin yazın taraması . *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 111-133.
- Köksal, O., Güler, M., & Çetin, F. (2019). Öz-yeterlilik algısı, yaşam doyumu ve bir role tutulma etkileşimi: Sosyal bilişsel bir yaklaşım . *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (54), 193-207.
- Krueger, N. F., & Brazeal, D. V. (1994). Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Spring, 18, 91-104.
- Kulualp, H., & Sarı, Ö. (2019). Destekleme davranışı ve sosyal değişim teorisi kapsamında kırsal turizmin etkilerinin değerlendirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 655-678.
- Lambing, P., & Kuchl, R. (2000). *Entrepreneurship*. Prentice Hall.
- Luszczynska, A., Gutierrez- Dona, B., & Schwarzer, R. (2005). General self-efficacy in various domains of human functioning: evidence from five countries. *International Journal of Psychology*, 40(2), 80-89.
- Meydan, C. (2011). İş tatmini ve öz yeterliliğin örgüt içi girişimciliğe etkisi: Kamu sektöründe bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 25-40.
- Morris, M. H., Vuuren, J., Cornwall, J. R., & Scheepers, R. (2009). Properties of balance: A pendulum effect in corporate entrepreneurship. *Business Horizons*, (52), 429-440.
- Nobre, G. (2019). Self efficacy profile in daily activities: Children at risk and with development coordination disorder. *Pediatrics & Neonatology*, 47(6), 2-12.
- Nybakk, E., & Hansen, E. (2008). Entrepreneurial attitude, innovation and performance among Norwegian nature-based tourism enterprises. *Forest Policy And Economics*(10), 473-479.
- Oğuzhan, Y. S. (2020). Çalışanların öz yeterlilik algısının örgütsel sinizm ve örgütsel güvene etkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1, 433-449.
- Özdevecioğlu, M., & Aktaş, A. (2007). Kariyer bağlılığı, mesleki bağlılık ve örgütsel bağlılığın yaşam tatmini üzerindeki etkisi: İş-aile çatışmasının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(28), 1-20.
- Özer, M., & Karabulut, Ö. (2003). Yaşlılarda yaşam doyumu. *Turkish Journal of Geriatrics*, 2(6), 72-74.
- Özerkan, E. (2007). Öğretmenlerin öz yeterlilik algıları ile öğrencilerin sosyal bilgiler benlik kavramları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi*, Edirne.
- Özgül, E., & Yücel, E. (2018). Girişimcilik merakı ile yenilikçilik arasındaki ilişkide öz yeterliliğin aracılık rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(31), 331-353.
- Prihatsanti, U. (2017). The relationship between entrepreneurial self-efficacy, entrepreneurial curiosity and innovative behavior on entrepreneur students. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 133, 131-134.
- Rice, R., W., Near, J. & Hunt, R (2010). The job satisfaction- life satisfaction relationship: A Review of Empirical Research. *Basic and Applied Social Psychology*, 1(1), 37-64.
- Schwarzer, R., Greenglass M., & Mueller, J (1998). Assessment of perceived general self efficacy on the internet. *Anxiety Stress & Coping*, 12(2),145-161.
- Seçgin, Y. (2020). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerine etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal* , 8(1), 803-827.

- Seferoğlu, S. S., & Akbıyık, C. (2005). İlköğretim öğretmenlerinin bilgisayara yönelik öz-yeterlik algıları üzerine bir çalışma. *Eğitim Araştırmaları-Eurasian Journal of Educational Research*, 30(30), 89-101.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 1(25), 217-226.
- Sherer, M., & Maddux, J. E. (1982). The self efficacy scale: Construction and validation. *Psychological Reports*, 51(1), 663-668.
- Sökmen, A., & Ekmekçiöğlü, B. E. (2020). İç girişimcilik: Adana'daki tekstil işletme yöneticileri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(2), 266-281.
- Sözbilir, F. (2018). İşbaşı eğitim uygulamaları, öz yeterlilik ve yenilikçilik davranışı arasındaki ilişki. *Journal of Business Research Turk*, 10(1), 121-133.
- Tajeddini, K. (2010). Effect of customer orientation and entrepreneurial orientation on innovativeness: evidence from the hotel industry in Switzerland. *Tourism Management*, 31, 221-231.
- Thomas, R., & Malagi, V. A. (2020). Happiness, life satisfaction and self efficacy among entrepreneurs and professionals. *The International Journal of Indian Psychology*, 8(3), 1101-1110.
- Töre, E. (2020). Öz yeterlilik ve iç denetim odağının yenilikçi iş davranışına etkisi: Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 155-167.
- Tuncer, M., & Tanaş, R. (2011). Eğitim fakültesi öğrencilerinin bilgisayar öz yeterlilik algılarının değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 222-230.
- Uçkun, C., Korkmaz, F., & Yener, S. (2019). Öz-yönelimin yaşam tatmini üzerindeki etkisinde girişimcilik algısının aracı rolü . *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(6), 148-166.
- Urgan, S. (2020). Gönüllü hizmetlerde vicdanî zekânın yaşam tatmini ve iş performansına etkisi: Eskişehir Akut örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 3(8), 2727-2749.
- Yağar, F., Dökme, S., & Coşkun, S. (2020). Öz yeterlik düzeyinin ve demografik faktörlerin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir çalışma . *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 2(37), 302-314.
- Yıldız, H., & Zehir, C. (2019). Uygulamalı girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Mühendis adayları üzerinde bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 454-476.
- Yılmaz, E., & Sünbül, A. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 195-203.
- Yorgancı, A. E., & Bozgeyikli, H. (2016). Sınıf öğretmenlerinin kişilerarası öz yeterlilik algılarıyla örgütsel güven algılarının incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 48-60.
- Yöney, E., & Kılınç, E. (2020). Bankacılık sektöründe psikolojik yıldırmanın çalışanların iş ve yaşam tatmini üzerindeki etkisinin incelenmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 34-52.
- Zimmermann, B. J. (2000). Self efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 82-91.

Extended Abstract

The concept of life satisfaction, which is seen as one of the most important factors of quality of life, helps to explain how well individuals' mental and physical health develops (Dejonge vd., 2016: 869). For this reason, it is claimed that the perception of life satisfaction of happy individuals is good compared to other individuals. These individuals with high life satisfaction can leave all the negativity they may encounter in the background through the positive emotions that exist in their lives. In addition, individuals with high life satisfaction see their lives as a means of happiness. Because they think that life is dependent on many factors in the lives of needs and expectations correctly identify and be more active in their lives, friends and family to establish good relations with the social environment, and strive to create a positive identity (Kurt, 2007: 12).

The question of how to increase the entrepreneurial tendencies of employees is important for today's managers. In particular, it is useful to spread the type of entrepreneurship defined as internal entrepreneurship among employees. Because internal entrepreneurship type behaviors will increase in individuals with a high entrepreneurial tendency. Internal entrepreneurship is the situation in which the employee can make major moves to the organization by making important inventions or innovations in the organization in which they are located (Sökmen and Ekmekçioğlu, 2015: 271). Individuals want to capture new opportunities, express themselves comfortably, flex their working lives, contribute to the economy of the country in which they are located, increase employment and create new jobs to provide opportunities for cooperation in interest circles. For certain reasons, these individuals, who have a desire to start a new business and are called entrepreneurs, start their own businesses by taking risks in order to achieve their goals and dreams. An entrepreneur wants to be successful, grow his business, earn a living for himself and his family, and gain respect in society.

Employees with a perception of self-efficacy think that they can cope with difficult situations based on their lifelong experience. For this reason, self-efficacy perception has become a phenomenon that occurs everywhere where individual development of people is concerned (Cetin, 2011: 85). The importance of communication, psychology and social intelligence as well as business knowledge, business technique and ability of individuals is undeniable. For the employee to do his / her job with love is seen as the equivalent of the concept of efficiency and efficiency both for himself / herself and for the business in which he / she works. The working environment in which efficiency and efficiency are ensured will enable the employee to increase his or her self-belief, to make important plans on the way to career plans and to achieve the goals of the business.

The aim of the research is to determine the mediating effect of self-efficacy perception in the relationship between life satisfaction and entrepreneurial trends. It is known that self-efficacy perception affects individuals' entrepreneurial tendencies (Urgan, 2020: 2732). Determining whether self-efficacy perception has an impact on the relationship between individuals' life satisfaction and entrepreneurial tendencies will contribute to efforts to increase entrepreneurial tendencies in individuals. For this reason, self-efficacy perception was determined as the tool variable of our research. Determining that self-efficacy perception is effective in the relationship between life satisfaction and entrepreneurial tendencies will provide an opportunity to develop entrepreneurial tendencies of individuals with low life satisfaction through increasing self-efficacy perception.

The research was carried out in the unit of a state-owned enterprise in Bandırma, whose general directorate is in Ankara. This business operates in the mining sector. The reason the company was chosen is because it is one of the largest boron mining enterprises in Turkey and has achieved significant success as a result of boron derivative product development efforts in recent years. 70% of the world's boron mineral reserves are in Turkey. Recommendations for raising the entrepreneurial tendencies of employees in the enterprise where the research is conducted are important for the protection and development of our country's strategic values. 650 employees of the mining company operating in Bandırma constitute the universe of the research. The sample of the study consists of 470 employees selected by random sampling.

The hypotheses of the research are based on the theory of social change. The following hypotheses have been developed in light of the literature on self-sufficiency perception, entrepreneurial tendencies and life satisfaction:

H₁: Self-efficacy perception has a mediating role in the relationship between life satisfaction and entrepreneurial tendencies.

H_{1a}: Life satisfaction affects entrepreneurial trends.

H_{1b}: Life satisfaction affects self-efficacy perception.

H_{1c}: Self-efficacy perception influences entrepreneurial trends.

According to the result of the first step of hierarchical regression analysis conducted in the study, life satisfaction did not have a significant effect on entrepreneurial trends. This result obtained by Uçkun et al. (2019) showed that the relationship between the two variables is not a cause-and-effect relationship, as is the result of the study. According to the result obtained from the second step of regression analysis, life satisfaction has a significant effect on self-sufficiency perception. The results obtained Köksal et al. The results of the study conducted by (2019) are the same, confirming the relationship of causality between the two variables. According to the result obtained from the third step of regression analysis, self-sufficiency perception has a significant effect on entrepreneurial trends. This result is consistent with the results of the study conducted by Krueger and Brazeal (1994) and confirms the relationship of causality between the two variables. According to the fourth and final step of regression analysis, it seems that self-sufficiency perception has a full mediating effect on the effect of life satisfaction on entrepreneurial trends. According to this result, self-sufficiency perception has a mediating role in the relationship between life satisfaction and entrepreneurial tendencies. In our analysis to determine the effect of life satisfaction on entrepreneurial trends, the beta coefficient (-0.065) is negative. As a result of the analysis, it was found that life satisfaction has a negative effect on entrepreneurial trends. This indicates that as the level of life satisfaction of individuals increases, there may be a decrease in entrepreneurial tendencies. Different situations may arise from the point of view of individuals with high self-sufficiency perception. In individuals with low self-sufficiency perception, the negative impact of life satisfaction on entrepreneurial tendencies will increase, while in individuals with high levels it will decrease.

This study was carried out only in Bandırma district. Increasing the entrepreneurial tendencies of employees within the sample will occur in parallel with strengthening self-sufficiency perceptions. For this reason, business managers in which research is conducted should produce policies that improve employee self-sufficiency perceptions. Among these policies, the importance of good communication with employees, an effective reward system and well-programmed training work can be emphasized. Conducting similar studies in different provinces or regions within the framework of a larger sample will allow for comparison. This study was conducted only with employees of a state-owned enterprise. It is important to contribute to the literature to include similar studies in different professional groups.

Araştırma Makalesi • Research Article

Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde Görev Yapan Personelin Sporda Sürdürülebilirliğe İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi: Ege Bölgesi Örneği

Determining the Attitudes of the Personnel Working in Provincial and District Directorates of Youth and Sports towards the Sustainability in Sports: An Aegean Region Example

Mehmet Şahin*, Ali Serdar Yücel**

Öz: Bu çalışmada, Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde görevli personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma betimsel tarama modeli niteliğindedir. Araştırmada anket (survey) tekniği kullanılmıştır. Araştırma evrenini Ege Bölgesindeki Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde yönetici, antrenör ve sportif eğitim uzmanı olarak görevli 400 personel oluşturmaktadır. Örneklemi ise kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş 281 çalışan oluşturmaktadır. Çalışmanın verilerine 2020 yılı öncesinde ulaşılmıştır. Fırat Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'nın 05.04.2018 tarih ve 15 sayılı kararıyla çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir. Veri toplama aşamasında araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ve Koçak ve ark. (2015) tarafından geliştirilen (SSÖ) Sporda Sürdürülebilirlik Ölçeği kullanılmıştır. Veriler tanımlayıcı istatistikler ile Kruskal Wallis ve Mann-Whitney U testi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada, çalışmaya katılan personelin SSÖ'nün tamamında ve alt boyutlarında olumlu sürdürülebilirlik tutumuna sahip oldukları tespit edilmiştir. Sonuç olarak; personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalıklarının artmasının, ülke genelinde sporun gelişimi ve bu gelişimin sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından bir kazanım oluşturacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Spor, Sürdürülebilirlik, Personel, Tutum

Abstract: This study aims to determine and analyze the attitudes of the personnel working in Provincial and District Directorates of Youth and Sports about the sustainability in sports in terms of different variables. The research is a descriptive survey model. Questionnaire (survey) technique was used in the research. The research population consists of 400 personnel working as managers, trainers and sports training experts in the Aegean Region Provincial and District Directorates of Youth and Sports. The sample consists of 281 employees selected by convenience sampling method. The data of the study was reached before 2020. With the decision of the Ethics Committee of Fırat University dated 05.04.2018 and numbered 15, it was decided that the study was in compliance with the ethical rules. During the data collection stage, the personal information form created by the researcher Sustainability in Sports Scale (SSI) developed by Koçak et al. (2015) was used. The data were analyzed with descriptive statistics using Kruskal Wallis and Mann-Whitney U tests. In the research, it was

* Sportif Eğitim Uzmanı, Aydın Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü

ORCID: 0000-0002-9596-6144 memedsahn@gmail.com (Sorumlu yazar)

** Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü

ORCID: OR0000-0002-4543-4123 asyucel@firat.edu.tr

Received/Geliş: 01 July/Temmuz 2020

Accepted/Kabul: 12 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 05 April/Nisan 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

determined that the personnel participating in the study had a positive sustainability attitude in the whole and all sub-dimensions of the SSÖ. As a result; personnel are expected to increase the awareness of the sustainability of sports in the country, and provide an improvement in the development of sports throughout the country and in providing a sustainable foundation for the next generations by ensuring the sustainability of this development.

Keywords: Sport, Sustainability, Staff, Attitude

Giriş

Sürdürülebilirlik, insan unsuruna bağlı olarak doğal kaynakların kullanımı, hava kirliliği, atıklar, çevre, ekonomi, kalkınma gibi kavramlarla ilişkili olarak kullanılmaktadır (Akgül, 2010: 133, 135).

Sürdürülebilir gelişme, toplumları, hayvanları, bitkileri, eko sistemleri, doğal kaynakları içine alan ve yoksulluk, cinsiyet eşitliği, insan hakları, herkes için eğitim, sağlık, insan güvenliği, kültürlerarası diyalog vb konularla ilgili sorunları bir araya getiren bir kalkınma görüşüdür (Koçak vd., 2013). Sürdürülebilir kalkınma kavramı ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarıyla geniş ve kapsamlı olduğundan bu boyutlarda gerçekleşen değişimlerin etkileri de çok yönlü olmaktadır. Çok yönlülüğün yanında sürdürülebilir kalkınmanın dinamik yapısı da konunun algılanmasını ve değerlendirilmesini güçleştirmektedir (Yıkılmaz, 2011).

Bu çerçeveden bakacak olursak sürdürülebilirliği, etkileşime girdiği bileşenleriyle bütünlük arz eden, kesintisiz devam edecek bir planlama, uygulama ve bu aşamaların kontrolünü sağlayacak yönetme süreci olarak ifade etmek mümkündür.

Sürdürülebilirlik Bileşenleri ve Spor İlişkisi

Spor, günlük yaşamın stresinden uzaklaşmak, sosyalleşmek, boş zaman uğraşı, eğlence, sağlık vb. gibi pek çok nedenle yapılabilir (Demirci, 2008). Ayrıca, çevreye uyum, toplumlar ve ülkeler arası birliktelik ve barış adına yapılan etkinliklerin tamamı olarak da ifade edilebilir (Doğan, 2005). Farklı alanlara temas etmesinden, çeşitliliğinin ve yapıma alanlarının fazlalığından ve kendi içindeki ekonomik büyümeden kaynaklı endüstrileşmesinden ötürü sporu, sürdürülebilirlik ve alt bileşenleriyle kolaylıkla ilişkilendirebiliriz. Çünkü sürdürülebilirliğin alt bileşenleri ve spor, ortak alanlar paydasında birbirlerini kapsayarak etkileyen durumdadırlar.

Geçmişten bugüne kadar yaygın bir şekilde devam eden spor faaliyetleri ile sürdürülebilirlik ilişkilendirildiğinde, tüm spor katılımcılarının kabullendikleri rollere ve spor faaliyetlerine bağlı olarak sürdürülebilirliğin gelişebilmesi için üç önemli kavram belirtilmektedir. Bunlar, spor ve çevresel koruma, spor ve ekonomik gelişim ve spor ve sosyal eşitlik, sosyalleşme kavramları olarak adlandırılmaktadır (Department For Culture, Media and Sport (DCMS, 2018'den akt: Yazıcı, 2014). Nitekim Koçak, Tuncel ve Tuncel (2013) tarafından yapılan çalışmada sporda sürdürülebilirlik, çevresel, sosyal, ekonomik, örgütsel, bireysel değerlerin gelecek kuşaklar için korunması ve kesintisiz olarak spora katılımın sağlanmasını içeren bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Sporda sürdürülebilirliği pek çok kavramı içinde barındıran, bireyler üstü yapılanmış kurumların organizasyonuna ve planlamasına ihtiyacı olan toplumsal bir süreç olarak tanımlayabiliriz.

Çevresel Sürdürülebilirlik ve Spor

Çevresel sürdürülebilirlik, teknolojik gelişmelerle beraber kendini gösteren çevre problemlerinin ve yıkımlarına engel olmak ve doğal yaşam alanlarının korunmasını gözeterek doğa ile uyumlu olmayı hedef alan bir yaklaşımın benimsenmesidir. Spor alanında ise çevresel sürdürülebilirlik kavramı sürdürülebilir gelişmenin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda spor ve rekreasyon alanları için çevresel sürdürülebilirlik, tesislerin kaliteli bir yaşam için kullanılması, işlevsel ve niteliksel özellikleri ile nesillere aktarılması ve devamı için organizasyonların oluşturulması ve bunların bütününe yönetilmesi şeklinde tanımlanabilmektedir (Balci ve Koçak, 2014).

Sosyal Sürdürülebilirlik ve Spor

Toplumun her kesimi için adilane bir biçimde sağlanması gereken sağlık, eğitim, barınma vb. gibi koşulların uygunluğu, uygun koşullarda iletişim ve ulaşım gibi hizmetlerin sosyal düzen içerisinde sürdürülmesi, sosyal sürdürülebilirliğin dayanağını oluşturmaktadır (Akgül, 2010: 157).

Bir sosyal kurum olarak günümüzde en köklü, popüler ve yaygın bir faaliyet alanı ve kalkınma aracı olarak karşımıza çıkan spor; sağlıklı bir nesil için, toplumsal kalkınmanın desteklenmesinde, sosyal adaletin temininde, temiz bir çevrenin tesisinde çok önemli yer tutmaktadır ve sosyal eşitliğin gelişmesi ve gerçekleşmesi (Yazıcı, 2014: 394, 396) gibi büyük önem verilen pek çok sosyal değerin oluşmasına ve sürekli hale gelmesine de etki edebilmektedir.

Sporda sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması yerler ve bölgeler arasındaki spor mekanlarına ulaşılabilirlikteki eşitsizliğin azaltılması, her yaştan ve kesimden sosyal grup için sporsal faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, spor tesislerinden eşit bir şekilde yararlanma imkanının verilmesi ve bunlara ek olarak sosyal adaletin iyileştirilmesi ile mümkün olacaktır (Shen vd. 2020).

Ekonomik Sürdürülebilirlik ve Spor

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutunda; dünya piyasalarıyla rekabet edebilen, insanların temel ihtiyaçlarının karşılandığı, refah düzeyini artırıcı uygulamalar ele alınır (Yazıcı, 2014: 400). Ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması, sınırlı dünya rezervleri nedeniyle ekonomik etkinlikleri açısından kaynak tüketiminde duyarlılığı gerekli kılmaktadır (Yavuz, 2010: 65).

Spor, kişisel ve toplumsal sağlığı koruyucu ve geliştirici yönüyle önemli bir hizmet sektörü olarak kabul görmektedir. Teknolojideki gelişmelerle birlikte günümüzün kitle iletişim araçları ve özellikle medyanın etkisiyle karlı bir tanıtım aracı haline gelen spor, bir taraftan geniş kesimlerin ilgi odağı olan bir eğlence faaliyeti olarak tüketim sektörüne dönüşürken, diğer taraftan girişimciler açısından önemli miktarlarda finans hareketlerinin yaşandığı cazip bir ekonomik faaliyet alanı haline gelmektedir (Devecioğlu, 2005: 1). Küresel etkileşim sonucu spor endüstrisinde mal ve hizmet çeşitliliğinin arttığı, sportif faaliyet sayısında bir artış olduğu, yayın haklarının, sponsorluğun, reklamın, serbest zaman etkinliklerinin ve tesisleşmenin ekonomik açıdan önem kazandığı (Batmaz ve diğerleri, 2016: 528) görülmektedir. Netice itibariyle, sporu yöneten kurumlar tarafından uzun vadeli ve stratejik vizyon içeren gelişim planlarıyla desteklenen, dengeli bir ekonomik bütçe yönetimi içeren yatırımların ve hizmetlerin yapılması sporda ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanabilmesine katkı sunacaktır.

Ayrıca, yaşanan Covid-19'un etkisiyle profesyonel spor kulüpleri birbirlerine olan bağımlılıklarının yanında izleyicilerinin ne denli önemli olduğunun farkına vardılar. Yaşanan bu salgın sürecinde gerçekleşen organizasyon iptalleri ve yapılan spor müsabakalarının ise seyircisiz olması ekonomik gelirlerin, tv yayın gelirlerinin, sponsorluk gelirlerinin düşmesine neden olarak profesyonel spor kulüplerinin ekonomik kriz yaşamalarının önünü açmıştır. Bu krizin doğal olarak etkilediği bir diğer unsur ise spor malzemeleri endüstrisindeki şirketler olmuştur. Ulusal ve uluslararası organizatörlerin, spor endüstrisindeki şirketlerin ve hükümetlerin bu kriz dönemlerinde kurumsal sorumluluk nezdinde yapacakları müdahaleler ve ileriye dönük planlamalar (Devecioğlu, 2020, Drewes vd. 2021) sporda ekonomik sürdürülebilirliğin olmazsa olmazları arasında şimdiden yerini almış bulunmaktadır.

Bireysel Sürdürülebilirlik ve Spor

Gelişme, büyümeden farklı olarak bünyeye ve nitelikçe değişmeleri içerir. İnsan gelişiminde olgunlaşma ve öğrenme iç içe oluşur. Gelişim bireyler arasında tempo farkı gösteren çeşitli yönlerden dayanışma halinde oluşan karmaşık bir süreçtir. Bu süreci iç ve dış faktörler etkiler (Küçük ve Koç, 2015). Bu bağlamda ele alacak olursak küçük yaşlardan itibaren spor etkinliklerine katılım, sağlıklı nesillerin yetişmesinde, fiziksel gelişimde etkili olduğu kadar kişinin sosyo-ekonomik ve psikolojik gelişimi açısından da önemlidir (Erkan, 2017: 1). Sporun bireysel sürdürülebilirlik kriteri dikkate alınarak planlanması, bireyde ve toplumda meydana gelen dönüşümün bilinçli ve sağlıklı olmasının önünü açarak spor kültürünün yerleşmesini sağlayabilir.

Örgütsel Sürdürülebilirlik ve Spor

Sporda örgütsel sürdürülebilirlik, sporun tabana yaygınlaştırılmasında aktif rol alan kurum ve kuruluşların üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi olarak ifade edilebilir. Ayrıca, spor politika ve uygulamalarındaki koşullarda meydana gelen değişikliklerin, sporda sürdürülebilirlik açısından detaylı bir şekilde ele alınarak uygun düzenlemelerin yapılma süreci olarak tanımlanabilir (Koçak ve diğerleri, 2013: 118).

Kurumsal sürdürülebilirliğin örgütsel düzeyde gerçekleşebilmesi için hem örgüt dışı faktörlerin (hükümetler, toplum v.b.) hem de örgüt içi (yönetim desteği, insan kaynakları yönetimi, çevre eğitimi, çalışan eğitimi, takım çalışması, ödül sistemi v.b) faktörlerin bu sürece uyumu oldukça önemlidir. Kurumsal sürdürülebilirlik, farklı seviyelerde örgütsel bilinç ve uyum gerektiren çok yönlü bir kavramdır (Alp vd., 2015: 68). Sporunda kurumsal özellikleri dikkate alındığında spor alanında da kurumsal sürdürülebilirlik önem arz etmektedir. Yang vd. (2020) yapmış olduğu çalışmadan örnek verecek olursak, spor turizminde sürdürülebilirliğin sağlanmasının koşulu olarak hükümetler tarafından teşvik edilmesini, desteklenmesini ve ilgili kurumlarca gerekli yasa ve yönetmeliklerle korunmasını belirtmiştir.

28 Ocak 2020 tarihinde Avrupa Konseyi (AK) Spordan Sorumlu Bakanlar Konferansının “Spor Politikalarına Avrupa Yaklaşımı-Avrupa Spor Şartının Revize Edilmesi” başlıklı panelinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine atışta bulunularak ifade edilen ayrımcılığa, her türlü istismara ve nefret söylemine karşı verilen mücadele bakımından Avrupa Spor Şartı’nın revizyonunun ve Sporda İnsan Hakları başlıklı kararın rolünün altı çizilmiştir (Gençlik ve Spor Bakanlığı, 2020). Avrupa Spor Şartı’nın revizyon çalışmaları çerçevesinde spora erişim hakkının iyileştirilmesi, ayrımcılık ve nefret söylemi gibi önem arz eden konuların yasal çerçeve ile desteklenerek uygulanabilirliğinin sağlanması aşamasında en büyük rol, spordaki kurumsal sürdürülebilirliği gerçekleştirecek olan hükümetler nezdinde ilgili kurumlara, federasyonlara (kulüplere) ve yerel yönetimlere düşmektedir.

Katılımda Sürdürülebilirlik ve Spor

Spora katılımda sürdürülebilirliği, sporun yaygınlaştırılmasının sağlanmasıyla toplumda sosyal açıdan ve sağlık açısından davranışta değişiklik meydana getirme süreci olarak tanımlayabiliriz (Koçak ve diğerleri, 2013: 123).

Katılım, en kapsamlı anlamıyla bireylerin, grupların, sivil toplum kuruluşlarının kısacası her kesimden halkın yönetim sürecinde aktif rol almasıdır. Katılımın başlangıçta yerel ölçekte sağlanması gerekmele birlikte, bunun ulusal ve uluslararası boyuttaki katılım yollarının geliştirilmesiyle tamamlanması önem arz etmektedir (Turgut, 1996: 709). Spor ve sürdürülebilirlik çerçevesinde yorumlayacak olursak, katılımda sürdürülebilirliği, aktif olarak karar alma süreçlerinde yer alarak hizmet olarak halka sunulan spor hizmetlerinin benimsenmesini ve böylece topluma olan aitik hissinin artırılması ve her türlü sportif etkinliğe ulaşabilme ve bu etkinliklerden faydalanabilme olanaklarının sağlanması olarak tanımlayabiliriz. Nitekim Cornax-Martin vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, gayri resmi sporlarla ilgili olarak yüksek yoğunluklu alanlar ve çok az spor faaliyeti olan diğer alanlar şeklinde katılımcılar tarafından tanımlanan bir perspektifin ortaya çıktığı ve bu durumun farklı mahalleler arasında eşitlik eksikliği yarattığı tespit edilmiştir. Sporu yöneten kurumlar ve yerel yönetimler tarafından spor politikalarının planlanmasında bu koşulların dikkate alınarak hareket edilmesi spor alanlarına ulaşmada ve bu alanlardan yararlanmada oluşacak fırsat eşitsizliğinin önüne geçecektir.

Spor Turizminde Sürdürülebilirlik

Spor turizmini spora katılım ve spor izleyicisi olarak seyahat etme olarak iki kategoriye ayırabiliriz. Spor turizmi, ticari ya da ticari olmayan nedenler için seyahati tanımlayan, tesadüfi, planlanmış, aktif veya pasif katılımlı bütün spor etkinliklerine iştirak eden veya izleyici olarak ikamet ettiği yerden uzaklaşmasıdır (Alpullu, 2011: 25).

Spor turizmi günümüzde hızla gelişen bir alan haline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde yaygın olarak düzenlenen tenis, yüzme, kayak, golf, futbol ve basketbol gibi spor faaliyetleri seyahat için önemli sportif güdüleyiciler arasında yer almaktadır. Söz konusu sportif faaliyetler neticesinde elde edilen turizm gelirleri de oldukça yüksektir. Örneğin, Dünya Kupası ve Olimpiyat Oyunları gibi dev

organizasyonlar çok büyük kitlesel seyahat organizasyonlarına neden olmakta ve bu organizasyonlara ev sahipliği yapan ülkeler bu etkinlikler sonucunda oldukça yüksek turizm geliri elde etmektedirler (İçöz, 2008: 28).

Aynı zamanda küçük ölçekli özellikle yerel halk tarafından uygulanan spor etkinlikleri de spor turizmi için çeşitlilik sağlayabilir. Potansiyel olarak popüler olmayan fakat toplulukların kimliklerinden esintiler yansıttığı için farklı etnik grupların ilgisini çekerek büyük ilgi uyandıran yöresel spor etkinlikleri spor turizminin sürdürülebilirliğine katkı sunabilir (Herbold vd. 2020). Bu gibi spor etkinliklerinin turist güzergahlarına entegre edilmesi gezilen yerlerin derinlemesine deneyimlenmesini sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda fiziksel ve zihinsel sağlıklarına da yardımcı oluyor (Yang vd. 2020).

Organizasyonlarda Sürdürülebilirlik

Spor organizasyonları ekonomik kazanç yanında ülkeye veya şehre uzun vadeli katkılar sunmaktadır. Ev sahibi ülke veya şehirler, organizasyon süresince sahip oldukları teknolojik, sosyal, kültürel, turizmle ilgili zenginliklerini ve sanatsal değerlerini tanıtmaya fırsatı bulmaktadır (Silik, 2014: 28). Ülke tanıtımı açısından büyük spor organizasyonlarının ekonomik etkilerini hesaba katan ülkeler, spora ve sporcuya büyük yatırımlar yapmaktadırlar. Olimpiyatlar gibi büyük organizasyonlar gösterilen yoğun ilgiden ötürü ülkelerin marka değerlerini geliştirmede son derece önemli katkılar sunmaktadır (Ar, 2004).

Olimpiyatlar, Avrupa şampiyonaları ve Dünya şampiyonaları gibi organizasyonlar ekonomiyi canlandırmanın ötesinde ülkeye uluslararası boyutta itibar da kazandırmaktadır. Sportif faaliyetlerin tüm dünyada ilgi görmesi organizasyonlara ev sahipliği yapan ya da organizasyonlara katılan ülkeler için reklam niteliği taşımaktadır (Meral, 2011). Özellikle sportif organizasyonlardan kazanılan başarı, ülke imajını olumlu yönde etkilemektedir. Ülke markasının değer kazanması, ülkeye yatırım, sıcak para ve turizmdeki artış gibi ekonomik katkılar sağlarken aynı zamanda ülke prestijini de arttırmaktadır (Kargün, 2014: 90).

Toplumsal açıdan spor, çok yönlü olması nedeniyle kamu niteliği taşıması dışında aynı zamanda toplumun refah seviyesi ve ekonomik etkinliğinin önemli bir göstergesi olabilmektedir. Çoğu ülkede spor politikaları, sporcuların desteklenmesi ve geniş tabanlı spora katılımın sağlanması gibi temel hedeflere odaklanmanın dışında, otoriteler tarafından belirlenen sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflere ulaşılmasında da önemli katkılar sağlayabilmektedir (Balcı vd, 2018: 13). Bu katkıların sağlanarak devamlılık arz etmesi aşamasında spor kurumları ve bu kurumların sporda sürdürülebilirliğe olan bakış açıları devreye girmektedir.

Spor ve sürdürülebilirlik ilişkisine bir bütün olarak bakacak olursak her türlü sportif faaliyetlerin örgütsel sürdürülebilirlik boyutunda sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi ve sportif hizmetlerin daha etkin ve verimli yürütülebilmesi spor kurum ve kuruluşlarının kurumsal sürdürülebilirlik anlayışı ile yönetilmelerine bağlıdır (Yücel vd, 2018).

Araştırmanın; ülkemizde taşrada spora yön veren kurumlarda çalışan personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının yeterlilik boyutunu ortaya çıkartarak bu alandaki boşluğu dolduracağı ifade edilebilir. Ayrıca, sporu yöneten bu kurumların sporda sürdürülebilirlik boyutlarına dair farkındalıklarının olması sporda sürdürülebilirliğe profesyonel bir bakış açısıyla yaklaşmasını ve spor hizmetlerinin uygulanma ve planlanma aşamasında bu farkındalıklarının ışığında hareket etmelerini sağlayacağı için önemlidir.

Araştırmanın Hipotezleri

H1 Sporda sürdürülebilirlik tutum düzeyleri personelin cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.

H2 Sporda sürdürülebilirlik tutum düzeyleri personelin yaşına göre farklılık göstermektedir.

H3 Sporda sürdürülebilirlik tutum düzeyleri personelin eğitim durumuna göre farklılık göstermektedir.

H4 Sporda sürdürülebilirlik tutum düzeyleri personelin kurumdaki görevine göre farklılık göstermektedir.

H5 Sporda sürdürülebilirlik tutum düzeyleri personelin almış olduğu hizmet içi eğitime göre farklılık göstermektedir.

Materyal ve Metod

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini; Ege Bölgesi (Aydın, İzmir, Denizli, Muğla, Manisa, Kütahya, Afyon ve Uşak) Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde çalışan [Yönetici (Müdür, Şube Müdürü, İlçe Müdürü, Araştırmacı), Antrenör ve Sportif Eğitim Uzmanı] 400 personel ve örneklemini ise, bu kurumlarda görev yapan kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş 281 çalışan oluşturmaktadır. Evreni oluşturan personel sayısına, bahse konu il müdürlüklerinin personel şubeleri ile yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılmıştır. Verilere 2020 yılı öncesinde ulaşılmıştır. Fırat Üniversitesi Etik Kurulu Başkanlığı'nın 05.04.2018 tarih ve 15 sayılı kararıyla çalışmanın etik kurallara uygun olduğuna karar verilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak Koçak ve ark. (2015) tarafından geliştirilen ve güvenilirlik geçerliliği yapılan Sporda Sürdürülebilirlik Ölçeği (SSÖ) kullanılmıştır. Sporda Sürdürülebilirlik Ölçeği (SSÖ): SSÖ 23'ü olumlu 12'si olumsuz 35 maddeden oluşan 5'li Likert tipi bir ölçektir. Ölçekte bireysel, sosyal, katılım, ekonomik, örgütsel, çevresel olmak üzere altı boyuttan oluşan maddeler yer almaktadır. Maddeler; tam katılıyorum "5 puan (4.20-5.00)", katılıyorum "4 puan (3.40-4.19)", orta düzeyde katılıyorum "3 puan (2.60-3.39)", az katılıyorum "2 puan (1.80-2.59)", hiç katılmıyorum "1 puan (1.00-1.79)" şeklinde derecelendirilmiştir. Olumsuz tutum cümleleri ise tam tersi şekilde puanlandırılmıştır.

Koçak (2015) tarafından geliştirilen ölçekte sporda sürdürülebilirlik tutumları;

1-Olumlu tutum (3.34-5.00),

2-Orta düzeyde tutum (1.67-3.33),

3-Düşük tutum (0.00-1.66) olarak üç gruba ayrılmış olup SSÖ'den alınabilecek en yüksek puan 175, en düşük puan ise 35'dir.

Ölçeğin Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu araştırmadan elde edilen veriler SPSS 21.00 istatistik programına aktarılarak gerekli analizler yapılmıştır.

Kolmogorov-Simironov test sonucuna göre verilerin normal dağılım göstermediği görülmüştür (Sig ,000 p,000<0.05). Ayrıca, verilerin basıklık (skewness) -1.340 ve çarpıklık değerine (kurtosis) 1.516 bakıldığında da normal dağılım göstermediği görülmüştür. Bu yüzden çalışma verileri ikili karşılaştırmalarda Mann-Whitney U testi, çoklu karşılaştırmalarda Kruskal-Wallis testi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca verilerin değerlendirilmesinde frekans, yüzdelik sayılar, ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler uygulanmıştır. İstatistiksel testlerin anlamlılık düzeyi (p<0.05) olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, çalışma sonuçlarına dair bulgular tablolar halinde sunularak değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Kurumdaki Personelin Kişisel Bilgileri ve Eğitim Durumları

	Değişkenler	f	%
Cinsiyet	Kadın	77	27.4
	Erkek	204	72.6
Medeni Durum	Evli	211	75.1

	Bekar	70	24.9
Yaş	<29	46	16.4
	30-35	96	34.2
	36-40	57	20.3
	41-45	44	15.6
	46<	38	13.5
Kurumunuzdaki Çalışma Süresi	0-5 Yıl	128	45.5
	6-10 Yıl	72	25.6
	11-15 Yıl	28	10.0
	16-20 Yıl	28	10.0
	21 ve Üzeri	25	8.9
Eğitim Durumu	Ön Lisans ve Altı	20	7.0
	Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu	141	50.2
	Lisans	109	38.8
	Y. Lisans ve Üstü	11	4.0
Kurumunuzdaki Göreviniz	Yönetici	82	29.2
	Antrenör	114	40.6
	Sportif Eğitim Uzmanı	65	23.1
	Memur	20	7.1
Kurumdaki Kadınların Görevlerine Göre Dağılımı	Müdür	-	-
	Şube Müdürü	2	2.6
	İlçe Müdürü	3	3.9
	Araştırmacı	1	1.3
	Antrenör	37	48.0
	Spor Uzmanı	5	6.5
	Sportif Eğitim Uzmanı	24	31.2
Yönetim veya Spor Yönetimiyle İlgili Hizmet İçi Eğitime Katılma	Evet	116	41.3
	Hayır	165	58.7

Tablo 2. SSÖ ve Alt Boyutlarından Alınan Puanların Aritmetik Ortalama, Standart Sapma, Maksimum ve Minimum Değerleri

	N	Min.	Max.	Top. Puan X	Top. Puan Ss	X	Ss
SSÖ	281	96,00	175,00	157,89	16,14	4,51	,461
Sosyal	281	23,00	45,00	39,17	4,77	4,35	,530
Bireysel	281	16,00	35,00	2,08	3,78	4,58	,540
Katılım	281	11,00	25,00	23,08	2,71	4,61	,542
Ekonomik	281	15,00	30,00	26,99	3,69	4,49	,615
Örgütsel	281	10,00	20,00	17,97	2,37	4,49	,595
Çevresel	281	5,00	20,00	18,58	2,16	4,64	,541

Bu çalışmada personelin SSÖ toplam puan ortalamasının 157, SSÖ'den aldıkları minimum puanın 96, maksimum puanın 175 olduğu tespit edilmiştir. SSÖ'nün bütününde tutum puanı ($x=4,51\pm,461$) olarak saptanmıştır.

Tablo 3. Personelin Cinsiyetlerine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

SSÖ'nün Alt Boyutları	Cinsiyet	Sıra Toplamı	Sıra Ort.	U	P
Sosyal	Kadın	10458,50	135,82	7455,500	,509
	Erkek	29162,50	142,95		
Bireysel	Kadın	10772,00	139,90	7769,000	,884
	Erkek	28849,00	141,42		
Katılım	Kadın	11095,00	144,09	7616,000	,674
	Erkek	28526,00	139,83		
Ekonomik	Kadın	10759,50	139,73	7756,500	,868
	Erkek	28861,50	141,48		
Örgütsel	Kadın	11708,50	152,06	7002,500	,145
	Erkek	27912,50	136,83		
Çevresel	Kadın	10597,00	137,62	7594,000	,644
	Erkek	29024,00	142,27		

Kadın=77 Erkek=204 N=281 P<0.05

Tablo 3'te cinsiyetlerine göre yapılan Mann-Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, SSÖ'nün alt boyutları ile personelin cinsiyetleri arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 4. Personelin medeni durumlarına göre Mann-Whitney U Testi sonuçları

SSÖ'nün Alt Boyutları	Cinsiyet	Sıra Toplamı	Sıra Ort.	U	P
Sosyal	Evli	29819,00	141,32	7317,500	,908
	Bekar	9802,00	140,03		
Bireysel	Evli	29479,00	139,71	7113,000	,631
	Bekar	10142,00	144,89		
Katılım	Evli	29871,00	141,57	7265,000	,827
	Bekar	9750,00	139,29		
Ekonomik	Evli	29839,00	141,42	7297,000	,877
	Bekar	9782,00	139,74		
Örgütsel	Evli	29638,50	140,47	7272,500	,843
	Bekar	9982,50	142,61		
Çevresel	Evli	29309,00	138,91	6943,000	,417
	Bekar	10312,00	147,37		

Evli=211 Bekar=70 N=281 P<0.05

Tablo 4'te personelin medeni durumlarına göre yapılan Mann-Whitney U Testi sonuçları incelendiğinde, SSÖ'nün alt boyutları ile personelin medeni durumları arasında herhangi bir anlamlı farka rastlanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 5. Personelin Yaşlarına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması					x ²	P	*Fark
	29 Yaş Ve Altı (1)	30-35 Yaş (2)	36-40 Yaş (3)	40-45 Yaş (4)	45 Yaş Ve Üstü (5)			
Sosyal	129,61	146,97	133,08	150,08	141,07	2,543	0,637	
Bireysel	142,58	147,24	132,59	150,42	125,04	3,523	0,474	
Katılım	136,17	151,51	132,92	157,48	113,33	9,847	0,043*	4>5 2>5
Ekonomik	140,47	148,07	125,14	150,34	136,75	3,867	0,424	
Örgütsel	151,66	136,09	140,23	158,84	120,99	6,033	0,197	
Çevresel	143,86	148,63	121,91	154,16	131,67	6,662	0,155	
Yaş.1=46 Yaş.2=96 Yaş.3=57 Yaş.4=44 Yaş.5=38 N=281 P<0.05								

Tablo 5'te personelin yaşlarına göre yapılan Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre, SSÖ'nün katılım alt boyutuna ilişkin anlamlı bir farklılık gözlemlenmiştir. [$x^2(3)=9,847$, $p<0.05$]. Farklılığı belirlemek için yapılan Mann-Whitney U testi sonucu itibariyle; 40-45 yaş ve 30-35 yaş grubunu oluşturan personelin katılım [(4>5xU= 569,0 – p,008, $p<0.05$), (2>5xU= 1306,0 – p,006, $p<0.05$)] boyutuna ilişkin tutumlarının 45 yaş ve üstü gurubunu oluşturan personele göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Personelin Kurumdaki Çalışma Sürelerine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması					x ²	P	*Fark
	0-5 Yıl (1)	6-10 Yıl (2)	11-15 Yıl (3)	16-20 Yıl (4)	21 Yıl ve Üstü (5)			
Sosyal	145,89	134,01	130,02	154,93	132,78	2,618	0,624	
Bireysel	146,76	144,31	130,05	128,96	127,72	2,765	0,598	
Katılım	139,29	158,85	134,55	133,91	113,5	7,817	0,099	
Ekonomik	145,82	144,44	116,39	149,79	124,14	4,907	0,297	
Örgütsel	145,18	142,19	139,2	139,57	119,8	2,249	0,69	
Çevresel	146,38	146,72	121,79	124,68	136,82	2,296	0,367	
Ç.S.1=128 Ç.S.2=72 Ç.S.3=28 Ç.S.4=28 Ç.S.5=25 N=281 P<0.05								

Tablo 6’da personelin çalışma sürelerine dair yapılan Kruskal Wallis test verilerinin analizinde; SSÖ’nün alt boyutları ile personelin çalışma süreleri arasında anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 7. Personelin Eğitim Durumlarına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması				χ^2	P	*Fark
	Ön Lisans ve Altı (1)	Beden Eğt ve Spor Yüksek O (2)	Lisans (3)	Y. Lisans ve Üstü (4)			
Sosyal	145,58	143,23	129,5	130,77	1,191	0,755	
Bireysel	133,08	145,08	115,97	165,86	5,906	0,116	
Katılım	156,65	146,22	103,58	145,14	11,420	0,010*	1>3 2>3
Ekonomik	136,78	143,45	127,22	150,64	1,641	0,650	
Örgütsel	134,88	147,46	105,17	155,32	10,144	0,017*	2>3
Çevresel	161,55	141,19	125,6	154,55	3,489	0,322	

Eğt.1=20 Eğt.2=211 Eğt.3=39 Eğt.4=11 N=281 P<0.05

Tablo 7’de personelin eğitim durumlarına göre yapılan Kruskal Wallis Testi sonuçları analiz edildiğinde; SSÖ’nün katılım alt boyutuna ilişkin anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. [$\chi^2(3)=11,420 - p<0.05$]. Farklılığın nedenini bulmak için yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda; ön lisans ve altı mezunu personel ile lisans mezunu personel arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($U= 230,00 - p=,008 p<0.05$). Sıra ortalamalarına bakıldığında ön lisans mezunu personelin SSÖ’nün “katılım” boyutuna ilişkin tutumlarının lisans mezunu personele göre yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu (BESYO) mezunu personel ile lisans mezunu personel arasında SSÖ’nün “katılım” ($U= 2890,000 - p=,002 p<0.05$) ve “örgütsel” ($U= 2883,500 - p=,002 p<0.05$) boyutlarında anlamlı fark saptanmıştır. Sıra ortalamalarına bakıldığında BESYO’dan mezun olan personelin “katılım” ve “örgütsel” boyutlarına ilişkin tutumlarının lisans mezunu personele göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 8. Personelin Kurumdaki Görevlerine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Sıra Ortalaması				χ^2	P	*Fark
	Yönetici (1)	Antrenör (5)	Sportif Eğitim Uzmanı (7)	Memur (8)			
Sosyal	139,98	138,63	149,50	131,05	1,134	0,769	
Bireysel	125,37	148,04	150,98	132,50	5,517	0,138	

Katılım	130,43	144,02	154,47	123,33	4,927	0,177
Ekonomik	138,60	143,44	139,21	142,75	,232	0,972
Örgütsel	133,24	143,66	154,20	114,75	5,058	0,168
Çevresel	136,49	146,87	144,09	115,98	3,317	0,345

G.1=82 G.2=114 G.3=65 G.4=20 N=281 P<0.05

Tablo 8’de personelin kurumdaki görevlerine göre yapılan Kruskal Wallis test sonuçları incelendiğinde; SSÖ’nün alt boyutları ile personelin kurumdaki görevleri arasında anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Tablo 9. Personelin Hizmet İçi Eğitimlerine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Alt Boyutlar	Hizmetİçi Eğitim	Sıra Toplamı	Sıra Ort.	U	P
Sosyal	Evet	17949,50	154,74	7979,500	,017
	Hayır	21671,50	131,34		
Bireysel	Evet	17407,50	150,06	8518,500	,103
	Hayır	22213,50	134,63		
Katılım	Evet	16037,00	138,25	9251,000	,610
	Hayır	23584,00	142,93		
Ekonomik	Evet	17276,50	148,94	8649,500	,154
	Hayır	22344,50	135,42		
Örgütsel	Evet	17419,50	150,17	8506,500	,099
	Hayır	22201,50	134,55		
Çevresel	Evet	16755,50	144,44	9170,500	,520
	Hayır	22865,50	138,58		

H.İ.E.Evet=116 H.İ.E.Hayır=165 N=281 P<0.05

Tablo 9’da personelin hizmet içi eğitimi alıp almadıklarına dair yapılan Mann-Whitney U test verilerinin incelenmesi sonucunda, SSÖ’nün sosyal alt boyutunda anlamlı bir fark saptanmıştır ($U=7979,500$ $p<0.05$). Yapılan sıra ortalamaları analizinde, hizmet içi eğitim alan personelin sporda sosyal sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının hizmet içi eğitim almayanlara göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

SSÖ’nün diğer alt boyutları ile personelin hizmet içi eğitimi alıp almadıkları arasındaki ilişkide anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir. ($p>0.05$).

Tartışma

Araştırmanın bu bölümünde, Ege Bölgesi Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde görev yapan personelden, SSÖ aracılığıyla toplanan verilerin çözümlenmesi yapılmıştır. Ayrıca, çalışma başında belirlenen hipotezlerin geçerliliği sınanarak elde edilen bulgular tartışılmıştır.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin cinsiyetlerine göre sporda sürdürülebilirlik tutumları arasındaki ilişkide istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiş ($p=0,938$ >0.05) ve H1 hipotezi reddedilmiştir. Araştırmada “sosyal, örgütsel, bireysel, ekonomik ve çevresel” boyutlarda

erkek ve kadın personeller arasındafark gözlenmezken, kadın personelin “katılım ve örgütsel” boyutta erkek personelden daha yüksek düzeyde tutuma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan kadın personellerin sporun içerisinden gelmesi ve bu alanda toplumsal cinsiyet baskılarına rağmen yer edinmeleri cinsiyet farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak, alan yazındaki sayısal verilere bakacak olursak kadının spor alanında henüz yeteri kadar temsil edilmediği ve bunun sonucu olarak yönetici pozisyonundaki varlıklarının ise yok denecek kadar az olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Kara (2011) tarafından yapılan “Spor Örgütlerinde Kadın Yöneticilerin Kariyer Engelleri” adlı çalışmada: Kadınların örgüt içinde yükselebilmek için daha çok çalışmaları gerektiğini düşündükleri, Rol model kadın yöneticilerin sayısını yeterli bulmadıkları, Kadın yöneticilere yönelik önyargıların bütün kurumlarda olduğu, spor örgütlerinde bir farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır. Netice itibariyle spor kurumlarını ilgilendiren çalışmalar sonucunda; Yücel’in (2012) çalışmasında yöneticilerin % 87,3’ünün (263 kişi) erkek olduğu, Ekici’nin (2002) yapmış olduğu bir çalışmada SGM’de fahri çalışanların % 90,3’ünün erkek olduğu, Yenal ve Erturan’ın (2004) yapmış oldukları çalışmada federasyon başkanlarının 2,6 kadın % 97,4’ünün erkek olduğu, Demir’in (2008) yapmış olduğu çalışmada yöneticilerin % 87,5’inin erkek olduğu, Demir’in (2003) yapmış olduğu çalışmada 29 bayan, 245 erkekkatılımcının olduğu, Doğan’ın (2016) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların 1’inin kadın 39’unun ise erkek olduğu, Işıkgöz ve Taşkıran’ın (2015) yapmış olduğu çalışmada 199 erkek, 7 kadın katılımcının olduğu, Birol’un (2014) yapmış olduğu çalışmada 318 erkek, 160 kadın katılımcının olduğu ve Dinçer’in (2013) yapmış olduğu çalışmada 154 erkek, 61 kadın katılımcının olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmaların aksine çalışmamızdaki farkındalıkta, kadının spora katılım boyutunda ve sporun örgütsel boyutunda erkeklere oranla tutumlarının yüksek çıkmış olmasında, çalışmanın spor alanında çalışan bireyler üzerinde yapılmış olmasının, kadın personelin çoğunluğunun BESYO mezunu olmasından ötürü eğitimleri süresince aldıkları derslerin ve spora katılım konusunda herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir. Ancak, bu olumlu tutumun yanında çalışmamızdaki kadın oranının (% 27,4) literatürdeki çalışmalarla benzerlik gösterdiği ve yönetici pozisyonunda (% 7,8) ise yok denecek kadar az oldukları sonucuna varılmıştır (Tablo1). Mevcut durum itibariyle kadınların spor kurumlarında çalışmalarının teşvik edilmesi ayrıca, yönetici pozisyonundaki görevler için pozitif ayrımcılıkla önlerinin açılması spor yönetimi ve sporda sürdürülebilirlik için yararlı olacağı söylenebilir.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin yaşlarına göre sporda sürdürülebilirlik tutumları arasındaki ilişkide istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiş ($p=0,422 >0.05$) ve H2 hipotezi reddedilmiştir. Katılımcıların hepsinin sporun içerisinde olması ve genç sayılabilecek bireylerin tamamına yakınının spor alanından mezun olmaları nedeniyle, konuya dair farkındalıklarının olmasından ötürü böyle bir sonucun ortaya çıktığı düşünülmektedir.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin kurumdaki çalışma sürelerine göre sporda sürdürülebilirlik tutumları incelendiğinde istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin eğitim durumları dikkate alındığında spor alanı mezunu personelin SSÖ’nün “katılım ve örgütsel” alt boyutuna ilişkin tutum puanlarının lisans mezunu personele göre daha yüksek olduğu görülmüştür ($p=,002 <0.05$). Böylelikle H3 hipotezi kabul edilmiştir. Spor alanından (BESYO) mezun olan personelin üniversite eğitimleri süresince işlemiş oldukları derslerin içerik olarak (Spor sosyolojisi, spor psikolojisi, spor ekonomisi vs.) sporda sürdürülebilirlik alt boyutlarını kapsıyor olması böyle bir farkındalığın oluşmasını sağladığı düşünülmektedir. Ayrıca, ön lisans ve altı mezunu personelin SSÖ’nün “katılım” alt boyutuna ilişkin tutum puanlarının lisans mezunu personele göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Araştırmamızda spor alanı mezunlarının SSÖ’nün “katılım ve örgütsel” alt boyutuna ilişkin tutum puanlarının lisans mezunlarına göre yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığa rağmen, araştırmamızda eğitim durumları dikkate alındığında personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının tam ve yüksek seviyede olduğu görülmüştür. Erkan’ın (2017); Taşmektepligil ve Bostancı’nın (2000) yapmış olduğu çalışmalarda da eğitim düzeyi yükseldikçe spora yönelimin

artmakta olduğu tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle her şeyde olduğu gibi sporda sürdürülebilirlik boyutunda da eğitimin seviyesinin olumlu etkisinden bahsedebiliriz.

Araştırmamızdaki bulgulardan yola çıkarak personelin eğitim durumu incelendiğinde; 6'sının (% 2,0) lise, 14'ünün (% 5,0) ön lisans, 250'sinin (% 80,9) lisans, 10'unun (% 3,6) yüksek lisans ve 1'inin (% 0,4) ise doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir. Bunların içinden 220'sinin (% 78,3) BESYO bölümlerinden mezun olduğu görülmüştür (Tablo 1). Bu oran; Demir'in (2008) yapmış olduğu çalışmada % 10,7, Yücel'in (2012) federasyonda çalışan yöneticilerin üzerinde yaptığı çalışmada % 12,4 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular farklı kurumlardan elde edilen sonuçlar olmasına rağmen, yönettikleri alan itibariyle spor yönetiminin temel mihenk taşları olması bakımından önem arz etmektedir. Çalışmaların farklı tarihlerden veriler önümüze sunması ve araştırmamızda spor alanından mezun olanların oranlarının diğer çalışmalara nazaran yüksek çıkması sporun yönetimi açısından sevindirici bir durum olarak görülmektedir. Ancak, Birol'un (2014) yapmış olduğu çalışma sonucu itibariyle de günümüze kadar gelen süre içerisinde spor teşkilatında görev yapmış ve hatta spor teşkilatının en üst seviyesinde görev almış çoğu yöneticilerin ne yazık ki, beden eğitimi ve spor yüksek öğrenimi görmemiş olmaları üzücü bir tablo olarak karşımıza çıkmaktadır.

İl Müdürlüklerinde görevli personelin kurumdaki görevlerine göre sporda sürdürülebilirlik tutumları incelendiğinde istatistiksel yönden anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiş ($p=0,534 >0,05$) olup H4 hipotezi reddedilmiştir

İl Müdürlüklerinde görevli personelin hizmet içi eğitime katılıp katılmama durumları dikkate alındığında hizmet içi eğitim alanların SSÖ'nün "sosyal" alt boyutuna ilişkin tutum puanlarının hizmet içi eğitim almayanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür ($p=,017 <0,05$). Böylelikle H5 hipotezi kabul edilmiştir. Hizmet içi eğitimler esnasında sağlanan sosyal ortam ve bunun sonucu olarak BESYO mezunu personelin ağırlıklı olarak istihdam edildiği bir kurum olmasından ötürü yaşadıkları deneyimleri sosyal öğrenme ile diğer personellere aktarması, sporda sürdürülebilirliği oluşturan sosyal boyutun farkındalığını olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Araştırmamızda Yönetim veya Spor Yönetimiyle İlgili Hizmet İçi Eğitim kursuna katılım durumları incelendiğinde; personelin 116'sının (% 41,3) evet, 165'inin (% 58,7) hayır yanıtını verdikleri saptanmıştır (Tablo 1). Araştırmamızdaki bulguların Demir'in (2008) ve Yücel'in (2012) çalışmasındaki bulgularla aynı orana sahip olduğu görülmektedir. Demir'in (2008) federasyonda çalışan yöneticilerin üzerinde yaptığı çalışmada; yöneticilerin % 41,1'inin hizmet içi eğitim aldıkları, % 58,8'inin hizmet içi eğitim almadıkları, yine Yücel'in (2012) federasyonda çalışan yöneticilerin üzerinde yaptığı çalışmada; yöneticilerin % 41,3'ünün (123 kişi) yönetim veya spor yönetimi ile ilgili hizmet içi eğitim aldığı, % 58,7'sinin (175 kişi) ise hizmet içi eğitim almadıkları tespit edilmiştir. Bu durum sporu yöneten kurumlarda hizmet içi faaliyetlerin yapıldığı fakat yeterli düzeyde olmadığı ve araştırmaların tarihleri dikkate alındığıdaysa herhangi bir artış göstermediği kanaatini uyandırmaktadır. Bu sonuç sporun yönetilmesi açısından olumsuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Kurumların başarısı ve kaliteli hizmetin sağlanmasında personelin hizmet içi eğitim alma oranlarının artırılması ve bu eğitimlerin devamlılık arz etmesi önem arz etmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak; Spor Genel Müdürlüğü taşra teşkilatı olarak Ege Bölgesinde faaliyet gösteren Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde görevli personelin sporda sürdürülebilirlik tutumlarının olumlu yönde olduğu analizler sonucunda tespit edilmiştir. Netice itibari ile yapılan bu araştırmada; taşra teşkilatında kamusal hizmet sunan Gençlik ve Spor İl ve İlçe Müdürlüklerinde çalışan personelin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin farkındalıklarının artması ile ülke genelinde sporun gelişimi ve bu gelişimin sürdürülebilirliğinin sağlanarak gelecek nesillere sağlam temelli bir yapının bırakılması açısından bir kazanım oluşturacağı öngörülmektedir.

Gençlik ve Spor Bakanlığı olarak sporda sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik gerekli yasal düzenlemeler yapılarak konunun önemi üst seviyede ele alınmasıyla, On Birinci Kalkınma Planında (2019-2023) yer alan spora dair amaçlar bölümünde bahsi geçen "Sporun bir yaşam alışkanlığı haline geldiği, talep eden herkesin spor faaliyetlerine eriştiği, uluslararası şampiyonalarda başarı elde eden,

prestijli spor organizasyonlarına ev sahipliği yapan ve böylelikle sporun her dalında dünya çapında rekabet edebilen bir seviyeye ulaşmak temel amaçtır.” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2019) gayesiyle hedeflere ulaşılabilirliği artırabiliriz.

Spor Genel Müdürlüğü ilgili birimleri tarafından sporda sürdürülebilirlik kavramı ve sporda sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik geliştirici eğitim seminerleri düzenlenebilir. Ayrıca, hizmet içi eğitimlerin içeriği genişletilerek belli aralıklarla tekrarlanması sağlanabilir.

Sporda sürdürülebilirliğe ilişkin olumlu ve olumsuz tutum sergileyen çalışanların tespit edilerek gerekli bilgilendirmelerin yapılması, ilgili kurumlarda görevli çalışanların konuya ilişkin farkındalıklarının sağlanması ayrıca, belli aralıklarla yapılacak olan eğitimlerle farkındalıklarının canlı tutulması önerilebilir.

Ülke genelinde yapılacak olan spor organizasyonlarının ve her türlü spor faaliyetlerinin sporda sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde yürütülmesi için gerekli denetimlerin sağlanmasının önem arz ettiği söylenebilir.

Sporda sosyal eşitsizliğin ortadan kaldırılması ve her vatandaşa eşit spor hakkının sağlanarak sporun tabana yaygınlaştırılmasına yönelik gerekli adımlar sporda sürdürülebilirliğin alt boyutları olan sosyal ve katılımı sürdürülebilirlik kriterleri çerçevesinde atılabilir. Böylelikle her kesimden vatandaşa eşit spor hakkına erişebilme fırsat eşitliği sağlanmış olur.

Var olan spor alanları sporda sürdürülebilirliğin alt boyutları olan ekonomik ve katılımı sürdürülebilirlik kriterleri dikkate alınarak yeniden dizayn edilebilir. Yeni yapılacak olan spor alanlarının sporda sürdürülebilirliğin alt boyutları olan ekonomik, sosyal, çevresel ve katılımı sürdürülebilirlik kriterleri dikkate alınarak yapılması, spor tesislerine ulaşma imkanlarını geliştireceği için her yaşta ve kesimden vatandaşın sportif faaliyetlere düzenli olarak katılımının sağlanması teşvik edilmiş olur.

Ülke genelinde yapılacak sportif etkinliklerin ve projelerin SSÖ'nün tüm alt boyutlarında yer alan kriterler göz önünde bulundurularak daha özenli bir şekilde gerçekleştirilmesi halkın spora olan ilgisini olumlu yönde etkileyebilir. Böylelikle, sporda sürdürülebilirliğe dönük kurumsal ve toplumsal bilinç düzeyinin artması sağlanabilir.

Çalışmanın Ege Bölgesindeki Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ile sınırlı kalması Ülkemizin diğer bölgeleri de düşünüldüğünde sağlıklı bir genelleme yapmamıza engel olabilir. Ege Bölgesi illeri düşünüldüğünde buradaki kurumlarda istihdam edilen personelin, spor organizasyonu gerçekleştirme ve seyrederek sportif faaliyetlere katılmalarının sayısal olarak Ülkemizin diğer bölgelerindeki Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri'ndekiyle benzer olmaması, personellerin sporda sürdürülebilirlik tutumlarının farklılaşabileceğini düşündürmektedir. Benzer çalışmanın Ülkemizin diğer bölgelerinde yer alan Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri'ni de kapsayacak şekilde yapılması alan yazına katkı sunacaktır.

Beyan ve Açıklamalar

- 1.Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar % 50, İkinci yazar % 50.
- 2.Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Akgül, U. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 24, 133- 164.
- Alp, İ., Öztel, A., & Köse, M.S. (2015). Entropi tabanlı maut yöntemi ile kurumsal sürdürülebilirlik performansı ölçümü: Bir vaka çalışması. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(2), 65.
- Alpullu, A. (2011). Uluslararası basketbol organizasyonlarının spor turizmine, ülke ekonomisine ve tanıtımına katkılarının değerlendirilmesi. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Ar, A.A. (2004). Marka ve marka stratejileri. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Balcı, V., Gök, S., & Akoğlu, H.E. (2018). Türkiye'nin ulusal gençlik ve spor politikalarının, sürdürülebilirliğin sosyal boyutuyla incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 9-22.
- Balcı, V., & Koçak, F. (2014). Spor ve rekreasyon alanlarının tasarımında ve kullanımında çevresel sürdürülebilirlik. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 46-58.
- Batmaz, H.Ç., Yıldırım, F., & Karadağ, M. (2016). Küresel rekabetin spor endüstrisine etkisi. *International Journal of Social Science*, 42, 521-534.
- Biol, S.Ş. (2014). Sportif rekreasyon uygulama politikaları üzerine bir araştırma. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Cornax-Martín, M., Nebot-Gómez de Salazar, N., Rosa-Jiménez, C., & Luque-Gil, A. (2020). Sağlıklı şehirler, yeni teknolojiler ve sürdürülebilirlik: Şehir sporları olaylarını anlamak için yenilikçi bir araç olarak şehirlerin kamusal alanında gayri resmi spor faaliyetlerinin işbirliğine dayalı haritalaması. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 12(19), 8176.
- Demirci, A. (2008). İlköğretimde beden eğitimi dersi etkinlikleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, H. (2003). Gençlik ve Spor İl Müdürlüklerinde görev yapan yöneticiler üzerine bir araştırma. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Demir, İ. (2008). Spor federasyonlarında toplam kalite yönetiminin uygulanabilirliği. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Devecioğlu, S. (2005). Türkiye'de spor sektörü stratejilerinin geliştirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, 2, 118.
- Devecioğlu, S. (2020). Covid-19 salgını sürecinde Türk spor sektörü destek fonu. Erişim Adresi: <http://www.ekospor.com/covid-19-salgini-surecinde-turk-spor-sektoru-destek-fonu/>.
- Dinçer, N. (2013) Spor yöneticilerinin karar verme stilleri ile problem çözme becerileri üzerine bir araştırma. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Doğan, N.E.K. (2016). Spor federasyonlarındaki üst düzey spor yöneticilerinin öngörülü liderlik düzeylerinin belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Doğan, O. (2005). Spor psikolojisi. Adana: Nobel Yayın Dağıtım.
- Drewes, M., Daumann, F. Ve Follert, F (2021) COVID-19'un profesyonel futbol, fFutbol ve toplum üzerindeki sporun ekonomik etkisini araştırmak. *Futbol ve Toplum Dergisi*, 22: 1-2, 125-137.
- Ekici, S. (2002). Türkiye'de spor federasyonlarını oluşturan fahri (gönüllü) çalışanların spor politikalarının oluşumu ve uygulamalarına yaklaşımları. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Erkan, M. (2017). Türkiye'de spor endüstrisi ve spora katılım profilinin belirlenmesi. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gençlik ve Spor Bakanlığı, (2020). Erişim adresi: <https://uogm.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/10002/216563/2020-avrupa-konseyi-spor-dan-sorumlu-bakanlar-konferansi.aspx>.
- Herbold, V., Thees, H. ve Philipp, J. (2020). Ev sahibi topluluk ve spor turizmindeki rolü - gelişmekte olan bir araştırma alanını keşfetmek. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 12 (24), 10488.
- Işıkgöz, E., & Taşkıran, Y. (2015). AB'ye üyelik sürecinde Türk spor yönetiminde desantralizasyon. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 6-21.
- İçöz, O. (2008) Spor turizmi pazarlaması ve futbol takımlarının hazırlık dönemi kamp yeri tercihlerini belirleyen etkenler. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Kara, F.M. (2011). Spor örgütlerinde kadın yöneticilerin kariyer engelleri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kargün, M. (2014). Türkiye'nin marka değerinin pazarlanmasında sportif organizasyonların rolü. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Koçak, F., Tuncel, S., & Tuncel, F. (2015). Spor alanında öğrenim gören üniversite öğrencilerinin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin tutumlarının belirlenmesi. Alam, K., Ali, A., Ali, N., & Zaman, G. (2014). Organizational Justice, Task Enjoyment, Leadership style and Organizational Culture as Strategies for Reduction of Social Loafing. *Abasyn University Journal of Social Sciences*, 7(1), 77-99.
- Koçak, F. (2013). Sporda sürdürülebilirliğin değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Küçük, V., & Koç, H. (2015). Psiko-sosyal gelişim süreci içerisinde insan ve spor ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 131-141.
- Meral, P.S. (2011). Kurumsal kimlik ve marka. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Shen, J., Cheng, J., Huang, W. ve Zeng, F. (2020). Çin'in Nanning şehrindeki kentsel spor tesislerinin mekansal ve sosyal eşitsizliklerinin incelenmesi. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 12 (11), 4353.
- Silik, C.E. (2014). Uluslararası spor organizasyonlarının sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri: 2013 Mersin XVII Akdeniz Oyunlarına yönelik bir uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Taşmektepligil, M.Y., & Bostancı, Ö. (2000). Farklı özelliklere sahip fertlerin sportif faaliyetlere katılımlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, V(2), 26-42.
- Turgut, N. (1996). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında katılımın rolü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 52(1), 701-715.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, (2019). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). s.164.
- Yang, J.-J., Lo, H.-W., Chao, C.-S., Shen, C.-C. ve Yang, C.-C. (2020). Tayvan'daki potansiyel spor turizmi cazibe merkezlerini keşfetmek için hibrit çok kriterli karar verme modeli ile sürdürülebilir spor turizmi değerlendirme çerçevesi oluşturma. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 12 (4), 1673.
- Yavuz, V.A. (2010). Sürdürülebilirlik kavramı ve işletmeler açısından sürdürülebilir üretim stratejileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 63-86.
- Yazıcı, A.G. (2014). Toplumsal dinamizm ve spor. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1), 394-405.
- Yenel, F., & Erturan, E.E. (2004). Federasyon başkanlarının spor federasyonlarının özerkliğine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, (IX) 1, 71-87.
- Yıkılmaz, R.F. (2011). Sürdürülebilir kalkınmanın ölçülmesi ve Türkiye için yöntem geliştirilmesi: Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü planlama uzmanlığı tezi. Erişim adresi: <http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/R%C4%B1za-Fikret-Y%C4%B1kmaz.pdf>.
- Yücel, A.S. (2012). Türk spor federasyonlarında altı sigma yönetim modelinin uygulanabilirliği. Doktora Tezi. Elâzığ: Fırat Üniversitesi.
- Yücel, A.S., Eskiyecek, C.G., Çiftçi, İ., Tan, Ç., Savucu, Y., & Türkmen, A. (2018). Lisans öğrencilerinin sporda sürdürülebilirliğe ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Örneği). *Mukaddime Dergisi*, 9(2), 261-292.

Extended Abstract

This study aims to determine and analyze the attitudes of the personnel working in Provincial and District Directorates of Youth and Sports about the sustainability in sports in terms of different variables. It can be stated that this research will reveal the competency dimension of the attitudes of the personnel working in the institutions that guide sports in rural areas in our country towards the sustainability in sports and it will fill the gap in this field. In addition, it is important that these institutions that manage sports have awareness regarding the dimensions of sustainability in sports, as it will enable them to approach sustainability in sports from a professional perspective and act in the light of these awareness during the implementation and planning phase of sports services.

The research is a descriptive survey model. Questionnaire (survey) technique was used in the research. The research population consists of 400 personnel working as managers, trainers and sports training experts in the Aegean Region Provincial and District Directorates of Youth and Sports. The sample consists of 281 employees selected by convenience sampling method. During the data collection stage, the personal information form created by the researcher and a 5-point Likert-type Sustainability in Sports Scale (SSI) developed by Koçak et al. (2015) and consisting of 6 sub-dimensions (individual, participation, social, economic, environmental and organizational dimensions) having 35 total items with 23 positive and 12 negative items was used. Attitudes in sustainability in sports are divided into three groups in the scale namely Positive attitude (3.34-5.00), Moderate attitude (1.67-3.33) and Low attitude (0.00-1.66). The Cronbach's Alpha reliability coefficient of the scale was found to be 0.90. Descriptive statistical (frequency, percentage, average, etc.) analyzes of the data obtained from the scale were performed in the SPSS 21.00 statistical package program. In the study, whether the data showed normal distribution was evaluated by Kolmogorov-Smirnov test and it was observed that the data did not show normal distribution (Sig, 000 p, 000 <0.05). In addition, the skewness values of the data (skewness) -1.340 and the skewness values (kurtosis) 1.516 confirm that they do not show a normal distribution. In statistical analysis of the data, Mann-Whitney U test was used for paired comparisons and Kruskal Wallis test was used for multiple comparisons $P < 0.05$.

According to the data of the research, it has been determined that 77 of the personnel (27,4%) are female and 204 of them (72,6%) are male and 211 of them (75,1%) are married and 70 of them (24,9%) are single. 199 (70,9%) of the personnel were found to be employees under the age of 40. Regarding their educational background, 20 of them (7,0%) have associate degree and lower degrees, 109 (38,8%) have undergraduate degree, 141 (50,2%) are the graduates of physical education and sports high school and 11 (4,0%) of them have graduate and higher degrees. Looking at the distribution of working periods in the institution, it has been established that 128 of the personnel (45,5%) have been working for 5 years or less, 72 (25,6%) of them for 6-10 years, 28 (10,0%) of them for 11-15 years, 28 (10%) of them for 16-20 years and 25 of them have been working for 21 years and more. Among the personnel participating in the study, 82 (29,2%) of them are in managerial positions, 14 (4,0%) of them are working as trainers, 65 (23,16%) of them as sports training specialists and 20 (7,1%) of them are working as civil servants. Examining the In-Service Training Course Regarding Management or Sports Management; it was determined by statistical data that 116 (41,3%) of the personnel attended the in-service training course and 165 (58,7%) of them did not attend the in-service training course.

In the research, it has been determined that the personnel participating in the study have a positive sustainability attitude in all dimensions and sub-dimensions of SSI. It was found in the study that the total score average of the personnel in SSI was 157, the minimum score they got from the SSI was 96, and the maximum score was 175. Concerning the sub-dimensions of SSI, the attitude score of personnel was found as ($x=4,35\pm,530$) in social sub-dimension, ($x=4,58\pm,540$) in individual sub-dimension, ($x=4,61\pm,542$) in participation sub-dimension, ($x=4,49\pm,615$) in economic sub-dimension, ($x=4,49\pm,595$) in organizational sub-dimension, ($x=4,64\pm,541$) in environmental sub-dimension and the attitude score of the personnel for the whole SSI was found as ($x=4,51\pm,461$). No statistically significant difference was found in the relationship among the attitudes of the personnel working in Provincial Directorates regarding the sustainability in sports according to their ages, their working period in the institution, their positions in the institution and their gender ($p=0,938 >0,05$). However, no difference was observed between male and female personnel in the "social, organizational, individual, economic and environmental" dimensions while it was determined that female staff had a higher level of attitude than male staff in "participation and organizational" dimensions. The fact that the female staff participating in the research come from sports and have a place in this field despite gender pressures show that their gender awareness is high. Concerning the educational background of the personnel working in Provincial Directorates, it has been observed that attitude scores of the personnel who graduated from the sports field related to the "participation and organizational" sub-dimension of SSI were higher than the personnel who graduated from the undergraduate program ($p=,002 p<0,05$). The fact that the courses (sports sociology, sports psychology, sports economics, etc.) taken by the personnel who graduated from the field of sports (BESYO)

during their university education include the sub-dimensions of sustainability in sports in terms of content is thought to create such awareness. In addition, considering whether the personnel employed in Provincial Directorates participated in in-service training or not, it was observed that the attitude scores of those who received in-service training regarding the "social" sub-dimension of SSI were higher than those who did not receive in-service training ($p=,017$ $p<0.05$). It is thought that the social environment provided during in-service trainings and the transfer of their experiences to other personnel through social learning due to the fact that it is an institution where BESYO graduates are predominantly employed, positively affects the awareness of the social dimension that creates sustainability in sports.

In conclusion, it is predicted that the increased awareness of the personnel working in the Provincial and District Directorates of Youth and Sports, which provides public services in the provincial organization, towards sustainability in sports will create a gain in terms of the development of sports throughout the country and ensuring the sustainability of this development and leaving a solid foundation for future generations.

Araştırma Makalesi • Research Article

OECD Endüstriyel Üretim Verilerinde Bulunan Kayıp Verilerin kNN Yöntemi İle Tahmini

Estimation Of Missing Data In OECD Industrial Production Data By kNN Method

Serkan Metin*

Öz: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), daha iyi yaşamlar oluşturmak için çalışan uluslararası bir organizasyondur. Bu amaç doğrultusunda OECD ülkeler hakkında birçok göstergede veri toplamaktadır. Daha doğru analizler yapabilmek için bu verilerin eksiksiz olması gerekmektedir. Fakat ulusal ve uluslararası farklı kaynaklardan toplanan bilgilerde eksiklikler olmaktadır. Bu eksiklikler özellikle istatistiksel analiz ve makine öğrenmesi yöntemleri kullanarak çalışmak isteyen araştırmacılara problem çıkartmaktadır. Bu tür analizler için veri setlerinin öncelikle eksik verilerden temizlenmesi gerekmektedir. Genel olarak eksik veriler istatistiksel analizleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu sorunu çözmek için geleneksel ve modern yöntemler vardır. Değişkenler tamamen rastgele eksik (MCAR), rastgele eksik (MAR) ve rastgele eksik değil (MNAR) olabilir. Bu neden ile her değişken ayrı ayrı ele alınmalıdır. Temel Ekonomik Göstergeler veri tabanı içerisindeki endüstriyel üretim başlıklı veriler setinde 34 ülkeye ait 113 eksik veri ve 3933 tam veri olmak üzere 4046 değer bulunmaktadır. Veri setini farklı gruplara ayırmak için çalışmada k-en yakın komşu (kNN) adı verilen makine öğrenimi algoritmasını kullanılmıştır. kNN algoritması kullanımının basit olduğundan yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan algoritmaya ait en yakın komşuluk değeri k=15 olarak belirlenmiştir. Eksik verileri tahmin etmede %86,8'lik bir başarı elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: OECD, Eksik Veri, kNN Algoritması

Abstract: The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) is an international organization that works to create better policies for better lives. For this aim, OECD collects data on countries in many indicators. In order to make more accurate analyses, these data must be complete. But there are deficiencies in the information collected from different national and international sources. These deficiencies are especially problematic for researchers who want to work using statistical analysis and machine learning methods. For such analysis, data sets must first be cleared of missing data. In general, incomplete data has a negative effect on statistical analysis. There are traditional and modern methods to solve this problem. The data can be missing completely at random (MCAR), missing at random (MAR), and not missing at random (MNAR). For this reason, each data must be handled separately. In the data set titled industrial production in the Main Economic Indicators database, there are 4046 values, 113 missing data and 3933 complete data belonging to 34 countries. In order to divide the data set into different groups, the study used a machine learning algorithm called K-Nearest Neighbor(kNN). Because the kNN algorithm is simple to use, it is widely used. The nearest neighborhood value

* Asst. Prof. Dr., Department of Management Information Systems, Faculty of Social Sciences and Humanities, Malatya Turgut Ozal University, Malatya, Turkey

ORCID: 0000-0003-1765-7474, serkan.metin@ozal.edu.tr

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 14 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 07 April/Nisan 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

of the algorithm used in the study was determined as $k=15$. There was an 86.8% success rate in estimating the missing data.

Keywords: OECD, Missing Data, kNN Algorithm

Giriş

Ülkelere ait güvenilir veriler düzenlemek için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından veritabanları oluşturulmaktadır. Bu veritabanları içerisinde ülkelere ait 23 kategoriye ayrılmış gösterge bilgileri bulunmaktadır. Temel Ekonomik Göstergeler veri tabanı, tüm OECD üye ülkeleri ve üye olmayan ülkelerin bir kısmı için aylık ve üç aylık istatistikleri ve ilgili istatistiksel metodolojik bilgileri içermektedir. Veritabanı, endüstriyel üretim, bileşik öncü göstergeler, iş eğilimi ve tüketici görüşü anketleri, perakende ticaret, tüketici ve üretici fiyatları, saatlik kazançlar, istihdam, işsizlik, faiz oranları, parasal büyüklükler, döviz kurları, uluslararası ticaret ve ödemeler dengesi verilerini içermektedir (OECD, 2021).

Göstergeler, ulusal istatistik kuruluşları tarafından öncelikle kendi ülkelerindeki kullanıcıların gereksinimlerini karşılayacak şekilde hazırlanmıştır. Çoğu durumda, göstergeler uluslararası istatistik kılavuzlara ve tavsiyelere göre derlenir. Ancak, ulusal uygulamalar bu kılavuzlardan farklı olabilir ve bu ayrılıklar ülkeler arasındaki karşılaştırılabilirliği etkileyebilir. Veri tabanının kısa vadeli ekonomik analiz için uygunluğunu en üst düzeye çıkarmak için veritabanının içeriğinin sürekli olarak gözden geçirilmesi ve eksik verilerin olmaması gerekmektedir. Fakat ulusal ve uluslararası kurumlar ile hükümetlerin hazırlayıp düzenlediği göstergelere dayalı olarak (Çilingirtürk ve Altaş, 2010, s.74) oluşturulan OECD verilerinde ülkelere ait bazı bilgilerin elde edilememesi nedeniyle eksik veriler oluşmaktadır.

Eksik veri, verilerde boş veya eksik değerlerin bulunmasıdır. İstatistiksel analiz yöntemlerinin birçoğu sadece tam veriler üzerinde doğru sonuç vermektedir. Veri seti içerisinde eksik değerler olduğunda (Huang ve Sun, 2016, s.9) yapılan analizler hatalı sonuçlar vermektedir (Zhang, 2012, s.2542). Eksik verilerin oluşumu, gerçek dünya verilerindeki sınıflandırma problemlerini çözen veri bilimcileri içinde en büyük zorluklardan biridir (Choudhury ve Kosorok, 2020, s.1). Çoğu durumda, araştırmacılar eksik değerlere sahip gözlemleri çalışmalarında çıkarırlar (Folch-Fortuny vd., 2016, s.93); ancak eksik verilerin çıkartılması, örneklem boyutunu azaltacağından daha büyük standart hatalarla tahminler yapmaya yol açar (Silva ve Perera, 2017, s.2). Bunun için araştırmacılar eksik verileri silmek yerine farklı yöntemler kullanarak değer atamayı tercih ederler (Ordóñez vd., 2017, s.705). Bu yöntemler, çok değişkenli istatistiksel analizde kullanılan ortalama ve regresyon yöntemini içeren yerine koyma yöntemi, makine öğrenimi ve derin öğrenme temelli yaklaşımlardır. Metasezgisel yöntemlerde eksik veri tamamlama için kullanılmaktadır. Bunlardan Tavlama Benzetimi yöntemi hafıza kullanmayan bir metasezgisel yöntemdir. Tavlama Benzetimi, metalin tavlama işlemini örnek alarak çalışan bir algoritmadır (Fendoğlu, 2020, s.18).

Bu çalışmada, eksik gözlemlerin tahmini için, gözetimli öğrenme algoritmalarından kNN modeli kullanılmıştır. Bu yöntemin geçerliliğini test etmek için, öncelikle veri seti içerisindeki bazı değerler rastgele çıkartılmış ve eğitim için kullanılarak oluşturulan modelin başarısı ölçülmüştür. Elde edilen sonuçların başarılı olduğu belirlendikten sonra yöntem gerçek veri seti üzerine uygulanmıştır.

Eksik Veri Tamamlama Yöntemleri

Eksik veri tamamlama yöntemleri, bir veri seti içerisindeki eksik verileri uygun algoritmalar kullanarak tamamlamayı ve veri setini analizler için uygun hale getirmeyi amaçlar. Eksik veri tamamlama yöntemlerinin başarısı verilerin eksik olma nedenlerine bağlıdır (Pini vd., 2020, s.2). Rubin ve Little eksik verileri, tamamen rastgele eksik (MCAR), rastgele eksik (MAR) ve rastgele eksik değil (MNAR) olarak üç gruba ayırmıştır (Malarvizhi ve Thanamani, 2012, s.5). MCAR, eksikliğin nedeni tamamen rastgeledir, yani bir gözlemin eksik olma olasılığı başka herhangi bir değerle ilişkili değildir (Dondersa vd., 2006, s.1088). MAR, eksikliğin sadece gözlemlenen değişkenlere bağlı olduğu durumdur

(Yoon vd., 2018, s.1). MNAR, bir gözlemin eksik olma olasılığı, gözlemin kendi değeri gibi, gözlemlenmeyen bilgiye de bağlıdır (Dondersa vd., 2006, s.1088). Eksik veriler ile çalışmalarda farklı metotlar kullanılabilir.

Hot-deck Metodu: Anket araştırmalarında oluşan eksik verilerin tamamlanmasında yaygın olarak kullanılan bu yöntemde her bir eksik değer, benzer bir birimdeki yanıtla değiştirilir (Andridge ve Little, 2010, s.1).

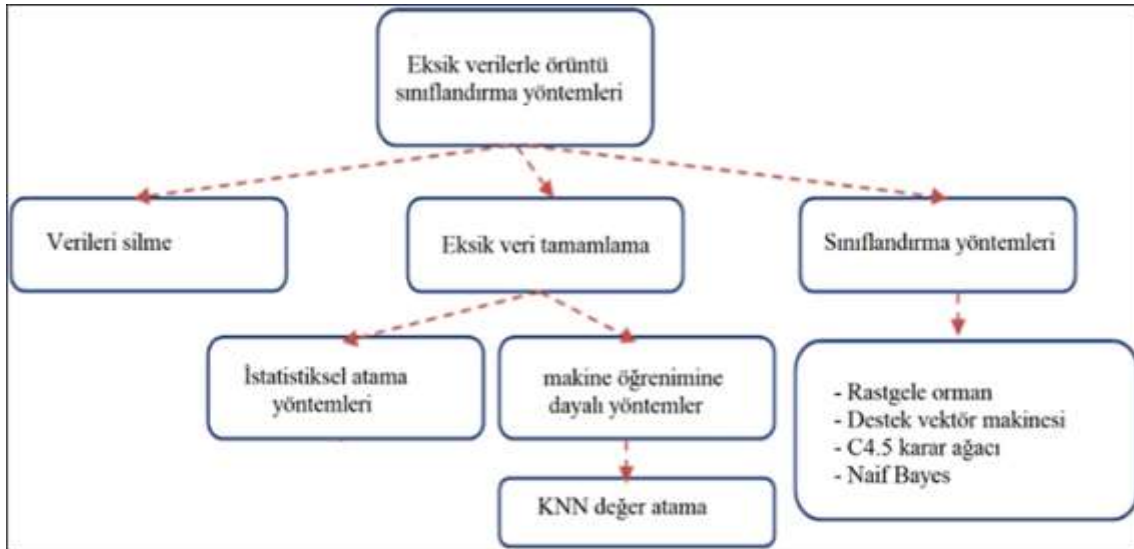
Silme Metodu: Silme yöntemlerinde verimli sonuçlar alabilmek için, eksiklik MCAR türünde olmalı ve eksik veri sayısı mümkün olduğunca az olmalıdır. Silme işlemi iki farklı şekilde yapılır. Birincisi liste halinde silme, ikincisi ise ikili silme yöntemidir (Toka ve Çetin, 2016, s.800)

Ortalama Metodu: Her değişken için gözlemlenen değerlerin ortalaması hesaplanır ve eksik değer atamalarında bu ortalama değerler kullanılır (Jamshidian ve Mata, 2007, s.27).

Regresyon Metodu: Regresyon uygulaması, bir girdi ile çıktı arasındaki veya bir veri noktası ile ilişkili değişken arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir (Osman vd., 2018, s.63282).

Çoklu İsnat Metodu: Bu yöntemde eksik veriler iki aşamalı bir süreç ile tamamlanır. İlk aşamada, eksik değerler, mevcut verilere dayalı bir ispat modeli kullanılarak tahmin edilir. İkinci aşama olan analiz aşamasında, tamamlanmış veri setleri analiz edilir ve elde edilen sonuçlar Rubin kuralları kullanılarak birleştirilir (Sanjar vd., 2020, s.2).

Eksik veri tamamlama için uygun işleme tekniklerinin seçilmesine yardımcı olabilecek diyagram Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Uygun Eksik Veri Tamamlama Tekniğinin Seçilmesi (Idri vd., 2016, s.2865)

Geleneksel yöntemler, az miktarda eksik veri için iyi sonuç verir. Bir veri setindeki eksik veri oranı %5'ten büyük olduğunda, daha gelişmiş teknikler ve modeller kullanılmalıdır (Osman vd., 2018, s.63282). Fuzzy c-Means, Multilayer Perceptrons (MLP) ve k-Nearest Neighbors (kNN) gibi makine öğrenimi teknikleri eksik verilerin tamamlanmasında kullanılan parametrik olmayan gelişmiş tekniklerdir (Kenyhercz ve Passalacqua, 2016, s.3).

kNN ile yapılan eksik veri tamamlama çalışmaları incelendiğinde Minakshi vd.(2014) tarafından yapılan çalışmada, bazı değerlerin eksik olduğu bir öğrenci veri seti kullanılmış ve eksik değerleri belirlemek için Litwise silme, ortalama/mod atama, kNN olmak üzere üç farklı teknik kullanılmıştır. Sonuçlar karşılaştırıldığında kNN yönteminin diğer iki teknikten daha doğru sonuçlar verdiği görülmüştür. Thirumahal ve Patil (2014), eksik değerleri tahmin etmek için kNN ve ARL olmak üzere

iki algoritma kullanmıştır. Sanjar vd. (2020), ulusal ekonomi politikalarını formüle etmek için veri kümelerindeki eksik verileri kNN-MCF yöntemi ile tahmin etmişlerdir. Batista ve Monard (2002) yaptıkları çalışmada, kNN algoritmasının büyük miktarda eksik veri olan veri setlerinde de iyi performans verdiğini göstermişlerdir. Marchang ve Tripathi (2017), çalışmasında kNN'nin üç farklı formatını incelemiştir. kNN-ST (kNN-Spatio-Temporal), kNN-S (kNN-Spatial) ve kNNT (kNN-Temporal). Bu üç yöntemden kNN-ST'nin, kayıp veriler üzerinde çok iyi performans gösterdiğini belirlemişlerdir. Basitliği, kolay anlaşılması ve nispeten yüksek doğruluğu nedeniyle, kNN yaklaşımı, Kanada İstatistikleri, ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu ve ABD Nüfus Bürosu'nda yürütülen anketler gibi gerçek veri işleme uygulamalarında da başarıyla kullanılmıştır (Chen ve Shao, 2000, 113). Yapılan diğer bir çalışmada Malarvizhi ve Thanamani (2012), analiz için 5 değişkenli 5000 kayıttan oluşan bir veri seti içerisindeki eksik verileri tahmin etmek için kNN algoritması kullanmışlardır. Zhang vd. (2017), eksik veri atama işlemi için Korelasyon Matrisi kNN (CM-kNN) sınıflandırması olarak adlandırılan, farklı test veri noktalarına farklı k değerleri atayarak veri noktalarını yeniden yapılandırmak için bir korelasyon matrisi oluşturmayı önermişlerdir. Susanti vd. (2018) çalışmalarında, kNN yöntemi kullanılarak eksik değer tahmini yapmışlardır. Çalışmada en iyi k değerini belirleyebilmek için 1,5,10,15,20 değerleri kullanılmıştır. En iyi sonucu k=15 değerinin verdiği belirlenmiştir.

Yöntem ve Uygulama

kNN (k-en yakın komşu) yöntemi, basitliği ve birçok eksik değer tamamlama probleminde kanıtlanmış etkinliği nedeniyle yaygın olarak kullanılmaktadır. Kayıp bir değer için yöntem, en yakın k değişkenlerini arar ve belirlenen komşuların gözlemlenen değerlerinin ağırlıklı ortalamasını hesaplar (Liao vd., 2014, s.3). Makalede kullanılan program Python 3.7 kullanılarak yazılmıştır. Python kütüphanelerinden Scikit-learn makine öğrenimi kitaplığı, en yakın komşu atamasını destekleyen KNNImputer sınıfını içerisinde bulundurmaktadır. KNNImputer, eksik değerleri tahmin etmek için kullanılan yöntemlere göre veri dönüşümü yapmaktadır. Algoritma adımları:

Adım 1: Eksik bir değer seçin.

Adım 2: O satırdaki diğer değerleri seçin.

Adım 3: Komşuların sayısını seçin.

Adım 4: Diğer ilgili satır elemanlarından Öklid mesafesini hesaplayın.

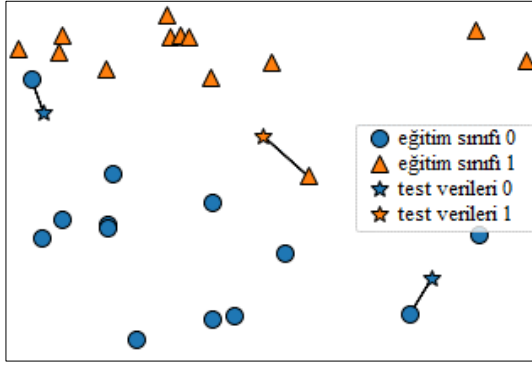
Adım 5: En küçük iki mesafeyi seçin.

kNN Algoritması

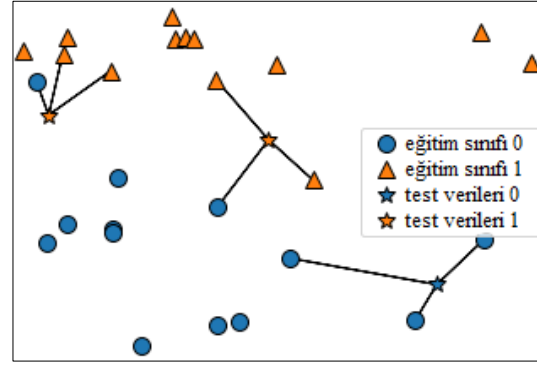
kNN algoritması, makine öğrenimi algoritmalarının en basitlerinden biridir. Bu teknik, eksik verilerin en yakın komşudan gelen benzer verilerle değiştirildiği etkin bir sınıflandırma algoritmasıdır. kNN ile eksik verilerin ele alınması, en yakın komşuların sayısını veya k ile sembolize edilen en yakın gözlemleri belirleyerek başlar, ardından eksik verileri içermeyen her gözlemden en küçük mesafeyi hesaplar. kNN, Öklid mesafesini kullanarak yeni veriler (test verileri) ve önceden bilinen sınıf verileri (eğitim verileri) arasındaki mesafeyi hesaplayarak çalışır (Idri vd., 2016, s.596).

$$d(x, y) = \sqrt{\sum_j^n (x_j - y_j)^2} \quad (1)$$

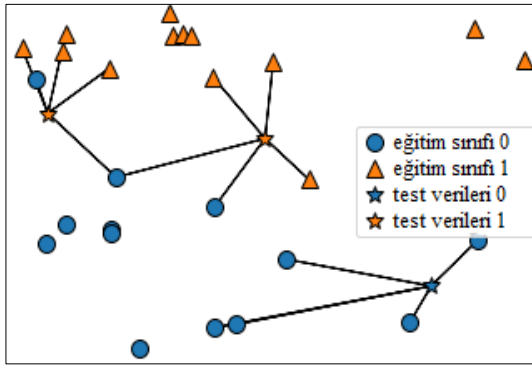
kNN, en yakın komşularının sayısına göre sınıflandırma yaparken belirlenen k değeri için 1 no'lu denklemde verilen formül kullanılarak Öklid uzaklık mesafelerini hesaplar ve bir grup oluşturur. Sınıflandırılması yapılacak veri elemanı, sayısı en fazla olan gruba dahil edilir. k=1,3,5,15 için örnek bir gruplandırma Şekil 2'de verilmiştir.

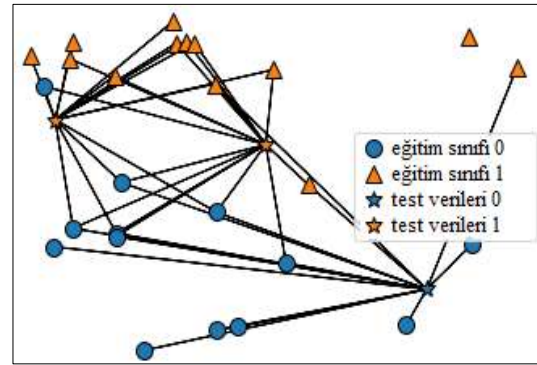
Şekil 2(a). k=1 Değeri İçin Sınıflandırma

Şekil 2(b). k=3 Değeri İçin Sınıflandırma

Şekil 2(c). k=5 Değeri İçin Sınıflandırma

Şekil 2(d). k=15 Değeri İçin Sınıflandırma

Sınıflandırma yapılırken k değerinin doğru seçilmesi algoritmanın performansı üzerinde etkili olmaktadır. Farklı grup elemanlarının aynı sayıda kalmaması için k değerinin tek sayı olarak belirlenmesi doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir. Eksik veriler üzerinde çalışılırken Öklid mesafesi için kullanılan denklem değiştirilir. Bunun için aşağıda verilen denklem mesafe hesaplaması için kullanılır.

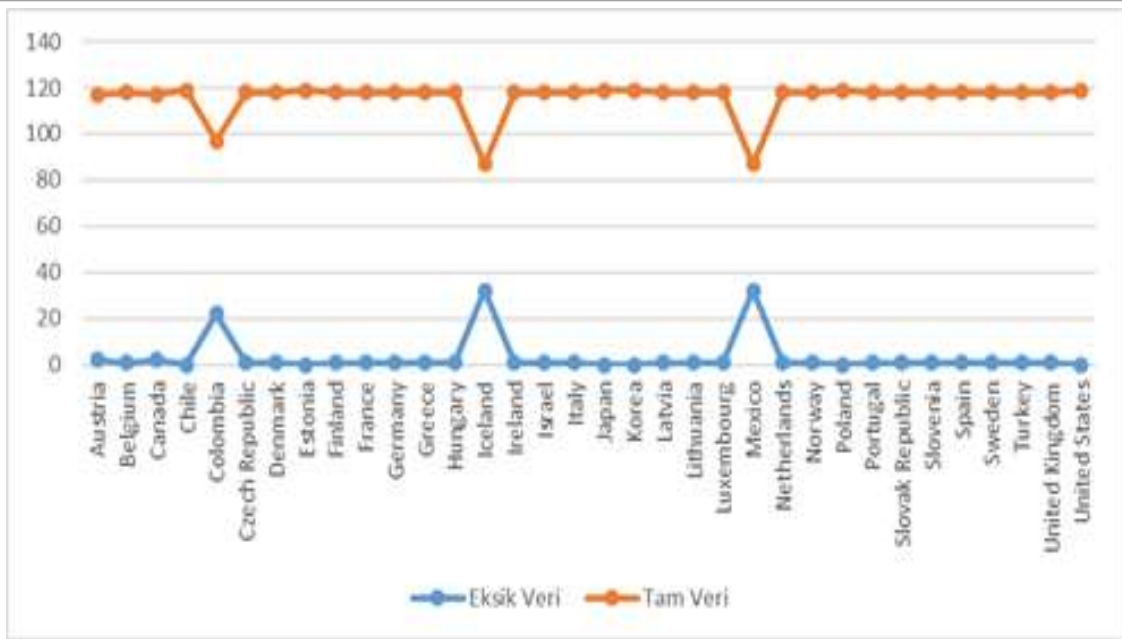
$$d_{xy} = \sqrt{\text{ağırlık} * \text{mevcut koordinatların farklarının karesi}} \quad (2)$$

$$\text{ağırlık} = \frac{\text{toplam koordinat sayısı}}{\text{mevcut koordinatların sayısı}} \quad (3)$$

Bulgular

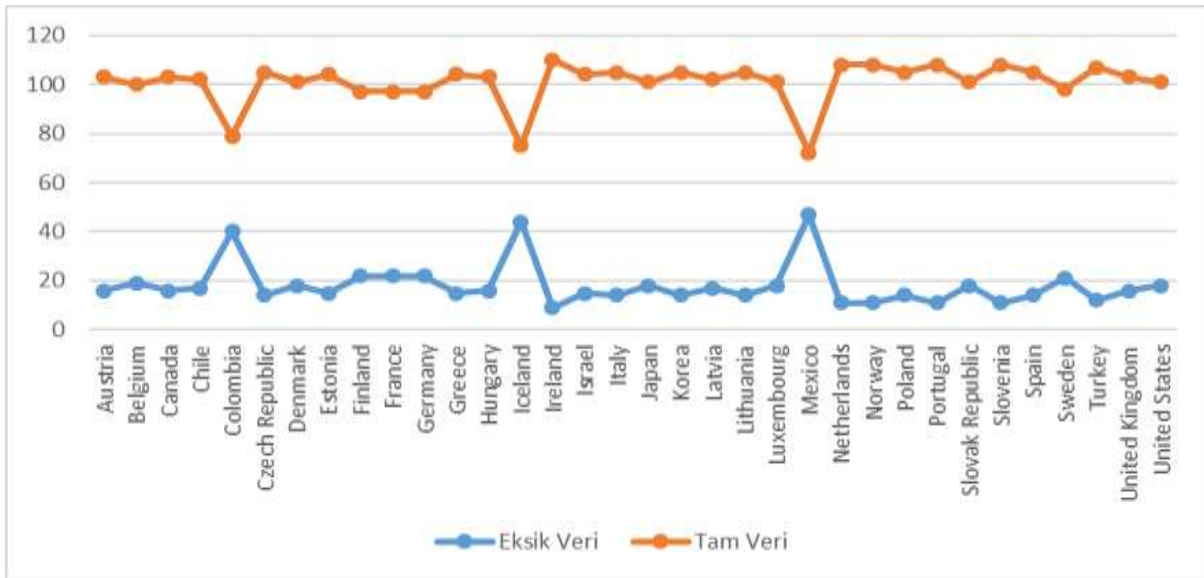
Çalışmada OECD Temel Ekonomik Göstergeler veri tabanı içerisindeki endüstriyel üretim başlıklı veriler kullanılmıştır. Bu başlık altında 34 ülkeye ait büyüme değerleri yüzdesel olarak verilmiştir. Veri setine ait öznelilikler üretim değerleri, fiziksel hacimler, ciro ve çalışma saatleridir.

Gerçek veri seti içerisinde 113 eksik veri ve 3933 tam veri olmak üzere 4046 adet değer bulunmaktadır. Gerçek veri setine ait dağılım Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Gerçek Veri Seti İçerisindeki Eksik Ve Tam Veri Sayısı

kNN algoritmasının yüksek orandaki eksik veriler üzerindeki başarı yüzdesini belirleyebilmek için veri seti içerisinde kolonlardan rastgele veriler çıkartılarak yeni eksik veri seti oluşturulmuştur. Yeni veri setine ait istatistiksel değerler Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Veri Seti İçerisindeki Eksik Ve Tam Veri Sayısı

Veri seti Aralık 2010- Ekim 2020 arası toplam 4046 veriden oluşmaktadır. Veri seti içerisinde 485 adet eksik veri bulunmaktadır. Program tarafından endüstriyel üretim veri seti içerisinde belirlenen eksik veri sayı ve oranları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Endüstriyel Üretim Veri Seti Eksik Veri Bilgileri

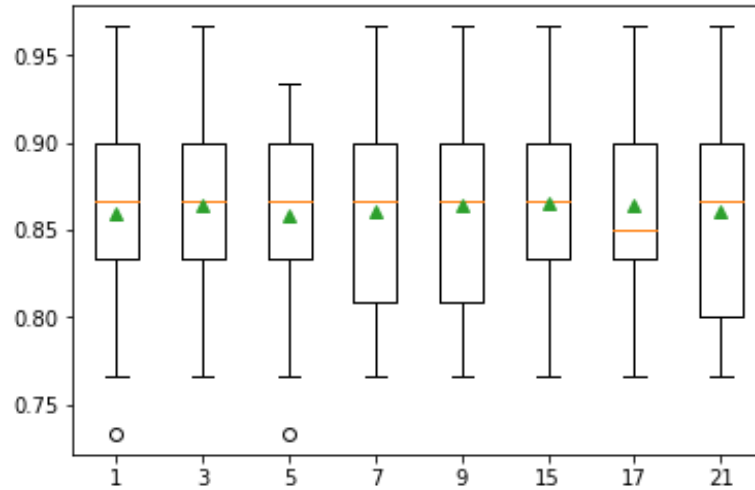
Ülke	n	%	Ülke	n	%
Avusturya	19	16	Japonya	11	9,2
Belçika	11	9,2	Kore	12	10,1
Kanada	15	12,6	Letonya	13	10,9
Şili	11	9,2	Litvanya	8	6,7
Kolombiya	34	28,6	Lüksemburg	5	4,2
Çek Cumhuriyeti	12	10,1	Meksika	38	31,9
Danimarka	15	12,6	Hollanda	9	7,6
Estonya	12	10,1	Norveç	12	10,1
Finlandiya	14	11,8	Polonya	10	8,4
Fransa	12	10,1	Portekiz	13	10,9
Almanya	13	10,9	Slovak Cumhuriyeti	11	9,2
Yunanistan	15	12,6	Slovenya	9	7,6
Macaristan	13	10,9	İspanya	10	8,4
İzlanda	42	35,3	İsveç	13	10,9
İrlanda	15	12,6	Türkiye	11	9,2
İsrail	12	10,1	İngiltere	9	7,6
İtalya	14	11,8	ABD	12	10,1

kNN algoritması ile sınıflandırma yapmak için kullanılan k değerlerine ait başarı yüzdeleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. k Değerleri İçin Başarı Oranı

k değeri	Başarı Oranı (%)
1	86,3
3	85,4
5	86,6
7	86,3
9	86,1
15	86,8
17	85,6
21	86,3

Çalışmanın sonunda, her sonuç grubu için kutu ve Whisker grafiği oluşturularak sonuçların dağılımı karşılaştırılmalı olarak Şekil 5'te verilmiştir. Şekil 5 incelendiğinden eksik değerleri hesaplarken k değerlerinde çok fazla fark olmadığı, ortalama performansın (yeşil üçgen) birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Şekil 5. k Değerleri İçin Oluşturulan Whisker Grafiği

kNN yöntemi için en yüksek doğru tahmin sonucu veren k değeri 15 olarak tespit edilmiştir. Yöntemin eksik verileri doğru tahmin etme oranı kabul edilebilir seviyede olduğu ispatlanmıştır. Bir sonraki adım olarak OECD Temel Ekonomik Göstergeler başlığı altındaki endüstriyel üretim verilerinde bulunan 113 eksik veri tamamlanmıştır. Eksik veri miktarı en fazla olan 3 ülkeye ait tahmin sonuçları Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 3. Kolombiya Eksik Veri Tahmin Sonuçları

Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler
-2,6	-2,6	1,6	1,6	0,7	,7	1,7	1,7	-3,6	-3,6
5,1	5,1	0,9	0,9	-1,2	-1,2	-1,5	-1,5	NaN	0,8
-1,7	-1,7	-2,4	-2,4	1,6	1,6	-1,6	-1,6	NaN	0,1
2,6	2,6	-4,5	-4,5	-0,6	-,6	-0,0	,0	NaN	0,0
-0,6	-0,6	11,1	11,1	-0,3	-,3	-1,1	-1,1	NaN	-0,4
0,7	0,7	-5,2	-5,2	2,2	2,2	1,7	1,7	NaN	-0,3
-2,1	-2,1	1,9	1,9	-1,1	-1,1	0,2	0,2	NaN	-1,0
0,1	0,1	-0,0	,0	1,4	1,4	3,2	3,2	NaN	-0,2
5,0	5,0	-0,6	-,6	2,7	2,7	-2,9	-2,9	NaN	-1,0
-4,7	-4,7	0,6	,6	-2,2	-2,2	1,2	1,2	NaN	0,5
2,6	2,6	0,4	,4	1,5	1,5	-1,9	-1,9	NaN	0,5
0,8	0,8	0,2	,2	1,1	1,1	1,6	1,6	NaN	-0,3
-1,2	-1,2	-1,1	-1,1	-0,6	-0,6	0,7	0,7	NaN	-0,5
-1,2	-1,2	-0,1	-,1	2,9	2,9	-1,1	-1,1	NaN	0,5
1,9	1,9	1,9	1,9	0,0	0,0	0,3	0,3	NaN	-0,2
-0,6	-0,6	0,4	,4	-5,6	-5,6	1,4	1,4	NaN	-1,4
-4,5	-4,5	0,5	,5	6,1	6,1	2,6	2,6	NaN	-1,2
3,6	3,6	1,0	1,0	-3,0	-3,0	-1,8	-1,8	NaN	1,2
3,0	3,0	-5,8	-5,8	3,5	3,5	1,1	1,1	NaN	1,4
-1,8	-1,8	5,6	5,6	-9,0	-9,0	0,3	0,3	NaN	1,4
-1,1	-1,1	-2,5	-2,5	12,5	12,5	0,6	0,6	NaN	0,2
1,3	1,3	0,7	,7	-4,4	-4,4	0,3	0,3	NaN	-0,2
-1,5	-1,5	-1,0	-1,0	1,4	1,4	-0,4	-0,4	NaN	-0,6
-3,1	-3,1	0,4	,4	-1,2	-1,2	-0,6	-0,6		

Tablo 4. İzlanda Eksik Veri Tahmin Sonuçları

Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler
4,4	4,4	-9,8	-9,8	-1,1	-1,1	0,7	0,7	NaN	0,4
1,0	1,0	12,0	12,0	0,8	0,8	-2,0	-2,0	NaN	0,9
-0,3	-0,3	12,8	12,8	2,2	2,2	-0,8	-0,8	NaN	1,6
-1,0	-1,0	-8,0	-8,0	2,1	2,1	1,6	1,6	NaN	1,7
1,0	1,0	-4,6	-4,6	3,5	3,5	1,4	1,4	NaN	0,7
5,1	5,1	-1,9	-1,9	-1,3	-1,3	-2,4	-2,4	NaN	1,8
7,1	7,1	0,1	0,1	-0,7	-0,7	-2,3	-2,3	NaN	0,8
-2,1	-2,1	0,3	0,3	-4,6	-4,6	8,1	8,1	NaN	2,5
-0,9	-0,9	1,4	1,4	-4,0	-4,0	9,4	9,4	NaN	-1,1
-1,9	-1,9	0,1	0,1	-2,6	-2,6	-4,5	-4,5	NaN	0,5
-0,3	-0,3	1,7	1,7	-0,9	-0,9	-2,8	-2,8	NaN	2,2
-0,2	-0,2	-1,0	-1,0	2,9	2,9	4,3	4,3	NaN	0,0
-0,9	-0,9	-1,1	-1,1	3,7	3,7	5,7	5,7	NaN	0,7
4,2	4,2	-1,0	-1,0	-4,5	-4,5	-2,4	-2,4	NaN	1,8
4,2	4,2	-0,5	-0,5	-4,1	-4,1	-1,3	-1,3	NaN	-0,7
1,8	1,8	-3,4	-3,4	-2,2	-2,2	NaN	1,0	NaN	0,0
4,3	4,3	-0,4	-0,4	-1,3	-1,3	NaN	0,5	NaN	-0,1
-6,4	-6,4	0,7	0,7	2,3	2,3	NaN	-0,5	NaN	0,1
-4,4	-4,4	2,0	2,0	2,2	2,2	NaN	1,2	NaN	0,5
-1,7	-1,7	3,5	3,5	2,5	2,5	NaN	0,5	NaN	0,7
-0,6	-0,6	4,7	4,7	3,9	3,9	NaN	-0,3	NaN	1,3
2,8	2,8	3,3	3,3	-5,4	-5,4	NaN	2,0	NaN	2,6
4,0	4,0	4,6	4,6	-4,0	-4,0	NaN	-0,5	NaN	0,0
-8,6	-8,6	-1,6	-1,6	-0,7	-0,7	NaN	0,7		

Tablo 5. Meksika Eksik Veri Tahmin Sonuçları

Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler	Gerçek Veriler	Tahmini Veriler
0,7	0,7	-1,2	-1,2	0,0	0,0	-0,1	-0,1	NaN	0,3
0,2	0,2	-0,5	-0,5	-0,3	-0,3	0,1	0,1	NaN	-0,1
0,2	0,2	0,5	0,5	0,3	0,3	-0,1	-0,1	NaN	0,1
0,6	0,6	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	NaN	0,0
0,0	,0	-1,0	-1,0	0,7	0,7	-0,2	-0,2	NaN	0,2
0,8	0,8	0,1	0,1	-1,3	-1,3	-0,1	-0,1	NaN	0,3
-0,4	-0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,0	0,0	NaN	0,1
0,3	0,3	0,2	0,2	0,4	0,4	-0,9	-0,9	NaN	0,0
0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	NaN	0,0
0,6	0,6	-0,3	-0,3	0,5	0,5	-0,5	-0,5	NaN	0,1
0,6	0,6	0,3	0,3	-0,8	-0,8	0,5	0,5	NaN	0,0
0,1	0,1	0,4	0,4	-0,7	-0,7	-0,6	-0,6	NaN	0,1
0,5	0,5	0,2	0,2	0,5	0,5	1,4	1,4	NaN	0,2

0,0	0,0	0,5	0,5	0,3	0,3	-0,5	-0,5	NaN	0,0
0,3	0,3	0,1	0,1	-0,1	-0,1	1,0	1,0	NaN	0,0
0,2	0,2	0,3	0,3	-0,4	-0,4	NaN	0,2	NaN	0,1
0,5	0,5	0,7	0,7	-0,3	-0,3	NaN	0,0	NaN	0,4
0,1	0,1	0,4	0,4	0,1	0,1	NaN	0,0	NaN	0,1
0,6	0,6	-0,2	-0,2	0,2	0,2	NaN	0,2	NaN	0,0
-0,4	-0,4	0,1	0,1	0,3	0,3	NaN	0,1	NaN	-0,1
-0,8	-0,8	0,1	0,1	-0,4	-0,4	NaN	-0,1	NaN	0,1
1,2	1,2	0,2	0,2	-0,0	0,0	NaN	0,4	NaN	0,2
-1,6	-1,6	0,1	0,1	0,3	0,3	NaN	0,0	NaN	0,1
1,5	1,5	0,2	0,2	0,1	0,1	NaN	0,2		

Sonuç

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), daha iyi yaşam standartları oluşturmak için çalışan uluslararası bir organizasyondur. Amacı, herkes için refah, eşitlik, fırsat ve refahı teşvik eden politikaları şekillendirmektir. Hükümetler, politika yapımcılar ve vatandaşlarla birlikte, kanıta dayalı uluslararası standartlar oluşturmak ve bir dizi sosyal, ekonomik ve çevresel zorluklara çözümler bulmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ülkeler hakkında birçok göstergede veri toplamaktadır. Daha doğru analizler yapabilmek için bu verilerin eksiksiz olması gerekmektedir. Fakat ulusal ve uluslararası farklı kaynaklardan toplanan bilgilerde eksiklikler olmaktadır. Bu eksiklikler özellikle istatistiksel analiz ve makine öğrenmesi yöntemleri kullanarak çalışmak isteyen araştırmacılara problem çıkartmaktadır. Bu tür analizler için veri setlerinin öncelikle eksik verilerden temizlenmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada kNN algoritması kullanılarak OECD verileri üzerinde belirlenen eksik verilerin tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda OECD Temel Ekonomik Göstergeler başlığı altındaki endüstriyel üretim verilerinde bulunan 113 eksik veri tahmin edilmiştir. Algoritmada en iyi sonucu alabilmek için iki aşamalı yöntem denenmiştir. Birinci aşamada en doğru k değeri belirlenmeye çalışılmıştır. Veri seti üzerindeki en başarılı k değeri 15 olarak belirlenmiştir. İkinci aşamada algoritmanın doğruluğunu kıyaslayabilmek için orijinal veri setinden rastgele veriler silinerek test için kullanılmıştır. Test sonuçları %86,8'lik bir başarı sağladığı belirlenince gerçek veri seti üzerinde tahminler yapılmıştır. En yüksek eksik veri değerine sahip olan Kolombiya 22, İzlanda ve Meksika 32 eksik veri değerleri yüksek doğruluk oranıyla tahmin edilmiştir.

Kaynakça

- Andridge, R.R. & Little, R.J.A. (2010). A Review of Hot Deck Imputation for Survey Non-response, *Int Stat Rev.*,78(1), 40–64.
- Batista, G.E.A.P.A. & Monard, M.C. (2002). A study of K-nearest neighbour as an imputation method, *Brazilian Research Councils*, 1-10.
- Chen, J. & Shao, J., 2000. Nearest neighbor imputation for survey data. *Journal of Official Statistics*, 16(2), 113–131.
- Choudhury, A. & Kosorok, M.R. (2020). Missing data imputation for classification problems. *National Cancer Institute*, 1-27.
- Çilingirtürk, A.M. & Altaş, D. (2010). Makro iktisat verilerinde kayıp verilerin regresyona dayalı en yakın komşu “Hot Deck” yöntemi ile tamamlanması. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(2), 73-83.
- Dondersa, A.R.T., Heijdens, G.J.M.G., Stijnen, T., & Moons, K.G.M. (2006). Review: A gentle introduction to imputation of missing values. *Journal of Clinical Epidemiology*, 59, 1087-1091.

- Fendoğlu, E. (2020). Metasezgisel yöntemlerle rotalama problemlerinin çözümü için çok aşamalı bir yaklaşım. Ankara: Gazi Kitabevi
- Folch-Fortuny, A., Arteaga, F., & Ferrer, A. (2016). Missing data imputation toolbox for MATLAB. *Chemometrics and Intelligent Laboratory Systems* 154, 93–100.
- Huang, J. & Sun, H. (2016). Grey relational analysis based k nearest neighbor missing data imputation for software quality datasets. *IEEE International Conference on Software Quality, Reliability and Security*, 86-91.
- Idri, A., Abnane, & I., Abran, A. (2016). Missing data techniques in analogy-based software development effort estimation. *The Journal of Systems and Software*, 117, 595–611.
- Jamshidian, M. & Mata, M. (2007). Advances in Analysis of Mean and Covariance Structure when Data are Incomplete. *Handbook of Computing and Statistics with Applications*, 1, 21- 44.
- Kenyhercz, M.W. & Passalacqua, N.V. (2016). Missing data imputation methods and their performance with biodistance analyses biological distance analysis. *Biological Distance Analysis*, 181-194.
- Liao, S.G., Lin, Y., Kang, D.D., Chandra, D., Bon, J., Kaminski, N., Sciurba, F.C., & Tseng, G.C. (2014). Missing value imputation in high-dimensional phenomic data: imputable or not, and how?, *BMC Bioinformatics*, 15(346), 2-12.
- Little, R.J.A. & Rubin, D.B. (2020). *Statistical analysis with missing data*, 3rd Edition, JohnWiley & Sons, Inc, ISBN 9781118596012, 1- 462.
- Malarvizhi, R. & Thanamani, A.S. (2012). K-Nearest Neighbor in Missing Data Imputation. *International Journal of Engineering Research and Development*, 05-07.
- Marchang, N. & Tripathi, R. (2017). KNN-ST: Exploiting Spatio-Temporal Correlation for Missing Data Inference in Environmental Crowd Sensing. *Ieee Sensors Journal*, 1-8.
- Minakshi, Vohra, R., & Gimpy. (2014). Missing value imputation in multi attribute data set. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 5(4) , 5315-5321.
- Ordóñez, G. C., Lasheras, F.S., Juez, F., & Sánchez, A.B. (2017). Missing data imputation of questionnaires by means of genetic algorithms with different fitness functions. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 311, 704–717.
- Osman, M.S., Abu-Mahfouz A.M., & Page, P.R. (2018). A survey on data imputation techniques: Water distribution system as a use case. *IEEE* 6, 63279- 63291.
- Pini, A.S.N., Nelso, M.E., Myer, M.M., Shuffre, L.C., Lucchini, M., Elliott, A.J., Odendaal, H.J., & Fifer, W.P. (2020). The K nearest neighbor algorithm for imputation of missing longitudinal prenatal alcohol data. *Researchsquare*, 1-19.
- Sanjar, K., Bekhzod, O., Kim, J., Paul, A., & Kim, J. (2020). Missing data imputation for geolocation-based price prediction using KNN–MCF method, *ISPRS Int. J. Geo-Inf.*, 9(227), 1-13.
- Silva, H., & Perera, A.S. (2017). Evolutionary k-Nearest Neighbor Imputation Algorithm for Gene Expression Data. *International Journal on Advances in ICT for Emerging Regions*, 10 (1), 1-8.
- Susanti, Martha, S., & Sulistianingsih, E. (2018). K nearest neighbor dalam imputasi missing data. *Buletin Ilmiah Math. Stat. dan Terapannya*, 07(1), 9 -14.
- Thirumahal, R. & Patil, D.A. (2014). KNN and ARL based imputation to estimate missing values. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Informatics (IJEEI)*, 2(3),119-124.
- Toka, O. & Çetin, M. (2016). Imputation and deletion methods under the presence of missing values and outliers: A comparative study, *Gazi University Journal of Science GU J Sci* ,29(4), 799-809.

-
- Yoon, J., Jordon, J., & Schaar, M. (2018). GAIN: Missing data imputation using generative Adversarial Nets. *Proceedings of the 35 th International Conference on Machine Learning*, (80), 1-10.
- Zhang, S., Li, X., Zong, M., Zhu, X., & Cheng, D. (2017). Learning k for kNN classification. *ACM Trans. Intell. Syst. Technol.*, 8(3),1-19.
- Zhang, S.(2012). Nearest neighbor selection for iteratively kNN imputation. *The Journal of Systems and Software*, 85, 2541– 2552.

Extended Abstract

The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) was established as part of the system of Western organizations created after World War II. The organization was established after World War II to help distribute financial aid, which was about \$ 12 billion, which the United States and Canada did at that time under the Marshall Plan, in order to support and repair the economies of Western Europe. In addition, it was established in place of the Organisation for European Economic Cooperation (OEEC) and within the framework of a broader mandate after the completion of the function of the Organisation for European Economic Cooperation (OEEC), which operated between 1947-1960 with the aim of liberalizing and developing trade payments between European countries. OECD databases are being created to organize reliable data for countries. In these databases, there is indicator information divided into 23 categories for countries. The database of main economic indicators includes monthly and quarterly statistics and related statistical methodological information for all OECD member countries and part of non-member countries. The database includes industrial production, leading indicators, business tendency and consumer opinion surveys, retail trade, consumer and producer prices, hourly earnings, employment, unemployment, interest rates, monetary aggregates, and exchange rates, international trade and balance of payments data. Indicators have been prepared by national statistical organizations to meet the needs of users in their own countries. In most cases, indicators are compiled according to international statistical guidelines and recommendations. In order to maximize the suitability of the database for short-term economic analysis, the content of the database needs to be constantly reviewed and there is no missing data. But OECD data, created based on indicators prepared and organized by national and international institutions and governments, is incomplete due to the inability to obtain some information about countries.

The formation of incomplete data is one of the biggest challenges within data scientists who solve classification problems in real-world data. In most cases, researchers infer observations with incomplete values in their study; however, extracting incomplete data leads to making estimates with larger standard errors as it will reduce the sample size. For this, researchers prefer to assign values using different methods rather than deleting missing data. The success of missing data completion methods depends on the reasons for missing data. It divided incomplete data into three groups: missing completely at random (MCAR), missing at random (MAR), and not missing at random (MNAR). MCAR, the cause of the deficiency is completely random, meaning that the probability of missing an observation is not related to any other value. MAR is the case where the deficiency depends only on the observed variables. The MNAR, the probability of an observation being incomplete, also depends on unobserved information, such as the observation's own value. Incomplete data completion methods are substitution methods, machine learning, and deep learning-based approaches that include the mean and regression method used in multivariate statistical analysis. The properties of the missing dataset are important when determining missing data completion methods. The Hot-deck method is commonly used to complete incomplete data in survey research. The deletion method is used in cases where the lack of data in the data set is of the MCAR type and the number of missing data is small. Multiple elimination method: in this method, the missing data is completed by a two-step process. In the first stage, missing values are estimated using a proof model based on existing data. In the analysis stage, which is the second stage, the completed data sets are analyzed and the results obtained are combined using Rubin's rules.

In this study, the kNN (K-Nearest Neighbors) model from supervised learning algorithms was used to estimate incomplete observations. The kNN algorithm is one of the simplest of machine learning algorithms. This technique is an efficient classification algorithm in which missing data is replaced by similar data from the nearest neighbor. The handling of missing data with kNN begins by determining the number of nearest neighbors or the nearest observations symbolized by k , then calculating the smallest distance from each observation that does not contain the missing data. kNN works by calculating the distance between new data (test data) and previously known class data (training data) using Euclidean distance. In order to test the validity of this method, some values in the dataset were randomly extracted and the success of the model created for training was measured. After it was determined that the results were successful, the method was applied to the actual data set. In order to determine the percentage of success of the kNN algorithm on the high rate of missing data, a new missing data set was created by randomly extracting data from columns in the dataset. December 2010 October 2020 the new data set consists of a total of 4046 data. There are 485 missing data in the data set. The Model was used in two stages. In the first stage, 1,3,5,7,9,15,17,21 values were used to determine the optimal K value for the kNN method. Compared to the results obtained, the optimal value for k was determined to be 15. It has been proven that the rate at which the method correctly estimates incomplete data is at an acceptable level. In the second stage, random data was deleted from the original dataset to compare the accuracy of the algorithm and used for testing. Estimates were made on the actual data set when the Test results were determined to have achieved 86,8% success. Colombia with the highest missing data values of 22, Iceland and Mexico with 32 missing data values were estimated with a high accuracy rate.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

University Students' Thoughts on Konya and Its Residents' Prominent Peculiarities- A Perceptual Mapping Study

Üniversite Öğrencilerinin Konya ve Sakinlerinin Öne Çıkan Özellikleri Üzerine Düşünceleri - Bir Algı Haritası Çalışması

H. Nur Görkemli*, Eda Demir**, Banu Çiçekçi***

Abstract: Cities are competing each other in order to be more preferred one for various groups such as tourists, residents, students and investors. In city branding activities, understanding the city's existing image and design strategies accordingly play an important role. This study aims at understanding Konya and its residents' image from university students' point of view. Survey technic was applied to the 300 students selected randomly in university's cafeteria during November 2019. The results showed that in general Konya's image can be interpreted as neutral, which can be accepted as an opportunity to change it to a positive image. Konya's industry, history, agriculture, accessibility and clean environment are found as its prominent peculiarities. Moreover, the mean value of the image-determining statements is not found high due to its neutral image. In addition to these, it was seen in the literature review that the city has a positive image. However, according to the data obtained as a result of this study, the image of the city has been achieved as neutral. This can be given as a feature that makes the study different from other studies.

Keywords: Konya, City branding, Perceptual mapping, City image, City marketing

Öz: Şehirler, günümüzün rekabet şartları içerisinde turistler, kentin içinde yaşayanlar, yatırımcılar, öğrenciler gibi çok farklı gruplar için daha çok tercih edilen bir yer olmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Kentlerin markalaşma sürecinde mevcut imajını anlamak ve bu imaja göre tasarım stratejileri oluşturmak önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma Konya'da bulunan üniversite öğrencilerinin Konya ve şehrin sakinleri ile ilgili bakış açısını anlamayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında uygulanan anket tekniği, Kasım 2019'da üniversitenin yemekhanesinde rastgele seçilen 300 öğrenciye yapılmıştır. Anket sonuçlarına göre Konya'nın genel imajı nötr olarak görülmüş ve bu durum, olumlu bir imaja yaratabilmek için bir fırsat olarak yorumlanmıştır. Anket sonuçlarına göre Konya'nın sanayisi, tarihi, tarımı, erişilebilirliği ve temiz çevresi şehrin öne çıkan özellikleri olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca imaj belirleyici ifadelerin ortalama değerleri nötr kent imajından dolayı yüksek oranda bulunmamıştır. Bunlara ek olarak literatür taramasında şehrin pozitif bir imaja sahip olduğu görülmüştür. Fakat bu çalışma sonucu elde edilen verilere göre kentin imajına nötr olarak ulaşılmıştır. Bu ise çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan bir özellik olarak verilebilir.

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, ORCID: 0000-0001-5506-1343, ngorkemli@selcuk.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, ORCID: 0000-0003-3073-5852, eda.demr06@gmail.com, Sorumlu Yazar.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, ORCID: 0000-0001-7609-0864, banucicekci91@gmail.com.

Received/Geliş: 02 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 12 June/Haziran 2021

Accepted/Kabul: 23 June/Haziran 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler: Konya, Şehir markalaşması, Algı haritası, Kent imajı, Şehir pazarlama

Introduction

Image of a city in people's minds is formed by various factors such as residents' thoughts about the city, positive or negative experiences of visitors, movies, books, rumors, news, songs, friends, and so on. Cities' historical, physical, geographic, economic peculiarities and some activities like social, cultural and sportive events are also important determinants of city identity and its perception. As Kotler et al (1993) defined, image of a place is "the sum of beliefs, ideals and impressions that people have toward a certain place" and it is a simplification of a large number of information related to that place (Avraham, 2004, p. 471-472). All these determinants, which forms cities' perception in minds, recognition of cities is increased, and they became preferable places for tourists to visit, investors to invest, students to study and residents to live.

Today's competitive environment has also affected the cities. Cities try to be more prominent than other cities by highlighting and developing themselves in different categories (Demirel, 2014, p. 231). Concept of city image therefore becomes important phenomena for governors who want to promote their cities and make them attractive among their rivals. The concept of city image includes individuals' positive, negative or neutral views about a city. Individuals' feelings, thoughts, attitudes and judgments about a city shape and change their image of that city (Bakan & Kaya, 2010, p. 638). So, the governors try to pay more attention to change all negative and neutral image factors of the city into positive in order to be the preferred one. These efforts are so called "city branding activities" and this concept has been increasingly getting important for more than two decades.

A brand can be defined as collection of all physical and socio-psychological attributes and beliefs given to a product (Simoes & Dibb, 2001). Brands not only add value to products and services, but also create brand preferences and loyalty (Knox & Bickerton, 2003). City branding is the approach to conceptualization of the city as a brand. The brand is a multidimensional structure of functional, emotional, relational and strategic elements that create a series of associations in the mind, which guides all marketing actions (Kavaratzis, 2004, p. 58-59).

Cities having positive image are more likely to be called "branded city", where residents are happy to live, tourists want to visit, and investors prefer to invest. Moreover, these people behave pretty much like walking and talking advertising element and these city dwellers brings faith and success to city brand. Successfully "branded cities" exist not only with a single type of business industry but also with different activities, they create added value and have capability to adapt changes in different conditions. Several researchers set various criteria in order to name a city as "branded city" in national or even global market. Sahin (2010) gathered these criterias as:

- Population over 1 million.
- Geographical location of city.
- Socio-economic status and employment structure.
- Existence of high-level research universities.
- High capacity airway transportation.
- Strong telecommunication.
- Publications and films about city, existence of city in media.
- Existence of enough capacity to host international activities.
- Existence of cultural infrastructure and facilities like internationally recognized museums, monuments, cultural and artistic activities.
- Low level of crime.

As can be predicted, city branding activities are much more difficult than branding other types of products or services since cities have a complex structure, which is difficult to control. For instance, inhabitants' different interests and expectations, large number of stakeholders and external factors like natural diseases and wars, political atmosphere can directly affect city's faith, therefore it becomes so hard to handle all the city branding efforts. This study aims at understanding Konya's and its residents'

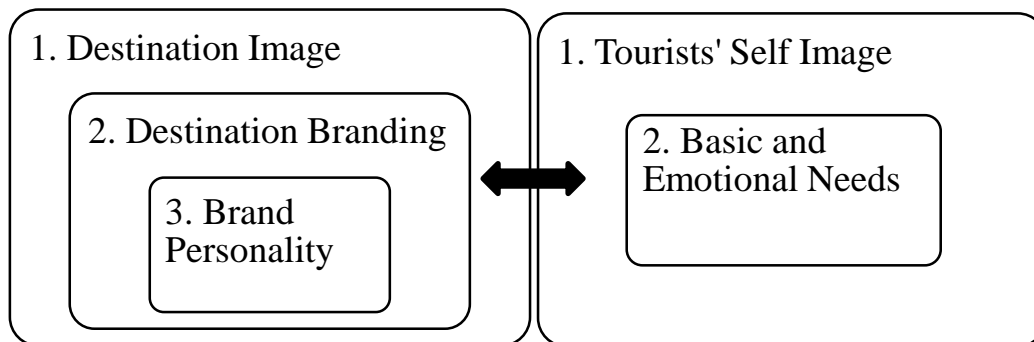
image from university students' point of view. Below, image and image management concepts and use of perceptual mapping in image management will be discussed. Later, Konya's prominent features will be perceptual mapped by evaluating the results of the 300 sample-sized survey.

Perception of Cities and City Image

Perception can be described as “mental interpretation of physical senses that are caused by the impulses from the outside world” and since there is an interpretation in the essence of perception; there is subjectivity instead of objectivity in perception (Saydam, 2005, p. 80-81). For all branding activities image perception plays a very important role.

According to Baloglu and McCleary (1999) city image is formed by two factors, which can be classified into two groups: personal and stimulus factors. Peoples' values, norms, personality, age, education, marital status, etc. form personal factors, whereas stimulus factors are composed by information sources and previous experiences. Tasci and Gartner (2007) conceptualized three main image formation factors of cities: supply side, demand side and independent factors. Supply side covers administration/marketing managing side activities like marketing strategies, positioning and promotion. Demand side includes socio-demographics, psychographics, experiences of previous visits, attitudes, needs and motivations of perceivers. Finally educational materials, news, movies, word of mouth, etc. are categorized under independent factors. Költringer & Dickinger (2015, p. 1837) state that a place's mental picture can be more influential than its actual facts; moreover, they conclude that by itself, brand cannot control image formation for touristic destinations.

With the sum of all above-mentioned factors, people put a city as a mental picture in their minds. It means that the place can be conceptualized as attractive, expensive, hard to live, historical, lively, beautiful, criminal place, etc. according to previously learned information or experiences. Moreover, various people may attribute differently to a certain place due to their personal differences (expectations, personalities, etc.). Ekinci (2003, p. 22) claims that city image is more cognitive, and evaluations may vary from one person to another, for example each tourist may experience differently in a certain location. In his study, Ekinci also outlined the process of developing city image to market a place effectively in the Figure 1 below. Under the tourists' self-image, there are basic and emotional needs; whereas brand personality is important component of destination branding and it is effective in forming city image. Furthermore, city image and tourists' self-image are interrelated to each other. According to Murphy et al (2007), high level of harmony exists between tourists' self-image and their perceptions about the place when tourists can make association between a place and its brand personality, and when this association is consistent with their holiday experience expectations.

Figure 1: Three-stage Process to Develop Favorable Destination Image (Ekinci, 2003, p. 22)

Mental picture of a product, service or a brand can be visualized by perceptual mapping techniques. It allows people to understand the image of a product/service/place in people's minds and compare it with competitors in order to build marketing or branding strategies. Nestrud and Lawless (2010, p. 391), state that with the help of perceptual maps, complicated multivariable information is simplified for easier interpretation. According to Hauser and Koppelman (1979, p. 495), perceptual

mapping is helpful in new product design, advertising, retail location and various marketing activities, and it allows both the understanding of basic cognitive dimensions of consumers' point of view about the product and relative positions of present and potential products with respect to those dimensions.

University Students' Thoughts on Konya and its Residents' Prominent Peculiarities

Students are one of the important target groups of cities branding activities. This study is designed to understand university students' thoughts on Konya and its residents. In this section, firstly, a brief information about Konya and the findings obtained from the literature review will be given. Then, the aim, method and findings of the study will be expressed.

About the City of Konya

As one of the ancient settlements of humankind, central Anatolia has hosted many civilizations that marked the history of the world. With ruins remained from 7.000 B.C. in Catalhoyuk, artifacts from Hittites, Persians, Roman Empire, Seljuk's and Ottomans, Konya has been an important historical city. City is also famous with great philosopher Mevlana Jelaledin Rumi, who lived most of his life in Konya. Every year, Mevlana Museum is visited by millions of visitors from all over the world. City is also well known with its cuisine. Together with 14 other cities in Turkey, Turkish Ministry of Culture and Tourism selected Konya to be branded city in its 2023 action plan (http://www.sp.gov.tr/documents/Turizm_Strateji_2023.pdf). According to 2019 data, Konya is 7th most populated city in Turkey with the population of 2,2 million (<https://www.nvi.gov.tr/konya/2019-yili-konya-nufus-istatistikleri>). In a study conducted by the Forbes journal and listing "the best cities to do business and live", Konya is ranked 24th city among 81 other cities of Turkey according to 94 headed data set (<https://www.cnnturk.com/>)

In a study carried out by Gorkemli (2012, p. 89-86) Konya's capacity in order to be a "branded city" was analyzed and it is seen that it has many peculiarities for branding which are above Turkish cities' average. They were population, urban population, employment and unemployment rates, educational and health data, industrial structure, export-import rates, innovation and research capacity, museums and security statistics. At the time of that study, it was stressed that existing transportation and accommodation facilities were relatively poor to fulfill the needs of visitors. Nevertheless, after some developments from 2011, like high-speed train combining Konya to capital Ankara, Istanbul and Eskisehir, increased airport facility and opening of several new five-star hotels chains changed this handicap into an advantage for the city. Konya is also an important city in terms of its university student population. After Istanbul University, Konya's Selcuk University has the second highest university student population with its 68.355 students as of 2021 January (<https://webadmin.selcuk.edu.tr/>). Besides, there are four more universities in Konya. The names, statue and number of students in 2019-2020 academic year of the universities are shown in Table 1.

Table 1. Universities of Konya and their Student Population (<https://istatistik.yok.gov.tr/>)

Name of the University	Statue	Total Number of Students	Approx. Percentage (%)
Konya Food and Agriculture Univ.	Foundation	627	0.5
Konya Technical University	State	13.506	11
KTO Karatay University	Foundation	8.370	7
Necmettin Erbakan University	State	34.497	28.5
Selcuk University	State	64.254	53
Total		121.251	100.00

As seen in Table 1, there are two foundation and three state universities in Konya. Selcuk University has more than half of the students' population in Konya. In fact, Necmettin Erbakan University and Konya Technical University were separated from Selcuk University in the years 2011 and 2018, respectively. Before that separation, Selcuk University had enormous number of students in

its body. With high number of student population, Konya can be seen as a city with relatively high university student population density.

Literature Review on Image of Konya

In literature there are a few studies about Konya's branding activities and its image. Ozbey and Baser (2015), applied a survey to 160 foreign individuals who visited Konya in 2014 in order to measure the urban image of Konya. In the study, they found that Konya is one of the leading cities in terms of belief tourism. It was found that security and wage economy were important factors for tourists. Finally, in the study, it was showed that there were few tourist information and information centers in Konya and they reached that these categories should be developed.

Bakan and Kaya (2010) surveyed 400 people to understand the views of people living and not living in Konya about the city's image. They found that the first concepts that come to the minds about Konya were Mevlana and religion. When the general image of Konya was evaluated, it was found that the people had a positive perspective. In addition, they concluded that it was not a suitable city for vacation.

Canoz (2016) conducted a survey of 451 people from different parts of Turkey and measured Konya's image. In the study, it was found that Mevlana is one of the unique features of Konya that made up the city's image. It was also found that the most of the participants went to Konya at least once and they found its image positive.

Alagoz and Bilgeoglu (2019) gathered data from 421 people and measured the image of Konya. They found that Konya was poor in terms of entertainment and was at the forefront of its historical artifacts and religion. According to the data obtained from the survey, it was seen that Konya is a traditional and religious city (Alagöz & Bilgeoğlu, 2019).

Koçyigit and Aktan (2020), measured the effect of the thematic parks in Konya on city's image and surveyed 420 people. They found that the theme park contributed positively to the image of Konya. As a result of the study, it was found that parks, gardens and green areas had a positive effect on the city image. In a similar study, it was found that urban recreation areas made a positive contribution to the city image of Konya (Eren & Koçyigit, 2020).

Varol and Unusan surveyed 796 visitors to measure the images of local and foreign people towards Konya. In the study, it was found that Mevlana came to minds of people firstly and the city was perceived as a calm, peaceful place with a lot of cultural heritage (Varol & Ünusan, 2019).

Akın et al (2013) surveyed 272 students in Selçuk University to measure the conservatism degree of Konya. According to the answers given by the students to the questionnaire, it was found that the city of Konya was shaped by its conservative identity. In addition, general perceptions about Konya emerged as a livable, safe and tolerant environment. As a result of the survey, it was found that the students' negative perception of the city turned into a positive perception as they lived in Konya (Akin, Aydemir, & Nacak, 2013).

In a study, Güldendede (2017) used a questionnaire method to measure the image of the city of Konya from the eyes of 317 university students in Konya. Most of the students found Konya's image positive.

Tekin and Cici measured the awareness of university students in Konya towards city branding activities by using a questionnaire method. They applied to survey to 400 students and it has been reached that Konya was a safe city with sufficient infrastructure. Finally, it was stated by the survey participants that Konya had an advantage in terms of transportation from the surrounding cities (Tekin & Cici, 2011).

Gorkemli et al (2013) applied a questionnaire to 252 people in order to understand Mevlana commemoration activities visitors' opinion about Konya. According to the results of the research, the

first concept that comes to the mind of people coming to Konya from outside is Mevlana. In addition, it was found that people coming to Konya from outside of the city changed their views about Konya positively and Mevlana had a positive contribution to the image of the city.

Aim, Scope and Methodology

As mentioned above, there is remarkable number of university student population in Konya. According to Selcuk University's Student Affairs Directorate, approximately 70% of students are coming from out of Konya. This study aims at understanding the university students' view about the city of Konya and its residents. The data obtained from the study will give information about students' mental picture of the city. This will help policy makers to understand an important group of stakeholders' point of view about the city so that with expanding data from other stakeholders, they can build strategies accordingly.

Selcuk University's students are selected as the universe of the study. The data obtained in the study were reached by using the survey method. Survey is a method applied to obtain verbal or written information from individuals face to face, by mail or online, and to transform this information into qualitative or quantitative methods (Arıkan, 2018, p. 98). Survey technic was applied to the 300 students selected randomly in university's cafeteria during November 2019. The data in the article were collected before 2020. Therefore, ethics committee approval was not required during the study process. In their studies conducted by Preston and Colman on Likert scales, they found that 7-10 Likert scales have more validity and reliability than others likert scales (Preston & Colman, 2000, s. 12). Therefore, a 10-point Likert scale was used for the validity and reliability of the data obtained in the study. Questionnaire is divided into three main parts. In the first part is composed of demographical questions. In the second part Konya's and its residents' image is questioned. And in the final part some statements are given based on several criteria in order to be a branded city and participants' view is asked. Frequency analysis is made for the answer of the students.

Findings

In the first part of the questionnaire there were questions about demographical structure Table 2.

Table 2. Demographical Findings

Sex	Frequency	Percentage
Female	165	%55
Male	135	%45
Total	300	%100
Grade of Students	Frequency	Percentage
Freshmen	98	%32,7
Sophomore	98	%32,7
Junior	61	%20,3
Senior	30	%10,0
Graduate Student	13	%4,3
Total	300	%100
Years Passed in Konya	Frequency	Percentage
Less Than One	63	%21,0
1-2	101	%33,7
3-4	39	%13,0
More Than 4	97	%32,3
Total	300	%100
Reason for Being in Konya	Frequency	Percentage
For educational purpose	208	%69,3

I was in Konya	92	%30,7
Total	300	%100,0

As it is shown in Table 2, 55% of respondents are female and 45% of respondents are male. Approximately 65% of participants are freshmen and sophomore students with equal numbers in each category (98 students). Of the respondents, 20.3% are junior, 10% are senior and only 4.3% are graduate students. 33.7% of students are living in Konya for 1-2 years, 32.3% are living there for more than 4 years. 21% of students are living in Konya less than one year and only 13% are in Konya for 3-4 years. Very similar to university's general student distribution, 69.3% of students are not Konya's residents.

In the second part of the survey, participants' view on general Konya's image and their thoughts about other peoples' view on Konya is asked. Answers are shown in Table 3.

Table 3. Participants' View About Konya' Image

Participants' View on Konya's Image	Frequency	Percentage
Positive	76	%25,3
Negative	98	%32,7
Neutral	126	%42,0
Total	300	%100,0
Participants' Thoughts about Other Peoples' View on Konya	Frequency	Percentage
Positive	50	%16,7
Negative	143	%47,7
Neutral	107	%35,7
Total	300	%100,0

42% of participants has neutral image on Konya, whereas 32.7% have positive and 25.3% has negative image. However, results differ when respondents' thoughts about other people's view about Konya are asked: they think almost half (47.7%) of other people has negative and only 16.7% has positive image. According to them 35.7% of people has neutral image on Konya. With these answers we may think that other people may think more negatively about Konya when compared to people living in the city (Table 3).

Table 4 shows cross table analysis of some demographic features of participants and Konya's image.

Table 4. Cross-Table Analysis of Demographic Data with Image of Konya and Chi-Square Test

Sex	Female		Male		Total	
Positive	48	29,1%	28	20,7%	76	25,3%
Negative	54	32,8%	44	32,6%	98	32,7%
Neutral	63	38,1%	63	46,7%	126	42,0%
Total	165	100,0	135	100,0	300	100,0
		Value		df	Asymp. Sig. (2-sided)	
Pearson Chi-Square		3,317 ^a		2	,190	
Likelihood Ratio		3,343		2	,188	
Linear-by-Linear Association		3,249		1	,071	
N of Valid Cases		300				

Period of Living Time in Konya	< 1 years	1-2 years	3-4 years	>4 years	Total
Positive	14 22,2%	24 23,8%	5 12,9%	33 34,0%	76 25,3%
Negative	15 23,8%	41 40,6%	11 28,2%	31 32,0%	98 32,7%
Neutral	34 54,0%	36 35,6%	23 58,9%	33 34,0%	126 42,0%
Total	63 100	101 100	39 100	97 100	300 100
	Value		df	Asymp. Sig. (2-sided)	
Pearson Chi-Square	16,614 ^a		6	,011	
Likelihood Ratio	16,588		6	,011	
Linear-by-Linear Association	3,609		1	,057	
N of Valid Cases	300				

Female students' positive and negative Konya's image has quite close results: 29.1% and 32,8% respectively. Nevertheless male students' perception is more negative (32.6%) when compared to positive image (20.7%). In both sex groups, neutral perception rate is higher than positive and negative ones. In order to understand whether the years spent in Konya increase, image of the city moves positively or negatively; cross table analysis is made. However as the years spend in Konya increase positive, negative and neutral image of the city fluctuates, so it becomes hard to make an interference with these numbers. However, when total positive image is 25,3%, this rate is higher (34%) in students living more than 4 years. In less than one year, the rate is 22,2%: between 1 and 2 years the rate is 23,8% and between 3 and 4 years it is 12,9%; but the number of students in each group is not close to each other, so it may mislead to generalize the fluctuation. For the total of students, average negative image is 32,7%; but this rate is higher than the average for students living in Konya in 1-2 years (40,6%). Again results of negative image fluctuates as number of years increase due to unequal number of participants in each group so it becomes impossible for make a generalization between years increased and negative image of city. With the chi-square analysis in Table 4, it is aimed to measure whether there is a significant difference between the gender of the participants and their images for Konya. Moreover, with the chi-square analysis it is also aimed to measure whether there is a meaningful difference between the period of living time in Konya and the participants' image for Konya. According to chi square analysis, there is no meaningful relation between gender and participants' view of Konya's image ($V^2=3,317$; $df=2$; $p=0,190$). Again, there is also no meaningful relation between staying time in the city and the participants' view of Konya's image ($V^2=16,614$; $df=6$; $p=0,011$) (Table 4).

In Table 5, the views of the students residing in Konya and the students coming to Konya for educational purposes is given with a cross-table. Also, the data given in table 5 will be reviewed by a chi-square test.

Table 5. Cross Table Analysis and Chi-square Test According to the Image of Konya Residing in Konya or Coming for Educational Purposes

Konya's Image is...	Positive	Negative	Neutral	Total
Respondents being in Konya for Educational Purpose	45 21,64%	69 33,17%	94 45,19%	208 100%
Respondents Already Being in Konya	31 33,70%	29 31,52%	32 34,78%	92 30,7%
Total	76 25,3%	98 32,7%	126 42,0%	300 100,0%
	Value		df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,362 ^a		2	,069
Likelihood Ratio	5,240		2	,073
Linear-by-Linear Association	4,973		1	,026
N of Valid Cases	300			
I think, According to Others, Konya's Image is...	Positive	Negative	Neutral	Total

Respondents being in Konya for Educational Purpose	45	21,63%	91	43,75%	72	34,62%	208	69,3%
Respondents Already Being in Konya	5	5,43%	52	56,52%	35	38,05%	92	30,7%
Total	50	16,7%	143	47,7%	107	35,7%	300	100,0%
		Value			df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square		12,437 ^a			2	,002		
Likelihood Ratio		14,597			2	,001		
Linear-by-Linear Association		5,027			1	,025		
N of Valid Cases		300						

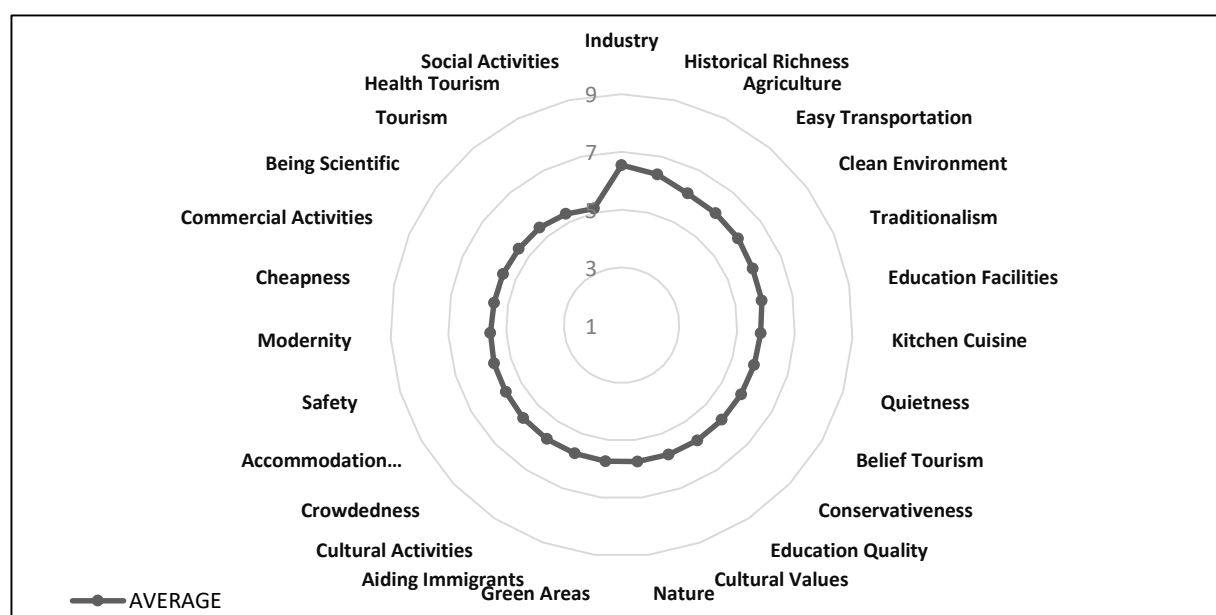
Konya's overall image is evaluated according to respondents' reason for being Konya. The answer to the statement "For me, Konya's general image is negative" are almost close to each other for the two groups (students being Konya for educational purpose and students already being in Konya) 33,17% and 31,17%, respectively. However results differ in the "positive image" in two groups. According to students already living in Konya, the city's positive image is around 12% higher in non-resident group. However, in both groups, Konya has not positive image in 79% and 67% respectively. Next, the answers to the statement "I think, according to others Konya's general image is....." are analyzed. Students coming out of Konya give around 16% more positive respond than the respondents, who are residents of Konya. It means, according to Konya's residents, around 95% of public think that Konya has not positive image: whereas this rate is around 80% in outsider respondents. Both answers indicate that positive image of Konya is not that high. With the chi-square analysis given in Table 5, it is aimed to measure whether there is a meaningful difference between the image of Konya and the purpose of the participants to come to Konya. Moreover, with this analysis, it is aimed to measure whether there is a significant difference between purpose of coming to Konya and the answer of other people's thoughts about Konya's image. According to chi square analysis, there is no meaningful relationship between purpose of being in the city and the participants' view about Konya's image ($V^2=5,362$; $df=2$; $p=0,069$). However, there is a meaningful relationship between purpose of being in the city and thoughts of the participants about other people's views about Konya ($V^2=12,437$; $df=2$; $p=0,002$). To the question about what other people think about Konya, those who came to Konya for educational purposes gave a significantly more "positive" answer than those already living in Konya (Table 5).

In the last part of the questionnaire there are two main parts: participants' thoughts about Konya's prominent peculiarities and participants' thoughts about Konya's people. In the questionnaire there are several statements about Konya and its residents and participants are asked to mark their thoughts to 10-point scale in each statement. Statements are formed according to the criteria that may affect image of a city for branding activities. In the statements, "number 10" means "I totally agree", whereas "number 1" means "I totally disagree".

Table 6 below, gathers all the answers for the views of participants on Konya. According to the table 6, Konya's industry takes the first place with 6,54 average point. Historical richness, agriculture, easy transportation and clean environment follow it with average point higher than 6,0. The other statements also close averages mean value between 5,94 and 5,15. Traditionalism, education facilities, kitchen cuisine, quietness, belief tourism, conservativeness, education quality, cultural values, nature, green areas, cultural activities, crowdedness, accommodation facilities, safety, modernity, cheapness, commercial activities, being scientific, tourism, health tourism and social activities followed with close averages. In fact it can be said that almost all the statements have close averages. Moreover, when taking into consideration that number 10 stands for "totally agree" and number 1 means "totally disagree", it can be said that all the statements about have ordinary or average value for respondents (Table 6 and Diagram 1).

Table 6. Konya’s Prominent Peculiarities

	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	$\bar{x}$	SD
Industry	54	28	33	37	48	43	17	16	5	19	6,54	2,59
Historical richness	40	25	40	44	42	42	25	18	15	9	6,36	2,45
Agriculture	38	26	33	38	43	28	37	35	15	7	6,10	2,53
Easy Transportation	41	16	47	33	40	37	26	27	15	18	6,06	2,64
Clean Environment	39	18	31	49	42	35	32	20	18	16	6,03	2,57
Traditionalism	33	19	37	37	45	35	36	31	17	10	5,94	2,49
Education facilities	19	31	39	43	40	36	41	24	16	11	5,93	2,40
Kitchen cuisine	14	29	33	37	58	61	23	12	9	24	5,82	2,34
Quietness	21	24	39	38	39	40	42	29	18	10	5,79	2,41
Belief tourism	25	26	35	27	45	46	30	39	18	9	5,78	2,46
Conservativeness	24	28	33	37	36	35	46	26	28	7	5,77	2,49
Education quality	20	22	38	35	47	39	37	43	11	8	5,77	2,34
Cultural values	20	27	35	36	38	41	44	36	14	9	5,76	2,39
Nature	24	19	33	39	47	44	36	29	15	14	5,75	2,41
Green areas	23	21	29	38	49	47	30	37	20	6	5,74	2,35
Aiding immigrants	22	24	33	39	46	37	34	31	21	13	5,72	2,47
Cultural activities	27	17	18	41	47	43	43	20	17	17	5,71	2,45
Crowdedness	25	19	23	44	44	42	40	38	18	7	5,68	2,37
Accommodation facilities	21	17	33	37	42	56	32	29	21	12	5,62	2,38
Safety	17	26	33	39	33	51	33	34	22	12	5,61	2,43
Modernity	16	24	26	45	40	48	35	32	18	16	5,55	2,40
Cheapness	20	18	37	38	37	40	33	33	25	19	5,48	2,54
Commercial activities	13	11	30	39	62	44	44	28	19	10	5,47	2,17
Being scientific	13	20	27	34	51	54	37	28	21	15	5,43	2,31
Tourism	16	12	34	37	51	43	38	33	17	19	5,41	2,36
Health tourism	5	21	26	41	44	45	58	29	20	11	5,31	2,16
Social activities	9	16	23	44	37	44	42	33	25	26	5,15	2,92

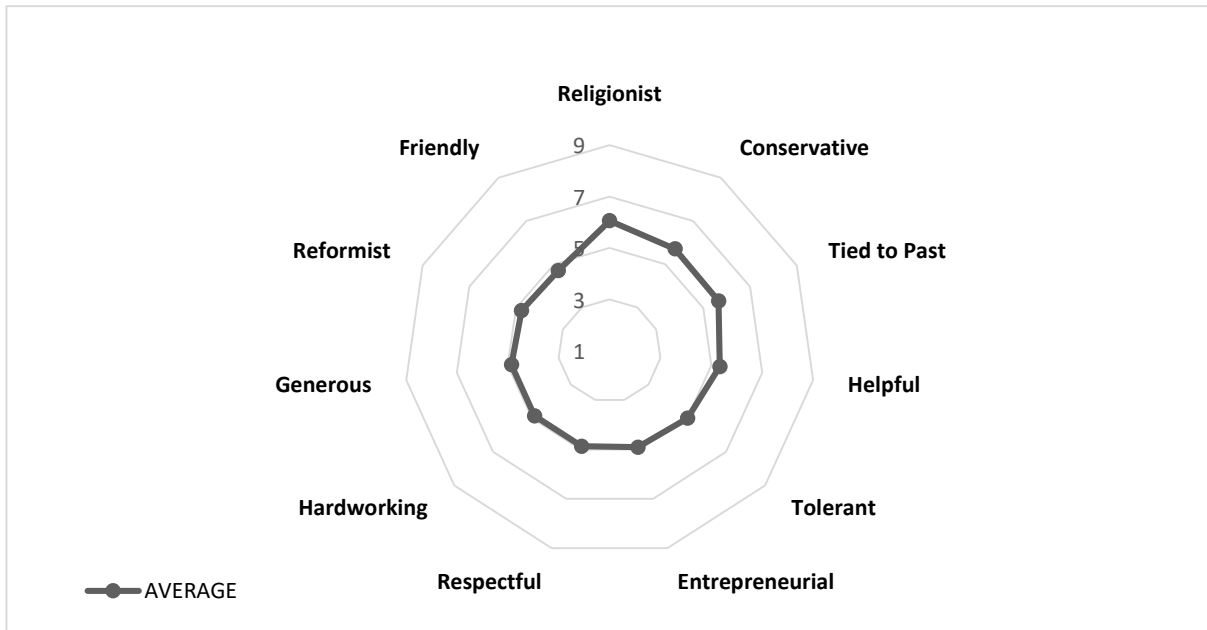

Diagram 1: Perceptual Map of Konya’s Prominent Peculiarities

Later, students are asked to label their view about Konya’s people in 10-scale statement table. In the table number 10 means “I totally agree” whereas number 1 means, “I totally disagree” as above. According to students, statement of “religionist” get the highest average with mean 6,06. “Conservative” and “tied to past” statements follows it with average values 5,71 and 5,66. Other statements also have close values ranged from 5,33 to 4,70. The other statements are listed from the highest as follows: helpful, tolerant, entrepreneurial, respectful, hardworking, generous, reformist and friendly. As in the previous table, the averages of all statements are not found very high when it is considered that number 10 stands for “totally agree” (Table 7 and Diagram 2).

Table 7. Prominent peculiarities of Konya’s people (Konya’s people are...)

	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	$\bar{x}$	SS
Religionist	42	11	21	29	59	78	26	23	2	9	6,06	2,26
Conservative	30	24	24	33	43	39	50	26	15	15	5,71	2,53
Tied to past	26	22	26	16	38	70	64	21	6	11	5,66	2,30
Helpful	13	27	27	31	29	56	50	29	14	24	5,33	2,45
Tolerant	7	22	29	27	41	44	46	27	27	30	5,01	2,46
Entrepreneurial	11	17	17	27	38	55	47	40	26	22	4,91	2,33
Respectful	6	20	16	36	43	52	36	31	27	33	4,87	2,40
Hardworking	7	17	22	18	47	49	56	40	22	22	4,87	2,25
Generous	4	16	32	22	33	61	37	48	24	23	4,86	2,29
Reformist	3	19	27	30	31	43	52	39	24	32	4,77	2,38
Friendly	10	14	20	32	36	35	45	52	19	37	4,70	2,45

Diagram 2: People of Konya’s Prominent Peculiarities-Perceptual Map

Conclusion and Discussion

This study is designed to get information about Konya’s and its people’s image in students’ point of view. Some prominent results of the study and comments of them are stated below:

32,7% of students stated that Konya’s general image is positive; whereas 25,3% of them stated the city’s image is negative and 42% indicated Konya’s image as neutral. In other words, according to rest 67,3% of participants, city has not a positive image, so actions should be taken to change neutral

and negative images into positive ones. It is an opportunity that majority of the answers are distributed on neutral, because changing negative image to positive is much more difficult to change neutral to positive one. According to the students, other people's thoughts are more negative towards Konya. This result can be an indicator that actually living in a city may change the view more positively. Konya's general image is not differentiated significantly according to sexes of the students.

In a 10-point scale, several statements are asked to the students in order to learn their point of view about Konya and its residents. Almost all the statements have close mean values. For Konya's prominent peculiarities, its being industrial city, having historical richness, agriculture, accessibility and clean environment come to forefront among other answers, however the other statements' average values are not very much different than these. The average value for each statement varies from 6,64 to 5,15 out of 10; and that is consistent with the result of its high neutral image. About Konya's people image, students marked their opinion in 10-point scaled statement chart and according to them, being religionist ($\bar{x} = 6,06$), conservative ($\bar{x} = 5,71$) and tied to past ($\bar{x} = 5,66$) are people of Konya's prominent peculiarities. Residents of Konya's being helpful, tolerant, entrepreneurial, respectful, hardworking, generous, reformist and friendly are the other qualities, which are close mean values (ranged from 5,33 to 4,70). Being conservative, religionist and tied to past may be attractive for some people but it may be also a problem for other group of people to come visit or live in the city. So the policies can be built meticulously in this respect. Moreover, it can be said that all the mean values are found not very high when considered a 10-point scale chart in this sample.

Table 8 gathers the results of various studies done in literature. All these studies were performed independently in different years, different samples and with different questionnaires. Therefore comparison can mislead the researchers. However it seems majority of the studies show that city has mostly positive image and only this study reveals its neutral image. Positive image can be interpreted as an advantage for branding activities. This study's result of neutral image can be a warning for branding policy makers. By taking into consideration this point, precautions, policies and strategies can be built accordingly.

Table 8. Summary of the Results of Various Studies in Literature

	Sample Size	Sample	Concepts That Come to Mind	Views on Image (Mostly)
Ozbey & Baser (2015)	160	Foreign visitors	Religious, Cheap	NA(*)
Bakan & Kaya (2010)	400	People in Konya and in different cities	Mevlana, Religion	Positive
Canöz (2016)	451	People in different cities	Mevlana	Positive
Alagöz&Bilgeoğlu(2019)	421	Konya's residents	Traditional, Religious	NA(*)
Varol & Ünüsan (2019)	796	Visitors	Mevlana	NA(*)
Akın et al (2013)	272	Students	Safe, Tolerant	Changing from negative to positive as years spent in Konya increase
Güdüdede (2017)	317	Students	Mevlana, Education City	Mostly Positive
Tekin & Cici (2011)	400	Students	Safe, Educational Infrastructure	NA(*)
Görkemli et al (2013)	252	Visitors	Mevlana	Positive
This study	300	Students	Industry, historical richness, agriculture, accessibility, cleanness	Neutral

NA: Not available/not enough information in the study

This study is performed in a very limited group of students. One comprehensive study including high numbers of various target groups, such as visitors, investors, housewives, businessmen, officers, governors, foreigners, people living in other cities, etc. together, will bring more concrete results to

understand city's existing image for different groups. So these results may light the way of policy makers to help build effective policies in developing Konya's city image.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author %60, Second author %30, Third author %10.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Akın, M. H., Aydemir, M. A., & Nacak, İ. (2013). Konya'nın muhafazakarlık algısı üzerine uygulamalı bir çalışma. *Muhafazakar Düşünce*, 9(36), 145-167.
- Alagöz, S. B., & Bilgeoğlu, S. (2019). Marka şehir ve marka imajının ölçümü: Konya şehir imajı üzerine bir araştırma. *KMÜ Journal of Social and Economic Research*, 21(37), 82-100.
- Arıkan, R. (2018). Anket yöntemi üzerinde bir değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 97-159.
- Avraham, E. (2004). Media strategies for improving an unfavorable city image. *Cities*, 21(6), 471-479.
- Bakan, Ö., & Kaya, F. (2010). Konya imajını değerlendirmeye yönelik bir araştırma. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(4), 637-645.
- Baloğlu, S., & McCleary, K. W. (1999). A model of destination image formation. *Annals of Tourism Research*, 26(4), 868-897.
- Canöz, N. (2016). Türk insanı nezdinde Konya imajının belirlenmesine yönelik bir alan araştırması. *Humanities Science*, 11(2), 69-86.
- Demirel, M. (2014). Burdur kent imajı: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi öğrencileri üzerine bir alan araştırması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 6(10), 230-241.
- Ekinci, Y. (2003). From destination image to destination branding: An emerging area of research. *E-Review of Tourism Research*, 1(2), 21-24.
- Eren, C., & Koçyiğit, M. (2020). Kent imajının ve kentsel rekreasyon alanlarına yönelik algının ölçümü. *Aksaray İletişim Dergisi*, 2(1), 66-81.
- Gorkemli, N. H. (2012). Is Konya ready for branding? *International Journal of Business and Management Studies*, 1(3), 89-96.
- Görkemli, N. H., Tekin, G., & Baypınar, Y. E. (2013). Kültürel etkinlikler ve kent imajı: Mevlana törenlerinin Konya kent imajına etkilerine ilişkin hedef kitlelerin görüşleri. *Gumushane University E-Journal of Faculty of Communication*, 2(1), 150-171.
- Güdüdede, H. (2017). Kentlerin markalaşması: Konya örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hauser, J. R., & Koppelman, F. S. (1979). Alternative perceptual mapping techniques: Relative accuracy and usefulness. *Journal of Marketing Research*, 16(4), 495-506.
- http://www.sp.gov.tr/documents/Turizm_Strateji_2023.pdf. (2021, January 15).
- <https://istatistik.yok.gov.tr/>. (2021, January 15).

https://webadmin.selcuk.edu.tr/BirimDosyalar/Dosyalar/ogrenci_isleri/1.GENEL%20%20TABLO.pdf. (2021, January 15).

<https://www.cnnturk.com/ekonomi/turkiyenin-yasamak-ve-calismak-icin-en-iyi-sehirleri-aciklandi?page=1>. (2021, January 15).

<https://www.nvi.gov.tr/konya/2019-yili-konya-nufus-istatistikleri>. (2021, January 15).

Kavaratzis, M. (2004). From city marketing to city branding: Towards a theoretical framework for developing city brands. *Place Branding*, 1(1), 58-73.

Knox, S., & Bickerton, D. (2003). The six conventions of corporate branding. *European Journal of Marketing*, 37(7/8), 998-1016.

Koçyiğit, M., & Aktan, E. (2020). Kent markalaşması bağlamında tematik parkların kent imajı üzerindeki rolü: Konya Kelebekler Vadisi ziyaretçileri üzerinde bir araştırma. *Gumushane University e-Journal of Faculty of Communication*, 8(1), 1-20.

Kotler, P., Haider, D., & Rein, I. J. (1993). *Marketing Places*. New York: Free Press.

Költinger, C., & Dickinger, A. (2015). Analyzing destination branding and image from online sources: A web content mining approach. *Journal of Business Research*, 68(9), 1836-1843.

Murphy, L., Benckendorff, P., & Moscardo, G. (2007). Linking travel motivation, tourist self-image and destination brand personality. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 22(2), 45-59.

Nestrud, M. A., & Lawless, H. T. (2010). Perceptual mapping of apples and cheeses using projective mapping and sorting. *Journal of Sensory Studies*, 25(3), 390-405.

Özbey, D. Ö., & Başer, H. H. (2015). Kent marka imajı oluşumunda etkili unsurların önem ve yeterlilik derecelerinin Konya açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(39), 923-932.

Preston, C. C., & Colman, A. M. (2000). Optimal number of response categories in rating scales: Reliability, validity, discriminating power, and respondent preferences. *Acta Psychologica*(104), 1-15.

Saydam, A. (2005). *İletişimin Akıl ve Gönül Penceresi Algı Yönetimi*. İstanbul: Rota Yayın.

Simoës, C., & Dibb, S. (2001). Rethinking the brand concept: new brand orientation. *Corporate Communication: An International Journal*, 6(4), 217-224.

Şahin, G. (2010). *Turizmde marka kent olmanın önemi: İstanbul örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tasci, A. D., & Gartner, W. C. (2007). Destination image and its functional relationships. *Journal of Travel Research*, 45, 413-425.

Tekin, M., & Cici, E. N. (2011). Şehirlerin markalaşma sürecinin yansımaları: Konya ili üniversitelerindeki öğrencilerin algılarındaki Konya markası. *XI. Üretim Araştırmaları Sempozyumu* (pp. 338-348). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Varol, F., & Ünüsan, Ç. (2019). Sürdürülebilir kültürel miras turizmi kapsamında Konya'ya gelen tursitlerin imaj algısı. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*(19), 247-268.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

Covid- 19 Küresel Salgın Sürecinde Yerel Gazetelerin Durumu: Muş Yerel Basını Örneği

Local Newspapers During The Covid-19 Pandemic: The Local Press in the Province of Muş

Metin Karaburun*, Gülsemir Mısırlı**

Öz: Bu çalışmanın amacı, Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ardından tüm dünyaya yayılan koronavirüsün neden olduğu pandeminin, yerel basını nasıl etkilediğini Muş yerel basını üzerinden sorgulamaktır. Basın İlan Kurumunun 2010 yılı sonrası birleştirme teşvikinin Muş yerel basınında uygulanmamasından dolayı Muş yerel basınına pandemi sürecinde ekonomik olarak diğer illere göre daha fazla etkilendiği düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye'de yerel basının kısa bir tarihine ve Muş yerel basınına değinilmiş, daha sonra yerel basının ekonomik sorunları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın araştırma bölümünde ise, Muş ilinde günlük yayın yapan gazetelerin yetkilileri ile yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında T.C. Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kuruluna, 05.11.2020 tarihinde talepte bulunulmuştur. Kuruldan 26.11.2020'de Sayı: E-10879717-050.01.04-13781 ve 13-4 karar numarası ile izin alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda, Muş yerel basını işletmelerinin pandemi sürecinde kapanmanın eşiğine geldiği, hatta bazı gazetelerin internet sayfasını dahi askıya aldığı tespit edilmiştir. Görüşmeler neticesinde sektöre ve devlete bazı öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muş Yerel Basını, Covid- 19 Pandemisi, Ekonomik Sıkıntılar, Habere Erişim Zorluğu

Abstract: The aim of the present study is to investigate the impact of the pandemic caused by the coronavirus spread from Wuhan in China to the rest of the world on the local newspapers, specifically the local newspapers in Muş. Because the incentive for unification proposed by Press Announcement Association has not been implemented by the local press in Muş, the local newspapers are more likely to experience the negative economic effects of the pandemic. After presenting a brief history of the local press in Turkey, the author discusses the economic problems facing the local newspapers. The authorities of the daily local newspapers in Muş participated in a semi-structured interview. Within the scope of the study, a request was made to the Scientific Research and Publication Ethics Committee of the Rectorate of T.C. Muş Alparslan University on 05.11.2020. Permission was obtained from the Board on 26.11.2020 with the number: E-10879717-050.01.04-13781 and decision number 13-4. The results reveal that most of the local newspapers in Muş are on the brink of bankruptcy and that some newspapers have even suspended their websites. The implications for government authorities and policy makers are discussed.

Keywords: Local Press in Muş, Covid- 19 Pandemic, Economic Distress, Being Unable to Access to News

* Öğretim Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi, Malazgirt Meslek Yüksek Okulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
ORCID: 0000-0002-6104-3704 m.karaburun@alparslan.edu.tr (Sorumlu yazar)

**100/2000 YÖK Doktora Burslu Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı
ORCID: 0000-0001-8103-8462 gulsemirmisirli60@gmail.com

Received/Geliş: 01 November/Kasım 2020

Düzeltilme/Revised form: 23 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 03 May/Mayıs 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2021 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.819278>

Giriş

Basının temel amacı her ne kadar dış dünyada olup bitenler hakkında halkı bilgilendirmek olsa da haber vermenin yanında toplumu, psikolojik, sosyolojik, iktisadi ve politik yönler açısından etkileyebilme özelliğine de sahiptir. Bu noktada toplumsal bilincin oluşmasında da etkindirler (Kurşun, 2007: 377). Demokratik ülkelerde dördüncü güç olarak nitelendirilen basın yaptığı kamu görevinin yanında özgürlüklerin ve demokrasinin korunmasında başat bir rol oynamaktadır. Basının önemli bir kolunu oluşturan yerel basın ise bireylere bulunduğu bölge hakkında bilgi veren ve sorunlarını dile getiren önemli bir kaynaktır. Zira yerel basın, gazetede sunduğu her türlü içerik aracılığıyla bölge halkının ihtiyaçlarına cevap vermekte ve bireylere yaşadıkları yerin bir parçası olduğunu hissettirmektedir. Dolayısıyla yerel basın, üstlendiği rol açısından en az ulusal basın kadar kıymetlidir. Öyle ki, Avrupa’da pek çok ülkede yerel basın tirajının ulusal basını geçmiş olması buna kanıt olarak gösterilebilir (Girgin, 2007: 243, 246). Ancak bugün manzaraya bakıldığında, küresel süreçler karşısında yerel basının ciddi biçimde gerilediğini söylemek yanlış olmasa gerekir. Yerel basının daha çok sanayisi gelişmiş bölgelerde değer kazanması da ayrıca bir soru işaretidir. Özellikle ekonomisi gelişmeyen bölgelerde yerel basının artık can çekişiyor olması, Türkiye’nin demokratik yaşamı için büyük tehlike arz etmektedir.

Yerel basının sorunları denildiğinde ilk akla gelen hiç şüphesiz ekonomik sıkıntılardır. Bu ekonomik sorunların ise reklam, resmi ilan gelirleri, kâğıt ve baskı giderleri gibi çok farklı boyutları bulunmaktadır. Bu çok boyutlu ekonomik sorunlar yerel basının yıllardır süregelen problemlerindedir. 2019 yılının Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde başlayıp ardından tüm dünyaya yayılan koronavirüsü salgını ile birlikte söz konusu sorunların yerel basını ciddi bir darboğaza sürüklediği düşünülmektedir. Ülkemizde 2020 yılının Mart ayında ilk vakalar görülmeye başlanmış sonrasında pandemi ilan edilmiştir. Pandemi süreci pek çok sektörü ekonomik olarak olumsuz etkilemiştir. Bu kapsamda çalışma, küresel salgının yerel basın ekonomisini nasıl etkilediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca, pandemi sürecinde habere ulaşma ve erişim açısından da bir sorgulama yürütülmüştür.

Yerel basın ve yerel basının sorunları ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu çalışma ise, yerel basının sorunlarını koronavirüsün neden olduğu pandemi sürecinde Muş yerel basını örneğinde tartışması nedeni ile önem kazanmaktadır. Basın İlan Kurumunun 2010 yılı sonrası birleştirme teşviki¹ Muş yerel basınında uygulanmadığından dolayı Muş yerel basını olağanüstü durumlardan ve ekonomik sıkıntılardan diğer illere nazaran daha fazla etkilendiği düşünülmektedir. Çalışmanın yerel basın-pandemi ekseninde yapılan ilk çalışmalardan olmasından dolayı ileride konu ile alakalı yapılacak çalışmalara ışık tutacağı öngörülmektedir.

Türkiye’de Yerel Basın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Muş Basını

Türk gazetecilik tarihi, Osmanlı Devleti ile başlamaktadır. Türkiye’de 18. yüzyılda basımcılığın gelişiminin ardından yerel düzeyde yabancı dillerde gazete çıkarken; 1828 yılından sonra ise, resmi nitelikte gazeteler yayın yapmışlardır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından Türkçe ve Arapça çıkartılan Vakayi-i Mısıriyye, yerli olmasından dolayı Türk basın tarihinde önemli rol üstlenmektedir. Tamamı Türkçe ilk gazete ise padişah II. Mahmud’un talimatıyla 1831 yılında çıkartılmaya başlanan Takvim-i Vakayi’dir (Koloğlu, 2006: 24).

1910’dan sonra sağlanan özgürlük neticesinde yüzden fazla yerel gazete yayınlanmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı döneminde bu gazetelerin büyük çoğunluğu kapanmıştır (Yücel, 1999: 174). Osmanlı girdiği Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlubiyetle çıkmış ve 1918 Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla beraber Anadolu toprakları işgal edilmeye başlanmıştır. Osmanlı’nın bu işgal karşısında suskunluğunu koruması, Anadolu’da direnişin başlamasını sağlamıştır. Bu dönem yerel medya tarihi açısından son derece ehemmiyetli ve kritik bir dönemdir (Kılıç, 2019: 53). Öyle ki, Osmanlı’nın son dönemlerinde ve savaş yıllarında zor şartlar altında yayınlarını sürdürmüş olan basın, bilhassa Kurtuluş Savaşı zamanında önemli roller üstlenmiştir. 1919’da Ankara’da çıkan Anadolu’nun Sesi ve 1920’den

¹Özellikle 2010 yılından sonra yerel gazeteleri birleştirme politikası benimseyen Basın İlan Kurumu, bu politikası doğrultusunda nicelikten ziyade niteliğin artırılmasını hedeflemiş ve yerel basın kuruluşlarını desteklemeyi sürdürmüştür.

itibaren yayınlanan Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri Mustafa Kemal'in yazdığı yazıları milli mücadelenin devam ettirildiği diğer şehirlere ulaştırmıştır. O dönemde Sivas, İzmir, Eskişehir, Edirne, Konya, Erzurum, Adana, Balıkesir, Elazığ, Kayseri, Antalya, Giresun, Bartın gibi Anadolu şehirlerinde de milli mücadeleyi destekleyen gazeteler yayın yapmışlardır (Faraç, 1999: 23).

1928 yılında Latin harflerinden türetilen yeni Türk Alfabesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesinin ardından gazeteler, dört ay gibi bir sürede Latin harflerine geçmiştir. Böylesine kısa bir sürede yeni harflere uygun alt yapı kuramayan ve yetmişmiş eleman bulamayan İstanbul gazetelerinin toplam satışı 30 binlerden 20 binlere inmiş, bazı gazeteler ise kapanmıştır. Hükümetin, İstanbul'da bulunan gazete ve dergilere yardım etmesi, İstanbul basınını rahatlatmıştır ancak böyle bir destek alamayan ve bu dönemde sayıları 400 civarında olan, ortalama bin ile 2 bin 500 arası tirajlı Anadolu basını bu süreçten olumsuz etkilenmiştir (Kabacalı, 2000: 162). Tam sayıları bilinmemekle birlikte yerel yayınların büyük bir bölümü harf devrimi sürecinde kapanmış ya da yayınlarına ara vermiştir (Şeker, 2007: 42-43). İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ülkede çıkarılan yayın sayısı ise, 113 gazete ve 227 dergi olarak belirlenmiştir (Kabacalı, 2000: 194).

1946 yılında çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte yerel basın canlanmıştır, bu dönemde Demokrat Parti'yi destekleyen çok sayıda gazete yayımlanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile bu gazeteler resmi ilan, kâğıt tahsisi ve çeşitli yöntemlerle desteklenmiştir (Kabacalı, 2000: 273). 1 Haziran 1956'da Türkiye'de 329 günlük gazete, 230 haftalık veya daha sık ara ile çıkan ve 66 on beş günlük ve aylık gazete yayımlanmıştır. Aynı tarihte 54 haftalık dergi, 22 on beş günlük, 204 aylık, 12 iki aylık, 46 üç aylık 2 altı aylık 12 yıllık dergi yayımlanmıştır (Haytaoğlu, 2009: 41). 1950'lerde demokrattığı isminde taşıyan birçok gazete yayımlanmıştır. 1960'lar ise Anadolu'da gazete sayısında ciddi bir artışın olduğu dönemdir. 1964 yılındaki verilere göre, 66 ilde ve 138 ilçede 322 günlük, 205 ise haftalık gazete yayımlanmıştır. Aynı yıl Ankara'da yayımlanan günlük gazete sayısı 34 olmuştur. Bunların içerisinde günlük siyasi gazetelerin yanı sıra spor, ticaret, ekonomi, meslek gazeteleri ve bültenlerde yer almıştır. 1964, 1969 ve 1971 yıllarında vilayetlerin 26'sında yayınlanan gazete ve bültenlerin sayısında devamlı bir artış görülmüştür (Koyukan, 1995: 169).

1973 yılında yerel gazete sayısı 1100'e ulaşmıştır. Yerel gazete sayısındaki bu artış ile Basın İlan Kurumu tarafından ilan dağıtım şartlarına düzenleme getirilmiştir. Yeni düzenleme; makine ile dizilme, yüzölçümü, punto, fiili satış alt sınırı gibi ölçütleri içermiştir (Kabacalı, 2000: 274). Yerel gazetelerin büyük çoğunluğu yeterli vasıflara sahip olmadıklarından dolayı ilan alamamıştır. Bu duruma karşılık yerel basın siyasi ilişkileri kullanarak çıkar sağlama yollarını aramıştır. Diğer taraftan yerel basın 1970'lerde zirveye ulaşan sağ-sol çatışmasından da etkilenmiş ve bu dönemde Anadolu'daki birçok gazete ve gazeteci silahlı saldırıya uğramıştır. 12 Eylül 1980 darbesi ise yerel basında depolitizasyonu (siyasal söyleme mesafeli durmak) gündeme getirmiştir. 24 Ocak 1980 kararları ile başlanan liberalizm devri, sermayenin desteğini alamayan gazetelerin tasfiyesine sebep olmuştur (Koloğlu, 1993: 132-133).

1990'larda yerel gazetelerde ofset teknolojisine geçişler başlamış ve gazeteler düz ofsette basılmıştır (Kabacalı, 2000: 274). Ayrıca nokta dizgi ve baskı bakımından en modern teknolojiler yaygınlaşmıştır. Yerel basın 1989 yılında 77 yayın ofset teknolojisine sahipken, 1992 yılında bu sayı 189'a yükselmiştir (Koloğlu, 1993: 135). 1990 yılında Ankara haricinde toplam 721 gazete yayımlanmıştır. Bu gazetelerin 328'i günlük, 393'ü de haftalıktır (Koyukan, 1995: 170). 1992 yılında ise İstanbul, Ankara ve İzmir haricinde 827 süreli yayın çıkarılmıştır. Bu süreli yayınların 317'si günlük, diğerleri ise haftalık, on beş günlük ve aylık olarak çıkarılmıştır (Kabacalı, 2000: 274).

2000'lerde yerel basın büyük bir oranda gelişmiş, sanayi, endüstri ve ticaret alanlarında reklam gelirleri artmıştır. Bazı illerde yerel gazeteler ofset tekniği ile basılan ve tirajı bin ile on bin arasında değişen bir yapıda iken; diğer il ve ilçelerdeki yerel gazetelerde ise resmi ilanlara bağımlı olarak geleneksel yapılarını devam ettirmişlerdir (Uçak ve Erkal: 2019: 101). 2004 yılında, 422'si illerde, 453'ü ilçelerde olmak üzere 875 yerel gazete yayımlandığı belirlenmiştir. Bu gazetelerin 519'u günlük, 12'si haftada beş gün, 10'u haftada üç gün, 37'si haftada iki gün, 274'ü haftada bir gün, 12'si on beş günlük, 11'i de aylık olarak yayımlanmıştır (Girgin, 2007: 251). 2011 yılı itibari ile Türkiye'de 55'i

ulusal, 23'ü bölgesel ve 2381'i yerel olmak üzere toplamda 2459 gazete basılmaktadır. Fakat hem ulusal hem de yerel gazetelerde teknolojik gelişme ve yenileşme ile dijitale geçenler ve kapananlardan dolayı bu sayı tartışmalı durumdadır (Kınsün, 2019: 36).

Çalışmanın uygulama bölümü Muş yerel basın örneklemine ele alınacağından dolayı Muş yerel basın tarihine kısaca göz atmakta fayda vardır. Muş'un ilk yerel gazetesi 15 Aralık 1952 yılında Nazif Kurucu ve Talat Sungur tarafından yayınlanan Muş Gazetesi'dir. "Siyasi, Müstakil Mahalli Gazete" sloganı ile yayınlanan gazetenin yayın hayatı uzun sürmemiş sadece bir sayı çıkarılabildiği (Yuca, 2016: 207). Daha sonra Vahdettin Toplu tarafından 5 Ocak 1953 tarihinde Muş Altınova Gazetesi yayımlanmıştır (TTK, 1953: 313). Muş Altınova Gazetesi'nin ardından 29 Ekim 1953 yılında Sait Çelikoğlu tarafından Alparslan İli Gazetesi yayımlanmıştır. Bu gazetelerin yanı sıra 1954 yılında yayımlanan Muş'un Sesi, 1958 yılında Vahdettin Toplu tarafından yayınlanan Yeni Zafer, 1958 yılında A. Hadi Toplu ve İhsan Sabuncuoğlu tarafından yayınlanan, Şark Telgraf, gazeteleri Muş yerel basınının tarihsel kronolojisini oluşturmaktadır (Yuca, 2016: 209-212).

Özellikle 2000'lerden sonra il bazlı gelişmeler ve Basın İlan Kurumu'nun resmi ilan için verdiği gelirin cazibesi, Türkiye'de diğer illerde olduğu gibi Muş'ta da yerel gazetelerin nicelik olarak artmasına sebep olmuştur. Günümüzde Muş'ta 8 adet Günlük/Vasıflı ve 7 adet Haftalık/Alt vasıflı olmak üzere 15 yerel gazete yayın hayatına devam etmektedir. Bu gazeteler: 30 Nisan Gazetesi (2007), Muş Ovası Gazetesi (2006), Muş İl Gazetesi (2009), Muş Ekspres Gazetesi (2006), Muş Altınova Gazetesi (2009), Yeni Muş'un Sesi Gazetesi (2000), Muş Manşet Gazetesi (2012), Günaydın Muş Gazetesi (2005), Haber 49 (2004), Alparslan Diyarı Gazetesi (2007), Haber 1071 Gazetesi (2005), Bulanık Bilican Gazetesi (2006), Murat Haber Gazetesi (2009), Varto Haber Gazetesi (2005), Vartonun Sesi Gazetesi'dir (2006) (Muş Valiliği İl Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü ile görüşme, 10.06.2020).

Yerel Basınının Ekonomik Durumu

Yerel basın, bölgenin ve o bölgede yaşayan bireylerin sorunlarını ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerini gündeme taşıyan halkın gözü kulağı olmasının yanında yerel yönetimin de dili olması bakımından (Girgin, 2001: 161) önemli bir basın yayın oranıdır. Bir sokak lambasının yanmaması, çöpçünün geçmemesi, bekçinin gezmemesi, sağlık ocağına doktorun gitmemesi gibi konular ulusal basında yer almamaktadır (Ünal, 1996:1070). Hal böyle olunca yerel basına büyük görev düşmektedir. Ancak bugün yerel basın gerek akademik tartışmalarda gerek güncel tartışmalarda sorunlarıyla gündeme gelmektedir. Bu sorunların başını ise ekonomiden kaynaklanan problemler çekmektedir.

Yerel basın gazetecilik dışında çoğunlukla matbaa işletmeciliği gibi güçsüz bir sermaye ile kurulan işletmelerden oluşmaktadır. Sermaye bakımından yeteri donanıma sahip olmayan yerel basın günün şartlarına uygun bir ilerleme kaydedememektedir. Bu gazetelerin asıl hedefi resmi ilan gelirlerinden pay almaktır. Böylece nitelikten ve öz sermayeden yoksun yerel gazete sayısı giderek artmaktadır (Kınsün, 2019: 64). Atabek'e göre, Türkiye'de yerel gazeteler büyük ekonomik sıkıntı içinde olduğu için teknolojik açıdan kendilerini yenileyememekte, biçimsel ve içerik olarak iyi bir gazete çıkaramamakta, yüksek ücret ödeyemedikleri için yeterince kalifiye eleman çalıştıramamakta, gazetenin dağıtımında ve dolayısıyla tirajını arttırmada ciddi sorunlar yaşamaktadır (2005:52).

Gazeteler finansal açıdan iki ana kaynaktan beslenmektedir. Bunların ilki satıştan elde edilen kazanç; diğeri ise, reklam ve ilan gelirleridir. İlk grubu okuyucular ikinci grubu da reklam verenler etkilemektedir. Ancak gazetelerin gerçek gelir kaynakları ilan ve reklamlardır (Vural, 1999: 157). Yerel gazeteler ilan ve reklam gelirlerine muhtaç olmalarından dolayı tarafsız haber yapmaktan kaçınmaktadırlar. Çünkü kurumlar haklarında olumsuz bir haber yapıldığında ilanlarını kesebilmekte bu durum yerel basının zaten kötü olan ekonomisini iyice çıkmaza sokmaktadır. Tüm bu sebepler yerel basının kaliteli içerik üretmesini de zorlaştırmaktadır. Böylece yaygın basınla rekabet etmesi güçleşmekte; gazete satışları düşmekte ve buna bağlı olarak ilan ve reklam gelirleri de azalmaktadır. Gazetelerin yaşadığı ekonomik sıkıntıların bir kısmı da aslında tüm sektörleri etkileyen genel ekonomik problemlerdir. Reklam vermesi beklenen sektörlerin de benzer sıkıntılar yaşamaları yerel basının ikinci temel gelir kaynağı olan reklam ve ilan gelirlerini olumsuz etkilemektedir. Öz sermayesi bulunmayan, kaliteli içerik üretemeyen ve özel reklam geliri de olmayan bu tür yerel gazeteler, devletin kendilerine

kredi vermesi, makine alımında teşvik sağlanması, resmi ilan gelirlerinin artırılması gibi devletten gelecek desteği beklemektedir (Şeker,2007:74- 75).

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, dünyayı sarsan küresel salgınının yerel basını nasıl etkilediğini Muş yerel basını örneğinde sorgulamaktır. Bu amaç kapsamında araştırmanın temel sorusu Küresel salgın Muş yerel basınına nasıl etkilemiştir?, Araştırmanın hipotezi ise, küresel salgın döneminde Muş yerel basını olumsuz etkilenmiştir şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın evreni Muş yerel basını; örnekleme ise, Muş'ta günlük yayın yapan basılı gazeteler (30 Nisan, Muş Ovası, Muş İl, Muş Ekspres, Muş Altınova, Yeni Muş'un Sesi, Muş Manşet, Günaydın Muş) olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında T.C. Muş Alparslan Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kuruluna, 05.11.2020 tarihinde talepte bulunulmuştur. Kuruldan 26.11. 2020'de Sayı: : E-10879717-050.01.04-13781 ve 13-4 karar numarası ile izin alınmıştır. Belirlenen bu gazetelerin yetkilileri ile derinlemesine mülakat yapılarak pandemi sürecinin yerel basını nasıl etkilediğini onların gözünden ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışmada derinlemesine mülakat tekniğinin belirlenmesinin nedeni yerel basında çalışan yetkililerle birebir ve ayrıntılı bir şekilde görüşülmek istenmesidir.

Muş İl Gazetesi ve Muş Ovası Gazetelerinin sahibinin aynı olmasından dolayı 7 görüşme yapılmıştır. Derinlemesine mülakat, açık uçlu ve keşfetmeye yönelik bir metottur. Görüşmenin temel amacı, kişilerin tutum ve davranışlarının temelinde yatan nedenlere ulaşmaktır (Baş vd., 2008: 111). Böylece araştırmalarda görüşmeci yalnızca belli sorulara cevap aramamakta katılımcının konuyla ilgili paylaşmak istediği kişisel bakış açısını ve anlamlandırma mekanizmasını da sorgulamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla mülakat sırasında katılımcılar aktif rol üstlenmektedir. Derinlemesine mülakat; yapılandırılmış, yarı- yapılandırılmış ve yapılandırılmamış olarak üçe ayrılmaktadır. En esnek yapıdaki görüşmeler yapılandırılmamış görüşmelerdir. Yapılandırılmış görüşmeler yazılı bir anketin sözel bir formudur. Yarı- yapılandırılmış görüşmeler ise hem belirgin hem de açık uçlu sorular içererek diğer iki türün bir karışımı olarak ortaya çıkmaktadır (Merriam, 2009: 89). Çalışmada önceden hazırlanmış soru formu ile katılımcılarla görüşülmesi planlanmıştır. Ancak görüşme sırasında yeni sorular da sorulduğu için çalışmada yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği benimsenmiştir. Görüşmeler, 15 Haziran – 25 Haziran 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş; katılımcıların izni alınarak görüşmeler ses kayıt cihazına kaydedilmiştir.

Bulgular

Yapılan görüşmeler neticesinde, Muş ilinde günlük yayın yapan gazetelerin koronavirüs sürecinde yaşadığı sıkıntılara yönelik elde edilen veriler kategorileştirilmiştir. Bu kategoriler; Pandemi Sürecinin Muş Yerel Basınına Ekonomik Etkileri, Pandemi Sürecinin Muş Yerel Basını Tirajına Etkisi, Pandemi Döneminde Habere Erişim ve Haber Kaynaklarına Ulaşımında Yaşanılan Güçlükler, Sokağa Çıkma Yasağının Muş Yerel Basına Etkileri şeklindedir.

Pandemi Sürecinin Muş Yerel Basınına Ekonomik Etkileri

Çalışmanın kuramsal çerçevesinde de değindiğimiz gibi yerel basının tüm sorunlar içerisinde en çok konuşulan/tartışılan sorunu ekonomik kaynaklı sorunlardır. Yerel basının var olan ekonomik sorunları henüz çözülmemişken küresel bir faciaya dönüşen koronavirüs salgınının getirdiği yıkım ise yerel gazeteleri iyice çıkmaza sokmuştur. Muş yerel basını da bu süreçten olumsuz etkilenmiştir. Günlük yayın yapan 8 gazete yetkilileri ile yapılan görüşmelerde ortak görüş yerel basının salgınla birlikte iyice çıkmaza girdiği yönündedir. Bu konuyla ilgili bir basın temsilcisinin görüşleri şöyledir:

Yerel basın Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi Muş'ta sıkıntılı durumda. Ekonomik anlamda sıkıntılar yaşadık. Çünkü genel olarak yerel gazetelerin en büyük kazancı ihale ilanlarıdır. Bu süreçte ihaleler iptal edildiği için ekonomik olarak bizi etkiledi. Bu süreçte bizi iyice zor duruma düşürdü. Basın ilan kurumu bu süreçte yedi sayfa çıkan gazetemizi altı sayfaya düşürdü. Reklam gelirlerimiz yok denecek kadar az, bu süreçte de iyice azaldı.

Bir başka basın temsilcisi ise yerel basın gazeteciliğini virüse yakalanan bir hastaya benzeterek şu açıklamalarda bulunmuştur:

Bizler yerel gazete olarak gerek maddi anlamda gerekse diğer konularda ciddi sıkıntılar yaşıyoruz. Pandemi sürecinde gerek resmi ilanların ve gerek reklam gelirlerinin olmaması veya azalması durumu bu olumsuzluğu tetikledi ve yerel gazeteler olarak kapanmanın eşiğine geldik. Günümüzde yerel gazeteler virüse yakalanmış bir hasta gibi sıkıntı içerisinde. Bu süreçte gelirimiz olmadığı gibi tüm giderleri de cebimizden karşılıyoruz. Yerel gazeteler olarak işimizi gururla yaptığımız ve bu mesleğin hastası olduğumuz için yayın yapmak zorunda oluyoruz yoksa bir gelirimiz yoktur.

Bir başka basın temsilcisi de, diğer basın yetkililerinin dediklerine paralel olarak, “Genel olarak yerel gazeteler 3-4 yıldır ekonomik sıkıntı içerisinde. Gerek yerel gazetelerin fazlalığı gerek reklam gelirlerinin olmaması bu süreçte bu durumu tetikledi. Sadece üç aylık kısa çalışma ödeneği aldık. Giderlerimiz gelirlerimizi geçti” demektedir.

Diğer bir basın temsilcisi ise, Muş yerel basınının Basın İlan Kurumu’nun birleşme teşvikini uygulamamasına vurgu yaparak, “Daha önce Basın İlan Kurumu yerel basını birleştirme çalışması yapmıştı. Fakat Muşta uygulanmadığı için pandemi süreci bizi diğer pek çok ile göre daha olumsuz etkiledi” sözleriyle pandemi sürecinde ekonomik açıdan zorlanmalarını Muş yerel basınında Basın İlan Kurumu’nun birleşme teşvikinin uygulanmamasına bağlamaktadır.

Özetle, yerel basın bu süreçte hem özel reklam hem de resmi ilan alamamış böylece ekonomik olarak çıkmaza girmiştir. Şu halde yerel basının herhangi bir olağanüstü durumda ekonomik olarak tedbire ve kendine yetecek öz sermayeye sahip olmadığı söylenebilir. Yerel basın bu sürede tabir-i caizse Basın İlan Kurumu’ndan gelen destekten medet ummuştur. Muş basın yetkilileri, bu sürede Basın İlan Kurumunun desteğinin çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda bir basın söyledikleri dikkat çekicidir:

Devlette bu süreçte İŞKUR vasıtası ile kısa çalışma ödeneği verdi. Yine sigorta primleri hususunda da yardımcı oldu.30 gün değil 15 gün üzerinden sigorta primleri ödendi. Resmi ilanlardaki düşüşlerden dolayı devlet bu desteği sağladı. Tabi ilanlardaki düşüş sadece bu süreçte değil son birkaç yıldır düşmüş durumda idi. İletişim Başkanlığı ve Basın İlan Kurumunun desteği ile İŞKUR vasıtası ile kısa çalışma ödeneği sağlandı. Bu bizi bir nebze de olsa rahatlattı.

Pandemi sürecinde yaşanan ekonomik sorunun etkilediği kesimlerden biri de şüphesiz yerel basın çalışanlarıdır. Zaten normalde de çalışanların ücretini zorlukla ödeyebilen yerel basın bu dönemde daha da zorlanmıştır. Salgın sürecinde iş akdi fesihlerine yasak getirildiğinden yerel basın yetkilileri bu sürede finansal açıdan sıkıntı yaşamalarına karşın Muş yerel basınında hiçbir gazeteciyi işten çıkarmadıklarını ifade etmişlerdir.

Pandemi Sürecinin Muş Yerel Basın Tirajına Etkisi

Yerel gazetelerin önemli sorunlarından biri de tiraj meselesidir. Ülkede yayınlanan 850’in üzerindeki yerel gazetenin tiraj rakamlarına ulaşmak ulusal gazetelerinkine ulaşmaktan çok daha zordur. Gazetecilerin ağzından toplanan veriler, gazetecilerin kendi deyimleriyle “abartılı” ifadelerdir (Kutlu’dan akt. Yüksel, 2006: 19). Toplumda okuma alışkanlığının yeterli olmamasından dolayı Kocaeli, Bursa, Eskişehir dışındaki yerel basına istenilen düzeyde talep olmamaktadır. Resmi ilan ve reklam gelirlerinde yeteri kadar ekonomik kar elde edemeyen yerel gazeteler, tatmin edici okuyucu sayısına da ulaşamayınca satıştan da umduğunu bulamamaktadır (Gezgin, 2007:193). Türkiye’de koronavirus salgının ilk görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinden 15 Nisan 2020 tarihine kadar geçen zaman sürede gazete tirajlarının dörtte biri oranında azaldığı görülmektedir. Ayrıca gazetelerde çalışan haberciler ve matbaa işçileri çalışmalarına risk altında devam etmekte ve reklam geliri ve satışları hızla düşen gazeteler ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadırlar (Çağlak, 2020: 69). Muş yerel basını temsilcisi satıştan zaten kar elde edemediklerini ancak pandemi sürecinde gazete satışlarının iyice düşüş yaşadığını dile getirmişlerdir. Bu konuda bir basın temsilcisi, “Gazete tirajımızda düşüş yaşandı. Çünkü hem vatandaş dışarı çıkamıyor hem de hastalığa yakalanma korkusu ile gazeteye dokunmak istemiyorlar. Bu durum dolaylı olarak gazete tirajımızın düşmesine sebep oldu. Ancak bizim zorunlu

çıkarmamız gereken sayı vardı bu sayıda herhangi bir değişiklik yapmadık” diyerek pandemi süresinde düşen tiraja vurgu yapmıştır.

Muş yerel basın temsilcileri bu sürede genel olarak basılı gazete tirajı düşmesine karşın internet sayfalarında tıklanma sayısında artış yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bir basın temsilcisi, “Vatandaş bu süreçte evde telefonu interneti ile daha fazla zaman geçirdiği için bizi de takip ettiler ve tıklanma sayımız arttı” demektedir.

Bir başka basın temsilcisi de diğer basın yetkilisinin sözlerine paralel olarak “Gazete tirajımızda düşüş yaşandı. Bu süreçte internet sayfamızda haberlerin tıklanma oranında ciddi anlamda bir artış oldu. Vatandaş internet sayfamızdan ve sosyal medya hesaplarımızdan bizi takip etti ve tıklanma oranımız normal zamana göre yüzde iki yüz arttı” şeklinde yorumlamaktadır.

Bir diğer basın temsilcisinin bu konuda söyledikleri dikkat çekicidir. Diğer basın temsilcilerinin aksine, internet üzerinden de reklam alamadıkları için yayın yapmayı askıya aldıklarını belirtmiştir.

Toparlayacak olursak; Muş yerel basın temsilcileri pandemi döneminde basılı gazete tirajında düşüş yaşanmasına karşın internet sayfalarının tıklanmasında artış yaşandığını dile getirmişlerdir. Ancak bir gazete internet üzerinden dahi yayın yapmadığını belirtmiştir. Bu durum kesilen ilan ve reklamın yerel basını ne derece etkilediğini gözler önüne sermektedir.

Küresel Salgın Döneminde Habere Erişim ve Haber Kaynaklarına Ulaşımında Yaşanılan Güçlükler

Yerel gazeteler, ifadesinden de anlaşılacağı üzere mahallin haberleri değerlendirerek gazetecilik görevini yerine getirmek zorunluluğu olan gazetelerdir. Yöre insanı da gazetesinden bunu bekler. O nedenle de yerel gazete mahallinde meydana gelen olayları en seri şekilde okuyucusuna vermekle yükümlüdür. Ancak bu yükümlülüğünü yerine getirememektedir. Zira, haber kaynakları haber alma imkanları kısıtlıdır (Ünal, 1996: 1068). Tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de etkileyen Covid-19 salgın hastalığı süreci yerel basını habere erişim ve haber kaynaklarına ulaşım noktasında olumsuz olarak etkilemiştir. Muhabirler, gazetecilik mesleğinin saha elemanı ve vitrinidir. Gazeteciler, ses kayıt cihazları, kalem kâğıtlarıyla, fotoğraf makineleriyle, kameralarıyla ve cep telefonlarıyla haberi kovalayan profesyonellerdir. Haberleri basıma ve yayına hazırlayan editoryal ekip muhabirler kadar görünür değildir. Pandemi ile birlikte muhabirler ve editoryal ekip çalışmalarını evden yürütmek zorunda kalmışlardır. Bu konu ile ilgili bir basın temsilcisi, “Zorluklarla karşılaştık. Çünkü bu süreçte kamu kurumları kapalı veya nöbetleşe çalışma esasını uyguluyor, vatandaş hastalıktan dolayı endişeli, etkinlikler ve programlar iptal edildi. Biz de yerel gazete olarak yayın yapma zorunluluğumuz var. Dolayısıyla haber bulma ve habere ulaşma konusunda sıkıntılar yaşadık” demektedir.

Bir başka basın temsilcisi de “Bu süreçte ciddi anlamda habere erişim noktasında zorluklarla karşılaştık. Özellikle sosyal mesafe ve temas konusunda vatandaş tedirgindi. Bu da bizi sıkıntıya düşürdü. Habere çıkarken biz gazeteciler de eldiven ve maske kullanarak hastalığa karşı kendimizi korumaya çalıştık. İnsanlar birbirinden kaçıyor bu da habere erişim konusunda haber bulma konusunda bizi olumsuz olarak etkiledi” şeklinde ifade etmektedir.

Diğer bir basın temsilcisi ise, bu süreçte habere erişim açısından çok zorluk yaşamadıklarına değinerek, “Özellikle muhabir arkadaşlarımız sosyal mesafe noktasında ve salgından uzak durma konusunda kısmi zorluklar yaşasa da biz bu süreçte genel olarak zorlukla karşılaşmadık” sözleri ile diğerlerinin söylediğinin aksine, bu süreçte habere erişim konusunda zorluk yaşamadıklarına dikkat çekmektedir.

Bir diğer basın temsilcisi ise, “Bu süreç dünya düzeninin alışık olmadığı bir süreçti. 20 yıllık gazetecilik hayatım da ilk defa böyle bir süreçle karşı karşıya kaldım. İnsanların evden dışarıya çıkamadığı kamu kurumlarının çalışma konusunda tedbirler aldığı bu sıkıntılı süreçte yerel gazete olarak habere erişim sürecinde doğal olarak zorluklarla karşılaştık” şeklinde ifade etmektedir.

Başka bir basın temsilcisinin ise konu ile ilgili görüşleri şöyledir: “İster istemez zorluklarla karşılaştık. Çünkü hem pandemi hastalığından korunmak hem de hastalık kapmamak için vatandaşların içine girmemek zorunda kaldık, bunun yanı sıra sokağa çıkma kısıtlamaları olduğu için haberle ilgili muhatap bulamıyorduk. Biz gazetecilere sokağa çıkma konusunda kısıtlama olmadı fakat diğer vatandaşlara olduğu için haber bulma konusunda zorluklar yaşadık”.

Görüşmelerden anlaşılacağı üzere yerel basın çalışanları bu sürede habere erişim konusunda sıkıntılar yaşamışlardır. Elbette bu durum gazetede ulusal habere mi yerel habere mi daha fazla yer vermişlerdir sorusunu akla getirmektedir. Bu konuda bir basın temsilcisi “Bu süreç içerisinde daha çok ulusal haberlere yer verdik. Bu süreçte genelde sağlık içerikli uyarı ikaz anlamında haberlere yer vermeye çalıştık. Halkı sağduyuya çağırma adına bu haberleri verdik” demektedir.

Bir başka basın temsilcisi de diğer basın temsilcisinin söylediklerine paralel olarak, “Bu süreç içerisinde daha çok ulusal haberlere yer verdik. Özellikle pandemi süreci ile ilgili haberlerde daha çok ulusal haberleri kullandık. Çünkü herkesi ilgilendiriyordu ve vatandaş haberleri ilgi ile takip ediyordu. Özellikle sağlık bakanlığının, içişleri bakanlığının, iletişim başkanlığının uyarılarını dikkate aldık. Sağlık il müdürlüğünden ise sağlık bakanlığının verdiği bilgileri kullanmaya çalıştık” demektedir.

Konuyla ilgili bir başka basın temsilcisi de, “Kısıtlamalardan dolayı hem insanlar dışarı çıkamıyor hem de tüm etkinlikler iptal edildi bu da yerel basın olarak bizim haber olanaklarımızı azalttı. Bizim de günlük gazete olarak baskı yapma zorunluluğumuz olduğu için bu süreçte yoğun olarak ulusal haberlere yer verdik.” demektedir.

Görüşme yapılan bazı basın temsilcileri ise diğer basın yetkilerinin aksine, “pandemi sürecinde nöbetleşe gazete çıkarılmasından dolayı haberlerde birikme olduğu için genel olarak yerel haberlere yer verdiklerini” ifade etmektedirler.

Bu sürede yaşanan bir diğer zorluk ise haber kaynaklarına ulaşım güçlüğüdür. Bir basın temsilcisinin bu konu hakkında görüşleri şöyledir: “Genel olarak gazetecilerin habere ulaşmaları için farklı kanalları vardı. Teknoloji geliştiği için internet aracılığı ile vatandaşların sosyal paylaşım sitelerinden ve cep telefonumuza gelen ihbarlardan haberlere ulaşmaya çalıştık. Herkes evinde olduğu için bir durumla karşılaştıklarında sosyal medya hesaplarından paylaşımlar yapıyorlar biz de sosyal medya aracılığı ile habere ulaşmaya çalışıyoruz”.

Diğer bir basın temsilcisi ise, “Genel olarak kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile görüşerek ileriye dönük düşünceleri ve yapmaya karar verdikleri etkinlikler hakkında görüşerek haber yapmaya çalıştık. Bir nevi masa başı habercilik yaptık” şeklinde dile getirmektedir.

Bazı basın temsilcileri ise diğerlerinin aksine, “Muhabir arkadaşlarımız bu süreçte sahada idi. TV, gazete ve radyo gibi basın yayın organları çalışanlarına bu süreçte yasak yoktu. Bizim işyeri olarak arkadaşlarımıza çıkardığımız görev belgeleri ile rahatlıkla dışarda dolaşıp habere ulaşabiliyorlardı” şeklinde ifade etmektedirler. Bir diğer basın temsilcisi de “Basın mensuplarına sokağa çıkma yasağı uygulanmadığı için bizler sahada daha rahattık ve haber kaynaklarına ulaşmaya çalıştık” demektedir.

Sokağa Çıkma Yasağının Muş Yerel Basınına Etkileri

Saha çalışanı gazeteciler, salgın döneminde ciddi risk grubunda olan bir meslek olarak görülmektedir. Öyle ki pandemi sürecinde Amerika'nın Sesi'nin (VOA), gazeteciler üzerine yaptığı araştırmada dünyanın çeşitli bölgelerinde ve ülkelerinde görev yapan habercilere, “Salgın haberi yaparken karşılaştıkları riskler” sorulmuştur ve araştırma neticesinde, batılı ülkelerden, Asya ve Latin Amerika gibi pek çok ülkede yetkililerin salgını haber akışını ve basın özgürlüğünü kısıtlamak için kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Ukrayna, Zimbabve ve bazı ülkelerde, karantina ile ilgili haberleri dolayısıyla gazetecilerin fiziksel saldırıya uğradığı belirtilmiştir (Kalafat, 2020). Salgın sürecinde gazetecileri etkileyen bir diğer konu, ulaştıkları haberin doğru olup olmadığı konusudur. Fakat salgın hastalıktan korunmak için zorunlu şartlar dışında haberciler de izole yaşam sürmek zorunda kalmışlardır. Böylece gazeteciler haberin doğruluğunu telefon aracılığıyla kontrol etmeye çalışmışlardır. Ya da kendilerine gelen haberlerle gazetelerini oluşturmuşlardır. Bu açıdan

düşünüldüğünde sokağa çıkma yasağı gazetecileri doğrudan etkilememiş olsa bile, muhataplara ulaşmada sıkıntı yaşamışlardır.

Konu ile ilgili bir basın temsilcisi, “Resmi kurum aracılığı ile haberlerimizin doğruluğunu teyit ettik. Yine telefon gibi iletişim araçları ile de haberlerimizin doğruluğunu teyit ettik” demektedir.

Bir başka basın temsilcisi de “Basın mensuplarına sokağa çıkma yasağı uygulanmadığı için bizler sahada daha rahattık ve haber kaynaklarına ulaşmaya çalıştık” şeklinde ifade etmektedir.

Diğer bir basın temsilcisi ise konuyu,

Sağlıkla ilgili haberlerde resmi kurum aracılığı ile haberlerimizin doğruluğunu teyit ettik. Diğer yerel ve güncel haberlerde zorda olsa mesafe kurallarına dikkat ederek sokakta haberlerimizi bizzat görerek teyit etmeye çalıştık. Biz bu süreçte zorluklarla karşılaşsak da maalesef yayın yapmak için sokağa çıkıp haber bulma zorunluluğumuz var. O yüzden evden çalışmaya pek ayak uyduramadık bu süreçte de rutin olarak dışarda haber yapmaya devam etmek zorunda kaldık. Yasaklarda da çalışmalarını sürdürdük şeklinde değerlendirmektedir.

Bir diğer yerel basın temsilcisi ise “Maalesef öyle bir sektörüz ki halkın içerisinde olmak zorundayız. Evden gazetecilik olmuyor. Olsa bile biz yapamıyoruz çünkü sürekli hareket içinde olduğumuz için bu duruma ayak uydurmak oldukça zor. Kısıtlamalardan dolayı insanlar dışarı çıkamadığı için bu süreçte haberlerimizin doğruluğunu resmi kaynaklardan teyit etmeye çalıştık” demektedir.

Başka bir basın temsilcisi de görüşme yapılan diğer basın yetkililerinin görüşlerine paralel olarak sokağa çıkma yasağının getirdiği zorluklara değinerek şunları aktarmıştır:

Bu süreçte çok fazla eve bağlı kalmadık çünkü her halükarda ofisimize gelip gazetemizi basmak zorunda kalıyorduk. Yerel gazete olarak normal zamanlara göre zor olsa da yine ev dışında çalışarak yayın yapmaya devam ettik. Dışarda çok rahat değildik. Tabi bu süreçte masa başı yayıncılık da yaptık. Gazeteciliğin 5N 1K kuralı varsa bu süreçte 1K kuralı yani kim unsuru hep eksik kaldı. Haberin kaynağının etkenlerinden biri sürekli eksik kalıyordu habere muhatap bulamıyorduk. Bunu kısmen telefonla evde veya ofiste çalışarak bulmaya çalıştık. Haberin muhatabına ulaşarak doğruluğunu teyit etmeye çalıştık. Zaten haberin kaynağına ulaşmadan doğruluğunu teyit etmeden haberi yayınlamak etik değildir biz bu süreçte de bunu yapmaya çalıştık ve doğruluğundan emin olmadığımız haberi yayınlamadık. Pandemiden dolayı sokağa çıkma kısıtlamaları olsa bile telefonla da olsa haber kaynağına ulaşmaya çalıştık.

Görüşmelerden anlaşılacağı üzere yerel basın çalışanları salgın sürecinde haberin doğruluğunu teyit etme konusunda sıkıntılar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Basın çalışanları bu süreçte daha çok resmi kurumlar aracılığı ile haberlerin doğruluğunu teyit ettiklerini belirtmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Muş yerel basın yetkilileri ile derinlemesine mülakat yapılarak yerel basının pandemi sürecinde yaşadığı sorunları yerel basın yetkililerinin gözünden görmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, yerel basının bu sürede ekonomik olarak neler yaşadığı, habere erişim konusundaki güçlükleri ve Muş yerel gazetelerinin tiraj olgusu tartışılmıştır.

Yapılan görüşmeler ışığında yerel basının zaten çıkmazda olan ekonomisinin giderek kötüleştiği tespit edilmiştir. Bu sürede diğer ticari işletmelerin kapalı olması, ihalelerin durdurulması gibi sebeplerden dolayı yerel basın bu sürede özel reklam ve resmi ilan desteği alamamıştır. Görüşme yapılan yerel basın yetkilileri Muş yerel basınına birleşme teşviki uygulanmadığı için diğer pek çok ildeki yerel basına göre ekonomik olarak daha zor durumda olduğunu beyan etmişlerdir. Dolayısıyla bu sürede Muş yerel basınının tek kaynağı Basın İlan Kurumu’ndan gelen destekler olmuştur. Yapılan görüşmelerden çıkan bir diğer sonuç ise, gazetelerin salgın hastalıktan kaynaklı tirajlarında yaşadığı düşüştür. Zira, insanlar bu sürede hastalıktan korunma adına dışarı çıkmamışlar ayrıca gazetelere temas etmek

istememişlerdir. Bu durum basılı gazete tirajlarını olumsuz etkilemiştir. Ancak bu süreçte internet sitelerinde tıklanma açısından artış olduğu gözlemlenmiştir. Yerel basın işletmeleri bu sürede internet üzerinden de reklam ve ilan geliri alamadıkları için söz konusu artışın ekonomik açıdan bir karı olmamıştır. Öyle ki, bazı yerel basın işletmeleri bu sürede internet yayını da askıya aldıklarını dile getirmiştir.

Sahada çalışan gazeteciler için her zaman bir risk bulunmaktadır. Gazeteci haber yaparken bir anda haberin konusu olabilmektedir. Pandemi sürecinde de haber peşinde koşan gazetecilerin hayatının büyük riskler barındırdığı söylenebilir. Zira gazeteciler herhangi bir koruyucu ekipmanları olmadan büyük kalabalıklar içinde haber yapmaya çalışmaktadır. Muş yerel basını üzerinde yaptığımız bu çalışmada pandeminin habere erişim ve haber kaynaklarına ulaşımı da olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Gazeteciler bu sürede saha çalışmalarında muhatap bulamamış, haberin doğruluğunu teyit etme konusunda güçlük çekmişlerdir. Çünkü bu sürede kamu kurumları dahi nöbetleşe sistem ve esnek çalışma sistemini benimsemişlerdir. Kendileri sokağa çıkıyor olsalar bile haber bulmada sıkıntı yaşamışlardır. Dolayısıyla yerel basın yetkilileri bu sürede genellikle ulusal haberlere yer verdiklerini belirtmişler ve bu haberlerin özellikle sağlık haberlerinden oluştuğunu söylemişlerdir. Ancak az da olsa bazı yerel basın kuruluşları nöbetleşe gazete yayımlanmasından dolayı haberlerde birikme yaşandığı için yerel haberlere daha fazla ağırlık verdiklerini dile getirmişlerdir.

Özetle, Muş yerel basınının pandemi sürecinde ekonomik ve habere erişim açısından zorlu bir süreç geçirdiği görülmüştür. Bu sürede devletin kısa çalışma ödeneği, dönüşümlü yayın yapma gibi imkânlar sunduğu ancak bu desteğin yetersiz kaldığı ve Muş ilindeki yerel gazetelerin kapanma ile karşı karşıya kaldıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla yerel basının olağanüstü durumlara karşı bir hazırlığının olmadığı kendi öz sermayesinin yetersiz kaldığı ve bu sürece de hazırlıksız yakalandıkları görülmüştür. Araştırmadan çıkan sonuçlardan da görüldüğü gibi araştırmanın hipotezi bulgularla desteklenerek kanıtlanmıştır. Çıkan sonuçlar doğrultusunda şu öneriler sıralanabilir:

-Muş yerel basını diğer pek çok ilde olduğu gibi birleşmeye gitmelidir. Bu durum bir nebze de olsa Muş yerel basınının ekonomik açıdan rahatlatacağı düşünülmektedir.

-Yerel basınının olağanüstü durumlara karşı tedbirli olması, kendi öz sermayesini yükseltmesi gerekmektedir. Yerel basın yalnızca devletten gelecek desteğe muhtaç olmamalı. Bu konuda kendine başka kaynaklar da bulmalıdır.

-Devletin yerel basını güçlendirici, geliştirici adımlar atması ve özellikle olağanüstü durumlarda daha fazla destek sunması gerekmektedir.

- Yerel basın bulunduğu ilin sorunlarını dile getirme adına yerel haberlere daha çok yer vermelidir. Özellikle böylesi bir olağanüstü dönemde buna daha çok dikkat etmelidir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 60, İkinci yazar/Second author % 40

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

Atabek, N. (2005). Yerel Basın ve Yerel Demokrasi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 0(22), 47- 54.

Aydeniz, H. (2007). Tarihsel ve Literal Açısından Yerel Gazetecilik. S. Gezgin (Ed.), Türkiye’de Yerel Basın içinde (s. 1- 27). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.

- Baş, T. & Usta, Y. & Uyar, E. Ö. (2008). Derinlemesine Görüşme. T. Baş & U. Aktutan (Ed.), Nitel Araştırma Yöntemleri içinde (s.111- 117). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çağlak, E. (2020). Pandemi ve Gazetecilik. Doç. Dr. Alper Sağlık (Ed). Pandemi İnsan içinde (ss. 64-76) Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Faraç, M. (1999). Türkiye'deki Yerel Basın Hakkında Genel Bilgi. Türkiye ve Almanya'da Yerel Gazetecilik. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Yayınları.
- Gezgin, S. (2007). Türkiye'de Yerel Basın. S. Gezgin (Ed.), Türkiye'de Yerel Basın içinde (s. 177-196). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Girgin, A. (2001). Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik. Ankara: İnkılâp Kitabevi.
- Girgin, A. (2007). Türkiye'de Yerel Basın. S. Gezgin (Ed.), Türkiye'de Yerel Basın içinde (s. 243-260). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Haytaoğlu, E. (2010). Denizli Basın Tarihi (1909-2009). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları.
- Kabacalı, A. (2000). Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kalafat, H. (2020). Pandemi Sırasında ve Sonrasında Gazetecilik: "Bazı gazeteciler karantınayı engel olmaktan çıkardı". (Erişim: 20.02. 2021). <https://www.mlsaturkey.com/tr/pandemi-sirasinda-ve-sonrasinda-gazetecilik-bazi-gazeteciler-karantinayi-engel-olmaktan-cikardi/>
- Kılıç, R. (2019). Türkiye'de Yerel Basının Ekonomik Yapısı ve Diyarbakır Yerel Gazeteleri Örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kınsün, S. (2019). Türkiye'de Yerel Basının Gelişimi, Sorunları ve Geleceğine Yönelik Öngörüler Bingöl Yerel Basın Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Koloğlu, O. (1993). Türk Basını: Kuvay-i Milliye'den Günümüze- 70. Yılında Cumhuriyet Basını. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi. İstanbul: Pozitif Yayıncılık.
- Koyukan, B. R. (1995). Anadolu Basını Hakkında İstatistikî Gözlemler. Kebikeç Dergisi, (2), 165- 172.
- Kurşun, A. K. (2007). Yerel Basının Yerel Siyasi Katılıma Etkisi. S. Gezgin (Ed.), Türkiye'de Yerel Basın içinde (s. 375- 383). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Merriam, S. (2009). Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation. San Fransisko: CA: Josey- Bass.
- Şeker, M. (2007). Tekniği, İçeriği, Çalışan Profili, Haber Kaynakları, Ekonomi Politikası, Gücü ve Sorunlarıyla Yerel Gazeteler. Konya: Tablet Yayınları.
- TTK (1953). Türkiye Bibliyografyası. Ankara: TTK Yayınları.
- Uçak, O. & Erkal, A. (2019). Osmanlı'dan Günümüze Yerel Basının Gelişim Süreci. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi, 12 (1), 92- 122.
- Ünal, Ş. (1996). Yerel Basın ve Sorunları. Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı II, (12), 1068- 1072.
- Vural, A. M. (1999). Yerel Basın ve Kamuoyu. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Yuca, İ. S. (2016). Cumhuriyet Döneminde Muş'ta Basın Hayatı (1923-1960). Jasss, (43), 201- 220.
- Yücel, S. (1999). Yerel Basın. K. Alemdar (Ed.), Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar içinde (175-190). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yüksel, E. (2006). Eskişehir Basını Neden Tiraj Kazanıyor?, Selçuk iletişim, 4 (2), 18- 29.

Extended Abstract

When talking about the problems of the local press, the first thing that comes to mind is undoubtedly economic problems. These economic problems have many different dimensions such as advertisement, official advertisement revenues, paper and printing expenses. These multidimensional economic problems are among the ongoing problems of the local press for years. With the coronavirus epidemic that started in Wuhan, China in December 2019 and then spread all over the world, these problems are thought to drag the local press into a serious bottleneck. In Turkey, the first case was reported in March 2020, and then a pandemic was declared. The pandemic process has negatively affected many sectors economically. The purpose of this research is to question how the global epidemic that shook the world affected the local press in the sample of Muş. For this purpose, the main question of the research is how did the global epidemic affect the local press in Muş? The research hypothesis is that during the global epidemic, the local press in Muş was adversely affected. The universe of the research Muş local press; The sample was determined as the newspapers (30 Nisan, Muş Ovası, Muş İl, Muş Ekspres, Muş Altınova, Yeni Muş'un Sesi, Muş Manşet, Günaydın Muş) broadcasting daily in Muş. The population of the research Muş local press; the sample was determined as the newspapers broadcasting daily in Muş. Through in-depth interviews with the officials of these newspapers, it was tried to reveal how the pandemic process affected the local press through their eyes. The economic experiences of the local press during this period, the difficulties in accessing the news, and the circulation phenomenon of Muş local newspapers were discussed. Since the owners of "Muş Province Newspaper (Muş İl Gazetesi)" and "Muş Plain Newspaper (Muş Ovası Gazetesi)" are the same, 7 meetings were held. The in-depth interview is an open-ended and exploratory method. The main purpose of the interview is to reach the underlying reasons for people's attitudes and behaviors (Baş et al., 2008: 111). Thus, in the research, the interviewer not only seeks answers to certain questions but also tries to question the personal perspective and interpretation mechanism that the participant wants to share on the subject. Therefore, the participants take an active role during the interview. In-depth interview is divided into structured, semi-structured, and unstructured. The most flexible conversations are unstructured. Structured interviews are an oral form of a written questionnaire. Semi-structured interviews, on the other hand, emerge as a mixture of the other two types, with both explicit and open-ended questions (Merriam, 2009: 89). In the research, it was planned to interview the participants with a pre-prepared questionnaire. However, as new questions were also asked during the interview, the semi-structured interview technique was adopted in the research. The interviews were held between 15 June - 25 June 2020. With the permission of the participants, the interviews were recorded on a tape recorder. In the light of the interviews, it was determined that the economy of the local press, which was already in a stalemate, was gradually sinking. During this period, due to reasons such as other commercial enterprises being closed and tenders were suspended, the local media could not receive special advertisement and official advertisement support during this period. Local media officials interviewed declared that the Muş local press is in a more difficult position in terms of the economy compared to the local press in many other provinces, as there is no incentive for the merger. Therefore, the only source of the local press in Muş during this period was the support from the Press Advertisement Institution. Another result of the interviews is the decrease experienced in the circulation of newspapers due to epidemic diseases. Because people did not go out in the name of protection from the disease and did not want to contact newspapers during this period. This situation had a negative impact on printed newspaper circulation. However, in this process, it has been observed that there has been an increase in clicks on websites. Since the local press companies could not receive advertising and advertisement revenue over the internet during this period, this increase did not have an economic profit. So much so that some local media outlets stated that they also suspended internet broadcasts during this period. There is always a risk for journalists working in the field. When a journalist is reporting, he/she can be the subject of the news in an instant. It can be said that the lives of journalists who pursue news during the pandemic process carry great risks. Journalists try to report in large crowds without any protective equipment. In the research we conducted on the Muş local press, it was determined that the pandemic also negatively affected access to news and access to news sources. During this period, journalists could not find an interlocutor in field studies and had difficulties in confirming the accuracy of the news. Because during this period, even public institutions adopted the system and flexible working system in turn. Even though they were going out, they had trouble finding news. Therefore, local press officials stated that they generally covered national news during this period and stated that news was specially composed of health news. However, some local media organizations stated that they give more weight to local news as the news has accumulated due to the publication of newspapers in turns. In summary, it has been observed that the local press in Muş has gone through a difficult period in terms of economy and access to the news during the pandemic process. During this period, the state provided opportunities such as a short-time working allowance and rotating publication. However, it was observed that this support was insufficient and local newspapers in Muş province faced closure. Therefore, it was observed that the local press was not prepared for extraordinary situations, their capital was insufficient and they were caught off guard for this process. As can be seen from the results of the research, the hypothesis of the research has been proven by supporting the findings.

Araştırma Makalesi • Research Article

İhracat ve İnovasyon Temelli Markalaşma İlişkisi: Türkiye Örneği

The Relationship Between Export and Innovation-Based Branding: Case of Turkey

Ayberk Şeker*, Tuğçe Danacı Ünal**

Öz: Günümüzde ülkelerin ekonomik gelişiminde ve ihracat performansı artışında teknoloji yoğun üretim tek başına yeterli olmamaktadır. Rekabetin artmasıyla ihracat hacimlerini arttırmayı hedefleyen ülkeler ve işletmeler ürün ve pazarlama inovasyonu faaliyetleri ile ihracata konu olan ürün ve hizmetlerini geliştirmek ve yenilemek durumundadır. Bu çalışmada inovasyon faaliyetleri kapsamında markalaşma ve ihracat ilişkisi incelenmiş, ticarileşme düzeyinin ihracat üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İnovasyon faaliyetleri kapsamında patent tescil sayısının, marka tescil sayısına oranlanması ile elde edilen ticarileşme oranı bağımsız değişken; ihracat hacmi ise bağımlı değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Bu çalışmada uzun dönemli ilişkilerin tespiti amacıyla Gregory-Hansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Nedensellik ilişkilerinin ortaya çıkarılması amacıyla ise frekans alanı nedensellik testine başvurulmuştur. Eşbütünleşme analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin bulunduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak frekans alanı nedensellik testi sonucunda, ihracattan ticarileşme oranına doğru orta vadede bir nedensellik ilişkisi bulunduğu görülürken, ticarileşme oranından ihracata doğru uzun vadede bir nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Markalaşma, Ticarileşme, Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi, Frekans Alanı Nedensellik Testi

Abstract: Nowadays, technology-intensive production alone is not sufficient for the economic development of countries and the increase in export performance. Countries and enterprises aiming to increase their export volumes by increasing competition have to develop and renew export products and services that are subject to export through product and marketing innovation activities. In this study, the relationship between the branding and export within the scope of innovation activities are analysed and it is aimed to reveal the effect of the level of commercialization on exports. The rate of commercialization obtained by the ratio of the number of patent grants to the number of trademark registrations within the scope of innovation activities is included in the model as the independent variable while the volume of exports as the dependent variable. Gregory-Hansen cointegration test is applied to determine long-term relationships among the variables in the study. The frequency domain causality test is conducted in order to reveal causality relationships. According to the results of cointegration the analysis, it was determined that there were long-term relationships between the variables. In addition, it is demonstrated that there is a causality relationship from export to commercialization rate in the medium term, while there is a long-term causality relationship from commercialization rate to export as a result of the frequency domain causality test.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ORCID: 0000-0001-7750-6286 ayberk.seker@btu.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü
ORCID: 0000-0002-5480-2653 tugce.danaci@cbu.edu.tr

Received/Geliş: 06 September/Eylül 2020

Accepted/Kabul: 17 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 10 April/Nisan 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Keywords: Export, Branding, Commercialization, Gregory-Hansen Co-integration Test, Frequency Domain Causality Test

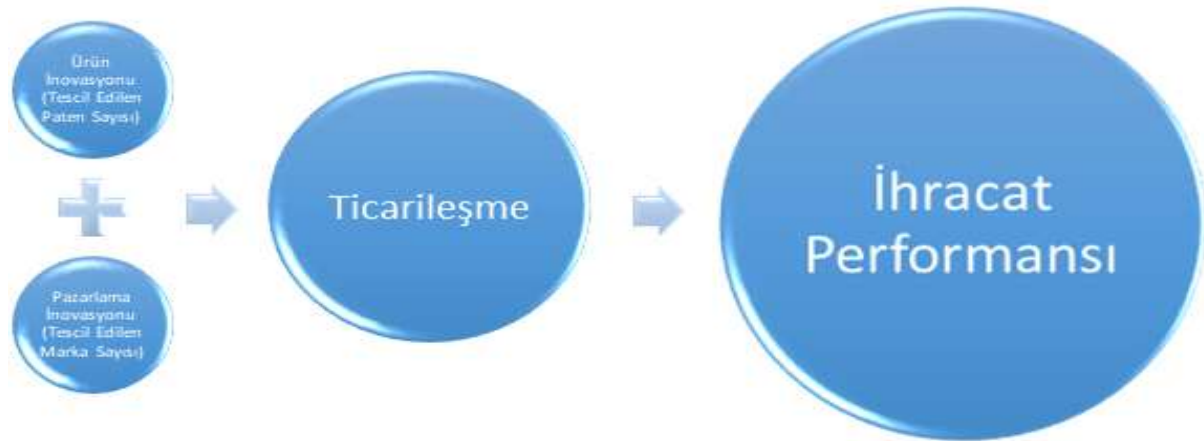
1. Giriş

Geçtiğimiz son 30 yıl içinde ivme kazanan teknolojik gelişmeler ülkelerin iletişim ve lojistik altyapısını güçlendirmiş bunun sonucunda uluslararası faaliyetlerde daha etkin rol oynamalarına ortam hazırlamıştır. Gerek ülkelerin içsel teknolojik gelişmeleri, gerekse doğrudan yabancı yatırımlar ile içselleştirdikleri teknolojik yatırımlar katma değeri yüksek ürünlerin ihraç edilmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak ülkelerin ihracat faaliyetlerindeki başarısının sadece teknoloji yoğun ürün üretimi ile sınırlı kalmadığı günümüzde, müşteriye üretimin bir parçası olarak ele alan yeni üretim modelleri geliştirilmektedir. Sadece teknoloji yoğun ürün üretimin değil bu ürünün markalaşarak ticarileşmesi için de yatırımlar yapılmaktadır. Dolayısıyla bir ürünün üretim sürecinin öncesinden başlayan ve nihai müşteriye ulaşana kadar geçen tüm süreçlere inovasyon (yenileşim) faaliyetlerinin entegre edilmesi ülke ve işletmelerin rekabet avantajı kazanması açısından büyük önem taşımaktadır.

İnovasyon, “önceki ürün veya süreçlerden önemli ölçüde farklı olan potansiyel müşteriye veya kurum tarafından kullanıma sunulan yeni veya geliştirilmiş bir ürün veya süreç” olarak ifade edilmektedir (OECD/Eurostat, Oslo Manual, 2018: 20). Bu bağlamda inovasyon (1) ürün veya süreçler ile ilgilidir, (2) önceliklerden ciddi anlamda farklı olmalıdır, (3) müşteri ve kurumlar tarafından kullanılabilir olmalıdır.

OECD/Eurostat (2018) inovasyonu kapsam olarak; ürün inovasyonu, süreç inovasyonu, örgütsel inovasyon ve pazarlama inovasyonu olmak üzere dört çeşide ayırmıştır. Ürün inovasyonu mal, hizmetler, fikri mülkiyet ürünleri, bunların bileşimleri ve tasarım özellikleri ile ilgili yenilikleri; süreç inovasyonu üretim, dağıtım, lojistik, bilgi ve iletişim sistemleri ile ilgili yenilikleri; örgütsel inovasyon idari ve yönetim ile ilgili yenilikleri; pazarlama inovasyonu ise pazarlama, satış ve satış sonrası faaliyetler ile ilgili yenilikleri içermektedir (OECD/Eurostat, Oslo Manual, 2018).

Bu çalışmada birçok çalışmadan farklı olarak ihracat performansı ile ürün inovasyonu sonucunda ortaya çıkan yeni ürünün markalaşarak ticarileşmesi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla kabul edilen patent sayısının marka tescil sayısına oranlanması ile elde edilen ticarileşme oranı ile ihracat performansı arasındaki ilişki araştırılacaktır (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışma kapsamında oluşturulan araştırma modeli sonucunda, ürün ve pazarlama inovasyonu neticesinde gerçekleşen ticarileşme düzeyinin ihracat performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olması beklenmektedir. Bununla birlikte, ihracat performansı arttıkça inovasyon düzeyinin artması ve ticarileşme ile karşılıklı etkileşimin olması beklenmektedir. Bu doğrultuda, değişkenler arasında uzun

dönemli ilişkiler eşbütünleşme analizleri vasıtasıyla sınanacak ve kısa, orta ve uzun dönemli nedensellik ilişkileri frekans alanı nedensellik testi ile analiz edilecektir.

2. Literatür Taraması

20.yy'ın başlarında inovasyonun ekonomik büyümeye etkisi Schumpeter (1934) tarafından ele alınmış ve ekonomik kalkınma; (1) yeni bir ürünün veya bilinen bir ürünün yeni bir çeşidinin piyasaya sürülmesi, (2) ürünün satışı veya üretiminde henüz sektör tarafından denenmemiş yeni metotların uygulanması, (3) yeni pazarların açılması, (4) hammadde ve yarı mamul tedariginde yeni kaynakların elde edilmesi, (5) yeni bir endüstri yapısının oluşturulması olmak üzere inovasyonun büyük ölçüde neden olduğu yapısal değişikliklerin tarihsel süreci olarak tanımlanmıştır (Schumpeter, 1934'ten akt. Şledzik, 2013: 90). Bu bağlamda inovasyonun ihracata dayalı ekonomik kalkınmanın altındaki en önemli sebeplerden biri ve pazarlama faaliyetlerinin odak noktası olduğu söylenebilir. İşletmeler ihracat ile yeni bilgiler öğrenerek inovasyon performansını arttırabilir böylece inovasyon yoluyla yeni ve daha iyi ürünlerle yeni ihraç pazarları bulabilir, dolayısıyla ihracat ve inovasyonun birbirini olumlu yönde güçlendiren ve tamamlayan dinamik bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir (Golovko ve Valentini, 2011: 362). Literatürde bu ilişkiye ait hem makro hem de mikro ölçekte yapılmış birçok ampirik çalışmaya rastlamak mümkündür.

DiPietro ve Anoruo (2006) konuyu makro ölçekte ele alarak, bir ülkenin yaratıcılığının ihracat performansına olan etkisini, yaratıcılığı oluşturan dört bileşen (inovasyon, teknoloji, teknoloji transferi ve iş girişimleri) kapsamında incelemiş ve yaratıcılığın geliştirilmesinin ihracatı arttırmada etkili bir yol olduğuna dikkat çekerek yaratıcılık ile ihracat hacmi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde Tekin ve Hancıoğlu (2018) inovasyon ve ihracat performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuş, ihracat performansı üzerinde daha etkili olan inovasyon belirleyicilerini araştırma sistemleri, insan kaynağı, fikri varlıklar, girişimcilik ve inovatörler ile bağlantılar olarak sıralamıştır. Sungur vd. (2016) çalışmalarında Türkiye'nin 1990-2013 dönemi için Ar-Ge, inovasyon, ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, çalışmanın sonunda patent sayısından ve Ar-Ge'de çalışan işgücü sayısından ihracata doğru tek yönlü, ihracattan da Ar-Ge'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Ahimbisibwe vd. (2013) inovasyon ve ihracat ilişkisini işletme düzeyinde ele alarak inovasyon ve ihracat performansı arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki bulmuş, işletmelerin ihracat performanslarını arttırmak için inovasyona odaklanmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde inovasyon ve ihracat yoğunluğu arasındaki ilişkiyi inceleyen Pla-Barber ve Alegre (2007) yaptıkları çalışmada bu iki değişken arasında pozitif bir ilişki bulmuş ve teknoloji ile ilgili konuların ihracat performansının incelenmesinde önemli olduğunu vurgulamıştır. Bunlara ek olarak Çetin ve Gedik (2017) inovasyon ve ihracat performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu, firmaların inovasyon düzeyi arttıkça ihracat performansının arttığı sonucuna ulaşmıştır. Çütücü (2017) ise tekstil sektörü kapsamında inovasyonun ihracat performansı üzerindeki etkisini analiz ettiği çalışmada çalışan sayısı, üniversite mezunu çalışan sayısı ve Ar-Ge değişkenlerinin ihracat miktarı üzerinde önemli etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak birçok çalışmadan farklı olarak söz konusu çalışmada eğitim, patent ve yatırım değişkenlerine ait sonuçlar anlamsız çıkmıştır.

Literatürde süreç inovasyonundan ziyade ürün inovasyonunun işletme verimliliğini etkilediğine ve bunun da işletmeleri ihracat pazarlarına ittiğine (Cassiman ve Martinez-Ros, 2007); ürün ve süreç inovasyonunun bileşiminin bir işletmenin ihraç pazarlarına giriş ihtimalini arttırdığına (Van Beveren ve Vandebussche, 2009) yönelik bulgulara rastlanılmaktadır. Bunlara ek olarak Ar-Ge faaliyetlerinin ve süreç inovasyonunun geliştirilmesinin işletmelere maliyet avantajı sağlayacağına ve bu durumun ürün inovasyonuna dayalı farklılaşmadan ziyade daha yüksek ihracat faaliyetlerine neden olabileceğine dikkat çekilmiştir (Filipescu vd., 2013). İhracat ile Ar-Ge harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen Yıldırım ve Kesikoğlu (2012) çalışmalarında Ar-Ge harcamalarından ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuş, Ar-Ge politikalarının ihracatı arttırmada önemli bir faktör olabileceğine

işaret etmiştir. Kongmanila ve Takahashi (2009) yaptıkları çalışmada ürün inovasyonunun ihracat performansını ve dolayısıyla işletme karlılığını belirlemede önemli bir faktör olduğunun altını çizmiştir.

Literatürde bazı çalışmalar ise pazarlama inovasyonu kapsamında konuyu ele alarak inovasyon, yaratıcılık ve markalaşma üzerinde yoğunlaşmaktadır. Markanın pazarlama girişimindeki yenilikçiliği, markanın rekabet gücüne yaptığı katkıların bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkabilmektedir (Gupta vd., 2016). Moghaddam ve Armat (2015) inovasyon ve markalaşmanın işletmenin pazarlama ve finansal performansına olan etkisine yönelik kavramsal bir model geliştirerek, her iki değişkenin de KOBİ'lerin performansları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sok vd. (2013) ise işletmenin pazarlama, inovasyon ve öğrenme yeteneğinin işletme performansı ile pozitif yönlü bir ilişkide olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Yeni bir teknolojinin ortaya çıkmasında müşteri için değer yaratmak en zorlu görev olsa da ticarileşme hızı ve benimsenme oranı işletmenin teknolojik başarısını önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Boehlje, 2004: 92). Teknolojinin başarılı bir şekilde ticarileştirilmesi ise işletmelerin teknolojilerinin maliyeti, hızı, kalitesi ve yenilik özellikleri açısından müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılmasına olanak sağlayacaktır (Zahra ve Nielsen, 2002: 377).

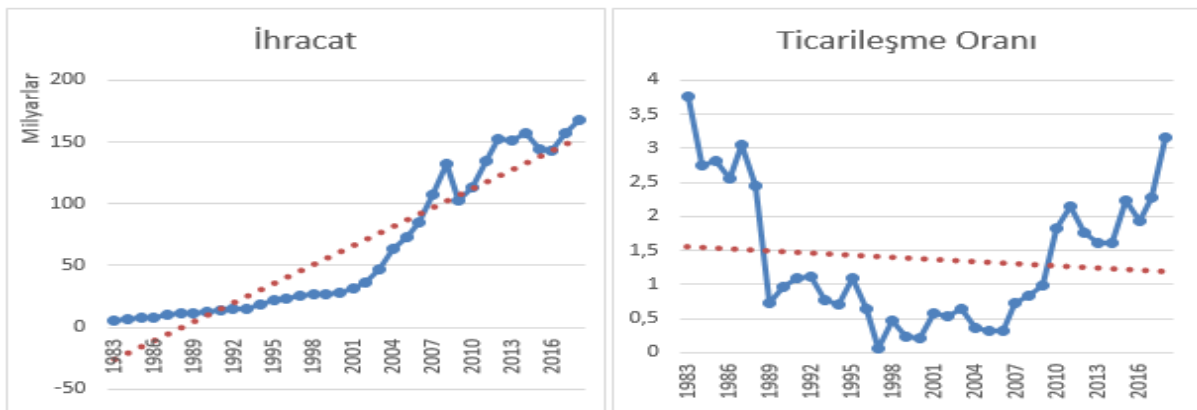
3. Yöntem ve Bulgular

Bu çalışma ile Türkiye'de gerçekleştirilen yenilik ve teknolojik gelişmelerin markalaşması, yani ticarileşmesi ve ihracat arasındaki ilişkilerin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında Türkiye'nin ihracat hacmi ile ticarileşme düzeyi arasındaki uzun dönemli ilişkiler ve nedensellik ilişkileri analiz edilmektedir. Uzun dönemli ilişkilerin analizi öncesinde modeldeki değişkenlerin durağanlığını test etmek için birim kök analizleri gerçekleştirilmiş ve sonrasında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı nedensellik testi vasıtasıyla incelenmiştir. Son olarak değişkenler arasındaki uzun dönem katsayı tahminleri Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir.

Analizler kapsamında değişkenlere ilişkin veri kısıtı nedeniyle 1983-2018 dönemine ait veri seti kullanılmıştır. İhracata ilişkin veriler Dünya Bankası veri tabanından temin edilirken, ticarileşme oranına ilişkin patent ve marka tescilleri Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan araştırma modeli aşağıda yer almaktadır (1);

$$\ln(\dot{IHRACAT})_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(\dot{TICARİLEŞME})_t + \varepsilon \quad (1)$$

Denklem 1'de yer alan İHRACAT değişkeni, Türkiye'nin toplam ihracat hacmini, TICARİLEŞME değişkeni ise patent tescil sayısının marka tescil sayısına oranını temsil etmektedir. Araştırma kapsamında kullanılan değişkenler, farklı birimleri daha sağlıklı bir şekilde karşılaştırma ve etkileşimlerini daha doğru bir biçimde ortaya koymak amacıyla logaritmik formda analizlere dâhil edilmiştir.

Şekil 2. İhracat ve Ticarileşme Oranının Trendleri

Şekil 2’de araştırma kapsamındaki ihracat değişkeninin 1983 ve 2018 yılları arasında yükselen bir trende sahip olduğu gösterilmektedir. Buna karşın, ticarileşme oranında azalan bir trend olduğu görülmektedir. Bu durum, ihracata dayalı sanayileşme stratejisine geçiş ile birlikte ihracatın yükseldiğini, ancak bu ihracatın ticarileşme düzeyinden bağımsız bir şekilde geliştiğini göstermektedir.

3.1. Durağanlık Analizleri

Analiz kapsamındaki verilere ait trendler değerlendirildikten sonra değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyebilmek için değişkenlerin düzeylerinde ya da birinci farklarında birim kök içermemeleri gerekmektedir. Gerçekleştirilen zaman serisi analizlerinde değişkenlerin durağan olmamalarının, yani birim kök içermelerinin bir nedeninin de ekonomide yaşanan yapısal kırılmalar olduğu bilinmektedir. Ekonomide gelişen yapısal kırılmaların serilerin ortalamalarını, trendlerini veya hem ortalamaları hem de trendlerini saptırabileceğini ve bunun sonucunda sahte birim kök meydana getirebileceği düşünülmektedir. Başka bir ifade ile yapısal kırılmaları hesaba katmayan birim kök testleri, seriler birim kök içermese dahi durağan oldukları yönünde sonuçlar verebilmektedir. Yapısal kırılmaların ve yaşanan ekonomik şokların bir ekonomiye ait serilerin analizlerinde yapısal kırılmayı hesaba katan birim kök testlerine başvurulmaması durumunda sonuçların sapmalı olabileceği ve yanlış sonuçlara ulaşılabileceği ifade edilmektedir. Türkiye ekonomisinin 1983-2018 yılları arasındaki süreçte baktığımızda, ekonomide yapısal kırılma olasılığının bulunması nedeniyle bu çalışmada içsel olarak yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews (1992) birim kök testine başvurulmuştur. Analizler kapsamında model A sadece sabitteki bir kırılmayı test ederken ve model C hem sabit hem de trenddeki bir kırılmayı test etmektedir. Zivot & Andrews (1992) tarafından ortaya koyulan model A ve model C aşağıda yer almaktadır (2,3);

$$\text{Model A} \Rightarrow \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \theta DU_t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\text{Model C} \Rightarrow \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \theta DU_t + \gamma DT_t + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Tablo 1. Zivot & Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Z&A (Düzyey)			Z&A (1. Fark)			Model
	Kırılma Tarihi	k	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	k	Test İstatistiği	
<i>ln(iHRACAT)</i>	2001	0	-3.389817	2008	0	-5.969184	A
<i>ln(iHRACAT)</i>	2003	0	-3.987189	2002	1	-6.150046	C
<i>ln(TİCARİLEŞME)</i>	2009	0	-3.051704	1989	0	-7.898321	A
<i>ln(TİCARİLEŞME)</i>	1998	0	-3.632419	1989	0	-7.686043	C
Kritik Değerler	Model A => %10 : -4.194 ; %5 : -4.444 ; %1 : -4.949 Model C => %10 : -4.894 ; %5 : -5.176 ; %1 : -5.719						

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir

Tablo 1’de modeldeki değişkenlerin tek yapısal kırılma altında durağanlığını test eden Zivot & Andrews (1992) birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Test sonuçlarına göre; ihracat ve ticarileşme oranının tek yapısal kırılma altında birim köke sahip oldukları, başka bir ifadeyle düzeylerinde durağan olmadıkları ortaya koyulmuştur. Ancak, serilerin birinci farkları alındığında, yani I(1) düzeylerinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir.

Serilerde görülen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; ihracatta 2002 ve 2008 yıllarında, ticarileşme oranında ise 1989 yılında yapısal kırılmaların meydana geldiği gözlemlenmektedir. Bu durum, Türkiye ekonomisinin ulusal ve küresel ekonomide meydana gelen ekonomik krizlerden etkilendiğini göstermektedir. 2002 yılına kadar gelinen süreçte ortaya çıkan ulusal ve uluslararası ekonomik sorunların neden olduğu 2001 krizinin etkileri ve 2008 yılında ABD’de başlayıp kısa sürede birçok ülkeyi etkisi altına alan küresel ekonomik kriz Türkiye’nin ihracatında yapısal kırılmalara neden olmuştur. Bununla birlikte, küresel ekonomiye entegre olma çabaları ve 1989 yıllarında azalan kamu yatırımlarına karşın özel kesim yatırımlarının bu azalmayı kapatamaması inovasyon, markalaşma ve ticarileşme düzeylerinin bu durumdan etkilendiğini göstermektedir.

3.2. Eşbütünleşme Analizi

Yapısal kırılmaların bulunduğu serilerin uzun dönemli ilişkilerinin test edilmesi için yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran testlerin uygulanması, modeldeki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri analiz ederken daha geçerli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi, Engle ve Granger (1987) yaklaşımının geliştirilmiş versiyonu olmakla beraber, bu teste göre daha geçerli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedeni, Gregory-Hansen eşbütünleşme testinde yapısal kırılma tarihleri içsel olarak tayin edilmektedir. Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testinin araştırmada kullanılmasının bir diğer nedeni ise, standart eşbütünleşme testleri eşbütünleşik vektörün zaman içerisinde değişmediğini varsayarken, Gregory-Hansen (1996) tek yapısal kırılmaya izin veren, eşbütünleşik vektörde içsel olarak belirlenen bir kırılma zamanında değişeceğini önermektedir. Gregory-Hansen tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinde yapısal kırılmaları hesaba katan üç tane model ortaya koyulmuştur. İlk model düzeyde yapısal kırılmayı (4), ikinci model trendle birlikte düzeyde yapısal kırılmayı (5), üçüncü model ise rejimde (sabit ve eğimde) yaşanan yapısal kırılmayı (6) dikkate almaktadır (Gregory ve Hansen, 1996: 103). $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ ve α_4 rejim kaymasından önce eşbütünleşme eğim katsayıları ile $\alpha_{11}, \alpha_{22}, \alpha_{33}$ ve α_{44} eğim katsayılarındaki değişikliği belirtmektedir.

$$y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_t + \alpha_1 x_t + \alpha_2 z_t + \alpha_3 e_t + \alpha_4 s_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_t + \beta_t + \alpha_1 x_t + \alpha_2 z_t + \alpha_3 e_t + \alpha_4 s_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_t + \alpha_1 x_t + \alpha_{11} \varphi_t x_t + \alpha_2 z_t + \alpha_{22} \varphi_t z_t + \alpha_3 e_t + \alpha_{33} \varphi_t e_t + \alpha_4 s_t + \alpha_{44} \varphi_t s_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Yapısal kırılmaların bulunduğu serilerin uzun dönemli ilişkilerinin test edilmesi için yapısal kırılmaları göz önünde bulunduran testlerin uygulanması, modeldeki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri analiz ederken daha geçerli sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testi, Engle ve Granger (1987) yaklaşımının geliştirilmiş versiyonu olmakla beraber, bu teste göre daha geçerli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedeni, Gregory-Hansen eşbütünleşme testinde yapısal kırılma tarihleri içsel olarak tayin edilmektedir. Gregory-Hansen (1996) eşbütünleşme testinin araştırmada kullanılmasının bir diğer nedeni ise, standart eşbütünleşme testleri eşbütünleşik vektörün zaman içerisinde değişmediğini varsayarken, Gregory-Hansen (1996) tek yapısal kırılmaya izin veren, eşbütünleşik vektörde içsel olarak belirlenen bir kırılma zamanında değişeceğini önermektedir. Gregory-Hansen tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinde yapısal kırılmaları hesaba katan üç tane model ortaya koyulmuştur. İlk model düzeyde yapısal kırılmayı (4), ikinci model trendle birlikte düzeyde yapısal kırılmayı (5), üçüncü model ise rejimde (sabit ve eğimde) yaşanan yapısal kırılmayı (6) dikkate almaktadır (Gregory ve Hansen, 1996: 103). $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ ve α_4 rejim kaymasından önce eşbütünleşme eğim katsayıları ile $\alpha_{11}, \alpha_{22}, \alpha_{33}$ ve α_{44} eğim katsayılarındaki değişikliği belirtmektedir.

Tablo 2. Gregory-Hansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	Kırılma Tarihi	ADF İstatistiği	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer
C	2006	-5.73 (0)	-5.13	-4.61
C/T	2006	-6.09 (0)	-5.45	-4.99
C/S	2000	-6.11 (0)	-6.02	-5.50

Not: ( ) AIC bilgi kriteri ile belirlenen optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi sonuçları doğrultusunda araştırma modelinde yapısal kırılmaların 2001 krizi ile sonuçlanacak olan 2000 yılında ve Türkiye’nin güçlü ekonomi politikaları oluşturmaya başladığı 2006 yılında yaşandığı gözlemlenmektedir. Araştırma modelinde ADF test istatistiklerinin %1 kritik değerlerinden mutlak değer olarak yüksek olması nedeniyle değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığına dair boş hipotez reddedilmektedir. Bir başka deyişle, ihracat ile ticarileşme oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ortaya koyulmuştur.

3.3. Frekans Alanı Nedensellik Analizi

Araştırma modelinde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunduğunun ortaya koyulmasından sonra, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri test edilecektir. Engle ve Granger (1987) değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesi durumunda, değişkenler arasında en azından tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunabileceğini ileri sürmektedir. Granger (1969) nedensellik testi uygulanırken Wald ve F testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri hesaba kattığından, değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkileri dikkate alınmamaktadır. Bu eksikğin giderilmesi amacıyla Geweke (1982), Hosoya (1991) ve Yao ve Hosoya (2000) spektral ilişkilere dayanan frekans nedensellik analizini geliştirmiştir. Frekans nedensellik testi, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini farklı frekanslarda test etme imkânı tanımaktadır. Frekans alanı nedensellik testinin uygulanması için Breitung and Candelon (2006) aşağıdaki denklemi oluşturmuştur (7);

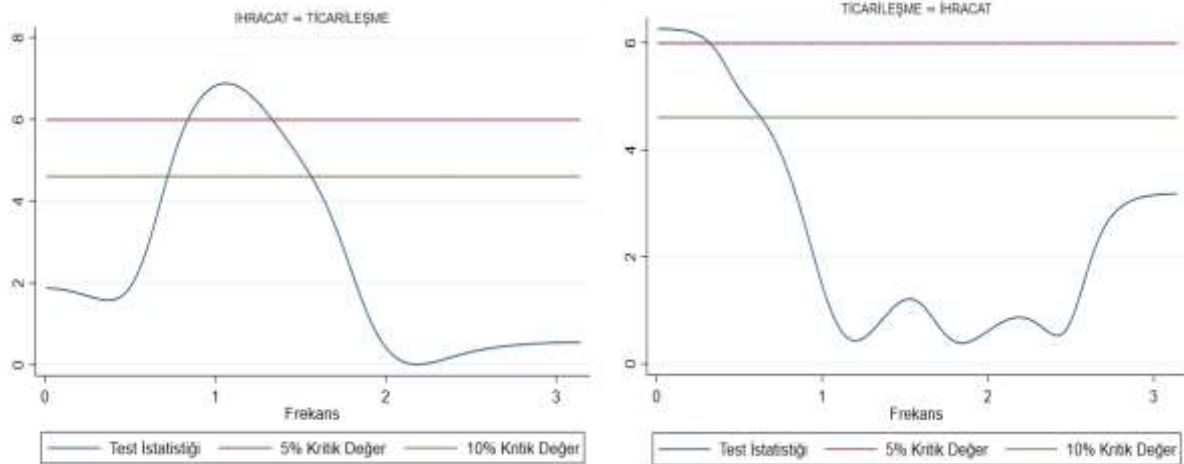
$$x_t = c_1 + \sum_{j=1}^p \alpha_j x_{t-j} + \sum_{j=1}^p \beta_j y_{t-j} + \sum_{k=p+1}^{p+d_{max}} \alpha_k x_{t-k} + \sum_{k=p+1}^{p+d_{max}} \beta_k y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Tablo 3. Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	Uzun Dönem		Orta Dönem		Kısa Dönem	
	w=0,1	w=0,5	w=1	w=1,5	w=2	w=2,5
$\ln(\dot{I}HRACAT) \neq \ln(\dot{T}ICARILE\dot{S}ME)$	1.839	1.898	6.822**	5.016*	0.421	0.311
$\ln(\dot{T}ICARILE\dot{S}ME) \neq \ln(\dot{I}HRACAT)$	6.249**	5.129*	1.468	1.195	0.609	0.794

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Frekans alanı nedensellik sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır. Sonuçlara Wald testi istatistikleri ve olasılık değerleri doğrultusunda; ihracat ve ticarileşme oranı arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. İhracattan ticarileşme oranına doğru orta vadede nedensellik ilişkisinin bulunduğu gözlemlenirken; ticarileşme oranından ihracata doğru uzun dönemde bir nedensellik ilişkisinin var olduğu görülmüştür.

Şekil 3. Frekans Alanı Nedensellik İlişkileri

Frekans alanı nedensellik analizi sonucunda ortaya koyulan değişkenler arasındaki kısa, orta ve uzun dönemli nedensellik ilişkileri Şekil 3'te gösterilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde, ihracattan ticarileşme oranına doğru orta dönemde nedensellik ilişkisinin bulunması, belirli bir süre ihracatın devam ettirilmesinin ardından markalaşma sürecinin geliştiğini göstermektedir. Bununla birlikte, ticarileşme oranından ihracata doğru uzun dönemde nedensellik ilişkisinin var olması düzenli ihracatın sürdürülmesi sonucunda uzun dönem sonunda inovasyon ve markalaşma düzeyinin de arttırılabileceğini

ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, ticarileşme kapsamında ortaya koyulan inovasyonların markalaşarak ihracatın artırılmasında büyük önem arz ettiği gözlemlenmektedir.

3.4. Uzun Dönem Katsayı Tahminleri

Bu çalışmada, Philips ve Hansen (1990)'in geliştirdiği “Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS)” ve Saikkonen (1992), Stock ve Watson (1993)'in ortaya koyduğu “Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS)” kullanılarak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler test edilmiştir. FMOLS ve DOLS tahminleri, eşbütünlük değişkenler arasındaki uzun vadeli denge ilişkisini tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Parametrik olmayan FMOLS tahmin tekniğinde avantaj, hem içsellik hem de seri korelasyonun düzeltilmesidir, buna karşın DOLS parametrik bir tahmin tekniğidir (Ben Jebli vd., 2016). DOLS, ilk farkı alınan değişkenlerin yatay kesit gecikmeleri ve öncülleri ile eşbütünlük denklemini kullanarak standart en küçük kareler tekniğinde (OLS) var olan içsellik ve seri korelasyonu ortadan kaldırır. FMOLS ve DOLS tahmin yöntemleri doğrultusunda kullanılan eşitlikler aşağıda yer almaktadır (8,9);

$$Y_t = X'_t \beta + D'_{1t} \gamma_1 + u_{1t} \quad (8)$$

$$Y_t = X'_t \beta + D'_{1t} \gamma_1 + \sum_{j=-q}^r \Delta X'_{t+j} \delta + v_{1t} \quad (9)$$

Tablo 4. Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

$\ln(\dot{I}HRACAT)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(\dot{T}İCARİLEŞME)_t + \varepsilon$				
		FMOLS		DOLS
Bağımsız Değişkenler	Uzun Dönem Katsayısı	T Değeri	Uzun Dönem Katsayısı	T Değeri
$\ln(\dot{T}İCARİLEŞME)$	0.109***	5.719 [0.019]	0.105***	5.543 [0.019]
β_0	23.126***	80.806 [0.286]	23.169***	82.975 [0.279]
R² Değeri		0.57		0.77

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. “[ ]” içerisindeki değerler standart hata değerlerini göstermektedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan modeller doğrultusunda uzun dönem katsayı tahminleri gerçekleştirilmiş ve analizlere ilişkin sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, toplam ticarileşme oranının ihracat düzeyi üzerindeki etkilerini ortaya koyan katsayıların her iki tahmin yöntemi sonucunda pozitif ve istatistik olarak anlamlı olduğu görülmektedir. FMOLS ve DOLS yöntemine göre uzun dönemde ticarileşme oranındaki %1’lik bir artışın ihracat düzeyini yaklaşık olarak %0.11 düzeyinde arttırdığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de teknolojik gelişmeye bağlı olarak markalaşma düzeyinin yükselmesinin ihracat düzeyi üzerinde olumlu etkiler ortaya çıkardığını göstermektedir.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İnovasyon çalışmalarının markalaşması sonucunda ticarileşme ile ihracat düzeyi arasındaki ilişkilerin tespit edilmesini amaçlayan bu çalışma ile ticarileşme düzeyinin Türkiye’nin ihracat hacmi üzerindeki uzun dönemli etkileri ve nedensellik ilişkileri ortaya koyulmuştur.

İhracat ve ticarileşme düzeyi arasındaki uzun dönemli ilişkileri sınamak amacıyla Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünlük testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye’nin ihracat düzeyi ile ticarileşme düzeyi arasında tek yapısal kırılma altında uzun dönemli ilişki bulunduğu tespit edilmiştir. İhracat ve ticarileşme oranı arasındaki nedensellik ilişkisi ise frekans alanı nedensellik testi ile incelenmiştir. Nedensellik analizi sonuçları ihracattan ticarileşme düzeyine doğru orta vadede bir nedensellik ilişkisinin oluştuğunu, ticarileşme düzeyinden ihracata doğru ise uzun vadede bir nedensellik ilişkisinin meydana geldiğini göstermektedir. Bu durum, ihracat faaliyetlerinin markalaşma ve dolayısıyla ticarileşme düzeyinin artışında öncül bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Analizlerin son aşamasında ise ihracat ile ticarileşme düzeyi arasında uzun dönemli katsayı tahmini gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda, ticarileşme oranının ihracat düzeyi üzerinde pozitif ve istatistikî

olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde DiPietro ve Anoruo (2006) inovasyonun bir ülkenin ihracat hacmi ile pozitif yönlü ilişkili olduğunu savunmuştur. Buna ek olarak Tekin ve Hancıoğlu (2018) inovasyon ve ihracat performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Diğer yandan Çütücü (2017) inovasyonun tekstil ihracatı üzerindeki etkisini analiz ettiği çalışmasında Ar-Ge değişkeninin tüm modellerde anlamlı olduğunu ancak patent değişkeninin birçok modelde anlamsız çıktığını belirtmiştir.

Elde edilen bulgular literatür doğrultusunda değerlendirildiğinde, inovasyon faaliyetlerinin ve yeniliklerin ülkelerin ihracat performansı üzerinde olumlu etkiler sağladığı tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları doğrultusunda, markalaşma sonucu artan ticarileşme düzeyinin ihracatı orta ve uzun dönemde olumlu yönde etkileyeceği ortaya koyulmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de inovasyon politikaları ve markalaşma faaliyetlerinin ihracat değerlerinin artmasında etkili olduğu ve bu faaliyetlerin desteklenmesinin önem arz ettiği düşünülmektedir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 50, İkinci yazar/Second author % 50.

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

Kaynakça

- Ahimbisibwe, G. M., Ntayi, J. M., & Ngoma, M. (2013). Export market orientation, innovation and performance of fruit exporting firms in Uganda. *European Scientific Journal*, 9(4), 295-313.
- Ben Jebli, M., Ben Youssef, S., & Ozturk, I. (2016). Testing environmental kuznets curve hypothesis: the role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831.
- Boehlje, M. (2004). Business challenges in commercialization of agricultural technology. *International Food and Agribusiness Management Review*, 7(1), 91-104.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006) Testing for short and long-run causality: a frequency domain approach. *Journal of Econometrics*, 132, 363-378.
- Cassiman, B., & Martinez-Ros, E. (2007). Product innovation and exports - evidence from Spanish manufacturing, IESE Business School, Barcelona, 1-36.
- Çetin, K., & Gedik, H. (2017). İnovasyon ve ihracat performansı ilişkisi: Karaman örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 109-126.
- Çütücü, İ. (2017). İnovasyonun ihracat performansına etkisi: yatay-kesit analizi uygulaması, *Journal of International Social Research*, 10 (48), 586-596
- DiPietro, W. R., & Anoruo, E. (2006). Creativity, innovation and export performance. *Journal of Policy Modeling*, 28(2), 133-139.
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55, 251–276.
- Filipescu, D. A., Prashantham, S., Rialp, A., & Rialp, J. (2013). Technological innovation and exports: unpacking their reciprocal causality. *Journal of International Marketing*, 21(1), 23-38.
- Geweke, J. (1982). Measurement of linear dependence and feedback between multiple time series. *Journal of the American Statistical Association*, 77(378), 304-313.

- Golovko, E. & Valentini, G. (2011). exploring the complementarity between innovation and export for SMEs' growth. *Journal of International Business Studies*, 42(3), 362-380.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gregory, A. & Hansen, B. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 10, 321-335.
- Gupta, S., Malhotra, N. K., Czinkota, M., & Foroudi, P. (2016). Marketing innovation: a consequence of competitiveness. *Journal of Business Research*, 69(12), 5671-5681.
- Hosoya, Y. (1991). The decomposition and measurement of the interdependency between secondorder stationary processes. *Probability Theory Relat Fields*, 88(4), 429-444.
- Kongmanila, X., & Takahashi, Y. (2009). Innovation, export performance and profitability of lao garment exporters. *International Journal of Economics and Management*, 3(2), 225-236.
- Moghaddam, B., & Armat, P. (2015). A study on effect of innovation and branding on performance of small and medium enterprises. *Management Science Letters*, 5(3), 245-250.
- OECD/Eurostat (2018), Oslo manual 2018: guidelines for collecting, reporting and using data on innovation, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>.
- Phillips, P.C. & Hansen, B.E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I(1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57, 99-125.
- Pla-Barber, J., & Alegre, J. (2007). Analysing the link between export intensity, innovation and firm size in a science-based industry. *International Business Review*, 16(3), 275-293.
- Saikkonen, P. (1992). Estimation and testing of cointegrated systems by an autoregressive approximation, *Econometric Theory*, 8, 1-27.
- Śledzik, K. (2013). Schumpeter's view on innovation and entrepreneurship. S. Hittmar (Ed.), *Management trends in theory and practice*, faculty of management science and informatics, University of Zilina & Institute of Management by University of Zilina.
- Sok, P., O'Cass, A., & Sok, K. M. (2013). Achieving superior SME performance: overarching role of marketing, innovation, and learning capabilities. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 21(3), 161-167.
- Stock, J.H. & Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 783-820.
- Sungur, O., Aydın, H. İ, & Eren, M. V. (2016). Türkiye'de ar-ge, inovasyon, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: asimetric nedensellik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 173-192.
- Tekin, E., & Hancıoğlu, Y. (2018). İnovasyon belirleyicilerinin ihracat performansına etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 897-917.
- Van Beveren, I., & Vandebussche, H. (2009). Product and process innovation and the decision to export: firm-level evidence for Belgium. *LICOS Discussion Paper Series*. 247, Katholieke Universiteit Leuven, LICOS Centre for Institutions and Economic Performance, Leuven.
- Yao, F. & Hosoya, Y. (2000). Inference on one-way effect and evidence in japanese macroeconomic data. *Journal of Econometrics*, 98(2), 225-255.

Yıldırım, E. & Kesikoğlu, F. (2012). Ar-ge harcamaları ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri: Türkiye örneğinde panel nedensellik testi kanıtları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 165-180.

Zahra, S. A., & Nielsen, A. P. (2002). Sources of capabilities, integration and technology commercialization. *Strategic Management Journal*, 23(5), 377-398.

Zivot, E. & Andrews, D.W.K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Extended Abstract

Purpose

Technological developments that have gained speed in recent years have strengthened the communication and logistics infrastructure of the countries. Thus, they have created an environment for the countries to play a more active role in international activities. Both the internal technological developments of the countries and the technological investments they have internalized with foreign direct investments emerge as important factors in the exportation of high value-added products. However, the success of countries in export activities is not limited to the production of technology-intensive products. New production models that consider the customers as a part of the production have been developed. Today, investments are made not only for the production of technology-intensive products but also for the commercialization of the products via branding. Therefore, integrating innovative activities into the processes that start from the production of a product to it reaches the end customer is of great importance for countries and businesses to gain competitive advantages in export markets. Countries and enterprises aiming to increase their export volumes by increasing competition have to develop and renew export products and services that are subject to export through product and marketing innovation activities. Accordingly, the purpose of paper is that it is demonstrated the relationship between export and commercialization through branding of innovation and technological development in Turkey.

Conceptual Framework

In the literature, it is possible to find many empirical studies analysing the relations between export and innovation in both macro and micro scales. Many studies examining the relationship between innovation and export performance of countries reveal that there is a positive relationship between export and innovation (Tekin and Hancıoğlu, 2018; DiPietro and Anoruo, 2006). Similarly, studies regarding the subject at the firm level argue that there is a significant positive relationship between innovation and export (Çetin and Gedik, 2017; Ahimbisibwe et al., 2013; Pla-Barber and Alegre, 2007). In this study, the relationship between the branding and export within the scope of innovation activities are analysed and it is aimed to reveal the effect of the level of commercialization on exports. The rate of commercialization obtained by the ratio of the number of trademark registrations within the scope of marketing innovation to the number of patent grants within the scope of product innovation is included in the model as the independent variable while the volume of exports as the dependent variable.

Methods

This paper aims to reveal the relationship between export and commercialization through branding of innovation and technological development in Turkey. In this regard, long-term and causal relationships between export volume and level of commercialization are analyzed in Turkey within the context of the paper. Before the analysis of long-term relationships, Zivot and Andrews (1992) unit root analyzes was performed to test the stationarity of variables in the model, and then long-term relationships between variables were analyzed using the Gregory-Hansen (1996) cointegration test. Later, the causality relationships between variables were examined through the Breitung and Candelon (2006) Frequency Domain causality test. Finally, long-term coefficient estimates between variables were performed by Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) and Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) methods developed by Phillips and Hansen (1990).

In the analyses, it is used the data set for the period 1983-2018 due to data constraints on variables. While data on exports were obtained from the World Bank database, patent grants and trademark registrations regarding the commercialization rate were gained from the World Intellectual Property Organization (WIPO) database. The research model within the scope of the study is as follows;

$$\ln(EXPORT)_t = \beta_0 + \beta_1 \ln(COMMERCIALIZATION)_t + \varepsilon$$

Findings and Discussion

According to the results of the Zivot & Andrews (1992) unit root test with structural break, it has been demonstrated that export and the rate of commercialization has a unit root with the structural break, in other words, they are not stationary at their level. However, it has been determined that the series have not unit root at first differences, that is, they have become stationary at I(1) levels. According to the Gregory-Hansen cointegration test results, the null hypothesis that there is no cointegration relationship between the variables is rejected because the ADF test statistics are higher in absolute value than the critical values of 1% in the research model. In other words, it has been demonstrated that there is a long-term relationship between export and commercialization rate. According to the results of frequency domain causality analysis, the determination of causality relationship from export to commercialization in the medium term indicates that the branding process has developed after the continuity of exports for a length of time. In addition, the determination of a causality relationship from commercialization to exports in the long run revealed that the level of innovation and branding can be increased at the end of the long term as a result of maintaining regular exports. In this direction, it is observed that the commercialization by innovations and branding has significant impacts on increasing the exports. When the long-term coefficient estimation results are examined, it is seen that the coefficients of the commercialization rate are positive and statistically significant as a result of FMOLS and DOLS methods. According to the FMOLS and DOLS method, it has been determined that 1% increase in the commercialization rate increases the export by approximately 0.11% in the long term. The findings show that rising the level of branding, depending on the technological developments has positive impact on the exports in Turkey.

Results and Recommendations

When the findings are evaluated in line with the literature, it has been determined that innovation activities have positive effects on the export performance of countries. In line with the findings of the study, it has been revealed that the rising the level of commercialization as a result of branding has affected the exports positively in the medium and long term in Turkey. In this context, it is thought that innovation policies and branding activities are effective in increasing the exports in Turkey and that it is crucial to support these activities.

Araştırma Makalesi • Research Article

Effects of Environmental Innovations, Renewable Energy Consumption and Economic Growth on CO₂ Emission: Panel Data Analysis for Select G-20 Countries

Çevresel İnovasyonlar, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyümenin CO₂ Emisyonu Üzerine Etkileri: Seçilmiş G-20 Ülkeleri için Panel Veri Analizi

Selim Demez*

Abstract: Environmental problems are becoming more visible and this detrimental situation, negatively affecting the national economies. Therefore, the economic effects and costs of environmental problems have become an important research topic in the field of economics. In the literature, carbon dioxide (CO₂) emission is generally used as an environmental pollution indicator. It is thought that renewable energy investments and innovative approaches to the environment can overcome environmental problems in the long run. In this study, the effect of environmental innovations (ETI), renewable energy (REC) and growth (GDP) on CO₂ emission examined for 8 countries, listed according to the IMF's classification in the G-20 country group between 1993 and 2018. Durbin-H cointegration and FMOLS tests are used in the analysis, considering the cross-sectional dependency and heterogeneity. According to the analysis results, there is a long-term relationship between the variables. The effects of the variables considered on CO₂ emission differ by country, the change in REC and GDP for the panel generally reduces CO₂ emission, while the increase in ETI increases CO₂ emission.

Keywords: Environmental Innovations, Renewable Energy, Growth, CO₂ Emissions

Öz: Çevresel problemler her geçen gün katlanarak artmaktadır ve bu durum doğrudan ve dolaylı olarak ülke ekonomilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle çevresel problemlerin ekonomik etkileri ve maliyeti iktisat alanında önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Çevresel kirlilik göstergesi olarak literatürde genellikle karbondioksit (CO₂) emisyonu kullanılmaktadır. Yenilenebilir enerji yatırımları ve çevreye yönelik inovatif yaklaşımların uzun dönemde çevresel problemlerin üstesinden gelebileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada çevresel inovasyonlar (ETI), yenilenebilir enerjinin (REC) ve büyümenin (GDP) CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi 1993-2018 yılları arasında G-20 ülke grubunda IMF'nin sınıflandırmasına göre gelişen statüsündeki 8 ülke için incelenmiştir. Analizde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate alan Durbin-H eşbütünlük ve FMOLS testleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. Ele alınan değişkenlerin CO₂ emisyonu üzerindeki etkileri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir fakat panelin geneli için REC ve GDP'deki artışın CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi negatifken ETI'daki artışın etkisi beklenenin aksine pozitiftir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel İnovasyonlar, Yenilenebilir Enerji, Büyüme, CO₂ Emisyonu

* Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0001-6885-0499 selimdemez@hakkari.edu.tr

Received/Geliş: 31 May/Mayıs 2021

Accepted/Kabul: 12 August/Ağustos 2021

Düzeltilme/Revised form: 03 August/Ağustos 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Introduction

Innovation refers to the implementation of the inventions and explorations in a certain field in the economic fields and activities. As such, innovation is seen as an important dynamic and variable of the sustainable development in the contemporary information society, characterized by technological advances. A number of studies show that the convergence hypothesis proposed in the neo-classical growth theory is not empirically valid, thus leading up to the emergence of internal growth theories reviewing the technological advances internally. Schumpeter underlines that innovation is the basis of technological development and recalls that it leads to economic growth (Schumpeter and Backhaus, 2003: 71). However, efforts towards industrialization, as well as accompanying problems such as rapid urbanization and sweeping globalization, all direct results of efforts for further economic growth, lead to environmental deterioration and spike in the energy consumption. For this reason, innovation, often taken as a sign of greater production and outcome in industrial field, contributes to the environmental degradation. Ezzo and Keho (2016), for instance, argue that economic growth cannot be possibly achieved without causing any environmental damage.

Because global warming and climate change have turned into alarming issues, it seems necessary to take precautions for the future. One such measure is the Kyoto climate change conference convened in Kyoto in 1997 where the participants discussed the measures to be taken to address climate change, environmental pollution and global warming (Emrullah, 2020: 384). The participants agreed that the industrialized nations should limit the greenhouse gas emissions; the rules on this measure have come into effect in 2005. Additionally, the Kyoto Protocol states that renewable energy should be promoted and supported in order to reduce the CO₂ emission (Gormus and Aydin, 2020: 27904). It should also be noted that the developed nations are more eager than the developing countries in terms of addressing the environmental problems (San Cristóbal, 2011: 488).

As noted above, renewable energy resources are considered long term alternative solution to reduce the greenhouse emission associated with fossil fuel consumption. Renewable energy consumption has risen by 3 pct annually, becoming a prominent alternative energy resource. Because the already limited amount of fossil fuel means that it will eventually be depleted, it is not surprising to see efforts towards promoting renewable energy use (Alper and Oğuz, 2016: 953). The literature suggests that there is negative correlation between renewable energy and environment.

The goal in this study is to identify the impact of the environmental innovations, renewable energy and economic growth on the environment in the developing nations, classified as such by the IMF, within the G-20 Group of states. A review of the literature suggests that most of the academic accounts take R&D spending and total number of patents as innovation variable. However, some of the patents included in these studies have nothing to do with environment. For this reason, this analysis utilizes only patents applications pertinent to the environment to seek answers to question as to how and to what extent environmental innovations, renewable energy and economic growth affects the CO₂ emission. The reason developed that nations have been picked as unit of analysis is the possibility that the GDP gap between developed and developing nations might lead to misleading results.

The first part of the study reviews the linkage between CO₂ emission, innovation, renewable energy and growth whereas the second part deals with the relevant accounts in the literature. The third part explains the method and findings. The fourth part evaluations and policy recommendations are given according to the results of the analysis.

Select Literature

Innovation refers to number of patents in the literature; number of scholarly accounts focusing on the impact of innovation on environment or the CO₂ emission is very small as it is an emergent field. The OECD database features relevant data on the number of patents by countries and by fields. Environmental innovation that we utilize in this study is one of these categories. The following is a compilation of the works in the literature exclusively focusing on the discussions that fall into that category:

Table 1: Select empirical literature

Author(s)	Count./period.	Eco. Mod.	Findings
Wang and Zhu (2020)	30 cities in China 2001-2017	Spatial econometrics	The study finds that developments in the renewable energy technologies reduce the CO ₂ emission but innovations in the fossil fuel technologies have no impact upon CO ₂ emissions.
Mensah et al., (2018)	28 OECD member countries 1990-2014	Cointegration and FMOLS	Environmental innovations reduce CO ₂ emissions
Fernández et al. (2018)	15 European Union members, United States and China 1990-2013	Least squares analysis	Environmental innovations reduce CO ₂ emissions
Ganda (2019)	26 OECD Member states 2000-2014	System GMM analysis	Innovations increase CO ₂ emissions but R&D spending reduces CO ₂ emissions
Wang et al., (2020)	G—7 countries 1990-2017	Westerlund (2007) and CS-ARDL panel cointegration tests	Renewable energy and environmental innovations reduce CO ₂ emissions
Santra (2017)	BRICS Countries 2005-2012	Panel regression analysis	Environmental innovations reduce CO ₂ emissions
Hasanov et al., (2021)	BRICS countries 1990-2017	Westerlund (2007, 2008) panel cointegration and CS-ARDL analysis	Innovations and renewable energy reduce CO ₂ emissions
Bai et al., (2020)	Chinese cities 2000-2015	Panel regression and Panel threshold value analysis	Innovations and renewable energy reduce CO ₂ emissions
Cheng et al., (2019a)	35 OECD members 1996-2015	Panel quantitative regression model	Innovation has no significant impact upon CO ₂ emission but it has some positive impact at some quantitative levels
Lin and Zhu (2019)	China's cities 2000-2015	Panel Bootstrap Threshold method	Increase in renewable energy innovations lead to reduction in CO ₂ emissions
Cheng et al., (2019b)	BRICS countries 2000-2013	Panel quantitative regression model	Environmental innovations increase CO ₂ emission per person
Saudi et al., (2019)	Malaysia 1980-2017	ARDL cointegration analysis	Innovation reduces CO ₂ emissions
Erdoğan et al., (2019)	14 G-20 countries 1970-2017	Westerlund Edgerton (2008) Panel cointegration analysis	Innovation reduces CO ₂ emission in industrial sector and increases CO ₂ emission in construction sector
Temelli and Şahin (2019)	10 rising market economies 1995-2014	Westerlund and Edgerton (2007) cointegration analysis	No correlation between innovation and CO ₂ emission

A review of the table above reveals that all these studies, except one, relied on panel data. This is most probably because there is no long-term dataset suitable for a time series analysis. Except Cheng et al., (2019a), Cheng et al., (2019b), Erdoğan et al., (2019), all the cited works in this table present findings suggesting that innovation reduces CO₂ emission. However, Cheng et al., (2019a), Cheng et al., (2019b), Erdoğan et al., (2019), Wang and Zhu (2020), Mensah et al., (2018), Wang et al., (2020), Santra (2017), Bai et al., (2020) utilized innovation data in the field of environmental innovation and renewable

energy rather than total innovation data. Additionally, Ganda (2019) finds that innovation increases CO₂ emission but R&D spending reduces the CO₂ emission. All these studies do not enable us to offer conclusive insights because they have been carried out in different countries, relying on different variables, periods and method. But it is also possible to draw some local conclusions in reference to these works.

Data and Methodology

Data

This study analyzes annual data for the period of 1993-2018 from eight developing nations (part of the G-20 group Australia, Brazil, China, India, Indonesia, Mexico, South Africa and Turkey), listed by the IMF in this category. The data on the ratio between the CO₂ emission and the GDP in USD and the total renewable energy consumption has been retrieved from the International Energy Agency (EIA). In representation of the environmental innovation, the number of patents in environment-related field in the OECD.stat database have been used. The GDP data has been compiled from the World Development Indicator (WDI) data base, published by the World Bank.

$$CO_{2it} = \alpha_i + \beta_1 LNETI_{it} + \beta_2 LNREC_{it} + \beta_3 LNGDP_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

In this equation, i and t refers to unit and time dimension respectively, CO_2 to carbon dioxide emission, EIT to environmental innovation, REC to renewable energy, $LNGDP$ to GDP in place of economic growth and μ to error term. LN , preceding ETI , REC and GDP variables, shows that the natural logarithms of the variables have been taken.

Table 2: Descriptive statistics

	CO ₂	GDP	REC	ETI
Mean	0.7082	12.0066	4.1009	1.7737
Maximum	1.7160	13.0364	5.3125	3.7524
Minimum	0.2060	11.3398	3.0335	-0.4815
Std. Dev.	0.4247	0.3431	0.6375	0.9610

Descriptive statistics of the variables can be seen in the table. Our study is a balanced panel data study. We have 208 observations for each series. There are no extreme values in the series and the variables have a certain standard error distribution.

Method

Cross-Sectional Dependence and Slope Homogeneity Test

When working with panel time series, it is necessary to look at the cross-sectional dependence (CSD) of the variables. CSD suggests that factors such as globalization and integration movements may lead to supply or demand shocks in a given country which may then affect others as well. For this reason, tests performed without consideration of the CSD may not be consistent. Additionally, whether the model constructed is homogenous also matters. If the model is not homogenous, then tests considering the heterogeneity are more suitable to use. There are a number of tests to identify the CSD in the literature.

Breusch and Pagan (1980) test statistics is as follows:

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N(N-1)/2}^2 \quad (2)$$

ρ_{ij} denotes the estimated value of the correlation coefficients of the equation. In Breusch and Pagan (1980) LM test, the null hypothesis of no dependence in cross-sections is tested against unit hypothesis of dependence between two cross sections. This test better works where $N < T$. For this reason, where $N > T$, it is better to use Paseran's (2004) CD_{LM} (Yilanci and Ozgur, 2019: 24799).

$$CD_{LM} = \left(\frac{1}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{ij} \hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \sim N(0,1) \quad (3)$$

Pesaran (2004) develops the following CD test where $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$:

$$CD = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T_{ij} \rho_{ij}^2) \sim N(0,1) \quad (4)$$

If the dual correlation residuals at the unit dimension in the CD test shown at equation 7 is not 0, then it means that it is weak and should be replaced by the following version of the Pesaran et al. (2008) LM test (Ozcan et al., 2017:84-85).

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij} \frac{(T-k)\hat{p}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \sim N(0,1) \quad (5)$$

In equation 8, k denotes number of independent variables and, μ and v refer to the expected value and variance of $\hat{p}_{ij}$ respectively.

Pesaran and Yamagata (2008) suggest a test to determine heterogeneity. The simulations run for this test are strong where $T \rightarrow \infty$ and $N \rightarrow \infty$. For this reason, it is a test that can be utilized for every N and T . The null hypothesis that represents homogeneity is $H_0: \beta_i = \beta$, and it is tested against the alternative hypothesis $H_1: \beta_i \neq \beta_j$. This test is in fact an advanced version of the Swamy test:

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \beta_{WFE})' \frac{x_i' M_\tau x_i}{\tilde{\sigma}_i^2} (\hat{\beta}_i - \beta_{WFE}) \quad (6)$$

In the equation, $\hat{\beta}_i$ and β_{WFE} refer to pooled least squares and the weighted fixed impact estimators respectively. M_τ denotes the defining matrix based on T and $\tilde{\sigma}_i^2$. $\tilde{\Delta}$ test is shown below:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} = \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}} \right) \sim N(0,1) \quad (7)$$

PANICCA Unit Root Test

PANICCA unit root test was developed by Reese and Westerlund (2016). This test is a combination of the PANIC tests that individually examine the stationarity of the factors and residues in the work by Bai and Ng (2010) and the unit root test performed by Pesaran (2007) and Pesaran et al. (2013) for the multifactor test by referring to the cross-sectional averages (CA); as such, it was named PANICCA to denote this combination. Pesaran (2007), at CADF test, adds $\bar{Y}_t$ that may be denoted as the cross-sectional average of the dependent variable Y_{it} in the model as instrumental variable. In this case, the non-stationarity of Y_{it} would mean the non-stationarity of $\bar{Y}_t$, thus leading to a problem of spurious regression. For this reason, a critical value needs to be generated for all time and unit dimensions of the variable. Because the difference equation of Y_{it} is processed at the Bai and Ng (2010) PANIC test, the spurious regression problem is eliminated. Simulations draw attention to the weak aspects of the PANIC test where $N < T$ (Reese and Westerlund, 2016:962; Yerdelen Tatoğlu, 2017:101). The common factor equation for Y_{it} data generation process:

$$Y_{it} = a_i' D_{tp} + \lambda_i' F_t + e_{it} \quad (8)$$

In equation 8, F_t refers to the common factor vector of the common load coefficients vector at $(rx1)$ vector that is related to λ_i , $D_{tp} = (1, \dots, t^p)$, to constant and trend vector with $(p+1)x1$ dimension where $p = 0$ and $p = 1$ respectively, e_{it} to error term. Here Y_{it} variable is allowed to be added one or more additional factor variables with $(mx1)$. If that case is shown by X_{it} , ability of X_{it} to generate data becomes as follows (Reese and Westerlund, 2016: 993).

$$X_{it} = \beta_i' D_{tp} + \Lambda_i' F_t + \mu_{it} \quad (9)$$

When equations 8 and 9 are shown as $Z_{it} = (Y_{it}, X_{it}')'$;

$$Z_{it} = \beta_i' D_{tp} + C_i' F_t + V_{it} \quad (10)$$

Equation 10 becomes $B_i = (a_i, \beta_i)$, $C_i = (\lambda_i, \Lambda_i)$ ve $V_{it} = (\varepsilon_{it}, \mu_{it}')'$. C_i is at the dimension of $rx(m + 1)$.

Because in PANIC test, Z_{it} assumingly remains stationary because its subtraction is taken, and classical methods are applied to the residues of the Z_{it} 's common factor model. The matrix form of this defined model is denoted as follows:

$$z_i^p = f^p C_i + v_i^p \quad (11)$$

In equation 11, the CA estimators of f^p ve v_i^p are shown in equations 6 and 7 respectively:

$$\hat{f}^p = M_p \bar{z} = \bar{z}^p = N^{-1} \sum_{i=1}^N M_p z_i \quad (12)$$

$$\hat{v}_i^p = z_i^p - \hat{f}^p \hat{C}_i \quad (13)$$

As for equations 12 and 13, unlike others, in this test, $\hat{f}^p$ is considered as estimator of f^p . To test stationarity, Reese and Westerlund (2016) utilized ADF test proposed by Bai and Ng (2004). To test the stationarity of the residues, the P_a and P_b test statistics are shown at equations 14 and 15:

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{p}^+ - 1)}{\sqrt{2\hat{\phi}_e^4/w_e^4}} \quad (14)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{p}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon}_{-1}) \frac{w_e^2}{\hat{\phi}_e^4}} \quad (15)$$

In this equation, if $p = -1$ and $p = 0$, $\hat{p}^+ = \frac{\text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon}) - NT \hat{\lambda}_e}{\text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon}_{-1})}$ and if $p = 1$, $\hat{p}^+ = \frac{\text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon})}{\text{tr}(\hat{\varepsilon}'_{-1} \hat{\varepsilon}_{-1})} + \frac{3}{T} \frac{\hat{\sigma}_e^2}{\hat{w}_e^2}$. Here $\hat{\sigma}_e^2$, $\hat{w}_e^2$, $\hat{\lambda}_e$ refer to the variance of $\hat{\varepsilon}_{it}$, long term variance and unidirectional long term variance respectively. $\hat{\phi}_e^4$, on the other hand, refers to the cross-sectional average of w_e^4 (Yerdelen Tatoğlu, 2017: 100-103).

Durbin Hausman (Durbin-H) Panel Cointegration Test

The cointegration tests are performed to identify long term relationship between the variables in the model. If a cointegration correlation exists between variables, it will be proper to interpret the long term coefficients. In the Durbin-H cointegration test developed by Westerlund (2008), the first difference is taken by the least squares method and then the common factors of the residues are estimated by reliance on the main components methods. If we proceed with the following difference equation;

$$\Delta y_{it} = \lambda_i' \Delta A_t + \Delta e_{it} \quad (16)$$

y_{it} is unknown in equation 16. For this reason, we need to utilize the main components method instead of the least squares method:

$$\Delta \hat{y}_{it} = \Delta a_{it} - \hat{\beta}_i \Delta b_{it} \quad (17)$$

In equation 17, $\hat{\beta}_i$ is obtained by regressing Δa_{it} to Δb_{it} . $\hat{A}_t$ is obtained by calculating the eigen vector corresponding to the largest Eigen value of the $\Delta \hat{y} \Delta \hat{y}'$ matrix at the level of $(T - 1) \times (T - 1)$ for $\sqrt{(T - 1)}$ times. The estimated factor loads are calculated as $\hat{\lambda} = \frac{\Delta \hat{A}' \Delta \hat{y}}{T - 1}$ (Altıntaş and Mercan, 2015: 367). Based on this, the following equation of the defactorized and subtracted residues is devised:

$$\Delta \hat{e}_{it} = \Delta \hat{y}_{it} - \hat{\lambda}_i' \Delta \hat{A}_t \quad (18)$$

The following equation generates the total residues:

$$\hat{\epsilon}_{it} = \sum_{j=2}^t \Delta \hat{\epsilon}_{ij} \tag{19}$$

When we modeled $\hat{\epsilon}_{it}$ in equation 19, we will have equation 20:

$$\hat{\epsilon}_{it} = \phi_i \hat{\epsilon}_{it-1} + hata \tag{20}$$

The relevant equations required for Durbin-H group and panel test statistics emerge from here:

$$w_i^2 = \frac{1}{T-1} \sum_{j=-M_i}^{M_i} \left(1 - \frac{j}{M_i + 1}\right) \sum_{t=j+1}^T \hat{v}_{it} \hat{v}_{it-j} \tag{21}$$

In equation 21, $\hat{v}_{it}$ refers to residues from equation 19. M_i refers to band width defined as much as the autovariances used in estimating v_{it} , w_{it} to the long term variance of v_{it} . This is how the two variance estimate is obtained: $\hat{S}_i = \hat{w}_i^2 / \hat{\sigma}_i^4$ ve $\hat{S}_n = \hat{w}_n^2 / (\hat{\sigma}_n^2)^2$ here $\hat{w}_n^2$ and $\hat{\sigma}_n^2$ are calculated via the following equations:

$$\hat{w}_n^2 = n^{-1} \sum_{i=1}^n \hat{w}_i^2 \quad \text{and} \quad \hat{\sigma}_n^2 = n^{-1} \sum_{i=1}^n \hat{\sigma}_i^2 \tag{22}$$

Durbin-H test group and panel test statistics are shown below:

$$DH_g = \sum_{i=1}^n \hat{S}_i (\tilde{\phi}_i - \hat{\phi}_i)^2 \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2 \tag{23}$$

$$DH_p = \hat{S}_n (\tilde{\phi} - \hat{\phi})^2 \sum_{i=1}^n \sum_{t=2}^T \hat{\epsilon}_{it-1}^2 \tag{24}$$

In equation 24, the null hypothesis of $H_0: \phi_i = 1, \forall i = 1, \dots, n$ is tested against $H_1^p: \phi_i = \phi$ ve $\phi_i < 0$ for the panel. Rejection of the null hypothesis shows that there is cointegration correlation for each unit (n). On the other hand, in the group estimation (equation 23), $H_0: \phi_i = 1$ is tested against $H_1^g: \phi_i < 1$ and rejection of the null hypothesis means there is cointegration (Westerlund, 2008: 200-203; Altıntaş and Mercan, 2015: 367-368).

Table 3: Cross-sectional dependence and slope homogeneity test results

Tests	Test Stat.	Prob.
LM / Breusch and Pagan (1980)	50.276 ¹	0.006
LM _{adj} / Pesaran et al. (2008)	7.313 ¹	0.000
CD _{LM} / Pesaran (2004)	2.977 ¹	0.001
CD/ Pesaran (2004)	0.516	0.303
Slope homogeneity test results Pesaran and Yamagata (2008)		
Δ	8.577 ¹	0.000
Δ_{adj}	9.502 ¹	0.000

PS: 1 refers to significance at %1 level.

Based on the test results presented in Table 3, It is possible to argue that there is cross-section dependence and heterogeneity in the model. This means that the economic shock in the countries included in the analysis affects other countries as well. For this reason, we need to utilize tests that consider the cross-sectional dependence and heterogenous structure in the analysis.

Table 4: PANICCA unit root test results

Tests	CO ₂	REC	ETI	GDP
P_a	-1.5751 (0.942)	-2.4357 (0.993)	-0.1128 (0.545)	-1.6319 (0.949)
P_b	7.0898 (0.972)	2.2415 (0.999)	15.3619 (0.498)	6.7685 (0.978)
Tests	ΔCO ₂	ΔREC	ΔETI	ΔGDP
P_a	5.3465 ^a (0.000)	2.2996 ^b (0.010)	5.9111 ^a (0.000)	1.350 ^c (0.0885)
P_b	46.2445 ^a (0.000)	29.0083 ^b (0.024)	49.4382 ^a (0.000)	23.635 ^c (0.0978)

PS: a, b and c refer to %1, %5 and %10 significance levels respectively. The values within the parentheses denote the probabilities for the tests and Δ refers to the first degree subtraction of the variables. PANICCA unit root test is performed for the constant model.

In Table 4, according to PANICCA unit root test results, all variables are stationary when first subtraction is taken and root-united at surface values. In other words, the variables are stationary at the same level I(1). This means that all cointegration tests may be used:

Table 5: Durbin-H cointegration test results

Tests	Test statistics	Probability
DH_g	-1.828 ^l	0.034
DH_p	-2.021 ^l	0.022

PS: I refers to significance at %5 level.

In Table 5, according to Durbin-H test results, for both group Dh_g and panel Dh_p test statistics, the null hypothesis suggesting that there is no cointegration in both models is rejected. In this case, it is possible to conclude that the variables are correlated in the long term. Subsequently, the long term coefficients may also be considered. Because the model is not homogenous, the FMLOS test that considers the heterogenous structure is performed.

Table 6: Estimating long term coefficients via FMOLS method

	CO ₂ = f(ETI)		CO ₂ = f(REC)		CO ₂ = f(GDP)	
	Coeff.	Prob.	Coeff.	Prob.	Coeff.	Prob.
FMOLS (Grup)	0.125 ^a	0.000	-0.41 ^a	0.005	-0.71 ^a	0.000
Aust.	0.14 ^a	0.000	0.01	0.825	-0.61 ^a	0.000
Brazil	-0.01	0.639	-0.40 ^a	0.007	0.50 ^a	0.001
China	0.73 ^a	0.001	-3.21 ^a	0.003	-3.69 ^a	0.000
India	-0.28 ^b	0.041	0.98 ^c	0.084	0.57	0.210
Indon.	0.02	0.774	0.39 ^c	0.051	-0.22	0.143
Mexico	0.11 ^a	0.002	-0.31	0.282	-0.78 ^a	0.000
S. Africa	0.26 ^a	0.002	-0.75	0.115	-1.06 ^a	0.001
Turkey	0.05 ^a	0.006	0.01	0.971	-0.39 ^a	0.005

PS: a, b and c refer to the significance levels of %1, %5 and %10 respectively.

Table 6 presents the long term coefficients of the variables in the model. A review of the FMLOS estimate for the entire panel reveals that one unit increase in ETI, REC and GDP increases CO₂ by 0.13 unit and reduces it by 0.41 and 0.71 respectively. This is something that can be expected. The findings collaborate with the findings by Ganda (2019), Cheng et al. (2019b) and Erdoğan et al. (2019). In addition, ETI increases CO₂ emission in Australia, China, Mexico, South Africa and Turkey and reduces it in Brazil and India. REC, on the other hand, reduces CO₂ in Brazil and China and increases it in India and Indonesia. The impact of the GDP upon CO₂ emission is statistically significant in all countries except India and Indonesia. The increase in GDP increases CO₂ emission in Brazil and reduces it in all others. The results confirm findings by Ganda (2019) and Cheng et al. (2019b).

Conclusion

Efforts towards addressing environmental problems have attracted attention of the economists as well. A general observation suggests that the developed and developing nations are most responsible for the CO₂ emission. However, developed nations, compared to the less developed and developing nations, are more attentive to the environmental issues and to the idea of devising policies and solutions. Obviously, it takes time for the environmental policies to produce favorable results. For this reason, a long-term analysis should be performed to better estimate the possible impacts of the measures taken to

address environmental degradation. For this reason, this study departs from the premise that it is better to look at the long term estimates and disparities between the countries in the analysis in terms of development.

The goal in this study is to analyze, based on the assumptions and premises provided above, the impact of renewable energy, environmental innovations and economic growth upon the CO₂ emission, a key component in the environmental issues, for the countries referred to by the IMF classification as developing nations within the G-20 Group that makes up 85 pct of the world economy. This will provide insights on whether or not the innovations on measures, policies and environment will work. Additionally, because a shock in a given country often affects other countries as well because of globalization, trade agreements and integration movements, the analysis should focus on countries individually and as a group as well. The analysis in the study was carried out this premise.

The findings in the analysis reveals that growth in group estimate and change in the renewable energy consumption negatively affect CO₂ emission whereas change in the environmental innovations has a positive impact. Environmental innovations have the least and the growth has the most impact upon the CO₂ emission.

As noted in the environmental Kuznets hypothesis, these countries actually represent the start of the reverse U. Findings by Yerdelen Tatoğlu and İçen (2019), Grimes and Roberts (1997) and Demez (2021) confirm this assumption. As expected, the renewable energy consumption negatively affects the CO₂ emission. However, environmental innovations have an effect of increasing the CO₂ emission. It is possible to argue that this is because the innovations on the environment are not implemented due to cost-related and political constraints. A review of the findings by country reveals that the environmental innovations have a reducing impact upon the CO₂ emission only in India. However, even though it is statistically significant for renewable energy and growth, it has no economic significance. This may be because the patent scores by India in the environmental R&D projects are carried out in cooperation with other countries lead to environmental innovation data. It is observed that environmental innovations increase CO₂ emissions in Australia, China, Mexico and South Africa. It is possible to argue that the reasons cited for the panel group is applied to this case as well.

Greater attention should be paid to the renewable energy in the countries reviewed in the analysis. The findings show that renewable energy plays a huge role reducing CO₂ emission. Environmental innovations should be promoted in the industry and implemented properly and effectively. Additionally, R&D activities on the environment should be promoted and supported. Because investment on the renewable energy will lead to decline in dependence on external sources for energy, such investments will be huge asset to national economy in the long run.

References

- Alper, A., & Oguz, O. (2016). The role of renewable energy consumption in economic growth: Evidence from asymmetric causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 953-959.
- Altıntaş, H., & Mercan, M. (2015). Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376.
- Bai, C., Feng, C., Yan, H., Yi, X., Chen, Z., & Wei, W. (2020). Will income inequality influence the abatement effect of renewable energy technological innovation on carbon dioxide emissions?. *Journal of environmental management*, 264, 110482.
- Bai, J., & Ng, S. (2004). A PANIC attack on unit roots and cointegration. *Econometrica*, 72(4), 1127-1177.
- Bai, J., & Ng, S. (2010). Panel unit root tests with cross-section dependence: a further investigation. *Econometric Theory*, 1088-1114.

- Cheng, C., Ren, X., & Wang, Z. (2019a). The impact of renewable energy and innovation on carbon emission: An empirical analysis for OECD countries. *Energy Procedia*, 158, 3506-3512.
- Cheng, C., Ren, X., Wang, Z., & Yan, C. (2019b). Heterogeneous impacts of renewable energy and environmental patents on CO₂ emission-Evidence from the BRIICS. *Science of the total environment*, 668, 1328-1338.
- Demez S. (2021) OECD Ülkelerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hiptezinin Geçerliliği: Panel GMM Analizi. 10. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Nisan 2021 Ankara, 109-117. ISBN:978-625-7813-68-6.
- Emrullah, M (2020). Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Yeşil Lojistik: Avrupa Birliği ve Türkiye Örneği. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 101-114.
- Erdoğan, S., Yıldırım, S., Yıldırım, D. Ç., & Gedikli, A. (2019) G20 Ülkelerinde İnovasyon ve CO₂ Emisyonu. In *International Congress of Energy Economy and Security* (p. 193).
- Esso LJ, Keho Y (2016) Energy consumption, economic growth and carbon emissions: cointegration and causality evidence from selected African countries. *Energy Econ* 114:492–497.
- Fernández, Y. F., López, M. F., & Blanco, B. O. (2018). Innovation for sustainability: the impact of R&D spending on CO₂ emissions. *Journal of cleaner production*, 172, 3459-3467.
- Ganda, F. (2019). The impact of innovation and technology investments on carbon emissions in selected organisation for economic Co-operation and development countries. *Journal of cleaner production*, 217, 469-483.
- Gormus, S., & Aydin, M. (2020). Revisiting the environmental Kuznets curve hypothesis using innovation: new evidence from the top 10 innovative economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 27904-27913.
- Hasanov, F. J., Khan, Z., Hussain, M., & Tufail, M. (2021). Theoretical framework for the carbon emissions effects of technological progress and renewable energy consumption. *Sustainable Development*.
- Lin, B., & Zhu, J. (2019). The role of renewable energy technological innovation on climate change: empirical evidence from China. *Science of the Total Environment*, 659, 1505-1512.
- Mensah, C. N., Long, X., Boamah, K. B., Bediako, I. A., Dauda, L., & Salman, M. (2018). The effect of innovation on CO₂ emissions of OCED countries from 1990 to 2014. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(29), 29678-29698.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels (IZA Discussion Paper No. 1240). *Institute for the Study of Labor (IZA)*.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H., Smith, L. V., & Yamagata, T. (2013). Panel unit root tests in the presence of a multifactor error structure. *Journal of Econometrics*, 175(2), 94-115.
- Reese, S., & Westerlund, J. (2016). Panicca: Panic on cross-section averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.
- Roberts, J. T., & Grimes, P. E. (1997). Carbon intensity and economic development 1962–1991: a brief exploration of the environmental Kuznets curve. *World development*, 25(2), 191-198.
- San Cristóbal, J. R. (2011). Multi-criteria decision-making in the selection of a renewable energy project in Spain: The Vikor method. *Renewable energy*, 36(2), 498-502.

- Santra, S. (2017). The effect of technological innovation on production-based energy and CO2 emission productivity: evidence from BRICS countries. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 9(5), 503-512.
- Saudi, M. H. M., Sinago, O., Jabarullah, H., N. (2019). The role of renewable, non-renewable energy consumption and technology innovation in testing environmental Kuznets curve in Malaysia.
- Schumpeter, J., & Backhaus, U. (2003). The theory of economic development. In *Joseph Alois Schumpeter* (pp. 61-116). Springer, Boston, MA.
- Temelli, F., & Şahin, D. (2019). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Finansal Gelişme, Ekonomik Büyüme ve Teknolojik Gelişmenin Çevresel Kalite Üzerine Etkisinin Analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 577-593.
- Wang, L., Chang, H. L., Rizvi, S. K. A., & Sari, A. (2020). Are eco-innovation and export diversification mutually exclusive to control carbon emissions in G-7 countries?. *Journal of Environmental Management*, 270, 110829.
- Wang, Z., & Zhu, Y. (2020). Do energy technology innovations contribute to CO2 emissions abatement? A spatial perspective. *Science of the Total Environment*, 726, 138574.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the Fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23(2), 193-233.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2017). *Panel Zaman Serileri Analizi Stata Uygulamalı* (1. Baskı). Beta yayınevi, İstanbul.
- Yerdelen Tatoğlu, F., & İçen, H. (2019). Çevresel Kuznets Eğrisinin Çok Boyutlu Panel Veri Modelleri ile Analizi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1), 26-38.
- Yilanci, V., & Ozgur, O. (2019). Testing the environmental Kuznets curve for G7 countries: evidence from a bootstrap panel causality test in rolling windows. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(24), 24795-24805.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kadın Akademisyenlerin Toplumsal Cinsiyet, Ev-Çalışma Hayatı Dengesi ve Şiddete İlişkin Gündelik Hayat Deneyimleri

Women Academics' Daily Life Experiences Regarding Gender, Home-Work Life Balance and Violence

Ceren Avcil*

Öz: Kadınların ev ve iş hayatlarındaki sorumlulukları, ataerkil toplum yapısında kadının gündelik hayatta çeşitli sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. Kadın akademisyenlerin deneyimlerinden yola çıkarak toplumsal cinsiyet, ev-çalışma hayatı dengesi ve şiddetin gündelik hayata yansımalarını ortaya koymak, bu çalışmanın temel amacıdır. Çalışma kapsamında 15 kadın akademisyen ile yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan görüşme formu için gerekli etik kurul onayı Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (30.11.2020 tarih ve 155 sayılı kararı ile) alınmıştır. Saha çalışmasında 14 adet açık uçlu soru ile kadın akademisyenlerin meslek tercihlerinde öne çıkan faktörler, ev-iş hayatı arasındaki uyum, kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet kavramına bakış açıları, cinsiyete dayalı işbölümü deneyimleri, çalışma hayatında kadın-erkek eşitliğine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Kadın akademisyenlerin evli ve çocuklu olmaları durumunda iş yüklerinin arttığı, kadına yönelik şiddetin artarak devam ettiği, toplumsal cinsiyetin kurgusal olduğu ve ev-iş hayatının şekillenmesinde belirleyici olduğu, iş hayatında kadın-erkek eşitliğinin istenilen düzeyde olmadığı çalışmanın temel bulguları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Çalışma Hayatı, Cinsiyete Dayalı İş Bölümü, Kadın Akademisyen, İş Bölümü.

Abstract: The responsibilities of women in the household and at work create a series of problems for women in daily life in the context of the patriarchal structure of the society. The main aim of the present study is to establish the implications of gender, home-work life balance, and violence for the daily lives of women from the vantage point of the experiences of women academics. For the purposes of the study, semi-structured interviews were held with 15 women academics. The ethics committee approval required for the interview form employed in the collection of research data was obtained from Ağrı İbrahim Çeçen University Scientific Research Ethics Committee (through its decision dated 30.11.2020 and No. 155). In the relevant field study, the author posed 14 open-ended questions to the respondents with the aim of identifying their views about various issues including the factors that affected their choice of profession; the balance between life at home and life at work; violence against women; their perspective of gender; their experience of gender-based division of labour; and equality between women and men in the workplace. The main findings of the study indicate that while a married woman academic with children will be under a heavier workload, violence against women still prevails and is, in fact, on an ever-increasing trend and the level of equality between women and men attained in the workplace still falls short.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ORCID: 0000-0002-6301-515X, cavcil@agri.edu.tr

Received/Geliş: 02 March/Mart 2021
Accepted/Kabul: 21 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 11 April/Nisan 2021
Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Keywords: Gender, Working Life, Gender-Based Vision of Labour, Women Academic, Violence.

Giriş

Günümüzde küreselleşme süreci ile birlikte kadınların çalışma hayatında yer almaları artış göstermiş, kadınlar nitelikleri doğrultusunda farklı mesleklere yönelmişlerdir. Her ne kadar kadınların yöneldiği mesleklerde çeşitlilik olsa da meslek tercihlerinde hala toplumsal cinsiyetin etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca eğitim meslek tercihinin veya seçimini etkileyen bir diğer önemli faktördür. Eğitim seviyesi düşük olan kadınların daha az nitelik gerektiren işlerde çalışmasına yönelik eğilim var iken eğitim seviyesinin yükselmesi ile kadınların statü olarak daha iyi mesleklerde çalışmaları beklenir (Erzeybek vd., 2019: 62). Ancak eğitim seviyesinin ne olduğuna bakılmaksızın kadınların toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliği her meslek dalında yaşadıkları söylenebilir.

Akademisyenlik kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi ile tercih edilen bir meslektir. Türkiye’de gerek devlet gerek vakıf üniversitelerinde kadın akademisyenler çalışmaktadır. 2020 yılı verilerine göre Türkiye’de toplam 175.436 akademisyen bulunmaktadır. Akademisyenlerin %55’i erkek, %45’i kadındır. Unvan bazında bakıldığında ise %11,4’ü erkek profesör, %5,4’ü kadın profesör, %5,8’i erkek doçent, %3,9’u kadın doçent, %13’ü erkek doktor öğretim üyesi, %10,4’ü kadın doktor öğretim üyesi, % 10,6’sı erkek öğretim görevlisi, %10,7’si kadın öğretim görevlisi, %13,8’i erkek araştırma görevlisi ve %14,6’sı kadın araştırma görevlisidir¹ (YÖK, 2020). Veriler incelendiğinde akademik unvana bağlı olarak sayılar değişmektedir. Kadın profesör sayısı neredeyse erkek profesör sayısının yarısı kadar olmakla birlikte akademik unvanın düşmesi ile birlikte kadın ve erkek akademisyenler arasındaki bu fark azalmaktadır ve araştırma görevlisi kadın sayısının erkeklerden fazla olduğu görülmektedir.

Kadına yönelik şiddet gerek Türkiye’de gerek dünya genelinde boyutu her geçen gün artan bir olgudur. Yasal düzenlemelerin yanında uygulamalardaki eksiklikler sorunun azalması hususunda yeterli olmamaktadır. Konuya yönelik ulusal ve uluslararası alanda yapılan çalışmaların son dönemlerde artması, sorunun genel boyutunu da ortaya koyar niteliktedir. Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet 2008 ve 2014 Araştırmaları kadına yönelik şiddete ilişkin önemli veriler sunmaktadır. 2014 yılı çalışmasına göre Türkiye’de 15-59 yaş grubu arasında yer alan ve yaşamının herhangi bir döneminde eşi veya eski eşi tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılan kadınların oranı %36 iken bu oran 2008 yılında yapılan çalışmada %39 olarak gerçekleşmiştir. Her iki dönemde de yaşamlarının belli aralıklarında kadınların %44’ü duygusal şiddet yaşamışlardır. 2008 yılındaki çalışmaya göre yaşamlarının herhangi bir döneminde cinsel şiddete uğrayan kadınların oranı %15 iken bu oran 2014 yılında %12 olarak gerçekleşmiştir. Her iki çalışmada da eğitim-şiddet arasındaki ilişkiye dair önemli veriler yer almaktadır. 2014 yılında gerçekleşen araştırmada, en az bir kez fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalmış kadınlardan eğitimi olmayanların oranı %43, lisans ve lisansüstü düzeyde eğitim alanların oranı ise %21 iken 2008 yılındaki çalışmada bu oran eğitimi olmayan kadınlar için %55,7 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, şiddetin kimseye anlatılamaması durumu her iki çalışmada da oldukça yüksek oranlarda gerçekleşmiştir. 2014 çalışmasında kadınların %44’ü, 2008 yılı çalışmasında ise %48,5’i yaşadıkları şiddeti kimseye anlatamamışlardır (Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2014; Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2009; Türkiye’de Kadın, 2020: 57-58).

UN Women tarafından yayınlanan Progress of the World’s Women 2019–2020: Families in a Changing World (2019) adlı raporda kadına yönelik şiddete ilişkin bilgi ve verilere yer verilmiştir. Buna göre kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet, ataerkil gücün, otoritenin ve kadın ve çocuklar üzerindeki kontrolün birleştiği ailelerde yaygındır. Böylesine şiddet, aile hayatının karanlık tarafının katı bir temsilidir. Küresel çapta 15-49 yaşları arasındaki kadınların yüzde 17,8’i, önceki 12 ayda yakın bir partner tarafından cinsel ve / veya fiziksel şiddete maruz kalmıştır. Ailelerde kadına yönelik şiddetle ilgili artan kamusal eylemler olmakla birlikte, yasaların ve politikaların yetersiz uygulanması, kemer

¹20.016 erkek profesör, 9.503 kadın profesör, 10.296 erkek doçent, 6.873 kadın doçent, 22.831 erkek doktor öğretim üyesi, 18.354 kadın doktor öğretim üyesi, 18.610 erkek öğretim görevlisi, 18.920 kadın öğretim görevlisi, 24.346 erkek araştırma görevlisi ve 25.687 kadın araştırma görevlisi vardır.

sıkma politikalarıyla daha da kötüleşen yetersiz kaynak kullanımı ve şiddeti meşrulaştıran, en aza indiren ve normalleştiren normların ve tutumların ısrarı nedeniyle ilerleme sınırlı kalmıştır. Raporda, cinsiyet eşitsizliğinin ailede şiddeti üç temel yoldan yönlendirdiği ifade edilmektedir: Erkeklerin hakları ve egemenliği ile kadınlardan beklenen boyun eğmeye yönelik sosyal normlar, kadınların ailede ekonomik güvensizliği ve kadınların aile uyumunu koruması gerektiğine dair beklentiler. Aile içinde kadına yönelik şiddet artık yaygın bir şekilde bir insan hakları ihlali, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sistematik bir tezahürü ve bir "özel mesele" veya bireysel bir patoloji olarak değil, bir halk sağlığı sorunu olarak kabul edilmektedir (unwomen.org, erişim tarihi: 02.01.2021).

Toplumsal cinsiyet rollerinin sadece özel alanda değil, temel eğitim kurumlarının yer aldığı kamusal alanlarda da yeniden üretilmesi kadın akademisyenlerin gündelik ve çalışma hayatlarında düzenleyici rol oynamaktadır. Şiddet de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak tüm kadınların hayatını etkilemektedir. Bu çalışmada, evli ve bekâr akademisyen kadınların gündelik hayatlarında toplumsal cinsiyet rollerinin yaşanma biçimleri ve yansımalarına yer verilmektedir. Kadın akademisyenlerin ev ve iş hayatlarında belirgin rol oynayan toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerini nasıl etkilediği önemli bir sorunsaldır. Dolayısıyla kadın akademisyenlerin gözünden toplumsal cinsiyet olgusuna bakmak, akademide kadınların mesleki yükümlülükleri dışında ev hayatlarına dair deneyimlerin öğrenilmesi bakımından önem arz etmektedir.

Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal cinsiyet kavramı feminist literatürde üzerinde oldukça tartışılan bir konu olmuş ve günümüzde de bu tartışmalar devam etmektedir. Literatürde toplumsal cinsiyet kavramına yönelik çeşitli tanımlamalara rastlamak mümkündür. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki farka vurgu yapan Heywood (2019: 268-269), cinsiyetin doğal olduğunu belirtirken toplumsal cinsiyetin ise "kültürel" olduğunu vurgular. Buna göre kadın-erkek arasındaki biyolojik cinsiyet, biyolojik farklılıklara işaret etmektedir. Oysa toplumsal cinsiyet, toplum tarafından kadın ve erkeklere yüklenen rollere işaret eder.

West ve Zimmerman (1987: 125), 1960'ların sonu ve 1970'li yılların başında cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının birbirinden ayrıştırılması konusunda dikkatli davranıldığını ifade etmektedirler. Buna göre cinsiyet biyolojinin attığı anatomi, hormonlar ve fizyoloji iken toplumsal cinsiyet psikolojik, kültürel ve sosyal yollarla inşa edilen ve kazanılmış bir statüdür.

Yuval-Davis (2016: 32), "Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadın arasındaki "gerçek" toplumsal farklılıklar olarak değil, toplumsal rollerinin, ekonomik konumları veya etnik ve ırksal topluluklara mensubiyetlerinin aksine cinsel/biyolojik farklılıklarıyla tanımlandığı özneler grubuna ilişkin söylem tarzı olarak anlaşılmalıdır" ifadelerini kullanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet kadın-erkek arasında yaratılan kurgusal rollerin yanında, bu rolleri meşrulaştıran bir söylem işlevi de görmektedir.

Connell (2017: 207-208), toplumsal cinsiyetin "insanların eril ve dişil olarak, üremeye dayalı bölünmesi kapsamında veya bu bölünmeyle bağlantılı olarak örgütlenmiş pratik" olduğunu ifade eder.

Berktaş (2016: 16), "Toplumsal cinsiyet sadece cinsiyet farklılığını belirtmekle kalmaz aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini de belirtir" diyerek toplumsal cinsiyetin yaratmış olduğu eşitsiz hiyerarşik düzeni de vurgulamaktadır.

Bourdieu (2016: 22-23), benzer şekilde kadın-erkek arasındaki biyolojik farklılıkların "bedenselleşmiş toplumsal program" oluşturduğuna dikkat çeker. Buna göre bu program, "erkeklerin kadınların üzerindeki keyfi tahakküm ilişkisine kök salmış mitsel bir dünya görüşünün esaslarına uygun olarak biyolojik cinsler arasındaki farklılıkları inşa" eder.

Kadınların gündelik hayatlarının şekillenmesinde patriyarka kavramı ön plana çıkmaktadır. En yalın hali ile patriyarka, "erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi" (Walby, 2016: 39-40) olarak tanımlanabilir. Walby, patriyarkanın toplumsal hayatın hemen hemen her aşamasında olduğunu belirterek "üretim tarzı, ücretli emek, devlet, erkek

şiddeti cinsellik ve kültürel yapılar”da patriyarkanın egemen olduğunu belirtir. Patriyarka bu şekliyle kadının erkek karşısındaki konumunu ev hayatı, iş hayatı, kadının ezilmişliğinin meşrulaştırıcı aracı olarak gündelik hayatlarında kadını çerçevelemiş, işbölümü vb. alanlarda farklı kadınlık durumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Patriyarkanın en somut görünümünden birisi, kadının ev ve iş hayatı arasında yaşadığı uyumsuzlukta ortaya çıkmaktadır. Ataerkil düşünce biçiminde kadına kurgusal olarak verilen annelik, ev ve çocuk bakımı gibi işlerin dışında kadının çalışma hayatındaki konumu da kadın emeğinin görünmezliğini derinleştirmektedir. Ev işleri nedeniyle büyük yükün altına giren kadının çalışma hayatındaki sorumlulukları nedeniyle de yükü daha fazla artmaktadır. Çalışma yaşamındaki kadının sorumluluğu bu noktada daha fazla olmaktadır (Erzeybek vd., 2019: 65).

Bilim ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiye yönelik Keller (2016: 101-106), bilimsel düşüncenin eril olduğunu belirterek “bilimin cinsiyetlendirilmiş” olduğunu ifade eder. Toplumsal cinsiyet örüntülerinden bağımsız olmayan bilimde, kadın bilim insanı söz konusu olduğunda şüpheye yer ver veren ve kadınların bilim insanı olamayacağına dair inancın pekişmesi söz konusudur. Dolayısıyla akademik eğitim veren kurumlar da aile ve toplum ile iç içe geçmiş eril düşünceden bağımsız değildir. Bu noktada eğitimin toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretiminin en önemli aracı olduğu da söylenebilir.

Şiddet olgusu da toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların gündelik hayatlarını etkileyen önemli bir faktör şiddet olgusudur. Şiddet fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şekillerde varlığını devam ettirmektedir. Kadına yönelik şiddet en yalın hali ile “Erkeklerin kadınlara göre üstünlükleri, avantajları ve iktidarı üzerine kurulu olan içinde yaşamakta olduğumuz erkek egemen sistemde, erkeklerin kadınlara sistematik olarak uyguladıkları şiddet şekli” olarak tanımlanabilir (Berber, 2016: 238). Burada şiddetin toplumsal cinsiyet rollerinden bağımsız düşünülmemeyeceğini belirtmek gerekir. Erkeğin kadın karşısındaki üstünlüğüne dayalı düşünme biçimi somut olarak kendini şiddet olgusunda da görünür kılmaktadır. İster çalışan ister çalışmayan kadın olsun, şiddet farklı şekillerde ve boyutlarda kadınların hayatının bir parçası haline gelmiştir.

Şiddet kavramının tarihsel gelişim sürecinde ele alınış biçimine bakıldığında ilk dönemlerde daha çok dar anlamıyla, yani sadece fiziksel şiddet ile ilişkilendirildiği, sonraki dönemlerde ise kapsamlı bir biçimde tanımlandığı görülmektedir (Memiş, 2015: 176). Nitekim kavrama yönelik uluslararası alanda yapılan tanımlamalar şiddetin farklı şekillerini ön plana çıkarır niteliktedir. Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu’nda 20 Aralık 1993 tarihinde kabul edilen Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge’nin 1. maddesi şiddeti tanımlamaktadır: “Kadınlara yönelik şiddet ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi”dir (TBMM, 2021) Kadına yönelik şiddete ilişkin BM tarafından yapılan tanımda şiddetin fiziksel, cinsel, psikolojik olarak çeşitlere ayrıldığı görülmektedir.

Literatür

Kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları aynı zamanda kendi içinde çelişkileri de barındırmaktadır. Nitekim Koray (1992: 94) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “...Öte yandan her alandaki eşitlik istemlerinin ve kadının çalışmasının, kadınlık ve annelik gibi geleneksel rolleri açısından hem kadın için hem de toplum için çelişkiler yarattığı görülmektedir. Bugüne dek kadın ve erkek arasında oluşan işbölümü, aynı zamanda bir rol bölüşümü anlamını taşıdığından, ortaya çıkan sorun ve çelişkilerin giderilmesi hem kültürel değişimler hem de yaygın kuramsal düzenlemeler gerektirmektedir.” Kadının bir yandan ev yaşamı, diğer yandan iş yaşamı arasında bir hayat sürdürmesi, yaşadıkları gerilim ve sorunları daha görünür kılmıştır. Kadın emeğinin görünmez ve değersiz kılınmasının en önemli aracı olan ev, kamusal alanda akademide çalışan kadın emeğinin yükünü artırmakla birlikte kadının mutsuzluğuna ve evde üretilen toplumsal rollerin akademik hayatta da sürdürülmesine zemin hazırlamaktadır. Son dönemlerde kadın akademisyenlerin çalışma hayatını ele

alan araştırmalarda artış görülmüş, bu çalışmalarla da kadın akademisyenlerin ev hayatlarının yanında akademik kariyerlerinde cinsiyetlerinden kaynaklanan sorunların tespit edilmesinin de önü açılmıştır.

Ergöl ve arkadaşları “Türkiye’de Kadın Araştırma Görevlilerinin Ev ve İş Yaşamlarında Karşılaştıkları Güçlükler (2012)” adlı çalışmalarında kadın araştırma görevlilerinin toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ev ve iş hayatlarında yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. 246 kadın araştırma görevlisi ile gerçekleştirilen çalışmada, yüz yüze görüşmeler yapılmış ve veriler elde edilmiştir. Çalışmada, araştırma görevlilerinin %27,2’si iş hayatında kadın-erkek ayrımının yapıldığını belirtmiş, %31,7’si kadının kariyer bakımından erkeklerden daha üst yerlerde yer almasının ailede problem olacağını belirtmiştir. Kadına geleneksel olarak yüklenen çamaşır ve bulaşık yıkama, ütü yapma vb. işlerin kadınlar tarafından, alışveriş, fatura ödeme vb. dışarıya ait işlerin de erkekler tarafından yapıldığı çalışmada ortaya çıkan en önemli bulgular arasında yer almaktadır.

Erzeybek ve Gökçearsan Çifci’nin 2019 yılında yayınlanan “Akademisyen Kadınların Toplumsal Cinsiyet Roller ve Evlilik Uyumu” adlı çalışmalarında nitel araştırma yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. 7 kadın akademisyen ile yapılan çalışmada; kadın akademisyenlerin ev ve çalışma hayatlarının toplumsal cinsiyet bakış açısıyla uyumu irdelenmiştir. Çalışmada, eşler arasında işbölümü, saygı ve anlayışın uyumu artırmakta olduğu sonucuna varılmakla birlikte, ataerkil düşünce yapısı kadın ve erkeğe belli rolleri yüklemektedir. Kadının ev içi işlerle, buna karşılık erkeğin daha çok ev dışı işlerle ilgileniyor olmaları, eril düşüncenin iş bölümünde hâkim olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Akgül Gök tarafından yazılan “Evli Kadın ve Erkeklerin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlgili Algılarının Aile İşlevlerine Yansıması (2013)” adlı yüksek lisans tezinde, evli olan erkek ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algı ve ailenin sosyo-demografik özelliklerinin aile işlevlerine ne şekilde yansıdığı konularına değinilmiştir. Çalışmada kadın ve erkekler arasında ev içi işlerinde toplumsal cinsiyet rolleri araştırılmıştır. Buna göre kadınlar ev içi işlerle, erkekler ise ev dışındaki işlerle meşgul olmaktadır “(ütü yapma (erkek %2,7; kadın %83,6; her ikisi %13,7), fatura ödemeleri (erkek %55,7; kadın %7,3; her ikisi %36,9), yemek yapma (erkek %1,9; kadın %80,9; her ikisi %17,3), çamaşır/bulaşık yıkama (erkek %2,4; kadın %82,7; her ikisi %14,8), kahvaltı hazırlama (erkek %3,5; kadın %65,8; her ikisi %30,7), tamirat işleri (erkek %78,2; kadın %6,7; her ikisi %15,1), evin temizlenmesi (erkek %1,6; kadın %77,6; her ikisi %20,8) ve çocuklara yemek yedirme (erkek %2,4; kadın %52; her ikisi %45,6)”.

Yenilmez, “Women in Academia in Turkey: Challenges and Opportunities (2016)” adlı çalışmada, kadın akademisyenlerin mesleği tercih etme nedenleri, branşlaşmada kadınların durumu, kadınların terfi durumu, kadınların ev içi rolleri vb. konular üzerinde durmuştur. Çalışmada, kadın akademisyenlerin gün geçtikçe sayılarının artmasına rağmen, kadınlara özgü olarak değerlendirilen bölümlerde kadın sayısının daha fazla olduğu, kadınların akademik ilerlemelerinde cinsiyet eşitsizliğinin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kadınların ev içinde yemek yapma, çocuklara bakma ve temizlik işleri ile ilgilenmelerinin onları akademik performans bakımından olumsuz yönde etkilediğine vurgu yapılmıştır.

Adak, “Akademide Kadınlar: Yükseköğrenime Giriş ve Kariyerde İlerleme (2018)” adlı makalesinde, kadınlarda akademik çalışma alanlarında cinsiyet temelli bir ayrım olup olmadığı ile kadın akademisyenlerin akademik hayatlarında ilerleme süreçleri araştırılmıştır. Çalışmada kadın akademisyenlerin karar alma ve yönetimde yer almalarının erkeklere nazaran daha düşük düzeylerde gerçekleştiği, çalışma alanlarının “erkeksi” olarak algılanma düzeyinin yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tepe, “2000’lerde Türkiye’de Kadın Akademisyenler: Rol Çatışması mı veya Rol Genişlemesi mi? (2018)” adlı makalesinde, “rol çatışması” ve “rol genişlemesi” kavramları üzerinde durarak 14 kadın akademisyen ile nitel araştırma gerçekleştirmiştir. Temel olarak “Kadın akademisyenler ev kadınlığı ve akademisyenlikten oluşan çifte rollerini ‘rol çatışması’ olarak mı, yoksa ‘rol genişlemesi’ olarak mı deneyimlemektedirler?” sorusunun sorulduğu çalışmaya göre kadın akademisyenler “rol çatışması” ve

rol genişlemesini” aynı süreçte yaşamakta ve “rol çatışması” ile birlikte “rol genişleme” süreci birlikte gelmektedir. Kadın akademisyenlerin gündüz eğitim kurumunda yaptığı faaliyetlerden sonra akşam evlerinde yaptıkları işler “ikinci vardiya” olarak nitelendirilmektedir.

Özkanlı ve Korkmaz, “Kadın Akademisyenler (2000)” adlı kitaplarında kadın akademisyenlerin mesleklerine ilişkin memnuniyetleri ve akademik ilerlemede cinsiyet ayrımını durumuna odaklanmışlardır. Çalışmaya “Akademik ilerlemede cinsiyet ayrımı var mıdır?”, “Akademik yöneticiliğe atanmada cinsiyet ayrımı var mıdır?” sorularından yola çıkılmıştır. Araştırma bulgularına göre, cinsiyet ayrımının olduğunu kabul eden akademisyenler, rol çatışması yaşamakla birlikte mesleklerine olumsuz bir tutum sergilemişlerdir. Buna karşılık, rol çatışması yaşamayan kadın akademisyenlerin akademik yöneticilikte cinsiyet ayrımı noktasında kadın ve erkekler arasında bir fark olmadığı eğilimi göstermeleri çalışmanın temel bulguları arasında yer almaktadır.

Altınoluk, “Kadın Olmak mı, Akademisyen Olmak mı? : İşte Bütün Mesele Bu (2018)” adlı çalışmasında, kadınların akademideki konumlarını ve ev hayatlarının akademideki yerini incelemiştir. Derinlemesine mülakat yöntemi ile 7 kadın akademisyen ile gerçekleştirilen görüşmelerde, kadınların akademik kimlikleri ile birlikte anne olmaları durumunda hayatlarının her döneminde toplumsal cinsiyet rolleri ile birlikte yaşadıkları ve kadın akademisyenlere dayatılan roller nedeniyle ilerlemelerinin engellere takıldığı sonucuna varılmıştır.

Van den Brink ve Benschop, “Slaying the seven-Headed Dragon; the Quest for Gender Change (2012)” adlı makalelerinde Hollanda’da profesörlerin işe alınması ve seçilmesindeki çoklu cinsiyet uygulamalarına odaklanmaktadır. Akademik yaşamda gerçekleşen cinsiyet eşitsizliğinin “çok sayıda yüzü olan rakipsiz yedi başlı bir ejderha” olarak adlandırıldığı çalışmada, kadınların yeterli temsil edilmemesinin gerekçelerinden biri, cinsiyet eşitsizliğinin ‘başlarındaki’ biri olan akademik atamalarda önyargılı karar verme olduğu vurgulanmaktadır. Çalışmada, toplumsal cinsiyetin çeşitli yapısal ve kültürel akademik bağlamlarda işleyen dinamik bir sosyal uygulama olduğu ifade edilmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin çok başlı ejderha olması, toplumsal cinsiyeti sağlamaya yönelik uygulamaların eşitsiz uygulamalara karşı direnç gösterememesine neden olmaktadır.

Şentürk’ün, “Çokuz Ama Yokuz: Türkiye’deki Akademisyen Kadınlar Üzerine Bir Analiz (2015)” adlı makalesinde kadın akademisyenlerin mevcut durumu ele alınmıştır. Çalışmada her ne kadar kadın akademisyen sayısı artıyor olsa da kadınların akademik yönetimlerde yer almadıkları, akademideki konumlarının cinsiyete dayalı iş bölümü ile şekillendiği, akademik pozisyonların yükselmesiyle kadın oranının düştüğü ifade edilmiştir. Buna göre kadın sayısının akademik unvanlar yükseldikçe düşmesi, üniversitelerde cam tavan uygulamalarının olduğunu göstermektedir.

Kılıç, “Kadın Akademisyenlerin Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet Algısı: Düzce Üniversitesi Örneği (2019)” adlı çalışmasında, kadına yönelik ekonomik şiddet algısını araştırmıştır. Çalışma kapsamında 14 akademisyen ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Ekonomik özgürlüğün kadına yönelik ekonomik şiddeti azaltacağı çalışmanın temel bulguları arasında yer almaktadır.

Şahin ve Türk, “Çalışanlarda Psikolojik Şiddet Algılaması ve Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma (2010)” isimli makalelerinde Nevşehir Üniversitesi’nde çalışan kadın akademisyenlerin “çalışma stresi ve iş performansı ile psikolojik şiddet uygulamaları arasındaki ilişkiler”i belirlemeye çalışmışlardır. Anket yönteminin kullanıldığı çalışmada, psikolojik şiddetin fiziksel şiddetten çok daha tehlikeli olduğu sonucuna varılmıştır.

Ünal ve Gülseren, “COVID-19 Pandemisinin Görünmeyen Yüzü: Aile İçi Kadına Yönelik Şiddet (2020)” adlı çalışmalarında pandemi sürecinde kadınların ev içi emeklerine ve bu süreçte kadına yönelik şiddete odaklanmışlardır. Çalışmanın en temel bulguları, pandeminin kadının ev içindeki yemek yapma, çocuk bakımı, temizlik vb. iş yükümlülüklerini ve kadına yönelik şiddeti artırdığı yönündedir.

Literatürde kadın akademisyenlerin mevcut durumu ve karşılaştıkları sorunlara yönelik çalışmalar hem nitelik hem nicelik olarak artmaktadır. Özellikle başta ev içinde önemsenmeyen ve değersiz görülen emek, çalışma hayatı ile birleşince kadınlara daha fazla yük getirmekte, kadınların ev-

iş hayatı arasında denge kurmalarını zorlaştırmaktadır. Benzer şekilde kadınlar eğitilmiş olsa dahi toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gündelik pratiklerinde oldukça yoğun yaşamaktadırlar.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma”dır (Yıldırım vd., 2011: 39). Nitel araştırma yönteminde çalışmanın yapıldığı çevreyi anlama ve araştırma ön planda olmaktadır. Dolayısıyla bu yöntemde temel olarak “doğal ortama duyarlık, araştırmacının katılımcı rolü, bütüncül yaklaşım, algıların ortaya konması, araştırma deseninde esneklik, tümevarımcı analiz ve nitel veri” (Yıldırım vd., 2011: 41) ana özellikler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada kadın akademisyenlerin rahat olmalarını sağlamak amacıyla buldukları ortamda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, akademisyenler ile görüşmede sadece soru soran bir araştırmacı profili yerine görüşmeci ile deneyimleri aynı anda yaşayan bir profil çizilmesi, yani görüşmeci ile aynı duygu ve düşünce ortamında bulunması amaçlanarak aktif rol oynanmıştır. Bunun yanında, çalışmada bütünlük sağlanması amacıyla görüşmeciye birbiriyle ilişkili sorular art arda sorularak olgular arasındaki ilişkiyi yakalamaya çalışılmıştır. Her katılımcının kendi hikâyesinin biricikliği, çalışmada birden fazla öznel sonuçları ortaya çıkarmıştır.

Saha çalışması 2020 Aralık ayında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya, 30.11.2020 tarih ve 155 sayılı etik kurul kararı alındıktan sonra başlanmıştır. Çalışma “yarı yapılandırılmış görüşme” (Demir, 2017: 291) yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara 14 adet açık uçlu soru sorulmuştur. Tüm katılımcılara araştırmanın konusu ve kapsamı hakkında bilgi verilmiş ve sonrasında katılımcılar çalışmaya gönüllü olduklarına dair form imzalamışlardır. Çalışmada tüm sorulara verilen cevaplar not alınmış, sonrasında çözümlenmesi yapılmıştır. Ayrıca katılımcılara çalışma kapsamında alınan bilgilerin başka herhangi bir amaç dışında kullanılmayacağı bilgisi paylaşılmıştır. Etik kurallar gereği katılımcıların tamamının gerçek isimleri yerine her bir katılımcı A1, A2, A3, A4 ... şeklinde kodlanmıştır. Böylece hem görüşmecilerin isimlerinin kullanılmaması talebi gerçekleşmiş hem de çalışmada sınıflandırma yapılmasına kolaylık sağlanmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Sosyal bilimler alanında araştırmacının karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri yaptığı çalışmaya uygun örneklem seçim yöntemidir. Yapılan çalışmanın niteliğine göre nitel ve nicel araştırma yöntemleri birbirinden farklılık gösterir. “Nitel araştırmacılar, bir örneğin temsil edebilirliğine veya bir olasılık örneklemini çizmek için ayrıntılı tekniklere daha az odaklanıp bunun yerine örneklemin veya vakaların, birimlerin veya etkinliklerin küçük bir koleksiyonunun sosyal yaşamın temel özelliklerini nasıl aydınlattığına odaklanırlar. Örneklemin amacı, açıklığa kavuşturan ve derinleştiren vakaları, olayları veya eylemleri toplamaktır” (Neuman, 2007: 141).

Araştırmaya katılan kadın katılımcıların 9’unun evli, 6’sının bekâr olduğu görülmektedir. Evli olanların 7’si çocuk sahibi iken, 3 kadın akademisyenin çocuğu bulunmamaktadır. Kadın akademisyenlerin 2’si profesör, 2’si doçent, 7’si doktor öğretim üyesi, 3’ü öğretim görevlisi ve 1’i araştırma görevlisidir. Katılımcılar 27-51 yaşları arasındadır.

Verilerin Analiz Edilmesi

Yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada verilerin analiz edilmesi amacıyla betimleme analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimleme analiz yönteminde verilerin orijinal şekline bağlı kalınması suretiyle alıntı yapılması söz konusudur (Kümbetoğlu, 2017: 154). Bu çalışmada kadın akademisyenlerin sorulara verdikleri yanıtlardan sık sık doğrudan alıntılar yapılarak verinin özgünlüğü korunmuştur.

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular 7 alt başlık altında sınıflandırılmıştır. Söz konusu başlıklar ise kadın akademisyenlere sorulan sorular ışığında belirlenmiştir. Bu başlıklarda kadın akademisyenlerin meslek tercihlerini etkileyen faktörler, cinsiyete dayalı işbölümü, karar alıcı konumu, ev-iş hayatı arasındaki denge, toplumsal cinsiyet kavramı, kadına yönelik şiddet ve çalışma hayatında kadın-erkek eşitliği üzerinde durulmuştur.

Kadın Akademisyenlerin Mesleği Tercih Etmelerinde Ön Plana Çıkan Faktörler

Çalışmada kadın akademisyenlere mesleği tercih etmelerinde ön plana çıkan öğelerin neler olduğu sorulmuştur. Mesleği kendi istekleri ile tercih ettiklerini belirten kadın akademisyen yoğunluktadır ancak kendi isteği dışında belli koşullardan dolayı mesleği tercih ettiğini ifade edenler de olmuştur. Öğretmen olarak atanamayan akademisyenlerin bu mesleği tercih etmelerinin yanında öğretmenlik okurken akademisyen olmaya karar veren kadınların da çoğunlukta olduğu görülmektedir.

“Okumayı seviyorum. İnsanları eğitmeyi seviyorum. Akademik unvanlar da toplumda saygın. Annem doktora yapmam konusunda çok baskı yaptı. Özel sektörde maddi olarak daha fazla kazanmama rağmen bunu tercih ettim” (A2).

“İlk başta akademisyenliği düşünmüyordum. Yüksek lisansı bitirdikten sonra akademiye düşünmeye başladım. Öğretmenliğe atansaydım belki de akademisyen olmayacaktım. Annemin etkisi oldu. Annem ve babam üniversitede çalışıyorlardı, alışkındım bu ortama...” (A3).

“Öğretmen olduğumda stabil bir hayatımın olacağını düşündüm. Araştırma yapmak, yenilikçi düşüncelere açık olmak gibi nedenlerle tercih ettim. Ailemdeki akademisyenler beni bu konuda teşvik ettiler” (A4).

“Akademik kariyer benim ruhumda var, benim için aşk... Tamamen kendi çabam. Öğretmenlik mezunuyum, belki atansaydım başka olurdu ama yine de ileride akademisyen olurum” (A5).

“Benim hayalimdi... Üniversiteye ilk girdiğim günden itibaren akademisyen olmak istedim, hep bilimin içinde olmak istedim. Ailem şehir konusunda etkili oldu. Onların yanında rahat edeceğimi düşünüyorlardı” (A9).

“Tamamen kendi tercihim. Lisansta eğitim alırken öğretmenliğin beni çok tatmin etmeyeceğini düşündüm. Öğretmen olarak kalırsam akademik olarak kendimi geliştiremeyeceğimi düşündüm. Mesleğe araştırma görevlisi olarak doğrudan başladım...” (A14).

“Araştırma yapmayı seven bir kişilik yapısına sahip olmamın ve aldığım eğitimlerin doğal bir sonucu olarak görmekteyim. Tabii ki belki de en önemli nedeni bilinçli bir ailede yetişmiş olmam ve özellikle rahmetli annemin küçük yaşlardan itibaren beni sürekli okumaya ve meslek sahibi olmaya teşvik etmesidir” (A15).

Kadın akademisyenlerin meslek tercihlerinde dışsal bir zorlamaya maruz kalmadan mesleği tercih ettikleri, ailelerin de bu konuda olumlu tutum sergiledikleri araştırma genelinde ortaya çıkan temel bulgular arasındadır. Öğretmenlik mesleğinin “kadın mesleği” olduğu algısına katılımcılar arasında çok fazla rastlanmamaktadır.

Ev Hayatında Cinsiyete Dayalı İş Bölümü Durumu (Ev İşleri, Çocuk Bakımı vb.)

Çalışmanın bu kısmında kadın akademisyenlere ev hayatlarında cinsiyete dayalı iş bölümünün olup olmadığı sorulmuştur. Cinsiyete dayalı iş bölümü, kadının verili roller üzerinde ev hayatını şekillendiren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada kadın akademisyenlerin hayat deneyimleri kendine has özellikler taşımaktadır. Evli olan kadınların ev içi yükümlülüklerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

“Çoğu işi ben yapıyorum. Çocukların öz bakımı ve ev işleri... Kadınlara atfedilen işlerin hepsini yapıyorum. Ama nispeten eşim de yardımcı oluyor. Bunları aslında benim görevimmiş gibi yapıyorum” (A1).

A1’in deneyimi, kadının geleneksel ev içi işlerden sorumlu olduğu tezini destekler niteliktedir. Eşin “yardımcı” rolünde kendisine yardım etmesi dahi bu rollerin kanıksanmış olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

“İş bölümü var ama daha çok ben yapıyorum. Eşim temizlik yapar, kahvaltıya yardım eder, çocuklarla ilgilenir” (A4).

“Tabii ki iş bölümü var. Bazen ben, bazen eşim... Yemek ve temizlik için de bu geçerli. Ama ben söylediğimde yapıyor” (A6).

Ailesi ile yaşayanlar ev içi işlerde çok fazla sorumluluklarının olmadığını belirtirken ailelerinden ayrı yaşayanlar tüm sorumlulukların kendilerine ait olduğunu ifade etmişlerdir.

“Bütün işleri ben yaparım” (A7).

“Ev işlerini ortak yapıyoruz. Eşim ben söylemeden kendiliğinden yapıyor... Dışarıda alışverişini daha çok o yapar, faturaları ben ödüyorum” (A11).

“Evde kesinlikle cinsiyete dayalı iş bölümü yoktur. Evde iş paylaşımı var. Hangimiz müsait isek o işi yapıyoruz” (A12).

Bekâr olan kadın akademisyenlerin deneyimleri aileleri ile birlikte yaşama durumlarına göre değişiklik göstermektedir.

“Daha çok annem ve temizlikçi kadın ev işlerini yapıyor. Babam daha çok dışarı ile ilgili işleri yapar” (A2).

“Evden sorumlu kişi annemdir. Babamın ev ile ilgili işlerde sorumluluğu yok. Babam dışarı ile ilgili işlerle uğraşır. Kadın kesinlikle sorumlu ev işlerinden...” (A5).

“Ablam ile yaşıyorum. Ben temizlik işlerini yaparım, o da yemek ama dışarıdaki bütün işleri ben yaparım. Fatura, tamir vb.” (A7).

“Bizde herkes her şeyi yapar. Mesela belli yemekleri babam yapar. Fatura ödemesi araç bakımı gibi işler babamda ama annem de yapsa bu işleri babam karşı çıkamaz” (A9).

Çalışmada, cinsiyete dayalı iş bölümünün olduğu ailelerde kadının daha çok ev içi işler ile erkeğin ise ev dışındaki işler ile ilgilendiği görülmektedir. Ancak kadınların geneli için ev içi işlerin kadına özgü işler olarak görüldüğüne dair algı mevcuttur.

Evde Temel Karar Alıcı Konumu

Kadınların kendi hayatlarını doğrudan ilgilendiren kararlara katılımı veya doğrudan karar alıcı konumu çalışmada irdelenmiştir. “Evde temel karar alıcı konumda olan kimdir?” sorusuna verilen yanıtlar kadının karar alma süreçlerindeki rolünü ortaya koyar niteliktedir.

“Kararlar ortak alınır. Karar alacağımız zaman önce konuşuruz. Birkaç gün düşünürüz” (A1).

“Annem temel karar alıcı konumda. Babam anneme danışır, aralarında bu konuda uyum var. Babam anneme çok güvenir...” (A2).

“Evliliğin ilk yıllarında kesinlikle eşimin dedikleri oluyordu ancak bunun çok zararını gördük. Yatırımlar konusunda sorunlar yaşadık. Artık kararları ortak alıyoruz. Benim istemediğim bir şey artık olmuyor...” (A4).

“Baba karar alıcıdır” (A5).

“Beraber konuşarak ortak karar alıyoruz” (A6).

“Annem ne derse babam onu yapıyor. Annemin kararları daha etkilidir” (A9).

“Ortak karar alırız, hatta bazen çocuklarımıza danışırız” (A10).

“Oturur ilk etapta konuşuruz. Ama benim isteklerime göre kararlar alınıyor” (A13).

Çalışmada kadınların büyük çoğunluğu evde kararların ortak alındığını ifade etmiştir. Bu durum, kadınların kararlarda söz sahibi olabilmesini mümkün kılmakla birlikte kadının özdeşleştirilmiş olduğu özel alanın kadın lehine dönüşümüne fırsat yaratmaktadır.

Ev-İş Hayatı Arasındaki Denge

Bu bölümde, kadın akademisyenlerin ev hayatı ve iş hayatı arasında dengeyi sağlayıp sağlamadıkları, dengeyi nasıl sağladıkları, denge sağlanamadığı durumlarda hangi sorunları yaşadıkları araştırılmıştır.

“Sabah kalktığımda kahvaltı hazırlıyorum, çocukları okula hazırlıyorum. Okula geldiğimde ise okul işleri ile ilgileniyorum. Yorgun oluyor tabii insan... Eve gittikten sonra ise tekrar çocuklarla ilgileniyorum. Çocukları uyuttuktan sonra da bilgisayar başına geçip akademik çalışmalar yapıyorum. Çocukların ödevleri ile de daha çok ben ilgileniyorum. Bu şekilde dengeyi kuruyorum. Zor oluyor ama şikâyetçi değilim (A1).

Yukarıdaki deneyimden de görüldüğü üzere kadınların günlük hayat döngüsü ev işiyle başlayarak iş işiyle bitmektedir. Burada asıl vurgulanması gereken husus, kadının bu deneyimleri kendi hayatının ayrılmaz bir parçası olarak da görmesidir.

“Daha çok iş hayatına yoğunlaşıyorum. Evde ailem olduğu için çok fazla işim yok...” (A2).

“Ev-iş hayatım dengede. Ev işlerinde rahatım. İstedğim zaman yapıyorum. Özellikle yemek yapmayı seviyorum, daha çok akademik çalışmalar yapıyorum” (A3).

“Denge kurmak çok zor, çok zorlanıyorum. Tezimin yoğunluğu var, okulda da çok fazla iş yüküm var. Evde iki çocuk ve ev işleri... Tüm işleri yetiştirebilmek için çok efor sarf ediyorum. Günde dört saat uyumaya başladım. Zihnen çok yoruluyorum. Çocuklar uyduktan sonra da oturup ders çalışıyorum. Eşim yardımcı oluyor ama sanki benim görevimmiş gibi diğer işleri de ben yapıyorum” (A4).

A4’ün deneyimleri, ev-iş hayatı arasındaki dengenin zorluğuna dair en çarpıcı örnektir. Kadının bir yandan evli ve çocuklu olması, diğer yandan da akademik faaliyetler yapmak zorunda olması bu dengenin oldukça zor kurulmasına neden olmaktadır. Buradaki deneyim, A1’in deneyimleri ile benzeşmekle, eş bu deneyimde de “yardımcı” rolü üstlenmekte ve kadın ev içi işlerden birinci derecede sorumlu olmaktadır.

“Ev işlerinin yoğun olduğu dönemler oluyor ancak akademik çalışmalar daha yoğun... Kayınvalidem olduğu için daha rahatım. Kayınpederim de kayınvalideme yardım ediyor” (A6).

“Akademik çalışmalarımın yanında ev işlerini de yapıyorum. Gece az uyuyorum. Zaman zaman sıkışıp kalıyorum. Bu durumda mutsuz oluyorum ve stres yaşıyorum” (A7).

“Hayatım üçe, dörde bölünmüş durumda... Siyasetçi kimliğim, akademisyenlik kimliğim, ev kadınlığı, iş hayatı. Bunlar arasında denge kurduğumu düşünüyorum. Akademik faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle ev hayatımda düzenlemeler yapmak zorunda kalıyorum. Bazen mutsuz oluyorum. Bir yandan çalışmayıp evde çocuklara bakayım diyorum, ama böyle de mutsuz oluyorum çünkü mesleğimi de çok severek yapıyorum” (A10).

“Çocuklarla ve dersleriyle ilgilenmek, yemek yapmak vb. işlerden dolayı akademik çalışmalarını zamanında yapamadığım dönemler oluyor ve strese giriyorum” (A12).

“Hafta içi ev ile çok ilgilenmiyorum. Akademik çalışmalardan dolayı o işleri hafta sonuna bırakıyorum. Dengeyi kurmakta zorlanıyorum ve bu beni mutsuz ediyor. Akademik çalışmalara yoğunlaşınca ev işleri kalıyor, ev işlerine yoğunlaşınca akademik çalışmalar gecikiyor. Ev işleri enerjinizi ve zamanınızı alıyor” (A13).

“Çok yoğunsam eşim yardım eder. Hem okulda hem evde işlerim oluyor, zaman zaman stres ve mutsuzluk oluyor. (A14).

“Akademisyen bir bayan olmamdan dolayı ev ve iş arasında iyi bir denge kurabildiğimi söyleyemem. İşimin büyük bir kısmı ev hayatımı kapsamaktadır. Bu durumda bekâr olmayı da bir avantaj olarak görmekteyim” (A15).

Kadın akademisyenlerin ev ve iş hayatları arasında denge kurma durumları, önceki bölümlerde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde ifade edilen benzer sonuçları tekrar gündeme getirmektedir. Evli ve çocuk sahibi olan kadın akademisyenlerin ev içi sorumlulukları bekâr olan ve evli olup da çocuğu olmayan kadın akademisyenlere göre çok daha fazladır. Dolayısıyla ev ve iş hayatı arasında yoğun çalışan akademisyen kadınların yıpranma, mutsuzluk ve stres durumları ile karşı karşıya kaldıkları gözlemlenmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, pandemi sürecinin kadınların ev içi yükümlülüklerini önceki dönemlere göre daha da artırdığı yönündedir. Nitekim UN Women tarafından yayınlanan Whose time to care? : Unpaid Care and Domestic Work During COVID-19 adlı çalışmada, 38 ülkeden elde edilen veriler ışığında pandeminin kadınların iş yüküne etkisine ilişkin sonuçlara yer verilmektedir. Raporla göre pandemi süreci öncesinde bir kadının ortalama günlük ücretsiz ev işleri ve bakım işlerini erkeklere oranla 3 kat daha fazla zaman harcarken pandemi ile birlikte bu iş yükü daha da artmıştır (UN Women, <https://data.unwomen.org/publications/whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-covid-19>, erişim tarihi: 15.01.2021).

“Pandemiden dolayı çocuklar sürekli evde. Çok sınırlı bir etkileşim alanları var. Bu süreçten psikolojik olarak etkileniyorlar, tabi ben de... Ayrıca bu süreçte iş yüküm daha da arttı” (A1).

“Evi ara ara temizlemeye gelen kadın vardı. O bana rahatlık veriyordu. O yüzden ben evde ufak tefek işlerle uğraşıyordum. Şu an pandemiden dolayı temizlikçi de alamıyoruz, kendim yapıyorum ev işlerini” (A14).

Ayrıca kadınların dengeli bir ev ve çalışma hayatı kurmalarında eşleri ve eşlerinin ailesi önemli birer öge konumundadırlar. Kadınlar eşlerinin veya eşlerinin ailelerinin desteğiyle bu denge ve uyumu sağlamakta avantajlı olduklarını ifade etmişlerdir.

Toplumsal Cinsiyet Kavramına Yönelik Bakış Açısı

Çalışmanın bu kısmında kadın akademisyenlerin toplumsal cinsiyet kavramına yönelik bakış açılarına yer verilmiştir. Dünyaya gözlerimizi açtığımız andan itibaren kişiliğimizi, duruşumuzu, düşüncelerimizi şekillendiren toplumsal cinsiyet kavramına kadın akademisyenler farklı bakış açıları geliştirmişlerdir.

“Toplumsal cinsiyet eşitsizliği var... Esasında toplumsal cinsiyet adaletine ulaşmak gerekir. Kadın ve erkeğin fitratı farklı. O yüzden kadın ve erkek biyolojik ve psikolojik olarak ele alınmalı. Bu şu demek değil: Herkes gücü kuvvetinde hak sahibi olacak. Karşılıklı iletişimde hak ve adaleti gözetmek gerekir. Bizim toplum henüz bu aşamada değil. Kadına yüklenen görevler var, doğal görevleri var kadının. Geleneksel aile yapısından kaynaklanıyor bu... Kadının genelde öğretmen olmasına yönelik inanç var. Ancak kadının erkeklerden fazla hak sahibi olması taraftarı da değilim, erkeğin de öyle olmaması lazım” (A1).

A1, toplumsal cinsiyet adaleti kavramını gündeme getirerek çalışmada farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Son dönemlerde toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı ile birlikte toplumsal cinsiyet adaleti kavramına da sıklıkla rastlanmaktadır. Yılmaz (2015: 108)'a göre, “Toplumsal cinsiyet adaleti”, modernite tarafından belirlenen eşitliğin kadınlar arasındaki birtakım farklılıklarla ilgilenmemesi sebebiyle, tüm dünyada kadının hareketinin belli kesimlerine daha çok hitap eden bir kavramdır”. Eşitlikten ziyade adaleti ön plana çıkaran toplumsal cinsiyet adaleti, kadınlar arası farklılıkların giderilmesine yönelik bir araç olarak görülmektedir.

“Kadın-erkek eşit değildir. Hak konusunda bazı yerlerde eşitlik var. Bazı yerlerde kadın, bazı yerlerde erkek öndedir. Cinsi farklı olan iki birey arasında eşitlik aranmaz. Kadınların duygusal, psikolojik, fizyolojik dünyası farklı. Eşitlik ancak aynı cinslerde aranmalı. Erkek güçlü görünse de aslında kadın daha güçlü. Kadın duygusal, erkek daha mantıksal hareket eder. Kadın daha detaycıdır, erkek ise daha düz düşünür. Kadın yapısı gereği korunmaya, erkek ise korumaya ihtiyaç duyar” (A2).

Çalışmada toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin normal bir olgu olarak kabul edildiğini ifade eden akademisyenler de olmuştur.

“Toplumsal cinsiyet eşitsizliği var ama bunu da yadırgamıyorum. Doğru bulmuyorum ama kabullendim. Bunu değiştirmek kolay değil, zaman alacak... Sadece akademide değil, her alanda örnekleri var. Örneğin akademik kadrolara atamada evli olup olmadığının sorulması, doktora yapan kadın öğrencilere evlenmeme şartının konulması, alımlarda sadece erkeklerle çalışma isteği...” (A3).

“Maalesef kültürümüzde yerleşmiş düşünce kalıpları var. Yemek yapma, ev işleri gibi işlerin sanki kadınların yapması gerektiğine yönelik bakış açısı var. Arabayı ben sürüyorum ama bakımına ben götüremiyorum. Sanki sadece erkeklerin işiymiş gibi görülüyor. Ama bu algı yavaş yavaş kırılacak diye düşünüyorum. Aile kültürü ile ilgili bir şey bu. Benim ailemde erkek çocuk temizlik de yapar, yemek de. Ancak eşimin ailesi ataerkil ve ailesinin tamamı benden onlara hizmet etmemi bekliyorlar...” (A4).

“Kız çocukları bu bölgelerde erkeklere göre daha önde. Kızlar daha çok sorumluluk sahibi. Toplumun erkeklerden beklentisi çalışmaları, kızlardan beklentisi ise eve yardım etmeleri. Tartışmasız bir şekilde toplumsal cinsiyet eşitsizliği var. Kadının ev işleri, çocuk bakımı vb. işlerden sorumlu olması doğru değil. Kadın-erkek arasında dayanışma olmalı” (A5).

“Toplumun herkese biçtiği ve verdiği roller var. Bu roller sonradan verilmiştir. Ancak dinimizin de emrettiği roller var. Bu topluma çok aykırı davranamıyorsun. Kadın denilince kadının anne ve eş rollerinin akla gelmesini doğru bulmuyorum...” (A10).

“Cinsiyet eşitsizliği inanılmaz boyutta. Eğitimde de ciddi boyutta. Eğitimsiz insanları anlayabiliyorum ama eğitilmişleri anlayamıyorum. En feminist olan eğitimcilerin dahi söylemlerinde cinsiyetçilik var” (A11).

Kadınların içinde doğup büyüdüğü ortam, toplumsal cinsiyet kavramının kendileri için ne anlama geldiği bakımından önem taşımaktadır. Çalışmada ailesinde geleneksel roller ile yetişmeyen kadınların konuya bakış açıları farklılık göstermektedir.

“Ailemde hiçbir zaman toplumsal cinsiyet rollerine maruz kalmadım ama toplumda oldukça yoğun. En basiti bir kıyafeti dahi giydiğimizde “İnsanlar ne düşünür?” diye soruyorsunuz kendinize. Aslında kimse size neden bu kıyafeti giydiğinizi sormuyor ama bir noktadan sonra topluma uyum sağlama zorunluluğu doğuyor” (A12).

“Bayanlara giydirilmiş roller var, erkeklerin de var... Ama bu rollerin dışına çıkanlar da var. Bazılarına göre sadece erkekler araç kullanır ama kadınlar da artık kullanıyor. Bizim evde araç eşime ait, mecbur kalırsam aracı ben sanayiye götürürüm. Evin temizliği, yemeği, ütüsü bende. Bu biraz da benden kaynaklı. Hijyen konusunda hassasım, bu yüzden eve yardım için temizlikçi de almıyorum” (A13).

“Toplumda bu roller var ve bu doğru değil. Ben bir erkeğin yapabileceği her şeyi yaparım. Kadının ve erkeğin rolleri var ve bu çocuğun yetiştirilmesi tarzına bağlı olarak ortaya çıkar. Ben sanayiye de araç götürüyorum. Geleneksel bir ailem vardı ama ben öyle yetişmedim” (A14).

“Toplumsal cinsiyet ayrımı, tarihten bugüne toplumun her katmanında karşımıza çıkan bir husustur. Tabi ki toplumsal cinsiyet ayrımının kesinlikle karşısındayım. Maalesef günümüzde ülkemizde ve dünyada çok yaygın olan kadına yönelik şiddetin toplumda cinsiyet ayrımcılığından kaynaklandığını düşünüyorum. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin olmadığı bir yerde kadına yönelik şiddetin önlenemeyeceği kanaatindeyim” (A15).

Katılımcıların büyük bir kısmı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin olduğunu kabul etmekle birlikte kadın-erkek eşitliğinin fitrat olarak mümkün olmadığını ifade eden katılımcılara da rastlamak mümkündür. Ayrıca cinsiyet rollerinin kanıksanması da bazı katılımcılar tarafından normal olarak değerlendirilmektedir.

Kadına Yönelik Şiddete Bakış Açısı

Şiddet, kadınların gündelik hayatlarında fiziksel, cinsel, ekonomik, psikolojik olmak üzere hemen hemen her zaman yaşadıkları bir olgudur. Şiddet, “fiziksel şiddet, cinsel şiddet, duygusal istismar, ihmal ve ekonomik istismar” (Aksoy vd., <https://www.ttb.org.tr/eweb/adli/6.html>, erişim tarihi: 06.01.2021) biçimleriyle kendini göstermektedir. Kadın akademisyenlere bu bölümde kadına yönelik şiddet konusundaki düşüncelerinin eler olduğu sorulmuştur.

“Şiddet sadece ülkemize özgü değil, tüm dünyada artıyor... Sadece fiziksel şiddet değil, psikolojik şiddetin de arttığını görüyoruz. Şiddet vakalarının temel kökenine inmek lazım. Şiddet aslında her zaman vardı ancak günümüzde kitle iletişim araçlarının artması ve kadının bilinçlenmesi ile daha görünür oldu. Geleneksel aile yapılarında şiddet normal karşılanıyordu. Ancak günümüzde şiddete ilişkin kurumsal yapılar, yasal düzenlemeler ve kadın STK’ların artması ile sorunun gerçek bir sorun olduğu anlaşılmaya başladı. Günümüzde değer farklılaşması nedeniyle şiddeti ortaya çıkaran unsurlar karmaşıklaştı ve giderek keskinleşti. Kadın cinayetlerinin artması bunun göstergesi” (A1).

“Kadına yönelik şiddet asla olmamalı, bunun istisnası olamaz. Şiddetin her türlüsüne karşıyım. İnsan tartışırken bile kırgınlık yaşarken şiddet görmesi düşünülemeyecek derecede kötü. Annem uzun süre babamdan şiddet gördü ve annem boşandı. Sonrasında bizde bir rahatlama oldu. Kadın isterse her şeyi yapabilir, bu nedenle erkeğin şiddetine katlanmak zorunda değil. Toplumda “Döver de sever de bir kereden de bir şey olmaz, kadın hak etmiş” söylemleri yaygın” (A4).

“Kadının ekonomik olarak özgür olmaması her türlü şiddete maruz kalmasına neden olur. Kadının ekonomik özgürlüğü varsa belli bir noktadan sonra şiddeti kabul etmez. Kadın-erkek fiziki ve biyolojik olarak eşit değil” (A5).

Şiddetin sadece fiziksel olmayıp ekonomik, cinsel, psikolojik şekillerde gerçekleştiği çalışma genelinde vurgulanan bir husustur.

“Yani psikolojik, duygusal, cinsel şiddet... Konuşulmayan bir konu. Kadınlar bunu dile getiremiyor. Eğitim seviyesi ne kadar yükselse de kadın akademisyenler de şiddet görüyor. Sürekli şiddetin olduğu bir evde çocukların daha sorunlu büyüyeceğini düşünüyorum. Kız çocuğum var, onun için çok endişeleniyorum. Şiddetin hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Şiddet kültürel ancak bu söylemi kabul etmememiz lazım. Şiddet öğrenilmiş bir olgudur” (A6).

“Ben şiddetin ailede başladığını düşünüyorum. Toplum zaten buna yatkın. Erkek şiddete daha meyilli olarak büyür. Psikolojik şiddet, fiziksel şiddetten daha yoğun ve yıpratıcı” (A8).

“Şiddetin her türlüsüne karşıyım. Kadına yönelik şiddet gerçekliği var. Kadının daha duygusal olması ve erkeğe kıyasla daha zayıf olması şiddeti getiriyor. Kadına yönelik bakış açısının değişmesi gerekir. Toplumda her kesimin bu konuya el atması lazım. Şiddetin hiçbir şekilde haklı bir yanı olmaz” (A10).

“Şiddetin hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Cinsel, fiziksel, ekonomik şiddet var. Asıl şiddet psikolojik şiddettir, daha yaralayıcıdır, uzun vadede hasar bırakıyor. Şiddet söz konusu olunca eğitilmiş eğitimli ayrımı önemini yitiriyor, şiddetin türü değişiyor” (A11).

Çalışmada, kadının ikincil konumunun tarihsel olarak süregeldiği ve şiddet söz konusu olduğunda daha çok görünür olduğu söylemleri dile getirilmiştir.

“Şiddetin hiçbir şekilde hiçbir haklı gerekçesi olamaz. Şiddete başvuran kişilerin tedavi edilmesi gerekir. Bu bir hastalık. Şiddet sadece fiziksel değil, sözlü şiddet daha kötü. Zaten tarih boyunca kadın hep değersiz görülmüştür” (A12).

“Şiddet bir zayıflıktır, krizi yönetememdir. Kadına şiddetin hiçbir şekilde kabul edilebilir yanı yok. Şiddet, kişinin psikolojik hastalığının sonucudur” (A14).

“Ülkemizde ve dünyada her gün kadınlar şiddet görüyor, öldürülüyor. Kadına yönelik şiddetin sorumlularının ağır bir şekilde yargılanması ve mutlaka daha caydırıcı ilave yasal tedbirler alınması gerektiğine inanıyorum. Şiddetin her türlüsüne karşıyım. Tabii kadına şiddete de hayır diyorum. Bu kapsamda özellikle bizlerin toplumun bilinçlendirilmesi yönünde önemli görevler üstlenmemiz gerektiğini düşünüyorum” (A15).

Görüldüğü üzere çalışmada katılımcıların önemli bir kısmı kadına yönelik şiddetin haklı gerekçelerinin olamayacağını ileri sürerken sadece 1 katılımcı (A2) şiddetin haklı gerekçelerinin olabileceğini ileri sürmüştür.

“Çok istisnai durumlar hariç şiddete uğrayan kadınların olaylar ile ilgili öngörülerinin eksik olduğunu, akıllı davranmadıklarını düşünüyorum. Kadınların büyüklerinin sözünü dinlemediklerinden dolayı şiddet gördüklerini düşünüyorum. Sistem kadını aşırı derecede özgürlük budalası haline getirdi. Kadın o özgürlüğü hazmedemedi. Erkek ile saygı ortadan kalkınca bu ilişki güç yarışına dönüştü. O yarışta galip çıkmak isteyen erkek şiddete başvuruyor” (A2).

Dolayısıyla burada kadının şiddet görmesinin haklı gerekçesi, kendi düşüncesine aykırı olan bir fikri benimsememesi veya aile bireylerinin istediklerine zıt şekilde davranması şiddetin haklı gerekçesi olarak görülebilmektedir.

Çalışma Hayatında Kadın-Erkek Eşitliğine Yönelik Bakış Açısı

Bu bölümde son olarak kadın ve erkeklerin çalışma hayatlarında eşit olup olmadıklarına dair görüşlere yer verilmiştir.

“Çalışma hayatında kadın-erkek eşitliği yok ve bunu somut şekilde yaşadım. Size atfedilmiş belli sınırlar var. Üst görevler daha çok erkeklere veriliyor. Cam tavan sendromunun tüm mesleklerde olduğuna inanıyorum. Liyakat sahibi olsanız da kadın olmanızdan kaynaklı o işlere gelemiyorsunuz. Asıl mesele şu: Kadınlar bile artık bu durumu kabullenmiş durumda” (A1).

“Bazı meslekler erkeklere uygun fitrat ve fiziksel olarak, inşaat vb. Genel olarak cam tavan uygulamasının olmadığını düşünüyorum. Kadının gerekli eğitimi aldıktan ve gereğini yaptıktan sonra istediği konumlara gelebileceğini düşünüyorum. Özel sektörde kapitalist sistem artık cinsiyete değil, yeteneklere bakıyor” (A2).

A2'nin deneyimleri mesleklerin biyolojik olarak sınıflandırılmasına yönelik bakış açısını gündeme getirmesi bakımından farklılık göstermektedir.

“Eşitlik yok. Bir kadın akademisyen evli ve çocuklu ise iş hayatını ona göre düzenliyor ama bu erkek için geçerli değil. Kadın ders programını, işe geliş ve işten çıkış saatlerini özel hayatına göre ayarlamaya çalışıyor” (A3).

“Çalışma hayatında eşitlik yok. İdari görevlerde kadın yok. “Kadın bu işle baş edemez” anlayışı var. Ancak bu fiziksel bir şey değil ki” (A4). “Eşitlik yok. Doktora ve yüksek lisans seçiminde hocalar erkek öğrenci istiyor, çünkü kadın öğrenciler evlenebilir, çocuk sahibi olabilir, bundan dolayı da çalışmalarını aksayabileceğini düşünüyorlar” (A5).

A5'in deneyimleri kadın akademisyenlerin idari görevlerde tercih edilmemesinin nedenini kadının fiziksel olarak bu görevleri yürütemeyeceği düşüncesine dayandırmaktadır. Kadının evlenerek çocuk sahibi olma ihtimali de lisansüstü eğitimlerde bir çıkmaz olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Tabii ki çalışma hayatında kadın-erkek eşitliği yok. Erkek akademisyenler daha çabuk yükseliyor. Ev işleri, çocuk bakımı vb. işlerde sorumlulukları daha az. Bazı işlerin sadece erkekler tarafından yapılacağına dair algı var. Yüksek lisansta saha çalışmasının daha çok erkeklere uygun olduğu düşüncesinden dolayı kadın adayları tercih etmeme eğilimi var. Kadın akademisyenler 2-0 gerideler. Bekâr olan kadın akademisyenler de daha çabuk yükseliyor. Evli olan erkek akademisyen ise her halükârda bunları yapabiliyor” (A6).

“Kadınlar rol çatışması yaşıyor. Erkekler daha rahat, kadınların yoğunluğu daha fazla. Bir yandan akademi, diğer yandan ev işleriyle uğraşıyorlar” (A9).

Çalışma hayatında kadın-erkek bakımından ortaya çıkan en önemli farklılık, kadınların gündelik hayat deneyimlerinin “rol çatışması”na dönüşmesidir. Ev işi uğraşlar ile akademik çalışmaların birleşmesi, kadınların mesleki hayatlarında da geride kalmalarına neden olmaktadır.

“Kadın-erkek iş hayatında eşit ancak kadın olmanın farklılığı nedeniyle bu eşitlik sağlanmıyor. Bu daha çok kadının tercihi ile oluyor. Cam tavan uygulaması yok bence. Öğretmenlik daha çok kadın mesleği olarak algılanıyor. Erkek çocuğu ise bilgisayar mühendisliği vb. meslekleri tercih ediyor. Toplumda bazı branşların kadına uygun olduğu algısı var. Ben yüksek lisansa başlayınca hocam bana “Bebek düşünmüyorsunuz değil mi?” dedi. Birkaç ay sonra gebe olduğumu öğrendim ve hocama söyledim, çalışmalara ara vermek zorunda kaldım” (A10).

“Akademik ilerlemede erkekler daha avantajlı. Çünkü kadın akademik çalışmalarının yanında ev işleriyle de uğraşiyor. Bu nedenle kadın biraz daha geç kalıyor... Bence “Kadın yöneticilik yapamaz” demek yani ev işleri, çocuk vb. nedenlerle reddetmez. Erkekler arasında önemli bir dayanışma var. Dolayısıyla tercihlere de yansıyor olabilir. Kadının yönetici olması ve karar alıcı konumda olması erkekleri rahatsız ediyor” (A12).

Kadın akademisyenlerin yönetimde söz sahibi olmaları gerektiği sıklıkla dile getirilmiş olsa da görüşmeciler arasında kadınların kendi istekleri doğrultusunda yöneticilik yapmak istemediklerine dair görüşler de dile getirilmiştir.

“İş hayatında kadın-erkek eşitliği yok. Kadınlar daha güçlü ama daha çok yıpranıyorlar. Kadınlar bizzat kendileri üst mevkilerde yer almıyorlar. Kadınlar daha duygusal oldukları için ev ileri, çocuk bakımı vb. işlerle uğraşmayı tercih ederler” (A8).

“Eşitlik yok, bu net. Branşlaşmada cinsiyetçilik artık daha az ama tıp alanında hala fazla. Kadınlar yöneticiliği kendi tercihleri nedeniyle de istemiyor olabilirler” (A11).

“Eşitlik çok da yok gibi. Erkeğin daha iyi idareci olacağı algısı var. Bana göre kadın daha duygusal olduğu için idarecilikte duygularıyla hareket edebilir. Ayrıca kadının kendi isteğiyle de idareciligi kabul etmeme durumu var, ev ve okul işlerinin yoğunluğundan dolayı. Bekâr bayanlar daha istekli bu konuda çünkü ev sorumlulukları daha az” (A13).

“Çok fazla eşitlik olduğunu düşünmüyorum. Zamanında idarecilik de yaptım. Erkeğin bu işleri daha iyi yaptığına dair algının yanlış olduğunu düşünüyorum. Kadın belki de insanlarla uğraşmak istemediği için idareciligi kabul etmez. Kadın evli ve çocuklu ise ilerlemesi gecikiyor. Çocuk sayısının artması ile daha da zorlaşıyor ama erkeklerin böyle bir dezavantajları yok” (A14).

Kadın akademisyenlerin mesleklerinde erkek akademisyenlere göre daha dezavantajlı oldukları ve bu durumun iş hayatında eşitliği bozduğu görülmektedir. Özellikle branşlaşmada bazı bölümlerin erkeklere uygun olduğu algısı ön plana çıkmaktadır. Ayrıca kadın akademisyenin evli ve çocuklu olması da bu eşitliği bozar niteliktedir. Akademisyen kadınlar, akademik çalışmalarının yanında ev işi, çocuk bakımı, yemek vb. ev içi işlerle de ilgilenmekte iken böyle bir durum erkekler için belirleyici bir unsur olmamaktadır. Göker (TESEV, 2019), kadın akademisyenlerin yöneticilik pozisyonunda yer almak istememeleri konusunda şunları ifade etmektedir: “..... Türkçeye sahtekâr sendromu diye çevrilen ve başarının içselleştirilememesi ve kişinin olduğu pozisyona tesadüf eseri geldiğini düşünmesi psikolojik olgusu olarak açıklanan imposter sendromunun kadınları gündelik olarak etkilemesi üzerine düşünmeye değer. Süreçlerin yıldırıcı olduğu düşüncesine bağlı çekinceler, özellikle bakım gibi iş dışı sorumlulukların erkeklere oranla fazlalığı, kadınların kendilerini yönetici pozisyonlara aday göstermemelerine, uluslararası seyahat gerektiren bazı fırsatlardan yararlanmamayı seçmelerine neden olabiliyor”.

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yarattığı yapısal sorunlar kadınların yöneticilik deneyimi kararlarının olumsuz olmasına neden olabilmektedir.

Sonuç

Kadına toplumsal olarak yüklenen rolleri ifade eden toplumsal cinsiyet kavramı, kadının sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel hayatında köklü düzenlemeleri getirmekte, kadın bu roller çerçevesinde verili olan formlarda hareket etmektedir. Kuşkusuz erkek ile eşit statüde görülmeyen kadın eşit hak talebinde bulunmakta da haklı görülmemekte, kadının ikincil konumu erkekler ile aralarındaki eşitsiz hiyerarşiyi derinleştirmektedir. Dolayısıyla kadınlar toplumsal hayatın içinde yer alma biçimleri ve sonuçları bakımından da dezavantaj yaşamaktadırlar. Gerek sosyal gerek ekonomik sonuçları olsun, toplumsal cinsiyet eşitsizliği farklı derecelerde kadınları olumsuz etkilemektedir. Toplumsal cinsiyete ilişkin tanımlamaların temelinde; kadın ve erkeklerin biyolojik cinsiyetlerinden bağımsız olarak inşa edilen toplumsal rolleri akla gelmektedir. Bu roller bir yandan erkek egemen düşünceye hâkimiyet kazandırmakta öte yandan kadının konumunun ikincil plana düşmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla kadının ekonomik ve sosyal hayattaki konumu toplumsal cinsiyet ilişkilerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınların içinde yaşadıkları toplum, kadının yaşamının neredeyse her alanını etkileyen öğeleri içinde barındırmaktadır. Özellikle geleneksel toplum yapılarında kadının erkek ile her alanda kıyaslanması durumuna rastlanmaktadır. Bu kıyaslamada kadın her zaman erkeğe nazaran daha arka planda tutulmakta, kadının varlığı ikincil düzeyde değerlendirilmektedir.

Kadınların çalışma hayatında daha fazla yer almaları ile birlikte ekonomik açıdan güçlenmeleri daha mümkün hale gelirken beraberinde birtakım sorunları da gündeme getirmiştir. Kadına geleneksel olarak atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri hem ev hayatı hem iş hayatını şekillendiren öğeleri içermekte, kadın bu roller ile birlikte ev hayatı-iş hayatı arasında denge kurmaya çalışmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular literatürü destekler niteliktedir. Çalışmaya göre kadın akademisyenler ev hayatları ile akademik hayatları arasında denge kurmakta zorlanan bir kesimdir. Özellikle evli ve çocuk sahibi olunması meslekte dezavantajlılığı getiren bir durum olarak görülmektedir. Evli ve çocuk sahibi olmak, kadın akademisyenlerin iş yükünü artırarak uyum sağlama noktasında psikolojik sorunlar yaşamalarına ve “çifte vardiya” şeklinde çalışmalarına neden olmaktadır. Bu “çifte vardiya”nın bir sebebi de iş yükünün cinsiyete göre paylaştırılmasının ötesinde bir de ev içi iş, çocuk bakımı, yemek gibi işlerde profesyonel destek mekanizmalarının yeterli seviyede olmayışıdır. Bu gibi işler için belirli bir eğitimden geçmiş insan bulmanın zorluğu, dahası bu gibi işler için yaygınlaştırılmış herhangi bir sertifika programının dahi olmayışı özellikle yoğun meslek hayatı olan kadınlar için genel hayatı zorlaştırıcı bir unsurdur. Ev içi sorumluluk paylaşımı kadın ve erkek arasında adil olsa bile çoğunlukla dışarıdan profesyonel destek almamak iş yükünün fazlalığı sebebiyle çatışmalara sebep olmaktadır.

Kadınların iş hayatı ile ev hayatları arasında gelişen “rol genişlemesi”, meslek hayatlarında “rol çatışması”na dönüşmektedir. Ayrıca kadınların içinde doğup büyüdükleri ortam toplumsal cinsiyet kavramının kadınlar için ne anlama geldiği bakımından önemlidir. Çalışmada ev içi iş, annelik, öz bakım vb. faaliyetlerinden sadece kadınların sorumlu olduğuna yönelik bakış açısı, kadınların kendi ailelerinde yetişme şekline göre değişiklik göstermektedir.

Güncel veriler, kadın akademisyen sayısı her ne kadar artmış olsa da kadınların kariyer basamaklarını daha yavaş ilerlediklerini göstermektedir. Kadını çevreleyen toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olan bu gerçeklik, açık veya örtük bir biçimde toplumda onay görmüş ve hatta içselleştirilmiş durumdadır. Bununla birlikte, branş tercihlerinde sadece kadın olmaktan kaynaklı olarak zaman zaman dezavantaj yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışan kişinin kadın akademisyen olması bu durumu değiştirmeye yetmemektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri şiddet, ev içi iş yükü, karar alıcı konumunda olma durumu, çalışma hayatında eşitliği, yönetici konumunda olma durumu vb. neredeyse tüm alanlara yön veren bir unsurdur. Dahası toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik öğeleri bir arada bulunduran ve varlığını gün geçtikçe daha fazla hissettiren bir olgudur.

Son olarak, kadın akademisyenlerin gerek ev içi gerekse akademik hayatlarında karşı karşıya kaldıkları sorunların en aza indirilmesine yönelik birtakım önleyici tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Öncelikle aile bireylerinin toplumsal cinsiyet rollerinin farkında olarak kadınların “çifte

vardiya” şeklinde kısır döngüye dönüşen gündelik hayatlarının değişmesine yönelik bilinçlendirilmeleri gerekir. Bu kapsamda eğitim hayatının ilk dönemlerinden başlamak üzere cinsiyet eşitliğine yönelik farkındalık eğitimlerinin verilmesi önerilmektedir. İkinci olarak, şiddetin her çeşidi ile mücadele etme yönünde iradenin ortaya konulması gerekir. Mevcut yasaların uygulamada da işlevsellik kazanması şiddetin önlenmesine katkıda bulunacaktır. Üçüncü olarak geleneksel ataerkil bakış açısının bizzat kadınların söylem ve eylemleri ile meşru görülmesi olasılığına karşı kadınların kendi konumları konusunda bilinçli olmaları gerekmektedir. Buna yönelik atılacak önemli adımlardan biri, kadınların bir araya gelmeleri ve deneyim paylaşımlarını en üst seviyede tutmalarıdır.

Kaynakça

- Adak, N. (2018). Akademide kadınlar: Yükseköğrenime giriş ve kariyerde ilerleme. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, Sayı 1 (1), 23-38.
- Akgül Gök, F. (2013). Evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili algılarının aile işlevlerine yansımaları. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Aksoy, E., & Çetin, G., & İnanıcı, M.A., & Polat, O., & Sözen, M.Ş., & Yavuz, F. Aile içi şiddet. (Erişim: 06.01.2021), <https://www.ttb.org.tr/eweb/adli/6.html>.
- Altınoluk, D. (2018). “Kadın olmak mı, akademisyen olmak mı? : İşte bütün mesele bu”. *Fe Dergi* 10, No. 1, 58-66.
- Berber, N. (2016). Kadına yönelik şiddet. *Toplumsal cinsiyet araştırmaları içinde* (ss. 233-255), İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Berktaş, F. (2016). Tek tanrılı dinler karşısında kadın, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet’te kadının statüsüne karşılaştırmalı bir yaklaşım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Connell, R. W. (2017). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar* (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demir, Oğuzhan Ömer. (2017). Nitel araştırma yöntemleri. K. Böke (Ed.) *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri içinde* (ss. 285-318). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ergöl, Ş., & Koç, G., & Eroğlu, K., & Taşkın, L. (2012). “Türkiye’de kadın araştırma görevlilerinin ev ve iş yaşamlarında karşılaştıkları güçlükler”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 43-49.
- Erzeybek, B., & Gökçearslan Çifci, E. (2019). “Akademisyen kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve evlilik uyumu”. *Sosyal Çalışma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 61-80.
- Gülru Göker, Z. (2019). Akademide kadınlar ve toplumsal cinsiyet eşitliği. (Erişim: 29.01.2021), <https://www.tesev.org.tr/tr/tese/degerelendirme-notlari/>.
- Heywood, A. (2019). *Siyasi ideolojiler* (L. Köker, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları.
- Keller, E. F. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve bilim üzerine düşünceler* (F. B Aydar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, G. (2019). “Kadın akademisyenlerin kadına yönelik ekonomik şiddet algısı: Düzce Üniversitesi Örneği”. *Muhakeme Dergisi*, 2(1), 1-33.
- Koray, M. (1992). “Çalışma yaşamında kadın gerçekleri”. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 93-122.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Memiş, E. (2015). Şiddet ve ekonomi. B. Yazar (Der.), *Şiddetin cinsiyetli yüzleri içinde* (ss. 175-191), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Neuman, W. L. (2007). *Basics of social research: qualitative and quantitative approaches*. Pearson Education.
- Özkanlı, Ö., & Korkmaz, A. (2000). *Kadın akademisyenler*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 586.
- Şentürk, B. (2015). “Çokuz ama yokuz: Türkiye’deki akademisyen kadınlar üzerine bir analiz”. *ViraVerita E-Dergi, Sayı 2*, 1-22 (ISSN: 2149-3081).
- Şahin, S., & Türk, M. (2010). “Çalışanlarda psikolojik şiddet algılaması ve kadın çalışanlar üzerine bir araştırma”. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:14, Sayı:2*, 1-9.
- TBMM (2021). *Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge*. (Erişim: 06.01.2021), https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/uluslararası_belgeler/kadına_karsi_siddet/BM%20Kad%C4%B1na%20Kar%C5%9F%C4%B1%20C5%9Eiddetin%20Ortadan%20Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1na%20Dair%20Bildirgesi%2020.12.1993.pdf.
- Tepe, F. F. (2018). “2000’lerde Türkiye’de kadın akademisyenler: Rol çatışması mı veya rol genişlemesi mi?”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 8(2)*, 271-279. <https://doi.org/10.5961/jhes.2018.270>.
- Türkiye’de kadın (2020). *Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2014. (Erişim: 01.03.2021), <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/siddet2014/rapor/KKSA-TRAnaRaporKitap26Mart.pdf>.
- Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması, 2009. (Erişim: 01.03.2021), <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/dagitimda-olan-yayinlar/turkiye-de-kadina-yonelik-aile-ici-siddet-arastirmasi-ana-rapor.pdf>.
- UN Women (2020). *Whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-Covid-19?* (Erişim: 15.01.2021), <https://data.unwomen.org/publications/whose-time-care-unpaid-care-and-domestic-work-during-covid-19>.
- UN Women (2021). *Progress of the world’s women 2019–2020: Families in a changing world*. (Erişim: 02.01.2021), unwomen.org/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-en.pdf?la=en&vs=3512.
- UN Women (2020). (Erişim:02.01.2021), unwomen.org/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2019/progress-of-the-worlds-women-2019-2020-en.pdf?la=en&vs=3512.
- Ünal, B., & Gülseren, L. (2020). “COVID-19 pandemisinin görünmeyen yüzü: Aile içi kadına yönelik şiddet”. *Klinik Psikiyatri Dergisi, 23 (Ek 1)*, 89-94, DOI: 10.5505/kpd.2020.37973.
- Van den Brink, M., & Benschop, Y. (2012). “Slaying the seven-headed dragon: The quest for gender change in academia”. *Gender, Work and Organization, Vol. 19, No. 1*, 71-92, doi:10.1111/j.1468-0432.2011.00566.x.
- Walby, S. (2016). *Patriyarka kuramı (H. Osmanağaoğlu, Çev.)* Ankara: Dipnot Yayınları.
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). “Doing gender”. *Gender and Society, Vol. 1, No. 2*, 125-151.
- Yenilmez, M. İ. (2016). “Women in academia in Turkey: Challenges and opportunities”. *Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 14, Sayı: 28*, 289-311.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S. A. (2015). “Kadın hareketinde yeni bir ivme: Toplumsal cinsiyet adaleti”. *Turkish Policy Quarterly, Vol.13, No. 4*, 107-115.
- YÖK (2020), *Öğretim elemanı istatistikleri*. (Erişim: 08.12.2020), <https://istatistik.yok.gov.tr/>.
- Yuval-Davis, N. (2016). *Cinsiyet ve millet (A. Bektaş, Çev.)* İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

The engagement of women with their working life is affected by a range of factors. The conditions relating to the working life of a woman may be shaped by economic, cultural, and social factors. As women shoulder the responsibility for domestic work and childcare, etc. along with their working life, these issues exacerbates their burden, causing various difficulties for them. Women end up with a heavier burden than they can handle due to the traditional roles of womanhood that dominate patriarchal family structures.

The present study deals with the perspectives of women academics on gender. For the purposes of the study, semi-structured interviews were held with 15 women academics. The author posed 14 open-ended questions to the respondents. The questions aimed to identify their views about various issues including the factors that affected their choice of profession; the balance between life at home and life at work; and violence against women. The questions further inquired about their perspectives on gender, and experiences of gender division of labour and equality between women and men in the workplace. The author deliberately avoided reaching a general conclusion, as the study findings focused on the singularity of every woman's own experiences.

A descriptive analysis was employed to analyse the data collected through the study. The great majority of the research findings are consistent with the conclusions of the studies considered in the literature review.

First of all, a significant number of women chose their academic profession of their own volition. The women, who had not been exposed to any pressure from their families or social circle with respect to their choice of profession, pointed out to the more disadvantaged position of women when compared to that of men in terms of the continuity of academic practice. The thinking that men should not be responsible for such tasks as home care, childcare, and food, etc. creates an additional burden for women outside their working life.

Secondly, the experiences of women academics with gender division of labour varied according to their marital status and whether or not they had children. Married women with children stated that their workload had been exacerbated further in the household. However, single academics without children specified that they were more comfortable and able to take care of most of their work themselves.

Similarly, married women make household-related decisions jointly with their spouses, while single ones are the main decision-makers in their households.

Fourthly, married women academics with children shoulder many more household responsibilities than single women academics or married women academics without children. Therefore, women academics with a hectic schedule between their home and working life are observed to be exposed to exhaustion, unhappiness, and stressful situations. Moreover, the pandemic increased the household obligations of women even further than the previous periods.

Fifthly, women academics recognised gender inequality, while at the same time underlining that this phenomenon had spread to almost all areas of the society. Emphasising that gender equality is a cause and an effect of violence, the present study saw all respondents but one specifying that violence could not be justified under any circumstances. The only respondent that pointed out to the possibility of justifiable violence attributed a woman's experience of violence to her refusal to comply with the recommendations of her family elders. The respondents expressed that violence occurred not only in physical terms, but also in economic, psychological, and sexual forms.

Finally, the study questioned equality between women and men in the workplace and found women academics pointing out to the absence of an absolute equality. The status of a married woman with children creates a disturbance in equality and the respondents emphasised that men were preferred over married women with children in employment and there were instances of gender-based discrimination especially in the context of postgraduate studies. Furthermore, the respondents indicated that routes for specialisation were at times affected by gender-based discrimination with certain fields being considered as befitting only men.

With responding women academics interpreting the concept of gender on the basis of equality, gender division of labour, decision-making, violence, and the balance between home and working life, the present study gives way to the observation that gender roles affect every area of a woman's life regardless of her educational background. The environment and culture surrounding the birth and formative years of a woman create an influence on her efforts to guide her own life. Consequently, neither the internalisation nor the rejection of gender roles can take place as a process that is independent from culture. Women, regardless of how highly educated and economically independent they may be, are come inherently equipped with gender roles either knowingly or unknowingly. In the most concrete terms, the still prevalent perception of tasks including domestic service, food,

and childcare as the responsibilities of women is an indicator that women have not been able to break free from these roles in their daily lives or in their academic pursuits.

The negativities faced by female academics point out to the need for individual and social awareness. It is important to take measures to improve the social and economic position of women, especially through training programs and experience sharing.

Araştırma Makalesi • Research Article

İhracat Çeşitlendirmesinin Belirleyicileri: Seçilmiş Ülkeler İçin Dinamik Panel Veri Analizi

Determinants of Export Diversification: A Dynamic Panel Data Analysis For Selected Countries

Ercan Yaşar*

Öz: İhracat çeşitlendirmesi ve ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişki üzerine iki görüş bulunmaktadır. İlki; ülkelerin önce uzmanlaşıp daha sonra çeşitlendirmeye yöneldiklerini iddia ederken, diğeri; gelişmenin sonraki aşamalarında uzmanlaşmanın yeniden ortaya çıkacağını ve U şekilli bir yapı izleyeceğini savunan görüştür. İki görüşün ortak noktası ise özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmanın bir aşamasında çeşitlendirme politikasını benimseyeceklerini kabul etmeleridir. Bir ülkenin ihracat sepetini çeşitlendirebilmesi son derece zor ve uzun bir süreçtir. Bu nedenle ihracat sepeti çeşitlendirmesinde uygun politikalar oluşturulabilmesi için çeşitlendirmeyi etkileyen faktörlerin iyi belirlenmesi gerekir. Bu amaçla bu çalışmada ülkelerin ihracat mal çeşitlendirmesini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çeşitlendirme indeksinin zaman içindeki kalıcılığını açıklamak amacıyla Sistem GMM Yöntemi kullanılmıştır. 2005-2019 dönemi için 55 ülkeden elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir: i) İhracat mal çeşitlendirmesinin geçmiş değeri ihracat çeşitlendirmesini açıklamada önemlidir. ii) Ar-ge harcamaları, işe başlama kolaylığı puanı, eğitim, nüfus ve DYY ihracat çeşitlendirmesini arttırmaktadır. iii) Kişi başına düşen GSYİH, doğal kaynak rantı, marka başvuruları, reel efektif döviz kuru ve ithalat konsantrasyon endeksindeki artışların ise ihracat sepeti yoğunlaşmasına neden olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İhracat Çeşitlendirmesi, Dinamik Panel Veri Analizi, Sistem GMM.

Abstract: There are two views on the relationship between export diversification and economic development. While the first view claims that countries specialize before they tend to diversify, other view suggests that specialization will reappear in the later stages of development and will follow a U-shaped structure. These two views share the common point that especially developing countries will adopt a diversification policy at some stage of their development. It is a rather lengthy and challenging process for a country to diversify its export basket. Therefore, in order to develop appropriate policies in export basket diversification, the factors affecting diversification should be determined well. To this end, in this study, it is aimed to determine the factors affecting the diversification of countries in export goods. The System GMM Method was used to explain the persistence of export merchandise diversification over time. Findings from 55 countries for the period 2005-2019 can be summarized as follows: i) The historical value of export goods diversification is essential in explaining export diversification. ii) R&D expenditures, ease of starting business score, education, population and FDI increase

* Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Kütahya/Türkiye.

ORCID: 0000-0002-9471-4068, ercan.yasar@dpu.edu.tr

Received/Geliş: 11 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 23 April/Nisan 2021

Düzeltilme/Revised form: 13 April/Nisan 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

export diversification. iii) Increases in per capita GDP, natural resource surplus, trademark applications, real effective exchange rate and import concentration index led to a concentration in the export basket.

Keywords: Export Diversification, Dynamic Panel Data Analysis, System GMM .

Giriş

İhracat çeşitlendirmesi, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretten nasıl daha yüksek kazançlar elde edebilecekleri tartışmalarının odağında yer almaya başlamıştır. Çünkü kanıtlar, az gelişmiş ülkelerin çoğunun sahip olduğu yüksek ihracat yoğunluk düzeylerinin neredeyse hiçbir gelişmiş ülkede olmadığını göstermektedir (Agosin, Alvarez, & Bravo-Ortega, 2012, s.1; Yaşar, 2019). Daha yüksek çeşitlendirmenin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği iddia edilebilir olsa da, bu aynı zamanda daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına sahip ülkelerin üretim yapılarını çeşitlendirmek için daha fazla şansları olduğu anlamına da gelebilir. Imbs ve Wacziarg (2003) gelir ve üretim çeşitliliği arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığına dikkat çekerek, kişi başına gelir arttıkça, çeşitlendirmenin arttığını, ancak belirli bir gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra, üretim yeniden daha yoğun hale gelme eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir (Agosin, Alvarez, & Bravo-Ortega, 2012, s.1-2). Kanıtlar ihracat çeşitlendirmesinin verimlilik ve ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri olabileceğini göstermektedir. İhracat gelirindeki istikrarsızlığın neden olabileceği problemlerin üstesinden gelmek için ihraç ürünlerinde ve ihraç pazarlarında çeşitlenmenin sağlanması gerekmektedir. İhracatın çeşitlendirilmesi dış şoklara maruz kalmayı azaltabilir, makroekonomik oynaklığı azaltabilir ve ekonomik büyümeyi artırabilir (Acaravcı ve Kargı, 2015, s.2). Ancak bu tartışmalar, ihracat çeşitlendirmesinin ekonomik kalkınmanın bir aşamasında faydalı bir strateji olduğunu gösterse de ihracat çeşitlendirmesinin ana itici güçlerinin ne olduğu konusunda çok fazla fikir vermemektedir. Bu konudaki literatür yukarıdaki tartışmaya göre oldukça sığ kalmıştır ve ihracat çeşitlendirmesindeki değişiklikleri anlamak için önemli olan faktörleri araştırın sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Son yıllarda, genel olarak ihracatı çeşitlendirmeyi amaçlayan bazı gelişmekte olan ülkelerin bu konuda yapısal reformlar gerçekleştirdiği göz önüne alındığında, ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicileri ilgi çeken bir konu haline gelmektedir (Agosin, Alvarez, & Bravo-Ortega, 2012, s.1).

Bu çalışmanın amacı, ihracat çeşitlendirmesinin/ yoğunlaşmasının belirleyicilerinin anlaşılmasına ampirik kanıtlarla katkıda bulunmaktır. Kişi başına düşen GSYİH, ar-ge harcamaları, işe başlama kolaylığı, eğitim, nüfus, dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar, doğal kaynak rantı, marka başvuruları, reel efektif döviz kuru ve ithalat konsantrasyon endeksi gibi çok sayıda değişkenin ihracat çeşitlendirmesi üzerindeki etkisini analiz edebilmek için geniş bir değişken ve veri seti kullanılmaktadır. Çalışma iki ana açıdan literatürdeki çalışmalardan farklıdır. İlk olarak, daha önce ihracat çeşitlendirmesi literatüründe test edilmemiş birkaç hipotezi 1995-2019 dönemini kapsayan 55 ülke için geniş bir veri kümesi kullanarak ele almaktadır. İkincisi, dinamik panel veri yöntemi ile verileri işlemek için uygun bir ekonometrik metodoloji kullanılmaktadır. Açıklayıcı değişkenlerin çoğunun içsellik problemi ile başa çıkmak için genelleştirilmiş momentler (GMM) tahminci yöntemini kullanılmıştır.

Literatür

İhracat mal çeşitlendirmesinde etkili olan göstergelerin neler olduğuna yönelik çalışmalar son yıllarda hız kazanmıştır. Amin Gutiérrez de Piñeres ve Ferrantino (1997) gelişmekte olan ülkelerin ihracata dayalı ve dışa açık büyüme modellerinde; ihracattaki yapısal değişim ve artan ihracat çeşitliliğinin daha hızlı büyüme ile ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Ancak çeşitlendirmenin mutlaka dışa açıklık ile ilişkili olmayabileceğini, korumacılık ve ithal ikamesi ile teşvik edilen “bebek endüstrilerin” de artan çeşitliliğe neden olabileceğini belirtmektedirler. Geleneksel olmayan sanayilerin imalat sanayileri olduğu ve korumanın geçici olduğu varsayıldığında; ihracatta çeşitlenmeye ve “ilkel ürün tuzağı”ndan kurtulmaya yol açabileceğini belirtmişlerdir. Benzer faktör donatımına sahip gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin ürün farklılaştırmasından kaynaklandığını belirterek, gelişmekte olan ülke statüsünden gelişmiş ülke statüsüne geçişte çeşitlendirmenin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Amin Gutiérrez de Piñeres ve Ferrantino (1997) Şili örneğini ele alarak

reel döviz kuru ve ticaret reformlarının ihracat çeşitlendirmesi üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuşlardır. Bonaglia ve Fukasaku (2003) düşük gelirli ülkelerde emtia bağımlılığı ve ihracat çeşitlendirmesi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında; doğal kaynakların mutlaka bir “lanet” olmadığını, her zaman doğal kaynak bolluğunun düşük gelirli ülkeleri az gelişmişliğe mahkum etmediğini, aksine daha çok ihracata dayalı sürdürülebilir büyüme için bir fırsat sağlayabileceklerini savunmaktadırlar. Kaynak temelli üretim ve birincil ürünlerin işlenmesi dahil olmak üzere çeşitlendirmeye giden birçok farklı yolun mevcut olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu fırsatlardan düşük gelirli ülkelerin birçoğunda yararlanılamamaktadır. Bunun nedeni, ihracat çeşitlendirmesinin tipik olarak yavaş bir süreç olmasıdır ve bu sürecin, vizyon, koordinasyon ve çatışan çıkarların yönetiminin bir kombinasyonu ile karakterize edilen uygun ve tutarlı bir strateji ile sürdürülmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Bonaglia & Fukasaku, 2003, s. 8). Bebczuk ve Berrettoni (2006) ihracat çeşitlendirmesinin altında yatan belirleyicilere dikkat çektikleri çalışmada, 2002-2004 dönemi için Arjantin'de firma düzeyinde ihracat çeşitlendirmesini analiz etmiş, döviz kurunun (Peso) devalüasyonunun ihracat çeşitlendirmesini etkileyip etkilemediğini belirlemek için yarı doğal bir deney sunmaktadır. Kasahara ve Lapham (2006) ise, ara malı ithalatındaki çeşitliliğin, üretilen ve ihraç edilen malların sayısını da etkileyebileceğini belirtmektedir. Modellerinde, ara malı ithalatından elde edilen verimlilik kazançları sayesinde (artan getiriler yoluyla üretimde çeşitliliğe) bazı ithalatçıların ihracata başlamasına yol açabileceğini belirtmişlerdir. Daha da önemlisi, ithalat ve ihracat birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğundan, ithalat korumasının ihracatın yok edilmesi olarak işlev görebileceği vurgulanmıştır. Goldberg, Khandelwal, Pavcnik, ve Topalova (2010), yeni çeşit girdi ithalatının, üretilen yerli çeşitlerin sayısında önemli bir artışa yol açtığını göstermektedir. Bas ve Strauss-Kahn (2014) teorik olarak, daha fazla çeşit ithal girdi kullanımının, firmaların daha iyi bir girdi tamamlayıcılığına yol açtığını ve üretkenliği artırdığını göstermişlerdir. Ayrıca daha fazla çeşit ithal girdi kullanımının ihracatın kapsamını artırabileceğini belirtmişlerdir. Bas ve Strauss-Kahn (2014), Fransa için firmanın ithal ettiği girdi çeşitlerindeki artışın, girdilerin daha iyi tamamlayıcılığı ve teknoloji/kalite transferi yoluyla ihraç ettiği çeşitlerin sayısını önemli ölçüde artırdığını doğrulamaktadır. Benzer şekilde Can ve Doğan, (2015) Türkiye örneğinde 1962-2010 yıllarını kapsayan çalışmalarında ithalatın ihracat ürün çeşitlendirmesine etkisini incelemişlerdir. Nedensellik testlerinin sonuçları ithalattan ihracat ürün çeşitlendirmesine doğru tek yönlü ilişkinin olduğunu ve ithalatın ihracat ürün çeşitlendirmesine neden olduğu belirtilmiştir. Parteka ve Tamberi (2008) ihracat çeşitlendirmesinin ülkeye özgü özelliklerini 1985-2004 dönemi ve 60 ülke için araştırmışlardır. Ticaret yapılarının sektörel bileşimini teorik olarak etkileyebilecek pek çok faktör arasında en önemli ve sağlam olanların, ülke büyüklüğü, konumu (özellikle büyük dünya pazarlarından uzaklık) ve ticaret koşulları (uluslararası ticaret yapma özgürlüğü ve ticaret anlaşmalarına katılma) olduğunu belirtmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre küçük ülkeler imalat ihracatında daha yoğunlaşmış olma eğilimindedirler ve bu nedenle daha fazla riske maruz kalmaktadırlar. Ayrıca büyük pazarlardan uzak olmak, ülkelerin pazar büyüklüklerini genişletme yeteneklerini zayıflatmaktadır. Bu nedenle, dünyanın ekonomik merkezinden uzakta bulunan ülkeler, daha az çeşitlendirilmiş ihracata sahip olma eğilimindedir. Ticaret engelleri varsa yine aynı zorluk ortaya çıkmaktadır. Araştırmacıların sonuçları ölçek ekonomilerinin oynadığı rolü de doğrulamaktadır: Özetle bir ülkenin riske maruz kalmasını sınırlamak için, açık ticaret yoluyla uluslararası piyasalardan yararlanmasına izin verilmelidir. Kısaca Parteka ve Tamberi (2008) ihracatın genel olarak, kişi başına düşen gelirin yanı sıra, erişilebilir yerel ve küresel pazarların büyüklüğü, ihracat çeşitlendirme sürecinin en önemli belirleyicileri olduğunu belirtmektedir. Ülkeler büyükse, ekonomik merkez alanlardan uzak değilse ve ticaretin önündeki engeller kaldırılmışsa çeşitlendirme fırsatları da artar (Parteka & Tamberi, 2008, s. 23). Benzer sonuçlara Basile, Parteka, ve Pittiglio (2018) tarafından da ulaşılmış ve büyük ülkelere yakınlığın çeşitlendirme sürecini hızlandırdığı belirtilmiştir. Amurgo-Pacheco ve Pierola (2008) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ihracat çeşitlendirme modellerindeki farklılıkları araştırmışlardır. Kuzey'de bir ortak ile ticaret yapmanın, özellikle gelişmekte olan ülkelerin daha fazla mal ihraç etme olasılığını artırdığını ve serbest ticaret anlaşmalarının imzalanmasının ve dolayısıyla ticaret maliyetlerinin azaltılmasının da çeşitliliği artırmaya yardımcı olduğunu vurgulayarak, ticaret

maliyetlerini düşürmenin, daha geniş çeşitlilikte malları ihraç etme şansını artırdığını belirtmişlerdir. Brenton, Newfarmer, ve Walkenhorst (2009)' göre yeni ürün keşfinin bir firmanın yurtdışında karlı bir şekilde yeni bir ürün satabileceğinin farkına varmasını sağladığını ve bu nedenle yeni ürünlere yönelik çeşitlendirmenin kritik olduğu, ihracat döngüsünün de ilk aşaması olduğunu belirtmişlerdir. Ancak gelişmekte olan ekonomilerdeki firmaların yeni ürünler geliştirmek için daha az yatırım yapma eğiliminde olduklarını, çünkü ihracat pazarlarına ilk yeni ürünü sunanların, başlangıçtaki yüksek getirilerinin daha sonraki yeni girişlerle aşınacağından ve yeni ihracat faaliyetlerinin araştırılmasında gereksiz yatırımla sonuçlanacağından korktuklarını iddia etmektedirler. Bu nedenle de hükümetlerin yeni yüksek verimli ürünlerin keşfini ve dolayısıyla çeşitliliği teşvik etmek için ilk girenlere sübvansiyon vererek endüstriyel politikaları faydalı bir şekilde uygulayabilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Cabral ve Veiga (2010) Sahra Altı Afrika (SSA) ülkelerinde başarılı ihracat çeşitlendirmesi ve sofistike ihracat stratejilerini belirleyen politik ve ekonomik faktörleri incelemektedir. 1960-2005'e kadar 48 SSA ülkesinin verilerini kullanarak sofistike ihracat ve ihracat çeşitlendirmesi belirleyicileri için ayrı ayrı modeller kullanmışlardır. Sonuçlar, daha iyi yönetişimin, SSA'daki çeşitlendirme ve sofistike ihracatın başarısı için önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle yolsuzluk düzeyi, şeffaflık ve hesap verebilirlik, çeşitlendirme ve sofistike ihracatın düzeyini sınırlayan/teşvik eden önemli faktörler olduğu sonucuna varmışlardır. Sonuçlar ayrıca, SSA ülkelerindeki beşeri sermayesindeki artışların hem ihracat çeşitlendirmesi hem de sofistike ihracatı desteklediğini, işgücünün eğitim seviyesinin sofistike ihracat ve ihracat çeşitlendirmesi ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ihracat çeşitlendirmesi ve sofistike ihracata ulaşmada daha başarılı olan Sahra Altı ülkelerinin yaşam koşullarını iyileştirmede konusunda da daha başarılı olma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bebek Ölümlerini ve yaşam beklentisini bağımlı değişkenler olarak kullanarak, SSA'da daha yüksek ihracat çeşitlendirmesi ve sofistike ihracatın daha düşük bebek ölüm oranı ve daha yüksek yaşam beklentisi ile ilişkili olduğunu gösteren kanıtlar sunmuşlardır. Ferdous (2011) Doğu Asya ekonomilerinde ihracat çeşitlendirmesinin yıllar içinde neredeyse sabit olduğunu, araştırmaya kapsamındaki tüm ülkelerin imalat ürünleri ticaretine yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Doğu Asya ekonomilerinde daha fazla ekonomik entegrasyon ihracat çeşitlendirmesine yol açarken, döviz kurları ve tarife oranları uzmanlaşma üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Kamuganga (2012) 1995-2009 dönemi için Afrika ülkelerinin HS-6 haneli ikili ticaret verilerini kullanarak Afrika'nın İhracat çeşitlendirmesini yönlendiren nedenleri araştırmıştır. Afrika içi bölgesel ticaret işbirliği, bir Afrika ülkesinin yeni ürün, yeni pazar marjı üzerinden ihracat yapma olasılığını artırmaktadır. Hem ürün hem de pazar deneyiminin Afrikalı ihracatçıların yeni ürün ihraç etme şanslarını artırmaya yardımcı olduğuna ve böylece öğrenme etkileri hipotezine destek sağladığına dair kanıt sunmaktadır. Ayrıca ihracat maliyetleri ihracat için gereken zaman ve prosedürlerin Afrika'nın ihracat çeşitlendirmesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda makroekonomik gelişmeler, özellikle döviz kuru oynaklığı, yetersiz finansal gelişmeler ve uygun olmayan doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat çeşitlendirmesine zarar verdiğini belirtmişlerdir. Agosin vd, (2012) 1962-2000 dönemini kapsayan 79 ülke için geniş bir veri seti kullanarak; ihracat çeşitlendirmesinin (yoğunlaşma) ana belirleyicilerini üç farklı ihracat yoğunlaşması göstergesini kullanarak analiz etmişlerdir. Ticari açıklığın daha yüksek uzmanlaşmayı teşvik ettiğini, finansal gelişmenin ülkelerin ihracatlarını çeşitlendirmelerine etkisi olmadığını, reel döviz kuru oynaklığının ihracat çeşitlendirmesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu ancak döviz kurunun aşırı değerlenmesinin önemli bir etkisi olmadığı belirtmişlerdir. Beşeri sermaye birikiminin ihracatı çeşitlendirmeye olumlu katkıda bulunduğuna ve artan fiziksel mesafenin ihracat çeşitliliğini azaltma eğiliminde olduğuna dair kanıtlar sunmaktadırlar. Ayrıca yüksek eğitime sahip ülkelerin ihracat çeşitlendirmesini artırmak için pozitif ticaret hadleri şoklarından yararlanabileceğini göstermektedir. Sonuçlar, ticarete açıklığın daha yüksek uzmanlaşmaya neden olduğunu ortaya koymaktadır (Agosin vd, 2012). Arawomo, Oyelade, ve Tella (2014) ise Nijerya'daki doğrudan yabancı yatırımın ihracat çeşitlendirmesine etkisini Genelleştirilmiş Moment Yöntemleri (GMM) kullanarak analiz etmiştir. İhracat çeşitlendirmenin iki ana göstergesini: ihraç edilen mal sayısı ve Herfindahl Endeksini (4 basamaklı SICT ürün sınıflandırmasına göre) kullanmışlardır. Doğrudan yabancı yatırımın Nijerya'da ihracat çeşitliliğini caydırdığını, yerli yatırımın ise ihracat çeşitliliğini desteklediğini göstermiştir. Ayrıca döviz kuru ve

demokratik hesap verebilirlik, Nijerya'daki ihracat çeşitliliğini caydıran diğer faktörler olduğunu belirtilirken; kişi başına düşen GSYİH'nin etkisine dair hiçbir kanıt bulunamadığı belirtilmiştir. Benzer şekilde Elhiraika ve Mbate (2014) 1995-2011 için 53 Afrika ülkesi için Sistem GMM yöntemi ile ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicilerini araştırmaktadır. İhracat çeşitlendirmesinin önemli itici güçleri olarak kişi başına gelir, altyapı, kamu yatırımı, beşeri sermaye ve kurumsal çerçevenin önemini destekleyen kanıtlar sunmuşlardır. Mubeen ve Ahmad (2016) zaman içindeki ihracat çeşitliliğinin belirleyicileri ve derecesini araştırmaktadır. Bu amaçla, Gini Hirschman Endeksi (GHI), ihracat çeşitlendirmesinin derecesini tahmin etmek için kullanılmıştır. Çalışma, 1980-2015 zaman serisi verileri ile ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicilerini Pakistan örneğinde ARDL yaklaşımını uygulayarak incelemektedir. İhracatın coğrafi yoğunlaşmasının ihracatta ürün yoğunlaşmasını da artırdığını ve ihracat çeşitliliğini azalttığını; doğrudan yabancı yatırım, dünya geliri ve reel efektif döviz kurunun ihracat çeşitlendirmesinin artmasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Ticari açıklık ise, ihracata yoğunlaşmaya yol açmaktadır. Fonchamnyo ve Akame (2017) 1995-2013 dönemi ve 32 ülke için Sahra Altı Afrika'da (SSA) ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicilerini incelemiştir. İhracat çeşitlendirmesinin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmada Herfindahl-Hirschman Konsantrasyon İndeksi verisini kullanarak Logit tekniği ile tahmin edilmiştir. Ampirik analiz sonuçlarına göre, genel ihracat çeşitlendirmesinin önemli belirleyicileri olarak: ticari açıklık, tarımda katma değer, imalatta katma değer ve doğrudan yabancı yatırım tarafından belirlendiğini; kişi başına GSYİH'nin ise bu bölgedeki ihracat yoğunlaşma için önemli bir belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan dış yardım, döviz kuru ve gayri safi yurtiçi yatırımların ihracat çeşitlendirmesi için önemsiz belirleyiciler olduğunu belirtmişlerdir. P. Osakwe ve Kilolo (2018) 2003-2015 yılları arasında 145 gelişmekte olan ülke için HS-6 düzeyinde 5219 ürün grubunu kullanarak ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada imalat sektörü katma değerinin GSYİH içindeki payı, maden rantlarının GSYİH içindeki payı, kişi başına enerji kullanımı, alt yapının göstergesi olarak sabit telefon aboneliklerinin sayısını, mali kuruluşlar tarafından özel sektöre verilen mali kaynakların (yerli kredi) GSYİH içindeki payını, ekonominin büyüklüğünün bir temsilcisi olarak ülke nüfusunu, ticari dışa açıklığı ve net doğrudan yabancı yatırım girişlerini GSYİH içindeki payı olarak kullanmışlardır. İmalat sanayi katma değeri pozitif işarete sahiptir ve en yüksek katsayılı açıklayıcı değişkendir. Bunun aksine, maden rantlarının ise ihracat çeşitlendirmesi üzerinde önemli bir etkiye sahip değildir. Altyapı değişkenine ait vekil değişkenlerin ihracat çeşitlendirmesi üzerinde olumlu bir etkisi bulunmuştur. Bu da iyi altyapının mevcudiyetinin ülkelerin ihracatlarını çeşitlendirmelerine yardımcı olabileceğini göstermektedir. Sabit telefonlar, ihracat çeşitlendirmesinde olumlu bir etkiye sahiptir ve ikinci altyapı ölçüsü olan enerji kullanımı da pozitif işaretlidir. Tahmin sonuçları ayrıca, nüfus ile temsil edilen pazar büyüklüğünün, ihracat çeşitlendirmesine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Kredi/GSYİH değişkeni ve finansal gelişme de ihracat çeşitlendirmesinin desteklenmesinde olumlu bir rol oynadığı belirtilmiştir. Ticarete açıklığın ise ihracat ürünlerinin sayısını artırdığı bulunmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların ise, 4 regresyondan 2'sinde beklenen işaretle sahip olmasına rağmen, tüm tahminlerinde anlamsız ve önemsiz olarak bulunmuştur (P. Osakwe & Kilolo, 2018). P. N. Osakwe, Santos-Paulino, ve Dogan (2018) gelişmekte olan ve Sahra Altı Afrika (SSA) ülkelerinde ticaret, ticaretin serbestleşmesi ve ihracat çeşitliliği arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Parametrik olmayan analizler, ticarete daha açık olan gelişmekte olan ülkelerin, daha az açık olarak sınıflandırılanlara göre daha çeşitlendirilmiş ihracat yapılarına sahip olma eğiliminde olduklarını göstermişlerdir. Analizler, beşeri sermaye, kişi başına GSYİH ve kurumsal yapının ihracatın çeşitlendirilmesinde önemli rol oynadığını da göstermektedir.

Literatür özetinden de görülebileceği gibi; ekonominin büyüklüğü, ticari dışa açıklık, ithalat çeşitliliği, nüfus, doğrudan yabancı yatırımlar ve döviz kuru gibi değişkenler ihracat çeşitlendirmesinin belirleyicilerine yönelik yapılan çalışmalarda sıklıkla incelenen değişkenler olmuştur. Bu nedenle literatürdeki çalışmalara ek olarak bu çalışmada birkaç yeni hipotezin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla ar&ge harcamaları, işe başlama kolaylıkları, eğitim ve ticari marka başvuruları gibi değişkenlerin ihracat çeşitlendirmesi üzerindeki etkileri 1995-2019 dönemini kapsayan 55 ülke için geniş bir veri kümesi kullanarak incelenmektedir.

Model ve Veri Seti

İhracat çeşitlendirmesini etkileyen önemli değişkenlerin neler olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla 2005-2019 dönemi 55¹ gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için Sistem GMM yöntemi kullanılmıştır. Modelde ihmal edilmiş değişken sapmasının önüne geçmek için ihracat çeşitlendirmesi literatüründe yaygın olarak kullanan bir dizi değişken ve bazı test edilmemiş hipotezler için yeni değişkenler kullanılmıştır. Faktörlerimizi esneklik açısından yorumlamak için, tüm değişkenlerin doğal logaritma fonksiyonu (ln) kullanılmıştır ve ampirik uygulamada aşağıdaki denklem tahmin edilmektedir:

$$\begin{aligned} \text{Ln}ihr.\text{çeşit}_{i,t} = & \beta_0 + \beta_1 \text{Ln}ihr.\text{çeşit}_{i,t-1} + \beta_2 \text{Ln}ar-ge_{i,t} + \beta_3 \text{LnGSYİH}kb_{i,t} + \beta_4 \text{LnİBK}_{i,t} + \beta_5 \text{LnİGEEğ}_{i,t} \\ & + \beta_6 \text{LnRant}_{i,t} + \beta_7 \text{LnMarka}_{i,t} + \beta_8 \text{LnNüfus}_{i,t} + \beta_9 \text{LnAçıklık}_{i,t} + \beta_{10} \text{LnDYY}_{i,t} + \beta_{11} \text{LnKUR}_{i,t} \\ & + \beta_{12} \text{Lnİthalat.konsantrasyon}_{i,t} + d_t + u_{i,t} \end{aligned} \quad (1)$$

Çalışmada ihracat sepeti çeşitlendirme/yoğunlaşmasını ölçmek için en yaygın olarak kullanılan istatistik olan, toplam ihracattaki her bir malın paylarının karesini toplayan Herfindahl endeksi kullanılmıştır. Bu endeks Hirschman-Herfindahl endeksi (HHI) olarak da adlandırılır. Geniş çeşitlendirme/yoğunlaşma ölçüleriyle ilgilendiğimiz için, üç basamaklı düzey verilerinin kullanılması uygun görülmüştür. Çünkü daha ayrıştırılmış veriler; ihraç edilen bir ürünün küçük varyasyonlarını çeşitlendirmenin bir işareti olarak alma riskiyle karşı karşıya kalınmasına yol açabilir (Agosin vd, 2012). Bu nedenle çalışmada İhracat çeşitlendirme/yoğunlaşma endeksi için; UNCTAD- HHI endeksi kullanılmıştır. Bu endeks, her ülke için ihraç edilen malların yoğunlaşma derecesini ölçer (hizmetler dahil değildir). Bu endeks bir ülkenin ihracatının büyük bir kısmının az sayıda maldan mı kaynaklandığını yoksa tersine, ihracatının birçok ürün arasında iyi dağılıp dağılmadığının kullanışlı bir göstergesini sunar. Bu nedenle, ekonomik kırılmalıkların ortaya çıkmasıyla birlikte düşük ihracat çeşitliliğinin bir uyarı işareti olarak kullanılabilir. Endeksin zaman içindeki evrimi, bir ülkenin değişen üretken yapısı hakkında da önemli sinyaller verebilir. Ürün düzeyinde ihracat yoğunlaşma seviyesini veren piyasa yoğunlaşma endeksinin aksine ürün yoğunlaşma endeksi, ülke düzeyinde ihracat yoğunlaşmasının (yani, bir ülke ihracatının bazı ürünlere yoğunlaşmasının) göstergesidir (UNCTAD/STAT/IE/2019/1). Bu gösterge, ülke düzeyinde emtia ihracatının ürün konsantrasyonunun normalleştirilmiş Herfindahl-Hirschmann endeksi olarak tanımlanır. Aşağıdaki formüle göre hesaplanır:

$$H_j = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^N \left(\frac{X_{i,j}}{X_j}\right)^2} - \sqrt{\frac{1}{N}}}{1 - \sqrt{\frac{1}{N}}} \quad (2)$$

"H_j", "j" ülkesi için ürün ihracat çeşitlendirme/konsantrasyonu endeksidir, "X_{ij}", "i" ürününün "j", ülkesi tarafından ihracatının değeridir, X_j", "j" ülkesinin ihracatının toplam değeridir ve "N", "SITC Revizyon 3" ün üç basamaklı düzeyinde ihraç edilen ürünlerin sayısıdır. Bu endeks, "0" ile "1" arasında değer alır ve daha büyük bir değer, daha yüksek bir ihracat yoğunluğunu ifade eder. Örneğin,

¹ Arjantin, Ermenistan, Avusturya, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Belçika, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Hırvatistan, Küba, Kıbrıs, Çekya, Danimarka, Mısır, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hong Kong, Macaristan, İzlanda, Hindistan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kazakistan, Güney Kore., Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moğolistan, Hollanda, Makedonya, Norveç, Panama, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Singapur, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, Tayland, Trinidad ve Tobago, Türkiye, Ukrayna, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Özbekistan.

bire eşit bir "Hj" değeri, j ülkesinin tüm ihracatının tek bir maldan kaynaklandığını gösterirken, sıfır değeri, ülkenin ihracatının tüm ürünler arasında homojen bir şekilde dağıldığı anlamına gelir (<http://unctadstat.unctad.org>). Çalışmada ihracat çeşitlendirme/yoğunlaşma endeksi bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Açıklayıcı değişkenlerden; araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamaları GSYİH'nın yüzdesi olarak Dünya Bankası veri tabanı tarafından elde edilmiştir. Ticari girişim, Devlet, Yükseköğretim ve Özel kar amacı gütmeyen kuruluşlar olmak üzere dört ana sektördeki hem sermaye hem de cari harcamaları içerir. Ar-Ge harcamaları, temel araştırmalar, uygulamalı araştırmalar ve deneysel geliştirmeyi kapsamaktadır. Kişi başına düşen GSYİH verileri 2010 yılı sabit fiyatlarıyla Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Modele dahil edilen ve girişimcinin önündeki engelleri yansıtan bir gösterge olarak; Dünya Bankası İş Yapma Kolaylıkları alt göstergelerinden birisi olan "İşe Başlama Kolaylığı" endeksi puanları kullanılmıştır. İşe Başlama Kolaylığı endeksi "0" ile "100" arasında değer alıp daha yüksek değerler yeni bir iş kurmak için daha az prosedür ve maliyet anlamına gelmektedir. Modelde kullanılan açıklayıcı bir diğer değişken ise, eğitim düzeyidir. Bu amaçla literatürde sıklıkla kullanılan UNDP tarafından oluşturulan İnsani Gelişme İndeksi bileşenlerinden olan Eğitim göstergesi kullanılmıştır. Gösterge "0" ile "100" arasında değer almakta ve endeks değeri büyüdükçe daha iyi eğitim koşullarına sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir değişken olan doğal kaynaklardan elde edilen rantın GSYİH içerisindeki payı, literatürde yaygın olarak tartışılan "doğal kaynak laneti" ya da "Hollanda hastalığı" olarak ifade edilen ve ihracat çeşitlendirmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir gösterge olarak modele eklenmiştir. Doğal kaynakların ekonomik çıktıya katkısının hesaplanması, sürdürülebilir kalkınma için analitik bir çerçeve oluşturmada önemlidir. Bazı ülkelerde, doğal kaynaklardan, özellikle fosil yakıtlardan ve minerallerden elde edilen kazançlar, GSYİH'nın oldukça büyük bir bölümünü oluşturur ve bu kazançların çoğu, ekonomik rant oluşturur-doğal kaynakları çıkarma maliyetinin üzerinde gelirler elde edilmesine neden olur. Doğal kaynaklar, üretilmedikleri için ekonomik rantlara yol açmaktadır. Söz konusu göstergenin metodolojisi World Bank, 2011' e dayanmaktadır (The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium"). Yapılan ticari marka başvuruları verisi Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Bir ticari markayı ulusal veya bölgesel bir fikri mülkiyet ofisine tescil ettirmek için yapılan başvurulardır. Ticari marka, belirli mal veya hizmetleri belirli bir kişi veya kuruluş tarafından üretilen veya sağlanan haklar olarak tanımlayan ayırt edici bir işarettir. Bir ticari marka, markayı malları veya hizmetleri tanımlamak için kullanma veya bir başkasına ödeme karşılığında onu kullanma yetkisi verme hakkını sağlayarak markanın sahibine koruma sağlar. Nüfus verisi ve Reel Efektif Döviz kuru verisi yine Dünya bankası veri tabanından elde edilmiştir. Kişi başına DYY verisi ise UNCTAD'dan elde edilmiştir. İthalat konsantrasyon endeksi verisi ise yine, UNCTAD'dan elde edilmiş ve ihracat çeşitlendirme endeksi metodolojisi ile hesaplanan ihracat çeşitlendirme/yoğunlaşma endeksine benzer şekilde ithalat için hesaplanmış halidir. Benzer şekilde endeks "0" ile "1" arasında değer almakta ve 1'e yaklaştıkça ithalatta yoğunlaşma "0" değerine yaklaştıkça ithalatta çeşitlendirmenin arttığını göstermektedir. Veri seti ve kaynaklarına yönelik ayrıntılar Tablo1'de özet olarak verilmiştir.

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Tanımlaması	Kaynak
Ln(İhr.çeşit)	İhracat Yoğunlaşma İndeksi	UNCTAD
Ln(Arge)	Ar-Ge Harcamalarının GSYH Payı (%)	WB Data Code:GB.XPD.RSDV.GD.ZS
Ln(GSYİH _{kb})	Kişi başına düşen GSYİH (2010=100)	WB Data Code:NY.GDP.PCAP.KD
Ln(İBK)	İşe başlama Kolaylığı İndeks Puanı (0-100)	WB- Ease of Doing Business
Ln(İGEeğ)	İnsani Gelişme Eğitim İndeksi	UNDP
Ln(Rant)	Doğal Kaynak Rantının GSYİH Payı (%)	WB Data Code:NY.GDP.TOTL.RT.ZS
Ln(Marka)	Ticari Marka Başvuruları	WB Data Code:IP.TMK.TOTL
Ln(Nüfus)	Toplam Nüfus	WB Data Code:SP.POP.TOTL
Ln(Açıklık)	Ticari Dış Açıklık	WB Data Code:NE.TRD.GNFS.ZS
Ln(DYY)	Kişi başına DYY girişleri (US Dolar-stok)	UNCTAD
Ln(KUR)	Reel Efektif Döviz Kuru	WB Data Code:PX_REX_REER
Ln(İthalat.kons.)	İthalat Konsantrasyon indeksi	UNCTAD

Ampirik Yöntem

Bir ülkenin ihracat mal çeşitlendirmesindeki değişim zor olan ve zaman alan bir süreç olduğundan bağımlı değişkenin gecikmeli değerini modelde bağımsız değişken olarak yer alması büyük önem arz etmektedir. Aksi halde önemli bir açıklayıcı değişken model dışında bırakılacak ve ihmal edilmiş değişken sapmasına yol açılacaktır. Bu durum ise etkin tahminçiler elde edilememesine neden olabilecektir. Bu sebeplerden ötürü bu çalışmada dinamik bir model kullanımı tercih edilmiştir. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak modelde yer alması içsellik problemine yol açacağından, bu modellerin tahmininde bilindik tahminçiler (EKK) kullanılamamaktadır (Baum, 2006; Bond, 2002). Nickell (1981), "OLS" (Sıradan En Küçük Kareler) ve "LSDV" (Kukla Değişkenli En Küçük Kareler) tahminleriyle dinamik bir modelin tahmin edilmesinin, "N" sonsuza eğilimli ve "T" sabit olduğunda yanlış olduğunu göstermiştir. Çünkü endojen değişken hata terimi ile ilişkilidir (Nickell, 1981). Dinamik modeller ise modeldeki değişkenlerin içsellik problemini ortadan kaldırmak için gecikmeli değerler olarak da bilinen bir takım araç değişken kullanılmalarını mümkün kılmaktadır. Bunun yanı sıra, içsel değişkenlere sahip modellerin tahmin edilmesiyle birlikte, daha karmaşık modeller oluşturabilmek de mümkün hale gelmektedir. Ancak olasılıklı tüm araç değişkenlerin kullanılmaması, tahmin edicilerin etkin olmamasına yol açmaktadır. GMM sistem tahmin edicileri, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini araç değişken olarak modele dahil edilmesini olanaklı kılmaktadır (Arellano & Bond, 1991). Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından önerilen GMM yaklaşımında, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri içsellik probleminin üstesinden gelebilmek için araç değişkenler olarak kullanılmaktadır. GMM sistem tahminçileri, modeldeki içsellik problemini çözmekte başarılı ve $N > T$ özelliği taşıyan modellere uygulanabilen bir yaklaşımdır (Roodman, 2009). Caselli, Esquivel, ve Lefort (1996), sistem GMM tahmin tekniğini kullanarak, ihmal edilen değişkenlerden kaynaklanan önyarguların, açıklayıcı değişkenlerin yanlışlığının ve ölçüm hatasının varlığının en aza indirildiğini belirtmektedir. Bu üstünlüklerine rağmen, dinamik panel veri yönteminin de bazı zayıf tarafları mevcuttur. Öncelikle bu tahminçiler küçük T büyük N panelleri için uygundur ve hem fark hem de sistem GMM tahminçilerindeki araçların sayısı artan T ile artma eğilimindedir. Diğer bir deyişle dinamik modellerin bir kısıtı, analizde uzun zaman serisi (T) ve az sayıda birim (N) kullanılması durumunda modelin aşırı tanımlanması sonucunu doğurabilmektedir. GMM tahminçisi kullanılmasının araçların çoğalması ve hata terimlerinin seri otokorelasyonu olmak üzere 2 ana sorunu vardır. Arellano ve Bond (1991), GMM tahminçisinin tutarlılığının, temelde hata terimlerinin ikinci dereceden seri korelasyon göstermediği ve araçların geçerli olduğu varsayımlarına bağlı olduğunu belirtmektedir (Blundell & Bond, 1998). Kullanılan model, geniş bir zaman dilimi (büyük T) ve az sayıda birim (küçük N) içeriyorsa bu iki sorun daha da büyüyecektir. Roodman (2009) a göre N küçükse, küme-sağlam standart hatalar ve Arellano-Bond otokorelasyon testi güvenilir olmaz. Ayrıca (Roodman, 2009) Zaman kuklalarının modele dahil edilmesini önermektedir. Çünkü, otokorelasyon testi ve katsayı standart hatalarının sağlam tahminleri, birimler arasında hiçbir korelasyon olmadığını varsayar. Zaman kuklaları, bu varsayımı daha olası hale getirir (Roodman, 2009, p. 128). Araçların çoğalması, daha fazla araç varlığına işaret etmektedir. Bu da fark ve seviyelerde araç değişken üretilmesinin bir sonucu olarak (farklarda sadece gecikmeli araç değişkenleri kullanılan Arellano ve Bond tahminçisi hariç) modelin aşırı tanımlanmasıyla sonuçlanacaktır. Araç sayısının yeterli olup olmadığını ve aşırı tanımlama olmadığını araştırılması için iki test mevcuttur. Bunlar Sargan Testi ve Hansen testidir. Dinamik Panel Veri Yöntemi, hata terimlerinin seri korelasyonunun olmamasını gerektirir. Hataların seri otokorelasyonunun bu durumu, Arellano ve Bond (AR) testi kullanılarak önlenir. Bununla birlikte, uzun "T" dönem panel verisi kullanırken araçların artması (yaygınlaşması) gibi önemli bir engel ortaya çıkmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi bunun nedeni, çoğalabilecek araçların panelin genişliği (T) ile doğrudan ilişkili olmasıdır. Eğer, bir veya daha fazla içsel değişken varsa, araç değişken sayısı artar. GMM yönteminin uygulandığı durumda, her bir regresör bütün fark ve seviyelerde araçsallaşır. Araçlardaki bu artış, tahmincinin verimliliğini arttırdığı için ilk başta olumlu olarak görülse de, serbestlik derecesi küçük olduğunda (örneğin birim sayısı N küçük olduğunda), modelin aşırı tanımlanmasına neden olur. Bu yüzden panelin dönemi T büyüdükçe ve birim sayısı N azaldıkça modelin aşırı tanımlama olasılığı

daha da artar. Roodman (2009), aşırı tanımlama problemini çözmek için, detaylı bir analiz yapmış ve aşırı araç değişkeninin varlığının araştırılması için Sargan ve Hansen Testi'ni önermiştir. Sargan testi analizde kullanılan araçların geçerliliğini doğrulamaktadır. Bu test, Tek Adımlı (one step) tahminler için ve aşırı tahmin riskinin olmadığı örneklerde kullanılmaktadır. Tek adım (one step) seçeneğinde olduğu gibi, tahmin homoskedastik bir ağırlık matrisi dikkate alınarak yapıldığında Sargan testi yeterlidir. Hansen testi ise, heterosedastik bir matrisin varlığında aşırı tanımlamayı saptar (Baum, Schaffer, & Stillman, 2003). Bu nedenle 2 adımlı (two step) tahmin için, aşırı tanımlama olup olmadığını kontrol etmek amacıyla Hansen testi önerilmektedir. Özellikle, Roodman (2009) enstrüman çoğalmasının ve enstrümanların ortak geçerliliğinin Hansen testi üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Anlamlı bir Hansen istatistiği, enstrüman setinin geçerli olmadığını öne sürse de, Roodman, inanılmaz derecede iyi p-değerlerinin (1.0 veya çok yakın), Hansen testinin artık bilgilendirici olmama noktasına geldiğini belirtmektedir Roodman (2009, s. 129) . Hansen testinin H_0 hipotezi Sargan testi ile aynıdır, çünkü her ikisi de araç fazlalıklarının (aşırı tanımlama) varlığını tanımlamaktadır. $H_0 =$ Aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir. Hipotezi reddetme veya kabul etme kriteri şunlardır: Elde edilen olasılık değeri, 0,05'e eşit veya daha büyük ise, tahminde kullanılan araçlar geçerlidir ve aşırı tanımlama yoktur ($Prob > \chi^2_{0.05}$). Bununla birlikte, olasılık değeri 0,05'ten düşükse, araçların geçerli olmadığını ve sonuç olarak modelde aşırı tanımlama olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, boş hipotezi reddedilir. Modelin aşırı tanımlanmasını sorununu önlemek için, birimlerin veya grupların sayısı kullanılan araçların sayısından daha fazla olmalıdır. Bu nedenle, uzun paneller kullanıldığında araç sayısının azaltılması zorunlu bir durum haline gelmektedir. İçsel modellerde, aşırı tanımlamaya ek olarak yukarıda tartışılan, kalıntıların (hata terimlerinin) seri ikinci dereceden otokorelasyonu ile ilgili ek dezavantajlar ortaya çıkabilir ve bu da kullanılan aracın tutarlı olmadığını gösterir. Bu sınırlama göz önüne alındığında, en uygun regresörü tanımlamak için sürekli olarak araç değişkenlerini test edilmesi gerekir, çünkü sayı uygun olduğunda bile seri otokorelasyon sakıncalı olabilmektedir. Otokorelasyon olup olmadığını belirlemek için Arellano ve Bond testi kullanılmaktadır. Arellano ve Bond testinin boş hipotezi; $H_0 =$ Otokorelasyon yoktur, şeklindedir. Arellano ve Bond testi her iki seviyede de seri korelasyon olduğunu gösterirse, muhtemelen bir birim kök modelle karşı karşıya kalındığını gösterir. Arellano ve Bond otokorelasyon testi, dinamik panel verilerde, hata teriminde korelasyon olmaması koşulunu ortaya koymaktadır. Ar(2) ($prob > z$) olasılık değerinin %5'de anlamlı olmaması beklenmektedir. Bu, hatalarda seri otokorelasyon olmadığını teyit edecektir. Normalde, Ar (1) %5 (AR(1) $prob > z < 0.05$) değerinde anlamlı olmalıdır. H_0 : Otokorelasyon yoktur. Bu boş hipotezi reddetmek için AR (2) kullanılmaktadır. Bu reddetme, $prob > z$ olasılığı 0.05'ten yüksek olduğunda, yani hata terimleri arasında seri korelasyon yoktur diyebiliriz (Labra & Torrecillas, 2018).

Bulgular

Dinamik modelin tahmini için bu çalışmada Sistem GMM tahmincisi tercih edilmiştir. Arellano ve Bond (1991) tarafından dinamik panel veri modeli tahminlerinde GMM tekniği ile beraber kullanılması önerilen ve tahminlerin güvenilirliğini kontrol etmek için gerçekleştirilen tanı testlerinin sonuçları aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir. Bunlar, bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak anlamlılığının testi için kullanılan Wald testi ve GMM tahmininde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olup olmadığı ile ilgili yapılan Sargan ve Hansen testidir. Ayrıca modelde hata terimlerinde otokorelasyonun varlığı AR(1) ve AR(2) testleri yardımıyla sınanmıştır (Labra ve Torrecillas, 2018: 48). Sistem GMM tahmincisi ile elde edilen bulgular ve Sistem GMM tahmin sonuçlarına geçmeden önce tahminlerin güvenilirliğini kontrol etmek için gerçekleştirilen tanı testleri incelendiğinde; modelde ikinci dereceden otokorelasyon olmadığını, aşırı tanımlama olmadığını, araç değişkenlerin geçerli olduğunu dolayısıyla tahminlerin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır. Sargan ve Hansen testlerinin sonuçlarına göre "araç değişkenler geçerlidir" şeklindeki H_0 hipotezi ve Arellano-Bond otokorelasyon testinin (AR 2) sonucuna göre "ikinci dereceden otokorelasyon yoktur" şeklindeki H_0 hipotezi kabul edilmektedir.

Elde edilen katsayılar incelendiğinde; İhracat çeşitlendirmesinin gecikmeli değeri olan ihr.çeşit-1 değişkeninin ihracat çeşitlendirmesinin anlamlı ve önemli bir açıklayıcısı olduğu görülmektedir. Ar-ge, İBK, İGE, Nüfus, Açıklık ve DYY'nin ihracat çeşitlendirmesini arttırdığı, GSYİH_{kb}, Rant, Marka, KUR ve İthalat. Konsantrasyon değişkenlerinin ise ihracat sepeti yoğunlaşmasını artırdığı görülmektedir.

Tablo 2: İki Aşamalı Sistem GMM Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Olasılık Değeri
Ln(ihr.çeşit-1)	0.467***	0.000
Ln(Ar-ge)	-0.121***	0.003
Ln(GSYİH _{kb})	0.207***	0.000
Ln(İBK)	-0.274*	0.082
Ln(İGE _{eğ})	-0.424*	0.056
Ln(Rant)	0.051***	0.000
Ln(Marka)	0.080***	0.009
Ln(Nüfus)	-0.129***	0.002
Ln(Açıklık)	-0.017	0.711
Ln(DYY)	-0.048***	0.006
Ln(KUR)	0.105*	0.091
Ln(İthalat.kons.)	0.428***	0.000
Yıl Kuklası (2005-2019)	Var	
Tanı Testleri	Test İstatistikleri	Olasılık Değeri
Sargan Testi (ov.id)	4.26	0.893
Hansen Testi (ov.id)	9.51	0.391
Diff-in-Hansen test	8.86	0.355
AB test AR (1)	-2.96	0.003
AB test AR (2)	0.73	0.446
Wald χ^2 (27)	35883.01	0.000
Grup Sayısı	55	
Araç Sayısı	37	

Not: ***,**, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir. Tabloda sadeliğin korunması adına, zaman kukllarına ait katsayılar yer verilmemiştir.

Analizler Stata 14 programında xtabond2 komutu ile gerçekleştirilmiştir.

Ar&Ge, harcamalarının ihracat çeşitlendirilmesi üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve negatif işaretli olarak bulunmuştur. Ar-ge harcamalarındaki artış ihracat çeşitlendirmesini artırıcı bir etkiye sahiptir. Ar&Ge faaliyetlerinin sonucu ortaya çıkan yeni ürünler küresel piyasalarda firmaların ve ülkelerin ihracat gelirlerini ve rekabet üstünlüğünü koruyabilmesi için oldukça önemlidir. Ar&ge harcamaları ile birlikte bir taraftan ayrı ürün gruplarının geliştirilmesi sağlanırken diğer taraftan yayılma etkisi ile yeni ürün gruplarının da ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Baum, Caglayan, & Talavera, 2016, s.197). Kişi başına düşen reel GSYİH'nin katsayısı çeşitlendirme/yoğunlaşma endeksi ile pozitif olarak ilişkilidir ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Reel gelir ihracat ürün konsantrasyonunu teşvik etmektedir. Dolayısıyla, büyüme çeşitlendirmeyi teşvik etmek yerine yoğunlaşmaya neden olmaktadır. Imbs and Wacziarg (2003) gelir ve üretim çeşitliliği arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığına dikkat çekerek, kişi başına gelir arttıkça, üretim yoğunluğunun düştüğünü, ancak belirli bir gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra, üretim yeniden daha yoğun hale gelme eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. İşe başlarken katlanılan maliyetlerin düşük olmasının (İBK) ihracat çeşitlendirmesi üzerinde pozitif bir etkiye sahip olması beklenmektedir. Bu beklentiye uygun olarak; İşe başlama kolaylıkları (İBK), ihracat sepetinin çeşitlendirilmesinde istatistiki olarak anlamlı ve olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Girişimcilerin bir işi kurarken karşılaştığı zorluklar ya da kolaylıklar, yatırımcıların işe başlayıp başlayamayacağı üzerinde güçlü bir belirleyicidir (Djankov, La Porta, Lopez-de-Silanes, & Shleifer, 2002). Bu nedenle bir firmanın kuruluş aşamasında karşı karşıya kaldığı maliyetler yeni ürünler üretip ihracat yapabilecek firmaların ortaya çıkmasını engelleyebilir. Canare (2018) iş yapma kolaylığının yeni firmaların ortaya çıkmasında olumlu ve önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Firma yaratmanın en güçlü itici gücünün ise işe başlama

göstergesi olduğunu belirtmiştir. Eğitim Eğitim göstergesi için vekil olarak kullanılan; İnsani Gelişme Endeksinin eğitim alt endeksinin (İGEeğ) ihracat mal çeşitlendirmesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve büyük bir katsayıya sahip olduğu görülmektedir. Eğitim, ihracatın çeşitlendirilmesi için oldukça önemli bir faktördür. Beşeri sermayedeki iyileştirme, bir ülkenin potansiyel olarak üretebileceği ve rekabetçi bir şekilde ihraç edebileceği ürünlerin sayısını artırmaktadır (Jetter & Ramírez Hassan, 2015). Dolayısıyla, ihracatın çeşitlendirilmesini etkileyen ticaret ortağı karşısında karşılaştırmalı avantajını doğrudan etkiler (Giri, Quayyum, & Yin, 2019, s.20). GSYİH'nın payı olarak ölçülen doğal kaynak rantının ihracat çeşitlendirmesi üzerinde istatistiksel olarak katsayısı düşük olsa da anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Daha yüksek kaynak rantı ihracat çeşitlendirmesini azaltırken, ihracat yoğunlaşma düzeyini ise artırmaktadır (Jetter & Ramírez Hassan, 2015). Beklendiği gibi, doğal kaynak bolluğunun ülkeleri daha az çeşitliliğe yatkın hale getirdiğini görülmektedir (Giri vd, 2019, s.21). Bu etki, kaynak laneti ile ilgili literatür bağlamında tartışılan, kaynakların büyüme üzerindeki Hollanda hastalığı etkisine benzer sonuçlar vermektedir. Belirli mal veya hizmetleri belirli bir kişi veya kuruluş tarafından üretilen ve firmalara sağlanan imtiyazlar olarak tanımlanan ticari marka başvuruları markanın sahibine koruma sağlar. Koruma süresi değişebilir, ancak bir ticari marka süresiz olarak yenilenebilir. Ticari marka başvurularının ihracat yoğunlaşmasını arttırdığı ve mal çeşitlendirmesi üzerinde olumsuz etkisi olduğu görülmektedir. Literatürde ekonominin büyüklüğü için vekil olarak sıklıkla kullanılan nüfusun ihracat çeşitlendirmesini teşvik ettiği ve anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu muhtemelen büyük pazarların uluslararası pazarlarda satış yapan çok çeşitli işletmelere ev sahipliği yapma olasılığının daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır (P. Osakwe & Kilolo, 2018, s. 9). Ticari Dışa Açıklık (Açıklık) katsayısı çeşitlendirme ile negatif olarak ilişkilidir. Daha çok ticaret yapan ülkeler, hem yoğun hem de geniş marjda daha fazla ihracat çeşitliliğine sahip olma eğilimindedir (Giri vd, 2019, s. 20). Ancak modelde istatistiksel olarak anlamsız olarak bulunmuştur (Iyoboyi, 2019). Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), ihracat sepetinin çeşitlendirilmesinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahiptir. Daha yüksek net DYY girişleri, ihracat sepetinin çeşitlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Kotabe (1990) doğrudan yabancı yatırımlar konusunda hakim olan çokuluslu şirketlerin yenilikçi yetenekleri geliştirebilmek için küresel kaynaklara daha iyi erişebileceklerini ileri sürmektedir. Bu da doğrudan yabancı yatırımların gittikleri ülkelerde yeni malların üretilmesi ve ihracat sepetine eklenmesini sağlama yetenekleri nedeniyle, ihracat çeşitlendirmesini arttırdığı söylenebilir (Mubeen & Ahmad, 2016). Reel döviz kurunun aşırı değerlenmesinin ihracat çeşitlendirmesini olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Beklentilerle uyumlu şekilde reel efektif döviz kurunun ihracat çeşitlendirmesi üzerindeki etkisi incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı ve ihracatta yoğunlaşmayı arttırdığı bulunmuştur. Çünkü döviz kuru değerlendirildiğinde, hem ihracatçı sayısında hem de ihracatın karlılığında düşüşe neden olur (Arawomo vd, 2014). Son olarak ithalat konsantrasyonunun artması ihracatın da yoğunlaşmasına neden olması beklenmektedir. Beklenti ile uyumlu olarak artan ithalat konsantrasyonunun ihracatta da yoğunlaşmaya neden olduğu görülmektedir. Kasahara ve Lapham (2006), ara malı ithalatındaki çeşitliliğin, üretilen ve ihraç edilen malların sayısını da etkileyebileceğini belirtmektedir. Araştırmacılar modellerinde, ara malı ithalatından elde edilen verimlilik kazançları sayesinde (artan getiriler yoluyla üretimde çeşitliliğe) bazı ithalatçıların ihracata başlamasına yol açabileceğini belirtmişlerdir. Daha da önemlisi, ithalat ve ihracat birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğundan, ithalat korumasının ihracatın yok edilmesi olarak işlev görebileceği vurgulanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

İhracat çeşitlendirmesinin, gelişmekte olan ülkelerin ihracat performansını nasıl iyileştirebilecekleri ve dış ticaretten nasıl daha yüksek gelir elde edebilecekleri konusundaki tartışmalardaki önemi giderek artmaktadır. Kanıtlar, az gelişmiş ülkelerin çoğunun sahip olduğu yüksek ihracat yoğunluk düzeylerinin neredeyse hiçbir gelişmiş ülkede olmadığını göstermektedir. Mevcut literatür, ihracat çeşitlendirmesinin verimlilik ve ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri olabileceğini göstermektedir. Diğer yandan ihracatın çeşitlendirilmesi dış şoklara maruz kalmayı azaltabilir, makroekonomik oynaklığı azaltabilir ve ekonomik büyümeyi artırabilir. Ancak bu tartışmalar, ihracat çeşitlendirmesinin ana itici güçlerinin ne olduğu konusunda

çok fazla fikir vermemektedir. Bu nedenle bu çalışma, ihracat çeşitlendirmesinin potansiyel belirleyicilerinin neler olduğunu analiz etmektedir. Geniş bir ülke örnekleminde ve zaman içinde ihracat çeşitlendirmesindeki değişiklikleri yönlendiren ana faktörlerin neler olduğuna ışık tutmak için dinamik panel veri analizini kullanmaktadır. Analiz sonuçlarına göre ar-ge harcamaları, işe başlama kolaylıkları, eğitim, nüfus ve DYY'nin ihracat çeşitlendirmesi üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu bulunmuştur. Buna karşın sonuçlar; kişi başına düşen GSYİH, doğal kaynak rantları, ticari marka başvuruları ve reel efektif döviz kurunun dış ticarete yoğunlaşmaya neden olduğunu göstermektedir. Analizden elde edilen sonuçlar, politika yapıcıların ihracatı çeşitlendirmek için insan sermayesi birikimine öncelik vermesi, daha fazla doğrudan yabancı yatırımları çekebilecek politikalar geliştirmesi gerektiğini göstermektedir. Diğer politika alanları arasında bir iş kurmak için gereken maliyetleri azaltarak, ar-ge faaliyetlerine ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda daha fazla ithal girdi çeşitliliği daha fazla ihracat çeşitliliği ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Kaynakça

- Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). Türkiye'de ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Agosin, M. R., Alvarez, R., & Bravo-Ortega, C. (2012). Determinants of export diversification around the world: 1962–2000. *The World Economy*, 35(3), 295-315.
- Amin Gutiérrez de Piñeres, S., & Ferrantino, M. (1997). Export diversification and structural dynamics in the growth process: The case of Chile. *Journal of Development Economics*, 52(2), 375-391.
- Amurgo-Pacheco, A., & Pierola, M. D. (2008). Patterns of export diversification in developing countries: intensive and extensive margins: The World Bank.
- Arawomo, D. F., Oyelade, A. O., & Tella, A. T. (2014). Determinants of Export Diversification in Nigeria: Any Special Role for Foreign Direct Investment (FDI)? *Journal of Economics and Business Research*, 20(2), 21-33.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M., & Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68(1), 29-51.
- Bas, M., & Strauss-Kahn, V. (2014). Does importing more inputs raise exports? Firm-level evidence from France. *Review of World Economics*, 150(2), 241-275.
- Basile, R., Parteka, A., & Pittiglio, R. (2018). Export diversification and economic development: a dynamic spatial data analysis. *Review of International Economics*, 26(3), 634-650.
- Baum, C. F. (2006). *An introduction to modern econometrics using Stata*: Stata press.
- Baum, C. F., Caglayan, M., & Talavera, O. (2016). R&D expenditures and geographical sales diversification. *The Manchester School*, 84(2), 197-221.
- Baum, C. F., Schaffer, M. E., & Stillman, S. (2003). Instrumental variables and GMM: Estimation and testing. *The Stata Journal*, 3(1), 1-31.
- Bebczuk, R. N., & Berrettoni, D. (2006). Explaining export diversification: an empirical analysis. *Documentos de Trabajo*.
- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.

- Bonaglia, F., & Fukasaku, K. (2003). *Export Diversification in Low-Income Countries: An International Challenge After Doha*. OECD Development Centre Working Papers 209, OECD Publishing.
- Bond, S. (2002). *Dynamic panel models: A guide to micro data methods and practice* (Working Paper No. CWPO9/02). London, UK: Institute for Fiscal Studies. Department of Economics, UCL, CEMMAP (Centre for Microdata Methods and Practice).
- Brenton, P., Newfarmer, R., & Walkenhorst, P. (2009). *Avenues for export diversification: Issues for low-income countries*. MPRA Paper 22758, University Library of Munich, Germany.
- Cabral, M. H., & Veiga, P. (2010). *Determinants of export diversification and sophistication in Sub-Saharan Africa*. FEUNL Working Paper Series No. 550.
- Can, M., & Doğan, B. (2015). İthalat ve ihracat ürün çeşitlendirme ilişkisi: Türkiye örneğinde nedensellik analizi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 191-199.
- Canare, T. (2018). The Effect of Ease of Doing Business on Firm Creation. *Annals of Economics & Finance*, 19(2).
- Caselli, F., Esquivel, G., & Lefort, F. (1996). Reopening the convergence debate: a new look at cross-country growth empirics. *Journal of Economic Growth*, 1(3), 363-389.
- Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2002). The regulation of entry. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(1), 1-37.
- Elhiraika, A. B., & Mbate, M. M. (2014). Assessing the determinants of export diversification in Africa. *Applied Econometrics and International Development*, 14(1), 147-160.
- Ferdous, F. B. (2011). Pattern and determinants of export diversification in East Asian economies. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 5, 156-160.
- Fonchamnyo, D. C., & Akame, A. R. (2017). Determinants of export diversification in Sub-Sahara African region: a fractionalized logit estimation model. *Journal of Economics and Finance*, 41(2), 330-342.
- Giri, R., Quayyum, M. S. N., & Yin, R. (2019). *Understanding export diversification: Key drivers and policy implications*: International Monetary Fund.
- Goldberg, P. K., Khandelwal, A. K., Pavcnik, N., & Topalova, P. (2010). Imported intermediate inputs and domestic product growth: Evidence from India. *The Quarterly Journal of Economics*, 125(4), 1727-1767.
- Hounsou, R., & Ayivodji, F. G. (2020). Original Paper Analysis of the Determinants of Export Diversification in the Franc Zone: A Comparative Study in WAEMU and CAEMU Countries. *Journal of Economics and Public Finance*, 6(1).
- Imbs, J., & Wacziarg, R. (2003). Stages of diversification. *American Economic Review*, 93(1), 63-86.
- Iyoboyi, M. (2019). *Macroeconomic Analysis of Export Diversification in Nigeria*. *Empirical Economic Review*, 2(1), 83-116.
- Jetter, M., & Ramírez Hassan, A. (2015). Want export diversification? Educate the kids first. *Economic Inquiry*, 53(4), 1765-1782.
- Kamuganga, D. N. (2012). *What drives Africa's export diversification?* (No. 15/2012). Graduate Institute of International and Development Studies Working Paper.
- Kasahara, H., & Lapham, B. (2006). *Import protection as export destruction*. Queen's Economics Department Working Paper No. 1064.

- Kotabe, M. (1990). The relationship between offshore sourcing and innovativeness of US multinational firms: An empirical investigation. *Journal of International Business Studies*, 21(4), 623-638.
- Labra, R., & Torrecillas, C. (2018). Estimating dynamic Panel data. A practical approach to perform long panels. *Revista Colombiana de Estadística*, 41(1), 31-52.
- Melitz, M. J. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*, 71(6), 1695-1725.
- Mubeen, N., & Ahmad, N. (2016). Towards measurement and determinants of export diversification: An empirical analysis of Pakistan. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 10(3), 588-605.
- Nickell, S. (1981). Biases in dynamic models with fixed effects. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1417-1426.
- Osakwe, P., & Kilolo, J. (2018). What drives export diversification? New evidence from a panel of developing countries. UNCTAD Research Paper No. 3. UNCTAD/SER.
- Osakwe, P. N., Santos-Paulino, A. U., & Dogan, B. (2018). Trade dependence, liberalization, and exports diversification in developing countries. *Journal of African Trade*, 5(1-2), 19-34.
- Parteka, A., & Tamberi, M. (2008). Determinants of export diversification: An empirical investigation. *Università Politecnica delle Marche, Dipartimento di Economia Quaderno di Ricerca*(327).
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: An introduction to difference and system GMM in Stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Yaşar, E. (2019). Dış Ticarete Uluslararası Mal ve Piyasa Çeşitlendirmesi: Seçilmiş Ülkeler İçin Kümeleme Analizi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 85-106.

Extended Abstract

Export diversification has started to be at the center of the discussions on how developing countries can gain higher profits from foreign trade. There are two views on the relationship between diversification and economic development. While the first view claims that countries specialize before they tend to diversify, other view suggests that specialization will reappear in the later stages of development and will follow a U-shaped structure. The common point of these discussions on the relationship between export diversification and development is that developing countries will adopt a diversification policy at some stage of development. It is a challenging and lengthy process for a country to diversify its exports. For this reason, export diversification is increasingly crucial in discussions on how developing countries, especially those pursuing an export-led growth strategy, can improve their export performance and gain higher profits from foreign trade. While it can be argued that higher diversification positively affects economic growth, it could also mean that countries with higher economic growth rates have more opportunities to diversify their production structures. Imbs and Wacziarg (2003) stated that as per capita income increases, diversification increases, but after reaching a certain income level, production tends to become more concentrate again (Agosin, Alvarez, & Bravo - Ortega, 2012, p.1-2). Evidence suggests that export diversification can have significant effects on productivity and economic growth. In order to overcome the problems that may be caused by the instability in export income, it is necessary to diversify export products and export markets. Diversifying exports can reduce exposure to external shocks, reduce macroeconomic volatility and increase economic growth (Acaravcı & Kargı, 2015, p.2). However, while these discussions show that export diversification is a useful strategy at some stage of economic development, it does not give much insight into what the main drivers of export diversification are. The literature on this topic has remained relatively shallow compared to the discussion above, and there are few studies investigating factors that are important to understanding changes in export diversification. However, in order to develop appropriate policies in export diversification, factors affecting diversification need to be determined well.

The purpose of this study is to contribute to the understanding of the determinants of export diversification/concentration. To be able to analyze the impact of many variables on export diversification, an extensive data set is used such as per capita GDP, R&D expenditure, ease of starting a business, education, population, openness, foreign direct investments, natural resource income, brand applications, real effective exchange rate and import concentration index. The study contributes to the existing literature in two main ways. First, it deals with some hypotheses that were not previously addressed in the export diversification literature using an extensive data set for 55 countries covering 1995-2019. Second, a suitable econometric methodology is used with the dynamic panel data method. For this purpose, the System GMM method was used to reveal the critical variables that affect export diversification. In addition to a number of variables commonly used in the export diversification literature to avoid neglected variable deviation in the model, new variables were used to test some of the untested hypotheses. Natural logarithms of all variables are used to interpret our factors in terms of flexibility. For export diversification, which is the dependent variable in the study; The Herfindahl index, which is the sum of the square of the shares of each good in total exports, is used. Of the explanatory variables; Research and development (R&D) expenditures as a percentage of GDP and GDP per capita data were obtained from the World Bank database with constant prices for 2010. As an indicator that reflects the obstacles to the entrepreneur, Scores of the "Ease of Getting Started" index, one of the sub-indicators of the World Bank's Ease of Doing Business, were used. Another explanatory variable used in the model is the education level, and the Education indicator, which is one of the components of the Human Development Index created by UNDP, is used frequently in the literature. The share of the income obtained from natural resources in GDP, trademark applications, Population and Real Effective Exchange Rate data were also obtained from the World Bank database. Per capita direct foreign investment data was obtained from UNCTAD.

The determinants of export diversification of countries are estimated using the system GMM method developed by Arellano and Bover (1995). Because this method is very suitable for estimating equations with highly persistent dependent variables such as export diversification. Dynamic models make it possible to use a set of instrument variables, also known as lag values, to eliminate the endogeneity problem of variables in the model. However, not using all probabilistic instrument variables causes estimators to be ineffective. System GMM estimation is an approach that successfully solves the endogeneity problem in the model and can be applied to models with $N > T$ properties. Despite these advantages, the dynamic panel data method also has some weaknesses. The use of the GMM estimator has two main problems: the proliferation of instruments and serial autocorrelation of error terms. There are two tests to investigate whether the number of variables is sufficient and whether there is over-identification. These are Sargan Test and Hansen test. The dynamic panel data method also

---

requires the absence of serial correlation of error terms, which can be avoided using the Arellano and Bond (AR) test.

According to the analysis results, it was found that R&D expenditures, ease of starting a business, education, population and FDI have positive effects on export diversification. However, the results show that per capita GDP, natural resource rents, trademark applications and real effective exchange rate cause concentration in export. The results obtained from the analysis show that policymakers should prioritize human capital accumulation in order to diversify exports and develop policies that can attract more foreign direct investments. Among other policy areas, it shows that R&D activities should be focused on reducing the costs required to start a business. It was also found that more imported input diversity was associated with greater export diversity.

Araştırma Makalesi • Research Article

Occupational Health and Safety and Job Satisfaction: The Moderating Effect of Role Ambiguity

İş Sağlığı ve Güvenliği ve İş Tatmini: Rol Belirsizliğinin Düzenleyici Etkisi

Mehmet Ali Türkmenoğlu*

Öz: Fiziksel çalışma koşullarından kaynaklanan sağlık sorunlarını azaltmak ve ortadan kaldırmak için iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınması ve denetlenmesi gerektiği araştırmacılar tarafından ortaya konulmaktadır. İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çokça araştırma yürütülmesine rağmen iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının, çalışan davranışları üzerindeki etkilerinin neler olabileceği ile ilgili yürütülen çalışmalar görece sınırlı kalmıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı iş sağlığı ve güvenliğinin iş tatmini üzerindeki etkisini incelemek ve rol belirsizliğinin, bu ilişkideki düzenleyici etkisini ortaya koymaktır. Araştırmanın amacına ulaşması adına, verinin toplanması ve analiz edilmesi için nicel yöntemler benimsenmiştir. Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu, bu araştırmanın yürütülmesini 26/11/2020 tarih ve E-10879717-050.01.04-13802 sayılı karar ile uygun görmüştür. Bursa'daki mobilya imalat firmalarında çalışan 202 katılımcı çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Elde edilen veriler SPSS v22 yazılımı kullanılarak çoklu regresyon analizine tabi tutulmuştur. Sonuçlar, iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının çalışanların iş tatminini olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ayrıca analizler, iş sağlığı ve güvenliği ile iş tatmini arasındaki ilişkide rol belirsizliğinin düzenleyici bir rol oynadığını göstermiştir. Araştırmanın yazına sunduğu model üç değişkeni ilk defa bütünlük bir şekilde incelemesi çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırmanın katkıları, sınırlılıkları, önerileri ve gelecek çalışmalara yön gösterebilecek hususları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, İş Tatmini, Rol Belirsizliği, Nicel Araştırma

Abstract: It is revealed by researchers that occupational health and safety measures should be taken and inspected to reduce and eliminate health problems arising from physical working conditions. Although numerous studies have been carried out on occupational health and safety, the effects of occupational health and safety practices on employee behaviour has not been fully researched which remains as an intriguing area. Therefore, the aim of this study is to examine the effect of occupational health and safety on job satisfaction and to reveal the moderator effect of role ambiguity on this relationship. To achieve the aim of the research, quantitative methods were adopted to collect and analyse data. Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee approved the conduct of this research with the decision dated 26/11/2020 and numbered E-10879717-050.01.04-13802. 202 participants from furniture manufacturing firms in Bursa, Turkey provided valid questionnaires. Multiple regression analysis was conducted using SPSS v22 software. The results suggested that occupational health and safety positively influences the job satisfaction of employees. Furthermore, the analysis showed that role ambiguity plays a moderating role on the relationship between occupational health and safety and job satisfaction. The contribution that the research model makes to the literature is unique as it is the first model that

*Asst. Prof. Dr., Business Administration Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Muş Alparslan University

ORCID: 0000-0001-5668-2184, m.turkmenoglu@alparslan.edu.tr

Received/Geliş: 30 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 28 July/Temmuz 2021

Düzeltilme/Revised form: 08 July/Temmuz 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2021 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.930688>

integrates the three variables work together in a theoretically meaningful way. In addition, the contributions, limitations, recommendations and aspects of the research that will inspire future studies are discussed.

Keywords: Occupational Health and Safety, Job Satisfaction, Role Ambiguity, Quantitative Research

Introduction

Over the past half-century, occupational health and safety (OHS) has been increasingly vital to employees, organisations and society. OHS is about reducing or eliminating the health problems of employees due to the physical conditions in the workplace (Balkır, 2012). OHS has been essential as an average of 6000 workers lose their lives in a single day due to occupational accidents, which equals around 2 million people die worldwide. According to International Labour Organization (ILO), approximately 340 million occupational accidents occur, and 160 million individuals are affected by occupational accidents (ILO, 2021). Turkey has been suffering from occupational accidents as being rated the country with the highest number of occupational accidents in Europe (Ceylan, 2021). These statistics cannot emphasise enough OHS measures that need to be taken and applied in the workplace. OHS has begun gaining attention after the emergence of mass production factories and the impact of their poor work conditions on workers. Occupational hazards that have caused many deaths and left physically disabled people illustrated the need for taking action regarding these matters. Hence, unions have put pressure on governments and employers to offer better working conditions and decent pay. OHS is not limited to taking only precautions against risks and dangers at work; it also includes all work-related illnesses even outside of the workplace as well as social security regulations.

OHS is related to working conditions, which can be considered a subject of management. In particular, the impact of OHS might be examined in the context of organisational behaviour. Studies have shown that the quality of working conditions has notable impacts on employees' work-related behaviours (Faragher, Cass & Cooper, 2005). Research demonstrated that those employees who perceive their workplaces as safe and comfortable tend to have higher performance (Nanzushi, 2015) and productivity (Bunn III, Pikelny, Slavin & Paralkar, 2001). Moreover, early scientific management figures such as Taylor investigated if the conditions of the workplace had effects on workers behaviours as well. From this point of view, it was wondered if occupational health and safety would affect the job satisfaction of employees. At the same time, I was curious about any possible variable, which could moderate the relationship between OHS and job satisfaction. After reviewing the literature, it emerged role ambiguity that is defined as having clear instructions of tasks at work and knowing what to do for the job, could moderate the relationship above. This is because studies report that role ambiguity creates confusion among employees and often decreases job performance. Therefore, it was theoretically meaningful to include role ambiguity in the study as a moderator variable that would also extend the current literature. Given the relevance of OHS to organisational behaviour literature, this study aims to propose a research model to examine the impact of occupational health and safety on job satisfaction and the moderating effect of role ambiguity on this relationship. This study contributes to the literature by offering a novel model, which no research interrogated the relationships between these variables together.

This paper is organised as follows; an introduction that includes the rationale of the study is given at the outset of the paper. Then the theoretical framework of research is outlined, explaining variables and arguments for developing hypotheses. After that, methods including data collection, sampling and analytical procedures are presented. The paper is concluded by offering a discussion and conclusion section after laying out the results section.

Theoretical Framework and Hypotheses

Occupational Health and Safety

Work-related accidents, injuries, and deaths of people go all the way back to Ancient Egypt. It is recounted that as a result of deaths and permanent bodily damages that occurred during construction of the pyramids in Egypt, the existence of such problems started to be expressed (Çiçek & Öçal, 2016). It

is an undeniable fact that since the start of time, human beings have been subjected to poor working conditions during different periods and that there are limited state precautions in this regard. Increasing occupational hazards after the Industrial Revolution demonstrated the need for regulations in this area. Particularly during this period, consequences such as an increase in occupational diseases, arbitrary treatments in working hours, and an increase in child labour came to the fore due to insufficient safety, health, and security precautions (Abrams, 2001). Such developments did not only affect workers but also had an impact on businesses because they were faced with serious production losses and inefficiencies and had to sustain economic costs. This negative situation did not only decrease the competitive power of businesses but also gave negative consequences at the national level. With the recognition of the necessity to prioritise worker health, all parties, that is, workers, employers, and public institutions, came together and agreed on improving work conditions (Barling & Griffiths, 2003). As a result of similar developments in the world, ILO was established to protect equitable human and labour rights. Countries became signatories to ILO agreements and played major roles to improve working conditions. In Turkey, improvements in laws started from the 1920s onwards. For instance, in 1921, issues concerning the labour conditions of workers at coal mines in Zonguldak and its vicinity were regulated. In 1924 the law giving one day of holiday entitlement a week was passed (Yiğit, 2005). From those days to today, as a result of negotiations with institutions that develop regulations and applications on this subject and that recommend realisation of applications such as the International Labour Organization, World Health Organization, and the European Union, significant progress was achieved on Occupational Health and Safety (Gençler, 2007).

From a general framework, Occupational Health and Safety can be described as worker's working in conditions suitable to human honour in every way. When this concept, which is formed of a twofold set, is described in more detail, it could be understood that occupational safety is a safety system reducing risks at the workplace and taking precautions against hazards. Similarly, occupational health can be described as ensuring worker's mental and physical well-being and sustainability (Balkır, 2012). According to the definition made by the ILO and the World Health Organization in 1950, OHS is "the promotion and maintenance of the highest degree of physical, mental and social well-being of workers in all occupations by preventing departures from health, controlling risks and the adaptation of work to people, and people to their jobs." However, based on changing and transforming technologies and work systems, this definition was expanded and revised as "the promotion and maintenance of the highest degree of physical, mental and social well-being of workers in all occupations, by preventing departures and protecting workers against risks due to unfavourable health conditions at work, placing and sustaining workers to work environments suitable to their physiological and psychological abilities, in summary assigning of work to people, and people to their jobs and adaptation to work" (Tambay, 2018).

As it can be understood from the expansion of the content of definition, OHS is not limited to improvement of work conditions, relationships, and environment of workers, but it is a factor that directly affects the quality of life of workers with increasing scope over time. In countries where OHS applications are broadly enforced, OHS takes stakeholders affected by business activities under protection. In addition, it also protects customers and visitors of businesses from hazards. With these dimensions, OHS does not only ensure the safety of workers and stakeholders but also plays a major role in the development of the culture of safety in institutions.

Job Satisfaction and Occupational Health and Safety

Bringing a scientific definition to job satisfaction that represents an individual's happiness with his/her job is an effort that was started in the 1930s (Kornhauser & Sharp, 1932). Although this is an extensively researched subject in organisational behavioural studies, there are no agreements as to its definition. From a chronological perspective, one of the first systematic definitions were made by Hoppock (1935). According to Hoppock, job satisfaction happens when various conditions come together. In other words, job satisfaction is the coming together of psychological, physiological, and environmental conditions enabling individuals to sincerely express they are pleased with their jobs (Hoppock, 1935). Afterwards, job satisfaction was conceptualised through emotions and thoughts

individuals develop against their roles at work (Vroom, 1964). In the following periods, it was noted that job satisfaction expressed how individuals feel about their works and their relevant attitudes and behaviours (Davis & Nestrom, 1985). Nonetheless, job satisfaction was described as the degree of overlap between expectations of workers from work and what they are faced with (Iverson & Maguire, 2000). In other words, job satisfaction was described as a meeting of expectations of workers from work and their environments and their having satisfaction from and feeling happy about work and work results. Similarly, job satisfaction was also described as the emotional satisfaction received from completing duties with success and composing a product (Locke, 1969). In sum, job satisfaction can be described as the feeling of relieving happiness and being pleased with meeting expectations from work, work environment, and interaction with colleagues. Accordingly, if the expectations of employees are not met, job dissatisfaction emerges, which is a threat to organisations. Studies report that there are many benefits of job satisfaction; for instance, employees with high satisfaction are unlikely to leave organisations (Egan, Yang & Bartlett, 2004); they tend to have higher job performance (Judge, Thoresen, Bono & Patton, 2001); they have less absenteeism than those who are dissatisfied from their jobs (Hackett & Guion, 1985). Considering these positive consequences, organisations should pay attention to the elements that play a role in increasing the job satisfaction of employees. Research emphasises that the decline of job satisfaction among employees is an adverse sign for organisations that working conditions might be deteriorating (Kılıç & Selvi, 2009). In fact, extant literature illustrates that the working condition of employees is one of the factors that affect their job satisfaction. Some other factors include as follows; the nature of the job, wage, promotion opportunities, social relations in the workplace, management style, individual characteristics, among others (Başaran, 1999; Eroğlu, 2007; Soysal & Tan, 2013).

After having examined relevant literature, working conditions of workplaces emerged as an important factor. Evidence from previous studies support this claim; for example, Frederic Taylor, who is the architect of business analysis studies with scientific methods in work environments, conducted studies emphasising the relationship between human physiology and the work environment. As a result, he came to the conclusion that the work environment is key in increasing the skills of employees and making jobs more efficient. Similarly, Maslow's hierarchy of needs (1943) suggests that an individual must be satisfied to pursue a higher level in the hierarchy of needs. To elaborate more, the theory demonstrates that the basic needs of individuals, such as safety, need to be met first. After satisfying basic needs, psychological needs can be satisfied. Based on the theory, it can be argued that health and safety measures are likely to affect employees' job satisfaction. Prior studies have found similar meaningful relationships between job satisfaction and health and safety perception. For instance, Ayim Gyekye (2005) conducted research that reports that employees with higher job satisfaction are more likely to have positive safety perceptions. In a study carried out by Kılıç & Selvi (2009), it is revealed that health and safety risk factors such as physical, chemical and biological ones have impacts on job satisfaction of hotel employees. In a similar vein, Çınar and Gündoğdu (2019) reported that occupational health and safety has a positive effect on job satisfaction of employees. More recently, research conducted by Tatlı, Eği̇tmiş and Zümrüt (2021) found that there is a positive association between health and safety practices and job satisfaction of employees. Hence, considering previous studies and discussion above, the first hypothesis of the research is posited as following:

H1: Occupational health and safety positively affects the job satisfaction

Role Ambiguity, Job Satisfaction and Occupational Health and Safety

The concept of role is defined as a mechanism that comprises tasks and responsibilities of individuals (Jackson & Schuler, 1985). Individuals undertake different roles based on their social status; for instance, a person can be a parent or son/daughter at home, while he/she can be a manager at the workplace. Based on that, each role poses distinct duties, and those who are affected by these roles attribute expectations to the roles (Van Sell, Brief & Schuler, 1981). Hence, it can be argued that roles are not only linked to expectations but also shaped by them.

Role ambiguity may emerge upon unclear definitions of tasks in roles. In other words, role ambiguity occurs if there is a lack of knowledge or not knowing the certain expectations to fulfil a role. Insufficient, vague and inconsistent knowledge about the responsibilities of roles often leads to role ambiguity (Pearce, 1981). Moreover, scholars define role ambiguity as to the dissonance between the provided information and the perception of the individual (Moorhead & Griffin, 2010). Individuals might have several roles in their lives; while a role can be a manager in the workplace, another role could be a parent. If an individual experiences ambiguity about how to perform in his/her role at the workplace, it can be referred to as job role ambiguity which is focused in this research.

Employees might encounter role ambiguity in the workplace if there is ambiguity about what to do for their tasks or if employees do not know which expectations should be prioritised (Daft, 2010). Role ambiguity also stems from inadequate job descriptions, vague orders from managers, and complex words and behaviours from colleagues (Doğan, Demir & Türkmen, 2016). Studies examining role ambiguity report that role ambiguity might lead to negative consequences. For instance, the research found a negative association between role ambiguity and job satisfaction (Abramis, 1994). Similarly, another study demonstrated that those employees who encounter role ambiguity are more likely to feel exhausted and burnout (Ghorpade, Lackritz & Singh, 2011). Moreover, Elmas Atay and Gerçek conducted a study in 2017 in which they reached the conclusion that role ambiguity is positively associated with work alienation. Hence, as previous research highlights that role ambiguity might cause detrimental work behaviours, in the line of prior research, the second hypothesis of the study is posited as following:

H2: Role ambiguity negatively affects the job satisfaction

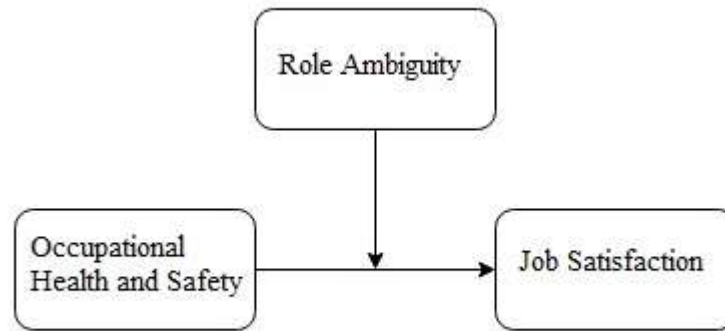
The extant literature highlights that OHS measures are crucial steps that need to be taken by organisations. These steps are generally related to working conditions. The availability of working in a safe and sound environment may lead to positive work behaviours. Recent research found that there is a positive relationship between work environment and employee performance (Nanzushi, 2015). Another study showed evidence that when organisations take necessary health and safety precautions, their employees tend to demonstrate higher productivity (Shikdar & Sawaqed, 2003). From this point of view, poor and unsafe conditions are likely to cause counterproductive work behaviours. Based upon previous studies, OHS is expected to increase the job satisfaction of employees. In addition to this assumption, I argue that if employees perceive ambiguity in their roles, employees might feel dissatisfied with their jobs. Considering that the possibility of role ambiguity may play a moderating role between OHS and job satisfaction, the third hypothesis of the paper is posited as following:

H3: Role ambiguity moderates the relationship between occupational health and safety and job satisfaction

Methodology

To investigate the relationships between the variables, a quantitative methodology was adopted. Among the quantitative techniques, questionnaires were used to collect data as the study is causal in nature. Electronic questionnaires were generated using Google Forms. The link to the questionnaire was sent to participants for them to participate. There was a cover page in the questionnaires explaining the participant was voluntary, and the responses will be only used for academic purposes. The questionnaire was in Turkish.

Furniture manufacturing workers in Bursa were selected as a sample to test the hypotheses of the research model, which is illustrated in Figure 1. Purposive sampling was used for data collection because furniture manufacturing firms are rated as dangerous places to work. Hence, asking those workers who work at workplaces that require serious health and safety measures was likely to fit the purpose of the study.

Figure 1: Proposed Research Model

Questionnaires were sent out to 437 possible participants. Only 213 questionnaires were completed. The response rate was %48. 11 of returned questionnaires were not analysable due to missing information. Therefore, 202 participants provided valid questionnaires. The demographics of respondents were given in Table 1. Ethical approval was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University on 26/11/2020. The approval document number is E-10879717-050.01.04-13802 (Please see it in appendix I).

Table 1. Respondents Profile

		N	%
Gender	Male	152	%75,2
	Female	50	%24,8
Age	18-25	18	%8,9
	26-35	78	%38,6
	36-45	73	%36,1
	46-55	26	%12,9
	Over 55	7	%3,5
	Education	Elementary School	86
Secondary School		36	%17,8
High School		28	%13,9
Associate Degree		28	%13,9
Bachelor degree		24	%11,9
Marital Status	Single	47	%23,3
	Married	155	%76,7
Experience	Less than a year	26	%12,9
	1-3 year	53	%26,2
	4-7 year	42	%20,8
	8-11 year	37	%18,3
	Over 12 year	44	%21,8
Title	Employee	78	%38,6
	Foreman	50	%24,8
	Supervisor	34	%16,8
	Manager	17	%8,4
	Other (Clean, Security Personnel)	23	%11,4

Measures

The 30 items scale of occupational health and safety developed by Üngüren and Koç (2015) was adapted for the study. The scale of job satisfaction with 5 items was developed by Brayfield and Rothe (1951). The Turkish version of the scale was used, which is adapted to Turkish by Keser and Öngen

Bilir (2019). The scale of the role ambiguity was adopted for the study, which was developed by Rizzo, House and Lirtzman (1970) and adapted to Turkish by Doğan, Demir and Türkmen (2016).

Results

Initially, the normality of the distribution in variables was studied. Thus, skewness and kurtosis values of scale items were examined. As a result of the test scale, items were determined to have values between -1.5 and 1.5. Thus, scales were assumed to have a normal distribution (Tabachnick, Fidell & Ullman, 2007). Before testing hypotheses, validity and reliability analysis were conducted for scales used in the study. Thus, variables were initially tested for suitability for factor analysis. According to the results of KMO and Bartlett suitability tests, data were determined to be suitable for factor analysis (KMO = 0,963; $\chi^2= 6482,338$). The analysis of factor analyses is given in Table 2.

Table 2. The Validity and Reliability Analysis Results

Variables	Items	Factor Loadings	Variance	Cronbach's α
Job Satisfaction	JS1	,525	2,725	,887
	JS2	,860		
	JS3	,497		
	JS4	,504		
Role Ambiguity	RA1	,691	3,743	,953
	RA2	,506		
	RA3	,615		
	RA4	,922		
	RA5	,933		
	RA6	,649		
Occupational Health and Safety	OHS1	,742	66,900	,970
	OHS2	,681		
	OHS3	,726		
	OHS4	,940		
	OHS5	,820		
	OHS6	,848		
	OHS7	,895		
	OHS9	,690		
	OHS10	,772		
	OHS11	,597		
	OHS13	,784		
	OHS14	,777		
	OHS15	,726		
	OHS16	,637		
	OHS18	,792		
	OHS19	,886		
	OHS20	,823		
	OHS21	,667		

Results of factor analysis demonstrated that scale items were distributed to their places. In addition, it was determined that the occupational health and safety scale that is multidimensional in its original form was collected in a single dimension in our study. The remaining analysis was conducted in line with the new distribution. Also, item 5 of the job satisfaction scale and items 8, 12 and 17 of the occupational health and safety scale with factor loadings remaining below 0.50 were taken out of the analysis. Also, it was concluded that Cronbach's α values of scales were in acceptable limits; thus, there were no problems in terms of reliability.

Hypothesis Tests

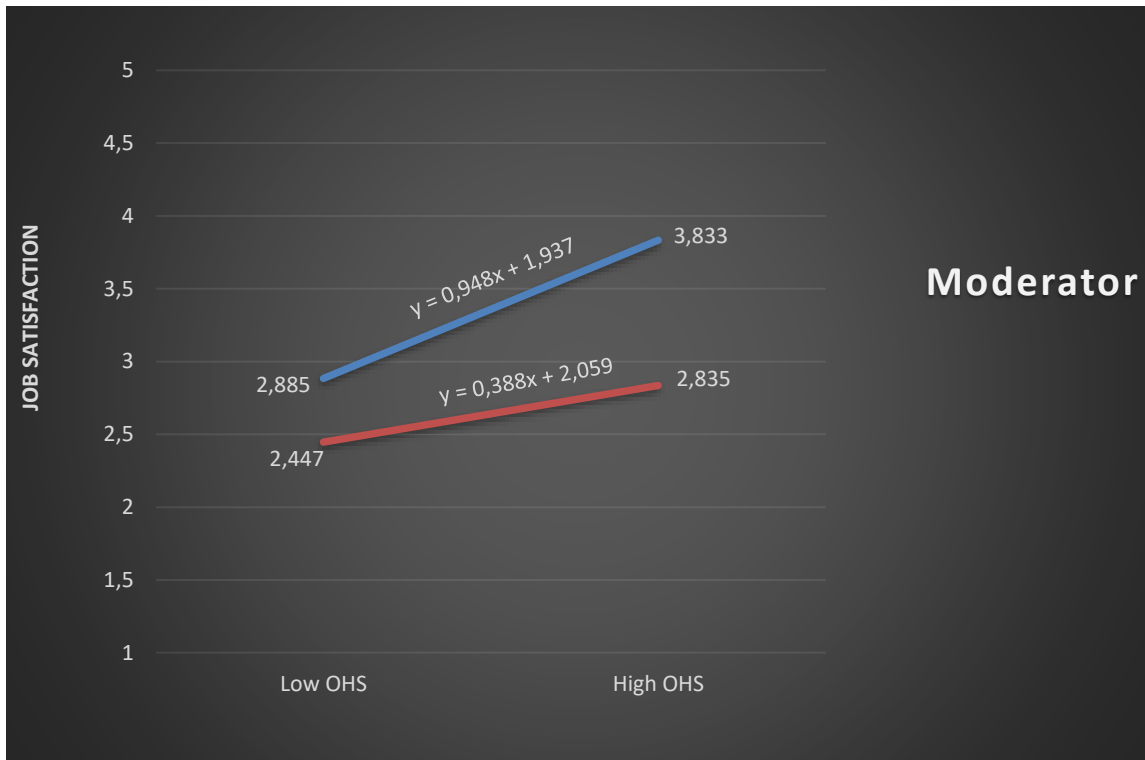
In order to test hypotheses formed in the scope of the study, multiple regression analysis was conducted using the SPSS v22 program (Aiken, West & Reno, 1991) and conditions effects were analysed using Process Macro v3.5 add-in (Hayes, 2017). Results of the regression analysis were given in Table 3.

Table 3. Regression Analysis Results

Variable ^a	1. Step		2. Step		3. Step	
	β	S.H	β	S.H	β	S.H
Constant	-1,011	,049	-8,447	,046	,104	,068
Occupational Health and Safety (Independent)	,738***	,049	,323**	,098	,334**	,097
Role Ambiguity (Moderator)			-,471***	,098	-,359**	,111
Occupational Health and Safety X Role Ambiguity					-,140*	,057
	R²	,545		,594		,603
	Δ R²	,542		,590		,597
	F	228,538		139,252		95,884

^aDependent Variable = Job Satisfaction; *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

As a result of the regression analysis, it was found that occupational health and safety had a positive and significant effect ($\beta = 0.334$; $p < 0.01$) on job satisfaction which is an independent variable, while role ambiguity had a negative and significant effect ($\beta = -0.359$; $p < 0.01$). According to these findings of the study, “H1: OHS has a positive effect on job satisfaction” and “H2: Role ambiguity has a negative effect on job satisfaction” hypotheses were supported. Also, it was determined that the interaction term that was formed had a significant effect on job satisfaction. Thus, it was determined that role ambiguity moderated relationship between OHS and job satisfaction. As a result, “H3: Role ambiguity moderates the relationship between OHS and job satisfaction” hypothesis was accepted. The matrix prepared to determine the direction of moderating effect was presented in Figure 2. The percentage of the model explaining the dependent variable $R^2 = .603$; The F value of model = 95,884.

Figure 2. Moderation Effect Analysis

As can be seen from the drawn matrix, the fact that the lines are not parallel indicates that there is a moderation effect. In addition, according to the results of the contingent effect analysis made with the Process macro plugin, it was determined that the moderation is insignificant when the role ambiguity is low, and the moderation is significant when the perception of role ambiguity increases. Accordingly, it was concluded that role ambiguity reduces the positive relationship between OHS and job satisfaction.

Discussion and Conclusion

This paper aimed at examining the impact of occupational health and safety on job satisfaction and the moderation effect of role ambiguity on the relationship between occupational health and safety and job satisfaction. The research was conducted in furniture manufacturing firms in Bursa. The results showed that employees' perception of occupational health and safety affects their job satisfaction in a positive way. To elaborate, those employees who perceive that their workplace is taking necessary health and safety precautions are likely to be satisfied with their jobs. This can be explained by Maslow's theory of human motivation (1943). He states that the basic needs of humans, such as safety, should be satisfied first in order to move up for esteem needs. This study confirmed that OHS has a positive effect on job satisfaction; hence the first hypothesis of the research was supported. This result is in line with recent studies which found that there is a positive association between OHS practices and job satisfaction (Tatlı, Eğitmiş & Zümrüt, 2021; Tatlıcan & Çögenlin, 2020; Bilgin, Yalçınöz Baysal & Hendekçi, 2019). Moreover, analyses demonstrated that having clarified the tasks and knowing what to do for a job leads to job satisfaction. In another saying, role ambiguity causes job dissatisfaction in the workplace. The extant literature suggests that written clear instructions and orders help employees about how to operate in the workplace. The results illustrated that the existence of obscure task definitions or insufficient information regarding tasks is likely to cause confusion which results in dissatisfied employees. This finding suggests that the second hypothesis is supported that role ambiguity negatively affects job satisfaction. The results of the confirmed hypothesis are overlapping with studies of Tarrant and Sabo (2010) and Koustelios, Theodorakis and Goulimaris (2004).

As the third hypothesis, it was predicted that role ambiguity would have a moderating effect on the relationship between occupational health and safety and job satisfaction. The results suggested that when occupational health and safety steps are taken in the workplaces, it positively affects the job satisfaction of employees. Hence, on top of this argument, it was wondered if the role ambiguity variable would moderate the mentioned relationship. The analysis confirmed that role ambiguity has a moderation effect as ambiguous definitions of tasks are likely to change the effect of occupational health and safety on job satisfaction. This result extends current literature by emphasising the moderating effect of role ambiguity on the relationship between occupational health and safety and job satisfaction. This finding is also congruent with previous studies; for example, Gillet, Fouquereau, Lafrenière and Huyghebaert (2016) found that role ambiguity can serve as a moderator variable among other constructs. To the best knowledge of the author, there is no study that examined occupational health and safety as an independent variable, job satisfaction as a dependent variable and role ambiguity as a moderator variable together in a research model.

The findings of this paper offer practical implications to practitioners as well as policymakers. First and foremost, this study demonstrated that health and safety measures are not merely crucial for avoiding occupational hazards but also increasing job satisfaction levels of employees. Hence, managers should pay attention to taking all necessary measures for the health and safety of employees. By doing so, employees will be satisfied with their jobs which might lead employees to show higher performance and productivity. In the light of findings, managers should clearly state the job definitions, task instructions as well as expectations from employees to have a climate in which employees feel comfortable with their role. Following that, managers should enhance education and training programmes with an emphasis on occupational health and safety. Policymakers should not enact only laws regarding health and safety measures but also tighten the audits with higher fines. Lastly, employees should be aware that health and safety steps are not burdens; on the contrary, they are lifesaving measures that need to be taken seriously.

Despite the fact that this research has proposed an original model which contributes to the organisational behaviour literature, this paper also has some limitations. First, although this study used quantitative methods with self-reported questionnaires, future research may adopt face-to-face interviews to conceptualise the feelings and thoughts of employees regarding their perceptions of the studied concepts. Second, this study was conducted with 202 participants from Bursa, which make it hard to generalise the results to the whole population; however, future studies can increase the sample size by reaching more participants. Third, this research was carried out in furniture manufacturing firms in Bursa, as future research could include more cities and maybe different sectors such as the cement industry. Finally, this study investigated the impact of occupational health and safety on job satisfaction and the moderating role of role ambiguity on this relationship, and future studies may adopt different dependent variables such as organisational commitment, work engagement or organisational citizenship.

References

- Abramis, D. J. (1994). Work role ambiguity, job satisfaction, and job performance: Meta-analyses and review. *Psychological Reports*, 75(3_suppl), 1411-1433.
- Aiken, L. S., West, S. G., & Reno, R. R. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Sage.
- Ayim Gyekye, S. (2005). Workers' perceptions of workplace safety and job satisfaction. *International Journal of Occupational Safety and Ergonomics*, 11(3), 291-302.
- Balkır, Z. G. (2012). İş sağlığı ve güvenliği hakkının korunması: işverenin iş sağlığı ve güvenliği organizasyonu. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 56-91.
- Başaran, İ. E. (1999). *Örgütsel davranış*. Ankara: Umut Yayıncılık.

- Bilgin, S., Yalçınöz Baysal, H. & Hendekçi, A. (2019). Hastanede çalışan sağlık personelinin iş sağlığı ve güvenliğine yönelik görüşleri ile iş doyumlarının belirlenmesi. *Sağlık ve Toplum*, 29(2), 43-49.
- Brayfield, A. H & Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5), 307-311.
- Bunn III, W. B., Pikelny, D. B., Slavin, T. J., & Paralkar, S. (2001). Health, safety, and productivity in a manufacturing environment. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 43(1), 47-55.
- Ceylan, H. (2021). Türkiye'de meydana gelen ölümlü iş kazaları. *İSG Akademik*, 3(1), 1-13.
- Çınar, O. ve Gündoğdu, M. (2019). İş sağlığı-güvenliği, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi: Erzurum ve İstanbul uygulaması. *İş ve Hayat Dergisi*, 5(9), 231-247.
- Çiçek, Ö., & Öçal, M. (2016). Dünyada ve Türkiye’de iş sağlığı ve iş güvenliğinin tarihsel gelişimi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 106-129.
- Daft, R. L. (2010). *New era of management*, 9th Edition, South-Western, Cengage Learning, Canada.
- Davis, K. & Nestrom, J.W. (1985). *Human behavior at work: Organisational behavior*, 7 edition, McGraw Hill, New York.
- Doğan, A., Demir, R., & Türkmen, E. (2016). Rol belirsizliğinin, rol çatışmasının ve sosyal desteğin tükenmişliğe etkisi: devlet ve vakıf üniversitelerinde çalışan akademik personelin tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 37-67.
- Egan, T. M., Yang, B., & Bartlett, K. R. (2004). The effects of organisational learning culture and job satisfaction on motivation to transfer learning and turnover intention. *Human Resource Development Quarterly*, 15(3), 279-301.
- Elmas Atay, S., & Gerçek, M. (2017). Algılanan rol belirsizliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinin ve demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 321-332.
- Eroğlu, F. (2007). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Gençler, A. (2007). İşçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin uygulamaların tarihi gelişimi, *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 7(35), 16-29.
- Ghorpade, J., Lackritz, J., & Singh, G. (2011). Personality as a moderator of the relationship between role conflict, role ambiguity, and burnout. *Journal of Applied Social Psychology*, 41(6), 1275-1298.
- Gillet, N., Fouquereau, E., Lafrenière, M. A. K., & Huyghebaert, T. (2016). Examining the roles of work autonomous and controlled motivations on satisfaction and anxiety as a function of role ambiguity. *The Journal of Psychology*, 150(5), 644-665.
- Hackett, R. D., & Guion, R. M. (1985). A reevaluation of the absenteeism-job satisfaction relationship. *Organisational Behavior and Human Decision Processes*, 35(3), 340-381.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford publications.
- Hoppock, R. (1935) *Job satisfaction*. New York: Arno Press.
- Iverson, R. D., & Maguire, C. (2000). The relationship between job and life satisfaction: Evidence from a remote mining community. *Human Relations*, 53(6), 807-839.
- Jackson, S. E., & Schuler, R. S. (1985). A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organisational Behavior and Human Decision Processes*, 36(1), 16-78.

- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E., & Patton, G. K. (2001). The job satisfaction–job performance relationship: A qualitative and quantitative review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376-407.
- Kılıç, G., & Selvi, M. S. (2009). The effects of occupational health and safety risk factors on job satisfaction in hotel enterprises. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(3), 903-921.
- Kılıkış, İ. (2014). *İş sağlığı ve güvenliği* Ed. Aysen Tokol ve Yusuf Alper, *Sosyal politika*, Bursa: Dora Basın Yayın.
- Kornhauser, A. W., & Sharp, A. A. (1932). Employee attitudes; suggestions from a study in a factory. *Personnel Journal*, 10, 393-404.
- Koustelios, A., Theodorakis, N. & Goulimaris, D. (2004). Role ambiguity, role conflict and job satisfaction among physical education teachers in Greece, *International Journal of Educational Management*, 18(2), 87-92.
- Locke, E. A. (1969). What is job satisfaction?. *Organisational behavior and human performance*, 4(4), 309-336.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50(4), 370-396.
- Moorhead, G. & Griffin, R. W. (2010). *Organisational behavior: Managing people and organisations*, 9th Edition, South-Western, Cengage Learning, China.
- Nanzushi, C. (2015). The effect of workplace environment on employee performance in the mobile telecommunication firms in Nairobi city county (Doctoral dissertation, University of Nairobi).
- Narter, S. (2015). *İş kazası ve meslek hastalığında hukuki ve cezai sorumluluk*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Pearce, J. L. (1981). Bringing some clarity to role ambiguity research. *Academy of Management Review*, 6(4), 665-674.
- Rizzo, J.R., House, R.J. & Lirtzman, S.I. (1970). Role Conflict and Ambiguity in Complex Organisations. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 150-163.
- Shikdar, A. A., & Sawaqed, N. M. (2003). Worker productivity, and occupational health and safety issues in selected industries. *Computers & industrial engineering*, 45(4), 563-572.
- Soysal, A., & Tan, M. (2013). İş tatminini etkileyen faktörlerle ilgili hizmet sektöründe yapılan bir araştırma: kilis ili kamu ve özel banka personeli örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 45-63.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson.
- Tambay, A. (2018). İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının örgütsel bağlılığa etkisinde psikolojik sözleşmenin aracılık rolü: Çimento sektöründe bir araştırma (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Tarrant, T., & Sabo, C. E. (2010). Role conflict, role ambiguity, and job satisfaction in nurse executives. *Nursing Administration Quarterly*, 34(1), 72-82.
- Tatlı, H. S., Eğitmiş, A. M., & Zümrüt, M. Z. (2021). İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının iş doyumuna etkisi: Çalışma yaşamı kalitesinin aracılık rolü. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (Yönetim ve organizasyon özel sayısı), 1256-1284.
- Tatlıcan, M & Çögenlin, M. Z. (2020). İş sağlığı ve güvenliği performans değerlendirme uygulamalarının iş tatmini üzerine etkisi: Endüstri işletmesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 181-194.
- Van Sell, M., Brief, A. P., & Schuler, R. S. (1981). Role conflict and role ambiguity: Integration of the literature and directions for future research. *Human Relations*, 34(1), 43-71.
- Yiğit, A. (2011). *İş güvenliği ve işçi sağlığı*, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi

Relationship Between Religion and Politics in the Early Period of the Democrat Party

Elif Nagihan Türköz *

Öz: Din-siyaset ilişkisi sosyal bilim alanında güncelliğini koruyan araştırma konulardan biri olagelmıştır. Türkiye'nin siyasal hayatında bir dönüm noktası kabul edilen Demokrat Parti erken döneminde yaşanan gelişmelerin aydınlatılması ise din-siyaset ilişkisi anlamında ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde, çok partili hayata geçişin yanı sıra dini alanda gerçekleştirilen bazı açılımlar söz konusudur. Bu açılımlar neticesinde Türkiye'nin siyasi hayatına damgasını vuran merkez-çevre ayrımı belirginleşmiş ve günümüzde halen devam eden din-siyaset ilişkisinin temel sorunsalları şekillenmeye başlamıştır. Çalışma bu temel sorunsallara ışık tutmak amacıyla DP erken dönemi din-siyaset ilişkisini ele almaktadır. Din siyaset ilişkisi ele alınırken, bu ilişkinin ana omurgasını laiklik tartışmalarının oluşturduğu vurgulanmıştır. DP laiklik ilkesine bağlılığını sürekli bir biçimde vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Bu durum çalışmada, Tek Parti döneminden miras alınan toplumsal ve siyasal hafızanın etkisi ile açıklanmıştır. Demokrat parti din-siyaset ilişkisi geçmiş dönemin mirası açısından da ele alınmıştır. Demokrat Parti döneminin bazı noktalarda geçmişin mirası temelinde siyasetini şekillendirmiştir. Bu mirası çok yönlü miras olarak temellendirebiliriz. Çok yönlü mirasın ilk boyutu, merkez-çevre dikotomisine de referans yaparak açıklanmıştır. Diğer bir deyişle; bu boyutun halkın DP iktidarından talepleri doğrultusunda şekillendiğini ifade edebiliriz. Çalışmada bu boyut, “dini talep mirası” olarak adlandırılmıştır. İkinci boyut çalışmada “laiklik mirası” olarak adlandırılmıştır. Son boyut çalışmada “Milli din mirası” olarak açıklanır.

Anahtar Kelimeler: DP, Laiklik, Din-Siyaset İlişkisi, Toplumsal Hafıza

Abstract: The relationship between religion and politics has been one of the actual research topics in the field of social science. The early Democrat Party period developments are considered as a turning point in Turkey's political life. The clarification of this period has a special importance in terms of the relationship between religion and politics. In this period, there are some developments in the religious field besides the transition to multi-party life. As a result of these developments the center-periphery distinction which stamps to Turkey's political life has become evident and the main problems of the religion-politics relationship that still is ongoing today began to take shape. In order to shed light on these basic problems, this study deals with the relationship between religion and politics in early DP period. While dealing with the religion-politics relationship, it was emphasized that the main backbone of this relationship was the discussions of secularism. DP has consistently emphasized its commitment to secularism. This situation was explained in the study by the effect of social and political memory inherited from the Single Party period. The relationship between religion and politics in the democratic party period is discussed in terms of the legacy of the past period. The Democrat Party shaped its politics at some points on the basis of the legacy of the past. We can base this legacy as a multi-faceted legacy.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Niğde/Türkiye
ORCID: 0000-0002-0537-1041, ealtunten@hotmail.com

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021
Accepted/Kabul: 03 May/Mayıs 2021

Düzeltilme/Revised form: 25 April/Nisan 2021
Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

The first dimension of the multifaceted legacy is explained with reference to the center-periphery dichotomy. In an other words; We can say that this dimension is shaped in line with the demands of the people from the DP government. In the study, this dimension has been named as "the legacy of religious demand". The second dimension is named as "the legacy of secularism" in the study. The last dimension is explained as "National religion legacy" in the study.

Keywords: DP, Laicism, Relationship of Religion-Politics, Social Memory

Giriş

Din-siyaset ilişkisi; geçmişten günümüze hem toplumlar arasında hem de toplumların kendi içindeki farklı dönemlerde değişim gösteren, araştırılması zor fakat elzem konulardan biri olma niteliği taşımaktadır. Türkiye’de din-siyaset tartışmalarının odağı, modern bir oluşum olan laiklik olgusu çerçevesinde belirginleşmektedir. Günümüzde halen tartışılan laikliğin kapsamı konusu, siyasal ve toplumsal çevrelerce irdelenmektedir. Bu çalışma, çok partili siyasal hayata geçiş sonrası iktidar olan Demokrat Parti dönemindeki din-siyaset ilişkilerini, parti iktidarının erken dönemi çerçevesinde sınırlandırarak ele almaktadır. Türkiye’de çok partili siyasal hayat başladığında (hatta öncesinde), yirmi yedi yıldır iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi çokça eleştirilmiştir. Bu eleştiriler özellikle halkın serbest bir biçimde ibadet etme imkânından yoksun bırakıldığı gerekçesine dayandırılmaktadır. Demokrat Parti’nin halk tarafından destek görmesinin en önemli nedenlerinden biri, dini anlamdaki bu yoksun bırakılma durumunun sona ereceğine¹ olan inançtır. Dolayısıyla Demokrat Parti siyaset sahnesine girmeden önce, din-siyaset ilişkilerinin yoğunlukla gündemde olacağı bir siyasal ortamın varlığı tahmin edilmiştir. Çalışmada, öncelikle genel anlamda din-siyaset ilişkilerine kısaca değinilecektir. Sonrasında ise; Demokrat Parti erken dönemi din-siyaset ilişkisi, dönemin siyasal-toplumsal koşulları göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, merkez-çevre dikotomisinin Türk siyasal hayatındaki önemine bir kez daha dikkat çekilip, özellikle bunun toplumsal tabandaki karşılığı noktasında DP’nin iktidara taşınma biçimi ele alınarak döneme ışık tutulacaktır. Bununla birlikte çalışmanın DP’nin erken dönemine ışık tutma amacı kapsamında; Arapça ezan yasağının kaldırılması, radyoda Kuran okunması uygulaması, okullarda din dersi pratiği ve onun kapsamı, Kuran kursları ve imam hatip okulları sayısının artışı, Tıcani Tarikatı ile ilgili olaylar ve DP’nin bu olaylarla ilgili tutumu gibi konular çerçevesinde çalışma tamamlanacaktır. Bu noktada çalışmada, DP’nin özellikle laiklik ilkesi çerçevesinden ayrılmadan ve onu her defasında vurgularcasına dini alandaki değişimleri pratiğe geçirmeye çalışmasının nedenini, Tek Parti döneminden miras alınan siyasal ve toplumsal hafızanın izlerinin henüz çok taze olmasına bağlı olarak okumanın açıklayıcı olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca Osmanlı ve erken cumhuriyet döneminin mirası olarak devlet maslahatının din maslahatından önde olması durumu da Türkiye’de din-siyaset ilişkisinin temelini oluşturmaktadır. Bu açıdan DP dönemi, erken cumhuriyet döneminde inşa edilen “milli din”² anlayışının dönüşüme uğradığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönüşümün niteliksel olduğu ve seküler olanın dinsel-muhafazakâr olana evrilmesi olarak karakterize edilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.

1. Din-Siyaset İlişkisi

Din siyaset ilişkisini en yalın anlamıyla siyasetin din üzerindeki etkisi veya dinin siyaset üzerindeki etkisi şeklinde açıklanabilir. Bu ilişki zamana bağlı olarak, devletler arasında ve herhangi bir devlet içerisinde farklı dönemlerde değişiklikler göstermiştir. En genel anlamda geçmişten günümüze devletleri üç şekilde tasnif edebiliriz. Bunlardan ilki teokratik devletler olarak adlandırılan

¹ Bu duruma ilişkin kısmen Serbest Cumhuriyet Fırkası da örneklenebilir. Zira Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılma gerekçeleri arasında da irticai yüreklendirmek, halkı cumhuriyet ve inkılaplara karşı kıskırtmak gibi iddialar yer almıştır.

² Erken Cumhuriyet döneminde milli din inşasının referans noktası olarak Fransız devrimini gösterebiliriz. Bu açıdan Türkiye modernleşmesine kaynaklık etmesi bakımından Fransız devrimi dönemi özelde ise Jakoben dönemde seküler bir yapı arzeden yeni dini oluşumlar Türkiye’de de uygulanmaya çalışılmıştır. Hristiyanlıktan çıkarma faaliyetleri kapsamında dini geleneklerin değil aklın referans alındığı “Akıl ve Mantık” dini ve Robespierre’in Hristiyanlıktan çıkarma faaliyetlerine tepki olarak inşa etmeye çalıştığı “Yüce Varlık Dini” (Gliozzo, 1971: 273) bu açıdan önemlidir. Bu benzerlik iki ülkenin söz konusu dönemlerinin diğer pratik siyasetlerine sirayet etmiştir. Bu bakımdan yeni bir din inşasının yanında, kiliselerin kapatılması, kilisede çan çalınmasının yasaklanması, kamusal ya da özel alanlarda ibadet edilmesinin yasaklanması gibi uygulamalar erken cumhuriyet dönemi pratik siyaseti düşünüldüğünde anlam kazanır.

dine bağlı devlet sistemi, ikincisi devlete bağlı bir dini yapılanmanın gözlendiği yarı dini devlet, üçüncüsü ise laik devletlerdir. Özek'in (2008: 97) belirttiği gibi teokratik devletlerde siyasal iktidarın kaynağı; doğüstü, Tanrısal ve dinsel temellere dayandırılır. Siyasal iktidar ile dinsel iktidar birbirinden ayrı da olsalar, tüm siyasal yapı içinde birlikte var olur, böylece teokratik bir yapıyı oluştururlar. Kısacası meşruiyetini dinden alan teokratik devlette toplumsal ve siyasal alanda dinin etkisinden kolayca söz edilebilir. Bir devletin bir dini resmi olarak belirlediği ve devlet ile din arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu yarı dini devlette, din devletin kontrolündedir ve önemli bir yere sahiptir. Dini teşkilatların siyasiler tarafından kurulup idare edildiği ve dini görevlilerin siyasiler tarafından atandığı bu sistemde (sezaropapizm) dini hayatın siyasiler tarafından yapılandırıldığı düşünülmüştür³. Bu açıdan Machiavelli'nin fikirlerine yer vermek gerekirse; Machiavelli öncelikle mutlak anlamda bir din-devlet ayrımını düşünmez. O, devlete hizmet eden bir dinin varlığı üzerine düşüncelerini ileri sürer. Dinin yöneticilik vasfının olmadığını vurgulayan Machiavelli dini, siyasal iktidarın hizmetine sunar. Dinin aşkın bir güçten kaynaklanıp kaynaklanmadığı sorgulamasına gitmeden, dinin toplumsal yönü üzerinde durarak, dine siyasal bir araç görevi vermektedir (Ağaoğulları ve Köker, 2013:204). Hobbes'a göre kilise, devletin egemenliği altında olmalıdır. Kutsal yazılarının ve dinsel kurallarının üzerindeki mutlak otorite siyasal iktidardır ve son söz bu otoritedir (Duman, 2003:531). Comte ise pozitif bilimlerin teoloji ve metafizikten çok daha ileri olduğu gerçeği gerekçesiyle, bu yeni çağda toplumların sosyal veya politik meseleler için dinî temelli açıklamaları veya gerekçeleri kabul etmeyeceklerini ifade eder ve yeni bir din "insanlık dini" savunusunda bulunur (Comte, 1998: 8). Comte'un bu yeni din iddiasında bulunmasında Fransız Devrimi'nin izlerini görmek mümkündür. Nitekim Jakoben iktidar döneminde "akıl ve mantık" dini ve Robespierre'nin "yüce varlık dini" kurmaya yönelik girişimleri Comte'un "insanlık dini" yaklaşımı ile benzerlikler taşımaktadır. Machiavelli, Hobbes ve Comte'un fikirleri çerçevesinde dinin, milletler çağında devlete ve millete bağlı bir din, diğer ifadeyle milli bir din biçiminde inşa edildiği ifade edilebilir.

Başgil (1979: 169) ise dinin devlete bağlı olduğu sistemi şu şekilde açıklar: "Devletin dine bağlanması sisteminde siyaset ve idareye diyanet ve din adamları hâkim olduğu gibi, dinin devlete bağlanması sisteminde de onun tamamıyla aksine olarak, diyanete siyaset ve hükümet adamları hâkim olur. Dini müessese ve teşkilatı onlar kurar, onlar kapar, onlar idare eder".

Laik devlette ise herhangi bir dinin devlet dini olarak kabul edilmediği bir yapı görülmektedir. Laik devlet, herhangi bir dini, devlet dini olarak kabul ettiği takdirde o dinin diğer dinlere karşı üstünlüğünü kabul etmiş ve tüm dinlere ve dini yapılara karşı tarafsızlığı da ortadan kalkmış olacaktır. Ayrıca din hizmetinin kamu hizmeti olarak görülmediği laik devlette, kişiler inanç özgürlüğüne sahiptir ve devlet şahısların dini davranışlarına uygun olan ortamı güvence altına almakla yükümlüdür.

Osmanlı devleti ve erken cumhuriyet döneminde din-devlet ilişkisi, devam ve kopuş ekseninden açıklanması gerekmektedir. Devam ekseninden bakıldığında her iki dönemde de devlet maslahatı din maslahatından öndedir. Bu bağlamda erken cumhuriyet döneminde milli dinin temeli de bu şekilde tesis edilmiştir (Vergin, 2000: 37).

Türkiye'de din ve devlet ilişkisi ele alındığında ise Başgil (1979: 173) üç devreden ve birbirinden farklı üç sistemden bahseder: "Birinci devir dine bağlı devlet sistemidir ki, Osmanlı devletinin kuruluşundan, daha doğrusu Osmanlı padişahlarının Yavuz Sultan Selim ile halife unvanını almalarından itibaren on dokuzuncu asrın birinci yarısı sonlarına kadar devam eder. İkinci devir 1839 'Gülhane Hattı'nın ilanından 1924'te şimdiki Diyanet İşleri Reisliği teşkilatının kurulmasına kadar süren 'yarı dini devlet' sistemi devridir. Üçüncü devir 1924'ten beri içinde yaşadığımız 'devlete bağlı din' sistemi devridir". İfadelerden anlaşıldığı üzere, Başgil 1924 sonrası Türkiye'si için laik devlet tanımı yapmaz. Laikliğin kapsamı bağlamında belki de bu tarz bir açıklama biçimi geliştiren Başgil'in ifadeleri dikkate değerdir. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sonrası yaşanan değişimlere ya da reformlara kısaca değinmek konu bağlamı açısından önemlidir.

³ Sezaropapizm devletin din üzerinde egemen olduğu model.

Tezel'e (2003: 34) göre İmparatorluk Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine geçildiği dönem bir kırılma sürecine tekabül eder. İki tür kırılmadan söz eden Tezel, birinci kırılma bir tür "toplumsal ortam kırılması" iken, ikinci kırılma, "ontolojik bir kırılmadır":

"Halifelik'in kaldırılması, devlet ağının denetimi dışında örgütlenmiş din eğitiminin yasaklanması, camiler dışında dini kıyafetlerin giyilmesinin yasaklanması, Latin alfabesinin benimsenmesiyle Kuran'ın yazısı olan Arap alfabesinin kamusal hayatta kullanılmasının yasaklanması, resmi tatil günü, takvim yılı, günlük saat sistemi, gün gibi kamusal alanda zamanı düzenleyen normlarda, 'İslam Dünyası'nın zaman birimlerinin kullanılmasını yasaklanması ve yerlerine, 'Avrupa'daki 'Hıristiyan Dünyası'nın zaman birimlerinin ikame edilmesi, "Devletin Dini İslam'dır" hükmünün ve İslami yeminin anayasadan çıkartılması 'reform(!)ları, bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye'de kamusal alanda dine, yani İslam'a referans yapan bütün öğelerin tasfiye edilmesini amaçlıyordu" (Tezel, 2003: 34).

Tezel'in de vurgulamış olduğu gibi cumhuriyet ile birlikte radikal bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Bu süreçte en çok tartışılan konuların başında ise dinin kapsamı, siyasal ve toplumsal boyutunun ne olması gerektiği gelmekteydi. Gündelik hayatı düzenlemeye yönelik hayata geçirilen reformların en belirleyici niteliği ise geleneksel olandan uzaklaşma ya da geleneksel olanın tamamen tasfiyesiydi. Osmanlı döneminin temel unsuru olarak İslam hem siyasal alanda hem de toplumsal hayatta belirleyici bir öge idi. Geleneğin kapsamı dâhilinde, İslam geleneği ya da daha genel bir deyişle "din" de bu düzenlemelerden ya da tasfiyeden payına düşeni fazlasıyla almıştır. Diğer bir deyişle, din-siyaset ilişkisi daima güncelliğini korumuş bir konu olarak, Cumhuriyetin kurulmasından sonra, batılılaşma noktasında gerçekleştirilen inkılapların dini alan üzerinde de belirleyiciliğinin olması ve bu ortamda dinin ne şekilde konumlanacağı konusu gündeme gelmiştir. Laik bir ülke olduğunu ilan etmiş olan (1937) Türkiye'de, din-siyaset ilişkisinin odak noktasını devletin din üzerindeki belirleyiciliği oluşturmuştur. Dini hayatın kısıtlandığı, dini geleneğin tasfiye edildiği görüşü, diğer taraftan dinin siyasete alet edilmemesi gerekliliği, dinin irticaya dönüştürülmemesi vurgusu, kamusal alan sorunsalı gibi birçok konu bu bağlamda güncelliğini korumuş ve günümüze kadar tartışılmalıdır.

Osmanlı ve erken cumhuriyet döneminde belirli noktalarda kopuş olsa da din-devlet ilişkisi konusunda devamlılığın olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan DP döneminde bu devamlılığın görüldüğü vurgulanmalıdır. Ancak bu devamlılık milli dinin niteliğinde birtakım değişimlerin yaşanması ile olmuştur. Bu değişim ise temelde, seküler olanın dinsel muhafazakâr olana evrilmesi yönünde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ezanın tekrar Arapça okunmaya başlanması, dini eğitim alanındaki gelişmeler, Tıcani Tarikatı olayı, radyoda Kuran okunması gibi gelişmeler bu bağlamda düşünülebilir. Bununla birlikte DP'nin milli dinin içerisine anti-komünizmi de kattığı vurgulanmalıdır.

2. Demokrat Parti Dönemi Din-Siyaset İlişkisi

Demokrat Parti dönemi din-siyaset ilişkisini anlayabilmek için Tek Parti'nin son dönemi ve çok partili hayata geçiş⁴ sürecinde uygulanan din politikalarına kısaca değinmek konu bütünlüğü açısından önemlidir. Tek Parti döneminde yoğun olarak dini alanda yapılan düzenlemeler, laiklik üzerinde tepkilerin artmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde din-siyaset tartışmalarının bu dönemde arttığı belirtilmelidir. Tek Parti son dönemlerinde ise, din politikalarında eskiye oranla daha yumuşak bir tavır takınılmıştır. CHP'nin din politikalarında görülen değişikliği pratik alanda; 1949 yılında parti içinde yaşanan tartışmalara rağmen ilköğretim ve ortaöğretim müfredatına din eğitiminin konulması, imam-hatip kurslarının açılması, Ankara'da yeniden bir ilahiyat fakültesi kurulması ve 1950 yılında Türk büyüklerine ait ve sanat değeri olan türbelerin ziyarete açılması şeklinde sıralayabiliriz.

⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili hayata geçiş sürecinde iç ve dış faktörlerin rolünün altı çizilmelidir. Türkiye'nin çok partili hayata geçişini üç nedene bağlayan Kongar (1998: 127)'a göre: "İlk olarak Batı'nın Türkiye'yi kendi içine kabul etmesi için demokrasi bir ön koşul sayılıyordu. İkincisi, halkın tek parti düzenine karşı gösterdiği olumsuz tepkiydi. Üçüncüsü ise gerek o zamana kadar uygulanan devletçi politikalar gerekse savaş ekonomisinin bir sonucu olarak bir kapitalist sınıfın belirginleşmesiydi".

CHP politikalarında görülen bu değişimin iktidarı elinden kaybetme korkusundan kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Ahmad (2007: 131) bu durumu; “Bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta buldu” şeklinde ifade etmiştir. CHP’nin bu endişesinin kanıtı olarak, 1950 seçimlerinin (özgür bir ortamda yapılacak olan seçimin) yaklaşması ve Demokrat Parti’nin son seçimlerde beklenen düzeyin üzerinde oy alması gösterilebilir.

CHP ile DP arasında laiklik bağlamındaki tartışma, laikliğin nasıl anlaşıldığından ya da laikliğe yüklenen anlam farklılığından kaynaklanmaktaydı. DP laiklik anlayışına bağlı kalmıştır. Bununla birlikte, laikliğin din düşmanlığı olmadığını da savunmuştur. Buna rağmen, DP, CHP tarafından laikliğe aykırı davranmakla suçlanmıştır. Ancak, laik değerlere sıkı sıkıya bağlılık konusunda tavizsiz olan asker-sivil bürokrasi, tam da bu konular etrafındaki tartışmalar ile DP’nin siyasal ömrünü bitirmiştir⁵.

2. 1. Demokrat Parti İktidarı

Türkiye Tek Parti dönemi sonrasında, ülke içi şartlarla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik kriz ve ön plana çıkan demokrasi hareketlerinin etkisi sonucu çok partili hayata geçmiştir. CHP iktidarı dönemindeki “4’lü Takrir” olayı ve sonrasında yaşananlara kısaca değinmek gerekirse; “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu meclisten çıktıktan sonra, 7 Haziran 1945’te, Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan” meclise bir önerge sunmuşlardır. Bu olay tarihe “4’lü Takrir” adıyla geçmiştir. Bu grup, CHP genel kurulundan bazı isteklerde bulunmuştur, bunlar; “...TBMM’nin adil yasalar çıkarması, demokratik kurumların teşekkül ettirilmesi, kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik maddelerin değiştirilmesi, meclise hükümeti denetleme yetkisinin verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması” (Eroğul, 2003: 28) şeklinde sıralanabilir. Ancak bu istekler, oybirliği ile reddedilmiş ve 4’ler partiden uzaklaştırılmıştır. 7 Ocak 1946’da partiden uzaklaştırılan muhalifler Demokrat Parti’yi kurmuştur (Eroğul, 2003: 28). Demokrat Parti’nin iktidara geliş sürecini kolaylaştıran temel sosyolojik etmenler mevcuttur. Eroğul (2003: 91-93) konu hakkında şu açıklamayı yapar:

“DP’nin 1950 seçimlerindeki başarısının en büyük sebebi, büyük halk kitlelerini kazanmasıdır [...] CHP, halk tarafından erişilmez bir seçkinler takımı olarak görülüyordu, Türk halkının büyük çoğunluğu bu partinin baskıcı yönetiminden bunalmış vaziyetteydi. DP yöneticileri halka karışık onların içinden geldiklerini onlara göstererek biraz da popülist bir politika uygulayarak halkı kazanmıştır. DP; toprak ağası, tüccar, memur, gazeteci, öğrenci, öğretim elemanı vb. halk kitlelerinin aradığı taze kan olmuştur.”

Karpat’a göre ise, DP “özgürlüğü her derde deva bir ilaç” haline getirdiği için kazandı, CHP ise iktidardaki devletçi elitlerin ve Tek Parti yönetiminin aracı olarak görüldüğü için kaybetti. CHP bir daha devletçi imajından kurtulamadı ve halk ona duyduğu hıncı daha sonra da sürdürdüğünden, o zamandan beri hiçbir seçimde tam bir çoğunluk sağlayamadı (Karpat, 2009: 189). Karpat’ın ifadeleri, Türkiye siyasal hayatının açıklanmasında merkez-çevre anlayışının tamamlayıcılığını akıllara getirmektedir. Aynı zamanda bu tamamlayıcılığın sonraki siyasal hayata etkisinin vurgulanması açısından da önemi büyüktür.

Şerif Mardin’in çevre-merkez dikotomisi, Türk siyasi hayatını çözümlemede önemli bir referans çerçevesi olarak karşımıza çıkar. Bu durum çok partili hayatla birlikte oldukça belirginleşmiştir. Çok partili hayatla birlikte, Tek partili dönemin partisi olarak CHP yirmi yedi yıllık iktidar dönemini geride bırakmıştır. Kurucu parti rolü ile CHP “devletin partisi” imajını bu yirmi yedi yıllık dönemde pekiştirmiştir. DP’nin iktidara gelişi hem ona yüklenen misyonla hem de onun temsil ettiği düşünülen halk kitleleri ile Türkiye için yeni bir dönemin başlangıcı sayılmıştır. Bu yeni dönem demokrasinin tam anlamıyla gerçekleşmesi anlamında da bir kırılmaya işaret eder. Bununla birlikte; merkez-çevre

⁵ Şerif Mardin’e (2007: 124) göre 1957 seçim kampanyasında DP ile Nurcular arasında kurulan ittifak 27 Mayıs darbesinin ana nedenlerinden birisidir.

dikotomisinin temel ayırt edici özelliklerini sıralamak gerekirse; CHP sivil ve askeri bürokrasisi ile büyük sermayedarlarıyla ve en önemlisi çağdaşlaşma projesinin yürütücüsü rolüyle *merkezi* temsil etmiştir. DP ise; halkın içinden gelme misyonuyla, dini cemaatlere yakın⁶ duruşuyla, dini öğeleri dışlamayan modernleşme anlayışıyla, küçük esnaf ve zanaatkârıyla *çevreyi*⁷ temsil etmiştir.

CHP ve DP arasında bir farklılık olduğu açıktır. Ancak söz konusu Kemalizm'in ilkeleri olunca durumu ayrı bir boyutta açıklamak gerekmektedir. Demokrat partililer, programlarında Kemalizm'in altı ilkesini benimsemişlerdir. Bu benimseme Ahmad'a göre altı ilkeye farklı vurgu ve yorumlar katılarak oluşturulan bir boyuta sahiptir. Ona göre DP, "Kemalizm'in altı ilkesini aslında benimsemek zorundaydı" ve "tersi bir durum anayasanın ihlali sayılabilir". Kemalizm ilkelerinin benimsenmiş olmanın yanında "demokrasiyi geliştirme" görevi DP'liler için önemli bir noktaya işaret etmektedir. Bu durumu Ahmad, "siyasi gücün yukarıdan çok, aşağıdan (halktan) alınmasını güvenceye almak, hükümet faaliyetlerinin frenlenmesini ve bireysel özgürlüklerin artması (1994: 28) gereğine de dayandırmaktadır. Ahmad'ın DP'nin Kemalizm'in altı ilkesini *benimsemek zorunda* olduğunu açıklaması ve bunun aksi yönünde bir tutumun *anayasanın ihlali* sayılacağına yönelik ifadesi, çalışmanın başında vurguladığımız Tek Parti döneminin toplumsal ve siyasi mirası ile açıklanabilir. DP'nin siyasi gücünü yukarıdan çok aşağıdan alması ve bu durumu güvenceye almak için de *demokrasiyi geliştirme* misyonunu üstlenme açıklaması ise *merkez-çevre* ayrışmasında DP'nin bir *çevre* partisi olma niteliği ile bağdaşmaktadır.

DP'nin sivil ve askeri bürokrasiye karşı tutumu olumsuzdur. Bunda Tek Parti döneminde yaşanan olumsuz gelişmelerin izlerinin hala unutulmaya fırsat vermeyecek kadar yakın bir tarihte meydana gelmiş olmasının etkisi büyüktür. Öncelikle, demokratik haklar konusunda CHP'ye karşı bir güvensizlik söz konusudur. Bununla birlikte, Tek Partili dönemde sivil ve askeri bürokrasi CHP'yle birlikte hareket etmiş ve onun destekçisi olmuş, reformların kazanımlarının korunması amacıyla da bazı anti-demokratik yöntemlere başvurulmuştur. Bunlara çalışmanın ilerleyen kısımlarında kısaca değinilecektir.

DP'nin dini alandaki değişim çabalarına gelince; bu alandaki hayata geçirilmeye çalışılan pratikler, DP'nin siyaset alanının dışına itilme gerekçesi olarak sunulmasına yol açan etmenlerden biri olarak karşımıza çıkar. Karpat'a göre; "Dini elitlerin yükselişi ve İslam'ın olağandışı canlanması askeri müdahale için sürekli bir gerekçe" oluşturmuştur... Devletçilerin bilhassa "ordunun gözünde bütün İslamcı liderler demokratik kanalları kullanarak iktidarı ele geçirmeyi ve teokratik yönetim kurmayı amaçlayan birer gericidir... Aslında İslamcılarının büyük kısmı ve Türk halkının ezici bir çoğunluğu genel olarak moderniteyi, özelden de Kemalist Cumhuriyet'i" kabul etmektedir (Karpat, 2009: 200). Teokratik yönetimin kurulacağı, özellikle siyasi elitler tarafından sıkça dile getirilmiş bir kaygıdır. Ancak Karpat'ın da belirtmiş olduğu gibi çok küçük bir azınlık dışında, geniş dini kesimin ya da muhafazakâr tabanın hiçbir zaman teokratik bir yönetim arzusu olmamıştır. Cumhuriyet rejimi başından itibaren desteklenmiş onunla herhangi bir ontolojik problem⁸ yaşanmamıştır.

Demokrat Parti iktidarı döneminde, partiden dinin serbestisi konusunda birtakım beklentiler vardı. Bu beklentilerin yanında DP döneminden önce gerçekleşen bazı olaylar, partinin hiçbir irticai hareketi desteklemeyeceği ve laiklik konusunda taviz verilmeyeceği vurgularını gündeme getirmiştir. Bu olaylardan biri de *Ticani Tarikatı*'yla ilgili olanıdır. Kısaca Ticani Tarikatı'yla ilgili olaylar partinin din politikasında ihtiyatlı olmasına da etki etmiştir denilebilir. Çalışmanın bu kısmında kısaca bu olaya değinilecektir.

⁶ Akın (2017: 1)'a göre; dini gruplar Tek parti iktidarında devletle gerilimli bir ilişki içerisindedir. Çok partili hayata geçişle beraber bu gerilimli durum yerini siyaset ile faydacı bir ilişki haline bırakmıştır. Bu fayda ilişkisi, siyasi partiler tarafından da gözetilmiştir.

⁷ CHP'nin büyük sermayedarlar ile olan ilişkisine karşılık DP de toprak ağalarından destek almıştır. Bu bağlamda DP destekçileri arasında toprak ağalarının varlığı göz ardı edilmemelidir.

⁸ Bu duruma etki eden en önemli nedenlerden biri Justin McCarthy'in değinmiş olduğu felaketlerin yaratmış olduğu değişim potansiyeli ile yakından ilişkilidir (Yılmaz, 2004: 25). McCarthy felaket geçirmiş toplumlarda insanların yaşamış oldukları bıkkınlık hislerinin, onları, var olan eski durumdan yeni bir duruma geçişe (ya da rejime) daha kolay evet diyebilme itebileceği gerçeğinin altını çizmektedir. Yaşanan savaşlar, kaybedilen insanlar, halkı sefalete, yalnızlığa sürüklemiş ve onlar da bu durumdan kurtulmanın yollarını aramaya kolayca adapte olmuşlardır. Türkiye özelinde halkın yeni rejime (cumhuriyete) umutla bakması ve cumhuriyetle ontolojik bir probleminin olmamasında bu sebep etkilidir.

2. 2. Ticani Tarikatı ile İlgili Olaylar

Ticani Tarikatı⁹ ilk olarak Fas'ta ortaya çıkmış ve Türkiye'ye 1940'lardan itibaren yayılmıştır. Türkiye'ye Kemal Pilavoğlu tarafından yayılan tarikat (Tekin, 2014: 261), 5 Şubat 1949 tarihinde mecliste ezan okunması ile adını duyurmuş bu sebeple basında uzun bir süre tartışılmıştır.

5 Şubat tarihinde Muhiddin Ertuğrul tarafından mecliste okunmaya başlanan ezanın Osman Yaz adlı kişi tarafından devam ettirilmesi ve şahısların polis tarafından dışarıya alınması olayı Türkiye gündemini bir süre işgal etmiştir. Muhiddin Ertuğrul ve Osman Yaz adlı kişilerin Ticani Tarikatı mensupları oldukları açıklanmıştır. Yaşanan olayın planlı bir olay olduğu tarikat mensupları tarafından açıklanmıştır. Olayı gerçekleştiren kişilerin, okuma yazma bilmedikleri, kadınların meclislere sokulmaması gerektiği, okumuş yazmış olmanın değil imanlı olmanın önemli olduğu gibi açıklamaları vardır. Tarikat lideri Kemal Pilavoğlu, Muhiddin Ertuğrul ve Osman Yaz'ın yargılanmaları bir yıl sürmüştür. Yargılama sırasında tarikat lideri, tarikata mensup insanları bir arada toplayıp, artık halk partisine üye olduklarını ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy vermeleri gerektiğini anlattığını açıklaması ile olayın bir tarikatçılık değil bir partililik olduğu açıklamaları basında yer almıştır. Bazı yazarların, yaşanan olayları dinin siyasete alet edilmesi olarak açıklamaları ve bu tür olayların tekkecilik ve tarikatçılık olduğu şeklindeki söylemleri basını ve Türkiye gündemini işgal etmiştir (Bkz. Cumhuriyet 20 Nisan 1950).

Tekin (2014: 262)'e göre; "...ezanın Arapça okunmasıyla ilgili eylemler Ticanilerin İslamcılığı temsil bağlamında kazandığı önemli bir noktaya tekabül" eder. Ona göre (2014: 262), "...tarihin bazı dönemlerinde dinsel bir olgu dinin görünürlüğü bağlamında bir direnç noktası oluşturarak sembolik bir anlam kazanabilir... Arapça ezan bir direnç noktası oluşturan ve sembolik anlam kazanan İslamcı reflekslerden birisi olmuştur". Bu anlamda, ezanın sembolik bir temsil aracı olmasının da etkisiyle, dikkatlerin bu olaya yoğunlaşması söz konusu olmuş ve olay gerek basın gerekse siyasiler tarafından bir süre gündemde kalıp tartışılmıştır.

Ticanilerin Türkiye'de ezanın Arapça okunması faaliyetinin yanında bir diğer vasfı da heykel kırıcılıktır. Ticaniler tarafından heykel ve büstlerin birer "put" olarak nitelendirilmesi özellikle Atatürk heykellerine zarar vermelerine neden olmuştur. Atatürk heykellerinin tahribi 1951'den itibaren "halkın da dikkatini çekmiştir", bu döneme tekabül eden Menderes hükümetinin kurulması sonrası protestolar artmış ve "DP bunlara Atatürk'ü Koruma Kanunu¹⁰ çıkararak yanıt" (Kaynar, 2009: 1105-6) vermiştir. Bunun sonucunda ise; 25 Temmuz 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Kemal Pilavoğlu ve 74 müridi tutuklanmıştır (Kaynar, 2009: 1106). Bu olaydan sonra Ticanilerin faaliyetleri gittikçe zayıflamış ve Pilavoğlu'nun 1977'de ölümüyle de adları unutulmuştur (Tekin, 2014: 262).

DP iktidarı için Ticani Tarikatı olayı, irtica kapsamında bir sınav olarak nitelendirilebilir. Tek Parti döneminde tarikatlar ile ilgili yasaklayıcı tedbirler söz konusu olmuştur. Bu kapsamda, "30 Kasım 1925'te çıkarılan 677 sayılı Kanunla, türbeler ile tekke ve zaviyeler kapatılmış, bütün tarikatlar yasaklanmıştır" (Turner, 1997: 284, Tanör, 1997: 110). Tarikatlar ile ilgili kanundan yaklaşık yirmi beş yıl sonra Ticani Tarikatı olayının ortaya çıkışı DP tarafından dikkatlice ele alınmış, bu bağlamda Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılması da gelecekte bu tarz olayların önüne geçmek amacı taşımıştır.

Ticani Tarikatı olayında özellikle "put kırıcılık" olaylarının milli din bağlamında değerlendirmesi yapılabilir. Bu açıdan milli din konusuna ters düşen bir olaylar zinciri olarak put kırıcılık, DP'nin bu duruma ciddi tepki göstermesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca DP'nin bu tepkisinin de

⁹ Tarikat Muhammet Et-Ticani tarafından kurulmuştur. Halvetiliğin alt kollarından bir olarak kabul edilir. Tarikatın ismi Cezayirli berberi bir kabile olan Tican ya da Ticana'dan gelir. Tarikatın kurulduğu tarih 1782 olarak kabul edilir (Tekin, 2014: 260).

¹⁰ "Çıkarılan kanun 5 maddeden oluşmaktadır: Birinci madde 'Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır' şeklindedir" (Kaynar, 2009: 1106).

milli din bağlamında bir değerlendirmesi yapılabilir. Çıkarılan Atatürk'ü Koruma Kanunu ile milli din noktasında uygun bir pratik sergilenmiş olduğu ifade edilebilir.

2.3. Demokrat Parti Erken Dönemi Bazı Din Politikaları

Halkın Demokrat Parti'den, Tek Partili yıllarda uygulanan din politikalarından uzaklaşma ve dini yaşantıda serbestiyet beklentisi¹¹ yoğun olarak gözlenmiştir. Bununla birlikte, DP'nin irtica iddialarına karşı temkinli olması ve laiklik ilkelerinden taviz vermeyen duruşu dikkat çekicidir. Bu durumda, Tek Parti döneminde, Atatürk ilke ve inkılaplarının korunması konusundaki tavizsiz yaklaşımın etkisi belirleyicidir. Nitekim Cumhuriyetin kazanımlarının korunması amacıyla özellikle din alanında baskıcı bir tutum izlenmiştir. Laikliğin kapsamı Tek Parti döneminde din ve devlet işlerinin izolasyonu değil, “devletin din üzerindeki tahakkümü” şeklinde pratiğe geçirilmiştir. Bu anlamda, İstiklal Mahkemeleri'nde, şapka kanunu, dini eğitim, Arapça ezan okunması gibi konularda katı cezai¹² uygulamalar yaşanmıştır.

DP, Atatürk ilkelerine özellikle de laikliğe sadık kalarak dini pratiklere alan açmaya çalışmıştır. Demokrat Parti üzerinde, Tek Parti döneminden aktarılan toplumsal hafızanın etkisi dikkate alındığında bu durumu açıklamak kolaylaşacaktır. Bu bağlamda, DP parti programı ve tüzüğünde laiklik konusundaki ilkeler şu şekildedir:

“Madde 14- Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır [...] Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına yurddaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır (Demokrat Parti Program ve Tüzüğü, 1953: 40).”

Sunar (1983: 2082) çok partili hayatla birlikte “laikliğin yumuşaması ve daha liberal bir biçimde yorumlanmasının” sağlandığını belirtir. Bu bağlamda cumhuriyetçiliğin “demokratik katılıma izin verecek şekilde”; laikliğin ise “dinsel inançlara ters düşmeyecek şekilde” yorumlanmış olduğunu vurgular. Bunun neticesinde Sunar, laikliğin “dinsel özgürlüğü engellemeyecek bir form” kazandığını ifade eder. Zürcher ise 1950'den önceki yıllarda, demokrat liderlerin devletin “laiklik temelinde hiçbir esaslı değişikliğe izin vermeyeceklerini vurgulamaya” özen gösterdiklerini ifade eder. Demokratların iktidar olduktan sonra “...dini duyguların ifadesi üzerindeki kısıtlamaları gevşetme ve Müslüman halkın duygularına ödün verme siyasetini” sürdürdüklerini, diğer taraftan da “laiklik aleyhtar eğilimlerle mücadele” (Zürcher, 2009: 339) ettiklerini vurgular.

Din kurumu ve bürokrasinin ilişkisi noktasında ise Zürcher (2009: 340) Demokratların din kurumunun (Diyanet İşleri Başkanlığı yoluyla) bürokrasiyle bütünleşmesini sonlandırmadıklarını ifade eder. Diğer taraftan tarikatlerin varlığının kabul edildiğini ve seçimlerde (1954, 1957) Nurcuların desteğini kabul edip “bu tür örgütleri meşrulaştırmış” oldukları açıklamasında¹³ da bulunmuştur.

DP'nin hem laiklik ilkesinden uzaklaşmamak ve hem de *dinin siyasete alet edilmesi* suçlamalarına maruz kalmamak istediği ifade edilebilir. DP bu noktada da bir dizi yargısal önlemler almıştır. DP, “dinin propaganda amaçlı olarak kullanılmasını yasaklayan kanunu kabul” (Tunaya, 1952: 664) etmiştir. Diğer taraftan Mardin (1991: 124)'e göre Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ile “...daha İslami bir Türkiye” hayali kuranlar hayal kırıklığına uğramıştır. Tarikat liderlerine kamu

¹¹ Çok partili sisteme geçişin sinyallerinin verildiği 1945 yılının sonlarında bile toplumda en çok tartışılan konular arasında din ve devlet ilişkileri, laiklik ve ibadet özgürlüğü meseleleri yer almaktadır (Kaçmazoğlu, 2012: 30).

¹² Bu anlamda örnek olarak Şapka Kanunu ve sonrasında yaşananlar gösterilebilir. Şapka Kanunu sonrasında bu yaşananların, ülkenin dört bir tarafında “dinin elden gitmesi” olarak görülüp tepkiler doğduğunu belirten Tunçay (2012: 158), bu “gerici”lerin terörle sindirilmeye çalışıldığını da eklemiştir. Bu terör olaylarına dönemin gazetelerinden örnekler vermiştir. Bu örnekler arasında, Maraş'ta halkın “şapka istemeyiz” diye bağırması ile başlayan bir “irtica hareketi”, Rize ve Giresun'da yaşanan olaylar vb. ve bunlara verilen cezalar yer almaktadır (Türköz, 2019: 244). Rize'de İstiklal Mahkemesi yargılaması sonucu, 14 Aralık 1925 günü 143 sanıktan 8 kişi idam, 14 kişi 15'er, 22 kişi 10'ar, 19 kişi se 5'er yıl hapse mahkûm olmuştur. Giresun'da 2 idam, 3 kişi 15, 1 kişi 10, 5 kişi ise 5'er yıl hapse mahkûm olmuştur (Tunçay, 2012: 160-161).

¹³ Akdoğan (2000: 160), din alanındaki yumuşamanın, 1950'lerle birlikte “muhafazakârlığın toplumsal hayatta görünüm kazanmasını” sağlamış olduğunu, DP iktidarıyla birlikte, “yeraltında yaşayan dini grup ve cemaatlerin gün yüzüne çıkmaya” başladığını ifade eder.

düzenini bozdukları takdirde DP tarafından baskı uygulanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda DP'nin laiklikle ilgili tutumunda ve din konusunda bir orta yol bulma çabası içinde olduğu söylenebilir. DP, dini pratiklerin serbestiyeti noktasında özgürlüğü bir tutum sergilerken, belki de daha radikal düzeyde tanımlamış olduğu bazı tarikat mensuplarının faaliyetlerine aynı serbestiyeti göstermemiştir. Bu anlamda “Atatürk’ü Koruma Kanunu” ve dinin propaganda maksadıyla kullanılmasını yasaklayan kanunu yürürlüğe koymuştur. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi, DP'nin Atatürk ilkelerine bağlılığını sürekli olarak vurgulama eğilimi de bu açıdan okunabilir.

2.3.1. Ezanın Arapça Okunabilmesi

Tek Parti döneminin halk nezdindeki en belirleyici niteliklerinden biri, halkın uzun yıllar dini açıdan kendini kısıtlama içerisinde hissetmesine neden olan uygulamalarıdır. Akın (2017: 11) tek parti iktidarının, geleneksel halk kesimince “Allah demenin yasak edildiği dönem” olarak adlandırıldığını ve bu kesimin hafızasında derin bir iz bıraktığını ifade eder. Demokrat Parti iktidarı ile birlikte bu alanda köklü değişikliklerin olacağı yönündeki inanç, partinin iktidara taşınmasını kolaylaştırmıştır. Bu köklü değişimlerden biri de şüphesiz ezanın tekrar Arapça olarak okunabilmesi yönündeki beklentiydi. Halkın bu talebi, DP tarafından 16 Haziran 1950 tarihinde meclisten geçen kanun ile karşılanmıştır. Ezanın Arapça okunması yönündeki tartışmalar DP iktidarı öncesinde ve DP iktidarının erken döneminde tartışma konularından birini oluşturmuştur.

Ezan konusundaki ilk teşebbüs Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan'ın 31 Mayıs 1950'daki teklifidir. İkinci olarak Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve arkadaşları kanun tekliflerinde bulunmuşlardır. Her iki tasarıda da 4055 sayılı kanunla değiştirilmiş olan T.C.K 526'ncı maddesinin 2'nci fıkrasında yer alan “...veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar” ibaresinin kaldırılması öngörülmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 16. 06. 1950). Milletvekillerinin bu girişimleri olayın hukuksal boyuta taşınmasının örneklerindedir.

Diğer taraftan dergiler aracılığı ile de Arapça ezan okunabilmesini destekleyen yazılar yayınlanmıştır. *Selamet*'in başlattığı Arapça ezan yasağının kaldırılması yönündeki yazılar, *Sebilürreşad*'da devam etmiştir. “İbadetlere Kanun Müdahale Edebilir mi?” başlıklı yazı¹⁴ ve bu kapsamdaki başka yazılarda, Arapça ezan okunmasına yönelik yasaklamanın insan hak ve özgürlüklerine müdahale kapsamında değerlendirilmesi gerektiği vurgusunda bulunmuşlardır. Özellikle *Sebilürreşad*, söz konusu kanunla ilgili cezai yaptırımları manşetlere taşıyarak, konunun gündemde tutulmasına devam etmiştir (Edip, 1948: 66-67). Dönemin etkin kitle iletişim araçlarının gazete ve dergiler olduğu düşünüldüğünde, halkın taleplerinin siyasilere aktarılması noktasında bu yayın organlarının bir tampon vazifesi gördüğü ifade edilmelidir.

Ezan konusunda Turan (1993: 68- 69) ise şu açıklamayı yapmıştır: “Dinî meseleler, emir ve kumanda ile değil, ilim ve imanla hal edileceğinden ezan da bu suretle değişmiş olsa umumî efkârın onun Türkçe'sine sadakati mümkün idi... Bu vesile ile Katolik Hıristiyanların ibâdetinde millî dil yerine Lâtince'yi kullanmalarını hatırlatmak yerinde olur”. Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik talep, laiklik tartışmaları çerçevesinde dile getirilmiştir. Bu yasağın, laikliğin, *insanların dini yaşantısına müdahale etmeden, dine serbestiyet sağlaması* yaklaşımından uzak bir uygulama olduğu yönünde vurgular yapılmıştır.

DP hükümeti, kamuoyunun isteklerini dikkate alarak, Arapça ezan yasağını 16 Haziran 1950'de meclisten geçirdiği kanunla kaldırmıştır. Birand, Çaplı vd., (2005: 58-59)'ya göre; kanunun çıkması

¹⁴ Kütahya Sulh Ceza Mahkemesi'nin 6/4/1948 tarih ve 43 esas ve 258 numaralı kararına göre Mehmet Ali Çorum ve Osman Yaz, 19/12/1947 Cuma günü Takvacılar ve Yeşil Camilerde iç ezanı Arapça okumaktan sanık olarak yargılanmışlardır. 22/12/1947 tarihinden 26/2/1948 tarihine kadar tutuklu kalan sanıklar, yargılama sonunda Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı maddesinin ikinci fıkrası gereğince üçer ay hapse mahkûm edilmişlerdir. İki aydan fazla süren tutukluluk süreleri cezalarından düşülen sanıkların temyize götürdükleri kararın gerekçelerinden biri hayli ilginçtir. Mahkeme, muhtemelen kararın inandırıcılığını ispat sadedince estetik duyguya hitap etmeyi gerekli göyerek sanıkların eylemini “Dini ve ilahî sıcağını ve heyecanını ruhların ve vicdanların duymasına imkân olmayan Arapça diliyle ezan okumaları” nitelemesiyle kayıtlara geçirmiştir (Edip, 1948: 60).

hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzluk muhalefet ile sınırlı kalmayıp DP için de geçerlidir; Menderes kanununun çıkmasını istemiştir ancak Bayar kanununun askıya alınmasını istemiş ve aralarında gerginlik çıkmıştır (Birand, Çaplı vd., 2005: 58-59). Bununla birlikte, DP içindeki farklı görüşlere rağmen Arapça ezan okunmasına destek veren CHP milletvekilleri de olmuştur. Barutçu (1977:443)'ya göre: “neredeyse çoğunluk, Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar giderek, demokratların önerisini özlemle onamaya karar vermişlerdir”. Barutçu'nun ifadelerinden anlaşılacağı üzere, ezanın Arapça okunması üzerine Birand ve Çaplı'nın vurgulamış olduğu gibi bir ayrışma, konu hakkındaki ortak karar kadar etkili olmamış ve yasak kaldırılmıştır. Elbette CHP kanadının kendi arasındaki ve Bayar ile Menderes arasındaki gerilimi bunun dışında tutmak gerekmektedir. Nitekim uzun yıllar süren Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasının, bazı CHP milletvekilleri de onay alması olayın toplumsal tabandaki karşılığına işaret etmektedir. Tek parti döneminde halk tabanında Arapça ezan yasağı en çok tepki gören uygulamalardan olmuştur. DP'nin iktidara gelmesiyle, halk tarafından öncelikle bu yasağın kalkmasına yönelik taleplerin iletilmesi bunun kanıtı niteliğindedir.

Aynı zamanda Arapça ezan yasağının kalkması milli din bağlamında da yorumlanmalıdır. Bu açıdan seküler olanın dinsel muhafazakâr olan evrilmesine örnek olarak ezanın Arapça okunması yasağının kaldırılması gösterilebilir.

Yasağın kaldırılması sonrasında bazı eleştirilerin devam ettiği ifade edilmelidir. Arapça ezan sonrası; “...bu ezan meselesini ileri sürerek Demokrat Parti'nin fes giyilmesine, öbür gün Arap harfleri kullanılmasına müsaade edeceğini söyleyenler şimdiden görülüyor” (Cumhuriyet, 7 Haziran 1950) gibi kaygılar ifade edilmiştir. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere, Arapça ezan yasağının kaldırılması, başka alanlarda da serbestiyet kararlarının alınacağı endişesine yol açmıştır. Bunu bir irtica kaygısı olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Bu ve bunun gibi kaygılar dönemin muhalefeti tarafından sıkça dile getirilmiştir.

Arapça ezan okunması kararını “dinsel alanda yumuşama” olarak niteleyen Karpat (1996: 234) ise; bu uygulamanın “aydınlar arasında hoş” karşılanmadığını ancak “köy ve kasabalardaki iktidar dışı kalmış kitlelerde büyük bir memnuniyet” yarattığını vurgulamıştır. Karpat'ın ifadeleri, Arapça ezan olayı özelinde, DP'nin çevrenin taleplerine cevap vermesi, onu dikkate alma duyarlılığı ile açıklanabilir. Bu açıklama ise; DP'nin merkeze karşı çevrenin partisi olma niteliğini bir kez daha kanıtlamaktadır. Merkezde yer alan ve büyük bir kısmı bürokrat olan aydınlar, Arapça ezan yasağının kalkmasından rahatsızlık duyarken, çevrede yer alan “iktidar dışı kalmış” halk, kararı sevinçle karşılamıştır.

2.3.2. Radyoda Kuran Okunması ve Din Eğitimi

Radyoda Kur'an-ı Kerim okunmasına yönelik gelişme Demokrat Parti din politikalarından bir diğeridir. 1950 öncesinde radyoda dini yayın yapılması yönünde yoğun bir talep vardı. Nitekim “6 Temmuz 1950 Perşembe gününden itibaren İstanbul ve Ankara radyolarında Arapça Kuran okunmaya başlanmıştır [...] Ramazan ayı boyunca Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları saat 20.05–20.15 arasında radyoda Kuran'ı Kerim okunmuştur” (Ulus, 5 Temmuz 1950). Ramazan ayı sonrasında ise Kuran'ın sabahki programlarda okunma düzenlemesi yapılmıştır. Radyoda Kuran okunmasıyla beraber dini yayın da yapılmaya başlanmıştır. Radyoda dini yayınların artışı ve Kur'an okunması Demokrat Parti'nin Müslüman bir parti olduğu imajını güçlendirmiştir.

Dini eğitimi konusu da DP döneminde ele alınan bir diğer uygulama alanı olmuştur. İlkokullarda din derslerinin konulması Demokrat Parti döneminde, esasında kapsamı genişletilen bir uygulamadır. “İlkokulların 3. 4. ve 5. Sınıflarına din dersi konulması kararı ile dini eğitim veren okulların açılmasına karar verilmiştir” (Ayın Tarihi, Ağustos 1950). Bu karar sonrası yaşanan tartışmalar nedeniyle din derslerinin mecburi olması yönündeki karar değiştirilmiştir. Çocuklarına din dersi okutmak istemeyen ebeveynlerin okul idaresine bildirmesi halinde bu dersten muaf olacaklarına (MEB Tebliğler Dergisi, 20 Kasım 1950: 116) yönelik karar alınmıştır.

Diğer taraftan, ülkede din görevlilerinin günden güne azalması, onları yetiştirecek kurumların bulunmaması, Diyanet İşleri Teşkilâtı'nın memleketin manevî hayatında gerekli fonksiyonunu icra

edememesi, evinde çocuklarına Kur'an-ı Kerim öğreten ailelerin evlerinin, laikliğe aykırı görüldüğü için basılması gibi olaylara tepkiler, 1946'da girilen çok partili dönemde su yüzüne çıkmıştır. Halkın bu hususlarda duyduğu huzursuzluğun, muhalefeti güçlendirir hale gelmesi sebebiyle bu okulların kapatılmasından 18 yıl sonra, 1948 yılında "... Mevcut din görevlilerine yeteri kadar bilgi vermek ve onları günün anlayışına göre yetiştirmek ve ortaokul mezunu vermek üzere Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurslar" (Mert ve Bahçeci, 1995: 29) açılması kararlaştırılmıştır. Bu kurslar 10 aylık olarak düzenlenmiştir Demokrat Parti, 1951 yılı itibariyle de Kur'an eğitimi ve öğretimindeki sınırlamaları kaldırmıştır. Resmi izinli Kur'an Kurslarının sayılarının çoğalmasının önü açılmıştır. Bununla birlikte "gayr-i resmi olarak yapılan Kur'an öğretimi de engellenmemiştir". Kur'an Kursu sayısı "1949-1950 arasında 127 idi, 1960 yılında" ise bu sayı artarak 301 olmuştur (Öcal 2004: 91).

Bu dönemde imam-hatip okulları ile ilgili de bazı düzenlemeler yapılmıştır. "Müdürler Komisyonu Kararı ile 13 Ekim 1951'de dört yıllık İmam-Hatip Okulları (ilkokula dayalı) açılmıştır. İmam-Hatip okullarının açılmasıyla¹⁵, imamlık ve hatiplik gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ve mükellef memurların yetiştirilmesi için mekteplerin açılması ile ilgili Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndaki hükmün" (Düstur 1931: 322) gereği tekrar uygulamaya konulmuştur. İmam-hatip okulları ile ilgili karar sonrası, özellikle aradaki farkın belirleyiciliği açısından, 1951-1960 arası dönemde hem imam-hatip okul sayısında hem de öğrenci sayısında hızlı bir yükseliş gözlenmiştir. 1951-1952 öğretim yılında 7 adet imam hatip okulu varken bu sayı lise bölümleriyle beraber 36'ya çıkmış, 1951-1952 öğretim yılında 876 öğrenci varken, 1959-1960 öğretim yılında orta bölümünde 2.922, lise bölümünde 1.144 olmak üzere toplam öğrenci sayısı 4.066'ya yükselmiştir. Öğretmen sayısı da 1951-1952 öğretim yılında 27 iken, 1959-1960 öğretim yılında 301'e yükselmiştir. İmam-hatip okullarındaki öğrenci sayısı 1951-1952 öğretim yılında 889'dur. 1959-1960 öğretim yılında ise bu sayı yaklaşık dört buçuk kat artış göstererek 4.101'e çıkmıştır (MEB, 1970: 23). Gerek Kuran kursu gerekse imam-hatip okullarının sayılarının belirgin artışı, özellikle DP iktidarının erken döneminden ziyade iktidarın yaklaşık on yıl sonrasında gözlemlenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan DP erken dönemini bu kurs ve okulların sayısal artışında bir ön basamak olarak okumak doğru olacaktır.

Din eğitimi düzenlemelerinin yanında bir diğer tartışma, Türk büyüklerine ait türbelerin açılmasıyla ilgili karardır. 30 Kasım 1925 tarihinde türbeler¹⁶ hakkındaki kanun şunu; "Türbelerin mesdut ve türbedarlıkların mülga olduğu, türbeleri açanların veya yeniden türbe ihdas edenlerin üç aydan aşağıya olmamak üzere hapis cezası alacakları" içermekteydi. 1 Mart 1950 tarihinde ilgili kanuna bir fıkra eklenmesi ile "Türk büyüklerine ait türbeler" ve "sanat değeri olan türbeler" ziyarete¹⁷ açılmıştır (Tarhanlı 1993: 24). Türbelerin Türk toplumunun İslam'ı algılama ve benimseme biçimi noktasında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmelidir. Bu konuda 1921-1922 yıllarında Babanzade Ahmet Naim ve Yahya Kemal arasındaki tartışma konunun anlaşılması açısından güzel bir anekdottur. Yahya Kemal'in Eyüp Sultan'a ilişkin yazmış olduğu bir yazıda Eyüp Sultan'ın halkın gözündeki kutsiyetinden söz etmiş olması, Babanzade tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Babanzade bu eleştirisinde; Yahya Kemal'in İslamiyet'e zarar verdiğini, "İslamiyet'in efsaneler üzerine kurulmuş bir din" olmadığını ve "İslamiyet'te ölümlere ibadet" olmadığını vurgulamıştır. Yahya Kemal, Babanzade'ye şu cevabı vermiştir: "[...] 'Türk milletinin tarihî hatıralarına ne karışırırsınız. Türk milleti dinini istediği gibi benimsemiştir [...] Evet, bu millet, İslamiyet'i kendi mizacına göre kabul etmiş ve çok eski putperestliği ile karıştırmış ve öyle sever, onun uğruna yalnız bu sebeple ölür', sizin itirazınızla yaprak kımıldamaz" (Aktay, 2006: 351).

Bu diyalogda görüldüğü üzere İslamiyet'i kültürel değerlerle ve yerlilik vurgusuyla bezemiş Türk milleti için, Sultan Ahmet Camii gibi yapılar önem arz etmektedir. Bu bakımdan büyük

¹⁵ Yaklaşık yirmi yıllık ara ile.

¹⁶ Bkz. 30 Kasım 1925, 677 sayılı Kanun ile türbeler kapatılmıştır (Turner, 1997: 284, Tanör, 1997: 110).

¹⁷ Kanun değişikliğinin kabulünün ardından ilk olarak, insan haklarını Osmanlı Devleti'nde ilk kez gündeme getiren Mustafa Reşid Paşa'nın türbesi 13 Mart 1950 tarihinde açıldı. Ardından 19 Nisan günü Barbaros Hayrettin Paşa'nın ve Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi açılmıştır. Bu zamanla diğer Türk büyüklerinin türbelerinin açılması izlemiştir.

şahsiyetler olarak görülen isimlerin türbelerine karşı hissiyatlar da bu yapılara olan hissiyatlar ile benzerdir. Tıpkı ezanın Arapça okunmasındaki temsil kabiliyeti gibi, camiiler ve türbeler de Türk toplumu için hem dini hem de kültürel anlamda bir temsil niteliği taşımaktadır. Bu anlamda türbelerin açılması kararı halk nezdinde karşılığı olan bir değişim olarak açıklanabilir.

Radyoda Kuran okunması ve dinin eğitimi konularındaki gelişmeler dikkate alındığında, milli din bağlamında yine seküler olanın yerine dinsel-muhafazakâr olanın geldiği yorumu yapılabilir. Bu açıdan milli din anlayışının niteliksel olarak değişim gösterdiği ifade edilebilir. Bu değişim ise erken cumhuriyet döneminde yaşanan süreçlere tepkinin ve DP'den dini alandaki beklentilerin bir karşılığı olarak okunabilir¹⁸.

2.3.3. Malatya Hadisesi ve Sonrasında Gelişen Olaylar

Malatya suikastı, “Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın 1952 tarihinde saat 23.30’da saldırıya” (Vatan, 1952) uğraması olayıdır. Yalman, saldırı akşamı, Menderes onuruna verilen yemeğe katılmıştır. Yemekten çıkışta, günün haberlerini yazdırmak için PTT Müdürlüğüne giden Yalman, çıkışta Hüseyin Üzmez adında bir genç (Akşam, 1952) tarafından silahlı saldırıya uğramıştır. Olay sonrasında devlet erkânı seferber olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar olayla bizzat yakından ilgilenmiş, Devlet Bakanı Ethem Menderes ve Başbakan Menderes olay hakkında detaylı bilgi için harekete geçmiş ve sonrasında ise hastaneye giderek Yalman’ın sağlık durumuyla yakından ilgilenmişlerdir. Bu olay ciddi bir biçimde kınanmakla birlikte, olay sonrasındaki hükümetin yoğun ilgisi kimi yazarlarca çok abartılı bulunmuştur. DP’nin iktidara gelmeden önce, çeşitli hürriyetlerden yoksun olma ve bu hürriyetlerin kazanılması yolunda pratikler inşa etme amacı ile farklı düşüncelere olan tahammülsüzlüğün sonucu olarak bir gazeteciye yapılan suikast birlikte düşünüldüğünde, bir çelişki durumunun doğduğu belirtilmelidir. İktidarın olayla ilgili endişeli ve alakadar tutumu bu tarz eleştirilerin neticesi olarak okunabilir.

Demokrat Parti’nin özellikle Malatya hadisesi sonrasında bazı tutumlarında değişimler gözlenmiştir. Gerek parti içinde yapılan tasfiyeler gerek basın bu konulardaki tutumu sonucu, özellikle 1951 yılında çoğalan irticai faaliyetler karşısında iktidar kanadında ciddi tedbirler alınmıştır.

Bu ciddi tedbirlerden biri de şüphesiz Büyük Doğu Dergisi’nin kapatılmasıdır. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte İslami basın hareket alanı bulmuş ve bu doğrultuda karşıt görüşleri radikal bir biçimde eleştirmiştir. Ancak Malatya suikastı sonrasında Büyük Doğu Dergisi’nin suikastla bağlantıları olduğu iddia edilmiş ve Necip Fazıl’ın yargılanmasına karar verilmiştir. Artan eleştirilerle birlikte Demokrat Parti Büyük Doğu Dergisi’nin kapatılması kararını vermiştir. Çetinkaya (2016: 47)’nin konu hakkındaki açıklaması şu şekildedir: “... Üzmez’in Malatya’daki evinde yapılan araştırmalarda Büyük Doğu dergi ve gazetelerinin ciltleri, Volkan dergileri, İslam’ın Rehberi, Masonluğun İçyüzü, Muhammet Hanefi Cengi, İmam Hatip Okulları adlı kitap ve risaleler, Serdengeçti, Hür Adam, Bozkurt gibi dergilerin bulunduğu bahsedilmiştir”. Çetinkaya (2016: 47)’ya göre, basının gücü bir kez daha kendisini göstermiştir. Bununla birlikte Çetinkaya “basında yer alan yazılar suikast yapılmasına yönelik azmettirici vazifededir” şeklinde bir tezin de çok sağlıklı görülmediğini vurgulamaktadır.

Çetinkaya (2016: 47), muhafazakâr kesim ve Yalman’ın arasındaki uçurumun Malatya suikastı ile ciddi bir boyut kazanmış olduğunu da vurgular. Bu bakımdan, insanlar siyaseten yakın oldukları basın organları aracılığı ile düşüncelerini ifade etme şansı bulurlar. Bu organlar, kimi zaman karşıt görüşlerin tartışma alanı haline dönüşebilir. Malatya Hadisesi gibi olaylar ise maalesef toplumsal ayrışmaların belirginleşmesine etki eden temel dinamiklerdir. Dönemin şartları ile ifade edilecek olursa muhafazakâr kesim ve laik kesim arasındaki ayırım da bu noktada daha da belirginleşmiştir denilebilir.

Diğer taraftan konu ile ilgili olarak, basının gücünün siyasal alana etkisi bağlamında bir açıklama da geliştirilebilir. Çünkü Malatya hadisesinin hukuki aşamasında, olayın hem faileri hem de olayın gidişatı açısından gazeteler ve diğer süreli yayınlar üzerinden bir kanıt bulma arayışına

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Nuray Mert, Merkez Sağın Kısa Tarihi, 2007, Selis Kitaplar.

gidilmesi söz konusudur. Ev aramalarında bulunduğu iddia edilen dergiler, gazeteler, sanıkların ifadelerinde yer verdikleri yine gazete ve dergiler bu anlamda olayın azmettiriciliği ve olayın bağlayıcılığı açısından dikkate değer görülmüştür.

3. Demokrat Parti Din-Siyaset İlişisini Geçmiş Dönemin Mirası Açısından Okumak

Demokrat Parti iktidara gelirken halkın özellikle dini konularla ilgili birtakım taleplerinin olduğundan söz edilmişti. Bu taleplerin ise tek parti döneminde uygulanan dini alan üzerindeki pratik siyasetin ve laiklik anlayışının bir sonucu olarak açığa çıkmış olduğu belirtilmişti. Bu açıdan Demokrat Parti döneminin bazı noktalarda geçmişin mirası temelinde siyasetini şekillendirdiğini ifade edebiliriz. Bu mirası ise çok yönlü miras olarak temellendirebiliriz.

Çok yönlü mirasın ilk boyutunun, merkez-çevre dikotomisine de referans yaparak, halkın DP iktidarından talepleri doğrultusunda şekillendiğini ifade edebiliriz. Ben bu mirasa “dini talep mirası” demenin doğru olacağını düşünüyorum. Bu bağlamda; tek parti dönemindeki dini alana yönelik kısıtlamalardan kurtulmak adına önceki bölümlerde açıklanan radyoda Kuran okunmaya başlanması, ezanın Arapça okunma yasağının kaldırılması, dini eğitime ağırlık verilmesi, din eğitimi kurumlarının güçlendirilmesi gibi pratiklerde temellenen bir boyuta sahiptir.

Çok yönlü mirasın ikinci boyutu laiklik tartışmaları çerçevesinde ortaya çıkar. Tek parti döneminin baskıcı ortamının laiklik konusunda tavizsiz ve katı politikası DP iktidarının bu alanda ihtiyatlı bir siyaset izlemesine neden olmuştur. Bu açıdan Ticani Tarikatı olayları, akabinde Atatürk’ü Koruma Kanunu çıkarılması, Malatya Hadisesi’nin gidişatı ve sonrasındaki gelişmeler dikkate alındığında, DP’nin laiklik söylemine özenle ve sıkça vurgu yapması gündeme gelmiştir. Bu noktada tek parti döneminde laiklik konusundaki yaklaşımından alınan miras DP’nin laiklik söylemine sirayet etmiştir. Ben buna “laiklik mirası” demek istiyorum.

Son olarak literatürde “milli din” olarak tanımlanmış olan erken cumhuriyet döneminin yeni bir din inşası pratiğinin mirasından söz etmek gerekmektedir. “Milli din mirası” olarak açıklanan bu miras, Fransız Jakoben geleneğinin yeni din (yüce varlık dini, akıl ve mantık dini) inşa pratiğinin etkilerini de görebileceğimiz bir “milli din” söylemine tekabül eder. Ticani tarikatının put kırıcılığı, laiklik karşıtı söylemler gibi “milli dini” zedeleyen olaylar ve onlara karşı DP tarafından gösterilen refleks de milli din anlayışının mirası olarak karşımıza çıkar. Diğer taraftan milli dinin seküler olandan dini-muhafazakâr olan evrilmesi olarak tanımlanan bir sürece de değinmek gerekmektedir. Bu sürecin izlerini; radyoda Kuran okunmaya başlanması, ezanın Arapça okunma yasağının kaldırılması, dini eğitime ağırlık verilmesi gibi değişimlerde gözleyebiliriz. Bu gelişmelerle birlikte anti-komünizmin milli dinin içine katılmış olması da milli din konusunda bir dönüşümün yaşandığının göstergesidir.

Sonuç

Türkiye’de güncel tartışmalarda yerini hala koruyan din siyaset ilişkisi, geçmişten günümüze, siyasal ve toplumsal arenada özellikle belirli dönemlerde tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Bu dönemlerden biri şüphesiz Türkiye’nin çok partili hayata geçişiyle birlikte iktidar olan Demokrat Parti dönemidir. DP dönemine gelene kadar Osmanlı dönemi ve erken cumhuriyet döneminde din-siyaset ya da devlet ilişkisi bazı süreklilik ve kopuşlar dahilinde varlığını sürdürmüştür. Bu bağlamda devlet maslahatının din maslahatının önünde olması ve erken cumhuriyet döneminde “milli din” tesisinin de bu çerçevede oluşturulduğu ifade edilmelidir. Milli dinin DP döneminde bazı dönüşümler geçirdiği ve bu dönüşümün temelini ise seküler olanın dinsel muhafazakâr olana evrilmesi doğrultusunda gerçekleştiği de vurgulanması gereken önemli noktalardandır.

Osmanlı’nın yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte birtakım reformlar hayata geçirilmiştir. Bu reformların önemli bir kısmı da dini alanda yapılan değişikliklerdir. Erken cumhuriyet dönemi ve sonrasında reformların kazanımlarının korunması vurgusuyla bazı kısıtlamalara gidilmiştir. Tek Partili dönemde, özellikle dini anlamdaki küçük bir refleks dahi, laikliği tehlikeye atabilecek bir eylem olarak kodlanmıştır. Din üzerinde yoğun baskı kurulduğunu düşünen halk, yeni iktidarla birlikte din üzerindeki bu baskının son bulacağı yönündeki umutla Demokrat Parti’yi

desteklemiştir. Halkın Demokrat Parti'yi desteklemesinin en önemli nedenlerinden biri de Tek Partili dönemde, CHP'nin halk ile arasında uçurum yaratarak güçlü bir merkezi temsil etme imajıdır. Bu imaj, merkez-çevre dikotomisinin Türk siyasal hayatını açıklamadaki önemine vurgu yapar. Demokrat Parti, merkeze karşı halkı dolayısıyla da çevreyi temsil etmiştir. DP erken döneminde, okullarda din derslerinin tekrar konulması, Arapça ezana dönüş, radyolarda Kur'an-ı Kerim okunması, din görevlisi yetiştiren kurumlardaki sayısal artış gibi birçok konuda dini daha özgür kılan pratikler hayata geçirilmiştir. Bununla birlikte, aşırı dinci olarak tanımlanan belirli tarikatların bu yeni hareket alanından negatif anlamda faydalanmalarını engelleme yolunda çeşitli önlemler alınmıştır. Dinin siyasete alet edilmesi vurgusunun DP döneminde de yoğun bir biçimde tartışılması, DP iktidarının laiklik konusundaki yaklaşımını ve söylemlerini etkilemiştir. Gerek parti program tüzüğünde gerekse DP'lilerin konuşmalarında laiklik ilkesinin korunması ve ilkenin önemine yönelik söylemler dikkat çekicidir. Hiçbir şekilde laiklik ilkesinden sapılmayacağına dair yapılan daimî vurgular, Tek Parti döneminden miras alınan toplumsal ve siyasal hafızanın izlerinin henüz taze olması ile açıklanabilir. DP iktidarı şüphesiz dini özgürleştirici adımlar atmıştır ancak hiçbir şekilde irticai söylemlere alan açmamak adına da gerek dini pratikler gerekse dini söylemler noktasında ihtiyatlı bir yol izlemiştir. Bu ihtiyatlı tutum, dönemin siyasal ve toplumsal şartları ile birlikte düşünüldüğünde son derece anlamlıdır. Nitekim bütün ihtiyatlı tutumuna rağmen parti, sıkça irticai nitelikler ya da söylemler taşıdığına yönelik iddialara maruz kalmıştır. Bu iddialar ise darbe söyleminin de temeline oturtularak Demokrat Parti'nin sonunu hazırlamış ve Adnan Menderes ve arkadaşlarının idamında gösterilen önemli gerekçelerden biri olarak sunulmuştur.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A., Köker L. (2013). Tanrı devletinden kral-devlete. Ankara: İmge Kitabevi
- Ahmad, F. (1994). Demokrasi sürecinde Türkiye (1945- 1980), (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2007). Modern Türkiye'nin oluşumu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2000). Siyasal İslam. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Akın, M. H. (2017). Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar. İnsan ve Toplum Dergisi. C. 7. s. 1, 1-24.
- Akşam, (26 Kasım 1952). Malatya suikastı yeni bir safhada.
- Aktay, Y. (2006). İslamcılıktaki muhafazakâr bakiye. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık içinde (s. 346-360). Cilt 5, A. Çiğdem (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayın Tarihi, 25 Ağustos 1950.
- Barutçu, S. R. (1977). Yassıda ve öncesi. Ankara: Çam Matbaası.
- Başgil, A. F. (1979). Bütün eserleri: din ve laiklik. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Birand, M. A., Çaplı, B. & Dünder, C. (2005). Demirkırat bir demokrasi'nin doğuşu. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Comte, A. (1998). Early Political Writings. (Ed. & Çev. H. S. Jones). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cumhuriyet Gazetesi, 20 Nisan 1950.
- Cumhuriyet Gazetesi, 7 Haziran 1950.
- Cumhuriyet Gazetesi, 22 Ekim 1950.
- Çetinkaya, S. (2016). Ahmet Emin Yalman suikastı ve etkileri. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi. 42-57.
- Demokrat Parti Program ve Tüzüğü. (1953). Ankara: Doğu Matbaası.

- Duman, Fatih, (2003). Din ve siyaset, Siyaset. Edit: Mümtazer Türköne, Lotus Yayınevi, İstanbul.
- Düstur, III. Tertip, Cilt 5, Yıl 1931.
- Edip, E. (1948). Hükümetin programı ve ezan meselesi. Sebilürreşad 1(4), Haziran.
- Edip, E. (1948). Dâvamız İslâmın izzet ve şerefi dâvasıdır. Sebilürreşad 1(5), Haziran.
- Eroğul, C. (2003). Demokrat parti tarihi ve ideolojisi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gliozzo, Charles A. (1971). The philosophes and religion: intellectual origins of the dechristianization movement in the French Revolution. Church History. Vol.40, No:3, Pp: 273-283.
- Kaçmazoğlu H. B., (2012). Demokrat parti dönemi toplumsal tartışmaları. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Karpat, K. H. (1996). Türk demokrasi tarihi. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2009). Elitler ve din. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaynar, M. K. (2009). Totem, tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler içinde (s. 1089-1120), C. 9, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kongar, E. (1998). 21.yüzyılda Türkiye. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mardin, Ş. (1991). Türkiye’de din ve siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). Din ve ideoloji. İstanbul: İletişim yayınları.
- MEB Tebliğler Dergisi. (1950). C. 13 (617), 20 Kasım 1950.
- MEB. (1970). Grafiklerle din eğitimi okulları (1951–1970). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mert A. B. & Bahçeci, Ç. (1995). Türkiye’de din eğitimi. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Mert, N. (2007). Merkez sağın kısa tarihi. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Öcal, M. (2004). Türkiye’de Kur’an eğitim ve öğretiminde görülen gelişmeler ve bir icazetname örneği. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi içinde (s. 81-140), C. 13 (2).
- Özek, Ç. (2008). Laikliğin gerçekleşmesi, laiklik nedir ne değildir? A. Köklügiller (Haz.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sunar, İ. (1983). Demokrat parti ve popülizm. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (C. 8, s. 2076-2086), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tanör, Bülent (1997). Kuruluş. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Tarhanlı, İ. (1993). Müslüman toplum “laik” devlet. Türkiye’de diyanet işleri başkanlığı. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tekin, M. (2014). Ticanilik. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık içinde (s. 260-263), C. 6, T. Bora & M. Gültekingil (Ed.) (4. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, S. (2003). Tanzimat sonrası imparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde 'muhafazakârlık' sorunsalı, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık içinde (s. 21-39), C. 5, A. Çiğdem (Ed.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1952). Türkiye’de siyasi partiler. İstanbul: Doğan Kardeşler Yayınları Basımevi.
- Tunçay, M. (2012). Türkiye Cumhuriyeti’nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931). (6. bs). Ankara: Yurt Yayınları.
- Turan, O. (1993). Türkiye’de manevî buhran din ve laiklik. (3. bs). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Turner, B. S. (1997). Max Weber ve İslâm, eleştirel bir yaklaşım (Y. Aktay, Çev.), (2.bs), Ankara: Vadi Yayınları.
- Türk Ceza Kanunu'nun 526'ncı Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun. (1950, 16 Haziran). TBMM Tutanak Dergisi, (Sayı: 9).
- Türköz, E. N. (2019). Cumhuriyet dönemi Türkiye modernleşmesinde Fransız Jakobenzmi: bir etkinin tarihsel ve ideolojik analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Ulus, (1950). 5 Temmuz 1950.
- Vatan, (1952). 23 Kasım 1952. "Başmuharririmiz Ahmet Emin Yalman'a suikast yapıldı".
- Vergin, N. (2000). Din, toplum ve siyasal sistem. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Yılmaz, M. (2004). Türk muhafazakârlığının kültürel imkân ve sınırlılıkları, muhafazakârlık. Liberal Düşünce Dergisi içinde (s. 25-31), 34 (1).
- Zürcher, E. J. (2009). Modernleşen Türkiye'nin tarihi. (Y. Saner, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Extended Abstract

One of the current research topics in the field of social science is the relationship between religion and politics. Relationship between religion and politics; changes from past to present both between societies and in different periods within societies. Discussions of religion and politics in Turkey are carried out within the framework of secularism. The relationship between religion and politics can be explained simply as the effect of politics on religion or the effect of religion on politics.

There are certain historical turning points in Turkey. One of these turning points is the Democratic Party period. In other words; Democratic Party period is considered a turning point in Turkey's political life. Clarifying the developments in the early period of the Democrat Party has a special importance in terms of the relation between religion and politics.

This study examines the relations between religion and politics in the Democratic Party period, which was in power after the transition to multi-party political life, within the framework of the early period of the party government. When Turkey starts a multiparty political life (even before), The Republican People's Party, which has been in power for twenty-seven years, has been widely criticized. These criticisms are especially based on the justification that the public is deprived of the opportunity to worship freely. One of the most important reasons why the Democratic Party is supported by the public is the belief that this deprivation in terms of religion will come to an end. Therefore, before the Democrat Party entered the political scene, it was predicted that the relations between religion and politics would be on the agenda. In the study, first of all, the relations between religion and politics will be briefly mentioned. After that; The relationship between religion and politics in the early period of the Democrat Party will be explained by considering the political-social conditions of the period. In this context, once again the importance of the center-periphery dichotomy in Turkish political life will be highlighted and particularly, the social response of this dichotomy and its reflection on the way that DP came to power will be discussed.

In the DP period, besides the transition to multi-party life, there were some expansions in the religious field. As a result of these expansions, the center-periphery distinction which stamps on Turkish political life, has become evident. In addition, the basic problems of the relationship between religion and politics, which still continue today, have begun to take shape. The study examines the relationship between religion and politics in the early period of DP to shed light on these basic problems. While discussing the relationship between religion and politics, it was emphasized that the main backbone of this relationship is the debates on secularism. DP constantly felt the need to emphasize its commitment to the principle of secularism. This situation was explained by the influence of the social and political memory inherited from the Single Party period in the study.

However, within the scope of the aim of shedding light on the early period of DP; The study will be completed within the framework of issues such as the lifting of the ban on Arabic call to prayer, the practice of reading the Qur'an on the radio, the practice of religious lessons in schools and its scope, the increase in the number of Quran courses and imam hatip schools, the events related to the Tijani Sect and the DP's attitude towards these events. At this point, in the study, it was emphasized that DP tries to put the changes in the religious field into practice without leaving the framework of the principle of secularism. This is because the traces of the political and social memory inherited from the Single Party era are still very fresh. Also, as the legacy of the Ottoman and early republican period, state affairs take precedence over religious affairs and this is formed the basis of religion and politics in Turkey. The DP period appears as a period in which the understanding of "national religion" built in the early republic period was transformed. It has been emphasized in the study that this transformation is qualitative and should be characterized as the evolution of the secular into the religious-conservative. In this context; The practices that the national religion understanding has transformed is explained with examples such as the ban on the Arabic call to prayer, the practice of reading the Quran on the radio, the practice of religious lessons in schools and its scope, the increase in the number of Quran courses and imam hatip schools. However, the events related to the Ticani Sect, the Yalman assassination and the DP's attitude towards these events will also be evaluated from this point of view.

The relationship between religion and politics in the democratic party period is discussed in terms of the legacy of the past period. The Democrat Party shaped its politics at some points on the basis of the legacy of the past. We can base this legacy as a multi-faceted legacy. The first dimension of the multifaceted legacy is explained with reference to the center-periphery dichotomy. In an other words; We can say that this dimension is shaped in line with the demands of the people from the DP government. In the study, this dimension has been named as "the legacy of religious demand". This legacy has dimensions such as the beginning of reading the Qur'an on the radio, the lifting of the ban on reading the call to prayer in Arabic, the emphasis on religious

---

education, and the strengthening of religious education institutions. In addition, it has the purpose of getting rid of the restrictions on the religious sphere during the single party period.

The second dimension is named as "the legacy of secularism" in the study. The uncompromising and strict policy of the single-party period on secularism caused the DP government to pursue a cautious policy in this area. In this respect, considering the Ticani Sect incidents, the enactment of the Law to Protect Atatürk, the Malatya Incident and the developments after it, DP's careful and frequent emphasis on secularism has come to the fore.

The last dimension is explained as "National religion legacy" in the study. The breaking idols by the Ticani sect is the events that damage the "national religion" such as anti-secular discourses. The reflex shown by DP against these is the legacy of the national religion understanding. At the same time, the process of transformation of national religion from secular to religious-conservative and the incorporation of anti-communism into national religion are examples of the transformation of this legacy.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

The Reflection of July 15 on the Turkish Sports World: An Applied Research **Türk Spor Dünyasında 15 Temmuz Yansıması: Uygulamalı Bir Araştırma**

Ali Serdar Yücel*, Mustafa Talas**, Murat Korkmaz***

Abstract: The purpose of this study is to determine the perception dimension of the July 15 coup attempt in the sports world by different demographic characteristics. The research was conducted with 892 participants. a 5-point Likert scale composed of 53 questions and prepared by the researcher with the support of experts were used to obtain data for the study. All analyzes were performed with SPSS v17.0 (SPSS Science, Chicago, IL, USA). Factor analysis, Kruskal Wallis, Anova test and Independent Samples t-test were used for data analysis. It has been concluded following the study that the participants think that the July 15 coup attempt has damaged Turkish sports world, the public practices regarding Turkish sports world are largely (73%) sufficient and the perception dimensions related to the reflection of the July 15 coup attempt on the sports world differ by the variables of age, education, level of income, marital status and the working conditions of the participants.

Keywords: Sports, academic staff, institution, July 15 coup attempt

Öz: Bu çalışma 15 Temmuz darbe girişiminin spor dünyasında yansımasına ilişkin algı boyutunun farklı demografik özelliklere göre belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma Ankara, İstanbul, İzmir, Kocaeli, Sakarya illeri kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırma 892 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada verilerin elde edilmesinde 53 sorudan oluşan araştırmacı tarafından uzman kişilerden destek alınarak hazırlanan 5'li likert tipi bir ölçek kullanılmıştır. Tüm analizler SPSS 17.0 ile yapılmıştır. Verilerin analizinde Faktör analizi, Kruskal Wallis, Anova testi ve Independent Samples t-testi kullanılmıştır. Çalışma sonunda Katılımcıların 15 Temmuz darbe girişiminin Türk spor camiasına zarar verdiği ve Türk spor camiasına yönelik yapılan kamusal uygulamaları büyük oranda (%73) yeterli buldukları belirlenmiş ve 15 Temmuz darbe girişiminin spor dünyasında yansımasına ilişkin algı boyutlarının yaş, eğitim durumu, gelir durumu, medeni durum ve katılımcıların çalışma durumları değişkenlerine göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Akademik Personel, Kurum, 15 Temmuz Darbe Girişimi

Introduction

Sport is universal. The universal popularity of sport goes beyond national, cultural, socio-economic and political boundaries and has an impact on every society, no matter where in the world.

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü

ORCID: 0000-0002-4543-4123, asyucel@firat.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Niğde Ömer Halisdemir University, Faculty Of Education

ORCID: 0000-0002-0031-489X, mtalas44@gmail.com

*** Executive Manager, Güven Plus Inc.

ORCID: 0000-0001-7925-5142, hakanmuratkorkmaz34@gmail.com

Received/Geliş: 01 July/ Temmuz 2020

Düzeltilme/Revised form: 10 April/Nisan 2021

Accepted/Kabul: 19 April/Nisan 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Sport unites people and societies. It is a social phenomenon that brings together players, teams, coaches, volunteers and spectators. It provides the establishment of horizontal relation networks at the community level and of vertical relation networks with national governments, sports federations and international organizations on the other hand (Suner and Atli, 2018: 5).

Today, sport is an area where monetary power is effective. The growing football economy has always been the focal point for some forces that want to hold power. It is possible to see examples of boycott and terrorism in football in the past.

Terrorism or terror (Şimşek, 2016, p.1-17) defined in the literature as all kinds of intimidation and violent activities towards innocent civilians or certain groups of government in order to achieve political, religious or economic goals has showed its ugly face on the football fields and repeatedly overshadowed football. It is an inevitable outcome to examine the main reason(s) for the occurrence of terrorist events in general and to evaluate their social implications (Kazan, 2016, p.109-146).

Terrorism desires to direct and capture the social structure by interrupting it through violence. The elements of violence they use emerge as threatening, suppression and intimidation. They aim at the social institutions (such as religion, army, education, politics, media, economy and family) and try to wear them down and make them dysfunctional (Muş vd., 2015: 10). In this context, football that is an indispensable part of social life, draws millions of masses and leads to higher emotionality and team-identification and the metaphor "sleep and breathe football" is often used especially in our country has called attention of the FETO (Fethullah Gülen Terrorist Organization structure at the point of the focus of control of the finance and masses.

The Parallel State Structure (PSS) has emerged as an unprecedented terrorist organization in the history of the Republic of Turkey in terms of its structure, functioning and actions (Tunç and Atılğan, 2018: 79-104). This structure tried to capture the football in which the monetary cycle is highest and to obtain finance for the organization by this means; and also attempted to take over the football clubs and to create a dirty perception over the clubs. The first reflections of this situation were the operation carried out on July 3, 2011 against Fenerbahçe. In terms of revealing the dirty aspect of the football-focused terrorist structure starting on July 3, 2011 and continuing afterwards; that Prosecutor Mehmet Berk, who started the match-fixing investigation in Turkish football in 2011 and is known as the prosecutor of the match-fixing case, was suspended from duty by HSYK (the Supreme Council of Judges and Prosecutors) following the July 15 coup attempt (<http://www.hurriyet.com.tr>, 07.10.2018) ; and former judge Mehmet Ekinçi, who ruled the match-fixing case during the judicial process in order to put thoroughly forward the role of FETO in this case, was arrested on January 27, 2017 is a point that should be evaluated regarding this traitorous structure (<http://www.sabah.com.tr>, 06.10.2018).

The organizational structure of FETO has imams who are responsible for media, press, sports and politicians in the big cities. The organization makes easily contact with the people they want via these imams. It is understood that this traitorous structure did not look football positively in the first place, but after realizing the power of football in directing the masses, they were particularly interested in football. In a video recorded (probably between 1996-1998) before the escape of the FETO ringleader to the USA, the ringleader's dialogue with about ten footballers of Galatasaray Sports Club "It is necessary to improve Galatasaray with pray and himmet (personal commitment-donations made to the organization in terms of money) is among the evidences that show the interest of the ringleader in football. Moreover, it is understood that the organization targeted Fenerbahçe Sports Club which is estimated to have 25 million fans and the Chairman of the club. Istanbul Chief Public Prosecutor's Office investigated the claims of organized conspiring in the case known as the match-fixing case against the head of the terrorist organization, Şerif Ali Tekalan, Hidayet Karaca, Ekrem Dumanlı et. al; and in accordance with the investigation conducted, the indictment dated 01.12.2016 and numbered 2016/4400 was prepared in relation to "the Match-Fixing Conspiracy". (Grand National Assembly of Turkey (TBMM), Parliamentary Research Commission Report, 2017).

It is understood that in the conspiracy organizations, which was claimed to be carried out by members of the terrorist organization, the organization wins over those who are against the ones exposed

to the operation and carries out perception operations to get the support of this large mass of society for their operation. During the meetings held in Zaman Newspaper where the conspiracy is planned, the statement of Şerif Ali Tekalan "if the police puts forward this with concrete documents and we serve it instantly to the television and newspaper and even those against to the clubs to be launched an operation are supported, it will be more effective." is one of the witness statements included in the indictment concerning the match-fixing conspiracy. Within the match-fixing investigation, Aziz Yıldırım, the chairman of Fenerbahçe Sports Club said "match-fixing is a cover, our country is getting lost" by implying FETO/PSS and this clearly expresses the conspiracy (TBMM, Parliamentary Research Commission Report, 2017).

When the effects of the July 15 coup attempt on sports were examined; Mahmut USLU, Fenerbahçe executive, stated that Fethullah Gülen might lie behind the attack on Fenerbahçe football team in Trabzon in 2015. Former football player Ümit KARAN expressed that her wife was asked to give 150 thousand dollars to get him out of jail when he was put into prison due to the match-fixing case. Within this period, Aziz Yıldırım, the chairman of Fenerbahçe, interpreted this process as an attempt to set the large communities against each other by putting the society hypnotized by the unjust slander on Fenerbahçe and its chairman and administrators in the sports community just like their attempts in the military, bureaucratic and civil parts of the society. Again in this period, three basketball teams in different leagues were closed. The closed basketball teams of Gediz and Melikşah Universities were dropped from the Turkish Basketball First League. In addition, Turgut Özal University Sports Club that had joined the Turkish Basketball Second League was closed. Royal Halı (Royal Carpet), the sponsor of Gaziantep Basketbol AŞ that plays in the Turkish Basketball Super League, withdrew the sponsorship, the Chairman of the Board of Naksan Holding, to which Royal Halı is affiliated, was arrested on the grounds that he has a relation with the organization's leader and subsequently a trustee was appointed to the company (<https://140journos.com> 06.10.2018).

A total of 2.345 FETO-related personnel from the Ministry of Youth and Sports were suspended. Necessary actions were initiated to expel Hakan Şükür from Galatasary, the Club's Board of Directors decided to send him to the club's board of discipline upon the application of a member, after then he and former footballer Arif Erdem were expelled. Enes Kanter, who played in the NBA, shared pro-FETO posts on social media on July 18 after the treacherous coup attempt and stated that he had received death threats by some of his followers. Enes Kanter's Twitter account has been blocked from access from Turkey. Tanju Çolak made a statement on July 25 that FETO was active in the sports community, 30% of the sports community was composed of this organization and it was necessary to erase them from Turkish football (<https://140journos.com>, 06.10.2018). Famous footballer Ümit Karan expressed that he had been dealing with FETO since 2003, those who ensure the sports community must be interfered, there was a great deal of profit in football and these people must be urgently punished (www.superhaber.tv, 05.10.2018).

In the report of Turkish Parliamentary Coup Attempt Research Commission it was pointed out that the leader of the organization had tried to enter the football community through İhsan Kalkavan, who was the manager of Beşiktaş Sports Club then, so as to form a mass in football and to make İhsan Kalkavan become the chairman of Beşiktaş Sports Club. According to the Commission's report, it was addressed that the organization reached the highest level of structuring in the judicial, administrative, military etc. bodies of our country and targeted Fenerbahçe Club and its chairman with a power-drunkness (<https://www.memurlar.net>, 08.10.2018).

As of 2018, the investigation for the football structuring of FETO has been completed and the former football players Bekir Irtegin, Uğur Boral, Zafer Biryol, Ersin Güreler, Ömer Çatkiç and İsmail Şengül were sued for being a member of an armed terrorist organization with the request of up to 15 years imprisonment and the names they gave in their statements were also included in the indictment (<http://www.hurriyet.com.tr>, 07.10.2018).

Until today, many decisions have been taken regarding the structuring of FETO in the sports community, law suits have been filed with the request of arrest, the footballers have admitted to be a confessor and the arrests have been made. Uğur Boral, Zafer Biryol, Ersin Güreler, Ömer Çatkiç and İsmail Şengül were detained and Zafer Biryol and Ömer Çatkiç were arrested. The indictment was prepared within the scope of the investigation. Imprisonment of up to 15 years was requested for former national football players Bekir İrtegun, Uğur Boral, Zafer Biryol, Ersin Güreler, Ömer Çatkiç and İsmail Şengül because of being a member of an armed terrorist organization (<https://www.haberturk.com>, 08.10.2018).

After the coup attempt, the hate for the coup attempt was expressed in different platforms in the sports community from the corporate managers to the club managers and sports writers; the clubs and institutions made statements from their social media accounts and official sites.

Some of these statements reveal the size of the FETO terrorist organization. Concerning the hostile relations (as of July 3 process) between Fenarbahçe and Trabzonspor, 12numara.org, one of the social media accounts of the Fenarbahçe community and known for its intimacy to the club, gave a message over Twitter that the trouble and structuring of the organization were revealed, it was needed to fight against the organization in unity and solidarity, to re-establish the friendship between Fenarbahçe and Trabzonspor which were close and friendly communities before the conspiracy case and to totally oppose the conspiracy cases of FETO (<http://spor.haber7.com>, 05.10.2018).

In this regard, the aim of the study is to determine the perception dimension of the July 15 reflection on Turkish Sports World in respect to different demographic characteristics as a result of the general situation analysis of the FETO structure in the sports field especially in football.

Materials and Methods

Research Group

This is an applied study for the academicians working in the Faculties of Sport Sciences and BESYO (School of Physical Education and Sports) and the club and institution managers involved in the sports and serving in these provinces. The research was conducted on 892 participants.

Aim of Study

The purpose of this study is to determine the perception dimension of July 15 coup attempt on sports world by different demographic characteristics.

Data Collection Tool

When calculating the statistical differences between groups, $p < 0.05$ (p-value) was taken in consideration. Factor analysis was used to determine the socio-demographic perception dimensions of individuals. The methods of principal component analysis and cyclic factor analysis were used for the evaluation of the construct validity of the sports survey. The distribution of the 53 questions asked in the sports survey was evaluated according to the subsections of "Attitude and Perception towards the Turkish Sports Community", "Individual Perception Dimension towards Participants" and "Participant Perception Dimension towards the July 15 Coup Attempt". The suitability of the data for the factor analysis was assessed by the Bartlett test and the suitability of the research group's extent was evaluated by the Keizer-Meyer-Olkin coefficient.

Analysis of Data

The internal consistency of the survey was evaluated with Cronbach's alpha coefficients obtained for each subsection. The Kruskal Wallis test was used to evaluate the suitability of the data for normal distribution. Kruskal Wallis Anova test and Independent Samples t-test were used to compare the factors. All analyzes were performed with SPSS v17.0 (SPSS Science, Chicago, IL, USA).

Results

Table 1. Demographic and Descriptive Statistics

Questions		F	%
1. Age:	18-25	58	7%
	26-35	334	37%
	36-45	128	14%
	46-55	137	15%
	56+	235	26%
2. Education	Primary Education	62	7%
	High School	246	28%
	College	113	13%
	University	125	14%
	Post Graduate/PhD	346	39%
3. Employment Status:	Private Sector	112	13%
	Public Sector	451	51%
	Self-employed	40	4%
	Retired	0	0%
	Student	271	30%
	Other	18	2%
4. Income Status:	1600-2100	177	20%
	2101-3000	0	0%
	3001-4000	0	0%
	4001-5000	60	7%
	5001+	292	33%
	Other	363	41%
5. Marital Status:	Married	517	58%
	Single	349	39%
	Other	26	3%
6. Do you actively take part in sports life? If your answer is "No", do not answer 7th question.	Yes	765	86%
	No	127	14%
7. Have long have you been active in Turkish Sports Community?	1-3	44	5%
	4-6	319	36%
	7-10	117	13%
	11-15	211	24%
	16+	201	23%
8. Do you have an active membership or duty in any sports club?	Yes	714	80%
	No	178	20%
9. Do you have knowledge about sports sciences and field?	Yes	745	84%
	No	147	16%
10. Do you have any political opinion?	Yes	769	86%
	No	123	14%
11. Do you use social media and Internet?	Yes	864	97%
	No	28	3%

12. Which devices do you prefer more to use social media and Internet?	Smart Phone	368	41%
	Laptop	207	23%
	Desktop Computer	195	22%
	Other	122	14%
13. Do you follow the developments related to sports through the media?	Yes	769	86%
	No	123	14%
14. Is there a sports club you follow constantly?	Yes	753	85%
	No	136	15%
15. Do you think you are a fanatic sports follower?	Yes	756	85%
	No	136	15%
16. Are there any communication channels, TV, radio and newspapers you follow constantly?	Yes	503	56%
	No	389	44%
17. Do you think that a perception has been created for the terrorist organization FETO through written or visual media?	Yes	375	42%
	No	517	58%
18. Has there been a legal sanction and practice against the sport club you follow regarding the FETO terrorist organization?	Yes	220	25%
	No	672	75%
19. Did the legal sanction against the sports club (regarding the FETO terrorist organization) you follow cause negativity by you?	Yes	92	10%
	No	800	90%
20. Which communication channel did you use to learn about the coup attempt process?	TV	505	57%
	Internet	293	33%
	Radio	94	11%
21. Did you physically participate in the fight against the coup attempt on the day of the coup?	Yes	475	53%
	No	417	47%
22. Has the FETO coup attempt caused you to suffer material or moral damage?	Yes	542	61%
	No	350	39%
23. What do you think of the attitude and practices of public administration regarding the coup?	Positive	123	14%
	Negative	12	1%
	Inadequate	757	85%
24. Do you think that the attitudes and actions of the public and private media organizations are satisfactory towards the FETO structure in the field of sports?	Yes	385	43%
	No	507	57%
25. How do you interpret the attitudes and actions of the powers in the sports field in the rest of the world towards the FETO structure?	Hostility towards Turkey	446	50%
	Politic	202	23%
	Political	66	7%
	Self-seeking	178	20%
26. Do you think that different world powers contributed to the FETO coup attempt in Turkey?	Yes	726	81%
	No	166	19%
27. How do you interpret the Turkish Nation's approach to the FETO coup attempt?	Faith and Unity	345	39%
	Patriotism	107	12%
	National Integrity	28	3%
	All	387	43%
	None	25	3%
28. Do you think that Recep Tayyip Erdoğan's call for the public's unity and solidarity was effective in the failure of the FETO coup attempt?	Yes	399	45%
	No	419	47%
	No Idea	74	8%

29. Do you think that the Turkish sports community provided financial and moral support to the terrorist organization FETO?	Yes	383	43%
	No	509	57%
30. Do you think that the FETO coup attempt had a negative impact on the Turkish sports community?	Yes	575	64%
	No	317	36%
31. Do you approve the public enforcements against the Turkish sports community that supported and became a member of the FETO terrorist organization?	Yes	648	73%
	No	244	27%
32. How did you describe the approach and attitude of the Turkish political structure in the FETO coup attempt?	Consistent	274	31%
	Inconsistent	151	17%
	Unity and Solidarity	434	49%
	Other	33	4%
33. Do you think that there are still pro-FETO people in the Turkish sports community?	Yes	687	77%
	No	205	23%

Information about the participants;

- 7%, 37%, 14% and 15% of the participants are in the age range of 18-25, 26-35, 36-45 and 46-55 respectively and 26% of them are over the age of 56 years.
- The rate of the participants according to their level of education: 7% primary education, 28% high school, 13% college, 14% university, 39% post graduate/PhD
- 13% of the participants are employed in private sector, 51% of them work in public sector, 4% are self-employed, 30% are students and %2 are from other occupational groups
- The income status of the participants (tl-denominated): 20% 1600-2100 , 7% 4001-5000, 33% 5000+ and 41% are included in other income groups
- 58% are married, 39% are single and 3% have other marital status

Factor Analysis

Factor analysis was performed on the basis of the data obtained from 892 participants. While evaluating the suitability of the data for Factor Analysis, Bartlett test was found to be $p < 0,001$ and Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) coefficient was found as 0.921 (high).

Table 2. KMO and Bartlett Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measurement of sample adequacy		,892
Bartlett's Sphericity Test	Approx. Chi-Square	4325,281
	Df	52
	Sig.	,000

The results of the factor loads obtained for each question are summarized in Table 4.

- 24 questions asked for the measurement of "Attitude and Perception towards the Turkish Sports Community" were clustered under Factor 1
- 10 questions asked to measure the "Individual Perception Dimension towards Participants" were clustered under Factor 2
- 19 questions asked for the measurement of "Participant Perception Dimension towards the July 15 Coup Attempt" were clustered under Factor 3

Table 3. Factor Loads Related to the Scale

Items	Component		
	1	2	3
1. Turkish sports and athletes stick to the values of the Republic of Turkey.	,800	,094	-,110
2. Legal rules must be effectively and continuously operated in order to avoid disturbance of the public order.	,800	,094	-,110
3. I think that Turkish sports and athletes create an international value.	,724	,147	-,072
4. I do not think that the Turkish sports community provides support to terrorists and terrorist organizations.	,724	,147	-,072
5. The Turkish sports community disapproves any sanctions against the protection of public order, the superiority of law and the integrity of the homeland.	,699	,108	,033
6. The Turkish sports community has stood against the FETO terrorist organization.	,699	,108	,033
7. The Turkish sports community and its athletes take a firm stand on all kinds of material and sentimental values of the state, society and sports world.	,681	,052	,103
8. Turkish sports clubs provide all kinds of contribution and support to improve the national economy and social welfare.	,667	,046	,091
9. Turkish sports clubs and athletes respect the integrity of democracy.	,649	-,020	,174
10. Turkish sports clubs and athletes are respectful and committed to the moral values of the country.	,531	,050	,268
11. In the social state system, the principle of separation of powers must function systematically.	,528	,058	,029
12. The Turkish athlete never compromises on her/his reputation.	,497	,160	,243
13. The Turkish sports community and athletes believe in the integrity of the state and make all kinds of sacrifices for the protection of the integrity.	,470	-,028	,225
14. Turkish athletes are agile, alert and intelligent and stick to historical values and principles.	,468	,011	,422
15. The Turkish sports community and athlete are never deceived with a political trick.	,431	,002	,386
16. Turkish sports and athletes defend the national integrity, patriotism and international moral values from past to present.	-,303	-,128	,103
17. The Turkish sports community and athlete are the international face of the Turkish Nation.	-,247	,112	,066
18. The Turkish sports community and its athletes are attached to the requirements of the Turkish legal system nationally and internationally.	-,247	,112	,066
19. The Turkish sports community and athletes are always ready to protect the homeland and the territorial integrity, the indivisibility of the motherland and the social values.	,244	-,124	-,159
20. Any legal practices against the Turkish sports community and athletes because of the FETO terrorist organization are irrelevant and unnecessary.	,730	,142	-,115
21. The Turkish sports community and athletes have technical wisdom and are capable of managing all kinds of risks.	,697	,049	,087
22. Turkish athletes are successful and determined. They inherit this characteristic from the spiritual values of the Turkish nation.	,691	,106	-,013
23. Turkish athletes are strong, durable and agile. They challenge to every difficulty.	,660	,181	-,069
24. The Turkish sports community and athletes are aware of current events. They do their part, when necessary.	,641	,010	,020
25. I believe that the Turkish sports world is sincere, frank and loyal to the country.	-,035	,627	-,003
26. I think that Turkish athletes are not involved in terrorist organizations and incidents.	,012	,619	-,020
27. Turkish athletes are fond of freedom. They can never be suppressed.	,123	,582	-,059
28. Sports and athletes have emotional values. They are always against violence.	,031	,545	,067
29. The Turkish athlete is honest.	-,059	,532	,003
30. The Turkish athlete does not betray his homeland.	,047	,532	-,041
31. Turkish athletes depend are loyal to their homeland and spiritual values.	,069	,507	-,042
32. Turkish athletes are emotional and do not take part in any harm or attempt against their homeland and nation.	,042	,477	,105

33. I think that all political parties and organizations should band together against the FETO structure.	-,092	,469	-,060
34. I fight with all my material and spiritual power against the threats against my homeland under any situation and circumstances.	-,044	,468	,071
35. The FETO terror movement is a betrayal of Turkish patriotism.	-,049	,028	,461
36. Terrorism and terrorist incidents are the common problem of every nation.	,018	-,018	,447
37. The FETO coup attempt is a trick of external forces.	,027	,002	,443
38. The FETO terrorist incidents are a threat to the state and the nation as a political structure.	,136	-,120	,381
39. The Turkish Nation has taken a stand against the coup attempt with courage and valour at the risk of its life during the FETO terrorist incidents.	-,093	,002	-,333
40. The Turkish Nation has banded together and will band together against all of the past and future terrorist incidents.	-,025	,099	,314
41. Terror is the biggest internal and external problem of a country.	-,002	,005	,275
42. The progressive strengthening of the Republic of Turkey has increased more the terror-based tricks planned by external powers for Turkey.	,109	-,053	,222
43. The Turkish military does not harm the values of the Turkish nation. The FETO terrorist organization is not a part of Turkish military but an enemy of the Turkish Nation.	,053	-,031	-,114
44. The implementations and sanctions against the FETO terrorist organization should be further increased.	-,172	,054	,784
45. The country's land is a whole and can never be split.	-,107	,091	,746
46. The Turkish Nation is powerful and undefeated at all.	-,063	,000	,694
47. The Turkish nation is loyal to the homeland and never betray.	,192	,034	,626
48. The Turkish nation is patriotic and fights as a one body against any difficulty.	,076	-,019	,596
49. The FETO terrorist organization uses belief and belief concepts for its self-interest.	,141	,019	,587
50. The Turkish Nation passed a great examination in front of all the nations of the world within the coup attempt.	-,052	-,040	,509
51. Any power cannot destroy the unity and solidarity of the Turkish Nation.	,283	,019	,490
52. Turkish politics stood upright against the FETO coup attempt and did the necessary for its homeland.	-,158	-,036	,364
53. The Turkish media maintained its patriotism against the FETO terrorist organization.	,238	-,137	,352

The average, standard deviation and Cronbach's alpha values obtained for the sub-headings of the scale are summarized in Table 5. The average Cronbach's Alpha values for Factor 1, Factor 2 and Factor 3 are 0.803, 0.717 and 0.778 respectively.

Table 4. Reliability Analysis for the Scale

Factor	Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
Attitude and Perception towards The Turkish Sports Community	,803	,825	24
Individual Perception Dimension towards Participants	,717	,703	10
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt	,773	,778	19

The scale explains 69% of the variance of all questions in total. The contribution of the sub-dimensions of the scale to total variance is 64.07% for the 1st sub-dimension and 66.69% for the 2nd sub-dimension. It was calculated as 69.212% for the 3rd sub-dimension.

Table 5. Principal Component Analysis (PCA)

Table Component	6:	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
		Total	Variance	Cumulative %	Total	Variance	Cumulative %	Total	Variance	Cumulative %
Attitude and Perception towards The Turkish Sports Community		1,098	2,072	65,370	1,098	2,072	65,370	1,410	2,660	64,070
Individual Perception Dimension towards Participants		1,035	1,953	67,323	1,035	1,953	67,323	1,390	2,623	66,694
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt		1,001	1,888	69,212	1,001	1,888	69,212	1,335	2,518	69,212

The participants' perception of sports according to their ages has been compared through Anova (Analysis of Variance) test. Table 6 summarizes the results.

- The level of attitude and perception towards the Turkish sports community is significantly higher than the other groups in the 26-35 age group ($p < 0.05$).
- The level of individual perception towards participants is significantly higher in the 56+ age group compared to the other groups ($p < 0.05$).
- The level of participant perception towards the July 15 coup attempt is significantly higher than the other groups in the 56+ age group ($p < 0.05$).

Table 6. Analysis of the Factors According to the Age of Participants - ANOVA

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Attitude and Perception towards The Turkish Sports Community	Between Groups	15,873	4	3,968	4,022	,003
	Within Groups	872,127	884	,987		
	Total	888,000	888			
Individual Perception Dimension towards Participants	Between Groups	17,264	4	4,316	4,382	,002
	Within Groups	870,736	884	,985		
	Total	888,000	888			
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt	Between Groups	29,717	4	7,429	7,652	,000
	Within Groups	858,283	884	,971		
	Total	888,000	888			

The participants' perception of sports according to their education level has been compared through Kruskal Wallis test. Table 7 summarizes the results.

- The attitude and perception level towards the Turkish sports community does not significantly differ from each other in all groups ($p > 0.05$).
- The level of individual perception towards participants is significantly higher in the university education group than the other groups ($p < 0.05$).
- The level of participant perception dimension towards the July 15 coup attempt is significantly higher than the other groups in the high school education group ($p < 0.05$).

Table 7. Factor Analysis According to the Participants' Education Level - Kruskal Wallis

	Chi-square	Df	Asymp. Sig.
Attitude and Perception towards The Turkish Sports Community	7,818	4	,098
Individual Perception Dimension towards Participants	39,212	4	,000
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt	51,517	4	,000

- The participants' perception of sports according to their employment status has been compared through Anova test. The results are summarized in Table 8.
- The level of attitude and perception towards the Turkish sports community is significantly higher than the other groups in the public group ($p < 0.05$).
- The level of individual perception towards the participants is significantly higher in the student group than the other groups ($p < 0.05$).
- The level of participant perception dimension towards the July 15 coup attempt is significantly higher in the public group than the other groups ($p < 0.05$).

Table 8: Factor Analysis According to the Participants' Employment Status- ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Attitude and Perception towards The Turkish Sports Community	Between Groups	27,293	4	6,823	7,008	,000
	Within Groups	860,707	884	,974		
	Total	888,000	888			
Individual Perception Dimension towards Participants	Between Groups	33,614	4	8,404	8,695	,000
	Within Groups	854,386	884	,966		
	Total	888,000	888			
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt	Between Groups	28,654	4	7,163	7,369	,000
	Within Groups	859,346	884	,972		
	Total	888,000	888			

- The participants' perception of sports according to their income status has been compared through Kruskal Wallis test. Table 9 summarizes the results.
- The level of attitude and perception towards the Turkish sports community is significantly higher than the other groups in the 1600-2100 income group ($p < 0.05$).
- The level of individual perception for the participants does not differ significantly in all groups ($p < 0.05$).
- The participant perception dimension level towards the July 15 coup attempt is significantly higher than the other groups in the 1600-2100 income group ($p < 0.05$).

Table 9. Factor Analysis According to the Participants' Income Status - Kruskal Wallis

	Chi-square	df	Asymp. Sig.
Attitude and Perception Towards The Turkish Sports Community	28,241	3	,000
Individual Perception Dimension towards Participants	1,421	3	,701
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt	62,537	3	,000

- The participants' perception of sports according to their marital status has been compared through Independent Samples t-test. Table 10 summarizes the results.
- All the levels of attitude and perception towards Turkish sports community ($p < 0.05$), of individual perception towards the participants ($p < 0.05$) and of participant perception dimension towards the July 15 coup attempt ($p < 0.05$) are significantly higher in the married group compared to the other groups.

Table 10. Factor Analysis According to the Participants' Marital Status - Independent Samples Test

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means				
	F	Sig.	T	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Attitude And Perception towards The Turkish Sports Community	,796	,372	-3,588	861	,000	-,24717755	,06889234
Individual Perception Dimension towards Participants	,003	,959	2,248	861	,025	,15291708	,06803445
Participant Perception Dimension towards The July 15 Coup Attempt	5,465	,020	-2,646	861	,008	-,18465855	,06978659

Conclusions

-The factor analysis carried out has confirmed the groups defined by the analysis. As a result of the analysis, the following 3 factors have been formed.

- Attitude and Perception towards the Turkish Sports Community
- Individual Perception Dimension towards Participants
- Participant Perception Dimension towards the July 15 Coup Attempt

-The level of attitude and perception towards the Turkish sports community is significantly higher in the 26-35 age group ($p < 0.05$). This is important in terms of that the country's young population adopts the sports community since this age group states that the Turkish sports community has stood against the FETO terrorist organization, the Turkish sports clubs and athletes are respectful and loyal to the integrity of democracy, the moral values of the country and the values of the Republic of Turkey.

- The levels of individual perception towards the participants and of participant perception dimension towards the July 15 coup attempt are significantly higher in the 56+ age group compared to the other groups ($p < 0.05$). The participants from this age group has showed a prudent approach by expressing that Turkish athletes are emotional and do not take part in any harm or attempt against their homeland and nation, all political parties and organizations should band together against the FETO structure and they will fight materially and spiritually against any threat to the homeland regardless of situation and circumstances.

-The level of attitude and perception towards the Turkish sports community does not significantly differ in all groups ($p > 0.05$). The level of individual perception towards the participants is significantly higher in the university education group ($p < 0.05$). The main subjects emphasized by the participants

were freedom, honesty, homeland and spiritual values. The participants state that Turkish athletes would not be involved in terrorism and terrorist incidents.

-The level of participant perception dimension towards the July 15 coup attempt is significantly higher in the high school education group than the other groups ($p < 0.05$). The participants give positive answers about the indivisible unity of the country, unity and solidarity, patriotism and standing severely against such formations.

-The level of attitude and perception towards the Turkish sports community, the level of individual perception towards the participants and the level of participant perception towards the July 15 coup attempt are significantly higher in the public sector group, in the student group and in the public sector group, respectively compared to the other groups ($p < 0,05$).

-The level of attitude and perception towards the Turkish sports community and the level of participant perception towards the July 15 coup attempt are significantly higher than the other groups in the 1600-2100 income group ($p < 0.05$). It is thought-provoking that the perception dimension of this participant group, which we can classify as low-income group, is higher than other groups.

-The level of individual perception towards the participants does not differ significantly in all groups according to the income level ($p > 0.05$).

-The levels of attitude and perception towards the Turkish sports community, of individual perception towards the participants and of participant perception towards the July 15 coup attempt are significantly higher in the married group compared to the other groups ($p < 0.05$). It is known that married individuals tried to prevent the coup attempt by leaving their spouses and children behind. It is an important result that the married people-who value the homeland above themselves, their spouses and children - adopt the values of the country, the integrity of the homeland, the sports community affected and damaged by the FETO structure and has a positive perception.

Within the framework of the study, that the participants, 85% of whom are fanatic sports follower and 77% of whom think that there is still pro-FETO people in the Turkish sports community, find the public practices applied to the Turkish sports community sufficient (73%) suggests that public trust has not been fully provided. That the participants state that the July 15 coup attempt has damaged the Turkish sports community may be indicative of that they follow media at a high level, 80% of them have an active membership or duty in any sports club and their perception dimension is high.

At the end of the study, it has been observed that the perception dimensions regarding the impact of the July 15 coup attempt on the world of sports differ according to the variables of age, education, income, marital status and employment status of the participants; however, despite these differences, they find the public practices applied to the Turkish sports community sufficient in general (73%); the participants give positive messages about the indivisible unity and spiritual values of the country and unity and solidarity; the Turkish sports community should be completely cleansed from this structure and the participants have confidence in the Turkish sports community.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers: Birinci yazar /First author % 40 İkinci yazar/Second author % 30üçüncü Yazar/Third author %30

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

References

- Kazan, H., (2016). Terör – Medya İlişkisi ve Medya Terör Haberciliği, 12 (24), 109-146
- Muş, E., Can, A. & Güçlü, İ., (2015). Terörün Toplum ve Sosyal Hayata Etkileri, Türkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics, 1(2), p. 10.
- Suner, A. & Atlı, A., (2018). Toplumsal Kutuplaşma Ekseninde Sanat ve Spor, İstanbul Politikalar Merkezi, p. 5. Access: http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2018/03/SanatveSpor_Suner_Atl%C4%B1_web.pdf, Access Date: 07.10.2018.
- Şimşek, M., (2016). Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma. Akademik Bakış Dergisi, March-April (54), 1-17
- T.B.M.M., Fethullahçı Terör Örgütünün (FETÖ/PDY) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi İle Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, (2017, May), Futbolda şike davası, pp. 281,295-297. Access: http://im.haberturk.com/images/others/2017/05/26/Rapor_26.05.pdf, Access Date: 06.10.2018.
- Tunç, A. & Atılın, A., (2018). Paralel Devlet Yapılanmasının (PDY) Kamu Kurumlarına Sirayeti ve Bürokratik Vesayet Darbesi, KSÜSBD, Volume: 15, pp. 79-104.
- <http://spor.haber7.com/fenerbahce/haber/2051224-fenerbahceden-trabzonspora-tarihi-feto-cagrisi>, 18.07.2016, Access Date: 05.10.2018
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/futbolda-feto-sorusturmasinda-ifadeler-ortaya-cikti-milli-futbolculara-sok-suclamalar-40866277>, 13.06.2018, Access Date: 07.10.2018
- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sike-davasinin-savcisi-mehmet-berk-aciga-alindi-40155819>, 20.07.2016, Access Date: 07.10.2018
- <http://www.sabah.com.tr/gundem/2017/01/27/mehmet-ekinci-yakalandi>, Access Date: 06.10.2018
- <https://140journos.com/spor-dunyasinda-15-temmuzun-yansimalari-d6b1c9a3af3e>, SporDünyasında 15 Temmuz'un Yansımaları: İtiraf, İhraçlar, İptaller, Yasaklar, 29.06.2016, Access Date: 06.10.2018.
- <https://www.haberturk.com/tv/gundem/video/fetocu-futbolcular/498940>, 13.06.2018, Access Date: 08.10.2018.
- <https://www.memurlar.net/haber/670990/feto-futbol-ile-ciddi-sekilde-ilogilendi.html>, 29.05.2017, Access Date: 08.10.2018.
- <https://www.superhaber.tv/umit-karandan-feto-aciklamasi-2003ten-beri-ugrasiyorum-spor-camiasina-acilen-mudahale-edilmeli-haber-20443>, Süper Haber, 23/07/2016, Access Date: 05.10.2018

Araştırma Makalesi • Research Article

Küresel Finansal Kriz ve Nakit Tutma Ayarlama Hızı
The Global Financial Crisis and Adjustment Speed of Cash Holdings

Hasan Tekin*, Ali Yavuz Polat**, Erhan Muğaloğlu***

Öz: Dış finansmana erişimin sınırlı olduğu zamanlarda nakit tutma stratejik bir öneme sahip olmaktadır. Likit varlıklar, özellikle dış şoklarla birlikte firmaların varlıklarını devam ettirebilmeleri için çok önemli hale gelmektedir. Öyle ki, nakit varlıkların talep fonksiyonu, doğal bir deney imkânı sunan 2008-2009 Küresel Finansal Krizine (KFK) bağlı olarak değişebilmektedir. Optimum nakit tutma teorisine dayanan bu çalışma, KFK'den önce ve sonra Borsa İstanbul (BİST)'de işlem gören finansal olmayan firmaların nakit varlıklarının ayarlama hızını 2003-2018 zaman dilimi için incelemektedir. Herhangi bir içsellik problemini azaltmak için genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanılmıştır. Bulgular, BİST'teki firmaların KFK sırasında kredi arzının azalması ve dış fonlama maliyetlerinin de artmasından dolayı daha fazla nakit stoku kullanmaları neticesinde, kriz ve sonrasında nakit varlıklarının ayarlama hızının arttığını göstermektedir. Genel bir sonuç olarak, firma sahipleri ve yöneticileri, krizler gibi yüksek belirsizlik ortamlarında kurumsal finansmanı etkileyen faktörleri de göz önünde bulundurarak ve nakit tutmanın maliyetini hesaba katarak, firmaları için doğru nakit tutma politikası belirlemelidirler.

Anahtar Kelimeler: Ayarlama Hızı, Küresel Finansal Kriz (KFK), Nakit Tutma

Abstract: Cash holding is of strategic importance when access to external financing is limited. Cash retention becomes very important for companies to continue their existence, especially with external shocks. Specifically, the demand function of cash assets may change depending on the 2008-2009 Global Financial Crisis (GFC), which offers a natural experimentation opportunity. Based on the optimal cash holdings theory, this study investigates the adjustment speed of cash holdings of nonfinancial firms listed in Borsa İstanbul (BIST) before and after the GFC including the period 2003-2018. The generalized method of moments (GMM) is employed to mitigate any endogeneity problem. The findings show that firms in BIST increase the adjustment speed of cash holdings during and after the GFC using more cash stocks due to declining credit supply and rising credit costs during the GFC. As a general implication, owners and managers should determine an accurate cash holding policy for their firm by considering factors affecting corporate finance and the cost of carry cash during any uncertainty.

Keywords: Adjustment Speed, Global Financial Crisis (GFC), Cash Holdings

* Dr. Öğr. Üye., Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü
ORCID: 0000-0003-2855-215X hasantekin@karabuk.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Dr. Öğr. Üye., Abdullah Gül Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü
ORCID: 0000-0001-5647-5310 aliyavuz.polat@agu.edu.tr

*** Dr. Arş. Gör., Abdullah Gül Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü
ORCID: 0000-0001-5362-6259 erhan.mugaloglu@agu.edu.tr

Received/Geliş: 01 March/Mart 2021

Düzeltilme/Revised form: 03 May/Mayıs 2021

Accepted/Kabul: 12 May/Mayıs 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Giriş

Nakit tutma, özellikle dış finansmana erişimin sınırlı olduğu durumlarda stratejik öneme haiz bir karardır. Nakit varlıklar, özellikle finansal krizler esnasında firmaların hayatiyeti için çok önemli hale gelmektedir. Keynes (1936) nakit talebinin firmalar için önemli olabileceğini ve dışsal şokların etkisi ile talebin büyük ölçüde değişebileceğini savunmuştur. Nakit varlıkların talep fonksiyonu, doğal bir deney imkânı sunan 2008-2009 Küresel Finansal Krizine (KFK) bağlı olarak değişebilmektedir. Bu çalışma, KFK'nin bir sonucu olarak Türkiye'deki firmaların optimal nakit tutma eğiliminin nasıl değiştiğini incelemektedir. Optimum nakit tutma teorisine dayanan bu çalışma, ayarlama maliyetleri için nakit varlıkların gecikmeli değerlerini kullanan bir analiz sunmaktadır.

Şirketler belirsizliğin arttığı durumlarda nakit seviyelerini yükseltebilirler. Bates vd. (2009) nakit akış riskinin artmasıyla firmaların daha fazla nakit tuttuğunu tartışmaktadır. Opler vd. (1999), nakit akışı oynaklığı ve büyümesi daha yüksek olan firmaların ihtiyat güdüsüyle (precautionary motive) nakit dengelerini yükselttiğini belirtmektedir. Literatürde kanıtlandığı üzere hem bilgi asimetrisi hem de belirsizlik arttığında, ihtiyat güdüsünün etkisiyle nakit varlıklar herhangi bir riskten korunma aracı olarak kullanılabilir. Keynes (1936) firmaların dışsal bir şok ortaya çıktığında zorlukları azaltmak için nakit tasarrufu yapması gerektiğini savunmaktadır. Kriz döneminde, sıkılaştıran ve maliyeti artıran dış finansman, firmaları daha fazla nakit biriktirmeye zorlar. Sonuç olarak, firmalar belirsizlik nedeniyle hisse senedi arzını, tahvil arzını ve banka kredilerini nakit varlıklarla ikame etmektedir (Song ve Lee, 2012: 617). Ayrıca Shiau vd. (2018: 175), Çin ve Tayvandaki firmaların KFK'ye yanıt olarak KFK sonrası likiditelerini artırmak için yatırımlarını en aza indirdiklerini ve öz kaynaklarını artırdıklarını göstermektedir. Bu nedenle, firmalar gelecekteki belirsizliklere karşı nakit biriktirerek önlem almaktadırlar.

Temsilcilik maliyetleri ve bilgi asimetrisi, kusurlu pazarlarda ortaya çıkan sorunlardır. Bu nedenle, borç finansmanı KFK'nin artırdığı belirsizlik ortamında, piyasa işleyişinde ortaya çıkan sorunlarla birlikte oldukça zorlu hale gelmektedir. Özellikle, makroekonomik şokları takiben, ihtiyati güdü teorisi, finansal olarak kısıtlanmış firmaların, artan bilgi asimetrisi nedeniyle kısıtlanmamış firmalara göre daha fazla nakit tasarruf etmelerini öngörmektedir (Shiau vd., 2018). Bu durum aynı zamanda nakit talep fonksiyonunu da etkiler. Song ve Lee (2012: 619), türbülans sonrasında artan bilgi asimetrisinin Doğu Asya'daki firmaların nakit talep fonksiyonunu etkilediğini göstermektedir. Yani, Doğu Asya firmalarının nakit talep fonksiyonundaki değişim, firmaların daha fazla nakit tutmalarına neden olmaktadır.

Gelişmiş ekonomilerde finansal krizlerin optimal nakit kararlarını nasıl etkilediğini inceleyen güncel araştırmalar bulunmaktadır (Lozano ve Duran, 2017; Martinez-Sola vd., 2018; Tekin ve Polat, 2020). Gelişen ekonomiler arasında olan Türkiye için ise sadece nakit tutma oranı ve nakit tutmayı etkileyen faktörleri inceleyen çalışmalar vardır (Özçelik, 2017). Bununla birlikte, KFK'nin etkilediği ekonomik çerçevede, gelişmekte olan bir ekonomi olan Türkiye'de finansal olmayan firmaların nakit ayarlama hızının KFK öncesinden sonrasına nasıl değiştiğini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Özellikle, Yiğit (2020), Borsa İstanbul'da (BİST) halka açık şirketlerin nakit tutma oranlarını etkileyen açıklayıcı değişkenleri, 2010-2019 yılları arasındaki veriler ile incelemiştir. Yiğit (2020) 2010 sonrası döneme odaklandığı için KFK'nin Türkiye'deki firmaların nakit kararları ve ayarlama hızları üzerindeki etkisi hakkında bir fikir verememektedir. Oysaki, doğal bir deney imkânı sunan KFK, firmaların ihtiyat güdüsü ile para tutmaları üzerinde belirgin bir etki oluşturacağı için, KFK öncesinde ve sonrasında firmaların nakit kararlarının nasıl değiştiğini incelemek hem politika yapımı açısından hem de firmaların hayatiyeti açısından önemlidir. Dolayısıyla, bu çalışma 2003-2018 dönemini kapsayarak, KFK'nin Türkiye'deki firmaların optimal nakit tutma davranışlarındaki değişimi açığa çıkaran ilk çalışmadır.

Bu çalışma panel veri seti ile içsellik problemini azaltmak için genelleştirilmiş moment yöntemlerini (GMM) kullanarak BİST'te listelenen finansal olmayan firmaların nakit tutma ayarlama hızının KFK öncesinden sonrasına değişimini analiz etmektedir. Bulgular göstermektedir ki, nakit ayarlama hızları KFK sürecinde ve sonrasında artmıştır. Güncel literatürün (Martinez-Sola vd., 2018: 830) de vurguladığı gibi, KFK sürecinde dış finansmanın maliyeti artmış dolayısıyla firmalar ellerindeki

nakitleri kullanarak ayakta kalmaya çalışmışlardır. Ayrıca imalat ve diğer sektörler için de kısmi ayarlama modeli analiz edildiğinde görülmektedir ki KFK'yle birlikte nakit tutma ayarlama hızı imalat sektöründeki firmalar için azalırken diğer sektörlerdeki firmalar için artmıştır.

Bu makale, gelişmekte olan bir piyasa olan Türkiye'de optimal nakit varlığı hakkında kanıtlar sunarak, özellikle, BİST'te işlem gören finansal olmayan firmaların nakit tutma hızlarını finansal kriz konseptinde ilk kez analiz ederek literatüre katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın çıkarımlarına binaen, ilk olarak, firmalar olası finansal krizleri ve belirsizlikleri de göz önünde bulundurarak nakit tutma kararlarını önemsemelidir. Bir diğeri, politika yapıcılar, Covid-19 gibi kriz dönemlerinde dışsal fonların arzının azalması ve maliyetlerinin artmasından dolayı nakit problemi yaşayan işletmelere karşılıklı ve/veya karşılıksız krediler sunarak işletmelere yardım edebilirler.

Literatür Araştırması

Nakit Tutma ve Küresel Finansal Kriz

Literatür, nakit varlıkları ve KFK arasındaki ilişki için farklı sonuçlar bulmaktadır. Örneğin, Sun ve Wang (2015), Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şirketleri analiz ederek, bu firmaların 2007'de kredi arzındaki daralmaya bağlı olarak nakit biriktiremediklerini, ancak kredi talebinde bir artışa giderek daha fazla nakit tuttıklarını bulmuştur. Daha yakın zamanlarda, Chen vd. (2018), 1995-2013 döneminde Amerika'daki firmalar için benzer sonuçlar elde etmiştir. Finansal açıdan kısıtlı ve kısıtlı olmayan firmaların KFK'ye cevap olarak nakit seviyelerini düşürdüğünü iddia etmektedirler. İlginç bir şekilde, Güney Kore firmaları nakit seviyelerini 2009 yılı hariç 2005-2011 arasındaki dönemde azaltmışlardır (Chung, 2017). Bu durum ihtiyat gerekçesiyle nakit tutma teorisiyle açıklanabilir. Güney vd. (2017), 17 Avrupa ülkesindeki firmaların KFK ve Euro bölgesi borç krizi dönemlerinde nakit tutma oranlarının azaldığını göstermektedirler. Avrupa ülkeleri, Avrupa'daki her iki finansal krizin hemen ardından ihtiyatı gerekçeyle paralel olarak nakitlerini artırmışlardır. Alves (2018), uluslararası kanıt olarak, 32 ülke için nakit varlığı ve KFK arasında ters bir ilişki bulmuştur.

Diğer taraftan, beş Doğu Asya ülkesindeki firmalar KFK sırasında nakit seviyelerini yükseltmeyi planlamışlardır (Arslan-Ayaydin vd., 2014). 1997-1998 Asya krizi, ihtiyatı gerekçelerle nakit varlıklarındaki artış eğilimiyle Doğu Asya şirketlerini de etkilemiştir. Shiau vd. (2018), Tayvanlı firmaların KFK'nin etkisiyle daha fazla nakit biriktirdiğini göstermektedirler. KFK'den sonra hem Çinli hem de Tayvanlı firmalar nakit seviyelerini yükseltmişlerdir. Ayrıca, Hintli firmalar da dış finansmana erişimdeki zorluklar nedeniyle nakit varlıklarını artırmışlardır (Null ve Pathak, 2019). Finansal açıdan kısıtlı firmalar, kısıtlı olmayan firmalara göre daha fazla nakite sahiptirler. Özellikle, İspanya'daki yüksek büyüme oranına sahip küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri (KOBİ), türbülans sırasında artan nakit seviyelerinin bir sonucu olarak hedef nakit ile gerçek nakit arasındaki boşluğu daha hızlı kapatmıştır (Martinez-Sola vd., 2018). Literatürdeki bulgular dikkate alınacak olursa, finansal olmayan BİST'teki firmaların KFK sonrası nakit ayarlama hızlarını artıracakları tahmin edilmektedir.

Nakit Tutmanın Ayarlama Hızı ve Küresel Finansal Kriz

Ampirik araştırmalarda tespit edildiği gibi, firmaların hedefledikleri optimal nakit miktarı, elde tutulan nakit miktarını değiştirmenin sonucunda ortaya çıkabilecek fayda ve maliyetler arasındaki ilişki (trade-off) açısından çok önemlidir (Kim vd., 1998; Opler vd., 1999; Ozkan ve Ozkan, 2004; Bates vd., 2018; Martinez-Sola vd., 2018). Bununla birlikte, firmalar nakit varlıklar bulundururken, gerçek nakit tutarı nedeniyle farklı maliyet seviyeleriyle karşılaşabilirler. Bu sebeple, nakit seviyelerini sık sık değiştirmeleri zor olabilir. Öyle ki, optimum nakit seviyesi farklı dönemlerde farklılık gösterebilmektedir. Dinamik modellere göre, firmaların optimal nakit varlıkları için belirledikleri hedeflere yönelik ayarlamaları vardır. Ayarlama maliyetleri, hedef nakit maliyetini temsil eden ayarlama hızını (Speed of Adjustment-SOA) etkileyen önemli bir faktördür (Tekin, 2020b). Bu nedenle, nakit oranı, hedef nakit oranına doğru bir dönem gecikmeli olarak ayarlanır.

Nakit varlıkların ayarlama hızı zaman içinde farklılık gösterebilir. Martinez-Sola vd. (2018: 823), İspanyol KOBİ'lerinin KFK sırasında karşılaşılan kredi kısıtlamalarına karşın bir cevap olarak nakit

tutma ayarlama hızlarının artmış olduğunu göstermişlerdir. Tekin ve Polat (2020: 124) ise Birleşik Krallıktaki Ana piyasa ve Alternatif yatırım piyasalarındaki nakit tutma ayarlama hızını incelemiş ve iki piyasanın da KFK ve Avrupa borç krizi sırasında ve sonrasında farklı hareket ettiğini göstermişlerdir. Özellikle, Ana piyasadaki firmalar nakit ayarlama hızlarını kriz sırasında artırırken kriz sonrasında azaltmışlardır. Bu durumun tam tersi ise Alternatif yatırım piyasasındaki firmalar için geçerlidir. Literatürdeki bulgular dikkate alınacak olursa, BİST'teki firmaların KFK ve sonrasında dış finansman arzındaki daralmalar ve artan finansman maliyetlerden dolayı nakit tutma ayarlama hızlarını artırmaları beklenmektedir.

Veri Seti ve Yöntem

Veri Seti

Bu çalışmada kullanılan veri Borsa İstanbul'da listelenen finansal olmayan firmalar için 2003-2018 yıllarını kapsayacak şekilde Datastream'den alınmıştır.

Firma düzeyinde panel verilerinin oluşturulmasındaki adımlar şu şekildedir: Birincisi, ampirik literatürde vurgulandığı üzere, finansal sektör (bankalar, sigorta şirketleri ve yatırım ortaklıkları) ve hizmetler sektörlerinde (elektrik, gaz ve telefon gibi kamu hizmeti sağlayan şirketler) faaliyet gösteren firmalar, finansal ve hizmet sektörlerinin muhasebe yapılarının finansal olmayan sektörlerden farklı olmasından dolayı örneklem dışında tutulmuştur (Bates vd., 2018). Ayrıca, örneklem döneminin herhangi bir yılında herhangi bir değişken için eksik gözlemi olan tüm firmalar çıkarılmıştır. GMM analizlerinin güvenilir ve doğru bir şekilde yapılabilmesi için tüm firmaların en az dört ardışık yıl gözleme sahip olması kısıtına da yer verilmiştir (Coldbeck ve Ozkan, 2018; Polat, 2020; Tekin ve Polat, 2021). Daha sonra 2003-2018 dönemi için firmalar seçilmiştir. Uç değerlerin etkilerinden kurtulmak için veri seti %1 ve %99 seviyelerinde düzeltilmiştir (Tekin, 2020a).

Değişken Seçimi

Nakit varlıkları üzerine yapılan önceki araştırmalarda genellikle bağımlı değişken olarak nakit varlıklara dönüştürülebilen nakit miktarı kullanılmıştır (Coldbeck ve Ozkan, 2018). Bu çalışmada literatür ile karşılaştırılabilecek sonuçlar elde etmek için nakit ve kısa dönem yatırımların toplam varlıklara oranı kullanılmıştır.

Güncel araştırmalar, Opler vd. (1999)'de kullanılan firma karakteristiklerini nakit varlıkları açıklayıcı değişkenler olarak ele almaktadırlar (Duchin vd., 2017). Bu çalışmada, ampirik bulguların önceki araştırmalarla kıyaslanabilmesi için, literatürün kullandığı aynı firma düzeyinde açıklayıcı değişkenler kullanılmıştır. Firmanın büyüklüğü, toplam varlıkların logaritması ile hesaplanmıştır (Opler vd., 1999). Büyüme fırsatları piyasa-defter oranı ile ölçülmektedir (Bates vd., 2009). Ayrıca Araştırma ve Geliştirme harcamaları da büyümenin bir başka ölçüm metodudur (Tekin, 2020b). Toplam borç (Duchin vd., 2017), sermaye harcamaları (Pinkowitz vd., 2016) ve net işletme sermayesi (Jing ve Lee, 2016) toplam varlıklara göre ölçeklendirilerek kullanılmıştır. Nakit ödenen kâr payının toplam varlıklara bölünmesiyle kâr payı dağıtımını hesaplanır (Coldbeck ve Ozkan, 2018). Ancak kârlılık ve nakit akışı modelde yer aldığına yüksek korelasyona sebep olduğu için modele dahil edilmemiştir. Tablo 1'de analizlerde kullanılan bağımlı değişkenin ve açıklayıcı değişkenlerin tanımları yer almaktadır.

Tablo 1. Değişken Tanımları

<i>Değişkenler</i>	<i>Tanımlar</i>
Nakit tutma	Nakit ve kısa vadeli yatırımlar / Toplam varlıklar
Gecikmeli nakit tutma	Gecikmeli (Nakit ve kısa vadeli yatırımlar / Toplam varlıklar)
Firma büyüklüğü	Logaritma (Toplam varlıklar)
Büyüme	(Toplam varlıklar – Toplam öz kaynaklar + Piyasa değeri) / Toplam varlıklar
Yatırım	Sermaye harcamaları / Toplam varlıklar
Kaldıraç	Toplam borç / Toplam varlıklar
Net çalışma sermayesi	(Cari varlıklar – Cari borçlar – Nakit ve kısa vadeli yatırımlar) / Toplam varlıklar
Kâr payı dağıtımı	Nakit ödenen kâr payı / Toplam varlıklar
Araştırma ve geliştirme	Araştırma ve geliştirme harcamaları / Toplam varlıklar

Tablo 2’de ise tanımlayıcı istatistikler, korelasyon anlamlılığı ve varyans enflasyon değerleri tüm dönem (2003-2018) ve üç alt dönem (2003-2007, 2008-2012, 2013-2018) için gösterilmektedir. Varyans enflasyon değerleri açıklayıcı değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi olup olmadığını anlamlılığını sağlar. Varyans enflasyon değerleri 5’ten küçük olduğu için veri setinde çoklu bağlantı problemi yoktur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler, Korelasyon Anlamlılığı ve Varyans Enflasyon Değerleri

	Ortalama değer	Minimum değer	Orta değer	Maksimum değer	Korelasyon anlamlılığı	Varyans enflasyon faktörü
<i>Panel A. 2003-2018</i>						
Nakit tutma	0,094	0,000	0,051	0,862		
Gecikmeli nakit tutma	0,094	0,000	0,051	0,862	0,766***	1,16
Firma büyüklüğü	12,460	6,944	12,371	18,516	0,175***	1,14
Büyüme	1,489	0,248	1,170	15,015	0,110***	1,10
Yatırım	0,050	0,000	0,032	0,485	-0,020	1,03
Kaldıraç	0,227	0,000	0,188	0,983	-0,233***	1,38
Net çalışma sermayesi	0,064	-0,898	0,071	0,907	0,003	1,33
Kâr payı dağıtımı	0,031	0,000	0,000	1,000	0,084***	1,09
Araştırma ve geliştirme	0,004	0,000	0,000	0,347	0,122***	1,03
<i>Panel B. 2003-2007</i>						
Nakit tutma	0,089	0,000	0,051	0,862		
Gecikmeli nakit tutma	0,089	0,000	0,050	0,860	0,770***	1,29
Firma büyüklüğü	12,091	8,746	11,965	17,893	0,167***	1,13
Büyüme	1,427	0,304	1,179	12,632	0,146***	1,11
Yatırım	0,054	0,000	0,037	0,322	-0,032	1,06
Kaldıraç	0,178	0,000	0,129	0,881	-0,317***	1,32
Net çalışma sermayesi	0,090	-0,691	0,093	0,862	-0,026	1,22
Kâr payı dağıtımı	0,047	0,000	0,000	1,000	0,144***	1,17
Araştırma ve geliştirme	0,004	0,000	0,000	0,347	0,150***	1,08
<i>Panel C. 2008-2012</i>						
Nakit tutma	0,096	0,000	0,051	0,787		
Gecikmeli nakit tutma	0,094	0,000	0,051	0,862	0,701***	1,15
Firma büyüklüğü	12,266	6,944	12,250	18,516	0,142***	1,15
Büyüme	1,483	0,335	1,120	13,400	0,123***	1,13
Yatırım	0,048	0,000	0,028	0,342	-0,006	1,04
Kaldıraç	0,228	0,000	0,191	0,944	-0,245***	1,36
Net çalışma sermayesi	0,056	-0,807	0,065	0,896	0,051*	1,30
Kâr payı dağıtımı	0,032	0,000	0,000	1,000	0,052*	1,10
Araştırma ve geliştirme	0,004	0,000	0,000	0,347	0,129***	1,03
<i>Panel D. 2013-2018</i>						
Nakit tutma	0,096	0,000	0,053	0,674		
Gecikmeli nakit tutma	0,097	0,000	0,054	0,674	0,813***	1,14

Firma büyüklüğü	12,844	8,151	12,754	18,421	0,205***	1,20
Büyüme	1,530	0,248	1,184	15,015	0,084***	1,12
Yatırım	0,049	0,000	0,033	0,485	-0,023	1,05
Kaldıraç	0,256	0,000	0,241	0,983	-0,191***	1,46
Net çalışma sermayesi	0,055	-0,898	0,051	0,907	-0,018	1,43
Kâr payı dağıtımı	0,021	0,000	0,000	1,000	0,081***	1,16
Araştırma ve geliştirme	0,004	0,000	0,000	0,300	0,100***	1,04

Kaynak: Datastream

Not: Tablo 2’de tanımlayıcı istatistikler, korelasyon anlamlılığı ve varyans enflasyon değerleri tüm dönem (2003-2018) ve üç alt dönem (2003-2007, 2008-2012, 2013-2018) için sunulmuştur. Varyans enflasyon değeri 5’ten küçük olduğu için veri setinde çoklu korelasyon problemi yoktur. *** ve * sırasıyla %1 ve %10’da anlamlılık göstermektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, güncel araştırmalar tarafından da kullanılan kısmi ayarlama modeli kullanılmıştır (Lozano ve Duran, 2017; Bates vd., 2018; Martinez-Sola vd., 2018). Kısmi ayarlama modeli aşağıda belirtilmiştir:

$$Y_{i,t+1} - Y_{i,t} = \lambda_i (Y_{i,t+1}^* - Y_{i,t}) + \varepsilon_{i,t+1} \quad (1)$$

burada $Y_{i,t+1}$ i firmasının t+1 yılındaki nakit oranıdır, λ_i ayarlama hızı parametresidir ve $\varepsilon_{i,t+1}$ zamanla değişen hata terimidir.

$$Y_{i,t+1}^* = \beta X_{i,t} \quad (2)$$

burada $Y_{i,t+1}^*$ hedef nakit oranıdır, β katsayı vektörüdür. $X_{i,t}$ ise t zamanında nakit tutmanın maliyet ve faydalarını etkileyen firma özelliklerinin bir vektörüdür.

Denklem 1 ve 2’nin birlikte değerlendirilip yeniden düzenlenmesinden sonra, açıklayıcı dinamik kısmi ayarlama modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_{i,t+1} = (1 - \lambda_i) Y_{i,t} + (\lambda_i \beta) X_{i,t} + \varepsilon_{i,t+1} \quad (3)$$

burada λ ayarlama hızıdır. Nakit varlıklarının bir hedef optimum değeri olduğu varsayımından yola çıkarak $0 < \lambda < 1$ olduğu tahmin edilmektedir.

Hipotez testi için, örneklem üç alt döneme ayrılmıştır: KFK öncesi dönem 2003-2007, KFK’yi de içine alan dönem 2008-2012 ve KFK sonrası dönem 2013-2018 (Tekin, 2020c). Buradaki temel amaç, finansal krizin nakit tutma ayarlamaları üzerindeki etkisini incelemektir. Hipotez testi için kullanılacak kısmi ayarlama modeli şu şekildedir:

$$Y_{i,t+1} = (1 - \lambda_{ij}) Y_{i,t} + (\lambda_i \beta) [\text{kontrol değişkenler}]_{i,t} + \varepsilon_{i,t+1} \quad (4)$$

burada λ (ayarlama hızı) = $1 - \beta_1$ (gecikmeli nakit tutmanın katsayısı) dir.

Kısmi ayarlama modeli içinde gecikmeli bağımlı değişken de bulunduğundan, standart panel regresyon yöntemleri katsayıları yanlı (biased) tahmin edeceği için güvenilir sonuçlar vermeyebilir. Bu nedenle literatürde, araç değişken yöntemleri ve yanlılık düzeltmesi yöntemleri geliştirilmiştir. Bu çalışmada dinamik panel stratejisi kullanıldığı göz önüne alındığında, bir araç değişken yöntemi olan genelleştirilmiş momentler yöntemi–GMM tahmin edicisi veya en küçük kare kukla değişken düzeltme–LSDVC modelini kullanmak uygundur. Ancak, ampirik çalışmaların sunmuş olduğu kanıtlara göre Blundell ve Bond (1998)’un sistem GMM metodu ile Bruno’nun (2005) LSDVC modelleri karşılaştırıldığında, GMM metodunun dinamik panel analizlerinde literatür tarafından yoğun olarak tercih edildiği görülmektedir (Ozkan ve Ozkan, 2004; Lozano ve Duran, 2017; Bates vd., 2018; Martinez-Sola vd., 2018; Tekin, 2020b). Bu yüzden bu çalışmadaki ampirik bulguları literatürle daha iyi kıyaslayabilmek için sistem GMM metodu kullanılmıştır. Tablo 3’te dinamik panel veri model tahmincileri 2003-2018 dönemi için kıyaslanmaktadır.

Ampirik Bulgular

Çalışmanın amacı KFK'nin nakit tutma ayarlama hızı üzerindeki etkisini incelemektir. Tablo 4'te ampirik bulgular göstermektedir ki, nakit ayarlama hızı zaman içerisinde artmaktadır. KFK öncesinde (Model 1), %38,2 olan nakit ayarlama hızı, kriz döneminin de içinde bulunduğu dönemde %1,6 artmıştır. Bunun sebebi ise dışsal fonların artan maliyetleri ve arz sıkıntısı olabilir (Martinez-Sola vd., 2018: 823). Firmalar KFK sürecinde maliyetleri artan dış finansmana ulaşmakta sorun yaşayıp, tutmuş oldukları nakitleri kullanarak bu süreci atlattırmaya çalışmışlardır. Kriz döneminin etkisinin tamamen geçtiği 2013-2018 yıllarında ise firmalar hem nakit miktarlarını artırmış hem de nakit tutma ayarlama hızlarını artırarak %53,6'ya çıkarmışlardır. KFK esnasında ihtiyati tedbirler gereği ellerindeki nakit miktarı azaldığı için firmalar son döneme göre daha yavaş bir ayarlama hızına sahiptir.

Tablo 3. Dinamik Panel Veri Analizi İçin Tahminci Seçimi

Açıklayıcı değişkenler	Bağımlı Değişken: Nakit tutma						
	En Küçük Kareler (1)	Sabit Etkiler (2)	Enstrümantal Değişkenler (3)	Fark GMM (4)	Sistem GMM (5)	EKKKD (LSDVC) (6)	Fama-Macbeth (7)
Gecikmeli nakit tutma	0,749*** (0,027)	0,492*** (0,038)	0,404*** (0,064)	0,326*** (0,054)	0,601*** (0,047)	0,625*** (0,021)	0,758*** (0,029)
Firma büyüklüğü	0,005*** (0,001)	0,017*** (0,005)	0,021 (0,018)	0,054* (0,029)	0,010** (0,004)	0,016*** (0,000)	0,004*** (0,001)
Büyüme	0,003* (0,002)	0,002 (0,003)	0,002 (0,004)	-0,002 (0,005)	0,004 (0,003)	0,002*** (0,000)	0,003*** (0,000)
Yatırım	-0,112*** (0,026)	-0,174*** (0,031)	-0,258*** (0,051)	-0,061 (0,052)	-0,107** (0,046)	-0,171*** (0,015)	-0,110*** (0,024)
Kaldıraç	-0,052*** (0,011)	-0,083*** (0,016)	-0,029 (0,037)	-0,053 (0,045)	-0,178*** (0,029)	-0,074*** (0,001)	-0,053*** (0,010)
Net çalışma sermayesi	-0,035*** (0,008)	-0,085*** (0,015)	-0,149*** (0,028)	-0,146*** (0,040)	-0,135*** (0,026)	-0,082*** (0,012)	-0,037*** (0,006)
Kâr payı dağıtımı	-0,013 (0,019)	-0,015 (0,018)	-0,022 (0,014)	-0,004 (0,018)	0,012 (0,019)	-0,020* (0,012)	0,001 (0,012)
Araştırma ve geliştirme	0,119 (0,116)	-0,086 (0,0168)	0,363 (0,256)	-0,077 (0,186)	0,102 (0,140)	-0,107*** (0,038)	0,236 (0,214)
Ayarlama hızı	%25,1	%50,8	%59,6	%67,4	%39,9	%37,5	%24,2
Yıl etkisi	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Yok
AR (2) test (p değeri)			0,523	0,669	0,609		
Hansen test (p değeri)				0,081	0,297		
Araç değişken sayısı			22	139	255		
Firma sayısı	274	274	273	273	274	274	274
Gözlem sayısı	3161	3161	2846	2846	3161	3161	3161

Not: Dinamik panel veri model tahmincileri Tablo 3'te sunulmaktadır. En küçük kareler (1) ve sabit etkiler (2), katsayıları genelde yanlış tahmin etmektedirler. Enstrümantal değişkenler (3) ve Fark GMM (4) ise eksikleri olan araç değişkenlerdir. Fama-MacBeth (7) ise yılların ortalamasını alarak bir ayarlama hızı belirler. Sistem GMM (5) ve En küçük kareler kukla değişkeni düzelticisi (EKKKD, LSDVC) (6) ise literatürün belirtmiş olduğu gibi ayarlama hızını en doğru belirten tahmincilerdir. Değişken tanımları Tablo 1'de verilmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki anlamlılıkları göstermektedir.

Tablo 4. Küresel Finansal Kriz ve Nakit Tutma Ayarlama Hızı

Açıklayıcı Değişkenler	Bağımlı Değişken: Nakit Tutma		
	2003-2007 (1)	2008-2012 (2)	2013-2018 (3)
Gecikmeli nakit tutma	0,618*** (0,115)	0,602*** (0,066)	0,464*** (0,078)
Firma büyüklüğü	0,003 (0,005)	0,008 (0,006)	0,019*** (0,005)
Büyüme	0,011* (0,006)	0,006 (0,004)	0,002 (0,002)
Yatırım	-0,087 (0,072)	-0,172** (0,076)	-0,094** (0,048)
Kaldıraç	-0,056 (0,063)	-0,213*** (0,038)	-0,081*** (0,019)
Net çalışma sermayesi	-0,121** (0,059)	-0,166*** (0,042)	-0,058*** (0,021)
Kâr payı dağıtımı	-0,007 (0,023)	0,006 (0,034)	-0,014 (0,065)
Araştırma ve geliştirme	-0,090 (0,200)	0,032 (0,533)	0,008 (0,086)

Ayarlama hızı	%38,2	%39,8	%53,6
Yıl etkisi	Var	Var	Var
AR (2) test (p değeri)	0,691	0,332	0,390
Hansen test (p değeri)	0,285	0,159	0,197
Araç değişken sayısı	61	90	116
Firma sayısı	199	250	269
Gözlem sayısı	689	1086	1386

Not: Finansal olmayan BİST'teki firmaların nakit tutma ayarlama hızı üç dönem için Tablo 4'te sunulmaktadır. Bağımlı değişken Nakit tutmadır ve nakit ve kısa vadeli yatırımların toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanır. Ayarlama hızı 1'den gecikmeli nakit tutmanın katsayısının çıkartılmasıyla elde edilir. Dolayısıyla bir standart sapma değeri yoktur. GMM tahminiyle yapılan analizlerin güvenilirliğini ise AR (2) ve Hansen testleri ölçmektedir. İki testin de p-değerleri anlamsız çıktığı için GMM analiz sonuçları güvenilirdir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki anlamlılıkları göstermektedir.

Yakın zamanda yapılan çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir. Martinez-Sola vd. (2018: 823-842) İspanyol KOBİ'lerinin KFK ve Avrupa borç krizi döneminde nakit ve nakit tutma hızlarının arttığını belirtmişlerdir. Tekin ve Polat (2020: 124-134) ise Birleşik Krallık'taki Ana piyasadaki firmalar için KFK ve Avrupa borç krizi sürecinde ve Alternatif yatırım piyasasındaki firmalar içinse kriz sonrasında nakit tutma ayarlama hızının yükseldiğini göstermişlerdir. Dolayısıyla, bu çalışmadaki ampirik bulgular literatürle uyumludur.

Tablo 4'teki analizlerin güvenilirlik testlerine bakılacak olursa, araç değişken sayısının firma sayısından az olması ayrıca da AR(2) ve Hansen testlerinin p-değerlerinin istatistiksel olarak anlamsız çıkması yapılan sistem GMM analizlerinin dolayısıyla elde edilen nakit tutma ayarlama hızı katsayılarının güvenilir olduğunu göstermektedir (Tekin, 2020c).

Nakit tutma ayarlama hızının sektör bazında nasıl değiştiği ise Tablo 5'te sergilenmektedir. Datastream'in sunmuş olduğu veri setinde alt sektörlere göre dağılım yetersiz olduğu için, Köksal ve Orman'ın (2015: 272-273) metodolojisi takip edilerek veri seti imalat sektörü ve diğer sektörler olmak üzere ikiye bölünmektedir. Burada imalat ve diğer sektörlerdeki firmaların nakit tutma ayarlama hızlarının KFK'nin etkisiyle nasıl değiştiği gösterilmektedir. İmalat sektöründeki firmalar KFK öncesinde (2003-2007) diğer sektörlerle göre yaklaşık %20 daha hızlı bir nakit tutma ayarlama hızına sahipken, KFK'yi de içine alan dönemde (2008-2012) fark diğer sektörler lehine yaklaşık %2 olmuştur. KFK'nin etkisinden uzaklaşıldığı dönemde (2013-2018) ise imalat sektöründeki firmalar yaklaşık %12 daha yavaş bir ayarlama hızına sahip olmaktadır. Kısaca, KFK ile birlikte nakit tutma ayarlama hızı imalat sektöründeki firmalar için azalırken diğer sektörlerdeki firmalar için artmıştır. Ayrıca, Tablo 5'te yapılan analizlerin güvenilirlik testlerine (AR(2) ve Hansen testleri) göre de Tablo 4'tekine benzer şekilde sonuçlar çıkmıştır. Dolayısıyla, yapılan GMM analizleri ve hesap edilen nakit tutma ayarlama hızı katsayıları güvenilirdir.

Tablo 5. Nakit Tutma Ayarlama Hızının İmalat Sektörü ve Diğer Sektörlere Göre Değişimi

Açıklayıcı Değişkenler	Bağımlı Değişken: Nakit Tutma					
	İmalat Sektörü			Diğer Sektörler		
	2003-2007 (1)	2008-2012 (2)	2013-2018 (3)	2003-2007 (4)	2008-2012 (5)	2013-2018 (6)
Gecikmeli nakit tutma	0,488*** (0,116)	0,604*** (0,056)	0,620*** (0,073)	0,722*** (0,122)	0,587*** (0,060)	0,504*** (0,095)
Firma büyüklüğü	0,009 (0,009)	0,015** (0,007)	0,021*** (0,004)	0,003 (0,007)	0,009 (0,006)	0,014** (0,006)
Büyüme	0,043*** (0,013)	-0,001 (0,004)	0,000 (0,004)	0,005 (0,003)	0,012* (0,005)	0,003 (0,004)
Yatırım	-0,214* (0,110)	0,054 (0,147)	-0,166 (0,079)	-0,103 (0,117)	-0,224*** (0,079)	-0,092 (0,060)
Kaldıraç	-0,129** (0,053)	-0,069 (0,054)	-0,018 (0,023)	-0,028 (0,077)	-0,232*** (0,038)	-0,113*** (0,037)
Net çalışma sermayesi	-0,058 (0,077)	-0,047 (0,045)	-0,019 (0,024)	-0,097* (0,057)	-0,174*** (0,035)	-0,076** (0,033)
Kâr payı dağıtımı	-0,002 (0,062)	-0,025 (0,032)	-0,144 (0,058)	-0,005 (0,029)	0,006 (0,058)	0,148 (0,133)
Araştırma ve geliştirme	-1,822 (1,482)	3,275*** (1,250)	1,642 (1,323)	-0,108 (0,180)	0,064 (0,261)	0,030 (0,090)
Ayarlama hızı	%51,2	%39,6	%38,0	%27,8	%41,3	%49,6

Yıl etkisi	Var	Var	Var	Var	Var	Var
AR (2) test (p değeri)	0,760	0,246	0,543	0,673	0,558	0,850
Hansen test (p değeri)	0,420	0,604	0,689	0,468	0,648	0,285
Araç değişken sayısı	55	68	73	61	90	116
Firma sayısı	59	75	79	140	175	190
Gözlem sayısı	211	328	421	478	758	965

Not: Finansal olmayan BİST'teki firmaların nakit tutma ayarlama hızı imalat sektörüne ve diğer sektörlerle göre üç dönem için Tablo 5'te sunulmaktadır. Bağımlı değişken Nakit tutmadır ve nakit ve kısa vadeli yatırımların toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanır. Ayarlama hızı 1'den gecikmeli nakit tutmanın katsayısının çıkartılmasıyla elde edilir. Dolayısıyla bir standart sapma değeri yoktur. GMM tahminiyle yapılan analizlerin güvenilirliğini ise AR (2) ve Hansen testleri ölçmektedir. İki testin de p-değerleri anlamsız çıktığı için GMM analiz sonuçları güvenilirdir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerindeki anlamlılıkları göstermektedir.

Nakit tutmayı etkileyen faktörler incelenecek olunursa, Tablo 3'te görüldüğü üzere kriz dönemi ve öncesinde firma büyüklüğü nakit tutmayı etkilemezken, kriz sonrası dönemde pozitif bir etkiye sahiptir. Kriz öncesi büyüme fırsatları ise nakit tutma üzerinde zayıf da olsa bir etkiye sahipken bu etki kriz ve sonrası dönemlerde kaybolmaktadır. Diğer taraftan, nakit tutmayla negatif bir ilişki içerisinde olan sermaye harcamaları (yatırımlar) ve kaldıraç krizle birlikte anlamlılık kazanırken, net çalışma sermayesinin negatif etkisi de kriz ve sonrasında daha da anlamlı hale gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Borsa İstanbul-BİST'te listelenen finansal olmayan firmaların nakit tutma ayarlama hızlarını küresel finansal krizin (KFK, 2008-2009) etkisiyle nasıl değiştirdiklerini panel veri seti ile incelemiştir. Analizlerde sistem GMM tahmincisi içsellik problemini azaltmak için kullanılmıştır. Ampirik bulgular nakit tutma ayarlama hızının KFK sürecinde ve sonrasında giderek arttığını göstermiştir. Bunun sebebi ise finansal krizle birlikte dışsal fonların arzında bir daralma yaşanmış olması ve fon maliyetlerinin yükselmesi olabilir. Ayrıca, sektörel bazda imalat sektöründeki firmalar ayarlama hızını azaltırken, diğer sektörlerdeki firmalar ise ayarlama hızını artırmışlardır.

Bu makalenin çıkarımlarına bakılacak olursa, öncelikle firma sahipleri veya yöneticileri olası finansal krizleri ve belirsizlikleri de göz önünde bulundurarak nakit tutma kararlarını önemsemelidir. İkincisi, politika yapıcılar, dışsal fonların arzının azaldığı ve maliyetlerinin arttığı Covid-19 gibi kriz dönemlerinde işletmelere karşılıklı ve/veya karşılıksız krediler sunarak işletmelerin nakit ihtiyaçlarını karşılamada yardımcı olabilirler. Üçüncüsü, araştırmacılar diğer gelişmekte olan ekonomilerin de kriz dönemi ve sonrasında (örneğin Covid-19) nakit tutma politikalarını inceleyerek gelişen piyasalar için genel bir çıkarım yapabilirler.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar % 34, İkinci yazar % 33, Üçüncü yazar % 33.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Alves, P. (2018). Cash holdings around the world: financial crisis, culture and shareholder rights. (No. 89861). University Library of Munich, Germany.
- Arslan-Ayaydin, O., Florackis, C., & Ozkan, A. (2014). Financial flexibility, corporate investment and performance: evidence from financial crises. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 42(2), 211-250.
- Bates, T. W., Chang, C. H., & Chi, J. D. (2018). Why has the value of cash increased over time? *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 53(2), 749-787.
- Bates, T. W., Kahle, K. M., & Stulz, R. M. (2009). Why do US firms hold so much more cash than they used to? *The Journal of Finance*, 64(5), 1985-2021.

- Blundell, R., & Bond, S. (1998). Initial conditions and moment restrictions in dynamic panel data models. *Journal of Econometrics*, 87(1), 115-143.
- Bruno, G. S. (2005). Estimation and inference in dynamic unbalanced panel-data models with a small number of individuals. *Stata Journal*, 5(4), 473.
- Chen, H. C., Chou, R. K., & Lu, C. L. (2018). Saving for a rainy day: evidence from the 2000 dot-com crash and the 2008 credit crisis. *Journal of Corporate Finance*, 48, 680-699.
- Chung, H. (2017). R&D investment, cash holdings and the financial crisis: evidence from Korean corporate data. *Applied Economics*, 49(55), 5638-5650.
- Coldbeck, B., & Ozkan, A. (2018). Comparison of adjustment speeds in target research and development and capital investment: what did the financial crisis of 2007 change. *Journal of Business Research*, 84, 1-10.
- Duchin, R., Gilbert, T., Harford, J., & Hrdlicka, C. (2017). Precautionary savings with risky assets: when cash is not cash. *The Journal of Finance*, 72(2), 793-852.
- Flannery, M. J., & Hankins, K. W. (2013). Estimating dynamic panel models in corporate finance. *Journal of Corporate Finance*, 19, 1-19.
- Guney, Y., Karpuz, A., & Ozkan, N. (2017). R&D investments and credit lines. *Journal of Corporate Finance*, 46, 261-283.
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan Cambridge University Press, New York.
- Kim, C. S., Mauer, D. C., & Sherman, A. E. (1998). The determinants of corporate liquidity: theory and evidence. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 33(3), 335-359.
- Köksal, B., & Orman, C. (2015). Determinants of capital structure: evidence from a major developing economy. *Small Business Economics*, 44(2), 255-282.
- Lozano, M. B., & Duran, R. F. (2017). Family control and adjustment to the optimal level of cash holding. *The European Journal of Finance*, 23(3), 266-295.
- Martinez-Sola, C., Garcia-Teruel, P. J., & Martinez-Solano, P. (2018). Cash holdings in SMEs: speed of adjustment, growth and financing. *Small Business Economics*, 51(4), 823-842.
- Null, R., & Pathak, R. (2019). Corporate cash holding during crisis and beyond: what matters the most. *International Journal of Managerial Finance*, 15(4), 492-510.
- Opler, T., Pinkowitz, L., Stulz, R., & Williamson, R. (1999). The determinants and implications of corporate cash holdings. *Journal of Financial Economics*, 52(1), 3-46.
- Ozkan, A., & Ozkan, N. (2004). Corporate cash holdings: an empirical investigation of UK companies. *Journal of Banking & Finance*, 28(9), 2103-2134.
- Özçelik, B. D. (2017). Effects of 2008 global economic crisis on manufacturing companies listed at Borsa Istanbul. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(634), 9-26.
- Pinkowitz, L., Stulz, R. M., & Williamson, R. (2016). Do US firms hold more cash than foreign firms do? *Review of Financial Studies*, 29(2), 309-348.
- Polat, A. Y. (2020). Borç vadesi ve finansal kriz: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (1), 118-130.
- Shiau, H. L., Chang, Y. H., & Yang, Y. J. (2018). The cash holdings and corporate investment surrounding financial crisis: the cases of China and Taiwan. *The Chinese Economy*, 51(2), 175-207.

- Song, K. R., & Lee, Y. (2012). Long-term effects of a financial crisis: evidence from cash holdings of East Asian firms. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 47(03), 617-641.
- Sun, Z., & Wang, Y. (2015). Corporate precautionary savings: evidence from the recent financial crisis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 56, 175-186.
- Tekin, H. (2020a). Firm size and dividend policy of European firms: evidence from financial crises. *Marmara Journal of European Studies*, 28(1), 109-121.
- Tekin, H. (2020b). How optimal cash changed by the global financial crisis? a multi-country analysis. *Economics and Business Letters*, 9(2), 114-123.
- Tekin, H. (2020c). Market differences and adjustment speed of debt, equity, and debt maturity. *Australian Journal of Management*, 0312896220968266.
- Tekin, H., & Polat, A. Y. (2020). Is saving vital? evidence from the financial crisis. *Economics and Business Letters*, 9(2), 124-134.
- Tekin, H., & Polat, A. Y. (2021). Adjustment speed of debt maturity: evidence from financial crises in East Asia. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 24(1), 71-92.
- Yiğit, F. (2020). Nakit tutma oranının finansal ve kurumsal belirleyicileri: Borsa İstanbul üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34 (3), 1127-1151.

Extended Abstract

Some recent studies examine how financial crises affect optimal cash decisions in developed economies. However, in the framework of the economic impact of the global financial crisis 2008-2009 (GFC), there is no work examining the adjustment speed of cash holdings of firms in Turkey as an emerging economy. Besides, in Turkey-based analyses, previous research also focuses only the determinants of cash holdings of non-financial firms listed on Borsa Istanbul by ignoring the impact of the GFC, which have profoundly changed the cash policies of companies. On the other hand, since the GFC, which offers a natural experiment, will have a significant effect on the precautionary motivation of companies, it is important to examine how the cash decisions of companies change from pre- to the post-GFC for policy makers and the lifespan of companies. Considering the importance of findings in the literature. Firms in BIST are expected to increase their adjustment speeds of cash holdings due to the contraction in supply of external financing and increase in financing costs after the GFC. Consequently, this study firstly examines how the adjustment speed of cash holdings of nonfinancial firms listed on Borsa Istanbul (BIST) changes with the existence of the Global Financial Crisis 2008-2009 (GFC) from 2003 to 2018.

The sample of 3,161 firm-years is drawn representing 274 firms listed on BIST from Datastream for the period 2003-2018. The steps in the construction of firm-level panel data are as follows: First, as highlighted in the empirical literature, companies operating in the financial sector (banks, insurance companies and investment trusts) and utility sectors (companies providing public services such as electricity, gas and telephone) are excluded from the sample due to the different accounting structures from the non-financial sectors. In addition, all firms with missing observations for any variable in any year of the sample period are excluded. In order to be performed reliably and accurately of generalized method of moments (GMM) analyses, the constraint that all companies should have at least four consecutive years of observation is also included. To avoid the effects of extreme values, the data set has been adjusted at 1% and 99% levels. Regarding the empirical strategy of this study, the system GMM is employed to mitigate any endogeneity problem. Since the lagged dependent variable is included in the partial adjustment model, standard panel regression methods may not give reliable results because of biased coefficient estimations. For this reason, instrument variable methods and bias correction methods have been developed in the literature. Since the dynamic panel strategy is used in this study, the system GMM, which is an instrumental variable method, is chosen as the estimator. In order to show the reliability of empirical results, the null hypothesis of both diagnostic tests that are auto regressive two (AR(2)) test and Hansen test have to be simultaneously rejected.

Firms in BIST rise the adjustment speed of cash holdings during and after the GFC using more cash stocks due to decreasing credit supply and increasing credit costs during the GFC, which is in line with the literature. In addition, using the partial adjustment model for manufacturing and other sectors, it is seen that while the adjustment speed of cash holding decreases for firms in the manufacturing sector with the GFC, it is vice versa for those in other sectors.

This is the first study to investigate the adjustment speed of nonfinancial firms listed on BIST considering the GFC period, which may propose the important insights for future studies including the uncertainty periods.

Empirical findings show that firms listed on BIST intend to raise their adjustment speed of cash holdings over time. The reason for this may be the contraction in the supply of external funds and the increase in the costs of external funds with the GFC. Also, the present study confirms previous findings and contributes additional evidence that suggest that firms in a major developing economy face difficulty in accessing external finance in times of financial market turmoil and may change its cash policy. The implications of this study are manifold. First, owners or managers of the company should pay attention to their cash holding decisions by considering possible financial crises and uncertainties. Next, policy makers should assist businesses in supporting their cash needs by offering mutual and/or non-refundable loans in times of crisis, such as Covid-19, when the supply of external funds decreases, and the costs of external funds increase. Last, researchers should make a general inference for emerging markets by examining the cash policies of other emerging economies during and after the crisis period.

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

Araştırma Makalesi • Research Article

MENA Ülkeleri Tarım Sektörlerinin Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi ile İncelenmesi

Analysis of the Agricultural Sectors of MENA Countries with Malmquist Total Factor Productivity Index

Kenan Koç*, Akın Özkan**, Necip Dünder***

Öz: Tarım sektörü, geçmişten günümüze besin ihtiyaçlarının giderilmesi ve gelir kaynağı olması açısından insanlık için önemini hiç kaybetmemiştir. İnsan nüfusunun hızlı bir şekilde büyümesi ile birlikte gıda ihtiyacının artması ve iklim değişikliği sebebiyle kuraklık sorununun yaşanması gibi faktörler tarım sektöründeki verimliliğin önemini artmasını sağlamıştır. Tarımsal verimlilik, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için gelir kaynağı olması ve iktisadi gelişime katkı sağlaması yönüyle önemli bir role sahiptir. Bu çalışmanın amacı çoğunlukla gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerden oluşan MENA ülkelerinin 1967-2016 dönemi için tarımsal verimlilik değişimlerini Veri Zarflama Analizi (VZA) tabanlı girdi yönelimli Malmquist Toplam Faktör Verimlilik (TFV) endeksi aracılığıyla incelemektir. Çalışmada ele alınan ülkeler, düşük ve yüksek gelirli ülkeler olarak iki gruba ayrılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; düşük gelirli ülkelerde ortalama Malmquist (TFV) endeksinde yaklaşık %1'lik artış; yüksek gelirli ülkelerde ise %0,3'lük bir düşüş gözlemlenmiştir. Her iki ülke grubu için ortalama etkinlik ve etkinlik değişimi skorlarında kısmi bir atış, ortalama teknik değişim skorunda ise düşüş gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Verimlilik, MENA Ülkeleri, Malmquist (TFV) Endeksi, Veri Zarflama Analizi (VZA)

Abstract: The agricultural sector has never lost its importance for humanity in terms of meeting nutritional needs and being a source of income from past to present. The increase in the need for food due to the rapid increase in the population and the drought problem due to climate change have made the productivity more important in the agricultural sector. Agricultural productivity is vital for developing and less developed countries in terms of being a source of income and contributing to economic development. The aim of this study is to examine the agricultural productivity changes of MENA countries that mostly consist of developing and less developed countries, for the period of 1967-2016 through Data Envelopment Analysis (DEA) based input-oriented Malmquist Total Factor Productivity (TFP) index. The countries considered in the study are divided into two groups as low and high income countries. According to the results of the study; an increase of about 1% in the average Malmquist (TFP)

* Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

ORCID: 0000-0003-3740-1150, k.koc@alaprslan.edu.tr (Sorumlu yazar)

** Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0003-2862-2496, a.ozkan@alaprslan.edu.tr

*** Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-9408-8669, n.dundar@alaprslan.edu.tr

Received/Geliş: 30 March/Mart 2021

Accepted/Kabul: 17 June/Haziran 2021

Düzeltilme/Revised form: 07 June/Haziran 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

index in low-income countries; a decrease of 0.3% was observed in high-income countries. For both country groups, a partial increase was observed in the average efficiency and efficiency change scores, while a partial decrease in the average technical change score was observed.

Keywords: Agricultural Productivity, MENA Countries, Malmquist (TFP) Index, Data Envelopment Analysis (DEA)

1. Giriş

Verimlilik artışı, kaliteli ürünlerin daha verimli bir şekilde üretilmesine bağlı olarak tüketicilerin ürünleri daha düşük maliyetlerle elde etmesine ve kişi başına düşen gelirin zamanla artmasına katkıda bulunmaktadır. Tarım sektöründe yaşanan verimlilik artışı ise ülkelerin daha düşük maliyetlerle kaliteli gıda üretimi, beslenme ve refahın iyileşmesini sağlarken diğer sektörler için kaynak aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Ancak son yıllarda tarım sektöründeki verimlilik; su erişimi, tarımsal alan kaybı ve iklim değişikliği gibi faktörlerden olumsuz etkilenmektedir (Gornal vd., 2010).

Tarım sektöründeki çıktının nüfus artışından kaynaklanan gıda ve hammadde taleplerini karşılayacak kadar hızlı bir oranda büyümesi için, tarım sektöründe verimlilik artışının gerekli olduğu kabul edilmektedir. Bu doğrultuda tarımsal verimlilik artışının son dönemlerde yoğun olarak araştırma konusu olduğu gözlemlenirken kalkınma iktisatçıları ve tarım ekonomistleri, zaman içinde yaşanan verimlilik artışının kaynaklarını ve ülke ile bölgeler arasındaki verimlilik farklılıklarının sebeplerini incelemişlerdir (Coelli ve Prasada Rao, 2005). Nitekim ülke ile bölgeler arasındaki verimlilik farklılıklarının ve verimlilik artışı kaynaklarının yoğun bir şekilde incelenmesi, yeni ampirik tekniklerin geliştirilmesi ve uygulanan tarım politikalarının gelişmekte olan ülkelerde tarımsal verimliliği ne derece artırdığını değerlendirme arzusundan kaynaklanmaktadır (Tipi ve Rehber, 2006).

Verimlilik analizi için kullanılan iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yöntemler; Stokastik Sınır Analizi (Stochastic Frontier Analysis- SFA) ve Veri Zarflama Analizi (VZA) yaklaşımlarıdır. SFA, ekonometrik teknikler aracılığıyla verimlilik analizini yapan ve parametrik olan yaklaşımdır. VZA yöntemi ise parametrik olmayan bir yöntemdir (Baležentis, 2012). VZA yönteminin birden fazla çıktıyı kolayca işleyebilmesi, parametrik olmaması ve girdi fiyat verisi gerektirmemesi (Ruggiero, 2000) nedeniyle diğer yöntemlere kıyasla uygulanabilirliği daha kolaydır. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarımsal girdilerin fiyatlarını elde etmenin zor olması ve hükümet müdahalelerinden dolayı fiyatların bozulması (Tipi ve Rehber, 2006) gibi etkenler ikinci yaklaşımın daha cazip olmasını sağlamaktadır.

VZA tabanlı Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) endeksi, verimlilik değişimini ölçer ve bu değişimi de teknik değişim ve verimlilik değişimi şeklinde ayırmaktadır (Nkamleu, 2004). Teknik verimlilik mevcut üretimin en iyi üretime oranını göstermektedir. Kalıcı teknik verimsizlik durumu, çıktıları azaltmadan girdilerin azaltılması veya aynı miktarda girdi ile daha yüksek çıktı elde edilmesi fırsatı sunmaktadır (De Koeijer vd., 2002). Bu ayırım verimlilik değişiminin nedenlerini incelemeyi ve verimliliğin artıp artmadığını gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır.

Malmquist endeksinin geleneksel TFV endekslerine göre birtakım avantajları vardır (Bureau vd.,1995):

- ✓ Prensipten sadece miktarlar ile ilgili veriler gerekmektedir. Sabit faktörler için hizmet akışı ölçümlerinin zor problemlerini çözmek için kolaylık sağlamaktadır.
- ✓ Malmquist endeksi, yaygın olarak kullanılan diğer endekslere göre daha az kısıtlayıcı varsayımlar gerektirmektedir.
- ✓ Geleneksel endekslerin aksine, üreticinin optimize etme davranışına ilişkin herhangi bir varsayıma gerek yoktur.
- ✓ Verimsizliğe izin verir.
- ✓ Herhangi bir ekonometrik analiz gerektirmez.

Bu bilgiler ışığında MENA (Middle East and Northern Africa) ülkelerinin VZA tabanlı Malmquist TFV endeksleri hesaplanmıştır. Dünya Bankası (DB)'nin sınıflandırmasına göre MENA ülkeleri; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Cezayir, Cibuti, Fas, Filistin (West Bank and Gaza), Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Malta, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen'den oluşmaktadır. Türkiye ise DB'nin sınıflandırmasının içerisinde bulunmazken bazı sınıflandırmalarda MENA ülkeleri içerisinde yer aldığı için analize dahil edilmiştir. Ele alınan ülkeler, DB'nin kişi başına düşen milli gelir sınıflandırmasına göre iki gruba ayrılmıştır. Bu doğrultuda Suriye, Yemen, Cezayir, Cibuti, Mısır, Fas ve Tunus düşük ve orta düşük gelirli ülkeler olarak sınıflandırılırken İran, Irak, Ürdün, Lübnan Libya, Türkiye, Bahreyn, İsrail, Kuveyt, Malta, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve BAE orta yüksek ve yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Bundan sonra ilk gruptaki ülkeler düşük gelirli, ikinci gruptaki ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak adlandırılacaktır.

Bu çalışmanın amacı; MENA ülkelerinin 1967-2016 dönemine ait verilerle VZA yönelimli ve girdi tabanlı Malmquist TFV endeksini oluşturarak verimlilik değişimini incelemektir. MENA ülkeleri, genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere aittir. Tarım sektörü, bu tür ülkelerin ekonomileri için milli gelire katkısının yanı sıra tarım sektöründe istihdam olanakları çerçevesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bu ülkelerde nüfus artışı gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Hızlı nüfus artışı ise tarım sektöründe verimliliği gerekli kılmaktadır. Bu bilgiler ışığında MENA ülkelerinin tarım sektöründeki verimliliklerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca literatür incelemesi doğrultusunda MENA ülkelerinin tarım sektörleri ile ilgili etkinlik analizi yapılan çalışmalara rastlanılmamış olması dolayısıyla bu çalışmanın literatüre olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Literatür

İlgili literatür incelendiğinde tarımsal verimlilik ile TFV'deki değişimleri inceleyen birçok çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Nitekim Karaman ve Özalp (2017), Türkiye'de tarım sektörünün bölgesel TFV'yi 2003-2014 yılları için Malmquist Endeksi ile belirlediği çalışmasında ulusal düzeyde TFV'nin, 2011 yılında maksimum düzeye ulaştığı fakat bu yıldan sonra azalma olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Bölgesel düzeyde, en iyi performansı TFV'de yıllık ortalama %10,7 büyüme ile TR1 bölgesinin gösterdiği ve bu bölgeyi ise sırasıyla %5,1 ve %2,7 ile TRA ve TR9 bölgelerinin takip ettiği sonucuna varmıştır.

Tipi ve Rehber (2006), 1993-2002 dönemi için Türkiye'nin Güney Marmara bölgesinde VZA ve VZA temelli Malmquist TFV endeksini kullanarak tarımsal teknik verimliliği ve TFV'yi ölçmüştür. 1993-2002 döneminde tüm iller için ortalama teknik verimlilik puanı %88,3 olarak hesaplanmıştır. Malmquist TFV endeksi ise ortalama %3,1 olarak hesaplanmıştır. Diğer bir deyişle, bu bölgedeki TFV'nin yıllık bazda %3,1 arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Candemir vd. (2011), 2004-2008 döneminde Türkiye'deki Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerinin (HASCU) üretim verimliliklerini ve TFV değişikliklerini ölçmek için VZA Yaklaşımı ve Malmquist Verimlilik Endeksleri kullanılmışlardır. Ulaşıtları sonuçlarda bu birliklerin yıllık ortalama teknik verimlilik puanlarının 0,841 ile 0,938 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca 2004-2008 döneminde bu birliklerin ortalama yıllık %1,3 teknik verimlilik artışına, teknik değişimde %3'lük bir gerileme ve TFV'de ise %1,7'lik bir düşüş olduğu gözlemlenmiştir.

Spitzer (1997), 1985-1994 yılları için parametrik olmayan bir endeks numarası yaklaşımı ile Çin tarımındaki TFV'yi araştırmıştır. Bununla birlikte, incelenen dönem 1985-1990 ve 1990-1994 olmak üzere iki alt döneme bölünmüş ve özellikle ilk dönemde teknolojiye bir düşüş, ancak ikinci dönemde önemli bir teknik ilerleme oranı olduğunu ortaya koymuştur. Yani ilk dönemde TFV'nin azaldığı fakat ikinci dönemde TFV'nin arttığını ve bunu da Çin'in tarımsal üretimindeki TFV döngüsüne işaret olarak kabul etmiştir.

Ludena (2010), 1961 ve 2007 yılları için Latin Amerika ve Karayipler'de tarım sektörlerinde TFV artışını incelemiştir. Verimlilik artışını tahmin etmek için VZA yöntemlerini kullanan parametrik

olmayan bir metodoloji olan Malmquist endeksini kullanmıştır. Gelişmekte olan bölgeler arasında, Latin Amerika ve Karayipler'in en yüksek tarımsal verimlilik artışı gösterdiği ve dünya ortalaması olan %1,7'ye göre bu ülkelerde tarımsal verimlilik artışının ortalama %1,9 oranında arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Baležentis (2012), 2004-2009 dönemi için 200 çiftliği kapsayan Litvanya aile çiftliklerindeki TFV'nin dinamiklerini tahmin etmek için Malmquist endeksi uygulamıştır. Analiz sonuçlarına göre maliyet verimliliği yaklaşık %7,7 artmış, teknik verimlilik ise bu dönemde %22,4 artmıştır. Ayrıca TFV'deki artışın temel olarak teknik verimlilikteki artıştan kaynaklandığı, yeniliklerin üretim sınırındaki genel değişimler üzerinde etkisinin oldukça yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Coelli ve Prasada Rao (2003), 1980-2000 dönemi için dünya nüfusunun ve tarımsal üretimin önemli bir bölümünü oluşturan 93 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede tarımsal üretim ve verimlilik düzeylerini ve eğilimlerini Malmquist verimlilik endekslerini türetmek amacıyla VZA uygulayarak incelemiştir. Bu ülkelerin TFV'nin büyümesinde yıllık %2,1'lik bir artışın sebebinin %0,9 verimlilik değişiminden ve %1,2 ise teknik değişimden (veya sınır kayması) kaynaklandığı sonucuna ulaşmışlardır.

Čechura (2012), Çek tarımında teknik verimlilik ve TFV'yi analiz etmek ve girdi kullanımı ve TFV geliştirme verimliliğini belirleyen temel faktörleri tanımlamak amacıyla Sabit Yönetim modeli (Fixed Management model) uygulamıştır. Çalışmasında teknik verimsizliğin Çek tarımında ve kendi dallarında önemli bir olgu olduğu ve TFV'nin gelişiminin teknik verimlilik, ölçek etkisi, teknolojik değişim ve yönetim gibi tüm bileşenler tarafından belirlendiği sonucuna ulaşmıştır.

Färe vd. (1994), 1979-1988 dönemi için 17 OECD ülkesinde verimlilik artışını analiz ettikleri çalışmada Malmquist verimlilik endekslerini hesaplamak için parametrik olmayan bir programlama yöntemi (aktivite analizi) kullanmışlardır. Teknik değişim ve etkinlik değişimi olarak iki ölçüm ile gerçekleştirilen çalışmada ABD'nin verimlilik artışının ortalamanın biraz üzerinde olduğu ve bu durumun da teknik değişime bağlı olduğu fakat Japonya'daki verimlilik artışının ise verimlilik değişimi nedeniyle gerçekleştiği sonucuna ulaşmışlardır.

Martin ve Mitra (2001), 1967-1992 dönemi için yaklaşık 50 ülkeye yönelik yeni bir panel verileri kullanarak, tarım ve imalatta verimlilik artışı ve yakınsamayı inceledikleri çalışmada hem tarım hem de imalat için oldukça yüksek teknik ilerleme oranları olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir. Bununla birlikte, tüm gelişme düzeylerinde, teknik ilerlemenin tarımda imalattan daha hızlı olduğu, dahası, tarımda TFV'nin seviyesinde ve büyüme oranlarında yakınsama olduğuna dair güçlü kanıtlara ulaşmışlardır.

Suhariyanto ve Thirtle (2001), 1965-1996 yılları için Malmquist endeksi kullanarak on sekiz Asya ülkesi için tarımsal TFV'yi ölçmüşlerdir. İncelenen ülkelerin yarısında, teknik verimlilikteki kayıplar ve teknolojik ilerlemedeki durgunluk nedeniyle olumsuz verimlilik artışı yaşadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca hem kesit hem de zaman serisi testleri yapılmış ve bu ülkeler için tarımsal üretkenlikte yakınsama olduğuna dair bir kanıt olmadığı sonucuna varılmıştır. Son olarak, Afrika ile yapılan karşılaştırmalar, Asya'nın Afrika'dan daha hızlı TFV büyümesine sahip olmasına rağmen, beş Afrika bölgesinden üçünün (Doğu, Orta ve Güney) Asya bölgelerinden daha hızlı büyüdüğünü göstermiştir.

Tonini (2012), 1993-2006 yılları için stokastik üretim sınır modeli ülkeye özgü zamanla değişmeyen heterojenliği ve ülkeye özgü zamanla değişen verimsizliği yakalayan Bayesci bir yaklaşım ile Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve aday ülkelerinin tarımdaki TFV büyümesini ölçerek bu ülkeleri karşılaştırmıştır. Nitekim çalışmasında tarımsal verimlilik artışının daha çok teknolojik değişimden kaynaklandığı tespit etmiştir. AB-12 ülkelerinin ve aday ülkelerinin TFV büyüme oranları, AB-15'in büyüme oranının yaklaşık iki katı olduğu, AB-15 ile AB-12 arasındaki ve AB-15 ile aday ülkeler arasındaki verimlilik seviyelerinde ise bir artış olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. Metodoloji

Bu çalışmada MENA ülkelerinin 1967-2016 yıllarına ait verileri ile VZA tabanlı Malmquist TFV Endeksi hesaplanmıştır. Bu doğrultuda VZA yaklaşımı ve Malmquist TFV Endeksinin hesaplanması başlıklar halinde incelenmiştir.

3.1. Veri Zarflama Analizi

Farrell (1957), Debreu (1951) ve Koopmansa (1951)'nin etkinlik ölçüm yöntemlerini temel alarak geliştirilen VZA yaklaşımı çoklu girdi ve çoklu çıktı durumunda görelî etkinlik ölçümü yapabilmektedir. İlk olarak Charnes vd. (1978) tarafından, karar verme birimlerinin (KVB) görelî etkinliğini ölçmek için ortaya atılan VZA yaklaşımını farklı kılan en önemli özellik ölçüm için doğrusal programlamayı kullanmasıdır (Thanassoulis, 2001). Bu yaklaşım, özellikle bankacılık, sağlık, ulaşım sektörü gibi belirli pek çok uygulama alanındaki KVB'lerin grup içindeki bireysel etkinliklerini veya performanslarını gerçekçi bir bakış açısıyla ölçebildiği için yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir (Cooper vd., 2011; Liu vd., 2013). Ayrıca, KVB'leri etkinliklerine göre sıralamak, etkinsizliğin kaynaklarını belirlemek ve etkinsizliğin giderilmesi için nicel göstergeler sunmak gibi özellikler VZA yaklaşımının bu denli benimsenmesinin nedenleri arasında sayılabilir (Liu vd., 2013).

VZA yaklaşımı ile ağırlıklı çıktılarının toplamının ağırlıklı girdilerin toplamına oranı olarak hesaplanan etkinlik değeri Denklem (1) maksimize edilerek elde edilmektedir. Bu denklemde, x_{ik} $i = 1, \dots, m$ ve y_{rk} $r = 1, \dots, s$ sırasıyla ölçülecek k karar biriminin çıktı ve girdi faktörlerinin miktarlarını, v_i , $i = 1, \dots, m$ ve u_r , $r = 1, \dots, s$ sırasıyla n adet KVB içindeki k karar biriminin çıktı ve girdi faktörlerinin ağırlıklarını göstermektedir.

$$\text{Max } \theta_k = \frac{\sum_{r=1}^s y_{rk} u_r}{\sum_{i=1}^m x_{ik} v_i} \quad (1)$$

Doğrusal programlama tabanlı olan VZA yaklaşımında her k birimi Denklem (1)'deki kesirli amaç fonksiyonunu maksimum yapacak ağırlıkları serbestçe alabilmektedir. Bu sayede, her k birimi güçlü olduğu girdi/çıkıtı faktörlerini ön plana çıkarabilmektedir. Ancak bir k biriminin ağırlıkları diğer KVB'ler için kullanıldığında etkinlik değerleri biri geçmemelidir. Bu durum Denklem (2)'deki kısıt kullanılarak sağlanmaktadır. Ayrıca bu kısıt ile etkinlik skorları sadece sıfır ile bir arasında değişen değerler alabilecektir. Bir değerini alan k birim görelî etkin olarak kabul edilmekte, birden uzaklaştıkça görelî etkinlik azalmaktadır. Ağırlıkların sıfırdan daha küçük değerler almamasını sağlayan kısıt ise Denklem (3)'de verilmektedir.

$$\frac{\sum_{r=1}^s y_{rj} u_r}{\sum_{i=1}^m x_{ij} v_i} \leq 1 \quad j = 1, \dots, n. \quad (2)$$

$$u_r \geq 0, v_i \geq 0 \quad r = 1, \dots, s. \quad i = 1, \dots, m. \quad (3)$$

VZA yaklaşımının en temel modeli CCR modelidir. İlk kez Charnes vd. (1978) tarafından ortaya atılan bu model ölçeğe göre sabit getiri varsayımı (CRS) altında görelî etkinliği ölçmektedir. Daha sonra bu VZA modeli Banker (1984) tarafından ölçeğe göre değişken getiri (VRS) varsayımını dikkate alacak şekilde geliştirilerek Banker, Charnes, Cooper (BCC) modelleri oluşturulmuştur. Bu modellerde kendi içinde çıktı ve girdi yönelimli modeller olarak ikiye ayrılmaktadır (Güleç vd., 2018). Ayrıca, bu modellerin her birinin primal ve dual modelleri oluşturularak etkinlik analizi sonucunda ihtiyaca binaen pek çok faydalı tespit yapılabilmektedir. Bu çalışmada, çıktı faktörü veri iken girdi faktörlerinin minimize edilmeye çalışıldığı için girdi yönelimli primal CCR modeli kullanılmaktadır. Yukarıdaki denklemlerin doğrusal programlama formatına çevrilmiş hali olan bu model aşağıda gösterilmektedir.

Girdi Yönelimli CCR-VZA Modeli

$$Max = \sum_{r=1}^s y_{rk} \mu_r \quad (4)$$

$$\sum_{i=1}^m x_{ik} v_i = 1 \quad (5)$$

$$\sum_{r=1}^s y_{rj} \mu_r - \sum_{i=1}^m x_{ij} v_i \leq 0 \quad j = 1, \dots, n. \quad (6)$$

$$\mu_r \geq 0, v_i \geq 0, \mu_0 \text{ serbest} \quad r = 1, \dots, s. \quad i = 1, \dots, m. \quad (7)$$

3.2. Malmquist TVF Endeksi

VZA ile karar birimlerinin performansı sadece belirli bir zaman kesiti için ölçülebilmektedir. Bu sayede KVB'lerin sadece belirli bir zaman periyodunda etkin olup olmadığı ve etkinlik düzeylerini etkileyen parametreler gözlenebilmektedir. Ancak VZA, birden fazla periyoda sahip dinamik yapılarda etkinliklerin zaman içerisindeki değişimlerini gözlemleyebilmek ve karşılaştırmalar yapabilmek için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada zaman içerisinde etkinliklerin değişiminin gözlemlenmesine imkân veren Malmquist TFV Endeksi kullanılmaktadır.

Malmquist TFV Endeksi, farklı yöntemler kullanılarak hesaplanabilmektedir. Ancak bu endeksin hesaplanmasında yaygın olarak parametrik yöntemlerden olmayan VZA'dan yararlanılmaktadır (Tarım, 2001). Bu endeksin VZA yöntemi kullanılarak hesaplanabilmesi için Caves vd. (1982) tarafından bir teknik geliştirilmiştir. Bu sayede, teknik ve etkinlik değişimi gibi ayrı göstere VZA tabanlı Malmquist TFV kullanılarak ölçülebilmektedir. Etkinlik göstergesindeki değişim üretim olanakları kümesindeki değişimi yani teknolojiye bağlı değişimi göstermektedir. Bir başka ifade ile etkinlik sınırının kayması olarak tanımlanmaktadır (Tone, 2004). VZA tabanlı Malmquist TFV Endeksi teknik ve etkinlik değişiminin birbiri ile çarpımından oluşmaktadır. Bu iki gösterge birer uzaklık fonksiyonları oranı şeklinde tanımlanmaktadır (Färe vd., 2011). VZA tabanlı hesaplanan bu uzaklık fonksiyonları sayesinde KVB'lerin zaman periyotları boyunca oluşan etkinlik değişimleri gözlemlenebilmektedir.

Denklem (8) s periyodundan izleyen t ($t = s + 1$) periyoduna Malmquist TFV değişim endeksinin nasıl hesaplanacağını göstermektedir (Färe vd., 2011; Güleç vd., 2018). Uzaklık fonksiyonlarının oranlarının çarpımının karekökü olarak hesaplanan bu değişim endeksinde $d_k^s(y_t, x_t)$ uzaklık fonksiyonu t dönemi gözleminin s dönemi teknolojisine olan uzaklığı göstermektedir (Tarım, 2001). Denklemdeki diğer uzaklık fonksiyonları da benzer şekilde ifade edilebilir. VZA denklemlerinde olduğu gibi burada da x'ler girdi, y'ler çıktı olarak kabul edilmektedir.

$$m_k(y_s, x_s, y_t, x_t) = \sqrt{\frac{d_k^s(y_t, x_t)}{d_k^s(y_s, x_s)} * \frac{d_k^t(y_t, x_t)}{d_k^t(y_s, x_s)}} \quad (8)$$

Etkinlik değişimi ve teknik değişimi ayrı ayrı gözlemleyebilmek için yukarıdaki eşitlik yazılabilir. Bu denklemin ilk kısmı s ve t periyotları arasındaki etkinlik değişimini, ikinci kısım ise s ve t periyotları arasındaki teknik değişimi göstermektedir. Etkinlik değişimi KVB'lerin s ve t dönemlerindeki etkinliklerinin birbirine oranlanmasını, bir başka ifadeyle etkin sınıra yaklaşmayı göstermektedir. Teknik değişim ise s ve t periyotları itibarıyla teknolojik değişimin geometrik ortalamasını, bir başka ifadeyle etkin sınırdaki kaymaları göstermektedir.

$$m_k(y_s, x_s, y_t, x_t) = \frac{d_k^t(y_t, x_t)}{d_k^s(y_s, x_s)} * \sqrt{\frac{d_k^s(y_t, x_t)}{d_k^t(y_t, x_t)} * \frac{d_k^s(y_s, x_s)}{d_k^t(y_s, x_s)}} \quad (9)$$

Malmquist TFV Endeksinin (m_k) 1'den büyük olması durumunda s periyodundan t periyoduna toplam faktör verimliliğindeki artışı; 1'den küçük olduğunda azalışı; 1'e eşit olması durumunda ise değişimin olmadığını gösterir. Malmquist TFV Endeksinin hesaplanmasında kullanılan uzaklık fonksiyonları Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu modeller (uzaklık fonksiyonları) Girdi Yönelimli CCR modelinin dual formu, periyotlara göre tekrardan dizayn edilerek oluşturulmaktadır. Bu modeller çıktı yönelimli olarak da oluşturulabilmektedir. Ancak bu çalışmaya daha uygun olduğu için sadece girdi yönelimli CCR modeller kullanılmaktadır. Dolayısıyla hesaplanan Malmquist TFV Endeksi de girdi yönelimli olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Tone (2004) çalışmasına bakılabilir.

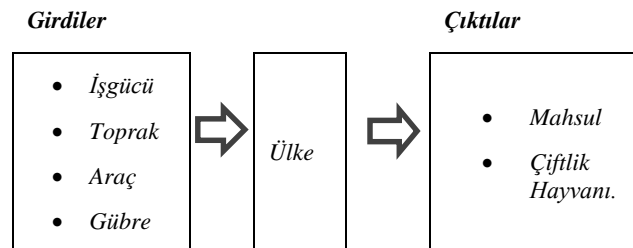
Tablo 1'de matematiksel modeller şeklinde tanımlanan uzaklık fonksiyonları tüm periyotlar ve tüm KVB'ler için ayrı ayrı hesaplanarak uzaklık değerleri bulunmaktadır. Daha sonra bu uzaklık değerleri kullanılarak Malmquist TFV Endeksleri hesaplanmaktadır.

Tablo 1. Uzaklık Fonksiyonları

$d_k^t(y_t, x_t) = \text{Min } \theta_k$ $\sum_{j=1}^n Y_{rj}^t \lambda_j \geq Y_{rk}^t$ $\sum_{j=1}^n X_{ij}^t \lambda_j \leq X_{ik}^t \theta_k$	$d_k^s(y_s, x_s) = \text{Min } \theta_k$ $\sum_{j=1}^n Y_{rj}^s \lambda_j \geq Y_{rk}^s$ $\sum_{j=1}^n X_{ij}^s \lambda_j \leq X_{ik}^s \theta_k$	$r = 1, \dots, s.$ $i = 1, \dots, m.$
$d_k^t(y_s, x_s) = \text{Min } \theta_k$ $\sum_{j=1}^n Y_{rj}^s \lambda_j \geq Y_{rk}^t$ $\sum_{j=1}^n X_{ij}^s \lambda_j \leq X_{ik}^t \theta_k$	$d_k^s(y_t, x_t) = \text{Min } \theta_k$ $\sum_{j=1}^n Y_{rj}^t \lambda_j \geq Y_{rk}^s$ $\sum_{j=1}^n X_{ij}^t \lambda_j \leq X_{ik}^s \theta_k$	$r = 1, \dots, s.$ $i = 1, \dots, m.$
$\lambda_j \geq 0, \theta_k$ serbest $j = 1, \dots, n.$		

4. Çalışmada Kullanılan Veriler ve Değişkenler

MENA ülkelerinin tarımsal verimlilik değişimlerinin analizi yapılan bu çalışmada 2016 yılından sonraki verilere ulaşılamadığından 1967-2016 dönemine ait yıllık veriler kullanılmıştır. MENA ülkeleri, DB tarafından yapılan sınıflandırılmaya göre ele alınmıştır. Diğer yandan DB'nin sınıflandırılmasında Türkiye yer almamasına rağmen Türkiye'nin dâhil edildiği bazı sınıflandırmalar da mevcuttur. Bu sebepten dolayı Türkiye de çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca Filistin'e ait verilerin eksik olmasından dolayı bu ülke analiz dışında bırakılmıştır.

Tarım sektörünün verimliliği analiz edilirken, genel olarak toprak, ilaç, gübre, işgücü, sulama, tohum, makine kullanımı gibi parametreler göz önünde bulundurulur. Bu bağlamda bu çalışmada da

girdi olarak MENA ülkelerine ait işgücü, toprak, araç ve gübre parametreleri kullanılmıştır. Çalışmada girdi olarak ele alınan işgücü (tarım sektöründe ekonomik olarak aktif ve 15 yaşından büyük kişiler), çıktı olarak mahsul (2004-2006 sabit dolar fiyatı ve çiftlik hayvanı (2004-2006 sabit dolar fiyatı) ile ilgili veriler, FAO (Food and Agriculture Organisation of United Nations)'nun veri bankasından elde edilmiştir. Ayrıca girdi olarak ele alınan toprak (1000ha), araç (40-CV eşdeğerindeki aktif traktör sayısı), gübre (ton) değişkenlerine ait veriler ise USDA (U.S Department of Agriculture)'nın veri bankasından elde edilmiştir.

Çalışmada ele alınan ülkeler ise DB'nin kişi başına düşen gelir sınıflandırması doğrultusunda iki gruba ayrılmıştır. Düşük ve orta düşük gelirli ülkeler (Suriye, Yemen, Cezayir, Cibuti, Mısır, Fas, Tunus), yüksek orta ve yüksek gelirli ülkeler (İran, Irak, Ürdün, Libya, Türkiye, Bahreyn, İsrail, Kuveyt, Malta, Umman, Katar, Suudi Arabistan, BAE) şeklinde sınıflandırılmıştır. Böylece ülkelerin gelir durumlarına göre Malmquist TFV endeksleri incelenmiştir. Ülkelerin gelirlerine göre ayrılması, farklı gelir düzeyleri çerçevesinde TFV'nin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

5. Analiz Sonuçları

Bu çalışmada ilk aşamada 21 ülkenin tarımsal etkinlikleri dört girdi ve iki çıktı kullanılarak VZA yöntemi ile 1967 yılından 2016 yılına kadar her bir yıl için ölçülmüştür.

İkinci aşamada, ölçülen etkinlik skorlarının yıllar içindeki değişimlerinin gözlemlenebilmesi için Malmquist TFV Endeksi kullanılmıştır. Bilindiği üzere VZA yaklaşımı tek bir zaman noktasındaki görece etkinlikleri ölçtüğü için farklı zamanlar için yapılan etkinlik skorlarının karşılaştırılması yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle, tarımsal etkinliğin analizinde zaman boyutunun hesaba katılabilmesi için Malmquist TFV endeksinin kullanılacağı belirtilmiştir. Bu endeksin hesaplanabilmesi için öncelikle Tablo 1'de verilen uzaklık fonksiyonlarının değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra bu değerlerden hareketle Malmquist TFV endeksinin bileşenleri (Etkinlik değişimi ve Teknik değişim) ve Malmquist TFV endeksi hesaplanmıştır.

Diğer yandan etkinlik değişiminin karar birimlerinin etkin sınıra olan uzaklıklarındaki değişimi gösterdiği, teknik değişimin ise etkin sınırın zaman itibarıyla değişimi gösterdiği bilinmektedir. Bu iki bileşenin çarpımı ise Malmquist TFV endeksinin, bir başka deyişle TFV'deki değişimi göstermektedir. Bu üç göstergede de değerlerin 1'e eşit olması değişimin olmadığını, 1'den küçük olması negatif yönlü değişimi, 1'den büyük olması ise olumlu yöndeki değişimi göstermektedir. Bu bilgiler ışığında Tablo 2-5'e bakılarak ülkelerin etkinlik düzeylerindeki değişimler dönemler itibarıyla gözlemlenebilir.

Ele alınan 21 ülkenin tarımsal etkinlik skorları Girdi Yönelimli CRR-VZA modeli kullanılarak her bir yıl için ayrı ayrı hesaplanmış ve daha sonra bu etkinlik skorlarının dönemler itibarıyla geometrik ortalamaları Tablo 2'de gösterilmiştir. Görüldüğü üzere, birçok ülke (Bahreyn, İsrail, Kuveyt, Malta) tüm yıllar boyunca etkin çıkmışken, bazı ülkeler (Cibuti, Mısır, Ürdün) son dönemlerde etkin düzeye ulaşmışlardır. Yüksek gelirli ülkelerin etkinlik ortalaması dönemler itibarıyla daha yüksek olmuştur. Düşük gelirli ülkelerin etkinlik ortalamaları daha düşük olsa da ilk dönemden son döneme kadar yaşanan artış nispeten daha yüksek olmuştur. Diğer yandan tüm ülke grupları içerisinde özellikle Cezayir, Lübnan ve Suudi Arabistan'ın etkinlik skorlarındaki artışın diğer ülkelere göre daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir. Bununla birlikte düşük gelirli ülkeler arasında olan Fas ve Suriye'nin skorlarında düşüş gözlemlenirken grubun diğer ülkelerinde ise artış gözlemlenmiştir. Yüksek gelirli ülke grubunda ise Irak, İran, Suriye, Libya, Türkiye ve Umman için düşüş yaşanırken bu grup içerisinde kısmi veya belirgin artış görülen ülkelerin de yer aldığı göze çarpmaktadır.

Tablo 3'te MENA ülkelerinin tarımsal verimliliğindeki dönemsel ortalama etkinlik değişimleri gösterilmektedir. Etkinlik değişiminin düşük gelirli ülkeler için ilk dönemde 1,006 ve son dönemde 1,020 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim bu sonuç da düşük gelirli ülkelerin etkinlik değişimi içerisinde belirgin bir değişimin yaşanmadığı şeklinde yorumlanabilir. Yüksek gelirli ülkelerde ise ilk dönemde etkinlik değişimi 0,989 iken son dönemde 0,996 olarak gerçekleşmiştir. Netice olarak her iki ülke grubunun ortalama etkinlik değişiminde artış gözlemlenirken düşük gelirli ülkelerde gözlemlenen

artış nispeten daha belirgin olmuştur. Türkiye'nin ise ilk dönemde 0,957 olan etkinlik değişim skorunun %5'in üzerinde artış göstererek son dönemde 1,007'ye yükseldiği gözlemlenmektedir.

Tablo 4'te MENA ülkelerinin tarımsal verimliliğindeki ortalama teknik değişim skorları gösterilmektedir. Düşük gelirli ve yüksek gelirli ülkelerin teknik değişim skorlarının ilk dönemden son döneme kadar düştüğü görülse de yüksek gelirli ülkelerdeki düşüşün daha belirgin olduğu görülmektedir. Nitekim son dönem itibarıyla düşük gelirli ülke grubunda sadece Cibuti'nin teknik değişim skorunun 1'in altında olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yüksek gelirli ülke grubunda ise ilk dönemde 1'in altında skora sahip üç ülke bulunurken son dönemde bu sayı beşe yükselmiştir. Türkiye'nin teknik değişim skoru ise son dönemde 1'in altında olsa da 0,999 ile 1'e çok yakın olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 2. Dönemler İtibarıyla Ortalama Etkinlik Skorları

	Ülkeler	Dönemler				
		1967-1976	1977-1986	1987-1996	1997-2006	2007-2016
Düşük Gelirli	Cezayir	0,360	0,290	0,363	0,403	0,777
	Cibuti	0,984	0,973	1	1	1
	Fas	0,372	0,260	0,264	0,245	0,348
	Mısır	0,994	0,949	1	1	1
	Suriye	0,725	0,822	0,378	0,434	0,655
	Tunus	0,565	0,586	0,569	0,549	0,589
	Yemen	0,176	0,135	0,133	0,146	0,199
Yüksek Gelirli	BAE	0,913	0,940	0,979	1	0,956
	Bahreyn	1	1	1	1	1
	Irak	0,337	0,367	0,294	0,302	0,257
	İran	0,686	0,670	0,408	0,444	0,490
	İsrail	1	1	1	1	1
	Katar	0,423	0,621	0,601	0,614	0,484
	Kuveyt	1	1	1	1	1
	Libya	0,432	0,509	0,392	0,411	0,414
	Lübnan	0,665	0,695	1	0,963	0,927
	Malta	1	1	1	1	1
	Sudi A.	0,488	0,580	0,867	0,921	0,857
	Türkiye	0,636	0,577	0,352	0,443	0,558
	Umman	0,960	0,869	0,916	0,936	0,895
	Ürdün	0,806	0,943	0,982	0,986	1
		Ortalama (Düşük Gelirli)	0,597	0,574	0,530	0,540
	Ortalama (Yüksek Gelirli)	0,739	0,769	0,771	0,787	0,774
	Ortalama (Tümü)	0,692	0,704	0,690	0,705	0,734

Tablo 3. Dönemler İtibarıyla Ortalama Etkinlik Değişimi

	Ülkeler	Dönemler				
		1967-1976	1977-1986	1987-1996	1997-2006	2007-2016
Düşük Gelirli	Cezayir	1,048	1,058	1,092	1,072	1,039
	Cibuti	1,004	1,031	1	1	1
	Fas	0,958	1,086	1,012	1,054	1,017
	Mısır	0,998	1,027	1	1	1
	Suriye	1,011	1,051	0,979	1,020	1,109
	Tunus	1,057	1,007	1,025	0,998	0,998
	Yemen	0,968	1,015	0,953	1,089	0,980
Yüksek Gelirli	BAE	0,947	1,015	1,007	1	1
	Bahreyn	1	1	1	1	1
	Irak	0,975	1,068	0,967	0,998	0,940
	İran	0,998	1,039	0,992	0,998	0,998

İsrail	1	1	1	1	1
Katar	0,965	1,002	1,030	0,955	0,988
Kuveyt	1	1	1	1	1
Libya	1,019	1,017	1,010	0,958	1,038
Lübnan	0,949	1,126	1	0,997	0,994
Malta	1	1	1	1	1
Sudi A.	1,005	1,089	0,979	1,022	0,976
Türkiye	0,957	1,014	0,976	1,038	1,007
Umman	0,972	1,037	0,983	1,012	0,997
Ürdün	0,933	1,010	0,994	1	1
Ortalama (Düşük Gelirli)	1,006	1,039	1,009	1,033	1,020
Ortalama (Yüksek Gelirli)	0,980	1,030	0,996	0,998	0,996
Ortalama (Tümü)	0,989	1,033	1	1,010	1,004

Tablo 4. Dönemler İtibariyle Ortalama Teknik Değişimi

Ülkeler	Dönemler					
	1967-1976	1977-1986	1987-1996	1997-2006	2007-2016	
Düşük Gelirli	Cezayir	0,969	0,990	1,046	1,013	1,005
	Cibuti	1,017	0,979	0,948	1,047	0,976
	Fas	1,056	0,968	1,031	0,984	1,003
	Mısır	1,032	1,003	1,021	1,018	1,007
	Suriye	1,017	0,967	1,037	1,021	1,070
	Tunus	0,974	0,978	1,037	1,039	1,003
	Yemen	1,049	0,971	1,018	0,986	1,002
	BAE	1,011	0,881	1,009	0,957	1,027
Yüksek Gelirli	Bahreyn	1,031	0,884	0,941	1,003	0,982
	Irak	1,041	0,973	1,020	1	1,011
	İran	1,017	0,982	1,040	1,011	1,019
	İsrail	1,033	0,999	1,026	1,040	1,006
	Katar	1,014	0,911	0,999	0,999	0,956
	Kuveyt	0,972	0,870	0,972	1,004	0,954
	Libya	0,967	0,971	1,037	1,052	1,015
	Lübnan	1,064	0,959	1,029	0,981	1,003
	Malta	1,024	1,003	1,061	0,990	0,951
	Sudi A.	1,030	1,008	1,038	1,017	1
	Türkiye	1,031	0,965	1,040	0,997	0,999
	Umman	1,028	0,943	1,021	1	1,012
Ürdün	0,943	1,014	1,034	1,055	1,001	
Ortalama (Düşük Gelirli)	1,016	0,979	1,020	1,015	1,009	
Ortalama (Yüksek Gelirli)	1,015	0,955	1,019	1,008	0,995	
Ortalama (Tümü)	1,015	0,963	1,019	1,010	1	

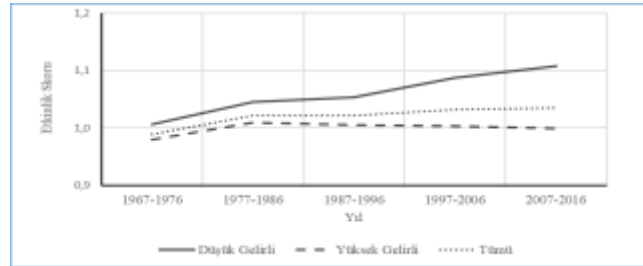
Tablo 5. Dönemler İtibariyle Ortalama Malmquist TFV Endeksi

Ülkeler	Dönemler					
	1967-1976	1977-1986	1987-1996	1997-2006	2007-2016	
Düşük Gelirli	Cezayir	1,015	1,047	1,143	1,086	1,044
	Cibuti	1,021	1,010	0,948	1,047	0,976
	Fas	1,012	1,051	1,043	1,038	1,020
	Mısır	1,030	1,030	1,021	1,018	1,007
	Suriye	1,028	1,016	1,015	1,041	1,186
	Tunus	1,030	0,985	1,064	1,037	1,001
	Yemen	1,015	0,985	0,970	1,074	0,982
	BAE	0,957	0,895	1,016	0,957	1,027
Yüksek	Bahreyn	1,031	0,884	0,941	1,003	0,982
	Irak	1,015	1,039	0,985	0,998	0,951
	İran	1,015	1,020	1,032	1,009	1,017
	İsrail	1,033	0,999	1,026	1,040	1,006
	Katar	0,979	0,913	1,030	0,954	0,944

Kuveyt	0,972	0,870	0,972	1,004	0,954
Libya	0,985	0,987	1,047	1,008	1,054
Lübnan	1,009	1,080	1,029	0,978	0,997
Malta	1,024	1,003	1,061	0,990	0,951
Sudi A.	1,035	1,098	1,017	1,039	0,975
Türkiye	0,987	0,979	1,015	1,035	1,006
Umman	1,000	0,978	1,004	1,011	1,010
Ürdün	0,880	1,024	1,028	1,055	1,001
Ortalama (Düşük Gelirli)	1,021	1,018	1,029	1,049	1,031
Ortalama (Yüksek Gelirli)	0,994	0,983	1,015	1,006	0,991
Ortalama (Tümü)	1,003	0,995	1,019	1,020	1,004

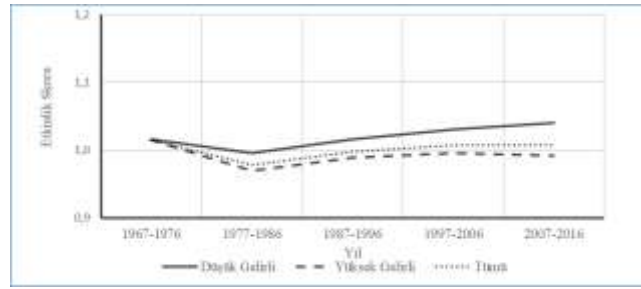
Tablo 5’te MENA ülkelerinin tarımsal verimliliğindeki etkinlik değişimi ve teknik değişim skorlarının çarpımından oluşan Malmquist TFV endeksi skorları gösterilmektedir. Düşük gelirli ülkelerin tamamında endeks değerinin ilk dönem itibarıyla 1’in üzerinde olduğu görülmektedir. Düşük gelirli ülkeler içerisinde sadece Cibuti ve Yemen’in endeks skoru son dönemde 1’in altına düşmüştür. Yüksek gelirli ülkelerde ise endeks değerlerinin ülkelerin yarısı için 1’in üzerinde diğer yarısı için ise 1’in altında olduğu gözlemlenmektedir. Ülkelerin ortalama toplam skorlarına bakıldığında ise Malmquist TFV Endeksinin düşük gelirli ülkeler için kısmi bir artış ile 1,021’den 1,031’ye yükseldiği ve ortalama değişiminin yaklaşık %1 olduğu; yüksek gelirli ülkelerde ise kısmi bir azalış ile 0,994’ten 0,991’e düştüğü ve ortalama değişiminin yaklaşık %0,3 olduğu gözlemlenmektedir. Diğer yandan Türkiye’nin TFV endeksinin ilk dönemde 1’in altında olduğu ancak dalgalanmalar ile birlikte son dönemde 1,006’ya yükselerek yaklaşık %2’lik bir artış sağladığı görülmektedir.

Yukarıdaki tablolarda verilen değerler düşük gelirli, yüksek gelirli ve tüm ülkelerin ortalaması, aşağıdaki şekiller (Şekil 1-3) yardımıyla gösterilmiştir. Ancak bu değerler yıllar içinde ulaşılan noktayı daha net gösterebilmesi için kümülatif olarak hesaplanmıştır. Nitekim Şekil 1’e bakıldığında, düşük gelirli ülkelerin etkin sınıra yaklaşma oranlarının daha yüksek olduğu ve dönemler itibarıyla düşük gelirli ülkelerin etkinlik değişimlerinde nispi bir artışın olduğu görülmektedir. Bu durumun aksine, yüksek gelirli ülkelerde ise etkin sınıra olan uzaklıktaki değişimin çok sınırlı kaldığı görülmektedir.

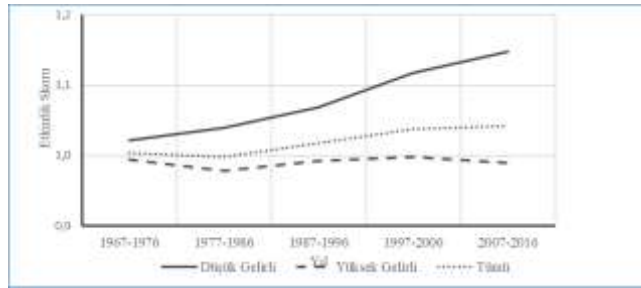

Şekil 1. Etkinlik Değişimi

Asıl önemli olan gösterge etkin sınırın kendisindeki değişimdir. Bu gösterge bir bakıma tarımsal teknolojideki gelişmeyi veya gerilemeyi göstermektedir. Bu bağlamda Şekil 2’ye bakıldığında, düşük gelirli ülkelerde etkin sınırdaki değişim sınırlı kaldığı, yüksek gelirli ülkelerde az da olsa bir gerilemenin söz konusu olduğu görülmektedir. Şekil 3’te düşük gelirli ülkelerde toplam faktör verimliliğinin (Malmquist TFV Endeksi) kısmen artış gösterdiği, yüksek gelirli ülkelerde ise TFV’de kayda değer bir değişimin olmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, bu ülkelerin tarımsal performanslarında yıllar itibarıyla sınırlı bir değişimin olduğu, düşük gelirli ülkelerde ise bu değişimin olumlu yönde ayrıştığı söylenebilir. Her iki ülke grubu için TFV, ilk dönemden ikinci döneme kadar düşüş eğilimindeyken ikinci dönemden son döneme kadar düşük de olsa artmıştır. Ayrıca belirgin bir fark olmasa da düşük gelirli ülkelerde TFV’deki artış yüksek gelirli ülkelerdeki artıştan daha fazla gerçekleşmiştir.

Şekil 2. Teknik Değişim

Şekil 3. Malmquist TFV Endeksi

6. Sonuç

MENA ülkeleri, çoğunlukla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerden oluşmaktadır. Bu çerçevede ekonomik gelişimini tamamlayamayan ülkeler için tarım sektörünün milli gelir içindeki payı yadsınamayacak bir düzeydedir. Tarım sektörünün bu ülkelerin milli gelirlerine ciddi bir katkısının olmasının yanı sıra istihdam oluşturması yönüyle de ekonomiye önemli katkılar sunmaktadır. Bu doğrultuda tarımsal verimlilik, tarımsal ürünlerin daha kaliteli ve daha az maliyetli bir şekilde üretilmesi için önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada 1967-2016 yıllarına ait MENA ülkelerinin VZA tabanlı Malmquist TFV endeksleri hesaplanmıştır. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde ele alınan ülkelerin ortalama etkinlik skorlarının her iki ülke grubunda artış gösterdiği fakat düşük gelirli ülke grubundaki artışın daha belirgin olduğu söylenebilir. Şöyle ki yüksek gelirli ülke grubunun ilk dönemde 0,739 olan skoru son dönemde %4,7'lik bir artış ile 0,774 olarak gerçekleşirken düşük gelirli ülke grubunda ise 0,597 olan skor %9,2'lik bir artış ile 0,657 olarak gerçekleşmiştir. Ülke bazında bakıldığında düşük gelirli ülke grubunda ortalama etkinlik değişimi skoru en düşük ülke 0,199 ile Yemen olurken, yüksek gelirli ülke grubunda ise 0,257 ile Irak olmuştur. Ayrıca Bahreyn, İsrail, Kuveyt ve Malta tüm dönemler boyunca etkin iken Cibuti, Mısır ve Ürdün son dönemde etkin duruma geçmiştir. Türkiye'nin ise ilk dönemde 0,636 olan etkinlik skoru, yaklaşık %14'lük bir düşüşle son dönemde 0,558 olarak gerçekleşmiştir.

Düşük gelirli ülke grubunda ilk dönemde 1,006 olan ortalama etkinlik değişimi skoru %1,39'luk bir artış ile son dönemde 1,020 olarak gerçekleşmiştir. Yüksek gelirli ülke grubunda ise ilk dönemde 0,980 olan etkinlik değişimi %1,63 artış ile 0,996'a yükselmiştir. Tüm ülkelerin teknik değişimleri ise küçük bir artış göstererek 0,989'dan 1,004'e yükselirken Türkiye'nin teknik değişimi yaklaşık %5'lik bir artış ile 0,957'den 1,007'ye yükselmiştir.

Ortalama teknik değişim, düşük gelirli ülkelerde %1'in altında bir düşüş ile 1,016'dan 1,009'a, yüksek gelirli ülkelerde ise yaklaşık %2'lik bir düşüş ile 1,015'ten 0,995'e düşmüştür. Nitekim ortalama teknik değişimin her iki ülke grubu için düşüş gösterdiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin teknik değişimi ise ilk dönemden son döneme kadar yaklaşık %3 bir düşüş ile 0,999 olarak gerçekleşmiştir.

Teknik değişim ve etkinlik değişimi skorlarının çarpımından oluşan Malmquist TFV endeksi, verimlilikte artış olup olmadığını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre endeks skorunun düşük gelirli ülkelerde yaklaşık %1'lik bir artış ile 1,021'den 1,031'e yükselerek kısmi bir artış gösterdiği; yüksek gelirli ülkelerde ise %0,3'lük bir düşüş ile 0,994'ten 0,991'e düştüğü gözlemlenmiştir. Yani her iki ülke grubu için tarımsal verimlilikteki artış veya azalış çok düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte ele tüm ülkelerin ortalama Malmquist TFV endeksi skoru, son dönemde artmış olmasına rağmen bu artışın ilk döneme kıyasla çok az olduğu söylenebilir.

Netice olarak çalışmada ele alınan her ülkede ortalama etkinlik skoru, teknik değişim ve toplam faktör verimliliğinin farklı gerçekleşmesinin nedeninin işgücü, toprak, araç ve gübre gibi tarım sektörü için gerekli girdilerin ve bu girdilerin sektörde yarattığı katma değer farklılaşması olduğu söylenebilir. Bu bağlamda hükümetler tarafından tarım politikalarının belirlenmesi ve tarımsal verimliliğin artırılması sürecinde bu ve benzeri analizlerin dikkate alınması önemli bir husustur. Ayrıca tarım sektöründe etkinlik ve verimlilik ile ilgili karşılaştırmaların yapılmasının hem kaynakların etkin ve doğru kullanımına yön vermesi hem de tarım sektöründe verimlilik artışını sağlayacak stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olması açısından önemli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar % 34, İkinci yazar % 33, Üçüncü yazar % 33.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Baležentis, T. (2012). The cost malmquist index decomposition for analysis of the total factor productivity change in lithuanian family farms, *Žemės Ūkio Mokslai*, 19(3), 168–179.
- Banker, R. D. (1984). Estimating most productive scale size using data envelopment analysis. *European Journal of Operational Research*, 17(1), 35-44.
- Bureau, J.C., Färe, R., & Grosskopf, S. (1995). A comparison of three nonparametric measures of productivity growth in european and united states agriculture. *Journal of Agricultural Economics*, 46(3), 309-326.
- Candemir, M., Özcan, M., Güneş, M. & Deliktaş, E. (2011). Technical efficiency and total factor productivity growth in the hazelnut agricultural sales cooperatives unions in Turkey, *Mathematical and Computational Applications*, 16(1), 66-76.
- Caves, D. W., Christensen, L. R., & Diewert, W. E. (1982). The economic theory of index numbers and the measurement of input, output, and productivity. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 50(6), 1393-1414.
- Čechura L. (2012). Technical efficiency and total factor productivity in Czech agriculture. *Agricultural Economics-Zemědělska Ekonomika*. 58, 147–156.
- Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444.
- Coelli, T. J., & Prasada Rao, D. S. (2003). Total factor productivity growth in agriculture: a malmquist index analysis of 93 countries, 1980-2000, *CEPA Working Papers Series*, WP022003, School of Economics, University of Queensland, Australia.
- Coelli, T. J., & Prasada Rao, D. S. (2005). Total factor productivity growth in agriculture: a malmquist index analysis of 93 countries, 1980–2000. *Agricultural Economics*, 32(Supplement), 115–134.
- Cooper W.W., Seiford L.M., Zhu J. (2011). *Data envelopment analysis: history, models, and interpretations*. In: Cooper W., Seiford L., Zhu J. (eds) handbook on data envelopment analysis. International Series in Operations Research & Management Science, vol 164. Springer, Boston, MA.

- De Koeijer TJ, Wossink GAA, Struik PC & Renkema JA. (2002). Measuring agricultural sustainability in terms of efficiency: the case of Dutch sugar beet growers. *Journal of Environmental Management*, 66, 9-17.
- Debreu, G. (1951). The coefficient of resource utilization. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 19(3), 273-292.
- Färe R., Grosskopf S., Norris M. & Zhang Z. (1994). Productivity growth, technical progress, and efficiency change in industrialized countries. *American Economic Review*, 84, 66-83.
- Färe, R., Grosskopf, S., & Margaritis, D. (2011). *Malmquist productivity indexes and dea*. In handbook on data envelopment analysis (pp. 127-149): Springer.
- Farrell, M. (1957). The measurement of productive efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society*. 120(3), 253-290.
- Güleç, Ö. F., Öztürk, E., & Özkan, A. (2018). Kurumsal yönetim ile firma performansı arasındaki ilişki: malmquist toplam verimlilik endeksi uygulaması. *JETAS*, 6(2), 75-92.
- Gornall, J., Betts, R., Burke, E., Clark, R., Camp, J., Willett, K., & Wiltshire, A. (2010). Implications of climate change for agricultural productivity in the early twenty-first century. *Phil. Trans. R. Soc.*, 365, 2973-2989.
- Karaman S., Özalp A. (2017). Türkiye tarım sektörü bölgesel toplam faktör verimliliğinin malmquist endeksi ile belirlenmesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 209-217.
- Koopmans, T. (1951). *An analysis of production as an efficient combination of activities, activity analysis of production and allocation*. Wiley. New York.
- Liu, J. S., Lu, L. Y., Lu, W.-M., & Lin, B. J. J. O. (2013). A survey of DEA applications. *Omega*, 41(5), 893-902.
- Ludena, C. E. (2010). Agricultural productivity growth, efficiency change and technical progress in latin america and the caribbean, *Research Department Inter-American Development Bank*, 1-41.
- Martin, W., Mitra, D. (2001). Productivity growth and convergence in agriculture and manufacturing. *Economic Development and Cultural Change*, 49(2), 403-422.
- Nkamleu, G.B. (2004). Productivity growth, technical progress and efficiency change in african agriculture, *African Development Review*, 16 (1). 203-222.
- Ruggiero J. (2000). Measuring technical efficiency (theory and methodology). *European Journal of Operational Research*, 121, 138-150.
- Spitzer, M. (1997). Interregional comparison of agricultural productivity growth, technical progress, and efficiency change in China's agriculture: a nonparametric index approach, *International Institute for Applied Systems Analysis*, IR-97-89, 1-22.
- Suhariyanto, K., Thirtle, C. (2001). Asian agricultural productivity and convergence, *Journal of Agricultural Economics*, 52, 96-110.
- Tarım, A. (2001). Veri zarflama analizi: matematiksel tabanlı görelî etkinlik ölçüm yaklaşımı. *Ankara: TC Sayıştay Başkanlığı, Araştırma Çeviri İnceleme Dizisi*, 15.
- Thanassoulis, E. (2001). *Introduction to the theory and application of data envelopment analysis*: Springer.
- Tipi, T. & Rehber, E. (2006). Measuring technical efficiency and total factor productivity in agriculture: the case of the south marmara region of Turkey, *New Zealand Journal of Agricultural Research*, 49(2), 137-145.
- Tone, K. (2004). *Malmquist productivity index*. In handbook on data envelopment analysis (pp. 203-227): Springer.
- Tonini, A. (2012). A bayesian stochastic frontier: an application to agricultural productivity growth in European countries. *Econ Change Restruct*, 45, 247-269.

Extended Abstract

Productivity growth contributes to the consumers obtaining quality products at lower costs and the increase in per capita income over time due to the more efficient production of quality products. On the other hand, there are two main approaches to measuring productivity analysis. These methods; Stochastic Frontier Analysis (SFA) and Data Envelopment Analysis (DEA) approaches. SFA is a parametric approach that analyzes efficiency through econometric techniques. DEA method is a nonparametric method.

This study aims to examine the productivity change by creating DEA oriented and input-based Malmquist Total Factor Productivity (TFP) index of MENA countries. The agricultural sector plays an important role for the economies of MENA countries in terms of employment opportunities in the agricultural sector as well as its contribution to the national income. In addition, population growth in these countries is higher than in developed countries. Rapid population growth requires productivity in the agricultural sector. In the light of this information, it is important to examine the productivity of the agricultural sector of MENA countries. Besides, it is thought that this study will contribute positively to the literature since productivity analysis studies related to the agricultural sectors of MENA countries have not been found.

In this study, annual data for the period 1967-2016 were used, since data after 2016 were not available. MENA countries are considered according to the classification made by World Bank (WB). On the other hand, although Turkey is not included in the WB's classification, there are some classifications in which Turkey is included. For this reason, Turkey was included in the study. In addition, Palestine was excluded from the analysis due to the lack of data. While analyzing the productivity of the agricultural sector, parameters such as soil, agricultural pesticide, fertilizer, labor, irrigation, seed, workforce, machinery are generally taken into consideration. In this context, labor force, soil, machinery and fertilizer parameters of MENA countries were used as inputs in this study. Data on Workforce and Crop are presented by FAO (Food and Agriculture Organization) which are considered as inputs in the study. In addition, the data for Soil, Machinery, and Fertilizer, which are considered as inputs, were obtained from the database of USDA (U.S Department of Agriculture).

According to the findings of the study, it can be said that the average efficiency scores of the countries increased in both country groups, but the increase in the low-income country group was higher. In other words, the score of the high-income country group, which was 0.739 in the first period, was realized as 0.774 with an increase of 4.7% in the last period, while the score of 0.597 in the low-income country group was 0.657 with an increase of 9.2%. On a country basis, the lowest average efficiency change score in the low-income country group was Yemen with 0.199, while Iraq was in the high-income country group with 0.257. In addition, Bahrain, Israel, Kuwait and Malta have been active throughout all periods, while Djibouti, Egypt and Jordan have recently become active. The efficiency score of Turkey, which was 0.636 in the first period, was realized as 0.558 in the last period with a decrease of approximately 14%.

In the low-income country group, the average efficiency change score, which was 1.006 in the first period, was realized as 1.020 in the last period with an increase of 1.39%. In the high-income country group, the efficiency change, which was 0.980 in the first period, increased to 0.996 with an increase of 1.63%. While the technical changes of all countries increased slightly from 0.989 to 1.004, the technical change of Turkey increased from 0.957 to 1.007 with an increase of approximately 5%.

Average technical change fell from 1.016 to 1.009 with a decrease of less than 1% in low-income countries, and from 1.015 to 0.995 with a decrease of about 2% in high-income countries. It is observed that the average technical change has decreased for both country groups. The technical change of Turkey has been realized as 0.999 with a decrease of approximately 3% from the first period to the last period.

The Malmquist TFP index, which is composed of the multiplication of technical change and efficiency change scores, shows whether there is an increase in productivity. According to the results, the index score showed a partial increase in low-income countries with an increase of about 1% from 1.021 to 1.031; In high-income countries, it was observed that it fell from 0.994 to 0.991 with a decrease of 0.3%. In other words, the increase or decrease in agricultural productivity was very low for both country groups. However, although the average Malmquist TFP index score of all countries has recently increased, it can be said that this increase is very low compared to the first period.

In conclusion, it can be said that the reason for the different realization of average efficiency score, technical change and total factor productivity in each country is the differentiation of the necessary inputs for the agricultural sector such as labor, soil, machinery and fertilizers and the added value created by these inputs in the sector. In

this context, it is an important issue that governments take into account this and similar analyzes in the process of determining agricultural policies and increasing agricultural productivity. In addition, it should not be forgotten that making comparisons related to efficiency and productivity in the agricultural sector is important in terms of both guiding the efficient and correct use of resources and helping to develop strategies that will increase productivity in the agricultural sector.

Araştırma Makalesi • Research Article

Investigation of the Effects of Science, Technology and Society (STS) Education Based On Socioscientific Issues on Pre-Service Teachers' Science Literacy Levels*

Sosyobilimsel Konulara Dayalı Fen, Teknoloji ve Toplum Eğitiminin Öğretmen Adaylarının Fen Okuryazarlık Seviyelerine Etkisinin İncelenmesi

Hatice Güngör Seyhan**, Murat Okur***

Abstract: In the present study, the effect of Science, Technology and Society (STS) education conducted on socioscientific issues in “Science, Technology and Society” lesson on 83 pre-service science teachers' science literacy levels and attitudes towards socioscientific issues was examined. The design of the research is a single-group pre-test-post-test design, which is one of the quantitative research methods, which is a weak experimental design. Problem situations and possible solution suggestions for fourteen different socioscientific issues were designed and this implication that lasted 15 weeks were concluded. “Science Literacy Test” and “Attitude Scale towards Socioscientific Issues” was used as a data collection tool in the study. The data in the research were collected in the spring semester of the 2018-2019 academic year. The dependent sample t-test was used and it was observed that the relationship between the two variables was high level linear and positive in the analysis of the research. As a result of the research, it has been observed that all the implications carried out have caused positive changes in the science literacy and attitudes of the pre-service teachers towards socioscientific issues.

Keywords: Attitude of socioscientific issues, Science, technology and Society, Scientific Literacy, Socioscientific issues

Öz: Bu çalışmada, Fen, Teknoloji ve Toplum dersinde sosyobilimsel konularda gerçekleştirilmiş Fen, Teknoloji ve Toplum (FTT) eğitiminin, 83 fen bilgisi öğretmen adayının fen okuryazarlık düzeylerine ve sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarına etkisi incelenmiştir. Araştırmanın deseni nicel araştırma yöntemlerinden zayıf deneysel desen türüne giren tek gruplu ön test –son test desendir. Veri toplama araçları olarak “Fen Okuryazarlık Testi” ve “Sosyobilimsel Konulara Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmadaki veriler, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde toplanmıştır. Çalışmada 14 ayrı sosyobilimsel konuya yönelik problem durumları ve olası çözüm önerileri tasarlanmış ve 15 hafta süren uygulamalar sonuca ulaştırılmıştır. Verilerin analizinde, bağımlı örneklem t-testi kullanılmış ve iki değişken arasındaki ilişkinin yüksek düzeyde, doğrusal ve pozitif yönde anlamlı olduğu gözlenmiştir. Araştırma sonucunda gerçekleştirilen tüm uygulamaların öğretmen adaylarının fen okuryazarlıkları ve sosyobilimsel konulara yönelik tutumlarında olumlu yönde değişikliklere neden olduğu gözlenmiştir.

* This study was presented as an oral presentation at the 7th International Social Sciences Symposium (ASEAD 2021) and was included in the abstract proceedings book

** Assoc. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education, Department of Chemistry Education, Sivas/Turkey. ORCID: 0000-0001-5116-7845, hgunsey@gmail.com

*** Assist.Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Education, Department of Basic Education, Sivas/Turkey. ORCID: 0000-0003-2502-2276, okurmurat55@hotmail.com

Received/Geliş: 31 May/Mayıs 2020

Düzeltilme/Revised form: 01 August/Ağustos 2021

Accepted/Kabul: 09 August/Ağustos 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Anahtar Kelimeler: Bilim, teknoloji ve toplum, fen okuryazarlığı, sosyobilimsel konular, sosyobilimsel konulara yönelik tutum

Introduction

Individuals in the society are expected to use technology and science effectively, and to interpret the possible effects of advances in these areas on themselves and their environment. The fact that developed countries in the field of science and technology are economically advanced has increased the interest in science education even more, and the goal of countries to make a more effective science education has gained importance (Zan Yörük, 2008). Therefore, when educational strategies are examined in many countries, it is aimed to have a society consisting of individuals who research, question, discuss, and produce, not to memorize the information given and answer when asked. In our country, fundamental reforms have been made in the education programs since 2004 and the education programs have changed according to the needs at various times.

Considering the aims of the Science Curriculum published in 2013, it is possible to create solutions to problems by adopting a scientific research approach in the exploration of the universe; to raise awareness of how science, society, and technology affect each other; to be aware of the relationship between individuals, society, and the environment, and to enhance sustainable development awareness related to natural resources; to use scientific process skills and other life skills in solving problems by taking responsibility for real-life problems; to develop curiosity, interest and attitude towards events occurring in nature; to gain and develop scientific thinking habits by using socioscientific issues (Ministry of National Education, MoNE, 2013). In this context, it is aimed to raise each person as individuals with scientific and/or science literacy in the Turkish Education System. It is of great importance how the science literate individual defines, combines, and evaluates the information in his/her mind. It is important for an individual with a developed science literacy to have enough knowledge to express his/her thoughts on science and socioscientific issues that concern society, to reach scientific information about these issues, to be able to interpret these information and to make decisions (Yavuz Topaloğlu & Balkan Kıyıcı, 2017). Socioscientific issues are open-ended, complex, argumentative and poorly structured, with scientific and social dimensions (Gardner & Jones, 2011; Klosterman, Sadler & Brown, 2012; Ratcliffe & Grace, 2003; Sadler & Zeidler, 2005; Sadler, 2004; Sadler, Barab & Scott, 2007, Sıbıç, 2017; Topçu, Sadler & Yılmaz-Tuzun, 2010). Examples of socioscientific issues that are increasing day by day such as genetic replication, global warming, vaccines, nuclear power plants, hydroelectric power plants, GMO products (Topçu, 2015). With the introduction of nuclear power plants, discussions between those who support and oppose nuclear energy have also come to the fore in the society (Ercan, Ural & Tekbıyık, 2015). In line with such contradictions, socioscientific issues concerning science and society have started to gain importance (Sadler, 2004). In order to raise the individual to this level of knowledge, it is of great importance to train individuals who can think creatively, notice the changes occurring in their environment, make logical decisions, have problem solving skills, and be a science literate. In this context, it is thought that with the development of students' ability to cope with socioscientific contradictions, their level of scientific literacy will also improve (Wu & Tsai, 2011). This means that the development of decision-making skills in science-related socioscientific issues is believed to be an important part of science literacy, and socioscientific activities play an important role in the development of students' decision-making skills (Gülhan, 2012).

The Importance of the Research

Scientific literacy, which is defined as a process ranging from understanding the content and nature of science, being scientific, and the relationship between science-technology-society, to being able to interpret it, is one of the most important factors that activate the personality development process within the framework of social life (Turgut, 2005). Accordingly, scientific literacy brings new developments in the field of education in all countries of the world. Thus, the effect of science and technology on societies is increasing (Bacanak, 2002). It is emphasized that increasing the scientific literacy of the society is more necessary than the transfer of information (Tunç Şahin & Say, 2010). The

use of STS education at all grade levels in science education is of great importance because of the exact overlap between the scientific/science literacy aimed by science, technology and social education and the science literacy concept specified within the scope of the Programme for International Student Assessment (PISA). Current or historical local/national and global issues make science and technology understandable. As Genç (2020) stated in his study, improving the quality of life by selecting the contexts of “health”, “natural resources”, “environment”, “dangers” and “the limits of science and technology” emphasized by PISA science literacy, in the light of students’ interests and current lives, are areas of particular value in sustainability and public policy development (OECD, 2019). After 2013, MoNE started to integrate these socioscientific issues with science, technology and society (STS) education and Science course.

It has been stated that by handling socioscientific issues under the name of science lesson, students will make a better sense of many concepts, facts and events in this lesson and make them feel closer to this lesson (Pedretti, 1999). When the studies on socioscientific issues are examined as a whole, a student centred program is envisaged in the teaching of these subjects (Demirci & Yüce, 2018; Gülhan, 2012; Ökkeşoğulları, 2021; Topçu & Atabey, 2017). However, it is stated that socioscientific issues found a place in the 2013 Science course curriculum theoretically, but in practical terms, problems were experienced because they could not find sufficient place (Topçu, Muğaloğlu & Güven, 2014). The curriculum (2018) updated by the MoNE on socioscientific issues has been examined and it has been observed that there are five gains at the 5th grade level, four gains at the 6th grade level, three gains at the 7th grade level and eleven gains at the 8th grade level of the secondary school Science course. When the literature is examined, there are many studies emphasizing how important it is to cover socioscientific issues in the science course (Jimenez-Aleixandre & Erduran, 2007; Ratcliffe & Grace, 2003; Zeidler & Sadler, 2005; Zeidler, Walker, Ackett & Simmons, 2002; Zohar & Nemet, 2002). Levinson (2006) emphasized that individuals who are confronted with socioscientific issues on the agenda need to use up-to-date information and personal experiences, and that their personal experiences should be taken into account in educating individuals on these issues. Since the subtopics included in socioscientific issues are problems related to daily life, explaining these topics and teaching students are among the main objectives of science education (Albe, 2008; Kolsto, 2006; Nielsen, 2012; Ökkeşoğulları, 2021; Walker & Zeidler, 2007). Understanding socioscientific issues by students is seen as important in making decisions on issues that confront them in daily life and involving dilemmas, and what kind of processes and actions they use while making these decisions (Albe, 2008; Kolsto, 2006; Van der Zande, Warloo, Brekelmans, Akkerman & Vermunt, 2011). In our country, there are many studies conducted with both higher education and secondary school students. It is noteworthy that most of the studies have been conducted in higher education (Benek, 2019; Birdal & İnaltekin, 2019; Gülhan, 2012; Kaya, 2019; Yavuz-Topaloğlu & Balkan-Kıyıcı, 2017; Yolagiden, 2017).

In this context, it is accepted as an absolute necessity to reveal the understanding of “science, technology and society” within the scope of the STS course held on socioscientific issues in their faculties of prospective teachers who will become teachers of the Science Course in the future. On the other hand, there are studies emphasizing that STS course is appropriate in terms of content in order to develop students’ science literacy and to develop positive attitudes towards socioscientific issues planned to be given within the course, but more empirical studies should be included (Bacanak, 2002; Turgut, 2005; Yalaki, 2014; ZanYörük, 2008).

Purpose of the Research

In present study, an educational environment in which socioscientific issues are discussed in the “Science, Technology and Society” course was created with 83 pre-service teachers studying in the last semester in the Science Education Department. The “Science, Technology and Society” course started to be applied in related faculties for the first time in 2001-2002 academic years. The aim of the STS course was determined as “the expected characteristics of individuals with advanced science literacy and the importance of the relationship between science teaching and the role of teachers and science, technology and society in order to achieve these characteristics”. Some learning areas and related concepts consisting of socioscientific issues that will help to develop science literacy in the content of

science, technology and society lessons are stated as follows (Bacanak, 2002): Biosphere and universe (global warming, acid rain, ozone depletion, etc.); the changing world (the formation of the earth, how maps are drawn, the formation of continents, glaciers and mountains, and the way humanity shows them (mapping), etc.); illness and health (a historical overview of disease-related problems, known and common diseases, etc.); radiation (obtaining energy from radiation, where radiation is used in nature, Chernobyl, etc.); genes (Mendel and his laboratory, his experiments in Czechoslovakia, Watson and Crick DNA model, chromosome, replication, etc.); nuclear power (history of nuclear research and studies of nuclear research centers, the origin of radiation, Chernobyl, fission / fusion, hydrogen bomb, Nagasaki, radioactive waste, etc.); energy and society (past and future of energy, limitations in meeting the needs of near and far future societies, agricultural revolution, industrial revolution, nuclear energy, acid rain, greenhouse effect, ozone depletion problem, renewable energy sources, etc.). The determination of the science literacy levels and attitudes towards socioscientific issues of the pre-service teachers who are engaged with the implications in this course and the effects of the implications they are engaged in on the relevant variables were examined within the scope of the study.

Method

Research Model

In the study, single-group pre-test-post-test design, which is one of the quantitative research methods, which is a weak experimental design was used. In this research design, all implications are carried out with a single group. The measurements of the subjects related to the dependent variable are obtained by using the same subjects and the same measurement tools as the pre-test before the implications and the post-test after the implications (Büyüköztürk et al., 2009, p.198).

Study Group

The target population of the sample is composed of pre-service teachers studying at the Department of Science Education who will become science teachers in the near future. The sample is composed of 83 pre-service teachers studying in Faculty of Education, Department of Science Education in 4th grade in the fall semester of the 2018-2019 academic years.

Data Collection Tools

Science Literacy Test (SLT)

The Science Literacy Test used within the scope of the study is a 25 question multiple choice test developed by Bacanak (2002) during his PhD study. The questions in the test were prepared as 30 questions in the light of the information gathered about science literacy, science, technology, society, and environment education and course content. After the validity and reliability analysis, the test was finalized. After the pilot study of the test, the Pearson correlation coefficient was determined to be 0.76. Sample item for the science literacy test are as follows:

Items-1 Exhaust gases from the exhausts of cars are more common in winter than in summer days. Which of the following is the most important reason for this?

- a- Cars burn more gas on winter days.
- b- On winter days, cold air intensifies the air coming out of the exhaust more.
- c- Chemical substances added to gasoline appear more clearly on winter days.
- d- More exhaust gas is released due to the antifreeze used to prevent freezing in winter days.
- e- Since the combustion reaction is faster in cold weather, more gas comes out.

Attitude Scale towards Socioscientific Issues (ASSI)

In the study, "Attitude Scale to Socioscientific Issues" developed by Topçu (2010) was used. The scale consists of 3 sub-dimensions and 30 items. As a result of the exploratory and confirmatory factor analyses performed for this five-point Likert-type scale, it was revealed that the scale was collected in 3 dimensions with Cronbach alpha internal reliability coefficients varying between 0.70-0.90. Sample items for the socioscientific issues scale are as follows:

Item-9 Socioscientific issues have a very important place in daily life,

Item-21 I like trying to understand the events happening in my environment using the information I have learned about socioscientific issues,

Item-29 I think that social values will be damaged in practices about socioscientific issues.

Implications Process

All implications in the study were carried out within the scope of STS course. Pre-service teachers worked in groups during the process. At the beginning of the implications, pre-service teachers were asked to create problem situations reflecting real-world problems related to socioscientific issues of STS course. For this, pre-service teachers were given two-week period to do all the necessary research. During the next two weeks (Presentation weeks-I), the designed problem situations and possible solutions (at least three solution suggestions) for these problem situations were presented to other pre-service teachers and researchers. In the next two weeks, possible solutions were discussed under the guidance of the researchers. All resources that fall under the relevant expertise of the designed problem situations were consulted (experts in their fields, written and visual resources, web, government/private institution officials, etc.). After the best possible solution proposal was determined, the solution phase of the designed problem situation was started. The group report, which was prepared to reflect the whole process very well, was presented in the last two weeks (Presentation weeks-2).

Analysis of Data

For this reason, some analyses were made to determine the statistical method to be applied to the data obtained from SLT, ASSI and Performance grade, and it was examined whether the scores showed a normal distribution or not. After the normal distribution of the distribution of data collection tools pre- and post-test data obtained from our study was determined, t-test for the dependent groups which is one of the parametric tests and multiple linear regression analysis.

Findings

Findings from the Normal Distribution of Data Collection Tools Pre- and Post-Tests

It was examined whether the scores that ASSI, SLT and performance grade, showed a normal distribution or not in the scope of this study.

Table 1. Normality Test for Performance Grade, SLT and ASSI Pre- and Post-tests of Pre-Service Teachers

	Perf.	SLT (Pre-)	SLT (Post-)	ASSI (Pre-)	ASSI (Post-)
Valid	83	83	83	83	83
Mean	80.96	53.59	67.78	3.25	3.43
Std. Deviation	6.07	9.89	7.77	.10	.14
Skewness	.33	-.01	-.21	.03	-.18
Std. Error of Skewness	.26	.26	.26	.26	.26
Kurtosis	-.22	.19	-.20	-.06	-1.09
Std. Error of Kurtosis	.52	.52	.52	.52	.52

Statistics value / Std. error value is found for Skewness and Kurtosis. The resulting value is expected to be between -2 and +2 for normality. However, there are also publications that accept -3 and +3 (Tabachnick, Fidell, & Ullman, 2007; McKillup, 2011; Wilcox, 2011; Howitt & Cramer, 2011; Lind, Marchal & Wathen, 2006). Skewness statistical values for Performance (1.269), SLT (Pre-) (-0.038), SLT (Post-) (-.807), ASSI (Pre-) (.115) and ASSI (Post-) (-.692) are the values obtained by dividing by the standard error. Kurtosis for Performance (-.423), SLT (Pre-) (0.365), SLT (Post-) (-.384), ASSI (Pre-) (-.115) and ASSI (Post-) (-2.09) are the values obtained by dividing the statistical values by the standard error. When the data in Table 1 are examined, that the Kurtosis and Skewness values are within

the range of ± 2 indicates that all data in the SLT and ASSI pre and post-tests of the pre-service teachers participating in the study are suitable for normal distribution. Mayers (2013, p.53) recommends that a threshold value of ± 1.96 should be used for samples less than 50, a threshold value of ± 2.58 for samples from 51 to 100, and a threshold value of ± 3.29 for samples greater than 100. Since the pre-service teachers participated in the study consisted of 83 people, we can say that Performance 1.269 complies with the normality assumption. However, evaluations must be made together with the histogram.

Table 2. Kolmogorov-Smirnov Test for SLT and ASSI Pre- and Post-test and Performance Grade

	Kolmogorow-Smirnov		
	Statistics	df	<i>p</i>
Performance	.06	83	.184
Pre-test	SLT	.15	83
	ASSI	.08	83
Post-test	SLT	.10	83
	ASSI	.09	83

a. Lilliefors Significance Correction

*. This is a lower bound of the true significance.

Also, in cases where the group size is greater than 50, it is checked whether the normality assumption is met by looking at the value of Kolmogorow-Smirnov (Tabachnick, Fidell, & Ullman, 2007).

If $p > .05$ is obtained in Shapiro Wilk and/or Kolmogorov Smirnov tests, the distribution is normal, if a $p < .05$ value is obtained, the distribution is not normal (Howitt & Cramer, 2011; Lind, Marchal, & Wathen, 2006; Tabachnick, Fidell, & Ullman, 2007; McKillup, 2011; Wilcox, 2011). According to these values, SLT (pre- and post-tests) results in the Kolmogorov-Smirnov test show non-normal distribution, while Performance, ASSI (pre- and post-test) shows normal distribution. The results in the Kolmogorov-Smirnov test show that we encounter both normal and non-normal data. However, when we look at the QQ Plot and Histogram Analysis, we can say that all of the Performance, SLT (pre- and post-tests) and ASSI (pre- and post-tests) results can show the assumption of normality, especially from the Q-Q plots.

In these conditions, it would be more accurate to perform analyse with parametric tests suitable for normal distribution. Kolmogorov-Smirnov test may give false positive results. In addition, outlier data were not excluded while performing these analyses. The tests to be performed by removing the Outlier data from the analysis will increase the reliability of the normality assumption.

Findings from the Science Literacy Test (SLT) and the Attitude Scale towards Socioscientific Issues (ASSI)

In the study, t-test was performed for dependent groups in comparison of SLT and ASSI (pre-test and post-test) results (Table 3).

Table 3. Findings from the SLT and ASSI

SLT	N	<i>x</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Pre-test	83	53.59	9.89	-13.48	.000
Post-test	83	67.78	7.77		
ASSI					
Pre-test	83	3.25	.10	-17.40	.000
Post-test	83	3.44	.14		

As a result of these implications, it was determined that there was a statistically significant increase in the science literacy levels ($t(83) = -13.48, p < 0.05$) and in the attitude levels of towards socioscientific issues ($t(83) = -17.40, p < 0.05$) of pre-service teachers. This findings show that practices based on the "Science, Technology and Society" education have an important effect on increasing pre-service teachers' science literacy levels and attitudes towards socioscientific issues.

Statistical Analysis of Results Obtained from SLT and ASSI

Multiple linear regression analysis was conducted to examine how much the SLT and ASSI post-test results of the pre-service teachers who participated in the implications carried out within the scope of the STS course together predicted the performance of the pre-service teachers.

Table 4. Descriptive Statistics

	Mean	Std. dev.	N
Performance	80.96	6.07	83
SLT_Post-test	67.78	7.77	83
ASSI_Post-test	3.44	.14	83

This table shows us the arithmetic mean and standard deviations of our variables that we included in the model.

Table 5. Model Summary

Model	R	R ²	Corrected R ²
1	.81 ^a	.65	.64

The R² value given in Table 5 shows what percentage of the dependent variable is explained by the independent variables.

It is shown in Table 5 that 65% of the change in the performance of the pre-service teachers that occur at the end of the implications is explained together by science literacy levels and the attitude variables towards socioscientific issues of the pre-service teachers that we included in the model. The remaining 35% is explained by the variables that we do not include in the model by means of the error term.

Table 6. Variance Analysis Table

ANOVA ^b					
Model	Sum of Squares	df	Mean of Squares	F	p
1Regression	1962.08	2	981.04	73.98	.000 ^a
Rest	1060.81	80	13.26		
Total	3022.89	82			

^aPredictor: SLT, ASSI post-test

^bDependent Variable: Performance

The value of $F = 73.98$ shows that our model as a whole is significant at all levels ($R = .81, R^2 = .65, p = .000$).

Table 7. Table of Coefficients

Model	Non-std. coefficients		Std. coeff.	t	p
	B	Std.err	β		
1Const.	12.68	10.97		1.16	.251
SLT Post-test	.47	.076	.61	6.26	.000
ASSI Post-test	10.52	4.11	.25	2.56	.012

According to the standardized regression coefficient (β), the order of relative importance of predictive variables on pre-service teachers' performance is science literacy and then attitude levels towards socioscientific issues.

When the t-test results regarding the significance of the regression coefficients were examined together, it was seen that the variable of science literacy level and attitude levels towards socioscientific issues was a significant predictor of performance. While 65% of the change in the performance of pre-service teachers participating in implications based on the STS education within the scope of the STS course was explained by the independent variables that we included in the model, the correlation coefficient was calculated to understand the relationship between the independent variables and the direction of this relationship (Table 8).

Table 8. The Correlation Results between SLT and ASSI (post-test)

		SLT_PT	ASSI_PT
SLS_Post-test	Pearson	1	.730*
	Correlation		.000
		<i>p</i>	
ASSI_Post-test	Pearson	.730	1
	Correlation	.000	
		<i>p</i>	

*Correlation is significant at the 0.01 level

When Table 8 is examined for the result of correlation analysis, it is seen that there is a 1% significance level correlation between pre-service teachers' science literacy and their attitude level towards socioscientific issues. Accordingly, it is observed that there is a high level, positive and significant relationship with 0.730 between pre-service teachers' science literacy and their attitude level towards socioscientific issues.

Results and Discussion

Within the scope of the study, the effect of the "Science, Technology and Society" education practices carried out by the pre-service science teachers within the scope of the last year Science, Technology and Society course on their levels of science literacy, and their attitudes of socioscientific issues were investigated. The relations of the mentioned variables with each other were examined.

This study showed that the science literacy levels of pre-service science teachers were slightly above the mean value. There are studies showing that pre-service teachers' science literacy is at low and medium level in studies conducted considering the scope of STS course or based on STS education (Bacanak, 2002; Huyugüzel Çavaş, 2009; Kocabaş, 2004; Yolagiden, 2017; Zan Yörük, 2008). The

quality of education and the effect of the courses taken on the development of science literacy of pre-service science teachers can be mentioned. In the literature, it was concluded that science literacy levels of pre-service teachers improved positively after the implications carried out within the scope of the “Science, technology and society” course (Kocabaş, 2004; Zan Yörük, 2008). In another study examining the effect of “STS” education on the science and literacy levels of pre-service science teachers, it was concluded that the content of the STS course was insufficient and there was no significant relationship between science literacy and course achievement averages. In this study, it is stated that there are deficiencies in the necessary tools and equipment to be used in the course; pre-service teachers cannot adapt to interactive methods, and this result was reached due to the lack of time and means (Bacanak, 2002).

It has been observed that studies focusing on socioscientific issues in science education have increased rapidly in our country. When this studies on socioscientific issues in science education are examined, 17 postgraduate theses have been reached since 2012. It has been observed that there are studies in which variables such as the level of knowledge of university students in socioscientific issues, their perceptions, the effectiveness of various methods and techniques used in teaching socioscientific issues. In these studies, it was observed that students' opinions about these educational environments, self-efficacy perceptions and attitude levels towards socioscientific issues. In most of the postgraduate studies examined, it was observed that argumentation and informal reasoning skills were examined in the teaching of socioscientific issues. After 2013, the MoNE included the acquisitions of socioscientific issues in the Science lesson curriculum, and diversity was observed in the education level of the participants who participated in the studies on this subject. In present study, an educational environment in which socioscientific issues were discussed with students studying at university level was created. The students, who are candidates to become a teacher of the Science lesson, which the MoNE has frequently included in the teaching of these subjects since 2013, were busy with the problems and possible solution suggestions they created regarding socioscientific issues and worked actively with their group mates in a period of 15 weeks. They have successfully completed many important projects, from the effort to raise awareness about the ability of HIV+ people to live safely with other normal individuals in the society, to the process of minimizing the environmental damage of the greenhouse effect caused by chemical and improper fertilization, to the production of natural fertilizers from domestic wastes. The pre-service teachers tried to reduce the negative effects of continuous exposure to electromagnetic radiation such as radio waves, microwaves and/or visible light due to the technological equipment used in the home, and designed the relevant sensor-supported equipment for this. In order to reveal the importance of projects such as CERN in the teaching of atomic and subatomic particles, the pre-service teachers examined the active working processes of all Science centers serving nationally and made designs on what can be done about the atom. Since socioscientific issues are constantly encountered, they should be addressed together with science education. In this direction, attitude towards socioscientific issues is becoming more important day by day. In this study, the attitudes of pre-service teachers' towards socioscientific issues were examined and according to the findings, it was observed that the attitudes of pre-service teachers towards socioscientific issues were above the middle level. In the analyses conducted, it was found that there was a statistically significant increase in the attitude levels of pre-service teachers towards socioscientific issues after these implications ($t(83) = -17.40, p < 0.05$). It can be said that present finding is the expected result, after the pre-service teachers dealt with the problem situations in socioscientific issues that concern the society they live in, from the very beginning of the 15-week process. The pre-service teachers stated that the insufficiency of pedagogical field knowledge about the problem situations they posed disturbed them very much. They stated that they had a very productive process especially in the “scientific research” stage, which is the most important stage of the process, especially in communication with experts in the relevant subject (e-mail, face-to-face meetings, appointments with officials of official institutions, etc.). For example, a group of pre-service teachers have been busy developing solution suggestions for the problem situation to show the “environmental damage caused by batteries thrown into nature unconsciously” belonging to the “toxic waste” learning area. During the solution proposal process of this problem situation, the pre-service teachers contacted official institutions and gained knowledge and experience about the use and importance of instrumental analysis methods such as “heavy metal analysis in soil”, which they

have never experienced before. In the interviews conducted with the pre-service teachers about the process of teaching the STS course after the implications, their expressions like they should give more importance to the pedagogical field knowledge that they felt lacking throughout the process, and they realized how effective all the courses they took under the discipline of physics, chemistry and biology throughout their undergraduate education were effective in solving problems related to socioscientific issues are perhaps the most important finding of the study. "It has been observed that pre-service teachers' self-efficacy levels have a self-efficacy above the mean value in teaching subjects such as "Genetically modified organisms" (Baltacı, 2013; Qin & Brown, 2007). In another study, the attitude levels of classroom and pre-service science teachers towards socioscientific issues were examined and it has been determined that the attitude levels of pre-service teachers in both disciplines towards socioscientific issues are moderate (Yolagiden, 2017).

In this study, it is seen that the relationship between pre-service teachers' science literacy and their attitudes towards socioscientific issues is high level, linear and positive. According to this, it can be said that as the science literacy of pre-service teachers increases, their attitudes towards socioscientific issues will also increase. In summary, it was observed that all activities carried out within the scope of the relevant education caused positive changes in pre-service teachers' science literacy levels and attitudes towards socioscientific issues.

Disclosure Statements

1. Contribution rate statement of researchers: First author % 50, Second author % 50.
2. No potential conflict of interest was reported by the authors.

References

- Albe, V., (2008). When scientific knowledge, daily life experience, epistemological and social considerations intersect: Students' argumentation in group discussions on a socioscientific issue. *Research in Science Education*, 38(1), 67–90. doi:<https://doi.org/10.1007/s11165-007-9040-2>.
- Bacanak, A., (2002). A study about the evaluation of the science student teachers' scientific literacy and application of science-technology-society course (MSc. Thesis), Karadeniz Technical University, Institute of Science, Trabzon.
- Baltacı, S., (2013). Pre-service science teachers teaching efficacy beliefs about a socioscientific issue (GM foods) and the relationships between efficacy beliefs and epistemological beliefs (Unpublished MSc. Thesis), Abant İzzet Baysal University, Institute of Education Sciences, Bolu.
- Benek, İ., (2019). Examination of the effect of socioscientific STEM's activities on students' attitudes and 21st century skills, Istanbul University, Cerrahpaşa Graduate Education Institute, Istanbul.
- Birdal, H.A., & İnaltekin, T., (2019). The effect of argument-based learning applications on the development of pre-service science teachers' student comprehension knowledge about socioscientific issues, *EKEV Akademi Dergisi*, 23(80), 263-301.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F., (2010). *Scientific research methods*. Ankara: Pegem Publishing.
- Demirci, M., & Yüce, Z., (2018). Experimental planning on teaching of biotechnology and genetic engineering for 8th grade students. *Journal of Sakarya University Faculty of Education*, (35), 87-108.
- Ercan, O., Ural, E., & Tekbıyık, A., (2015). Pre-service teachers' attitudes towards nuclear energy and the effect of Fukushima nuclear disaster on their attitudes. *The International Journal of Social Sciences and Humanities Invention*, 2(11), 1669-1678.

- Gardner, G., & Jones, G., (2011). Perceptions and practices: Biology graduate teaching assistants' framing of a controversial socioscientific issue, *International Journal of Science Education*, 33(8), 1031-1054.
- Genç, M.N., (2020). An examination of assessment and evaluation activities in a Turkish eighth-grade science textbook, according to international student assessment science literacy proficiency levels (PISA) (Unpublished MSc. Thesis), Yıldız Technical University, Institute of Science, Istanbul.
- Gülhan, F., (2012). The investigation about the effect of argumentation on socioscientific issues in scientific literacy for eighth grade students, tendency in the argumentation, decision making skills and science-social problems of sensitivity (Unpublished MSc. Thesis), Marmara University, Institute of Education Sciences, Istanbul.
- Howitt, D., & Cramer, D., (2011). *Introduction to SPSS statistics in psychology: for version 19 and earlier*. Pearson.
- Huyugüzel-Çavuş, P.H., (2009). The investigation of elementary teachers' Science and technology literacy and their competence in science teaching (PhD Thesis), Dokuz Eylül University, Institute of Education Sciences, Izmir.
- Jiménez-Aleixandre, M.P., & Erduran, S., (2007). Argumentation in science education: An overview. In *Argumentation in science education*, 3-27. doi:https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6670-2_1.
- Kaya, M., (2019). The effect of socio- scientific issue based science education on 7 th grade students' scientific literacy and environmental literacy levels (Unpublished MSc. Thesis), Mersin University Institute of Education Sciences, Mersin.
- Klosterman, M.L., Sadler, T.D., & Brown, J., (2012). Science teachers' use of mass media to address socioscientific and sustainability issues, *Research in Science Education*, 42(1), 51-74.
- Kocabaş, Ö., (2004). The effect of science technology society course to the science student teachers and the student teacher's attitude about science technology society (STS) course (MSc. Thesis), Gazi University, Institute of Education Sciences, Ankara.
- Kolstø, S.D., (2006). Patterns in students' argumentation confronted with a risk focused socioscientific issue. *International Journal of Science Education*, 28(14), 1689–1716. doi:<https://doi.org/10.1080/09500690600560878>.
- Levinson, R., (2006). Towards a theoretical framework for teaching controversial socioscientific issues, *International Journal of Science Education*, 28(10), 1201-1224.
- Lind, D.A., Marchal, W.G., & Wathen, S.A., (2006). *Basic statistics for business & economics*. Boston: McGraw-Hill/Irwin.
- Mayers, A., (2013). *Introduction to statistics and SPSS in psychology*. Harlow: Pearson Education Limited.
- McKillup, S., (2011). *Statistics explained: An introductory guide for life scientists*. Cambridge University Press.
- Ministry of National Education-MoNE, (2013). *Elementary science course curriculum and guide*. Ankara: Board of Education and Discipline. URL (Available date: 27.05.2021) <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx?islem=1&kno=213>.
- Nielsen, J.A., (2012). Science in discussions: An analysis of the use of science content in socioscientific discussions. *Science Education*, 96(3), 428-456. doi:<https://doi.org/10.1002/sce.21001>.
- OECD, (2019). What can students do in science? PISA 2018 results (Vol.I): What students know and can do (s.111-117), in Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/5f07c754-en>.

- kkeşoğulları, E., (2021). Examination of mental qualities and attitudes on 8th grade students to socioscientific topics (Unpublished MSc. Thesis), Tokat Gaziosmanpaşa University, Institute of Education Sciences, Tokat.
- Pedretti, E., (1999). Decision making and STS education: Exploring scientific knowledge and social responsibility in schools and science centers through an issues-based approach. *Journal of School Science and Mathematics*, 99(4), 174-181.
- Qin, W., & Brown, J.L., (2007). Public reactions to information about genetically engineered foods: Effects of information formats and male/female differences. *Public Understanding of Science* 16(4), 471-488.
- Ratcliffe, M., & Grace, M., (2003). *Science education for citizenship: Teaching socioscientific issues*. Maidenhead: Open University Press.
- Sadler, T.D., Barab, S.A., & Scott, B., (2007). What do students gain by engaging in socioscientific inquiry? *Research in Science Education*, 37(4), 371-391. doi:<https://doi.org/10.1007/s11165-006-9030-9>.
- Sadler, T.D., (2004). Informal reasoning regarding socioscientific issues: A critical review of research. *Journal of Research in Science Teaching*, 41(5), 513-536.
- Sadler, T.D., & Zeidler, D.L., (2005). The significance of content knowledge for informal reasoning regarding socioscientific issues: Applying genetics knowledge to genetic engineering issues. *Science Education*, 89(1), 71-93.
- Sibiç, O., (2017). Pre-service science teachers' views towards socioscientific issues and socioscientific issue based instruction (Unpublished MSc. Thesis), Institute of Science, Yıldız Technical University, Istanbul.
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S., & Ullman, J.B., (2007). *Using multivariate statistics (Vol.5)*. Boston, MA: Pearson.
- Topçu, M.S., (2015). *Socioscientific issues and teaching*. Ankara: Pegem Publishing.
- Topçu, M.S., & Atabey, N., (2017). The effect of socioscientific issues based field trips on elementary school students' argumentation quality. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 6(1), 68-84.
- Topçu, M.S., Muğaloğlu, Z.E., & Güven, D., (2014). Socioscientific issues in science education. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 14(6), 2327-2348.
- Topçu, M.S., (2010). Development of attitudes towards socioscientific issues scale for undergraduate students. *Evaluation & Research in Education*, 23(1), 51-67.
- Topçu, M.S., Sadler, T.D., & Yılmaz-Tuzun, O., (2010). Pre-service science teachers' informal reasoning about socioscientific issues: The influence of issue context. *International Journal of Science Education*, 32(18), 2475-2495. doi:<https://doi.org/10.1080/09500690903524779>
- Tunç Şahin, C., & Say, ., (2010). Investigation of scientific literacy levels of elementary students. *Zonguldak Karaelmas University ZKU, Journal of Social Sciences*, 6(11), 223-240.
- Turgut, H., (2005). The effect of constructivist design application on prospective science teachers' scientific literacy competence improvement at the dimensions of nature of science and science-technology-society interaction (MSc. Thesis), Yıldız Technical University, Institute of Social Science, Istanbul.
- Walker, K.A., & Zeidler, D.L., (2007). Promoting discourse about socioscientific issues through scaffolded inquiry. *International Journal of Science Education*, 29(11), 1387-1410, doi:<https://doi.org/10.1080/09500690601068095>.

- Wilcox, R., (2011). *Modern statistics for the social and behavioural sciences: A practical introduction*. CRC press.
- Wu, Y.T., & Tsai, C.C., (2011). High school students' informal reasoning regarding a socioscientific issue, with relation to scientific epistemological beliefs and cognitive structures. *International Journal of Science Education*, 33(3), 371- 400. doi:<https://doi.org/10.1080/09500690903505661>.
- Yalaki, Y., (2014). What is the status of science, technology, society, environment (STSE) education in Turkey? *Cito Education: Theory and Practice*, 26, 27-36.
- Yavuz-Topaloğlu, M., & Balkan-Kıyıcı, F., (2017). The effect of hydroelectric power plants trip on students' conceptual understandings, *Mersin University (MEÜ) Journal of Faculty of Education*, 13(3), 1151-1172. doi:<https://doi.org/10.17860/mersinefd.332502>.
- Yolagiden, C., (2017). Examination of the relationship between prospective teacher's attitudes towards science learning skills, science literacy and social scientific issues (Unpublished MSc. Thesis), Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Education Sciences, Kahramanmaraş.
- Zan Yörük, N., (2008). Effects of science, technology, society and environment (STSE) approach teaching chemistry with using the 5E learning model (PhD Thesis), Institute of Science, Hacettepe University, Ankara.
- Zeidler, D.L., Walker, K.A., Ackett, W.A., & Simmons, M.L., (2002). Tangled up in views: Beliefs in the nature of science and responses to socioscientific dilemmas. *Science Education*, 86(3), 343-367. doi:<https://doi.org/10.1002/sce.10025>.
- Zohar, A., & Nemet, F., (2002). Fostering students' knowledge and argumentation skills through dilemmas in human genetics. *Journal of Research in Science Teaching*, 39(1), 35–62. doi:<https://doi.org/10.1002/tea.10008>.

Araştırma Makalesi • Research Article

Yüksek Öğretiminde Uzaktan Eğitimin İmkânı ve Karşılaşılan Problemler: Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Örneği

The Opportunity of Distance Education in Higher Education and the Problems Encountered: Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences Example

Yusuf Aydın*, Teceli Karasu**, Ercihan Ülger***

Öz: Kovid-19 salgınının yol açtığı hızlı ve kısmen de hazırlıksız bir şekilde geçilen uzaktan eğitimin niteliğini ortaya koymak, sürecin iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı; uzaktan eğitim kapsamında Google Classroom üzerinden sanal sınıflarda yapılan yüksek din eğitiminin verimliliğini öğrenci ve eğitim görevlilerinin görüşlerine dayalı olarak ortaya koymaktır. Karma modelde tasarlanan çalışmanın nicel verileri Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinin 440 öğrencisinden anketle, nitel verileri ise aynı fakültenin 9 öğrenci ve 5 eğitim görevlisiyle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Bulgular, nitel ve nicel verilerin birlikte değerlendirilmesine imkân veren Yakınsayan Paralel Desen tekniği ile analiz edilmiştir. Öğretim teknolojilerinin daha aktif kullanıldığı günümüzde sağlıklı eğitim yapabilmek için paydaşların teknik alt yapı ve bilgilerinin yetersiz olduğu, eğitimin öğrencilerin bilgi ve becerilerine katkısının sınırlı olduğu, ders materyallerin geliştirilmesi gerektiği ve sanal sınıflara uygun öğretimin tasarlanması noktasında öğretim üyeleri yetkinleşmeleri gerektiği söylenebilir. Bu çalışmanın Etik Kurul izin Formu Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 24.06.2020-E.7109 numaralı kararıyla onaylanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Uzaktan Eğitim, Yüksek Din Öğretimi, Google Classroom

Abstract: To reveal the quality of distance education, which was caused by the Covid-19 epidemic and was started quickly and partially unprepared, will contribute to the improvement of the process. The purpose of this study is to demonstrate the efficiency of higher religious education given in virtual classrooms via Google Classroom based on the opinions of students and educational staff within the scope of distance education. The quantitative data of the study, which was designed in a mixed model, were obtained through a questionnaire from 440 students of the Faculty of Islamic Sciences at the University of Muş Alparslan University, and the qualitative data were collected from 9 students and 5 educational staff from the same faculty. The findings were analyzed using the Converging Parallel Pattern technique, which allows the qualitative and quantitative data to be evaluated together. In today's world, where instructional technologies are used more actively, it can be said that the technical infrastructure and knowledge of the stakeholders are insufficient, the contribution of education to the knowledge and skills of the students is limited, course materials should be developed, and faculty members should be competent in designing

* Dr. Öğr. Üyesi. Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
ORCID: 0000-0003-4218-2802 yusufaydin19@hotmail.com

** Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
ORCID: 0000-0002-1907-0100 E-posta adresi: t.karasu@alparslan.edu.tr

*** Öğr. Gör. Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
ORCID: 0000-0001-9626-0541, ercihanulger@hotmail.com

Received/Geliş: 02 July/Temmuz 2020

Düzeltilme/Revised form: 01 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 07 July/Temmuz 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

appropriate teaching for virtual classrooms. The Ethics Committee Permission Form of this study was approved by the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Muş Alparslan University with the decision numbered 24.06.2020-E.7109.

Keywords: Religious education, Distance education, Higher religious education, Google classroom

1.Giriş

Bilgi çağı olarak adlandırılan 21. yy'da, teknolojinin gelişimiyle birlikte yaşamın pek çok alanında değişiklikler meydana gelmiştir. Değişimin gerçekleştiği alanlardan biri de eğitimidir. Gündelik yaşama paralel olarak yaşam boyu, hızlı, ulaşım güclüğü olmadan ve ekonomik eğitim alma talebi, iletişim teknolojileri sisteminde yeni arayışlara sebep olmuştur. Bu arayışlar neticesinde ortaya çıkan modellerden biri de uzaktan eğitimidir. Uzaktan eğitim, öğretmen ve öğrencinin aynı mekânlarda bulunmak zorunda olmadığı ve eğitim-öğretim faaliyetlerinin posta hizmetleri veya bilgi iletişim teknolojileri sayesinde yürütülebildiği bir eğitim sistemi modelidir. (Şişman, 2008: 2). Bu model, öğrencinin, zaman ve mekâna bağlı olmadan bilgisayar teknolojileri aracılığı ile sanal olarak, canlı, görüntülü, sesli eğitim alabilmesine imkân tanımaktadır. Uzaktan eğitim; sanal öğrenme, e öğrenme, internet tabanlı öğrenme, web tabanlı öğrenme, online öğrenme, çevirim içi öğrenme gibi kavramlar ile anılmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile tanımı da değişen uzaktan eğitim kavramı çağdaş, akılcı ve yenilikçi bir modeldir (Hofmann, 2002: 28). Bu model ile eski toplumlar için hayal olan uygulamalar, küresel iletişim ağı üzerinden kolaylıkla uygulanabilir hale gelmiştir.

Son iki yüzyıldır gündeme gelen ancak 1980'lerden itibaren ciddi olarak tartışılan uzaktan eğitim (Joi ve Dickson, 2011: 129) ülkemizde lisans eğitiminde 1982-83 eğitim-öğretim yıllarından başlamak üzere Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesiyle yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Akdemir, 2011: 70). Daha sonra Atatürk Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi de benzer uygulamalar ile eğitim vermeye başlamışlardır. Yüksek din eğitimi de uzaktan eğitim modelinden uzak duramamıştır. İlahiyat lisans eğitiminde uzaktan eğitim olarak değerlendirilebilecek en önemli uygulama, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesine bağlı İlahiyat Önlisans Programı ve pek çok üniversite bünyesinde bulunan İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programları ile yürütülen eğitim uygulamalarıdır. İlahiyat ön lisans programı 1998 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin sorumluluğunda Anadolu Üniversitesi bünyesinde açılan bir programdır. Aynı dönemde çeşitli fakültelerde bulunan örgün ilahiyat ön lisans programlarına öğrenci alımı durdurularak ilahiyat ön lisans programları tamamen uzaktan eğitim formatına dönüştürülmüştür. İlahiyat ön lisans programını bitiren öğrenciler dikey geçiş sınavı ile İLİTAM kapsamında yüksek din eğitimini uzaktan eğitimle tamamlayabilmektedirler (Kaymakcan vd., 2013: 73-72). Günümüzde İLİTAM modeli gittikçe yaygınlaşmakta ve pek çok üniversite bünyesinde faaliyetini sürdürmektedir.

Çin'de ortaya çıkan ve bütün dünyaya yayılan Kovid-19 salgınının etkilediği alanların başında eğitim gelmektedir. Türkiye'de salgının eğitime olan olası olumsuz etkisini azaltmak için yükseköğretimde hızlı bir şekilde uzaktan eğitime geçiş süreci yaşanmıştır. İlahiyat/İslami ilimler alanında eğitim veren yükseköğretim kurumları da doğal olarak uzaktan eğitime geçmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte deneyimlenmekte olan açık öğretim ilahiyat ve İLİTAM tecrübeleri, bu sürecin yürütülmesine olumlu katkıda bulunmuştur.

Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde uzaktan eğitim kapsamında dersler Google Classroom programı üzerinden yapılmıştır. Bu program, her türlü materyal paylaşımına imkân verdiği gibi canlı olarak öğrenciler ile çevrim içi sesli ve görüntülü ders yapmaya da olanak tanımaktadır. Classroom programı, konu ile ilgili olarak görüş alışverişinde bulunma, ödev verme, materyal paylaşma gibi hizmetler de sunmaktadır. Yapılan her türlü etkinliğin kayıt altında tutulabilmesi de bu programın özelliklerindedir.

Alanyazın incelendiğinde yüksek din eğitimi uzaktan eğitim modelleri olan açık öğretim önlisans ilahiyat ve İLİTAM programı ile ilgili bilimsel çalışmalara rastlamak mümkündür. Yapılan çalışmaların program etkililiği (Kaymakcan vd., 2013: 72; Birinci, 2010), öğrencilerin bu modele karşı tutumları

(Arslan ve Korkmaz, 2019: 34), bu programa ilişkin algılar (Altaş, 2016: 21) tek tek derslerin etkililiği (Dağ, 2013) ve geleceğine yönelik çıkarımlarla (Altaş, 2014) ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Kovid-19 salgını nedeniyle yüksek din öğretiminde hızlı ve kısmen hazırlıksız geçilen uzaktan eğitim uygulamasının ayrıca ele alınması önemlidir. Ancak yüksek din eğitiminde yapılan uzaktan eğitimin etkililiğini bilimsel açıdan ele alan herhangi bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı; Google Classroom üzerinden sanal sınıflarda yapılan eğitimin verimliliğini ve bu verimliliği etkileyen faktörleri yüksek din eğitimi açısından programın paydaşlarının görüşlerine dayalı olarak incelemektir. Bu temel amaca bağlı olarak çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğrenciler teknolojik imkân ve bilgi olarak uzaktan eğitim almaya hazır mıdır?
2. Uzaktan eğitim kapsamında kullanılan materyallerin öğrencilerin öğrenmelerine etkisinedir?
3. Uzaktan eğitimin öğrencilerin becerilerine etkisi nedir?
4. Uzaktan eğitimin öğrencilerin bilgisine etkisi nedir?
5. Uzaktan eğitimde canlı dersler nasıl değerlendirilmektedir?
6. Öğretim üyelerinin uzaktan eğitim yetkinlikleri yeterli midir?

Böylece uzaktan yapılan yüksek din eğitimi ile ilgili program, süreç ve ortamlarının iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilebilecektir.

2.Yöntem

Bu bölümde, araştırma modeline, çalışmanın nicel verilerinin toplandığı evren ve örnekleme, nitel verilerin toplandığı çalışma grubu ve özelliklerine, verilerin toplanma sürecine ve verilerin yorumlanmasına yer verilmiştir.

2.1.Araştırma Modeli

Araştırma modeli, araştırma problemine yanıt aramak için veri toplanması ve çözümlenmesi sürecini kapsayan plandır (Karasar, 2012: 72). Bu araştırma, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma modelde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, karşılaştırma ve müdahale olmaksızın araştırılan duruma ilişkin olarak toplanan veriler, betimsel olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Literatürde tarama modeli olarak ifade edilen bu yaklaşımla (Karasar, 2012: 35), var olan mevcut durumun tüm yönleri ile ortaya konularak nitelikli eğitim yapmaya katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Araştırmanın nicel kısmında bir problemle ilgili olarak çeşitli kimselerin bilgi, tecrübe, inanış, görüş ve düşüncelerini almak için yapılan soruşturmaları içeren anket tekniği (Sözbilir, 2010: 2), nitel kısmında ise araştırma metnin oluşturulmasının temelini teşkil eden literatür incelemesi (Şimşek ve Sarıkaya, 2018: 112) ve sözlü iletişim ile olay ve durumları anlamaya imkân veren görüşme (Çapcıoğlu ve Açıkgöz, 2018: 224) tekniği bir arada kullanılmıştır.

2.2. Evren, Örneklem ve Çalışma Grubu

Bu araştırma Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğrencileri ve öğretim elemanlarının görüşlerine dayalı olarak yapılmıştır. Karma modelde hazırlanan çalışmanın nicel verilerinin evrenini Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinin 988 öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklemi ise farklı sınıf düzeyinden 440 öğrenciden müteşekkildir. Bu çalışmanın Etik Kurul izin Formu Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 24.06.2020-E.7109 numaralı kararıyla onaylanmıştır.

Çalışmanın örnekleme dâhil olan öğrencilerin %64'ü (281) kadın, %36'sı (159) ise erkektir. Sınıf düzeylerine göre örneklem grubu, %17 (75) hazırlık, %34'ü(149)1. Sınıf, %19'u (84) 2. sınıf, %27'si (118) 3. sınıf ve %18'i (79) 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Okula kayıt türü şekline göre ise örneklemin % 89'u(391) YKS sonucu, %11'i (49) ise lisans tamamlama ve dikey geçiş sınavı sonucu fakülteye kayıt yapmıştır.

Çalışmanın nitel verileri, farklı sınıf düzeylerindeki 9 öğrenci ve 5 öğretim üyesinden oluşan çalışma grubundan toplanmıştır. Öğrenci ve öğretim üyelerine ilişkin detaylı bilgiler aşağıdaki tablo da verilmiştir.

	Cinsiyet	Sınıf	Okula yerleşme şekli
EÖ1	Erkek	1. sınıf	YKS
EÖ2	Erkek	2. sınıf	YKS
EÖ3	Erkek	3. sınıf	YKS
EÖ4	Erkek	4. sınıf	Lisans tamamlama
KÖH	Kadın	Hazırlık	YKS
KÖ1	Kadın	1. sınıf	YKS
KÖ2	Kadın	2. sınıf	YKS
KÖ3	Kadın	3. sınıf	Lisans tamamlama
KÖ4	Kadın	4. sınıf	YKS

Katılımcı grupta yer alan öğretim üyelerine ilişkin veriler

	Cinsiyet	Unvanı	Çalıştığı Anabilim dalı	Mesleki kıdemi	Teknolojik bilgi olarak kendini tanımlaması
1	Erkek	Profesör Dr.	Tefsir	30	İyi
2	Erkek	Dr. Öğr. Üyesi	Din Eğitimi	17	İyi
3	Erkek	Dr. Öğr. Üyesi	İslam Tarihi	14	Geliştirilmeli
4	Erkek	Dr. Öğr. Üyesi	Arapça	15	Çok iyi
5	Kadın	Dr. Öğr. Üyesi	Fıkıh	12	İyi

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi öğrencilerde erkek katılımcılar EÖ1, EÖ2...,kadın katılımcılar KÖ1, KÖ2... öğretim üyeleri ise H1, H2...şeklinde kodlanmıştır. Kodlanan kişilere ait bazı temel özelliklerin belirtilmesinin nedeni, çalışmada direkt alıntılara yer verilen yerlerde, ifade sahibinin özelliklerinin temel düzeyde bilinmesine katkı sağlamaktır.

2.3. Verilen Toplanması

Çalışmanın nicel verileri araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formu aracılığı ile toplanmıştır. Anket maddeleri hazırlanırken çalışmanın amacına hizmet edeceği düşünülen konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar, alan uzmanları ve uzaktan eğitim sürecinde görev alan öğretim elemanların görüşleri dikkate alınmıştır. Çalışmanın nitel verileri yarı yapılandırılmış görüşme sorularının olduğu görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Çünkü görüşme, duygu, düşünce ve deneyimler ile ilgili veri toplama önemli işleve sahiptir (Sözbilir, 2009: 6). Benzer şekilde görüşme soruları hazırlanırken, alanyazın incelenmesi, alan uzmanları ve uzaktan eğitim sürecinde görevli öğretim elemanlarının görüşleri dikkate alınmıştır.

Muş Alparslan Üniversitesinde 2019-2020 Bahar Dönemi dersleri uzaktan eğitim yoluyla Google Classroom üzerinden oluşturulan sanal sınıflarda yapılmıştır. Anket ise final sınavlarından hemen sonra sanal sınıflarda uygulanmıştır. Böylece bütün sürece yönelik sağlıklı verilerin elde edilmesi

hedeflenmiştir. Etik ve yasal izinler alındıktan sonra anket formu sanal sınıflara kayıtlı bütün öğrencilere gönderilmiştir. Geri dönüş yapılan formlar değerlendirmeye alınmıştır. Nitel veriler ise öğretim elemanları ile odalarında yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde elde edilmiştir. Katılımcı grupta yer alan öğrencilerin görüşleri ise Classroom programının izin verdiği Google Meet ve Zoom programları aracılığı ile toplanmıştır.

2.4. Verilen Yorumlanması

Çalışmanın nicel verileri, SPSS 25 aracılığı ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın nitel verilerinin yorumlanmasında, verilerin sistematik bir biçimde betimlenmesini, açıklanmasını, yorumlanmasını, neden sonuç ilişkilerinin irdelenmesi ile birtakım sonuçlara ulaşmayı sağlayan betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Betimsel analizde sırasıyla çerçeve oluşturulmuş, tematik çerçeveye veriler işlenmiş, bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır (Sözbilir, 2009: 5-6). Bununla birlikte kimi durumlarda içerik analizi tekniğine de başvurulmuştur.

Çalışmanın verileri yorumlanırken, araştırmanın amacına bağlı olarak nicel ve nitel veriler birlikte değerlendirilmiştir. Literatürde *Yakınsayan Paralel Desen* olarak ifade edilen yöntem çerçevesinde veriler açıklanmış ve yorumlanmıştır. Bu desende nitel ve nicel veriler birlikte değerlendirilmektedir (Alkan vd., 2019: 570). Böylece konu ile ilgili olarak, bütüncül bir resmin olarak ortaya konulması hedeflenir.

3. Bulgular

Kovid-19 nedeniyle yükseköğretim kurumlarının zorunlu olarak geçmek durumunda kaldığı uzaktan eğitime ilişkin araştırmaya katılan öğrencilerden toplanan verileri aşağıdaki başlıklar altında tasnif etmek mümkündür.

3.1. Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Hazırlıklı Olmalarına İlişkin Bulgular

Çalışma grubundaki öğrencilerin uzaktan eğitime hazır olmalarını, bu eğitimin ön şartı olarak değerlendirmek mümkündür. Zira sanal sınıflara kaydolacak ve oradaki dersleri takip edecek temel düzeydeki imkânlardan yoksun olma, tabii olarak eğitimden istenen verimin alınmasını güçleştirmektedir. Bu başlık altında, öğrencilerin Teknolojik bilgilerinin durumu, sanal sınıflarda dersleri takip etme araçları, internete erişim imkânı ve kullanılan internet türü sorularına yanıt aranmıştır.

Tablo 1: Uzaktan eğitim alma ile ilgili olarak teknoloji bilginizi nasıl görüyorsunuz?

	N	%
Geliştirilmeli	57	13
İyi	290	66
Çok iyi	93	21

Tablo1’de görüldüğü gibi uzaktan eğitim alma kapsamında teknolojik bilgileri ile ilgili olarak öğrencilerin %13’ü kendilerini geliştirilmeli, %66’sı iyi ve %27’si ise çok iyi olarak değerlendirmiştir. Bu durum eğitime başlamadan önce bazı öğrencilere teknolojik bilgi verilmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2: Uzaktan eğitim derslerini hangi araçlar ile takip ediyorsunuz?

	N	%
Cep telefonu	365	83
Kişisel Bilgisayar/Laptop	9	2
Her ikisini	66	15

Tablo 2’de görüldüğü gibi örneklem grubu öğrencilerin %83’ü eğitim almak için sanal sınıflara cep telefonları ile giriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Kişisel bilgisayar ile dersi takip edenler ise %2’dir.

Burada tablo olarak verilmeyen ancak anket soruları içerisinde yer alan niçin cep telefonu ile giriş yapıyorsunuz sorusuna öğrencilerin %80'i bilgisayara sahip olmama cevabını vermiştir.

Tablo 3: İnternet erişim imkânınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

	N	%
Çok iyi	144	33
İyi	205	47
Geliştirilmeli	91	21

Örneklem grubunda yer alan öğrencilerden internet erişimlerini çok iyi düzeyde görenler %33, iyi görenler %47 ve geliştirilmeli olarak görenler %21 olarak tespit edilmiştir. Tabloda işlenmeyen ancak ankette yer verilen ikamet ettikleri yerleşim yerleri sorusuna öğrenciler; köy-kasaba %41, ilçe merkezi %20, il merkezi %38 olarak cevap vermişlerdir. Öğrencilerden azımsanmayacak bir oranının köylerde oturması ve köyden internete erişimde sıkıntılarının olduğu gerçeği, uzaktan eğitimde dikkate alınması gereken eğitimin ön şartlarından kabul edilmelidir.

Tablo 4: Kullanılan internet türü

	N	%
Mobil internet	311	71
Wifi (ADSL)	115	26
Diğer	14	3

Öğrencilerin %71'i mobil internet, %26'sı ise wifi ile uzaktan eğitim almaktadır. Ancak uzaktan eğitimin sürekliliği dikkate alındığında mobil internetin yetersizliği görülebilir. Mülakatta konu ile ilgili olarak mobil internet ve cep telefonları ile sanal sınıflara giriş yapmalarının gerekçeleri olarak aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

EÖ2: "En azından sınavlara ekranı büyük olan bilgisayar ile giriş yapmak isterdik."

EÖ3 "Belki telefon ile bilgisayardan birine herkes sahip olacak zenginliktedir. Ama tercih yapıldığında hepimiz gündelik yaşamda daha çok kullandığımız cep telefonu tercih etmekteyiz."

Öğrencilerin cevapları incelendiğinde, maddi durumlarının el vermemesinden ve gündelik yaşamın diğer ihtiyaç ve alışkanlıklarından dolayı, daha çok cep telefonları ile classroomda bulunan sanal sınıflara giriş yaptıkları söylenebilir. Bu durum, uzaktan eğitimin planlanması sürecinde yetkililerin ve eğitim uzmanlarının dikkate almaları gereken bir husustur.

3.2. Uzaktan Eğitimde Kullanılan Öğretim Materyallerine İlişkin Bulgular

Uzaktan eğitimde önemli unsurlardan biri ders materyalleridir. Ders materyallerinin öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştıracak şekilde tasarlanması gerekir. Öğretim materyallerine ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Materyallere ilişkin Bulgular

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Uzaktan eğitim sürecinde sisteme yüklenen makale, kitap PDF'si öğrenmemize katkı sağladı	88 (%20)	132 (%30)	130 (%29)	57 (%13)	33 (%8)
Uzaktan eğitim sürecinde sisteme yüklenen Slaytlar öğrenmemize katkı sağladı	80 (%18)	127 (%29)	128 (%29)	65 (%15)	40 (%9)
Uzaktan eğitim sürecinde sisteme yüklenen video, animasyon ve kısa filmler öğrenmemize katkı sağladı	73 (%17)	125 (%28)	130 (%29)	70 (%16)	42 (%10)
Uzaktan eğitim sürecinde sisteme yüklenen öğretim üyelerine ait videolar öğrenmemize katkı sağladı	71 (%16)	127 (%29)	125 (%28)	72 (%17)	45 (%10)

Tablo 5 incelendiğinde, öğrencilerin büyük bir kısmı uzaktan eğitim materyallerinin kendilerine bir katkı sağlamadığını ifade etmiştir. Materyallerin katkısına ilişkin olumlu görüş beyan edenlerin oranı ise nispeten daha azdır.

Uzaktan eğitim kapsamında öğretim üyeleri tarafından clasroom sistemine yüklenen materyallerden yeterince istifade edilememesinin sebeplerine ilişkin olarak çalışma grubunda yer alan öğrenciler ve öğretim üyeleri ile yapılan mülakattan elde edilen verilerden yapılan direkt alıntılar aşağıda verilmiştir.

KÖ2: “Biz cep telefonları ile sanal sınıflara giriş yapıyoruz. Oysa cep telefonunda makale okumak oldukça güçtür. Çıktı almak için ise ilçe merkezine her gün ya da haftada bir gün gitmek zahmetlidir. Ayrıca her materyalin çıktısını almak masraflıdır.”

KÖ4: “Biz ancak 3-5 dakikalık video izlemeye tahammül ediyoruz. 20 dakikadan uzun süren videoları izlemekten sıkıyoruz.”

EÖ3: “Biz dinlemeye, hazır lokmaya alışmış bir toplumuz. Dolayısıyla okumak araştırmak bize zor gelmektedir.”

H2 “Bizler dersin özeti olabilecek konuları 3-5 dakikalık videoları şeklinde tasarlamakta yetersiziz.”

H5: Öğrenciler derste de hazır alışmış durumdadırlar. Maalesef kendi başımıza araştırma yapmamıza ve öğrenmemizi gerçekleştirmemize katkı sağlayacak bir kültüre sahip değiliz.

H1: Öğrenciler maalesef uzaktan eğitim almada teknoloji bilgi alt yapısına sahip değildirler. Çoğu daha Word ve Excel programlarını kullanamıyor.

Yukarıda öğrenci ifadelerinden yapılan doğrudan alıntılarda da görüldüğü gibi öğrencilerin materyallerden istifade etmemeleri; teknolojik olarak yeterli donanıma sahip olmama, araştırma inceleme kültüründen yoksun olma, eğitime kaynak sağlayacak maddi varlıktan yoksun olma, öğretim üyelerinin uygun materyal hazırlayamama gibi gerekçelere dayanmaktadır. Ayrıca materyallerin öğrencileri derse çekecek düzeyde hazırlanmaması da önemli bir veridir.

Tablolaştırılmayan ancak örneklem grubunda yer alan öğrencilere hangi tür materyallerden daha çok istifade ettiklerine ilişkin cevaplarda video, kitap, makale, pdf, powerpoint ya da keenote aracılığı ile hazırlanan slaytların katkıları arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Doğal koşullarda öğrenciler tarafından videoların ve konunun özeti mahiyetinde olan slaytların daha çok tercih edilmesi beklenir. Ancak nitel verilerde de materyal katkılarına ilişkin benzer olarak fark olmadığına ilişkin sonuç ortaya çıkmıştır. Bu durumun anlaşılmasına katkı sağlayacak cevabı öğrenciler ile yapılan mülakatlarda bulmak mümkündür. Bu konu ile ilgili öğrencilerin düşüncelerinden yapılan doğrudan alıntılar aşağıdaki gibidir.

EÖ4: “Videoları indirmek ve izlemek için daha çok internet gereklidir.”

KÖ1: “Konuyu sadece slaytlardan öğrenmek mümkün değildir. Slaytlar ancak konu bilindiğinde sınava çalışma mahiyetinde faydalı olabilir.”

Katılımcı grupta yer alan öğrenciler, istifadelerine sunulan materyallerden videoları maliyet, slaytları ise konuyu tek başına anlamaya katkı sağlayamama gerekçeleri ile normal diğer materyallere benzer şekilde değerlendirmişlerdir.

Google Classroom’a öğretim üyeleri tarafından yüklenen materyallerin kendi öğrenmelerine katkı sağladığını söyleyenlerin gerekçeleri ise aşağıdaki şekilde olmuştur.

EÖ2: “ Anlık olarak aklıma takılanları cevaplandırarak bir hoca karşımda olmadığı için bir konuyu anlamak için metni bazen iki üç defa okudum”.

KÖ3: “Okul döneminde bu kadar ders çalıştığımı hatırlamıyorum”

H3: “Dersimiz sözel olduğundan sisteme yüklenen metinleri okuduğu halde anlamayanların olmayacağını düşünüyorum.”

Materyallerden istifade ettiğini dile getiren öğrenciler, yüz yüze eğitim alacakları öğretim üyesinden yoksun olduklarından daha çok ders çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Dersin öğretim üyeleri ise derslerinin doğası gereği zor olmadığını, öğrencilerin sisteme yüklenen materyalleri okudukları takdirde anlayabileceklerini iddia etmektedirler.

3.3. Uzaktan Eğitimin Öğrencilerin Becerilerine Katkısına İlişkin Bulgular

Beceri, bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği olarak ifade edilebilir. Bu çalışmada becerilerin belirlenmesinde, yüksek din öğretimi mezunlarının daha çok Milli Eğitim, Diyanet ve üniversite bünyelerinde istihdam edilmeleri dikkate alınmıştır.

Tablo 6: Uzaktan eğitimin öğrenci becerilerine katkısına ilişkin bulgular

	Kesimlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesimlikle katılıyorum
Uzaktan eğitim “iletişim” becerilerimi geliştirdi.	93 (%21)	150 (%34)	132 (%30)	48 (%11)	17 (%4)
Uzaktan eğitim “hitabet” becerilerimi geliştirdi.	171 (%39)	93 (%21)	123 (%28)	40 (%9)	13 (%3)
Uzaktan eğitim “yazma” becerilerimi geliştirdi.	48 (%11)	62 (%14)	110 (%25)	123 (%28)	97 (%22)
Uzaktan eğitim “sosyalleşmeme” katkısı sağladı.	111 (%25)	131 (%30)	132 (%30)	35 (%8)	31 (%7)
Uzaktan eğitim “düşünme” becerime katkı sağladı.	57 (%13)	141 (%32)	177 (%40)	43 (%10)	22 (%5)
Uzaktan eğitim “araştırma yapma” becerime katkı sağladı.	40 (%9)	92 (%21)	101 (%23)	132 (%30)	75 (%17)

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğrencilerin büyük bir kısmı uzaktan eğitimin iletişim, hitabet, sosyalleşme ve düşünme becerilerine katkılarında ilişkin olumsuz cevap vermişlerdir. Buna karşın uzaktan eğitimin yazma ve araştırma yapma becerilerine katkısına ilişkin kanaatleri olumludur.

Çalışma grubunda yer alan öğretim üyeleri ve öğrencilerin uzaktan eğitimin becerilere etkisine ilişkin ifadelerinden yapılan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

EÖ4: Ödevler beni internetten araştırmaya yöneltti.

EÖ3: Hocaların ödevleri el yazısı ile istemeleri yazma becerimi geliştirdi. Okul hayatımda en çok yazdığım dönem oldu.

KÖ2: İnterneti olanlar okulun yokluğunda boş zaman bulduklarında sosyal medyada belki iletişim kurmuş, arkadaş bulmuş konuşmuş, sosyalleşmiş olabilir.

H2: Öğrencilere her hafta ödev olarak zamanlarını az alacak, ancak araştırmalarını gerektirecek ödevler vermeye çalışıyorum.

H4: Ben sınav yerine ödev verdim. Bu şekilde öğrencilerin öğrenmelerine daha çok katkı sağlanabileceğini düşünüyorum. Zira çoktan seçmeli sınavlarda güvenliği sağlamak zordur.

Katılımcı grupta yer alan öğrenciler, ödevlerin araştırma ve yazma becerilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretim üyeleri, süreç içerisinde teknoloji ile öğretim yapmayı öğrendiklerini ve öğrencileri araştırmaya sevk edecek ödevler vermeye özen gösterdiklerini belirtmişlerdir.

3.4. Uzaktan Eğitimin Öğrencilerin Bilgilerine Katkısına İlişkin Bulgular

Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde bulunan öğrenciler öğrenim sürecinde 240 AKTS’lik yaklaşık olarak 100 ders görmekteyiz. Bunların bir kısmı birbirlerinin devamı niteliğindedir. Doğal olarak her bir ders ile ilgili araştırma yapmak da mümkündür. Ancak bu çalışmada aşağıda belirtilen beş alan çerçevesinde görüşler alınmıştır.

Tablo 7: Uzaktan eğitimi ilahiyat eğitimine etkisi

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Uzaktan eğitim Kur'an-ı Kerim'i doğru öğrenmeme ve okumama katkı sağladı.	198 (%45)	91 (%21)	66 (%15)	69 (%16)	16 (%5)
Uzaktan eğitim Arapçamı geliştirmeme katkı sağladı.	199 (%45)	101 (%23)	74 (%17)	53 (%12)	13 (%3)
Uzaktan eğitim temel dini ilimlere ilişkin bilgimi artırmama katkı sağladı.	174 (%39)	62 (%14)	102 (%23)	63 (%14)	43 (%10)
Uzaktan eğitim formasyon derslerine ilişkin bilgimi artırmama katkı sağladı.	153 (%35)	101 (%19)	72 (%18)	62 (%16)	52 (%12)

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğrencilerin büyük bir kısmı uzaktan eğitimde derslerden verim alamadıklarını dile getirmişlerdir. Derslerden verim aldıklarını ifade edenlerin oranı nispeten daha azdır. Ayrıca SPSS’te yapılan değerlendirmelerde örneklem grubu öğrencilerin eğitimden verim alma noktasında dersler arasında anlamlı bir farka rastlanmamıştır. Öğrenciler yapılan görüşmelerde öğrencilerin uzaktan eğitimin avantajı olarak derslerde kalmama, KPSS çalışmak için fırsat bulma, hocaların egolarından uzak olma gibi hususları dile getirdikleri görülmüştür. Öğretim üyeleri ise zorunlu olarak teknolojiyi kullanarak öğrenimi tasarlamayı kısmen de olsa öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte uzaktan eğitimin bir model olamayacağı ve ilahiyat eğitiminde yüz yüze eğitimin yerini alamayacağı özellikle vurgulanmıştır.

Uzaktan eğitimde dikkat çeken unsurlardan biri ödev/proje’lerin öğrenmeye katkı sağlayan bir unsur olarak belirtilmesidir. Tablolaştırılmayan ancak ankette yer alan ödevlerin öğrenmelerine katkısı ile ilgili soruya örneklem grubunun, %40’ı olumsuz cevap verirken %30’u kararsız, %30’u ise olumlu görüş beyan etmişlerdir. Çalışma grubunda bulunanların ödevlere ilişkin ifadelerinde yapılan doğrudan alıntılar aşağıda yer almıştır.

EÖ2: “Ödev yapma sürecinde bir şekilde yazmayı öğrendim. Hatta hayatımda en çok araştırmayı bu dönemde yaptım”.

KÖ1: “Kur’an’da ödev sürelerini ezberini vermek için defalarca video çekimi yaptım. Her defasında yeni hatalarımı fark ettim”.

KÖ3: “Hocaların bir kısmı öğrencilerin internete erişimini düşünmeden, araştırma ödevleri vermektedir.”

EÖ4: Öğretmenlerin bir kısmı sadece ödev vermektedirler. Kontrol edilmeyince bizde sıradan ödevleri sisteme yüklemeye başladık.

H4: Öğrencilerden çok güzel ödev yapanlar var. Bu durumu görünce sınavlarımı da ödevlere dayalı yaptım.

H1: Her hafta ödev verip kontrol etmek zahmetli bir iş, şayet geri dönüt verilecekse güzel bir yöntem.

Çalışma grubuyla yapılan mülakatta, kontrol edilip dönüt verilen ödevlerin öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir. Ancak kontrol edilmeyen ve dönüt verilmeyen ödevlerin ise zamanla sıradanlaştığı vurgulanmıştır. Dahası iyi yapılan ödevlerin kötü yapıldığı düşünülen ödevler ile bir tutulması da öğrencileri özenli ödev yapmaktan uzaklaştırmaktadır. Diğer bir husus ise öğrencilerin internete erişim imkânlarının dikkate alınarak ödevlendirmelerin yapılmasıdır.

3.5. Sanal Sınıflarda Canlı Derslere İlişkin Bulgular

Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, pandemi sürecinde sanal sınıflarda eğitim vermektedir. Sanal sınıflarda yapılan eğitimlerde bazı öğretim üyeleri canlı ders yapmışlardır. Bu derslerin öğrencilere verimine ilişkin olarak örneklem grubunun yanıtı aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 8: Uzaktan eğitimde canlı ders yapmanın verimliliği

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Uzaktan eğitim kapsamında Google Meet ve Zoom üzerinden yapılan dersler öğrenmeye katkı sağlamıştır.	84 (%19)	92 (%21)	133 (%30)	75 (17%)	56 (13%)

Yukarıdaki Tablo 8’de görüldüğü gibi öğrencilerin büyük bir kısmı uzaktan eğitim kapsamında sanal sınıflarda yapılan canlı derslerin, kendi öğrenmelerine katkı sağlamadığını ifade etmişlerdir.

Örneklem grubunun canlı dersleri takip etme sıklıkları ile canlı derslerin verimine ilişkin görüşlerine dair maalesef elimizde bir veri yoktur. Bununla birlikte çalışma grubu, canlı derslerin verimli olduğu alanlar ile canlı derslerin verimini düşüren etkenlere dair görüşlerini beyan etmişlerdir. İfadelerden yapılan doğrudan alıntılar aşağıda verilmiştir.

EÖH: Bağlandığım bütün canlı derslerde internet ile ilgili sorun çıktı.

KÖ2: Canlı derslerde arkadaşlarım ve ders hocamı görmem bile öğrenciliğimi hatırlamama yetti.

H1: Birkaç defa canlı ders yapmaya çalıştık, öğrencilerin gerek internet ile gerek diğer gündelik sorunları ve hal hatır sorma ile derslerin bittiğine şahit oldum.

H2: Hazırlıklı ders anlatma koşuluyla canlı dersler verimlidir. 40 dakikalık derste 10 dakika bağlanma, 20 dakika ders 10 dakika soru cevaba ayrılabilir. Ben bu şekilde verimli ders yaptığımı söyleyebilirim.

KÖ1: Ben Kur’an ezberlerimin bir kısmını canlı olarak ve bir kısmını da video veya ses yükleyerek verdim.

Teknik aksaklıklar bir tarafa bırakılırsa, çalışma grubunda yer alanların büyük bir kısmı canlı derslerin verimli olduğunu ifade etmişlerdir. Sağlıklı bir ders yapabilmek için ise derslerin sanal sınıfa uygun olarak planlanması gerekir. Bunun için öncelikle öğretim üyelerinin işlerinin ciddiyetinde olmaları büyük önem arz etmektedir. Canlı derslerin teknik bilginin yanında, dersi planlama boyutunda da öğretim üyeleri deneyim kazandıkça dersin öğrenciye katkısının artacağını söylemek mümkündür.

3.6. Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitim Yetkinliklerine İlişkin Bulgular

Uzaktan eğitimin öğrenciden sonra en önemli unsuru kuşkusuz dersin öğretim elemanıdır. Öğretim elemanının uzaktan eğitim yapabilme yetkinliği, eğitimin niteliğine ciddi etkisi bulunmaktadır. Örneklem grubunun öğretim elemanlarının yetkinliklerine ilişkin görüşleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 9: Hocaların uzaktan eğitim yetkinliği

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Dersin öğretim üyesi uzaktan eğitimde rehberlik yapmada yetkindir.	67 (% 14)	114 (%26)	149 (%34)	71 (%16)	39 (%10)
Dersin öğretim elemanı uzaktan eğitimde canlı ders yapmada yetkindir	84 (% 19)	93 (%21)	136 (%31)	78 (19%)	49 (%11)
Dersin öğretim elemanı uzaktan eğitimde mesajlarımıza hızlı yanıt vermektedir	49 (% 11)	80 (% 18)	140 (%32)	123 (%28)	48 (%11)
Dersin öğretim elemanı, konu ile ilgili olarak uzaktan eğitimde gerekli ve yeterli materyal yüklemeye yetkindir	37 (%8)	78 (% 18)	136 (%31)	150 (%34)	39 (%9)
Dersin öğretim elemanı, konu ile ilgili olarak doğru ölçme ve değerlendirme yapabilmede yetkindir.	125 (%28)	118 (%27)	83 (%19)	81 (%18)	33 (%8)
Uzaktan eğitimde dersin öğretim elemanı ders vermede samimidir.	40 (%9)	97 (%22)	105 (%24)	111 (%25)	87 (%20)
Uzaktan eğitimde dersin öğretim elemanı teknolojiyi kullanarak dersi tasarlayabilir.	97 (%22)	101 (%23)	132 (%30)	65 (%15)	45 (%10)

Tablo 9’da görüldüğü gibi örneklem grubunda yer alan öğrencilerin büyük bir kısmı, öğretim üyelerinin rehberlik yapma, canlı ders yapma, doğru ölçme ve değerlendirmede bulunma ve teknolojiyi kullanarak dersi tasarlayabilme noktasında yeterli olmadığını düşünmektedirler. Buna karşın, mesajlarına hızlı yanıt verme, gerekli ve yeterli materyal desteği sağlama ve samimiyet noktasında olumlu düşünenlerin sayısı yüksektir. Görüşmede bulunan öğretim üyelerinin tamamı öğrencilere yeterli materyal desteğinde bulduklarını ifade etmiştir. Ancak yüklenen öğretim materyallerinin niteliği ve öğrencilere uygunluklarının tartışmalı olduğunu söylemek mümkündür.

Geleneksel yöntemler ile yetişmiş öğretim üyelerinin uzaktan eğitim ile dersi organize etmede bir anda yetkinleşmesi beklenemez. Bununla birlikte konu ile ilgili öğretim kadar, öğrencilerin istek ve ihtiyaçlarını dikkat almak ve dersi bu ilgi ve ihtiyaçlara göre tasarlamak da önemlidir. Dahası, salgının

yarattığı olumsuz şartları da dikkate alarak samimiyetle öğrencilere değer verildiğinin gösterilmesi lazımdır. Konu ile ilgili olarak katılımcı grupta bulunanlar ile yapılan görüşmelerde ifade ettiklerinden yapılan doğrudan alıntılar aşağıdaki gibidir.

H2: Öğrencilerin mesajlarının en sıkıntılı kısmı sistemde yaptığımız açıklamaları okumadan sormalarıdır. Bu durumda aynı cevabı defalarca vermek durumunda kalıyoruz.

H4: Öğrencilerin sanal sınıflarda yaptıkları yorumlar ya da verdikleri tepkiler normal sınıfta verdiklerine nazaran daha sert ve kırıcı olabiliyor. Buna karşın biz daha dikkatli olmak durumundayız.

H1: Zamanla uzaktan eğitime alıştım. Sanırım pandemi sonrası da derslerin bir kısmı bu şekilde verilebilir.

Yukarıda yer alan ifadelerde de görüldüğü üzere öğrenciler gibi öğretim üyeleri de henüz uzaktan eğitimden yararlanma ile ilgili sıkıntı yaşamaktadırlar. Ancak zamanla, teknik bilgilerin yanında öğretimi sanal sınıflarda tasarlama noktasında önemli ilerlemelerin kaydedildiği ifade edilmiştir. Samimiyetle dersin ve öğrencilerin önemsenmesi bu süreçte yaşanan sorunları minimize edecektir.

4.Tartışma

Bu çalışma, uzaktan eğitim yoluyla sanal sınıflarda yapılan eğitimin yüksek din eğitimi açısından verimliliğini ve bu verimliliği etkileyen faktörleri programın paydaşlarının görüşlerine dayalı olarak incelemektedir. Çalışma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı karma modelde gerçekleştirilmiştir.

Uzaktan eğitimde önemli hususlardan biri öğrencilerin eğitim teknolojilerinden yararlanabilmesidir. Bu çalışmada, öğrencilerin uzaktan eğitim alabilmek için teknolojik bilgilerini orta düzeyde kabul ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte teknolojiyi kullanarak eğitim almada kendilerini yetersizlik gören ciddi bir oran vardır. Bu sonuç Eygü ve Karaman (2013: 51) tarafından yapılan çalışmanın sonucu ile benzerlik göstermektedir. Onlar çalışmalarında, öğrencilerin %14 gibi bir oranının ancak temel düzeyde bilgisayar bilgisine sahip olduğunu ifade etmektedirler. Keleş vd., (2013: 363) tarafından yapılan çalışmada da öğrenci ve öğretmenlerin bilgisayar teknolojisiyle ders işlemekte yetersiz oldukları tespit edilmiştir. Hazırbulunuşluluğun öğrenmedeki rolü dikkate alındığında (Demir, 2013: 75-77) öğrencilerin teknoloji okuryazarlığı noktasında desteklenmesi gerektiği söylenebilir. Öğrencilerin teknolojiye yatkınlıkları avantaj olarak görülse de (Balaban, 2012: 27) maalesef teknoloji ile geliştirdikleri iletişim biçiminde ciddi sıkıntılar vardır. Ayrıca, öğrencilerin uzaktan eğitim almak için ağırlıklı olarak cep telefonlarından yararlandıkları tespit edilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda benzer şekilde öğrencilerin eğitim almak için cep telefonlarından yaralandığı bulunmuştur (Erken ve Kesim, 2016: 40). Maddi imkânların yanı sıra kültür ve alışkanlıklar da ders takip aracını belirlemede etkilidir. Bu çalışmada ayrıca internete erişim noktasında özellikle il merkezinden uzakta olanların sorun yaşadıkları görülmüştür. Aksu (2018: 146) tarafından yapılan çalışmada, benzer şekilde internete erişim konusunda adaletsizliklerin olduğu ve bu durumun etkilerinin de ciddi olduğu iddia edilmektedir. Balaman (2012: 21) tarafından yapılan çalışmada ise uzaktan eğitimde öğretim teknolojilerinin kullanılmasının maddi imkanlar ile doğrudan irtibatlı olduğu vurgulanmaktadır. Kaymakcan vd., (2013: 86) tarafından İLİTAM ile ilgili yapılan çalışmada teknik eksikliklerin uzaktan eğitimde en ciddi sorunlardan biri olduğu ifade edilmektedir. Bu durum, uzaktan eğitimde istenen verimin elde edilmesi için teknolojik alt yapının elverişli hale getirilmesinin yanında, öğretmen ve öğrencilerin teknolojiyi kullanabilecek yeterliliğe gelebilmesi ve teknolojik okuryazarlıkların geliştirilmesi noktasında tedbirlerin alınması gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Uzaktan eğitimin başarılı olmasına katkı sağlayan unsurlardan biri öğretim materyalleridir. Bu çalışmada da öğretim materyallerinin uzaktan eğitimde belirlenen kazanımlara katkı sağlayabilme özelliğinde olmasının önemli bir unsur olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin büyük bir kısmının classroom sistemine yüklenen öğretim materyallerinden yeterince istifade etmedikleri görülmüştür. Bunun nedeni olarak teknoloji kullanılarak hazırlanan öğretim materyallerinin öğrencilerin ilgi ve seviyesine uygun olmaması olduğu söylenebilir. Bu sonuç, Kaymakcan vd.(2013: 90) tarafından İLİTAM ile ilgili olarak yapılan çalışma sonucu ile benzerlik göstermektedir. Onlar tarafından yapılan

çalışmada öğrencilerin ders materyallerini eksik ve yetersiz buldukları tespit edilmiştir. Altaş (2016: 31) tarafından yapılan çalışmada, benzer şekilde materyal eksikliği tespit edilmiş ve İLİTAM'a uygun materyal hazırlaması için bir üst kurulun kurulması önerilmiştir. Koloğlu vd.(2016: 65-66) tarafından yapılan çalışmada ise, öğretim üyelerinin hazırbuluşluklarının uzaktan eğitimde özgün materyaller hazırlama noktasında düşük olduğu tespit edilmiştir. Bazı öğrenciler ise pdf, slayt, video gibi materyallerden fark olmaksızın verim elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Verilerden elde edilebilecek bir çıkarım da materyallerin uygun hazırlanması kadar, bağımsız çalışma ve alıştırma kültürünün de uzaktan eğitimin verimini etkileyebildiğidir. Bu sonuç Eygü ve Karaman (2013: 42) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları ile de paralellik arz etmektedir. Onlar yaptıkları çalışmada, uzaktan eğitimin bireysel, bağımsız çalışma ve öğrenme alışkanlığı olmayan öğrenciler açısından yeterince etkili olmayabileceğini ifade etmektedirler. Cabi (2016: 94) ise uzaktan öğrenme materyallerinden sorumluluğunu bilen, yüksek motivasyonlu, meraklı, teknolojiyi iyi kullananların daha çok istifade ederek başarılı olduğunu öne sürmektedir.

Beceri, bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği olarak ifade edilebilir. Yüksek din öğretiminin öğrencilere bazı becerileri kazandırması beklenir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler değerlendirildiğinde; öğrencilerin büyük bir kısmının, uzaktan eğitimin iletişim, hitabet, sosyalleşme ve düşünme becerilerine katkılarına ilişkin olumsuz; yazma ve araştırma yapma becerilerine ilişkin olumlu kanaat taşıdığı görülmektedir. Nitekim daha önce yapılan çalışmalarda da uzaktan eğitimin beceri eğitimine katkısının sınırlı olabileceğini iddia edenler vardır (Eygü ve Karaman, 2013: 42). Öğretim üyelerinin öğrencileri araştırmaya ve yazmaya sevk edecek ödevlendirmede bulunmalarının, bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ödevlerin sağlıklı bir şekilde incelenmesi ve puanlanması gerekir. Nitekim Kaymakcan vd, (2013: 99) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yarıya yakınının öğretim üyelerinin ödevleri titiz bir şekilde incelemeyeceğini düşündüklerini ortaya konulmuştur. Balaban (2012: 27) tarafından yapılan araştırmada ise kazanımların okuma ve işitsel-görsel olarak gösterimi ile %5 ile %30 arasında öğrencilere kazandırılabilirliğini ifade edilmektedir. Öğrencilerin konuyu daha iyi öğrenmeleri için tartışma, uygulama ve etkileşime yer vermenin gerekli olduğu ileri sürülmektedir. Cabi (2016: 101), hem bir eğitim hem de ölçme ve değerlendirme yöntemi olarak ödev, proje ve haftalık çevrimiçi sınavların öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştırdığı için tercih edildiğini dile getirmektedir. Dağ (2013: 53) tarafından Kur'an-ı Kerim dersine özel yapılan çalışmada, bu dersin uzaktan eğitim ile yapılmasının verimli olmadığı sonucu elde edilmiştir. Altaş (2015: 30) tarafından yapılan çalışmada ise, uzaktan eğitimin duyuşsal ve psiko-motor davranışların kazanılmasında etkisinin az olduğunu dile getirilmiştir. Bu durum, uzaktan eğitimde yaşanan problemlerinin tüm paydaşlarca eş güdüm halinde giderilmesi gerektiğini göstermektedir (Valentine, 2020, <https://www.westga.edu/~distance/ojdla/fall53/valentine53.html>).

Örneklem grubundan elde edilen veriler incelendiğinde, uzaktan eğitimin ders kazanımlarının (bilgi) elde edilmesine ciddi katkı sağlamadığı görülmektedir. Dersler arasında ise anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Öğrencilerin verim elde ettiklerini ifade ettikleri dersler ise daha çok ödevlendirme yoluyla yapılandırılan ve anlık olarak öğrenciye dönüt verilen dersler olmuştur. Bu sonuç, Balıkçioğlu vd, (2019: 470) tarafında yapılan çalışma sonuçları ile paralellik arz etmektedir. Onlar tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin %82'sinin uzaktan eğitimden memnun kalmadıkları sonucu elde edilmiştir. Dersler arasında ise anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Kaymakcan vd., (2013: 91) tarafından yapılan çalışmada internet platformlarından yapılan dersler ve powerpoint sunularından verim alınmadığı, e kitap platformunun ise verimli olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, öğrencilerin yarısı ilahiyat eğitimini internet temelli öğrenmeye uygun görmemektedirler. Altaş (2016: 22-23) tarafından İLİTAM ile ilgili yapılan çalışmada da öğrencilerin ilahiyat öğrenmelerine ilişkin tereddüt gösterdikleri tespit edilmiştir. Eygü ve Karaman tarafından yapılan çalışmada, "öğrencilerin kendilerini gruba ait hissetmeleri, sosyal olarak izolasyonlarını önlemek için sohbet, tartışma panosu, özel mesajlaşma ya da yüz yüze etkileşim gibi çeşitli bileşenlerle etkileşime girmelerini sağlamanın önemli bir unsur olduğu" bulunmuştur. Benzer bir sonuç Ilgaz ve Aşkar (2009: 28) tarafında yapılan çalışmada da gözlemlenmiştir. Onlar, etkileşim içerisinde olan öğrencilerin eğitime katılmaya daha gönüllü olacakları ve yalnızlık hissi yaşamadan programın müdavimi olacaklarını belirtmektedirler. Bu durum ise, öğrencilerin başarı ve memnuniyetine de olumlu bir şekilde yansıtacaktır. Ayrıca çalışmamızda

ödevlerin nota dönüştürülmesinde ölçme ve değerlendirme ilkelerine riayet etme ve adaletli olma önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Ödevlendirmede bulunulurken öğrencilerin ilgileri, yetenekleri ve dersin kazanımlarının yanında öğrencilerin imkânlarının da dikkate alınması önem arz etmektedir. Nitekim Kaymakcan vd.(2013: 90) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin şikâyet ettikleri konulardan biri ölçme ve değerlendirme sürecindeki adaletsizlikler olmuştur. Çalışma verilerinden elde ettiğimiz diğer bir sonuç ise araştırma ve bağımsız öğrenme kültürünün olmadığı ortamlarda derse devam zorunluluğunun öğrencilerin öğrenmelerinde önemli bir yere sahip olduğudur. Balıkçioğlu vd. (2019: 471) tarafında yapılan çalışmada benzer şekilde devamsızlık sorununun olmamasının öğrencileri tembelleğe sürüklediği sonucu bulunmuştur.

Uzaktan eğitimde farklı uygulamalar yoluyla dersler canlı işlenmektedir. Bu uygulamada öğrenciler de online olarak dersleri takip edebilir, konuların anlamadıkları kısımlarını öğretmene sorabilirler. Örnekleme grubu öğrencilerin büyük bir kısmı uzaktan eğitim kapsamında sanal sınıflarda yapılan canlı derslere katılmadıklarını ve bu eğitimin kendi öğrenmelerine katkı sağlamadığını ifade etmişlerdir. Benzer şekilde, Kaymakcan vd. (2013: 96) tarafından yapılan İLİTAM ile ilgili çalışmada öğrencilerin büyük bir kısmının canlı dersleri takip etmedikleri görülmüştür. Bu durumun nedenlerine ilişkin olarak daha öncede ifade edildiği gibi teknolojik altyapı eksikliği, teknoloji bilgi yetersizliği, öğrenme stili ve alışkanlıklar olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Balıkçioğlu vd. (2019: 470) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin uzaktan eğitim sistemini iyi bilmedikleri ve büyük çoğunluğunun canlı dersleri takip etmedikleri tespit edilmiştir. Uzaktan eğitimde canlı derslerin faydalı olabilmesi için, derslerin hedef kazanımları, öğrenci ilgi ve yetenekleri, teknolojiden yararlanabilme gibi hususların planlamada dikkate alınması gerektiği söylenebilir.

Dersin öğretim üyelerinin uzaktan eğitim yapabilme yetkinliği, öğrencilerin öğrenmelerine ciddi katkıda bulunmaktadır. Hızlı olarak geçiş yapılan bu sistemde, örneklem grubunda yer alan öğrencilerin büyük bir kısmı; öğretim üyelerinin rehberlik yapma, canlı ders işleme, doğru ölçme ve değerlendirmede bulunma ve teknolojiyi kullanarak dersi tasarlayabilme noktasında yeterli olmadığını düşünmektedirler. Buna karşın, samimiyetle öğrenci mesajlarına anlık cevap verme, gerekli ve yeterli materyal desteği sağlama hususlarında öğretim üyelerinin yetkin olduğu ifade edilmiştir. Kaymakcan vd. tarafından yapılan çalışmada, öğretim üyelerinin adaletli ölçme ve değerlendirmede bulunmadığına inanan ciddi öğrenci oranı olduğu dile getirilmektedir. Bu durumun nedeni olarak uzaktan sınav sisteminde sınav güvenliğinin düşük olması gösterilebilir. Karaduman vd, (2011: 127) tarafında yapılan çalışmada, öğretimi tasarlamada eğitimcilerin teknoloji bilgilerinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sert vd.(2012: 356) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin teknoloji bilgisinin, eğitimin niteliğinin en iyi belirleyicilerinden olduğu ve pedagojik bilgi ile direkt iribatlı olduğu tespit edilmiştir. Koloğlu vd., (2016: 65) tarafından yapılan çalışmada ise çalışmamızın sonuçlarına benzer şekilde öğretim üyelerinin teknolojik hazırbulunuşluklarının yeterli olmadığı ve bu durumun aşılması için samimiyete ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Geleneksel yöntemler ile yetişmiş öğretim üyelerinin uzaktan eğitim ile dersi organize etmede bir anda yetkinleşmesi beklenemez. Bununla birlikte konu ile ilgili öğretim kadar, öğrencilerin istek ve ihtiyaçlarını dikkat almak ve dersi bu ilgi ve ihtiyaçlara göre tasarlamak da önemlidir. Daha da önemlisi, salgının yarattığı olumsuz şartları da dikkate alarak samimiyetle öğrencilere değer verildiğinin gösterilmesidir.

Sonuç ve Öneriler

Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, diğer Yüksek Din Öğretimi Kurumları gibi Covid-19 salgını nedeniyle hızlı ve kimi noktalarda hazırlıksız olarak uzaktan eğitim sistemine geçmiştir. Bu çalışma, burada yapılan eğitimin mahiyetini ortaya koymak amacı ile öğrenci ve öğretim üyelerinin görüşleri çerçevesinde karma modelde tasarlanmıştır.

Uzaktan eğitim için teknolojik alt yapıda yetersizlik olduğundan, il merkezinden uzak yerde yaşayanları internete ulaşmalarında sıkıntılar yaşanmaktadır. Ayrıca öğrencilerin bir kısmı, uzaktan eğitim almak için gerekli teknolojik ayağa ve yeterli teknoloji bilgisine sahip değildirler. Öğrencilerin araştırma ve bağımsız çalışma kültüründen uzak yetişmeleri de uzaktan eğitimden yararlanmalarını

güçleştirmektedir. Öğretim üyeleri de teknolojiyi kullanarak öğretimi tasarlama ve öğrencilere uygun öğretim materyali hazırlama noktasında tam anlamıyla yeterli değildirler. Dersin iyi tasarlanmaması ve uygun materyaller ile sunulmaması kendisinden istifade etmeyi güçleştirmektedir. Uzaktan eğitim proje ve ödevlerden yararlanmak, öğrencilerin araştırma ve yazma becerilerine katkı sağlarken hitabet, iletişim, sosyalleşme gibi becerilerin edinilmesine etkileri sınırlıdır. Uzaktan eğitimin dersin bilgi düzeyindeki kazanımlarının çok azını öğrencilere kazandırabildiği söylenebilir. Canlı olarak yapılan derslerin de öğrencilerin yarısına yakını tarafından takip edilmediği ve öğrenme açısından olumlu değerlendirilmediği gözlemlenmiştir. Dersin öğretim üyesinin yetkin olarak uzaktan eğitimi sürdürebilmesi, öğrencilerin öğrenmelerini kolaylaştırabilmektedir. Benzer şekilde öğrenciye anlık dönüt verilmesi, not vermede adaletli olunması, konu ile ilgili çevirim içi tartışmalar yaptırılması bu anlamda olumlu adımlar olarak belirlenmiştir. Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinin öğrencileri ve öğretim üyelerinin görüşleri ile sınırlı olan bu çalışmanın verileri, farklı çalışma bulguları ile desteklenmesi durumunda daha da anlamlı olacaktır.

Uzaktan eğitimin verimliliğinin artırılması noktasında yukarıda yer alan sonuçlara bağlı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilebilir.

- Öğretim programına erişim, derslere devam ve değerlendirme konusunda teknolojik açıdan sorun yaşanmaması için yetkililer ve dersin öğretim üyesince gerekli tedbirler alınmalıdır
- Öğrencilerin eğitim almada, öğretim elemanlarının öğretimi tasarlama ve uygun materyal ile öğretim yapmada yetkinleşmeleri için teknolojiye yönelik özel eğitim verilmelidir.
- Her bir derse ilişkin olarak komisyonlar kurularak bu komisyonlar aracılığı ile uzaktan eğitime ilişkin olarak materyaller tasarlanmalıdır.

Beyan ve Açıklamalar

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %50, İkinci yazar % 25, Üçüncü yazar % 25.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Kaynakça

- Akdemir, Ö. (2011). Yükseköğretimimizde uzaktan eğitim, *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(2), 69-71.
- Aksu, O. (2018). İnternet eşitsizliği konusunda dijital aktivistlerin görüşlerinin belirlenmesi. *Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2) 143 -156.
- Alkan, V. Şimşek, S. Erbil, Burcu A. (2019). “Karma Yöntem Deseni: Öyküleyici Alanyazın İncelemesi”, *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(2),558-581.
- Altaş, N. (2015). “Uzaktan eğitim ve ilitam uygulamalarının geleceği nasıl olmalıdır”, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? -Sorunlar ve Çözümleri- Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, 01-04 Haziran 2014, 387-412.
- Altaş, N. (2016). “Türkiye’de dinî yükseköğretim Aaanında uzaktan eğitimle ilgili algı sorunları ve İLİTAM uygulamaları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(31), 7-42.
- Arslan, F. Korkmaz, Ö. (2019). “İlahiyat lisans tamamlama uzaktan eğitim öğrencilerinin etkileşim kaygıları ve uzaktan eğitime dönük tutumları”, *Ahmet Keleoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 12-25
- Balaban, M. Erdal. (2012). *Dünyada ve Türkiye’de uzaktan eğitim ve bir proje önerisi*, Işık Üniversitesi Yayınları, 27.
- Balıkçioğlu, N. Öz, Dilek Ç. Işın, Nalan N. (2019). Üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitim derslerindeki memnuniyet araştırması: Âşık Veysel Meslek Yüksekokulu Örneği, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 462-473.

- Birinci, K. (2010). Uzaktan eğitim ve din öğretiminde bir uygulama örneği: İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM). Yüksek lisans Tezi Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cabi, E. (2016). “Uzaktan eğitimde E-Değerlendirme üzerine öğrenci algıları”, *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi / Yüksek öğretim ve Bilim Dergisi*. 6/1 94-101.
- Çapcıoğlu, F. Açıkgöz, Öznur K. (2018). “Nitel araştırmalarda kullanılan araştırma teknikleri”, ed. Güngör, Özcan. *Bilimsel Araştırma Süreçleri Yöntem, Teknik ve Etiğe Giriş El Kitabı*, 2013-224, Ankara: Grafiker Yayınları, ,224
- Dağ, M. (2013). İlahiyat Lisans Tamamlama (İlitam) Programlarında Kur’ân Dersi - Müfredat, Materyal Hazırlama ve Karşılaşılan Sorunla” *EKEV Akademi Dergisi*, 17/55
- Demir, Ö. (2013). “Din Eğitiminde Öğrenmeyi Etkileyen Bazı Etmenler”, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama* 4(7), 69-86.
- Ekren, G. Kesim, M. (2016). Mobil iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve mobil öğrenme, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2 (1) 36-51.
- Eygü, H. Karaman, S. (2013), “Uzaktan eğitim öğrencilerinin memnuniyet algıları üzerine bir araştırma”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 36-59.
- Hofmann, Donald W, (2002). “Internet-baseddistancelearning in highereducation”, *TechDirections*, 62/1 (Aug 2002): 28.
- Ilgaz, H. Aşkar, P. (2009). “Çevrimiçi uzaktan eğitim ortamında topluluk hissi ölçeği geliştirme çalışması, *Turkish Journal of Computerand Mathematics Education* 1(1), 27-35.
- Joi L. Moore,CemilleDickson-Deane, KristaGalyen, (2011). “e-Learning, online learning, anddistancelearningenvironments: Aretheythesame. *Internet andHigherEducation* 14 129–135.
- Karaduman, H. Sırakaya, M. Seferoğlu, S. (2011). “Eğitimde Fatih Projesinin öğretmenlerin yeterlik durumları açısından incelenmesi”, *Akademik Bilişim’11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* 2-4 Şubat İnönü Üniversitesi, Malatya. 123-129
- Kaymakcan, R. Meydan, H. Telli, A. Cevherli, K. (2013). “Paydaşlarına Göre İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programının Değerlendirilmesi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 71-110.
- Kaymakcan, R. Meydan, H. Telli, A. Cevherli, K. (2014). “İlahiyat Lisans Tamamlama Programının Verimliliği Üzerine Olgusal Bir Araştırma”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13(26), 43-62.
- Keleş, E. Öksüz, Bahar D. Bahçekapılı, Tu. (2013) “Teknolojinin eğitimde kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşleri: Fatih Projesi Örneği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences Technology Special Issue*: 12 (3), 53-366.
- Koloğlu, Tevfik F. Kantar, M. Doğan, M. (2016). Öğretim elemanlarının hazırbulunuşlukları”, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 52-70.
- Sert, G. Kurtoğlu, M. Akıncı, A. Seferoğlu, S. (2012). “Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Durumlarını İnceleyen Araştırmalara Bir Bakış: Bir İçerik Analizi Çalışması”, *Akademik Bilişim’12 - XIV*. 351-357.
- Sözbilir, M. “Nitel Veri Analizi”, Erişim: 15 Haziran 2010, <https://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/1112-nitel-arac59ftc4b1rmada-veri-analizi.pdf>
- Sözbilir, M. Veri Toplama Araçları (Teknikleri). Erişim: 15 Haziran 2020.<https://msbay.files.wordpress.com/2009/10/8-hafta-veri-toplama-arac3a7larc4b1.pdf>

Şimşek, E. Sarıkaya, Mehmet E. (2018). Bilimsel Araştırmalarda Veri Kaynakları”, ed. Özcan Güngür, Bilimsel Araştırma Süreçleri Yöntem, Teknik ve Etiğe Giriş El Kitabı, 110-135, Ankara: Grafiker Yayınları, 112.

Şişman, A. (2008). Uzaktan Eğitim, İstanbul: Pegem Akademi Yayınları,

Valentine, Doug. “Distance Learning: Promises, Problems, and Possibilities”, Erişim 24 Haziran 2020. <https://www.westga.edu/~distance/ojdla/fall53/valentine53.html>

Extended Abstract

In the 21st century, which is called the information age, changes have occurred in lots of areas of life with the development of technology. One of the areas where change has taken place is education. In parallel with the daily life, the demand for lifelong, fast, easily accessible and economical education has led to new searches in the communication technologies system. One of the models that emerged as a result of these searches is distance education. Distance education is an education system model in which the teacher and the student do not have to be in the same place and

where educational activities can be carried out by means of postal services or information communication technologies. This model allows the student to receive virtual, live, visual and audio training through computer technologies, regardless of time and place. Distance Learning is referred to with concepts such as virtual learning, e-learning, internet-based learning, web-based learning and online learning. Distance education, whose definition has changed with the development of technology, is a modern, rational and innovative model.

Education is one of the main areas affected by the Covid-19 epidemic that emerged in China and spread all over the world. In Turkey, to reduce the potential negative impact of the outbreak on education, a process of rapid transition to distance education was experienced in higher education. Naturally, higher education institutions providing education in the field of theology / Islamic sciences had to adopt distance education. Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences, like other Higher Religious Education Institutions, switched to distance education system quickly and unprepared at some points due to the Covid-19 outbreak. In this context, the purpose of this study is to contribute to the improvement of the process by demonstrating the efficiency of higher religious education given in virtual classrooms through Google Classroom as part of distance education, based on the opinions of students and lecturers.

This study was carried out in the mixed model in which quantitative and qualitative research methods were used together within the framework of the opinions of students and lecturers. In the study, the data regarding the research situation collected without comparison and intervention were tried to be presented descriptively. With this approach, which is expressed as a scanning model in the literature, it is aimed to contribute to quality education by revealing all aspects of the existing situation. The universe of the quantitative data of the study prepared in the mixed model consists of 988 students of the Faculty of Islamic Sciences of Muş Alparslan University. Its sample consists of 440 students from different grade levels. The qualitative aspect of the research is that the literature review and verbal communication, which form the basis of the formation of the research text, and the interview technique that allows to understand events and situations were used together.

It is possible to summarize the results obtained on the basis of the study data as follows: Since the technological infrastructure necessary for distance education is insufficient, those who live far from the city center experience difficulties in accessing the internet. In addition, some of the students do not have the necessary technological devices and sufficient technology knowledge to receive distance education. The fact that students were raised away from research and independent working culture also makes it hard for them to utilize distance education. Lecturers are not fully competent in designing teaching and preparing appropriate teaching materials for students by using technology. That the course is not well designed and presented with appropriate materials makes it difficult to benefit from it. While distance education contributes to students' making use of projects and assignments and their research and writing skills, its impact on the acquisition of skills such as rhetoric, communication and socialization is limited. It can be said that distance education can provide students with very few of the knowledge gains of the course. It was observed that the live lessons were not followed by almost half of the students and hence were not evaluated positively in terms of learning. The course instructor's ability of continuing the distance education competently can facilitate students' learning. Similarly, giving instant feedback to the student, being fair in grading, and making students have online discussions on the subject were determined as positive steps in this sense. The data of this study, which are limited to the opinions of students and lecturers of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences, will be more meaningful if supported by different study findings.

The following suggestions can be developed depending on the results given above for increasing the efficiency of distance education.

- Necessary precautions should be taken by both the authorities and the lecturer of the course in order to avoid technological problems in access to the curriculum, attendance and evaluation.
- For students' becoming competent in receiving education, and for instructors' competency in designing teaching and teaching with appropriate materials, special education on technology should be provided.
- Commissions should be established for each course and materials related to distance education should be designed through these commissions.

Derleme Makalesi • Review Article

Avoid Becoming a Dinosaur that is Important in Change Management: Dinosaur Syndrome

Değişim Yönetiminde Önemli Olan Dinozorlaşmamak: Dinozor Sendromu

Özgür Yeşilyurt*

Abstract: Change in business organizations may emerge due to both economic and environmental conditions. Another condition that necessitates change is technological developments. The subject of change is sometimes tried to be prevented by being exposed to the employees' resistance. This study aims to examine the conceptual framework of the dinosaur syndrome in the context of change management. We thought that employees' dislike of change and innovations and attempt to prevent them leads them to dinosaur syndrome. Dinosaur syndrome refers to the resistance to change that can be seen in business organizations along with individuals. It should not be forgotten that the basis of the dinosaur syndrome seen in business organizations is also the employees. Dinosaur syndrome emerges in three stages. The first stage consists of encountering, confrontation, and disharmony, and the second stage of resistance to change and rejection of change. And finally, the third stage consists of clumsiness-downsizing, extinction, transformation into another organization. In conclusion, the success of change depends on placing the change as a lifestyle in the business culture, including employees in the change processes as much as possible, and their participative management approach.

Keywords: Change in Business, Change Management, Dinosaur Syndrome, Innovation Management.

Öz: İşletmelerde değişim gerek ekonomik gerekse çevresel koşullardan dolayı ortaya çıkabilmektedir. Değişimi zorunlu kılan diğer bir koşul da teknolojik gelişmelerdir. Değişim konusu bazen çalışanların direncine maruz kalarak engellenemeye çalışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı değişim yönetimi bağlamında dinozor sendromunun kavramsal çerçevesinin irdelenmesidir. Çalışanların değişimi ve yenilikleri sevmemesi ve engellemeye çalışması durumunun çalışanları dinozor sendromuna yönlendirdiği düşünülmektedir. Dinozor sendromu bireylerde görüldüğü gibi organizasyonlarda da görülebilen değişim karşısındaki direnci ifade etmektedir. Organizasyonlarda görülen dinozor sendromunun temelinde de yine çalışanların olduğu unutulmamalıdır. Dinozor sendromu üç evrede ortaya çıkmaktadır. Birinci evre; karşılaşma, yüzleşme ve uyumsuzluk, ikinci evre; değişim karşısında direnme ve değişimi reddetme, üçüncü evre ise; hantallaşma-küçülme, yok olma, bir başka örgüte dönüşümdür. Sonuç olarak; değişimin başarısı değişimin bir yaşam tarzı olarak işletme kültürü içerisine yerleştirilmesine, çalışanların değişim süreçlerine mümkün olduğunca dahil edilmelerine ve katılımcı yönetim anlayışına sahip olmalarına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: İşletmelerde Değişim, Değişim Yönetimi, Dinozor Sendromu, Yenilik Yönetimi.

*Asst. Prof. Dr., Social Work Department, Faculty of Health Sciences, Muş Alparslan University
ORCID: 0000-0001-9252-3375, o.yesilyurt@alparslan.edu.tr

Received/Geliş: 01 July/Temmuz 2021

Düzeltilme/Revised form: 23 July/Temmuz 2021

Accepted/Kabul: 03 August/Ağustos 2021

Published/Yayın: 31 August/Ağustos 2021

Introduction

Globalization concomitantly has provided the disappearance of national borders, and has expanded the areas addressed by the change phenomenon. Rapid change has necessitated change and innovations both individually and organizationally. Keeping up with the conditions of the information society and change, and seeing the risks and threats are vital for the survival of the business operator. In other words, positive and negative situations in the rate of change of corporate performance determine the fate of business organizations. One of the key considerations in adapting to change is the adoption of change by employees in the business. The openness of business employees to change and innovation will facilitate the survival of the business under all circumstances (Çınar, 2020: 159).

When considering the historical process, business organizations must follow technological changes closely in using their production resources optimally and increasing their productivity. Although the changes in information technologies were used a lot in the labor-intensive sectors in the past, today it started to replace brainpower. Internet of things technology and artificial intelligence are crucial in terms of providing digital transformation in business organizations.

The intensive use of information technologies in the information society brought along by globalization has necessitated the change of their organizational structures. Organizational structures emphasizing the participative management approach try to involve the employees, who are the most crucial element of change, in the business. When considered in this context, including employees in change processes with a participative management approach shall both enable adoption of the changes by the employees, and increase the success of the change. Another situation that will lead business organizations to success in change is the correct analysis of the internal and external environment. It is quite difficult for business organizations that cannot see the opportunities and threats around change or do not know their strengths and weaknesses to be successful in change. Managers in the business must accept that change is inevitable and continuous, and should guide the business organization in this direction.

It is the gospel truth that technologies, that make easy every stage of life, also enable the business process of organizations. We know that the effects of changes, which are increasing day by day especially due to technological developments, will increase in the future (Yeşilyurt, 2021: 178). This change cycle, which means a redesign of fundamental business processes and economic boundaries in the information society, also necessitates people to change. Today, the change in information technologies has been used as a competitive element with the influence of globalization. The speed of change in technologies is increasing day after day, and it makes the opening of new business areas to business organizations in the global context easy. Advances in information technologies have made it possible for business organizations to go beyond limits. It means that the world has turned into a small village and enables business organizations to take service to distant corners of the world. With the increase in transportation and carriage opportunities, the concept of time and distance has disappeared.

Resistance can occur in terms of change in both individual and organizational contexts. Elimination of this resistance and using change as a competitive tool by the business organization will be possible by following a good change management policy. The success of the change arising from internal and external factors will be possible by correctly explaining and adopting the change to the employees. The study aims to clarify the dinosaur syndrome, which represents change management and individual and organizational resistance to change, and examine it with support from the literature. In addition, it is the suggestion of solutions for the elimination of this resistance.

Change Management in Business

Business organizations compete with their competitors by keeping up with a constantly changing world and struggle to survive. The speed of change, its dynamism, risks, and complexity force business organizations to change. The important thing here is that business organizations understand the environment and adapt to change by internalizing it (Yeşil, 2013: 19).

In the history of humanity, social life was experienced with the effect of scientific and technological developments, and with these developments, the management philosophy and management approach of the business organizations have changed. This change accelerated after World War II. Both the importance and the spreading speed of information have increased through the developments in information technologies. Moreover, information was considered as productive capital, and today it has begun to be evaluated as the most significant production factor. Business organizations aimed to grow and survive by integrating information into their production processes (Tunçer, 2011: 3).

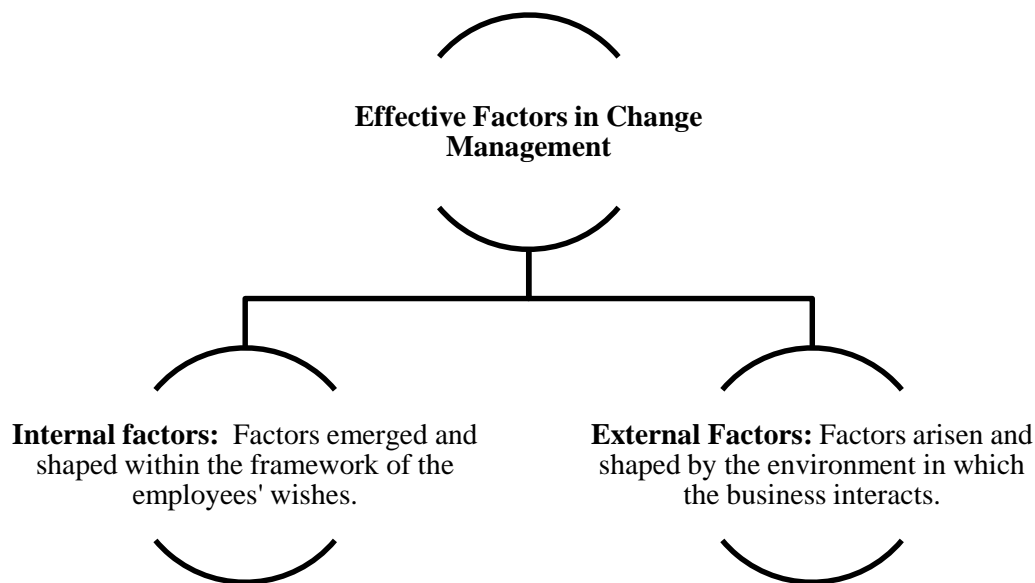
Changes in information technologies and business organizations have provided a rapid change in business environments in recent years. This state of change has brought about restructuring in both the internal and external environment in the business organization (Tekin and Ömürbek, 2016: 40).

The situation of change in enterprises includes some challenges due to the requirement of behavioral change in employees. To overcome these challenges, employees should be informed about the change process, and the change should be internalized by the employees. The stages of the corporate change process are as follows (Tekin and Ömürbek, 2016: 39):

- Feeling the need for change,
- Making decisions related to change,
- Beginning of the change process.

In terms of management, it would be more accurate to discuss change as a process. The learning situation underlying the change requires balancing at the level of knowledge. Therefore, business organizations may change their product range, production methods, and organizational structure, especially considering external factors. The most significant factor that will lead business organizations to success in change is the adoption of this change as a form of life. Another crucial issue of change is that it should be institutionalized and adopted as a culture to the entire enterprise (Demir, 2008: 286). We observed that technological developments and processes that follow the change, which cause the disappearance of the borders and the concept of time between countries, come to the fore and significantly increase profitability level. This wind of change, which increases the interaction of the business organizations, forces them to invest in these areas (Yeşilyurt, 2020: 129).

The factors that are efficient in change management in business organizations are internal factors and external factors. In Figure 1, the factors that are efficient in change management are given.

Figure 1: Effective Factors in Change Management

Source: Created by the author

When examining the source of change, although it is considered that external factors come to the forefront in general, internal factor's existence also should not be forgotten.

When considered in this context, although the change is actually initiated by external factors, internal factors are effective on whether or not this change is accepted. In other words, the factors that persuade business organizations to change can be considered as internal factors. When considered in this context, the main factor of change forms the basis of change and the motivation to change in people. What makes change compulsory is actually the information society we live in.

The information society is also called the post-industrial society and the post-modern society. The information society has emerged with its own rules and principles (Özata and Sevinç, 2010: 1). It would be a more accurate approach to evaluate the subject of change as an advantage of the information society and the information age. In the information society, the factors that lead business organizations to change and/or compel them to adopt are as follows:

- National or international crises,
- Developments in information technologies,
- The removal of economic boundaries (globalization),
- Change in business processes brought about by the information society.

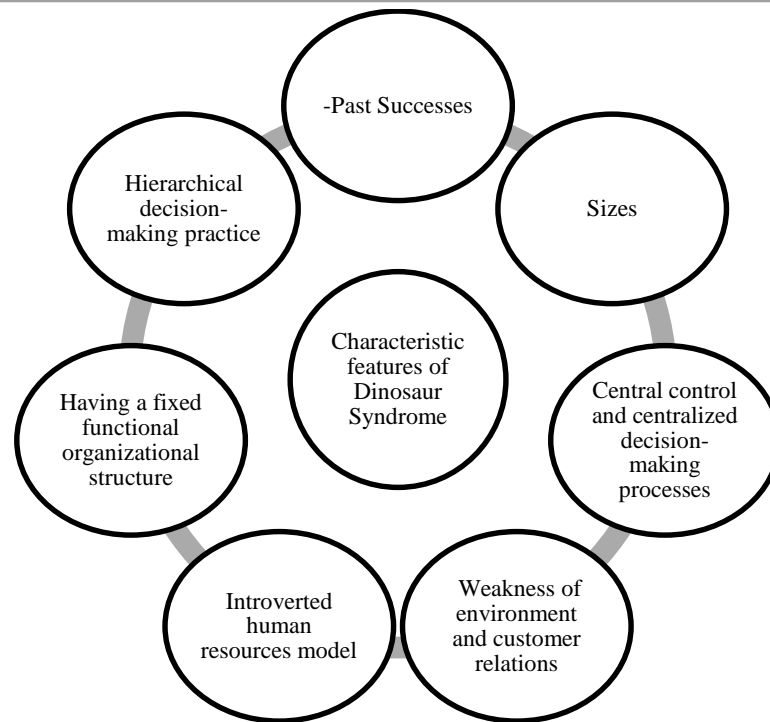
Dinosaur Syndrome

The situation encountered by individuals and business organizations by trying to prevent change is called the dinosaur syndrome. Since the dinosaur metaphor, which typifies individuals and organizations that cannot renew itself, also represents an extinct being, it also represents size and clumsiness and symbolizes extinction. This syndrome essentially refers to a fatal disease caught in an individual and organizational context. This disease should be diagnosed and treated quickly to avoid serious results (Çınar, 2020: 160).

Dinosaur syndrome brings along adverse outcomes. One of these adverse outcomes is the inability of static structures that do not keep up with environmental changes to create sustainable value. In order to eliminate these negativities, it is significant to review the activities, monitor the opportunities for change, and establish a dynamic structure for change (Naktiyok, 2007: 214).

Figure 2 shows the characteristic features of the dinosaur syndrome.

Figure 2: The Characteristic Features of the Dinosaur Syndrome

Source: Created by the author, using (Gökbunar and Ünal, 1999: 47-48).

Inferential statements about the characteristic features of dinosaur syndrome are as follows (Gökbunar and Ünal, 1999: 47-48):

Past successes: past successes are an obstacle for business organizations to take opportunities for change. We should not forget that the basis of past success is due to success in change management. Past successes should not cause dinosaur syndrome as an obstacle to future success.

Sizes: the size of the business organizations brings along clumsiness. In the case of clumsiness, it is difficult for business organizations to make change and innovations sustainable.

Central control and centralized decision-making processes: centralized management style can bring about communication problems and prevent a participative management approach.

Weakness of environment and customer relations: business organizations that cannot correctly assess the changes in the environment, customer requests, and expectations cannot keep up with the change and cause the business organization to have the dinosaur syndrome.

Introverted human resources model: one of the most important activities of human resources management is personnel selection. In the introverted human resources model, which expresses the training of employees within the business organization, wrong employee selection can cause dinosaur syndrome, even if employees are trained within the business organization.

Having a fixed functional organizational structure: numerous departments in the business organization make it difficult to provide coordination in it. Failure to ensure harmony between departments can harm the business.

Hierarchical decision-making practice: hierarchical decision-making structure causes troubles in decision processes. Having troubles in the decision-making process also makes it difficult to follow the change in the business.

Peterson (2016) discussed the dinosaur syndromes in the business organization under three titles

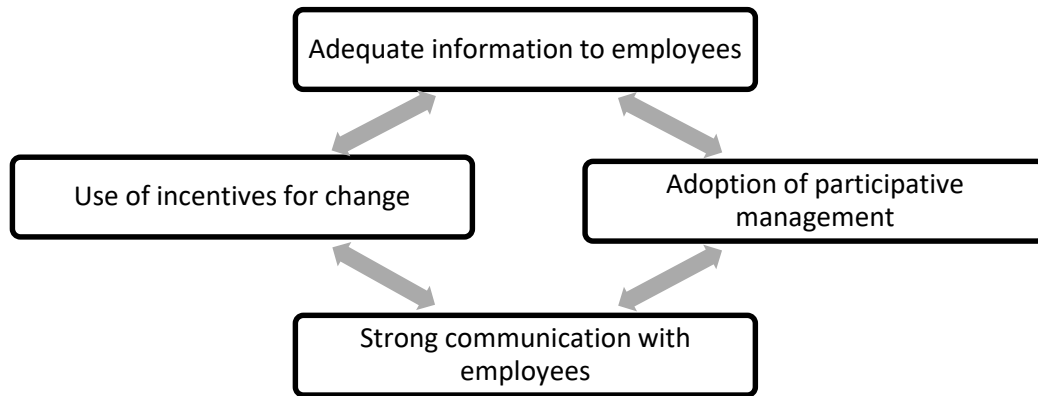
- Dinosaurs get stuck.
- Dinosaurs are coldblooded.
- Dinosaurs are unchanging.

Development Process of Dinosaur Syndrome and Precautions to be Taken Against This Syndrome

Dinosaurs became extinct due to external environmental conditions. This extinction shows that the dinosaurs could not keep up with the environmental conditions. The process of organizations with dinosaur syndrome consists of three stages (Çınar, 2020: 161-165).

- First Stage: encountering, Confrontation, and Disharmony Stages: it represents the stage in which the change is encountered for the first time. Happenings outside the business do not interest the employees. This stage represents the first stage of the dinosaur syndrome. At this stage, dinosaur syndrome is avoidable through precautions to be taken. It includes encountering, confrontation, and disharmony stages.
- Second Stage: resistance to Change and Rejection of Change Stage: it represents the stage in which business organizations come closest to dinosaurization. The lack of a leader, who correctly perceives the change processes in the business, is considered as a factor increasing resistance to change. Employees with limited vision play a determining role in the fate of the business organization. It includes the stages of resistance and rejection of change.
- Third Stage: clumsiness-Downsizing, Extinction, Transformation into Another Organization: the inevitable ending of business organizations that reject change is clumsiness-downsizing, extinction, and transformation into another organization. It is the last stage of dinosaur syndrome.

Considering the development process of dinosaur syndrome, in Figure 3, the precautions to be taken during encountering, confrontation, and disharmony are given.

Figure 3: Precautions to be taken against Dinosaur Syndrome

Source: Created by the author

Precautions to be taken in order to prevent the change from being affected by the dinosaur syndrome:

- Adequate information to employees: employees should be adequately informed by the change team. Since change generally scares people and leads to dinosaur syndrome, this fear should be eliminated with information.

- Adoption of participative management: involving employees in change processes will facilitate the internalization of change and increase success in change management. Having employees as a part of the change will reduce the barriers to change.

- Strong communication with employees: emphasizing the issue of explaining the change by the leaders who manage the change will increase the acceptability of the change.

- Use of incentives for change: the use of monetary incentives in the change management process shall remove people's prejudices about change and the situation where they get the dinosaur syndrome.

Evaluation and Conclusion

The history of humanity is evaluated in four periods: primitive society, agricultural society, industrial society, and information society. Social and economic conditions determine the characteristics of these societies. It would be correct to consider the change in the environmental and cultural context for seeing the limits of the information society. We see that information is applied intensively to the production processes in the information society. The most important factor shaping the information society is the change in information and communication technologies. Business processes have been redesigned with the use of the internet in the information society. This situation contributed to the emergence of different organizational structures and the restructuring of the management philosophy.

Business organizations need to produce new strategies to compete in economic fluctuations and crisis environments (Budak and Budak, 2018: 152). Changing environmental conditions and technological developments are also considered as another factor that compels business organizations to change. The most crucial factor that leads business organizations to success in change management is the transformation of change into a lifestyle in the organization. Points to take into consideration are to adopt the change as a culture to all units in the business.

We should not forget that technological change and globalization are the leading factors that make change compulsory. These factors concern business organizations as well as individuals. Business organizations need to keep up with the changes in the national and international context by creating new strategies. Keeping up with the change is considered by the business organization as the most significant competitive element. Another factor that triggers the change in the environment. In order not to cause environmental problems, in other words, to protect the environment, business organizations have to change.

The basic dynamic in change is the change in economic activities. In the past, both the agricultural revolution and the industrial revolution brought about changes in the economic structure. In today's society, expressed as an information society, it has made it compulsory for business organizations to use information and communication tools because the use of information technologies in the information society necessitated the redesign of business processes. It increased the possibilities of access and communication through the internet in the information society. It has led to the emergence of situations that will prevent change. The spread of information pollution about change, described as gossip, has made it difficult for business management to implement changes since it is harder to verify and eliminate misinformation than inform people about change. Information pollution and lack of communication cause an increase in resistance to change. This situation brings along the dinosaur syndrome.

All employees can't accept the change that expresses differentiation in business organizations. There will be opponents to change among employees. Their situations of the change should be evaluated, and why they oppose the change should be revealed (Tengilimoğlu et al., 2020: 353). Undoubtedly, the most crucial factor in the wind of change is the employees who did not prevent this change. Failure to keep up with and prevent this change, defined as the dinosaur syndrome, is a situation faced by business organizations. Dinosaur syndrome can occur in individuals as well as in organizations. It is significant to reveal this situation clearly and diagnose correctly in the first stage (encountering, confrontation, and disharmony phase). In case of late diagnosis, it is impossible to save individuals and business organizations that resist change. It means that the business organization cannot compete with its

competitors. Therefore, the dinosaur syndrome must be determined on time, and a way must be found to explain the change correctly to people.

References

- Budak, G. & Budak, G. (2018). *İşletme yönetimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çınar, H. (2020). *Dinozor sendromu*. N. CEMALOĞLU (Ed.), Sendromların eğitim ve yönetime yansımaları. (159-173) içinde Ankara: Pegem Akademi.
- Demir, Y. (2008). İşletme yönetimi açısından değişim mühendisliği yaklaşımı ve uygulanabilirliği. *Social Sciences Business Administration*. 3(2), 286-295.
- Gökbunar, R. & Ünal, A. G. (1999). Yönetimde dinazorlaşma sendromu ve kamu yönetiminde değişim. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 45-58.
- Naktiyok, A. (2007). Yenilik yönelimi ve örgütsel faktörler. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 211-230.
- Özata, M. & Sevinç, İ. (2010). *Türk kamu yönetiminde bilgi sistemleri ve e-dönüşüm*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- Peterson, B. (2016). *3 Signs that your company's a dinosaur -- and how to evolve*. Erişim Tarihi: 10.06.2021. <https://www.inc.com/ben-peterson/3-signs-that-your-companys-a-dinosaur--and-how-to-evolve.html>
- Tekin, M. & Ömürbek, N., (2016). *Endüstri 4.0'da teknoloji yönetimi*. Konya: Günay Ofset.
- Tengilimoğlu, D., Atilla, E. A. & Bektaş, M. (2020). *İşletme yönetimi temel kavramlar çağdaş yaklaşımlar işletme ve yönetim fonksiyonları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tunçer, P. (2011). *Yönetimde değişim ve değişim yönetimi teknikleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Yeşil, S. (2013). *Küreselleşme ve değişen çevre dinamikleri ışığında yeni yönetim yaklaşımlarından seçme konular*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yeşilyurt, Ö. (2020). *Endüstri 4.0 bağlamında sağlık hizmetleri ve yönetiminde nesnelerin interneti teknolojisi*. N. YILMAZ & M. N. SALUR (Ed.). Endüstri 4.0 perspektifinden işletme fonksiyonları ve dijital dönüşüm. (115-134) içinde Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları.
- Yeşilyurt, Ö. (2021). *Sağlık hizmetleri ve yönetiminde yapay zeka uygulamaları*. E. GELMEZ & N. YILMAZ (Ed.) Endüstri 4.0 bakışıyla üretim yönetimi seçme yazılar. (177-198) içinde Konya: Çizgi Kitabevi.

Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazı işlerinin izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek olarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimedenden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projesiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşılamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "[Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı]'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırmanın ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayım aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of **anemon** from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.
- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-Italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition,

tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.

- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
  - (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
  - (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
  - (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
  - (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
  - (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
  - (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
    - (i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
    - (ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
  - The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
  - The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmaları tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published bimonthly in February, April, June, August, October and December by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronical environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr